دۆناودۆنی ڕۆحە مەزن و پیرۆزەکان لە نێو ئایینی یارسان (کاکەیی)دا.

د. زریان جیزنی محەمەد
بەشی کۆمەڵناسی/کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
Zrian.mohammed@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە تایبەتە بە ڕۆحە مەزنە پیرۆزەکان لە ئایینی یارسان (کاکەیی) دا و ناسینەوەیان لە ڕێگای کەلام و تێکستە پیرۆزەکانیانی یارسان و فەلسەفەی دۆنای دۆن. فەلسەفەی دۆنای دۆن کێل و گەوهەری ئایینی یارسانە (گواستنەوەی ڕۆحەکان لە قاڵبێک بۆ قاڵبێکی تر یان سورانەوەی ڕۆحی مرۆڤ) دۆنای دۆن سەرەتا و بناغەی زۆربەی ئایین و فەلسەفەکانە. ئایینە دێرینەکانی رۆژهەڵاتی بەر لە ئیسلام لەسەر دۆنای دۆن دامەزراون، وەک (میترایی، زەردەشتی، زەروانی، بودایی...هتد).

بڕوادارانی ئایینی یارسان بە پێی فەلسەفەی دۆنای دۆنی ئایینەکەیان، ڕۆحە مەزنەکان دەناسنەوە و لایان پیرۆز بە هی خۆیان دەزانن. ئەگەرچی بەشێک لە ڕۆحە مەزن و پیرۆزەکان ڕۆڵ و پێگەیان هەبووە لە دەرەوەی جوگرافیای کوردستان و ئایینی یارساندا.

لەم توێژینەوەیەدا چەند نموونەیەکمان لە ڕۆحە مەزن و پیرۆز و ناسراوەکانی ئایینی یارسان وەرگرتووە، کە لە تێکستەکانی سەرەنجامی پیرۆزدا هاتووە. هەر بە پێی ڕاڤەکاری تێکستە پیرۆزەکانی سەرەنجام دۆنەکان دەناسینەوە و بەراوردیان دەکەین کە چ ڕۆڵ و پێگەیەکیان هەبووە لە کاتی خۆیدا (دۆن و دەورەی تردا)، کە دەکەونە دەرەوەی جوگرافیای کوردستان و ئایینی یارسان.

وشە سەرەکییەکان: دۆنای دۆن، ڕۆحە مەزنەکان، ئایینی یارسان، ڕابەر، دەورە.

پێشەکی :

ئایینی یارسان هەڵگری چەندان توخمی کولتوری بەهادار و دێرینە. ئەم توخمە کولتوریانە شایەنی گرنگی پێدان و توێژینەوە و ڕاڤەکاری و ساغکردنەوەن. کارکردن لەسەر توخمە کولتورییەکان سنوری ئاگاییمان فراونتر و قوڵتر دەکەن لەربارەی بەهاو کاریگەری ئەم توخمە کولتوریانە لە شێوازی بیرکردنەوە و تاکی کورد. ڕۆح لە ئایینی یارساندا گرنگی و پیرۆزییەکی زۆری پێدراوە و لە ڕێگای دۆنای دۆنەوە ئاشنامان دەکات بە ڕۆحە پیرۆز و مەزنەکانی مێژوو، لە سنوری دەوڵەتی مادی گەورە و زۆرجاریش ڕۆحە پیرۆزەکان دەکەونە دەرەوەی سنوری کوردستانی مەزن. تێگەیشتن لە فەلسەفەی دۆنای دۆن یارمەتیمان دەدات ڕۆحە پیرۆزەکان بناسینەوە و سەرەنج بدەینە ئەو ڕەگەزە گرنگانەی کە خاوەنداری لە ڕۆحە پیرۆزەکان دەکات بە گشتی وە بە تایبەت ئەو ڕۆحانەشی کە دەکەونە دەرەوەی جوگرافیای کوردستان و ئایینی یارسان. لەم توێژینەوەدا لە ڕێگای تێگەیشتنی قوڵتر لە فەلسەفەی دۆنای دۆن و ڕاڤە کاری تێکستە پیرۆزەکانی ئایینی یارسان، بە گرنگی دەزانین بگەین بە بناغەی هزری فرە ڕەنگی و پێکەوە ژیان و لێبوردەیی، کە هەر یەکە لەم چەمکانە بە دەیان تێکست پشت ڕاستدەکرێنەوە لە ئایینی یارسان.

کێشەی توێژینەوە:

لە ڕێگای خوێندنەوە و ڕاڤەکاری تێکستە پیرۆزەکانی ئایینی یارسان کە لە (کتێبی پیرۆزی سەرەنجام) دا هاتووە، ڕۆحە مەزن و پیرۆزەکانی ئایینی یارسان لە ناوەوە و دەرەوەی ئایینەکە تیشکیان بخرێتە سەر و ساغبکرێنەوە، کە لە لای وبڕوادارانی ئایینی یارسان پیرۆزن و بەهی خۆیان دەزانن.

ئامانجی ئەم توێژینەوەکە:

ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لە تیشک خستنە سەر فەلسەفەی دۆنای دۆن لە ئایینی یارسان، ناسینەوەی ڕایەڵەی ڕۆحە مەزن و پیرۆزەکان لە ناو ئایینی یارسان و لەسەردەم و سەرزەمینە جیاجیاکانی دنیادا، کە ڕۆڵ و

پێگەی جیاوازیان لە مێژوودا هەیە.

تێگەیشتن لە دۆنای دۆن و ناسینەوەی ڕۆحەکان (ڕۆحە مەزنەکان)، دنیابینیی ئایینی یارسان دەخاتە ڕوو پەیوەست بە فرە ڕەنگی و لێبوردەیی.

بایەخی ئەم توێژینەوە:

بۆ گەوهەری بابەتەکە لە ئایینی یارسان و ناساندنی ڕۆحە مەزنەکان لە دۆن و شوێن و کاتی جیاوازی تردا، ئەمەش بوارێکی نوێ و تازەیە.

بە یارمەتی خوێندنەوە و شیکاری کەلام و تێکستە پیرۆزەکانی ئایینی یارسان ، فەلسەفەی دۆنای دۆن بەستراوەتەوە بە فرە ڕەنگی و لێبوردەییەوە، گرنگی توێژینەوەکە لەوەدا چڕ دەبێتەوە و کە تیشک دەخاتە سەر ڕایەڵەی ڕۆحە مەزن و پیرۆزەکان لە ناو ئایینی یارساندا بە پێی تێکستە پیرۆزەکانی ئایینەکە، کە چەندان ڕۆحی مەزن و پیرۆز لە دۆنی جیاوازدا لە سەرزەمین و سەردەمی جیاوازدا ڕۆڵ و پێگەی تایبەتی خۆیان هەبووە .

میتۆدی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیەدا بە شێوەیەکی سەرەکی پشت بەستراوە بە میتۆدی ئەنسرۆپۆلۆجی، ئەمەش میتۆدی تێگەیشتنی خودی، کە بە میتۆدی مەعریفەش دەناسرێت، ئەم میتۆدە جەخت دەکاتە سەر تێگەیشتن لە بیرکردنەوەی تاکەکانی کۆمەڵگایەکی دیارکراو لەربارەی دنیابینینیان ڕەنگدانەوەکانی لەسەر کۆمەڵگە و تاکەکانی تر چین. ئەم میتۆدە وا دادەنێت ئەم کۆمەڵگایە دیارکراوە سستەمێکی مەعریفی هاوبەشیان هەیە.

گریمانەی توێژینەوە:

ئایینی یارسان خاوەنی گەنجینەیەکی دەوڵەمەندە لە بورای تێکست و دەستنووسەکانیدا، و تاکو ئێستا کێڵگەیەکی بەیارە بۆ توێژینەوە ئەکادیمیەکان بە گشتی وە بەتایبەتی بۆ توێژەرانی زانستی کۆمەڵناسی، ئەنترۆبۆلۆگی ، شوێنەوارناسی. لەم توێژینەوەیەدا مشتێک لە خەرواری ڕۆحە پیرۆزەکانمان وەرگرتووە کە چەندان ڕۆحی مەزن و پیرۆزی تریش لە تێکستەکاندا ماون کە دەکرێ توێژەران لە داهاتوو کاریان لەسەر بکەن.

جگە لە ڕۆحە پیرۆزەکان لە ئایینی یارساندا چەندان توخمی کولتووری گرنگ و پیرۆز هەن وەک (زمانی کوردی، ئاواز و تێکست و موزیکی کوردی(ئامێرە موزیکی کوردییەکان)، جل و بەرگ، شوێنەواری پیرۆزی دێرینی ئایینی کە هەندێکیان بۆ ٥٠٠٠ ساڵ دەگەڕێتەوە.

کورتەیەک لەسەر ئایینی یارسان:

ئایینێکی کۆنی کوردیە و ڕەگ و ریشەی دەچێتەوە سەر ئایینە یەزدانیەکانی وەک (میترایزم، زەرڤانیزم ، مەزادایی، زەردەشتیەت...) کە لە دێر زەمانەوە لە کوردستان پەیدابوونە و بڵاوبوونەتەوە، پەیڕەویان لێ کراوە. زانایان کوردستان بە گەنجینەی ئایینەکان ناوزەندی دەکەن(ئیزەدی، ٢٠٠٢، ٢٠).

ئەم ئاینە بەچەند ناوێک ناسراوە لەوانە(یارسان، کاکەیی، ئەهلی حەق، علی ئیلاهی،..)، زۆر بیرو ڕا هەیە لەسەر دروستببونی ئەم ئایینە، بە پێی بیرو باوەڕیپیرانی یارسان و تێکستەکانی سەرەنجام لە ڕۆژی ئەزەلەوە کاتێک خودا گیانی کرد بە بەری مرۆڤدا ئەم ئایینە هەبووە، بەڵام لە بەرگێکی نهێنیدا پارێزراوە، سینە بە سینە گواستراوەتەوە و تاگەیشتۆتە سەدەی دووەمی هیجری، کە دەکاتە ٢١٩ کۆچی، دەورە بەدوای دەورە ،پەیامی زیندووکردنەوەی ئایینی یارسان گەشەی پێدراو بڵاوکرایەوە لە کوردستان.(بورەکەیی، ١٣١٦، ٢).

لەسەر دەستی سوڵتان سەهاک بەرزنجی لە کۆتاییەکانی سەدەی سیانزە و سەرەتای سەدەی چواردە، ئایینی یارسان سەرلەنوێ بنەماکانی ڕەنگرێژکراوەتەوە و ڕێوڕەسمەکانی دیاریکراوە، سولتان سەهاک(شای هەورەمان) وەکو مەزنترین ڕۆحی پیرۆز و نوێکەرەوە لە ئایینی یارسان چەسپاوە و ئەمرۆش مەزاری سوڵتان روگەی پیرۆزی یارسانەکانە (مەزاری پیرۆزی سوڵتان دەکەوێتە سەر رووباری سیروان لە گوندی شێخان لە ناوچەی داڵەهۆی هەورەمان)(جیحون ابادی، ١٣١٧، ٤).

د. ڕەشاد میران لە بارەی ئایینی کاکەییەوە پێی وایە. بە هۆی ئەوەی کاکەیی خاوەنی سیستەمی تایبەتی دۆگما و شێوەی پەرستنی خۆیانن، دەق

و نووســـراوی پیرۆزیـــان هەیـــە کـــە کۆمەڵـــەی خواوەنـــد و ئەفســـانەی دروستبوونی دونیا، دابونەریت و سروتی جۆراو جۆرەکانی ئایینیان گرتۆتە خۆ دەبێت وەکو ئایینێکی سەربەخۆی کوردی سەیر بکرێت (میران، ٢٠١٧، ٢٠٣).

گرنگترین کتێبی پیرۆزی ئایینی یارسان ناسراوە بە (سەرەنجامە) کە بریتییە لە کۆمەڵێک تێکستی ئایینی لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی هیجری نوسراون، ناوەڕۆکەکەی بریتییە لە بنەماکانی بیروباوەر و ئامۆژگارییە ئایینیەکان و پارانەو و سروت و ئەفسانەی ئایینی بە زمانی کوردی شێوەزاری گۆران نووسراون لە شەش بەش پێک هاتوون کە ئەمانەن، بارگە بارگە، دەورەی هەفتەوانە، گلیم وە کول و، دەورەی چل تەن، دەوەری عابدین و وردە سەرەنجام)(بورەگەیی، ١٣٧٥، ٢٠).

بەشی زۆری پەیرەوانی ئایینی یارسان دەکەونە رۆژهەلات و باشوری کوردستان هەروەها لە باکور و رۆژئاوای کوردستانیش(مینورسکی، ٢٠٠٦، ٥٢).

دۆگما سەرەکییەکانی ئاینەکە جامە پۆشی و دۆنای دۆن و ئەفراندنی دنیا وکۆتایی دونیا کە ئەمانە لە سرودە پیرۆزەکانی یارسان شیکراوەتەوە کە ئێمە لەم باسەدا بە درێژی باسی لێوە دەکەین.

لە ئایینی یارسان رێکخستنی کۆمەڵایەتی لەسەر بنەمای ئایینی دامەزراوە و پۆلێن کراوە واتا: ئایینەکە کۆمەڵەی یارسانی بەم شێوە ڕێکخستوە. توێژەکان لەمانە پێکهاتوون: (پیر (سەید) کۆمەلێک بنەماڵەن لەسەر بنەمای خوێن تێکەڵ بە توێژەکانی تر نابن لە رووی ژن و ژن خوازییەوە، وە توێژەکانی تر سەریان پێدەسپێرن(سەرسپاردن: هەموو بروادارێکی یارسان لە ڕێورەسمێکی پیرۆزدا سەردەسپێری لە ژیانی دا. دەلیل (ڕابەر، مام) توێژێکی تری بڕواددارانی یارسانە لە ڕێورەسمی پیرۆزی جەمدا ئەرکی بەشدانی لە ئەستۆیە)، مرود ئەو توێژەیە کە سەردەسپێرێ بە پیر و دەلیل ناتوانێ لە ڕێگای ژن و ژنخوازیەوە تێکەڵ بێت لەگەڵ توێژی بنەماڵەی پیرەکان و بنەماڵەی ڕابەرەکان واتا چینی گشتی (سەرەنجام، ٢٠٠٧، ٢٨٣).

دۆنای دۆن:

یەکێک لە سەرەکیترین پایەکانی ئەم ئایینە بریتییە لە بڕوابوون بە دۆنای دۆن(Metempsychosis)، کە بریتییە لە باوەڕبوون بە زیندوومانەوەی گیانی مرۆڤ دوای مردنی، ڕۆحەکەی دەچێتە جەستەی مرۆڤێکی دیکەوە، کاکەییەکان ئەمە بە کراس گۆڕین ناو دەبەن، واتا ڕۆح کراسێک یان جەستەیەک دەگۆڕێ و دەچێتە کراسێکی یان جەستەیەکی ترەوە کە هەموو مرۆڤێک دەبێت (١٠٠١) دۆن بگۆڕێت، تاکو پاک دەبێت و کامل دەبێت، (میران، ٢٠١٧، ٢٠٦) ئەمە جیاوازی لە نێوان دۆنای دۆنی ئایینە ڕۆژهەلاتییەکان لەگەڵ دۆنای دۆنی یارسانەکان، چونکە لە زۆربەی ئایینە ڕۆژهەلاتیەکان دۆنای دۆن هەیە، بەلام بە شێوەی جیاواز، بەلام لە لای یارسانەکان(کاکەییەکان) دۆنای دۆن نەک تەنها ڕۆح بۆ جەستە یان تەنێکی تر دەگوازرێتەوە بەڵکو جار لە دوای جار کاملتر دەبێت تا دەگاتە ئەو پەری کامل بوون و گەیشتن بە نوری ڕۆح و چاوداری، (ئیشراق).

دەبینین لە لای هیندییەکان کارما هەیە، کە ئەمە جیاوازە لەگەڵ دۆنای دۆنی یارسانەکان، لە کارمادا گۆرانکاری نایەتە گۆڕێ، واتا بەرزتر نابێتەوە، بەلام لە دۆندا دەگاتە ئاستی بالا ئەگەر ڕۆحەکەی پاکبێتەوە لە ڕێگای کردار و گفتاری باشەوە.

هەروەها لە ئایینی زەردەشتیشدا دۆنای دۆن هەیە، بەلام کە دەبینین میهر ، کە بە یەکێک لە فریشتە پیرۆزەکان لە قەڵەم دەدرێت لە پێگەی دووەمی بەرزی خوداوەندی دایە واتا لە خوار ئاهورەمزدایە، کە ڕۆحی خودای تێدایە، ئەویش لە ڕێگای دۆن گۆڕینەوە بەم پێگە پیرۆزە گەیشتووە (میهر لە ئایینی میترایزم خواوەندی خۆرە).

میهر لە پێگەی خۆی لە ناو ئایینی زەردەشتیدا کە لە ئایینی میترایزم وەرگیراوە دەسەلاتێکی پیرۆز و ڕەهای هەیە. جگە لەوە لە ئایینی زەردەشتیدا باوەڕیان بە حەوت فریشتەی پیرۆز هەیە، کە ئەوانیش لە ڕێگای دۆنای دۆنەوە لە جەستەی زاتی کەسایەتیە پیرۆزە ئایینیەکان

دەرکەوتوون و ڕێبەرایەتی بڕواداران خۆیان کردووە لە قۆناغە جیاجیاکاندا (طبیبی، ١٣٥١، ٥).

دۆنای دۆن لە سەر بنەمای دابەشکاری مرۆڤ بۆ ڕۆح و جەستە دامەزراوە، جەستە وەکو تەنێک سەیر دەکرێت، کە ڕۆحی هەڵگرتووە، زۆربەی ئایینەکان بۆچوونێکی هاوشێوەیان لەسەر بەهاو پیرۆزی ڕۆح هەیە.

لە دیویکی ترەوە لە گەوهەری ئایینی یارسان باوەریان بە مرۆڤ خودایی هەیە. واتا دەرکەوتنی ڕۆحی خودا لە جەستەی مرۆڤێکی پیرۆز. ئەمەش لەوەدا گرنگی خۆی هەیە کە زاتی یەزدان دێتە ناو خەلکەوە بۆ گەیاندنی پەیامی پیرۆز و ڕێبەریکردنی بڕوادارانی، بە پێی دەقەکانی سەرەنجام چەندان چاودار و پیرانی یارسان کە پێگەی ڕێبەریکردنی بڕوادارانی ئایینەکەیان هەبووە. واتا لێرەدا خودا وەکو ئایینەکانی تر لە ئاسمان نیە، بەڵکو لە قالبی مرۆڤێکی وەکو ئەوان دەردەکەوێت ئەمەش وای کردوە شتێک بێتە ئاراوە بە ناوی جەستەی (پیرۆز) واتا ئەو بەهایە بۆ جەستە شتێک نیە، کە مرۆڤ بە توانای عەقل و توانای خودییەکان بە دەست بهێنیت، بەلکو بەخشیشێکی ئیلاهیە پەیوەستە بە زاتی ئەو ڕۆحەوە، هەر ئەوەش بنەمایە بۆ دابەشکاریی چینایەتی لە لای ئایینی یارسان. بەڵام هەرچی ڕۆشنبوونەوەیە _الاشراق، ئەمە پلەیەکی ڕۆحییە جیاوازە لە جامە پۆشی کە مرۆڤ بە کۆششی زۆری ئیمانی پێی دەگات، واتا ئەو کاتەی بەسەر لایەنی خراپەی ڕۆحیدا زاڵ دەبێت، ئەوجار دەگاتە ئەو پێگە و پلە ڕۆحییە باڵایە، کە توانای بینینی ڕابردوو و داهاتوی خۆی هەیە.

دەبینین لە نێو سۆفیگەری ئیسلامی (حلول) ئاستی ئاوێتەبوونی هەیە لەگەڵ زاتی حەقدا کە بەرزترین پلەی سۆفیگەرییە، بەڵام ئەمە جیاوازی هەیە لەگەڵ جامەپۆشی یارسانەکان کە بریتییە لە ڕۆحی خودا و دەرکەوتنی لە قالبی هەندێک کەسی هەڵبژێردراو، کە لە قۆناغێکدا مەنسور حەلاج دەگات بەم باوەڕەی لە حەقدا ئاوێتە بووە و ئەم پەیامەش ئاشکرا دەکات، کە بووە هۆکاری لەداردانی (تذکرە اعلی، ١٩٥٠، ٢٦).

لای یارسانەکان گەلێک رابەری دینی هەن لەسەر ڕۆشنایی تێکستە ئایینیەکانیان ڕۆحی خوایان تێدا جێگیر بون، کە لە قۆناغە جیاوازەکاندا کاریگەری گەورەیان لەسەر بڵاو بوونەوەی و گەشەسەندنی ئایینی یارسان هەبووە. لەوانە:

١.بالولی ماهی (نوری خودای تێدا جێگیر بووە):

(بالوولی ماهی) ناوی (عومەری کوڕی لەهەب)ە، ئەمەش لە سەدەی دووەمی کۆچیدا دەرکەوتووە. بە پێی تێکستی پیرۆزی (سەرەنجام) بالوول یەکێکە لە ناودارانی ئەم ئایینە. بالوول و یارانی لە هەورامانەوە دەستیان کردووە بە بڵاوکردنەوەی پەیامی ئایینی یارسان. خۆی و یارانی کە هەر هەموویان لوڕستانی بوون، لە کاتی خۆیدا سەردانی ئیمام جەعفەری سادقیان کردووە لە بەغدا و پاشتر گەڕانەتەوە بۆ کرماشان و لەوێوە دەستیان کردووە بە بڵاوکردنەوەی پەیامی ئایینی یارسان(بەشێک لە کەلامەکانی بالول لە کتێبی سەرەنجام پارێزراون) و هەر لەو سەردەمەدا بیوادارێکی زۆر بوونەتە شوێنکەوتەیان (بورەکەیی، ٢٠٠٨، ٤٧).

بالوول خۆی و یارانی لە لوڕستانەوە دەرکەوتوون و بەناو خێڵ و تیرە کوردەکاندا گەڕاون بۆ ئەوەی باوەڕەکەی خۆیان بڵاوبکەنەوە. لەم بارەوە بالوولی دانا دەفەرموێت:

ئەو واتەی یاران
ئێمە دێوانەین ئەو واتەی یاران
هەنی مەگێڵین یەک یەک شاران

بالوول یەکەم رابەری ئایینی یارسان بووە و کە (جەم)ی دامەزراندووە، یارانی هەفتەی جارێک کۆ بوونەوەتەوە بۆ گوێگرتن لە سرووودە ئاینییەکان کە لەسەر ئاوازی تەمیرە گوتراون، ئەو شوێنی گردبوونەوەیە پاشتر بە جەمخانە ناسراوە. جەمخانە شوینی خواپەرستی و ئەنجامدانی سێرمۆنییەکانی ئایینی یارسانە.

سەرەتای سەرهەڵدانی ئایینی یارسان لەسەر دەستی (بالوولی ماهی) و یارانی لە سەدەی دووەمی کۆچیدا، کە هێشتا ئایینی ئیسلام لە کوردستاندا

بە تەواوی جێگیر نەبووبوو، پەیامەکانی بالولی ماهی ئومێدبەخشانە کاریگەری هەبوو لەسەر دانیشتوانی ناوچەکە و خزمەتێکی زۆری بە زیندووکردنەوەی زمان و فەرهەنگ و دابونەریتی کوردی کردووە. هەرچەندە زمانی ئایینەکە کوردی بووە، بەڵام ڕێگا لەوە نەگیراوە کە باوەڕمەندانی نەتەوەکانی دیکە بە زمانی خۆیان سروود داڕێژن وەکو (تورکی و فارسی)، بەڵام لە دەورەکانی پاشتردا تێکستە پیرۆزەکان وزمانی ڕێورەسمەکان زاری (گۆرانی) بە شێوەی ڕەسمی دەربڕینی خۆی هەڵبژارد و زاڵ کرد. تا ئێستاش لە کەلام خوێندن و ڕێوڕەسمە ئایینیەکاندا نزاکان بە دیالێکتی گۆرانبەکار دەبرێت (بورەگەیی، ٢٠٠٨، ٤٩).

باوەری ئایینی یارسانەکان گرێدراوە بە دەرکەوتنی دۆنی پیرۆزی زاتی یەزدان لە تەنی ڕێبەر پیرۆزەکانیاندا.

بە پێی کەلامەکانی سەرەنجامیش بالولی ماهی زاتی یەزدانی تێدا جێگیر بووە و پایەکی پیرۆزی هەیە لە نێو ئایینی یارساندا بۆیە شاعیر و عارفێکی گەورەی ناو ئایینی یارسان (دەروێش نەورۆزی سۆرانی) کە کەلامێکی هەیە کە باسی پیرۆزی بالولی ماهی دەکات دەفەرموێ:

بالول زاتێوەن، زاتی یەکانە
عامیان ماچان بالوول دێوانە
کێ دە دێوانە وەی تەور دانا بۆ
مەرگە و نەمەیدان گەردوون زانا بۆ

بە واتای :

بالول زاتێکی یەکانە و تاکە، وتا لێرە بە مانای ڕۆحی خودای تێدا جێگیرە، کەچی خەلکانی نەزان و بالولی دێوانەی پێدەڵێن، کێ دیویەتی کەسێکی دێوانە بە شێوەی ئەو لە مەیدانی گەردووندا ئەوەندە زانا و دانا بێت.

٢. دەورەی شاخۆشین کە دەکەوێتە دوای دەوەری بالولی ماهی.دۆنی (عەلی کوری تالیب)

زاتی شاخۆشین بە پێی تێکستەکانی (سەرەنجام) نوری خودای تێدا

جێگیرە و دۆنی (عەلی کوری تالیب) خەلیفەی چوارەم لە ئاییني ئیسلام.

پاشان زاتێکی دیکە بە ناوی موبارەک شای لوڕستانی کە بە شاخۆشین ناسراوە لە سەرەتای سەدەی پێنجەمی کۆچیدا لە دایکێکی پاکیزە بە ناوی جەلالە خانم کە کچی میرزا ئامانی فەرەمانڕەوای لوڕستان بووە، پەیدا بووە. ئەم زاتە هاوچەرخی بابە تاهیری هەمەدانی بووە، چاکترە بڵێین بابە تاهیر و فاتمە لوڕە لە یارانی شاخۆشین بوون. شاخۆشین و یارانی دیکەی وەک:

بابە بزورگ، کاکە ڕەدا، خوداداد، هندۆلە، میرزا ئامان، رێحان خانمی لوڕستانی، لزا خان جاف و هتد.. بە دەنگی خۆش و بە ئاوازی تەمیرە سروودەکانی خۆیان بۆ یارانیان چڕیوە. باوە خۆشین لە تەمەنی شەست ساڵیدا لە ڕووباری گاماسب(هەندێک دەڵێن مەعزاو یان مەسەناو) غەیب دەبێت و بەڵێن دەداتە یارانی کە دوای سێسەد ساڵ پەیدا ببێتەوە، بەم پێیە دوای ئەو ماوەیە شاخۆشین لە دۆنی سوڵتان سهاک لە بەرزنجە پەیدا دەبێتەوە و ئاییني یاری نۆژەن دەکاتەوە. لە کلامی نرکەی شاهەنشاهدا هاتووە:

"مێرد ئازمایش کەرد، شی وە مەعزاو
یا میهسەناو یان مەسەناو یا ماسەناو"

لە دایکبوونی شاخۆشین لە شێوازی لە دایکبوونی مەسیحە کە هەردووکیان بێباوک لە دایک بوون، بۆیە دەبینین جەلالە خانمی دایکی ڕووبەڕووی ئەو ناوو وناتۆرانە بۆتەوە لە کاتی خۆیدا بە هەمان شێوەی حەزرەتی مریەم، ئەفسانەی لە دایک بوونەکەی ئەوەیە: ڕۆژێک بەرامبەر خۆر دانیشتووە، تاڵە تیشکێک لە خۆر جیابۆتەوە نیشتۆتەوە سەر زەوی بە دەمیدا چۆتە ناوسکییەوە لە ئەنجامی ئەودا دووگیان بووە، شاخۆشین لە دایک بووە (ڕۆستەم، ٢٠٠٦، ١٧٧).

بەدنیا هاتنی (شاخۆشین) بە شێوازێکی سڕ(نهێنی) دەبێت، تا پاش سێسەد ساڵ سەرلەنوێ لە دەورەی سوڵتان سەهاک لە شارەزوور پەیدا دەبێتەوە و بارگەی خۆی لە هەوارمان دادەمەزرێنێت. بەو ماوەی غەیب

بوونەی دەگوترێت: سێسەد ساڵ لە پەنهان مانەوە (سڕ). لە کلامی یاریدا هاتووە:

ئەو کۆی هەورامان
بارگەی "شا"م وەستەن ئەو کۆی هەورامان
زات خودایی قانیع غولامان
سیسەد ساڵ سڕ بی کەس وە پێش نەزان(صدیق بورەگەیی، ٢٠٠٨، ٣٣٨)

بە پێی میتۆلۆژیای ئایینەکە خودا لە ئەزەلدا دانیشتووی نێو مرواریییەکی ژێر دەریا بوو، بۆ یەکەم جار خۆی لە شێوەی خاوەندگاری دانەری جیهان دەرخست، دووەم دەرکەوتنی خودا لە شێوەی عەلی کوری ئەبی تالیب و سێیەم دەکەوتن کە گرنگترین دەرکەوتەی ئایینەکەیە بریتییە لە شاخۆشین، سولتان سەهاکی بەرزەنجی یە(مینۆرسکی، ٢٠٠٦، ٢١٣).

بە نمونە لە چەند کەلامێکی دەورەی شاخۆشین دەڵی:

غولامان ئیقرار غولامان ئیقرار
وەعدەی زهورەن بەیان وە ئیقرار
نەرۆزی ئەزەل بیای ساجی نار
ئەی کام وەعدەم دان نە پەردێوەر شار
من جە طریقەت ئاوم بێ زەلاڵ
وە نام خۆشین ئامام وەڕووی کار
دوویست ساڵ نەی وەر نەدوونی مەولام
ئامام وە بیسات وە شیرین کەلام

بە مانای ئەوە دێت شاخۆشین بەڵێنی ئاشکراکردنی (دینی یارسان) لە پردێوەر داوە، لە سەرچاوەکانیش هاتووە شاخۆشین لە ساڵی(٤٦٧ک) لە دونیا دەرچووە، لە لایەن سان سەهاک دووبارە دامەزراوەتەوە، لە سەرەنجامدا هاتووە لە ساڵەکانی(٥٢٨_٦٢٨)ک ژیاوە کەواتە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت شاخۆشین لە تەنی یان دۆنی سان سەهاک دەرکەوتووە و ئایینی یارسانی بەشێوازێکی تازە ڕەنگرێژ کردووە و بڵاوی کردۆتەوە. وەکو

لە کەلامەی سەرەوەدا ئاماژەی پێکراوە.

جگە لەوە لە سەرەنجامی دەورەی خەزانە پیر موسا دەفەرموێ:

جام جیهان بین جام جیهان بین   قودرەتش مەوجوود جام جیهان بین
بێ شەک و گۆمان، بێ چەن و بێ چوین   خاوەندکار عەلی زات شاخۆشین
موسەخەر کەردەن ئاسمان و زەمین   وە ئیقرار وێش شەرت بنیامین
(تاهیری، ٢٠٠٩، ٣٥٤)

لێردا لەم کەلامەدا ئاماژە بە دۆنی عەلی دەکا کە شاخۆشینە و زاتی نوری یەزدان تێیاندا جێگیربووە.

بە پێی کتێبی سەرەنجام زۆرن ئەوانەی کە نوری خوایان تێدا جێگیر بووە بە باسێکی وا کۆتایی نایی ئێمە بەشێکی وەردەگرین

٣. باباناوسی سەرگەتی (نوری خودای تێدا جێگیرە):

ڕۆحی سولتان سەهاک لە دۆنی بابا ناوس لە کۆتایی سەدەی پێنجەمی کۆچی لە دێی (سەرگەت) لە هەورەمانی لهۆن، بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام بە شێوەیەکی موجیزە ئاسا وەکو شاخۆشین و سولتان سهاک هاتە دونیا، ناوی دایکی (خەزان خانمە).

یەکێکی ترە لە ڕابەرانی پیرۆزی ئایینی یارسان کە نوری یەزدانی پیرۆزی تێدا جێگیر بووە و یەکێکە لە ڕۆحە مەزنەکانی سەردەمی خۆی. بابا ناوسی سەرەگەتی چەندان کاری گرنگی کردووە بۆ بڵاوکردنەوەی ڕێوڕەچەی یارسان. جگە لە بابا ناوس لە دەورەکانی پاشتر شاخۆشیین سولتان سەهاکیش نوری یەزدانی پیرۆزیان تێدا جێگیر بووە، کە لە سەرچاوەدا دۆنی عەلی کوری تالیبی ئامۆزای پێغەمبەرە. کە لە خوارەوە ئاماژەی پێدەکەین بە درێژی. وەکو لەو کەلامەی دایە خەزانی سەرگەتی ئاماژە بە نووری پیرۆزی یەزدانی دەکات لەودا :

تیری وەت کەفۆ دەم و دگانا
مەردەت زیندە کەرد جە گۆرستانا
یارت گڵەودان جە وەر ئاوانا

جای خوا یوەن هەنش نیشانا (بورەگەیی، ٢٠٠٨، ١٢٧).

واتا:

تیرێکت بۆ هاوێشتم مردوت لە گۆڕستانا زیندووکردەوە، یاری خۆت لە گێژاوی ئاواندا هێنایە دەرێ، هەر لەوەوە بۆم دەرکەوت کە هێزێکی خوداییت هەیە.

باباناوس وەکو چاودارەکانی تر لە ئاییـنی یارسان چەندان تێکستی پیرۆزی لێ بەجێ ماوە و کۆکراوەتەوە لەسەرەنجامدا پارێزراوە، باباناوس لە سەردەمەکەی خۆیدا پێشبینی هاتنی سولتان سەهاکی کردووە. زاتێکی مەزن و خواناسێکی گەورە بوو، هەمیشە خەریکی ئایین پەروەری بوو لە نێو خەڵکی ناوچەکە، وە بە شێت و دێوانەش دەناسرا، لە رووی دارایشەوە یەکێ بوو لە هەژارەکانی سەرگەت.

باباناوس یەکێکە لەو ڕۆحە مەزنانە، کە لە کاتی کەلام خوێندندا دۆنەکانی خۆی دەناسییەوە و بۆ خەزانی دایک و یارانی دۆنای دۆنی خۆی دەگێرایەوە. هەروەها لە کەلامەکانی دەورەی پردێوەر چاودارەکان ناویان هێناوە و دەیناسن کە دۆنی سوڵتانە و خاوەنی رابوردووەکی پرشنگدارە لە گەشەپێدانی ئایینەکە و بڵاو کردنەوەی. (بورەگەیی، ٢٠٠٨، ١٢٧).

بابا ناوس لە نیوەی یەکەمی سەدەی شەشەم ماڵئاوایی کرد و ئارامگەکەی لە نزیک گوندی سەرگەتە و ئەمڕۆش یارسانییەکان مەزارەکەی بە پیرۆز دەزانن و زیارەتی دەکەن(کاکەیی، ٢٠١٣، ٥٧_٦٨).

٤.. سوڵتان سەهاک یان سوڵتان ئیسحاق (شای هەورەمان)، ئەویش لە سیستەمی فەلسەفەی دۆنای دۆندا دەگەڕێتەوە بۆ دۆنی (دۆنی عەلی کوڕی تالیب) کە زاتی پیرۆزی نوری یەزدانی تێدا جێگیر بووە.

بە پێی بیرو باوەری ئاییـنی یارسانەکان یەکێکە لە فریشتەکان کە لە ئەزەلدا ڕۆحی علی کوری ئەبی تالیبە کە عەلیش ڕۆحی خودای تێدا جێگیر بووە، لە کۆتاییەکانی سەدەی حەوتی هیجری (١٢٧٦ زایینی) لە ناوچەی بەرزنجەی سەر بە قەزای سەید سادقی پارێزگای سلێمانیدا لە دایک بووە باوکی ناوی شێخ عیسایە و دایکی ناوی ڕەزبار خاتوونە، کە کچی حسەین

بەگی جەڵد بووە. کە ئەوکات ڕێبەر و دامەزرێنەری تەریقەتی قادرییەکان بوو. باوکی تەکیە و موریدی هەبوو دوای ئەوە ئەو ناوچەی بەرزنجەی جێ هێشتووە و ڕووی لە گوندی شێخانی کوردستانی ئێران کردووە و لەوێ نیشتەجێ بووە. سولتان سەهاک بە پیشەواو گەورەترین ڕۆح لە ئایینی یارسان جێگیرکراوە بەرامبەر بە دۆنەکانی تر کە قۆناغ بە قۆناغ ، دەورە بە دوای دەورە گەشەیان بە ئاینی یارسان داوە لە پێگەیاندنی ئایینەکە واتات لە هەموویان زیاتر شوێن پەنجەی بە لایەنەکانی گەشەکردن و ڕێکخستنەوەی کاریگەرەییەکانی دیارە، سوڵتان سەهاک نوێکەرەوەی ئایینی یارسانە لە هەورەمان بە ڕێکخستن و چەسپاندنی سرود و ڕێوڕەسمەکانی پیرۆزەکان بنەڕەتییەکانی ئایینەکە. یاران و لایەنگرانی خۆی کردووە بە پانزە بەشەوە هەر بەشێکیان ئەرکێکی تایبەتی بۆ دیارکردووە (حەوتەن، حەوتەوانە، حەوت خەلیفە، چل تەن، حەفتاودووپیر، یاوانی قەولتاس ، حەوت خادم، حەوت حەوتەوان، چل چل تەنان، نەوەدو نۆ پیرەی شاهۆ، شەست و شە غولامی کەمەر زێرین، هەزار و یەک بەندە، خواجی وێنە، بێوەن بەندە، بەیوەر هەزار بەندە)، جگە لەوە پێکهێنانی جەم، و دیاریکردنی سێ ڕۆژ بەرۆژوو بوون، دیارکردنی سرووتە دینییەکان(تەلقینی مردوو، خۆشتن، قوربانیکردن، سەرسپاردن ....)(بورەکەیی، ٢٠٠٨، ١٥٨).

بە پێی کەلامەکانی ئایینی یارسان بە دنیا هاتنی شێوەی موجیزە بووە بۆیە دەڵێن ڕۆحی خودای تێدا جێگیر بووە، ئەویش ڕۆحی علی کوری ئەبی تالیبە، کە ڕۆحی خودای تێدایە ، دوای ئەوەی شێخ عیسی دایراکی خواست ، لە شەوی بوکینی نور دەچێتە نێو سکی خاتوو دایراکەوە دووگیان دەبێت بە سولتان (کاکەیی، ٢٠١٣، ١٠٨_١٠٩)لای بڕوادارانی یارسان سوڵتان سەهاک کە ڕۆحی عەلییی کە بە هەمان شێوە لە نێو بەگتاشیەکانیش (حاجی بەگداش ڕۆحی عەلییە کە ڕۆحی خودای تێدا جێگیرە کە ڕابەر و پیرۆزترین ڕۆحە لە ئاینی بەگداشییکان، کە لە دۆنی پێشتری ڕۆحی ئیمامی عەلییە.

.هەر یەک لە حەزرەتی (مەسیح ، سەلمانی فارسی و ئیمامی عەلی کوری ئەبی تالیب و بالولی ماهی و شاخۆشین و سان سەهاک بەرزنجی) بە پێی

هەندێ سەرچاوەکان چەند کەسێکی تریش لە ناو ئایینی یارسان ڕۆحی خوداییان تێدا جێگیر بووە. بۆیە دەبینین لە ناو ئایینی میترایش خوایەک هەیە له ناو خۆردایه ئەویش میترا_ میهر)ه بۆیە ئەوان ناڵێن خۆر خودی خودایە، بەڵکو دەڵێن نوری یەزدان لە ناو هەتاو دایە ئەویش میهره.

هەروەها لە نێو ئایینی مەسیحیشدا پاش لە خاچدانی مەسیح ڕۆحی بەرز بۆتەوە بۆ ئاسمان ، یارسانەکان بە (مهر مەسیح) ناوی دەبەن (ڕۆستەم، ٢٠٠٦، ٢٩).

بۆیە لێرەدا پێویستە کەمێک لەسەر کەسیەتی (عەلی کوری ئەبی تالیب بوەستین واتا لایەنە مێژوویەکەی باس بکەین ئەوەی لە نێو ئایینی ئیسلامدا باسی لێوە کراوە ئەوەیە:

- **ژیاننامەی ئیمامی عەلی ئەبو تالیب:**

باوکی حەسەن عەلی کوڕی ئەبوتالیب، کوڕی مامی پێغەمبەر بووە و هاوسەری فاتمەی کچی پێغەمبەر محەمەد بووە، و چوارەم خەلیفەی ڕاشدینە لای سونە و یەکەم ئیمامە لای شیعە. دوا خەلیفەیە لە ئایینی ئیسلامدا.

عەلی کوڕی ئەبوتالیبی کوڕی عەبدول موتەلیب کوڕی هاشم لە مەککە لە ساڵی ٥٩٩ز یان ٣٠ ساڵ دوای ساڵی فیل لە دایکبووە.

بە پێی هەندێ سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن کە دووەم یان سێیەم کەس بووە، کە بۆتە ئیسلام و یەکەم لاو بووە کە موسڵمان بووە، دوای ئەوە کە پێغەمبەر ئیسلامی ڕاگەیاند بە نزیک و کەسوکاری خۆی لە بەنی هاشم بۆ جێبەجێکردنی ئەوەی لە قورئاندا هاتبوو، بەڵام کاتێک بانگەوازی بۆ کردن کەس وەڵامی نەدایەوە عەلی نەبێت.

عەلی کوری ئەبی تالیب بۆ مەدینە کۆچی کرد، کاتێک لە تەمەنی ٢٢ ساڵیدا بوو، عەلی جێگەی متمانەی پێغەمبەر بوو، یەکێک بووە لە نوێنەرەکانی کە پەیامەکانی پێغەمبەریان ئەگەیاند و هۆزەکانیان بانگ ئەکرد بۆ ئیسلام.

لە سەردەمی هەردوو خەلیفە ئەبوبەکری سدیق و عومەری کوڕی خەتابدا، هەردوو خەلیفە لە زۆر کاروباردا ڕاوێژیان بە عەلی کردووە. لە

سەردەمی عوسمانی کوڕی عەفاندا، عەلی شوێنە ئاینی و کۆمەڵایەتیەکەی خۆی پاراست، و عوسمان لە زۆر کاروباردا ڕاوێژی پێ ئەکرد.

لە دوای کوژرانی عوسمانی کوری عەفان، عەلی وەکو خەلیفە بەیعەتیان پێدا ، ئەوانەی لە مەدینە بوون لە هاوەڵ و شوێنکەوتوو و ئەوانی تر موبایەعەیان دا بە عەلی، و زۆر لە گێڕانەوەکان ئەڵێن کە نزیکەکانی عوسمان و ئەمەوییەکان موبایەعەیان نەدا بە عەلی و بەرەو شام ڕۆیشتن، و هەروەک ئەڵێن هاوەڵە گەورەکانی وەک سەعدی کوڕی ئەبو وەقاس و عەبدوللای کوڕی عومەر و زۆری تر موبایەعەیان نەدا بە عەلی، بەڵام بەڵێنیان دا کە لێی هەڵنەگەڕێنەوە (خفاجی، ٢٠٠٦، ٤-٨).

ئەمە سەبارەت بە لایەنە مێژووییەکەی لە ئاینی ئیسلامدا شتێکمان ڕوونکردەوە، بەڵام سەبارەت لە نێو ئاینی یارسان ڕۆحی عەلی کوری ئەبی تالیب ڕۆحی خوداییە چەندان سەربردە و ئەفسانەی هەیە لە پاش مردنی حەزرەتی عەلی چەندان گروپی شیعە سەریانهەڵدا کە هەموویان عەلییان بە خودا ناسیوە لەوانە(شیعەی نوصەیری، شیعەی عەلەوی، قورمتیەکان...هتد).

وەکو لە سەرەنجامی دەورەی خەزانە پیر بنیامین دەفەرموێ:

وە شەرت ئیمان ڕای حەق ڕاسییەن وە شەرت ئیمان
ڕای حەق شناسی موفت نیا ئاسان یار چە سڕ حەق مەوای هەراسان
وەشەرت ئیقرار وە بەیای بەلی خودای یارسان عەلییەن عەلی
وە خەلق ئاما سڕ خودای یارستان پەنامان ماچان گرۆی کافرستان
(تاهیری، ٢٠٠٩، ٣٤٥)

ئاماژە بە ڕۆحی عەلی دەکا کە ڕۆحی خودای تێدایە.......

٦. پیر بنیامین: (نوری خودای تێدایە) (پێغەمبەر عیسا) (دۆنی زەردەشت)(لە سەردەمی شانامەدا دۆنی ڕۆستەم)

پیر بنیامین بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام ناوی (پیر خدری شاهۆییە و بە یەکێ لە یارانی نزیک سولتان سەهاک دادەنرێت، بە پێی بەڵگەکانی دەستنوس پیربنیامین لە لایەن سوڵتانە و بە پیر هەڵبژێردراوە خۆی سەری پێسپاردو، یەکەمجار لەساڵی ٦٣٣ ک لە نزیک چیای شاهۆ بە دنیا هاتووە و

ژیاوە و پێگەیشتووە. پاشان لە تافی لاویدا ڕۆیشتۆتە لای سوڵتان سەهاک و لە لای ئەو فێرە زانیاری بووە و قوڵ بۆتەوە لە ئایینی یارسان لە کۆتایی تەمەنی بۆ بڵاوکردنەوەی ئایینەکە دەچێتە شاری (کرند) لە نزیک کرماشان ڕۆژهەلاتی کوردستان، هەر لەوێش بەخاک سپێردراوە(بورەگەیی، ٢٠٠٨، ١٦٣) لە سەردەمی (عەلی کوری تالیب) لە دۆنی (سەلمانی فارسی) بە پێی شعرێکی علائەدین بنیامین لە سالی ٦٣٣ ک لە شاهۆ لە دایک بووە شیعرەکە دەڵێت:

سالْ شەش صەد و سی و سێ تەمام

بنیامین جە ساهۆ پەیدا بی وەکام

پیر بنیامین پایەکی ڕۆحی بەرزی لە نێو ئایینی یارسانەکان. سەبارەت بە پاییەی ڕۆحی ناوبراو نزایەک هەیە کە سەی محمەدی گەورە سواری کوڕە گەورەی سان سەهاک لە جەمی پردێوەردا خوێندیەتی دەڵێ:

وە ئیشارەی شا وە فەرموودەی یار

وە شەرت بنیامین پیری سەرقەتار

پیر بنیامین دۆنی پیر خدری شاهۆیە

بە پێیی ئەو کەلامە پیر (بنیامین) (دۆنی پیر خدری شاهۆیە)

جگە لەمە بە پێی ڕازێکی دەماودەم لە هەورامان هەیە، دەڵێت:

پیر خدری شاهۆ کە هاتۆتە کوردستان سەرەتا لە (گەنجەویەی باوە) نیشتەجێ بووە، خەڵکی ناوچەکە زۆربەیان لەدەوری کۆبوونەتەوە، هەر بۆیە کە (قازی ابو نجیب الدین) کە قازی (میر مقرب الدین) بووە، فەرمانی داوە ئاگرێکی گەورەیان سازکردووە بە زۆر پیر خدریان خستۆتە ناویەوە، بەڵام پاش ماوەیەک زۆر پیر خدر بە ساخی لە ناو ئاگرەکە هاتۆتە دەرەوە، ئەوەش بۆتە هۆی پەشیمانی قازی، بۆیە گوندێکی بە ناوی قوتلئاوا پێبەخشیوە، هەتا کۆتایی ژیانی لەوێ ژیاوە.(ڕۆستەم، ٢٠٠٦، ١٧٨).

جگە لەوە پیربنیامین لە دۆنێکی تردا وەکو ڕۆحی پێغەمبەر (عیسا یوسف) دەردەکەوێت،

پێغەمبەر عیسای کوڕی یوسف:

لە ٢٥ ی کانونی یەکەم لە دایکبووە، ژیانی منداڵی لە شاری بەیتولەحمی فەلەستین بەسەر بردووە، ، عیسا لە تەمەنی لاوی دەستی کردووە بە بانگێشتکردنی خەلک بۆ یەکتاپەرستی، بە مەسیح ناسراوە ، عیسای کوڕی مەریەم یەکێکە لەو پێغەمبەرانەی کە بە بێ باوک لە دایک بووە، بەلام بە پێی ئینجیلی . **(لوقا، متی، یوحنا ، مرقص) ئاماژە بەوە دەکەن کە مریەم مێردی بە پیاوێک کردووە ناوی (یوسف النجار بووە)، بەلام لە ئایینی ئیسلامدا (عیسای مەسیح) بە پشت بەستن بە ئاییەتەکانی قورئان ئەوە ڕەت دەکەونەوە کە کوڕی یوسفی دارتاش بیت، بەڵکو بە دونیاهاتنی بە موجیزەی خودایی دەناسن و بە کوڕی خوا دایدەنێن.**

مردنی عیسا چەندان گێڕانەوەی هەیە لای مەسیحیەکان و جووەکان و موسلمانەکان، هەندێکیان دەلێن دوای ئەوەی جووەکان ویستیانە (عیسا) بکوژن، لە لایەن هێزی یەزدانەوە بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان، مێژوونووس و و جووە مەسیحییەکان پێیان وایە عیسا لە خاچ دراوە و کوژراوە. (قەرەداغی، ١٩٩٩، لا ٧_١٤)

لە نێو ئایینی یارساندا پێغەمبەر (عیسا) ڕۆحێکی مەزنی پیرۆزە و نووری یەزدان تیایدا گێگیر بووە، وە لە سەرەنجامەکەی حاجی نیعمەت دەفەرموێ:

عیسا هەم مەزهەر پیر بنیامینەن
ڕەوشەنی ئەرکان ئیمان و دینەن
وە گرۆی ئەسرار ئاگاو موبینەن
گاهێ وە سەما گاە وە زەمینەن
وە گردی حووران مەسدەر نشینەن
ئەوەل و ئاخر یار(کاکەیی، ٢٠١٥، لا ٤٢)

واتای ئەوە دەگەیەنێت(کە عیسا دۆنی پیر بنیامینە، ڕەوشنەی بە ئیمان و دینە، ئاگاداری هەموو نهێنییەکانی زەمینە، لە گردی حوران نیشتەجێیە).

جگە لەوە پیر بنیامین یەکێکە لە فریشتەکانی ناو ئایینی یارسان لە دۆنی سەردەمی ئاهورەمەزدا زەردەشت بووە.

- **زەردەشت کوڕی پورشاسپ:**

زەردەشـتیش کـوری پورشاسـپ، کـە نـاوی تـەواوی (سـیتاما کـوڕی پورشاسپ) و دایکیشی ناوی (دۆغدا) بووە، لە ساڵی ٦٦٠ پێش زایین لەدایک بووە. زۆربەی مێژوونووسە بیانییەکان کۆکن لەسـەر ئەوەی کە زەردەشت لـەدایکبووی ناوچـەی (ورمـێ)ی ڕۆژهـەلاتی کوردسـتانە، بـەڵام کۆمـەڵێک لـە مێژوونووسـە کوردەکـان هـاوڕان لەسـەر ئـەوەی زەردەشـت لـە ناوچـەی هەورامانی کوردستان لەدایک بووە.

جـەلیل عەباسـی، مێژوونـووس و تـوێژەری تـایبەتی زەردەشتانسـی وەرگێڕی زۆر لە کتیب و تێکستەکانی ئایینی زەردەشـتی بۆ زمـانی کوردی، لە کتێبی (ئاڤێستا نەسکی یەکەم)دا، سێ هۆکاری سـەرەکی بۆ ئـەم بۆچوونـە دەهێنێتـەوە و لەڕێـیەوە دەیەوێ بیسـەلمێنێت، کە زەردەشـت لـەدایکبووی ناوچەی هەورامانە:

١. -لێکچوونـەوەی نـاوی چیـای (گوسـالە) کـە مێژوونووسـان دەڵـێن زەردەشت لەوێ لـەدایک بـووە، لەگەڵ چیای (کۆسـالان) کە گوسـالە حاڵـەتی فارسـیکراوەی هـەمان کۆسـالانە لـە هـەورامان و (ئیرانـویچ)یش هـەمان (ئورامۆن)ە و (ئوەرمێ)ش حاڵـەتی هەڵە نووسـراوی (ئورامیـە) ئورامـان یـان هورامان واتا شوێن و مەڵبەندی ئاهوورامەنە.

٢. ڕێژەیەکی یەکجار زۆر شوێنەوار، لە ئایینی زەردەشتی لە هـەورامان بـەجێ مـاون، کـە دەتوانین بڵێین لـە ناوچـەکانی تـر کـە ئـایینی زەردەشـتیان پەیڕەو کردووە، زۆرترە.

٣. سـەرنجدان لـە جلوبـەرگی کوردی و بەسـتنەوەی پشـتوێنێک بـە سـێ گـرێ، کـە نیشانـدەری دووپاتکردنـەوەی هـەموو ڕۆژەی سـۆز و پـەیمان لەگەڵ ئاهورامەزدایە بۆ بەجێهێنانی بنەمای ئایینی زەردەشتی، کە (بیر و وتـە و کـرداری چاکـە)یە، لەلایـەن کـوردەوە.(ڕۆژنامـەی بـاس، جـەلیل عـەباس، ٢٠١٨). بۆیە دەبینین لە نێو ئایینی یارسان زەردەشت ڕۆحێکی پیرۆزی هەیە.

لە بنەرەتدا خاڵی هاوشبەش و لێکچوو زۆرن لە نێوان ئایینی زەردەشتی و ئـایینی یارسـان، بۆ نمونـە لـە هێڵی سـەرەکی بـاوەر لـە ئـایینی یارسـان لـە

کەلامەکانی بارگە)دا هاتووە کە یەزدانی مەزن خۆی سەرچاوەی ڕووناکی و بوونە (ئاسمان و زەوی، ئاو و هەوا، هەموو زیندەوەرەکان ، ڕووەک و شینایی) لە ناو گەردوندا هەموو شتێک لە ژێر فەرمانڕەوای ئەودان، لە کتێبی (ئاوێستاشدا) هاتووە ئاهورا مەزاد زانا و دانایە و لە هەمووان مەزنتر و هەتا هەتاییە، ئەفرێنەری جیهان و هەموو بوونەرەکانیەتی، (ئاسمان و زەوی، مانگ و ئاوهەوا خۆر و ئەستێرەکان) لە ژێر فەرمانی ئەودان، لە کتێبی پیرۆزی هەردوو ئاینەکە(ئاوێستا و ، سەرەنجام) هاتووە، ئاگر (نور) بە پیرۆز دەزانن، دیارە لە ئاوێستادا زەردەشت پێغەمبەرە و (ئاگریش نوری ژیانی ئاهورامەزدایە). پیر شالیاری هەورامی لە کەلامێکیدا دەفەرموێ:

ئەو ئاهر خانە ئەو ئاهر خانە بارگەی شام وستەن ئەو ئاهرخانە
(زەردەشت)ش کیاست پەرێ فەرمانە بەرگوزیدەش کەرد نە ڕووی زەمانە

لێرەدا لەم کەلامەدا بۆمان دەردەکەوێت لە ئایین یارسانەکان ئاتاشخانە بارگەی خوداییە و زەردەشتیش پێغەمبەرە.

دروشمە هەرە سەرەکییەکانی هەردوو دین لە سەرەنجام و ئاوێستادا خراونەتە روو، لای زەردەشتییەکان (ووتەی چاک، کرداری چاک، هزری چاک) لای یارسانەکانیش لە سەرەنجامدا هاتووە (پاکی و ڕاستی و بەخشندەیی و چاکە) وەکو لەم دوو دێرە کەلامەی پیر نازداری شیرازی کە لە دەفتەری بارگە بارگە هاتووە :

یاران یاوەران ڕای هەق راسییەن پاکی دورستی و ڕەدا و خاسییەن
(رۆستەم، ٢٠١١، ١١٠-١١١)

جگە لە لێکچوونی ناوەرۆکی ئاوێستا و سەرەنجام لە زۆر ڕووەوە، بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام دۆنی زەردەشتیش ڕۆحی بنیامینە بە پێی سەرەنجام شا ئیبراهیم مەرەمۆ دەفەرموێ:

زولاڵ ئاوێستا، زولاڵ ئاوێستا ئەسڵ دەفتەرەن زولاڵ ئاوێستا
بنیامین زەردەشتەن دەفتەر وە دەستا زاتش جە بادەی شەهنشا مەستا
ئەوەل و ئاخر یار(سەفیزادە، ١٣٦١، ٨٩)

واتــا (بــە رۆن و ڕەوانــی ئاوێســتا بنچینــەی دەفتەرە(ســەرەنجامە)ی یارسـانە، ڕۆحـی پیـر بنیـامین دۆنـی زەردەشـت پێغەمبـەرە، کـە دەفتـەری لـە دەستا، زاتی یان ڕۆحی بە عەشقی یەزدان مەستە)

- جگە لەوە پیر بنیامین لە شانامەدا دۆنی (ڕۆستەمی زاڵ) بووە. وەکو لە کەلامی بارگە بارگە دا دەفەرموێت:

ئەو کۆی سەمەنگان ئەو کۆی سەمەنگان بارگەی شا)م خواجای یەک ڕەنگان
وە فەرمان (شا)م خواجای یەکڕەنگان ڕۆستەم نە یۆرت پیر سەرهەنگان
چەنی تەهمینە بانوی سەرهەنگان جام یەکڕەنگی نۆشا وە چەنگان
هەر ئەو جامە بێ پاک کەردش ژنگان ڕۆستەم نە یۆرتی بنیامین سەنگان
(سەرەنجام-بارگە-بارگە-لا٤٧)

لەم کەلامە باس لەوەکراوە لەو سەردەمەدا کە بارگەی خودایی لەکێوی (سـەمەنگان) دابـەزیوە، ڕەوانـی (پیـر بنیـامین) لـە دۆنـی (ڕۆسـتەم) دا بـووە و لەگـەڵ (تەمینــە) ژیــانی هاوســەرییان پێکهێنــاوە، ســەمەنگان گوندێکــە لــە گوندەکانی سەربە (صەحنەی هانە) ی سنووری پارێزگای کرماشان.

جگە لەوە لە بارگەبارگەدا (پیر محمەدی شارەزووری) فەرموویەتی:

ئەو کۆی بێداری ئەو کۆی بێداری بارگەی (شا) م پەی دیینی یاری
رۆستەم نە یۆرتی بنیام دا دیاری سوهراب نمانا وە یادگاری
وە تیری بابۆش زامش یی کاری
(سەرەنجام_بارگە_بارگە،٤٧١)

لـەم کەلامـەی بارگـە بارگـەدا دووپاتیدەکاتـەوە کـە ڕەوانـی ڕۆسـتەم لـە قۆناغی پەردێوەردا چووەتە دۆنی(پیر بنیامین) ەوە، هەروەهـا ڕۆحـی زۆرابـی کوڕی لە هـەمان قۆناغدا چووەتـە جەسـتەی (بـاوە یادگار)ەوە هاوکـات ڕازی کوشــتنی (زۆراب) بــە دەســتی ڕۆســتەمی بــاوکی خــراوەتەڕوو، هــەروەها شایەنی ئاماژە پێکردنە دۆنی بابا یادگار لە قالبگۆڕینە زۆربەی جارەکان بە کوشتن ژیانی کۆتایی دێت و دۆن دەگۆڕێت.

*** شانامەی ڕۆستەم و زۆراب:**

چیرۆکی ڕۆستەم و زۆراب یەکێکە لە ناسراوترین چیرۆکەکانی شانامە لە ئەدەبیاتی فارسیدا، کە لەم چیرۆکەدا بەسەرهاتی پادشایانی ئیرانی بە پێی ڕەوتی مێژوویی و کرۆنۆلۆجی دەگێڕێتەوە، کە لە نێوی ئایینی زەردەشتیشدا هەیە، لە کتێبی ئاوێستا ئاماژەی پێکردووە، وە ئەم چیرۆکە باسی ئازایەتی ڕۆستەم دەکات کە دوای ئەوەی زۆرابی کوری دەکوژێ دایکی بە لە شکرێکی گەورەوە دەچێتە شەری ڕۆستەم، دوای ئەوە ئاشتی لەگەل ڕۆستەم دەکا دووبارە کورێکی تریان دەبێت.

رۆستەم بە پێی قسەکانی جگەر خوێن کورد بووە، قارەمان و پاڵەوان بووە لە شانامەکەی فیردەوسی لە هەرێمی زابلوستان لە دایک بووە، هەر بۆیە بە ڕۆستەمی زابولە بەناوبانگە. (گۆدەرزی، ٢٠١٢،٢٣_٩٩).

٤. خاتوون دایراکی ڕەزبار. ڕەمزبار(فاتیمەی کچی پێغەمبەر محمد):

ناوی دایراکی کچی حوسێن بەگی جەڵدە کە بە پێی کتێبی پیرۆزی (سەرەنجام) لە ناوەڕاستی سەدەی هەشتەمی کۆچیدا لە شاری حەلوان لە دایک بووە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا باوکی مامۆستای تایبەتی بۆ گرتووە و لەلای ئەو خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە قوتابخانە و قورئانی پیرۆز و کتێبی تری خویندۆتەوە، ئەوسا فێری خۆشنووسی و ژەنیاری تەمیرە بووە و لە تەمەنی نۆزدە ساڵیدا شووی کردووە بە شێخ عیسای بەرزنجی و سوڵتان سەهاکی لێ بووە (کە نوێکەرەوەی ئایینی یارسانە) و ئەوسا بەشێکی زۆری ژیانی بە ڕێنمایی ژنان و وانەوتنەوە بردووەتە سەر، تا ساڵی ٧٤٥ی کۆچی لە دێی شێخان کۆچی دوایی کردووە. (بۆرەکەیی ٢٠٠٨، ل١٧٦).

لە ژیانی ئاساییدا خاتوو دایراک ژنێکی پارێزگار و لە خواترس بووە، کە لە سەدەی هەشتەم ژیاوە و لە دێی شێخاندا ماڵئاوایی لە ژیاندا کردووە و هەر لەوێ نێژراوە. دۆنی خاتوو دایراک یەکێکە لە ئەڵقەی (هەفت تەن)و یەکەمین ژنە کە بەشداری جەمی کردووە. لە دەورەکانی پێش خۆیدا چەندان دۆنی تری گۆڕیوە و هەر جارە و لە تەنێکدا دەرکەوتووە و زۆربەی

دۆنەکانی لە تێکستەکانی (سەرەنجام) دا دەناسرێنەوە. وەکو پیر مالکی کە یەکێک بووە لە بازنەی (٧٢) پیرە (ئەوانەن کە ڕۆحیان پیرۆزە کە ڕابەرایەتی خەلکی یارسانییان دەکرد لە ناوچەی جیاجیا،) وەکو لەم کەلامە ئاماژە بەوە کۆمەڵی رابەری یارسانی دەکات کە پێشتر لە دۆنی تر دا بوون وەکوو ڕەمزبار لە دۆنی فاتیمەی کچی پێغەمبەردا بووە، لە کەلامەکەی دەفەرمووێ:

سەراو دوو دەرە سەراو دوو دەرە بارگەی شام وستەن سەراو دوو دەرە
سەلمان بنیاما داود قەنبەرە پیر مووسی وەزیر کاکەی جابەرە
سەید مستەفا تیرش خەتەرە فاتمە رەمزبار سیرەش پەروەرە
خالید زەردەبام زەردیش جەخوەرە بیلال ئەیوەتەن مەرد هامشەرە

- **فاتیمەی زەهرا:**

فاتیمە بچوکترین کچی پێغەمبەری ئیسلامە دایکی ناوی خدیجەی کچی خویلدە، بە زەهرا بەناوبانگە، خێزانی خەلیفە(علی کوری تالیب)ە دایکی (حەسەن و حسینە و محسن و زینب و ام کلثوم)، ڕۆژی لە دایکبوونی زۆر قسەو باسی هەیە لە نێوان شیعە و سونەکانەوە لای شیعەکان لە ٢٠ جەمادی سالّی پێنجەمی دوای ئیسرا و معراج لە دایک بووە لە (مەکە)، جێگایەکی گەورە و پیرۆزی هەیە لای موسلمانەکان و لای شیعەکانیش بە هەمان شێوە و زیاتر، بە پێی کۆمەڵێک فەرموودەی پێغەمبەر(محەمەد) فاتیمە پێگە و بەهای بەرزی پێدرا وە و ناسراوە بە سەنگینی و رەوشت بەرزی ، لەبارەی مردنی (فاتیمە) کۆمەڵێک بۆچوونی جیاواز هەیە لەسەر هۆکاری مردنی، کە ٢٩ رۆژ پاش مردنی باوکی پێغەمبەر(محەمەد) مردووە، دەکاتە مانگی جەمادی ١١(لجنه التحریر فی طریق الحق، ١٢٠٩هـ ق، ٩،١٠)

خاتوو دایراک کە دۆنی (فاتیمە ی کچی پێغەمبەرە) گەلێ کەلامی هەیە ، لە کەلامەکانی وا دەردەکەوێ کە ئەوینی(خۆشەویستی و مهرەبانی) بە گەوهەری کەلامەکانی زانیوە، وەک یارسانییەک بڕوای بە دۆنای دۆن هەبووە، بۆیە جۆرێ بەختەوەری مرۆڤی لە دۆنگۆریندا بینیو وە و ئەمەش وای کردووە هەرگیز لە مردن نەترسێ. بڕوای وابووە کە مرۆڤ دەبێ لە ڕێگای ئەویندا(خۆشەویستسدا) تێبکۆشێ و هەموو شتێکی ژیانی لەم پێناوەدا

بەخت بکات، وەکو ئەو عیشقە یەزدانییەی کە ڕۆحی حەلاجی کەمەرکێش کرد و گەیاندییە پەتی سێدارە! زۆربەی هۆنراوەکانی ئەو سەبارەت بە ڕێگاو ڕچەی ئایینی یارسانن، خاتوو دایراک لە تەنبوور ژەنینیشدا مامۆستا بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی خۆی بە دەم ژەنینی نەوای تەنبوور خوێندۆتەوە. (هەورامی، ٢٠١١، ١٢٣).

وا لێرەدا هەندێ نموونە لە کەلامەکانی بە کورتی دەخەینە بەرچاو، لە کەلامی دوازدە دووخشتەکیدا لە (سەرەنجام)دا هاتووە:

بی وە قووەی دڵ، بی وە قووەی دڵ   عازیز ئەمر تۆبی وە قووەی دڵ
هەرچی فەرماوایت قبووڵەن قەبووڵ   نە لەوح یاقەەت ئاتەش کاکڵ
هەفتەوان چە نوور شاهباز عادڵ   پەر شەرت مێردان تۆ کەرد وە حاسڵ
پەرێ دەستگیریی یاران فازڵ   دووەم مەیلت کەرد عازیز وە مۆبەت
هەم ئەو هەفت نوورەن چێگات   کەرد موددەت جە پردێوەردا نیانت سوحبەت
(سەرەنجام، ٢٠٠٧، ٢٩٨).

واتە: (ئەی خۆشەویستەکەم، فەرمانی تۆ بۆتە هێزی دڵم، هەرچی دەفەرمی پەسەندی دەکەین، کاتێ کە دەکەومە بیری ڕۆژی بەرین دڵم بەجارێ دەپشکوێ و من شایەتی دەدەم کە تۆ لەم ڕۆژەدا هەفتەوانەت لە پردێوەر زهور کرد و بەڵێنت لە زاتی یاران وەرگرت، کە لە جیهاندا یاران بە چاکە ڕێنمایی بکەن، لە جیهانیشدا ئەوانت ئازادکرد تا دەستی یارمەتی بۆ خەڵک درێژ بکەن.ئەی خۆشەویستەکەم، چاکت کرد کە هەفتەوانەت لە قاڵبی مرۆڤدا دەرخست و لە شێخان دیوانی مەولات سازدا، کەوابوو هەفتا و دوو پیر دەبێ گیانی خۆیان لە ڕێی ئەواندا بەخت کەن و یاران سەریان ببە پیرەکان یارسان بسپێرن)

بەو پێیەی خاتوو دایراک یەکێکە لەو ئافرەتە ڕۆشن دڵانەی دارشتنی جەمی بەستبێت و بەشدار بووبێت تێیدا، بۆیە شوێن پەنجەی دیارە لە بەشێک لە پایە و مەرجەکانی ئایینی یارسان.(بۆرەکەیی ٢٠٠٨، ١٧٧).

٥. پیر موسی(پیر موسا) دۆنی (پێغەمبەر محەمەد):

پیر موسا یەکێکە لە یارانی سوڵتان سەهاک و لە سەردەمی پردیوەر ئەرکی دەفتەرداری لە ئەستۆ بووە، (فریشتەی تۆمارکردنی خێر و شەر) ، لەبنەڕەتدا خۆی (روکنودینی شامی) یە، وە لە سەرەنجامیشدا بە (پیر موساش) ناسراوە. بە پێی ئەم کەلامە پیر مووسا لە ساڵی ٦٣٩ ک لە وڵاتی شام لە ناو بنەماڵەیەکی کورد لە دایکبووە:

پەی سەنەی ساڵ پیر موسی گیلام   جە دەفتەر شەش صەد سی و نۆ وانام

واتە: بۆ ساڵی لە دایکبوونی پیر مووسا گەڕام، لە دەفتەردا ساڵی ٦٣٩ م خوێندووە.

پیر مووسا هەر لە وڵاتی شام خوێندوویەتی و دوای تەواو کردنی خوێندنی چۆتە شارەزوور، لەوێشەوە چۆتە لای سوڵتان (سهاک)، بۆتە نووسەر و دەفتەرداری ، پیر مووسا عاریفێکی زۆر گەورە بووە زیاتر باسی لە (شەریعەرت، تەڕیقەرت، حەقیقەت) کردووە. (بورەگەیی، ٢٠٠٨، ٢٦٩،٢٧٠)

- بە پێی دۆنای دۆنی ئایینی یارسان دۆنی پیر موسی (موسا) ڕۆحی پێغەمبەری ئیسلام (محمد کوری عەبدولله)یە:

(محەمەدی کوڕی عەبدوڵلا کوڕی عەبدول موتەلیب)، موسڵمانان دایدەنێن بە پێغەمبەری خوا، و لەو باوەڕەدان کە کۆتایی پێغەمبەرەکانی خوایە، لە مەککە لە دایک بووە لە مانگی ڕەبیعولئەولی ساڵی فیل، بەرامبەر ساڵی ٥٧٠ زاینی، پێش ئەوەی لە دایک بێت باوکی کۆچی دوایی کردوە و هەر لە منداڵیشدا دایکی کۆچی دوایی دەکات، محمد پێغەمبەر پەروەردە دەبێت لای عەبدول موتەلیبی باپیرەی، پاشان لای ئەبو تالیبی مامی گەورە دەبێت، کە لەو ماوەیەدا خەریکی شوانی ئەبێت، پاشان بازرگانی ئەکات، لە تەمەنی ٢٥ ساڵیدا ژیانی هاوسەری پێک هێناوە لەگەڵ (خەدیجە)ی کچی خوەیلد). هەموو منداڵەکانی لەو بووە بێجگە لە ئیبراهیم. موسڵمانان لەو باوەڕەدان کە وەحی بۆ دابەزیوە لەتەمەنی چل ساڵیدا، پاشان سێ ساڵ بە نهێنی بانگەوازی بۆ پەیامی ئایینەکەی کرد، و لە ساڵی ٦٢٢ز کۆچی کرد

بۆ شاری مەدینە کە ناودەبرا بە (یەسرب)، دە ساڵی کۆتایی ژیانی لە مەدینە بەسەر برد بە بانگەوازی ئیسلامی، وبناغەی شارستانی ئیسلامی دانا، کە دواتر مەککە وهەموو شار و هۆزە عەرەبیەکانی گرتەوە، کە بۆ یەکەم جار عەرەبی یەکخست لەسەر یەک ئاینی یەکتاپەرستی ولە دەوڵەتێکی یەکگرتوودا (صلابي، ٢٠٠٩، ٧-٢٠).

لە تێکستەکانی (بارگە بارگە)ی سەرەنجامدا هاتووە:

سێیەم محمەد زاتی ئیسرافیل
ڤە فەرمنای هەق جەباری جلیل

لەم کەلامەدا بۆمان ساغ دەبێتەوە کە لە ئایینی یارساندا دۆنی پیر موسا بە دۆنی پێغمبەر محەمەد دەناسرێ، کە لە بنەڕەتدا دۆنی ئیسرافیلە.

لە نێو تێکستەکانی یارسان کەسایەتیەکی پیرۆزە، وەکو لە تێکستەکانی پیرنازداری شیرازی کە یەکێکە لە بازنەی (٧٢) پیرە و باسی گەورەیی ئەم زاتە دەکات دەڵێ:

یاران یاوەران ڕای هەق ڕاسیە   پاکی و دروستی و ڕەدا خاسییەن
هەر کەس ویش ناسا محەمەد ئاسا   بێ شک ئەو کەسە مەولای شناسا

واتە : یاران و یاوەران مەبەستی یارسانەکانە، ڕێگای ڕاستی دەتان گەیەنێ بە حەقیقەت. لە ڕێگای (پاکی، ڕاستی، چاکە، خۆنەویستی)وە، هەر کەسێک وەکو مەحەمەد خۆی ناسی ئەوە بێگومان خوای گەورەشی ناسیوە (ڕۆستەم، ٢٠٠٦، ١٣٧).

٦. لە ئایینی یارساندا بە پێی تێکستەکانی سەرەنجام دۆنی (بابایادگار) لە بنەڕەتدا دۆنی (حوسێی کوری عەلی) یە:

بابا یادگار لە نێو ئایینی یارساندا یەکێکە لە هەفتەن واتا کەسایەتیەکی پیرۆزی هەیە، بە شێوەیەکی پەرجوو بە دونیا هاتووە. لە پردێوەر پیر میکایل داودانی کچێکی خۆی بۆ سوڵتان سەهاک دێنێ بۆ خزمەت کردنی جەم. دوای بەستی جەم لە پردیوەر و ئادا کردنی هەنار، دوای ئەنجامدانی ڕێوڕەسمی جەم و نزاکردن (سارا) بۆ خاوێن کردنەوەی جەمخانەکە دێت،

دەنکە هـەنارێک لـە زەوی دەبێنی و دەیخوا. سـارا بـە خـواردنی ئـەم دەنکە هەنارە دووگیان دەبێت بە بابا یادگار، بۆیە سولتان سەهاک بریاردەدات ئەو منداڵە بسـوتێنن، ئـەوانیش بریارەکـەی جێبـەجێ دەکـەن و منداڵـە دەخەنـە نێو کورەی ئاگرەوە. دوای سێ رۆژ سـەری کورە هەڵدەنـەوە منداڵەکە سـڵاویان لێ دەکات، لەم بارەوە کەلامێک هەیە باس لەم پەرجووە دەکات:

یادگار یار ئەوسا بیش زهور		پەرێ نیشانە نیاش نەتەنوور
نیاش نەتەنوور نە شەرارەی نار		فەرمان داود سەر تەنور بنیار
سێ رۆژ سەبرش کرد داود ڕەهبەر		....

لـە سـاڵی ٧٦١ لـە دایکبـووە، ماوەیـەک لـەژێر دەسـتی سـوڵتان سـەهاک پـەروەردە بـووە و خوێندوویـەتی، پاشـان لەسـەر فـەرمانی سـوڵتان سـەهاک دەچێتـە هیندسـتان و پاکسـتان بـۆ زیـاتر شـارەزا بـوون و وبڵاوکردنـەوەی ئاییینەکەی، دوای ئەوە گەڕاوەتەوە دێی شێخان، لـە گونـدی (تەشـار) کانیـەکی هەڵکەنـدووە و بـەناوی غەسـلان، ئـاوی ئـەم کانییـە لای یارسـانەکان پیـرۆزە وەکـو ئـاوی کەوسـەر. دواتـر چۆتـە ناوچـەی (سـەرانە)، ماوەیـەک لـەوێ دەمێنێتەوە و نەیارەکانی پلانی بۆ دادەنێن و لەسەر بیروباروەرەکەی خۆی شەهیدکراوە (بورەگەیی، ٢٠٠٨، ١٨٤).

لـە کەلامـەکانی بابایادگـاردا وا دەردەکـەوێت ڕۆحـی نـاوبراو لـە ئـەنجامی دۆنایدۆندا چەندان جەسـتەی گۆڕیوە لەسـەردەمێک دۆنـی حـەزرەتی یوسـف بووە وەکو لەکەلامەدا دەردەکەوێت:

نوور ئیمان بیم نوور ئیمان بیم
یادگارەنان نوور ئیمان بیم
یوسف فەرزەند پیری کەنعان بیم

واتە (من یادگار و نووری ئیمان بووم، یوسفی کوری کەنعان بووم.....)

جگـە لـەوە لـە چەنـد کـەلامێکی تـردا دەردەکـەوێت جـاریکی تـر لـە دۆنـی حەزرەتی حوسێن کوری عەلیدا بووە

- **ژیاننامەی حوسێنی کوڕی عەلی کوڕی ئەبووتالیب:**

حسێنی عەلی کوڕی ئەبووتالیب و دایکی ناوی (فاتمە) کچی محەممەد پێغەمبەری ئیسلام. لە ئەهلی بەیت و ئیمامی سێیەمی شیعەکانە. لە تەمەنی منداڵی و گەنجی دا حوسێن لە شاری مەدینە ژیانی بەسەر بردووە. لە ڕۆژی ١٠ موحەڕڕەمی ساڵی ٦١ی کۆچی و لە تەمەنی ٥٦ ساڵی لە عیراق شەڕی (کەربەلا) کوژرا (الصلابي، ٢٠٠٨، ٣-١٥).

وەکو لەم کەلامە ئاماژە دەکات کە بابا یادگار دۆنی حەزرەتی حوسێنە:

یاردگاری یار یادگاری یار　　دەخیلەن ئامان یادگاری یار

یازاتی زاتپاکی سەرداری سەرکار　　نازی ناز ڕەواج نە پەروەردگار

ڕەڤاجی هەر دین سەر هەڵقەی شاهان　جەمشید جەم بەن شۆن بەڕی ۆاهان

ئیرجی یەحیا سیا ڤەخەربەلا تەی

(سەرەنجام دەورەی هەفتەوانە، ١٩٩)

جگە لەوە لە دەورەی هەفتەوانە سولتان سەهاک ئاماژە بە دۆنی بابا یادگار دەکات دەڵێ:

هەفتەوانەمەن جاگیر جایی　　حەسەنم مەبۆ نەجای ئەز شایی

حوسێنم مەبۆ یادگار یایی　　حەسەن ئیبراهیم تەخت بەغدایی

(سەرەنجام، دەورەی هەفتەوانە،

لە سەرەنجامدا هاتووە بە پێی ئەم کەلامە، سان سەهاک ئاماژە بەوە دەکات کە هەفتەوانە جێنشینی ئەون، هەروەها باوە یادگاریش پێشتر دۆنی (حوسێنی کوری عەلییە)

مەزارگەی پیرۆزی بابا یادگار ئەمڕۆش یارسانییەکان زیارەتی دەکەن و دەکەوێتە ناوچەی (سەرانە) لە چیای داڵەهۆ لە ڕۆژهەلاتی کوردستان.

٧. مووسا پێغەمبەر (دۆنی کاکە عابدین و کاکە نوسێر و مەولانای ڕوومی و حەسەن مەمەندە)

موسا پێغمبەری جووەکانە وە لە ئایینی یارسانیشدا بە پێی تێکستەکانی سەرەنجام لەم دۆنانەش دەرکەوتووە(**دۆنی کاکە عابدین و کاکە نوسێر و**

مەولانای روومی و حەسەن مەمەندە).

موسا پێغەمبەر ناوی تەواوی موسا کوڕی عومران کوری فتهیتی کوڕی لاوی کوڕی یەعقوبی کوری ئیسحاقە، لە خێزانەکەیدا براو خوشکێکی هەبووە بە ناوەکانی(هاروون و کەلسوم)، لەسەردەمی فیرعەونەکاندا ژیاوە و رۆڵی کاریگەری بینیوە لە بواری دادپەروەری کۆمەڵایەتی و ڕزگارکردنی جووەکان لە ژێردەستی فیرعەونەکان، جووەکان بە مووسای مامۆستا ناوی دەبەن، لە ناو ئیسلامیشدا یە کێکە پێغەمبەرە شکۆمەندەکان لە قورئاندا ١٣٦ جار (زیاتر لە هەموو پێغەمبەرانی تر) ناوی هاتووە و کتێبەکەی بە ناوی تەوراتە. لە تەمەنی ١٢٠ساڵی لە فەلەستین کۆچی دوای کرد.(حبیب اللە، ٢٠٢٠، ٨-١٤).

موسا لە دۆنی چەندان ڕابەر و پێشەوای مەزنی ئایینی یارسان دەرکەوتووە، بە نمونە

بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام وەکو لە کلامەکەی نوسێردا دەفەرموێت:

یۆرت مەنزلش وە خێر بێ وە ڕیب

ئاگاه بی وە دۆن شوانەی شعەیب

واتە(بەخێر دۆنی خۆی بە بێ گومان بۆ ئاشکرابوو کە شوانەی شوعەیبە یانی کاکە نوسێر دۆنی موسایە کە بۆتە شوانی شوعەیب)

لێرە مەبەست لە شوانەی شوعیەب، پێغەمبەری جووەکانە، نوسێر یەکێکە لە فریشتەکانی نێو ئایینی یارسان) کە لە خوارەوە زیارت تیشکی دەخەینە سەری.

کاک نیعمەت لە دەورەی بابا ناوس دا باسی عەساکەی مووسا دەکات دەڵێت:

تیغت زولفقارە چا شکلە و عاستان

عاستان ڕەواجکەر ڕای دین مووسان

گاه تێغت چون دار گاهێ ئەژدیهان

ئەژدیهات ئەڵماس مەودای زولفیقار

واتە(تیغەکەت زولفقارە کە لە شێوەی دار دەست دایە، دار عەساکەی مووسا پێغەمبەرە کە هەندێ جار بە شێوەی مار پیشانی دەدا و لەو ڕێگایەوە زۆر کەس ئیمانی بە ئاینەکەی هێنا ئەژدیهاکەیشت ئەڵماسە کە تیژی زولفیقارە). (کاکەیی،٢٠١٣، ٥١٦_٥٧١)

لە ئایینی یارساندا کۆمەڵێ ئەفسانە و کەلام و سەربردەی ئایینی و کۆچ بەتایبەتی ئاماژە دەکەن بە دۆنی موسا، هەروەها لە کتێبی (کۆچی یاری) لە کۆکردنەو و ڕاڤەکاری (هەردەوێل کاکەیی) ئاماژە کراوە بە پێگەی پیرۆزی دۆنی موسا. تا ئەمڕۆش لە کۆری جەم و باسکردنی دەماو دەمی ڕۆحە پیرۆزەکان لە ئایینی یارساندا سەروەری دادەنێن بۆ پێغەمبەر موسا.

کاکە نوسێر

کاکە نوسێریش یەکێک لە فریشتەکانی ناو ئایینی یارسان، کۆمەڵێ کەلامی پیرۆزی هەیە، کوڕی

شێخ نەزیرە، ناوی دایکی نەسرەت خانمە، لە نێو ئاییینی یارساندا پێگەیەکی پیرۆزی هەیە، سەربردەیەکی موعجیزە ئاسای هەیە کە لە کەلامەکەی بابا ناوسدا دەفەرموێ:

ددای نوسێر بیت نا بەڕ مەکامنا

نامێت بی نەسرەت ئەزەت مێما

ئەزم ئا عەلی شاهـ مەردانا

مانگات پەری ئەز کەرد وە قوربانا

شێخ نەزیر شویت بی وستمە و زندانا

واتە: تۆ لەو دەشت و شوێنەدا دایکی نوسێر بوی لەوزێ ناوت نەسرەت بوو، منیش عەلی شای مەردان کە بووم بە میوانت و مانگاکەت بۆ سەر بریم، من شێخ نەزیری مێردتم فریادیە زیندانەوە لەسەر خراپەکاری). لە ئاییینی یارساندا ڕۆحە مەزن و پیرۆزەکان خاوەنی موجیزە و هێزی سەروو ئاسا بوونە کاکە نوسیریش وەکو ڕۆحێکی مەزن موجیزەی خۆی نواندووە.

پێغەمبەر موسا لە سەردەمێکی تردا لە دۆنی کاکە عابدینی جافدا دەردەکەوێت:

کاکە عابدینیی جاف بە پێی کتێبی پیرۆزی سەرەنجام لە ساڵی ٧٢٠ کۆچی لە شارەزوور لە دایک بووە هەر لە شارەزووردا چۆتە بەر خوێندن و هەر لەوێ مۆڵەتی مەلایەتی وەرگرتووە،(بورەگەیی، ٢٠٠٨، ٣٠١) کاکە عابدین کە چاودار دەبێت خۆی دەناسێتەوە کەلامی هەیە لە نێو سەرەنجام دۆنی خۆی دەردەکەوێت کە دۆنی کاکە نوسێرە، کە ئەمیش هەر دۆنی موسایە، بە پێی چەندان کەلام کاکە عابەدینە دۆنی خۆی و یارانی هەفتەوانە و مەولا دەناسێتەوە، بۆیە واز لە ئایینی ئیسلام دەهێنێت سەر دەسپێرێ بە ئایینی یارسان، لەم کەلامەی دەدەرکەوێت کە دۆنی کاکە نوسێرە:

لە نوسەیریم ڕهبەرم بووی تۆئی قەمبەر

من خۆشیمە بە تۆ ، تۆ خستۆمتە چەمەر (کاکەیی،٢٠١٣، ٤١٦)

کاکە نوسێر لە نێو ئایینی یارساندا جگە لەوەی کە کەساییەتیەکی پیرۆزە، لە کۆچەکانی کە لە کتێبەکەی هەردەوێل کاکەیی ئاماژەی پێدەکات لە لاپەرە(٤٠٧،٤١٦) ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە دەبێ نمونەی کەسێکی باش وەکو کاکە نوسێر کە چاو تێر و داوێن پاک و میوان دۆست و بێ پەیمان نەبێت.

جگە لەمانە ژمارەیەک لە کەساییەتیە گەورەکانی سەردەمە دێرینەکان و فەیلەسوفان لە کەلامەکانی بارگە بارگە دەدەدەکەون و دۆنیان لە کەساییەتیە پیرۆزەکانی ئایینی یارساندا هەیە وەکو:

١.ئەفلاتۆن بەپێی تێکستەکانی سەرەنجام لە ئایینی یارساندا دۆنی (پیر بنیامین) ە:

وەکو لەسەرەوە ئاماژەمان بە پیر بنیامین داوە کە لەسەردەمی شانامەدا دۆنی ڕۆستەم بووە، و نوری خودای تێدا جێگیر بووە و لەدەورەیەکی تردا دۆنی پێغەمبەر زەردەشت دا بووە.

ئەفلاتۆن یەکێکە لە لە فەیلەسوفە بەناوبانگە پر بەرهەمەکانی قوتابخانەی فەلسەفەی یۆنان، کە لە ساڵانی ٤٢٧ پ. ز بۆ ٣٤٧ پ. ز ژیاوە، ناوی تەواوی (ئەرتوکلیس بن ئەرستون)ە لە ئەثینا لە نێو خێزانێکی دەوڵەمەند و

ناوداری لە دایک بووە، کۆمەڵێ نووسینی فەلسەفی هەیە ، قوتابی سوقرات بووە و دەوری بنەڕەتی هەبووە لە نووسینی هزری فەلسەفی سوقرات وە گەشە پێدانی، ئەفلاتۆن بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەشداری لە سیاسەت نەکردووە، بەلام بیرو باوەرەکانی کاریگەریکی زۆری هەبووە لەسەر نیزامی سیاسی، دوای ئەوەی لەگەڵ سوقرات پەیوەندیەیەیان دەبێتە مەترسی، بۆیە بڕیاردەدات ئەسینا بەجێ بهێڵێت و کۆچەکەی ١٢ ساڵی خایاند لەو ولاتانەی کە تێدا گەشتی کردووە و گەشەی بە زانیارییەکانی خۆی داوە ئیتالیا و سقیلیە و مسر و قەیروان بوو، لە کاتی گەشتەکانی بەرهەمەکانی نووسیوە و نووسینەکانی کاریگەری سوقراتیان پێوە دیارە، جیا لە فەلسەفە لە چوارچیوەی ئەدەبیاتدا بەرهەمێکی گرنگی هەیە، فێرگەیەکی بە ناوی (ئەکادیمیا) دامەزراند، بۆ یەکەمجار فەلسەفەو زانستەکانی تێدا خوێندرا، نووسینەکانی ئەفلاتۆن بۆ چەندان سەدە کاریگەرییەکی زۆری لە دوای خۆی بەجێهێشت، ئەم کارەش بە گشتی بەهۆی ئەوە بووە کە فەلەسەفەی ئەفلاتۆن بە باشی لەگەڵ مەسیحیەتدا تێکەڵ بوو، زیاتر دۆخی ژیرانەی بە مەسیحیەت بەخشی. بە بڕوای ئەفلاتۆن ڕۆحی مرۆڤ لە سێ بەشی جیاواز پێکهاتووە، (بەشی ژیر کە لە ژێر سێبەری ڕۆشنگەری دا دێت، بەشی ئازایەتی کە بەدوای والابوونەویە، بەشی سێیەم ئارەزووەکان بە دوای دامرکانەوەی خۆیانن).

ئەفلاتۆن لە تەمەنی ٨٨ ساڵیدا مردووە و بیروڕای جیاواز هەن لەسەر ساڵی مردنی، لە دوای مردنی کۆمەڵی بەرهەمی گرنگی بەجێماوە لە بواری پەروەردە و ڕامیاری و گرنگترین بەرهەمی کۆماری ئەفلاتۆنە (ستراتێرن،٢٠١٠، ١٣_٥٢).

لە ئایینی یارساندا دۆنای دۆن گرنگیەکی تایبەتی هەیە، بە پێی تێکستەکانی سەرەنجام ڕۆحە مەزنەکان دۆنەکان دەورە بە دوای دەورە لە ڕێگای پەیامەکانیانەوە ڕێنمایی دەدەن و مرۆڤاییەتی بگەیەنن بە کەمال و نوری یەزدان، لەم بارەوە ئەفلاتۆن یەکێکە لەو ڕۆحانەی کە ڕۆڵی کاریگەری بینیوە لە سەردەمەکەی خۆی و لە ناو ئایینی یارسانیشدا بە پێی تێکستەکانی

سەرەنجام دۆنی پیر بنیامینە وەکو ئەو کەلامەی پیر تەیاری خورسانی لە بارگە بارگەدا باسی دۆنی ئەفلاتۆن دەکات دەفەرموێت:

بنیام ئەفلاتۆن حەکیمی دارا   داود ئەرستۆ مەعریفەت کارا

لوقمان پیر موسا ئەشیا پێش وارا   نورش وە درەخت سوز مەوو جارا

(ڕۆستەم،٢٠١١، ١٦٠، ١٧٠)

ڕۆحی ئەفلاتۆن هەڵگری دۆنی پیر بنیامینە، وەکو لە پێشەوە تیشکمان خستە سەر پیر بنیامین کە سوڵتان سەهاک وەکو پیری خۆی سەری پێی سپاردووە.

٢. ئەرستۆ بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام لە ئایینی یارساندا دۆنی (داوودی کەوەسوار) ە :

ئەرستۆ یەکەمین و گەورەترین بیرمەندی هەمەلایەنەیە، ئەرستۆ پەنجەی خستۆتە سەر هەر زانستێک ئەوا گۆڕانی تێدا کردووە، بە دامەزرێنەری لۆژیک دەژمێردرێت، ئەرستۆتالیس لەدایک بووی ٣٨٤ ی پێش زاینە، لە ساڵی (٣٢٢) پێش زایین کۆچیدوای کردوە، ئەرستۆ مامۆستای ئەسکەندەری گەورە و قوتابی ئەفلاتوونە.

ئەو لەگەڵێک بواردا بەرهەمی هەیە (شیعر، فیزیا، ئەتایستی، مۆسیقا، شانۆ، هونەری گفتوگۆ، زانستی زیندەوەرناسی، هەروەها زانستی ڕەوشت و بەڕێوەبرن و سیاسەت). ئەرستۆ یەکەمین کەس بوو، کە پرۆژەی گشتی فەلسەفەی ڕۆژئاوای دامەزراند، ئەویش بریتی بوو لە فەلسەفەی ڕەوشت و زانستی جوانی، هەروەها زانستی سیاسی، پاشانیش زانستی میتافیزیا.

بەکورتی بەتایبەت ڕۆژئاوا، جیهانیش بەگشتی خۆیان بە قەرزاری ئەرستۆ دەزانن، وای دەبینن کە هەرچی زانست و پێشکەوتن لە بوارە جیاوازەکاندا کە هەیە، لە چاوی ئەرستۆو ئەفلاتوونی دەبینن. لە (ئەستاگیر) لە باکوری یۆنان لە دایک بووە، باوکی نیکوماخوس، پزیشکی تایبەتی پاشای مەقدۆنی باپیری ئەسکەندەری گەورە بووە، لە خێزانێکی دەوڵەمەند ژیاوە و دوای مردنی باوکی سامانێکی زۆری بۆ بەجێماوە و دوای سەرفکردنی چوو بۆ

سەربازی دوای گەڕانەوەی دەستی بە خوێندنی پزیشک کردووە، دوای سێ ساڵ لە خوێندنی پزیشکی وازی هێناوە و چۆتە ئەکادیمیای ئەفلاتۆن دەستی بە خوێندن کردووە ، دوای مردنی ئەفلاتۆن سەرۆکی ئەکادیمیا خاڵی بوو، کورە مامی ئەفلاتۆنیان هەڵبژارد بۆ ئەم شوێنە، بۆیە ئەرستۆ زۆر دلگران و بێزار بوو دوای مردنی ئەویش دیسانەوە سەرۆکی ئەکادیمیا بە ئەرستۆ نەدرا، ئەوجارە ئەرستۆ خۆی قوتابخانەیەکی دامەزراند بە ناوی (لیسئوم) کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێداوە، کە چەندان بابەتی جۆراوجۆر لەم قوتابخانەیە دەخوێندران، دەبێتە مامۆستای تایبەتی ئەسکەندەری گەورە لە ساڵی ٣٤٣ پ.ز ، دوای مەرگی ئەسکەندەر جموجۆڵ و هەستکردن بە دژە مەقدۆن لە ئەسینا وا لە ئەرستۆ دەکات رابکات لە (خاکلیس لە جەزیرەی ئوبوئیا) نیشتەجی دەبێت، لە تەمەنی ٦٣ ساڵی ٣٣٢ پ.ز کۆچی دوایی دەکات (ستراتیرن، ٢٠١٠، ٩-٧٦).

بۆ تێگەیشتن لە فەلسەفەی دۆنای دۆن پێویستە خوێندنەوەی قوڵمان هەبێت لە ئایینی یارساندا، کە ڕۆحی هەر مرۆڤێک دەورە بەدوای دەورە دۆن دەگۆڕێ و بە پێی گفتار و کرداری کەسەکە بەهای ڕۆحی مرۆڤەکە لە دۆن گۆڕین بەرز دەبێتەوە.

لەسەردەمی پردێوەر داودی کەوەسوار پێگەیەکی بەرز و پیرۆزی هەیە یەکێکە لە فریشتەکانی سوڵتان سەهاک و وە پلەی دەلیل بووە ڕێنمایی هەموو بڕواداریکی یارسانی دەکات.

پیر داودی کەوەسوار بە پێی نامەی سەرەنجام، لە ناوەراستی سەدەی هەشتەمی کۆچی لە دێی دەودان لە دایک بووە، هەر لە مندالیەوە هەر لەم دێیە خوێندوویەتی، پاشان چۆتە دێی شێخان و لە لای سوڵتان سەهاک ماوەتەوە، پلەی (دەلیلی) پێدراوە، لە ڕێ ورەچەی یاری (دەلیل) ئەو کەسەیە کە ئەوانەی وا لە پاشاو پیر دێنە سەر ڕێ و ڕەچەی یاری ڕێنماییان دەکات ئەوسا بە پیر سەریان دەیانسپێرن. پاشان گەڕاوەتەوە دەودان، چۆتە سەرپیلی زەهاو و ژیانی بە ڕێنوێنی خەلک بردۆتە سەر تا ساڵی ٧٩٨ کۆچی

کۆچی دوایی کردووە، لە گەلی داودان خاک نێژراوە، لە نزیک سەرپێلی زەهاوە.

پیر داود گەڵێ کەلامی بە شێوەزاری گۆرانی بە جێ ماون، زۆربەیان سەبارەت بە ڕێ و ڕەچەی یاریین (بورەگەیی، ٢٠٠٨، ١٦٧،١٦٨).

پیر تەیاری خورسانی لە بارگە بارگەدا باسی دۆنی ئەرستۆ دەکات دەڵێ:

بنیام ئەفلاتۆن حەکیمی دارا   داود ئەرستۆ مەعریفەت کارا
لوقمان پیر موسا ئەشیا پێش وارا   نورش وە درەخت سوز مەوو جارا

بە پێی ئەو کەلامانە باس لە دۆنی ئەفلاتۆن کراوە کە دۆنی پیر بنیامینە، ڕەوانی ئەرەستۆ چۆتە دۆنی داود.(ڕۆستەم، ٢٠١١، ١٦٠،١٧٠) واتە لێرەدا ئەرەستۆ مرۆڤێکی ژیر و وریا و زانا بووە. لە کتێبەکەی کۆچی مامۆستا هەردەوێل کاکەیی باسی کۆچێک دەکات کە لە نێوان (لوقمان حەکیم و ئەرەستۆ ڕوویداوە)، وا ڕێک دەکەون کە یەکتر تاقی بکەنەوە لە زیرەکی و دانانیی پزیشکی، بۆیە دوای ئەوەی لوقمانی حەکیم ژەهرێک ئامادە دەکاو بۆ ئەوەی دەرخواردی ئەرستۆ بدات دوای خواردنی ئەرستۆ بەشێوازێک خۆی رزگار دەکات بە وەی دۆشاوی خورما لە خۆی هەلسوی و داوی ئەوە مێش و زەردەواڵە لێی دەئاڵێن و گیانی برینددار دەکەن و بەم جۆرە چارەسەر دەبێت، بەلام کاتی لوقمانی حەکیم دێ دەچێت بە دزییەوە تەماشای ئەرستۆ دەکات بۆ ئەوەی بزانی چ ژەهرێکی بۆ ئامادەدەکات، بەلام ئەرستۆ دەچێت هەوانێکی گەورە دەهێنێ و لبادێکی تێدەکا و هەموو ڕۆژێ دەیکوتێ بەدەم هەوان کوتینەوە دەڵێ: لوقمان وا خەریکە دەرمانێکی نایابی کوشەندەت بۆ دەسازێنم خۆت بۆ مەرگ ئامادە بکا، لوقمان هێندە خەم دەخوا دڵی لە لێدان دەکەوێ و دەمرێت)(کاکەیی، ٢٠١٣، ٤٦٦_ ٤٦٧)

٣. لە ئایینی یارساندا بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام ڕۆحی فیرعەون دۆنی (قەرقەرەی بن مەرمەرەیە):

فیرعەون کوڕی وەلیدی کوری مەسعەبە پاشای وڵاتی میسر بوو، ڕەمسیسس دووەم بوووە، یان پێیان وتوە ڕەمسیسی گەورە، موسا لە

زەمەنی ئەودا لە دایک بووە لە کۆشک و تەلارەکانی ئەو گەورەکراوە لە لایەن ئاسیای خێزانی بەخێوکراوە، بە خودای میسریەکان دەژمێردرا، دەستەواژەی فیرعەون واتا (پاشا یان دەسەلاتداری ڕەها بووە، لە سالانی ١٢١٣_ ١٣٠٣ پ. ز ژیاوە، کە دەگاتە نزیکەی ٩٠ سال ژیاوە، بۆیە میسریە کۆنەکان بە ڕەمسیسی گەورە ناویان ناوە، وە ٦٠ سال حوکمی میسری کردووە، ژنەکەی ناوی ئاسیای کچی موزاحیمە، فیرعەونەکان لە نەوەی سامییەکانن قیبتین، لەکاتی خۆیدا خەلکێکی زۆریان چەوساندۆتەوە، دەسەلاتێکی فراوانی سیاسی و ئایینی هەبووە. (بهجت،١٩٨٨، ٧_١٠)

(قەرقەڕەی بن مەرمەرە) لە نێو ئایینی یارسان ئەفسانەیەکی موعجیزە ئاسا هەیە کە بروادارانی ئایینی یارسان بە پیرۆزی دادەنێن بە ناوی (ماسی گەواهی) دەدا، ئا لەوێدا ئاماژە بە قەرقەرەی بن مەرمەرە دەکات، کە کاکە نوسێر (دۆنی موسا پێغەمبەر)ە پرسیار لە ماسیەکە دەکات ئێوە کێن؟ دەلێن: ئێمە (قەرەقەرەی بن مەرمەرەین)، کاکە نوسێر دووبارە پرسیاریان لێدەکاتەوە، ئێوە کێ پاشاتانە؟ ماسیەکانیش دێنە قسە و دەلێین : ئەو زەمانەی نە شەو بوو نە ڕۆژ شامان عەلی بوو، هەر ئەویش پاشامان بوو، لەو دەمەدا خودا لە دورەکە خۆی ئاشکرا کرد ڕۆشنایی هێنا کایەوە، کە عەلی لەو ئەفسانەیە وەسفی قەرقەرەی بن عەرەعەرەی بن مەرمەرە دەکات و دەلێ: چاوی چەپی کوێرە، هاتنی نوسێر بۆ کەنار دەریا و پرسیارکردنی لە ماسیەکە و وەلامی ماسیەکە (قەرقەرە) تێکرای زنجیرەی ڕووداوەکان بوە هۆکاری ئەوەی نوسێر کە پێی دەلێن عەلی هەلگری دۆنی مەولایە و خاوەنکار، چاوی دەکرێتەوە و لەبەرامبەر ڕاستیەکان بووە، گەیشتە پێگەی چاودارير لە درێژەی ئەفسانەکە ئاماژە بە کەلەکەبازی پێشتری و تەختی جێگەی نەرمی قەرقەرە دەکات، هەر ئەو کاتەش دۆنی خۆی بۆ ئاشکرا دەبێت کە دۆنی موسا پێغەمبەرە، کە قەرقەرە ئاماژە بەوە دەکات کە تۆ سەبەب کاری ئەوە بووی کە من کەوتومەتە ئەو شوێنە، هەر لەوێدا ئاماژە بە ئەوە دەکات کە عەلی کە ڕۆحی خودایە لێی خۆش بێت هیچیتر گوناح ناکەم.

ئەفسانەکەش دەڵێ:

(ڕۆژێک حەزرەتی عەلی خۆی ئامادە دەکات بۆ جەنگ، لە قوژبنێک بینی پیرەژنێک بۆ کوڕەکەی دەگری کە لەگەڵ حەزرەتی عەلی دەچێت بۆ شەڕ، حەزرەتی عەلی متمانەی پێدەدات، کە کوڕەکەی بە سەلامەتی بێتەوە، شەوێک لە بزاڤی لەشکرەکەدا ڕێگای لێ ون دەبێت، حەزرەتی عەلی بە کوڕی پیرەژن کە ناوی(نوسێر دۆنی موسا پێغەمبەرە) دەڵێ کە بە قەراغی ڕووباری هاوسێ بڕۆ لە یەکێ لە ماسییەکان پرسیار بکە لە ناوی قەڕقەڕە بۆ دۆزینەوەی ڕێگای دروست، کاتێ کوڕەکە دەگاتە کەناری ڕووبارەکە بانگی قەڕقەڕە دەکات، کۆمەڵێ ماسی سەر لە ئاو دەردەهێنن و دەڵێن: ئێمە هەمووومان قەڕقەڕەین! بەڕێزتان مەبەستان کامە قەڕقەڕەیە؟ کوڕەکە بە ناچاری دەگەڕێتەوە لای حەزرەتی عەلی و ڕووداوەکە دەگێڕێتەوە، حەزرەتی عەلی دەڵێت بڕۆ بڵێ قەڕقەڕەی کوڕی مەرمەرە، کوڕەکە دەگەڕێتەوە لای ماسییەکان دەڵێ قەڕقەڕەی کوڕی قەڕەم مەبەستە، پێویستە ڕێگای ڕاست و دروستم نیشانبدەن، قەڕەی کوڕی قەڕقەڕە دێتە وەڵام و دەڵێ: کەسێک کە باوک و بنچینەی ماسییەک بزانی چۆن ڕێگای دروست نازانێ، بەم شێوە قەڕقەڕەی کوڕی قەڕقەڕە گۆڕانێکی گەورە لە کوڕەکە دروست دەکات، بە پەلە دەگەڕێتەوە لای عەلی بە بێ ترس هاوار دەکات تۆ کردگاری، بەڵام حەزرەتی عەلی سەری دەپەڕێنێت و دەیکوژێ، بەڵام بەڵێنەکەی ئەو پیرەژنەی بە بیر هاتەوە کە منداڵەکەی بە ساغ و سەلامەتی بۆی دێنێتەوە، ناچار زیندووی دەکاتەوە ، پاش زیندوو بوونەوە کوڕەکە دووبارە هاوار دەکات و دەڵێ: ئەگەر یەکەم جار تۆم بە کردگار زانی، هێشتاڕووداوی کوشتن و زیندووبوونەوەم نەدیبوو، بۆیە ئێستا هیچ گومانم نەماوە کە تۆ کردگاری) (تاهیری، ٢٠٠٩، ٦٤).

لێرەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ماسیەکە قەرقەرەیە و دۆنی فیرعەو نە و کاکە نوسێریش دۆنی موسا پێغەمبەرە، لە کەلامەکانی بارگە بارگەی ٧٢ پیرەدا دەفەرموێ:

ها یۆرت فیرعەون جامە و قەرقەڕی
ویش کەرد وە خودا شاهو شەهپەڕی (کاکەیی، ٢٠١٢، ٤٧٠)

٤. ئەسکەندەری مەکدۆنی بە پێی کەلامەکانی سەرەنجام لە ئایینی یارساندا دۆنی سوڵتان سەهاکە:

ئەسکەندەری مەقدۆنی زۆر نازناوی هەبوو(ئەسکەندەری گەورە، مکدۆنی ، زولقرنین) ئیمپراتۆریەتی یۆنانی گەورە بوو ، سەرکردەیەکی دادپەروەر بوو، قوتابی فەیلەسوفی گەورەی یۆنانی ئەرستۆ بوو، بەهێزترین سەرکردەی یۆنان بوو، کە توانی زۆربەی ناوچەکان داگیر بکات، لە دەریای ئەیۆنی رۆژئاواوە تاکو زنجیرە چیاکانی هیمالایا، لە بیلا یان پیلای یۆنان لە ساڵی ٣٥٦ پ. ز لە دایک بووە، دوای باوکی دەسەلاتی گرتە دەست و لە چەندین جەنگ بەشداربووە سەرکەوتنێکی زۆری بە دەست هێناوە، لەو جەنگانەی کە بەرامبەر فارس ئەخمینیەکان کە لە شەری گۆگەمیللا بەرامبەر دارای سێیەم سەرکەوت توانی هەموو ئیمپراتۆریەتەکەی داگیر بکات، لە ئەنجامی ئەو داگیرکارییە توانی شارستانیەتی ئەوروپای تێکەل بە شارستانیەتی رۆژهەلات کرد، توانی شارستانیەتی هیلنستی دروستبکات، کۆمەڵێ شاری گەورەی دروست کرد یەک لەوشارانەی (ئەسکەندەریە) لە میسر. بۆیە سەرکەوتنەکانی بەهەموو جیهان بلاوبۆوە ئەمە وای کرد لە زۆربەی چیرۆک ئەفسانەکانی جیهان رەنگی دەداوە وەکو کەسایییەتیەکی بەهێز وێنایان دەکرد (لمپ، ٢٠١٣، ٧_٢٨).

لە نێو ئایینی یارسان سوڵتان مەزنترین ڕۆحە کە هەڵگری زاتی نوری یەزدانیە کە لە دەورەیەکدا دۆنی ئەسکەندەری مەکدۆنیە، بە ئەسکەندەری زولقرنین بەناوە، لە کتێبەکەی کۆچی یاری هەردەوێل کاکەیی باسی ئەو ئەفسانەی زولقرنین دەکات کە دوو کۆپانە مووی رەق لە شێوەی شاخ لەسەری رواوە بۆیە ناویان ناوە زلقرنین، لەم کتێبە بە درێژی ئاماژەی پێوە دەکات. کە باس لە هێزی ئەسکەندەر دەکان ، بە پێی کەلام و کۆچی یاری ئاماژە بە هێزی ئەسکەندەر دەکەن کە خودا هەموو جیهانی خستۆتە ژێر رکێفی تۆوە بە یارمەتی فریشتەکان، لە کەلامی کاکە عابدین ، باسی لە

هێرشەکەی ئەسکەندەری گەورە دەکات دەفەرمێ:

هاتۆتە فیکرم وەختی ئەسکەندەر
سوپات دەکێشا بۆ سەر بەحر و بەڕ

واتا : وەختی ئەسکەندەرم هاتۆتە یاد، بە سوپاوە هێرشت دەکردە سەر هەموو دەریا و ووشکانیەک.

لە کەلامی پیر تەیار لە بارگە بارگەی ٧٢ ئاماژە بە دۆنی ئەسکەندەری مەکدۆنی دەکات:

ئەو یانەی دارا...........
بارگەی شام وستەن ئەو یانەی دارا
زیا وە ئەسکەندەر جامەش جان ئارا
خەرجش سەن نە قاف کەش و کۆی خارا
نە کورەی ئافتاب چوار قورنەی سارا
چە گەشت بەحر و بەڕ حوکمش یارا

بە کورتیەکەی واتە : شام مەبەستی لێرە سوڵتانە لە ماڵی دارا باروبارۆسخانەی خست و خۆی بە دڵ و بە گیان لە بەرگی ئەسکەندەر شادا ئاشکرا کرد، هەموو جیهانی داگیر کرد.(کاکەیی.٢٠٠٢، ٤٣٨).

ئەنجام:

لـەم توێژینەوەیـە چەنـدان ئامـانج بـە دیهـات لـە ڕێگـای خوێندنـەوە و ڕاڤەکاری تێکستە پیرۆزەکانی ئایینی یارسان دەربارەی دۆنای دۆن و پێگە و ڕۆڵی ڕۆحـە مەزنـە پیرۆزەکـان لـە نـاو ئـایینی یارسـان و لـە دەورەی تـر (لـە دەرەوەی ئایینی یارسان) و ئاینەکانی تردا.

١. لـە ئـایینی یارسـان (کاکـەیی) جەسـتەی پیـرۆز هەیـە، ئـەم پیرۆزییـە پەیوەستە بە ویست و هەڵبژاردەی خاوەندکارەوە، کە چ قالبێک هەڵدەبژێرێت بۆ دەرکەوتن.

٢. لە دیدی ئایینی یارسان، ئەو جەستەییەی کە میوانداری زاتی هـەق دەکات، بە جەستەیەکی پیرۆز دادەنرێت و قبوڵدەکرێت.

٣. دۆنای دۆن لە ئایینی یارسان(کاکەیی) دا، کلیل و گەوهـەری فەلسـەفە و باوەری ئایینەکەیە، واتا لە ناوەڕۆکی چتێکستە پیرۆزەکانی ئـایینی یارسـان چەنـدان جـار ئامـاژەی پێکـراوە. دۆنـای دۆن ڕێگـای ڕاسـتەقینەی مرۆڤـە بـۆ گەیشتن بە کەماڵ (پێگەیشتن).

٤. لـە ڕێگـای دنیـابینین و فەلسـەفەی دۆنـای دۆنـدا لـە ئـایینی یارسـان، چەندان دۆن و ڕۆحی مەزن هەن لە ڕێگای دۆنای دۆنەوە بە درێژایی مێژوو (لە سـەردەم و نەتەوە و سـەرزەمیینە جیاجیاکان)دا، بە ڕۆحی مـەزن وپیـرۆز ناسراون (قبوڵکراون) لـە نێو ئـایینی یارسـاندا وە بـە هـی خۆیـان دەزانـن. کـە بەشێک لەم ڕۆحە پیرۆزانە لە شوێن و سـەردەمی خۆیاندا کەساییەتی نـاودار و دەسـەڵاتدار و خـاوەن پێگـەی تایبـەتی خۆیـان بوونـە، کـە لـە دیدی ئـایینی یارسانەوە بە شێوازی خۆیان خزمەتی مرۆڤاییەتییان کردووە.

٥. ئایینی یارسان لـە گەوهـەردا بـڕوای بـە فـرە ڕەنگـی و لێبوردەییـە، لـە ڕێگـای فەلسـەفەی دۆنـای دۆنـەوە دەپەڕێتـەوە دەرەوەی سـنوری ئـایینی یارسان و جوگرافیای کوردستان، ڕۆحە مەزنەکان بەهی خۆی دەزانێ ئەگـەر چی هەندێکیان بڕواداری ئایینی تر بوونە، بیرمەندی مەزن بوونە، کەسایەتی سەرکردەی ناوداری جیهانی بوونە...هتد).

سەرچاوەکان:

١. ئیزەدی، میهراد(٢٠٠٢)، ئاین و تایفە ئایینیەکان لە کوردستان، وەرگێرانی کامەران فەهمی ، سلێمانی.
٢. بورەگەیی، سەدیق(٢٠٠١)، کاکەیی و ڕێ و ڕەچەیان، سلێمانی.
٣. تاهیری، تەیب(٢٠٠٩)، تاریخ و فەلسەفەی سەرەنجام، چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
٤. تاهیری، تەیب(٢٠٠٧)، سەرەنجام: کتێبی ئایینی پیرۆزی یارسان.
٥. ڕۆستەم ،ئەیوب، یارسان لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی_ دینیە، مەڵبەندی ڕۆشنبیری هەورەمان.
٦. جەلیل عەباس(٢٠١٨)، ڕۆژنامەی باس ، هەولێر.
٧. حبيب الله، نيهاد جلال(٢٠٢٠) ، پێغەمبەر موسا و پێوەرە عەقلیەکانی، کتێبخانە گشتیەکانی هەرێمی کوردستان.
٨. ستراتێرن ، پۆل(٢٠١٠)، ساتێک لەگەڵ ئەفلاتۆن، وەرگێرانی، عەلی ئەکبەر مەجیدی، چاپی یەکەم سلێمان،.
٩. ستراتیرن پۆل (٢٠١٠)، ساتێک لەگەڵ ئەرستۆ، وەرگێرانی، موسعەب ئەدهەم، سلێمانی، چاپی یەکەم.
١٠.گۆدەرزی، سیاوەش (٢٠١٢)، شانامەی کوردی داستانی ڕۆستەم و زۆراب، دەزگای ئاراس هەولێر.
١١.صدیق بورەگەیی (سەفی زادە) (٢٠٠٨)، مێژووی وێژەیی کوردی، بەرگی دووەم، هەولێر.
١٢.صلابي، دکتۆر علی محمد محمد (٢٠٠٩)، ژیاننامەی پێغەمبەران، وەرگێران حسان بورهالدين، هەولێر.
١٣.الصلابي، دعلي محمد(٢٠٠٨)، حوسێنی کوری عەلی خوداری لێرازی بێت، وەرگێرانی عبدالله فازڵ گەرمیانی، بیروت.
١٤. قەرەداغی، هێمن بهاالدين، حسن، دانا عثمان (١٩٩٩)، ژیانی عیسا، وەزارەتی ڕۆشنبیری.
١٥.کاکەیی، هەردەوێل(٢٠١٥)، رەفعەت:دیوانی حاجی نیعمەت، کەرکوک.
١٦.لمپ، هارۆڵت(٢٠١٣)، ئەسکەندەری مەکدۆنی، وەرگێرانی عەلی ئەکبەر مەجیدی، چاپی سێیەم، سلێمانی.

١٧. مینورسکی، ڤلادیمیر(٢٠٠٦)، مینۆرسکی و کورد، ئەنوەری سوڵتانی، دەزگای موکریان هەولێر.

١٨.میراند. رشاد(٢٠١٧)، رەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستان ، چاپخانەی رۆژهەلات .

١٩.کاکەیی، هەردەوێل (٢٠١٣)، کۆچی یاری.

٢٠. هەورامی، نامق(٢٠١٣)، هەورامی زمانی ئایینی کاکەیی، سلێمانی.

سەرچاوە بیانیەکان

١. طبيبي(١٣٥١)، منشا اجتماعی معتقدات کردان اهل حق،مجله برسیهای تاریخی، شماره، (٥) ، سال سوم.

٢. بهجت، احمد(١٩٨٨)، فرعون و الطغيان السياسی، لبنان ، بیروت.

٣. تذکره اعلی، ناشناس(١٩٥٠)، مجموعة رسائل و شعائر اهل الحق، و.ایوانوف، انتشارات انجمن اسماعیلی، بمبی.

٤. جیحون ابادی، نعمت الله(١٣١٧)، شهنامه حقیقت ، تهران.

٥. خفاجي، دكتور محمد عبدامنعم (٢٠٠٦)، ديوان الامام علی، مكتبة كليات الازهرية.

٦. سەفیزادە، سدیق(١٣٦١)، نوشتەهای پەراگەندە دەربارەی یارسان(أهل حق)، تەهران.

٧. لجنه التحرير فی طريق الحق(١٢٠٩هـ ق)، سيدة النساء، مؤسسه فی طريق الحق، سلمان فارسي.

ملخص البحث

دونادون من الارواح و العضيمة والمقدسة
فى ديانة يارسان (كاكائية)

يدور هذا البحث حول ارواح المقدسة العظيمة في ديانة يارسان والتعرف عليها من خلال كلماتهم اليارسانية ونصوصهم المقدسة وفلسفة (دونا دون). فلسفة دونا دونا هي جوهر ديانة يارسان (نقل ارواح من شكل الى الاخر او تداول روح بشرية جول) بعدة استندت ديانات الشرقية القديمة قبل الاسلام من شكل إلى آخر أو تداول الروح البشرية) والفلسفات قبل الإسلام، كانت قائمة على دونادون، مثل (ميثرا والزرادشتية والزرڤانية ، البوذية واليارسانية ... إلخ)

وفقا لفلسفة ديانة اليارسانية، فهم يتعرفون على الأرواح العظيمة، يعتبرونها مقدسة بنسبة لهم. ومع ذلک ، كان لبعض الأرواح العظيمة والمقدسة لديهم، لأدوار ومواقع خارج جغرافية كردستان وديانة يارسان.

لقد وردنا في هذه الدراسة عدة أمثلة على الأرواح العظيمة والمقدسة والمعروفة لديانة يارسان ، والتي ورد ذكرها في نصوص الكتاب المقدس اليارسان (سرنجام). وفقا لتفسير النصوص المقدسة، سوف نتعرف على الدون ونقارنهم باالادوار والموقع الذي كان لديهم في عصرهم اى فى (دون وفترات أخرى) ، والتي تقع خارج جغرافية كردستان وديانة يارسان.

الكلمات الدالة: (دونا دون ، أرواح عظيمة ، ديانة يارسان ، فترة)

Abstract

Metempsychosis of the great and holy spirits in the yarsan religion

This research revolves around the great holy spirits in the Yarsan religion and getting to know them through their Yarsani words, their sacred texts, and the philosophy of (Metempsychosis). The philosophy of Metempsychosis is the essence of the Yarsan religion (transferring souls from one form to another or circulation of the human soul) Dona Dona is the beginning and foundation of most religions and philosophies before Islam, it was based on Metempsychosis, such as Mithra, Zoroastrianism, Buddhism ... etc.)

According to the philosophy of the Yarsan religion, they recognize great spirits and consider them sacred. However, some of the great and holy spirits had roles and locations outside the geography of Kurdistan and the religion of Yarsan.

In this study, we have taken several examples of the great, sacred and well-known spirits of the Yarsan religion, which are mentioned in the sacred epilogue texts. According to the interpretation of the sacred texts, we will finally get to know the Metempsychosis and compare them with the role and position they had in their era (Metempsychosis and other periods), which is outside the geography of Kurdistan and the religion of Yarisan.

Keywords: (Metempsychosis, Great Souls, Religion Yarsan, Leader, Period)

پرسی دادپەروەریی (عەدالەت)
لە ڕۆژنامەی (کوردستان) ١٨٩٨ - ١٩٠٢

پ.ی.د.مەغدید خدر ئەحمەد سەپان
بەشی ڕاگەیاندن/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین-هەولێر
magded.sapan@su.edu.krd

پوختەی توێژینەوە:

دەرکردنـــی یەکەم ڕۆژنـــامەی کـــوردی بەنـــاوی: "کوردســـتان" لە ٢١ی نیســـانی ١٨٩٨ لە قـــاهیرە، بـــۆ گەلـــی کـــورد، کـــردنەوەی دەرگـــایەکی مەزن و پێویست بوو، لەو ڕێگایەوە کورد بتوانی درێژە بە خەباتی ڕەوای خۆی بدات و هێمنانە و لەسەرخۆ، بۆ خەبات و تێکۆشان ئامادەی بکا. دەرکردنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی، لەلایەن میرێکی کورد، ئەو خەباتەی ئاسانتر کرد، چونکە خوێنەران، وەک خۆی پەیام و ئامۆژگارییەکانیان وەردەگرت.

لە یەکەم ڕۆژنـامەی کـوردی، هەمـوو ئەو بابەتـانەی لەدەرگایـان دەدرا، جاری یەکەم بوون لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردی لەسـەریان بنووسـرێ، لە ڕاســتیدا هـــیچ ڕەچێتەیەکـیش نەبـوو، کە میقـــداد مەدحەت بەدرخـــان و عەبدولڕەحمان بەگی برای لەسەری بڕۆن، کە ناوەڕۆکی ڕۆژنامەکەیان چۆن پـــڕبکەنەوە، لەگەڵ ئەوەشـــدا بە هەڵســـەنگاندنی یەکەم ڕۆژنـــامەی کـــوردی تێدەگەین، کە کوڕانی مەدحەت بەگ لە میسـر و لە ئەوروپـا، ڕۆژنامەیەکیـان بە نـاوەڕۆکێکی زۆر دەوڵەمەنـد و تێـر دەرکـردووە، هەتـا یەک کـورد لەژیـان مابێ، شانازی پێوە بکا.

بە خوێنـــدنەوەی هەمـــوو ژمارەکـــان دەردەکەوێ، کە ڕۆژنـــامەی "کوردســـتان" لە دەرگـــای هەمـــوو ئەو بابەتـــانەی داوە، کە بـــۆ کۆمەڵگـــای کـــوردەواری نەک تەنیـــا ئەو کـــات، بەڵکـــو هەتـــا ئێســـتاش زۆر گـــرنگن و هەنـــووکەیی خۆیـــان لەدەســـت نەداوە لەوانە: مێـــژوو، سیاســـەت، ئەدەب،

کـۆمەڵایەتی، پەیوەنـدی نێـودەوڵەتی، عەدالەت، پەروەردە...هتـد. کـوڕانی بەردخـان بەگ، توانییـان بنـاغەیەکی زۆر بـاش و جـوان و پـتەوی ڕۆژنامەگەریی کوردی دابمەزرێنن.

جاری یەکەمە توێژینەوەیەک لەسەر بابەتی: دادپەروەری – عەدالەت لە ڕۆژنامەی "کوردستان" دەکرێ، کە پێشتر لایەکی شاراوە بووە و توێژەرانی کورد نەک لەسەر ناوەڕۆکی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی، بەڵکو لەسەر ڕۆژنامەکانی دواتر و سەردەمیشیان نەنووسیووە. پشتگوێخستنی ئەو لایەنە گرنگە، بۆشاییەکی گەورەی لە ڕۆژنامەگەریی کوردی دروستکردووە و نەتواندراوە وەک پێویست سوود لە مێژوو و ئەزموونەکانی ڕابردوو وەربگیردرێ لێیەوە فێربین، بۆیە ئەگەر کەموکورتییەک لە ڕۆژنامەگەریی کوردی ئێستا هەبێ، دەکرێ بە یەک لە هۆکانی دابندرێ.

لەو توێژینەوەیە دا بەناوی: (**عەدالەت لە ڕۆژنامەی "کوردستان"**)، زۆر بە وردی باس لە عەدالەت لە کۆمەڵگای کوردەواری ئەو سەردەم کراوە، هەروەها چەند جار و لە چەند ژمارە و لاپەڕە و چ بابەتێک ناوی هاتووە و ئامانج لە باسکردن و نووسین لەسەر ئەوە چ بووە، هەمووی پەنجەی بۆدرێژکراوە و بە وردی باس و شیکردنەوەی بۆکراوە. هەروەها باس لە مانا و سەرهەڵدانی عەدالەت – دادپەروەری لە مێژوو و شارستانیەتی یۆنانی کۆنیش بە کورتی کراوە.

وشە سەرەکییەکان: ڕۆژنامە، ڕۆژنامەی کوردستان، عەدالەت، میقداد مەدحەت بەدرخان، عەبدولڕەحمان بەدرخان بەگ.

پێشەکی

مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردی، لکێکی دروست و بەشێکی دانەبڕاوە لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی جیهاندا، ئەگەرچی (٢٨٩) ساڵ جیاوازی لە نێوان دەرچوونی یەکەم ژمارەیاندا هەیە و هەلومەرجی دەرچوون و پێشەکەوتنیش بە ئاراستەی جیا بووە. ڕۆژنامەگەریی کوردی، لە هەموو قۆناغەکانی ژیانیدا، ئاوێنەی ژیان و خەباتی دانەبڕوای گەلی کورد بووە، بۆیە پڕیەتی لە بەرزی و نزمی، ئاوارەیی و دەربەدەری، کە لە یەکەم ڕۆژنامەوە بەناوی "کوردستان" دەستی پێکرد و لە ماوەی پێنج ساڵ شەش جار شوێنی دەرکردنی گۆڕدرا و بە هەمووشی (٣١) ژمارەی چوار لاپەڕەی نزیک لە (A4) لێدەرچوو، لەگەڵ ئەوەش خزمەتێکی گەورەی بە بزاڤی ڕۆژنامەگەریی جیهان و هەرێم و زمان و ئەدەبی کوردی کردووە.

مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردی بە ڕۆژنامەی "کوردستان" دەستپێکرد، کە ژمارەی یەکی لە ٢١ی نیسانی ١٨٩٨ لە قاهیرە دەرچوو. پێشتر ڕۆژێک درەنگتر (٢٢ی نیسان) بۆ دەرچوونی ژمارە یەک داندرابوو، بەڵام لە بەدواداچوونی فەرهاد شاکەلی و بڵاوبوونەی گوتارێکی لە ڕۆژنامەی (ئاسۆ) لە نیسانی ٢٠٠٧ لە ژمارە (٤١٣)، ئەو مێژووە ڕاستکرایەوە.

هەتا لەچاپدانەوەی زۆربەی ژمارەکانی ڕۆژنامەی "کوردستان" جگە لە ژمارەکانی (١٠-١٢-١٧-١٨-١٩) لەلایەن د. کەمال فواد لە ساڵی ١٩٧٢، نەک ڕۆژی دەرچوون، بەڵکو ساڵی دەرچوونیشی ساغ نەکرابۆوە. بە هیممەتی زانا و توێژەرانی کورد، لەو سی ساڵەی دوایی ژمارە بزرەکانی جگە لە ژمارە (١٩) دۆزرانەوە.

لە دەرکردنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی، هەقیقەتێک هەیە و دەبێ بنووسرێ، کە دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" بە بەرنامە و پلانێکی تۆکمە نەبووە، بەڵکو لە ئەنجامی نەخۆشکەوتنی میقداد مەدحەت بەدرخان و چوونی ئەو بۆ قاهیرە، ئەو دەرفەتە ڕەخساوە، کە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی چاپبکا، چونکە لە ناو دەوڵەتی عوسمانی بە هیچ شێوەیەک ڕێگای نووسین و چاپکردن و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە بە هیچ کوردێک نەدەدرا. بۆ

پشتڕاستکردنەوە لەو هەقیقەتەی سەرەوە، لە ژمارە (١٣) عەبدولرەحمان بەدرخان نامەیەک لە ڕۆژنامەکەی بڵاودەکاتەوە، کە لە کوردستانەوە بۆی ڕەوانە کرایە و نووسەری نامە، لەسەر ڕەوشی کوردستان و خوێندنەوەی ڕۆژنامەی "کوردستان" بەو جۆرەی خوارەوەی نووسییە: (افه دوس هیفه جریدەیا کردستانی تیت ولاتین مه لی مأمورین حکومتی ناهیلن ام سربست بخونن دکرن دست کی ببینن وی مرو فی حبس واذا دکن دیسا ژی کرمانج حمی کلک میلا جریدەیی دکن ژی نابورن).

هەڵبژاردنی قاهیرە بۆ چارەسەر، پەیوەندی بەو بڕیارەی محەمەد عەلی پاشا هەیە، کە لە ساڵی ١٨١٥ (٤) هەزار دۆنم زەوی بە ئەندازیار عەلی عالی بەدرخان لە ناوچەکانی (قەلەم شا) و (اطسا) دەدات و دواتر نازناوی (پاشا)ی پێدەدا. (عونی، زاید، عوض، ٢٠١١، ل.١٢٦-١٢٧) لەدوای عەلی عالی بەدرخان، ئەندامانی خانەوادە، ژمارەیان لە میسر زیادی کردووە و چوونی میقداد مەدحەت بەدرخانیش، جگە لە چارەسەر، پەیوەندی بە بینین و بەسەرکردنەوەی خزمانی ئەولا هەبووە.

ئەم تویژینەوەیە بەناوی: (عەدالەت لە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی "کوردستان"، تویژینەوەیەکی شیکاریی ناوەڕۆکە، بابەتێکی هەنووکەییە و لەپاش ١٢٥ ساڵ، هێشتا هەنووکەیی خۆی لەدەست نەدایە و ئێستاش دەتوانی خزمەتێکی باش بە بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردی بکا، چونکە هیچ گوتارێک، تویژینەوەیەک، کتێبێک لەسەر ئەو بابەتە بە زمانی کوردی نەنووسراووە، هەر بۆیە وەک پێویست نەتواندراوە سوود لە ناوەڕۆکی ئەو ڕۆژنامەیە وەربگیرێ.

ئەم تویژینەوەیە، لە پوختە و پێشەکی و سێ بەش لەگەڵ ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتییە. بەشی یەکەم تایبەتە بە میتۆدنامەی تویژینەوە، کە کێشەی تویژینەوە و ئامانجی تویژینەوە و گرنگی و ڕێبازی تویژینەوە و کۆمەڵگای و سامپڵی تویژینەوە لەخۆی دەگرێ، لە بەشی دووەم بە کورتی باس لە ڕەوشی ڕۆژنامەگەریی ناو دەوڵەتی عوسمانی و وڵاتانی دراوسێ کراوە، بۆ ئەوەی خوێنەر تێبگا، کە هۆی دەرنەچوونی یەکەم

ڕۆژنامەی کوردی زووتر و لەناو خاکی کوردستان، پەیوەندی بە کورد خۆیەوە نەبووە، بەڵکو زیاتر بە ئازادی نووسین، ڕەقابەی توندی سوڵتان عەبدولحەمید و نەبوونی چاپخانە لە کوردستان هەبووە. هەر لەو بەشە، بە کورتی باس لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی وڵاتانی دراوسێ کراوە، پیشانی دەدا، ئەگەرچی ئەوان، خاوەن ئاڵا و حکومەتی خۆیانبووین، لەگەڵ ئەوەش جیاوازی دەرچوونی ڕۆژنامە لە نێوان یەکەم ڕۆژنامەی کوردی و یەکەم ڕۆژنامەی عەرەبی، فارسی یان تورکی گەلەک زۆر نەبووە.

هەر لەو بەشە، بە کورتی و بە چەند دێڕێک باس لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی جیهان کراوە، هەتا ئێمە لە جیاوازی نێوان یەکەم ڕۆژنامەی کوردی و ڕەوشی ڕۆژنامەگەریی لە بەشێک لە وڵاتانی جیهان لە هەمان سەردەم (١٨٩٨) تێبگەین. لەوکاتەی کورد ڕۆژنامەیەکی چوار لاپەڕەی لە میسر و لە ئەوروپا چاپدەکرد و بە نهێنی بۆ کوردستانی دەناردەوە، لەوێندەر بۆ هەر (٥٠٠) کەس، ڕۆژنامەیەک دەرچووە. جیاوازییەکە زۆر گەورەیە و نایەتە نووسین، کە ئەمەش ناڕاستەوخۆ، مێژوویەکی تاڵی گەلێکی ستەملێکراوی پیشان دەدا.

بەشی سێیەم پێناسەی دادپەروەری لە مێژوو کراوە، هەروەها باس لە دادپەروەریی لە ڕۆژنامەی "کوردستان" کرایە. دادپەروەری، بابەتێکی یەکجار گرنگە و هەتا ئێستا لە ڕۆژنامەکانی کوردی هیچ نووسین و توێژینەوە و شیکردنەوەیەکی بۆ نەکراوە و بەتەواوی پشتگوێخراوە، کە من ئەوە بەکارێکی باش و دروست نابینم.

لە ڕاستیدا، ئەوە جاری یەکەمە، توێژەرێک لە دەرگای ئەو بابەتە دەدا، بابەتێک پاش (١٢٥) ساڵ هێشتا، تام و بۆن و گەرمیی خۆی لەدەست نەداوە.

ئامانج لەو توێژینەوە، لەلایەک قووڵبوونەوەیە لە پرسی (دادپەروەری) بە شێوەیەکی گشتی و لە ڕۆژنامەی "کوردستان"یش بەتایبەتی، لەلایەکی دیکەش، ڕاکێشانی سەرنجی نووسەر و توێژەرانی دیکەیە، هەتا زیاتر لەسەر ئەو بابەتە و بابەتەکانی دیکەی ناو یەکەم ڕۆژنامەی کوردی "کوردستان" کاربکەن و بنووسن و نەوەی نوێ وانەیان لێوەربگری.

بەشی یەکەم:
چوارچێوەی گشتی توێژینەوە "میتۆدنامە"

یەکەم: کێشەی توێژینەوەکە:

ئەو خاڵە بنەڕەتییە، کە توێژینەوەی زانستی لێوەی سەرچاوە دەگرێت، کێشەی بنەڕەتی ئەم توێژینەوەیە لەوەوە سەرچاوەدەگرێت ناڕوونییەک هەیە سەبارەت بەوەی، لە ژمارەکانی ڕۆژنامەی کوردستاندا تا چەند بایەخ بە پرسی دادپەوەریی"عەدالەت" دراوە وەک پرسێکی گرنگ قسەوباسی لەبارەوە کراوە.

دووەم: ئامانجی توێژینەوەکە:

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە خستەڕوو و بایەخدانی ڕۆژنامەی "کوردستان"ە بە پرسی عەدالەت و خوێندنەوەیەکی مێژوویی بۆ ناوەڕۆکی لاپەڕەکانی چەند ژمارەیەک لە ڕۆژنامەی "کوردستان" لەڕووی بایەخدانەوە بە پرسی عەدالەت وەک پرسێکی گرنگ لەو هەلومەرج و دۆخەدا، کە ژمارەکانی ڕۆژنامەی "کوردستان" تێیدا دەرچووە و بڵاوکراوەتەوە.

سێیەم: جۆر و ڕێبازی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە توێژینەوەیەکی وەسفییە، بۆ کۆکردنەوەو خستنەڕووی داتاکانی، پشتی بە ڕێبازی ناوەرۆک شیکاری وەک یەکێک لە ڕێبازە باوەکانی توێژینەوەی بواری میدیا بەستووە.

چوارەم: کۆمەڵگا و سامپڵی توێژینەوەکە:

کۆمەڵگای ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە سەرجەم ژمارەکانی ڕۆژنامەی "کوردستان"، سامپڵی توێژینەوەکەش بریتییە لە (١٨) ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان لە کۆی (٣١) ژمارە، چونکە تەنیا لەو (١٨) ژمارەیە، وشەی عەدالەت بەکارهاتووە، کە بەشێوازی سامپڵی مەبەستدار دەستنیشانکراون.

پێنجەم: بایەخی توێژینەوە

گرنگی ئەو توێژینەوە لەوەدایە، کە هەردوو برا میقداد مەدحەت بەدرخان

و عەبـــدولڕەحمانی بەگـــی بـــرای، زوو درکیـــان بە نەبـــوونی عەدالەت لە کوردستان کردووە و کێشە گەورەکانی کۆمەڵگای کوردەواری ئەوکاتیان، بە نەبوونی عەدالەت لەناو دەوڵەتی عوسمانی بەستۆتەوە.

بەشی دووەم:
ڕەوشی ڕۆژنامەگەریی لە دەوڵەتی عوسمانی پێش دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی

حەفتاکـانی سـەدەی نـۆزدە، بە قۆنـاغێکی گەش و ڕوونـاک لە مێـژووی ڕۆژنـامەگەریی دەوڵەتـی عوسـمانی لەقەڵەم دەدرێ، چـونکە لە سـاڵی ١٨٧٦ تەنیا لە ئیستانبۆل زیاتر لە ٧٢ ڕۆژنامە لەوانە: ١٦ بە زمانی تورکی، یەک بە زمـانی عەرەبـی، یەک بە زمـانی فارسـی، یەک بە زمـانی ئەڵمـانی، یەک بە زمـــانی ئینگلیـــزی، ١٢ بە یۆنـــانی، ١٣ بە ئەرمەنـــی، ٤ بە بولغـــاری، دوو بە ئیســـپانی، یەک بە زمـــانی ئیتـــالی، ٢٩ بە زمـــانی فەڕەنســـی دەرچـــوون (Байбатырова، ٢٠١٠، ل. ٢٥).

لە کۆتـــایی ســـەدەی نـــۆزدە و لەســـەردەمی حـــوکمڕانی ســـوڵتان عەبدولحەمیـــد (١٨٧٦-١٩٠٩)، ئـــازادی ڕادەربـــڕین و نووســـین، بە تەواوی خەفەکرا، ڕێگـا بە دەرکردنـی هـیچ ڕۆژنـامە و گۆڤـار لە ئیسـتانبۆل نەدەدرا، بـۆیە ئەگەر تەنیـا لە ئیسـتانبۆل لە سـاڵی ١٨٧٠ نـزیکەی پەنجـا ڕۆژنـامە و گۆڤـار بە زمـانی تـورکی دەرچـووبن، ئەوا لە سـاڵی ١٨٩٨ بە هەمـووی سـێ ڕۆژنامە و چەند گۆڤارێک بە تیراژی کەم دەردەچوون (هەمـان سـەرچاوەی پێشتر، ل. ٢٦ - ٢٧).

ئەوەش ئاماژەیە بەوەی، کە دەرکردنی ڕۆژنامەیەک بە زمـانی کـوردی و لەنـاو دەوڵەتـی عوسـمانی، کارێکی ئەسـەتەم بـوو، چـونکە لە سـاڵی ١٨٩٧ بە فەرمانی ڕاستەوخۆی سوڵتان، کۆمیتەیەکی تایبەت بۆ بەدواداچوون لەبـارەی دڵنیابوون لە جێبەجێکردنی بڕیاری پێشتری کۆمیتەی چاپکردنی کتێب لەنـاو خاکی عوسمانی بە هەموو زمانەکان دامەزرا. (هەمـان سـەرچاوەی پێشـتر، ل. ٢٦).

یەکەم دامەزرێنەری ڕۆژنامەی کوردی

پێنج ژمارەی یەکەمی ڕۆژنامەی کوردی "کوردستان" لەلایەن میقداد مەدحەت بەدرخان لە قاهیرە دەرچوو. میقداد مەدحەت بەدرخان بۆ چارەسەری نەخۆشی دەچێتە قاهیرە، دەرفەتی بۆدەڕەخسێ، کە ڕۆژنامەیەک بە زمانی کوردی دەربکا. هەرچەندە، زانیاریی زۆر لەسەر ژیانی میقداد مەدحەت بەدرخان بەردەست نییە، بەڵام بەگوێرەی نووسینێکی سورەیا بەدرخان، دیارە بەڕێزیان بۆ چارەسەری نەخۆشی بۆ میسر چووە. سورەیا بەدرخان لە سەروتاری ژمارە یەکی ڕۆژنامەی "کوردستان" (خولی دووەم - ١٩١٧) دەنووسێ: لە ساڵی ١٣١٤ (١٨٩٧) میقداد کوڕی میر مەدحەت بەگ کوڕی میر بەدرخان بۆ میسر چوو، لە قاهیرە ڕۆژنامەی "کوردستان"ی دەرکرد. (مستەفا، ٢٠٠٢، ل. ١٠٥) لەسەر هەمان بابەت، میکائیل جان پۆلاتیش دەنووسێ: میقداد مەدحەت بەدرخان بۆ چارەسەری نەخۆشی سینگی لە ساڵی ١٨٩٨ دەچێتە میسر و لەوێندەر بیر لە دەرکردنی ڕۆژنامەیەک دەکاتەوە. (پۆلات،٢٠٠٢، ٢٢١). ژمارەکانی دوایی، کە ژمارە ٣١ لە لایەن عەبدولرەحمان بەدرخان دەرچوون و لە ماوەی ژیانی شەش جار شوێنی دەرچوونیان گۆڕدراوە.

یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بەناوی: "کوردستان"

لە مێژووی ڕۆژنامەگەریی کوردی، ڕۆژنامەی "کوردستان" بە یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی لەقەڵەم دەدرێ.

ڕۆژ و ساڵی دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" پێش لە چاپدانەوەی لە ساڵی ١٩٧٢ لەلایەن د. کەمال فوئاد، بۆ نووسەر و زانایانی کورد و بیانی زۆر ڕوون نەبوو. محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە کتێبی (مێژووی کوردستان) نووسیویەتی، کە ڕۆژنامەی "کوردستان" لە ساڵی ١٨٩٤ لەلایەن بەدرخان بەگ دەرچوو. (دلگەش، ٢٠١٧، ٧١). هەروەها کریس کۆچێرا دەنووسێ: مەدحەت بەگ بەدرخان لە ساڵی ١٨٨٧ دا یەکەمین گۆڤاری کوردی بەناوی: "کوردستان" لە قاهیرە دامەزراندبوو. (کۆچیرا، ٢٠٠٧، ٢٠). هەتا پێش ئاشکراکردنی فەرهاد شاکەلی، هەموو نووسەرانی کورد ڕۆژی دەرچوونی

یەکەم ژمارەیـان بە ٢٢ی نیسـان لەقەڵەم دەدا، بەڵام لە ڕاسـتیدا ئەو ڕۆژە هەڵەیە و ڕۆژی ٢١ی نیسان دروستە.

دەنگدانەوەی دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی

دەرچـوونی ڕۆژنـامەی "کوردسـتان" لەکـاتی خۆیـدا، سـەدایەکی زۆری هەبـوو و کۆمەڵێک ڕۆژنـامە و گۆڤـاری ئەوسـەردەم لەسـەریان نووسـی. لە گۆڤـاری (الهـلال)ی میسـری لە ژمـارە ١٧ی ئایـاری ١٨٩٨ هەواڵێک لەسـەر دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" بڵاوکراوتەوە و بەوجۆرە دەستیپێکردووە: (کوردسـتان یەکەمـین ڕۆژنـامەی کـوردییە، کە لە جیهانـدا بە زمـانی کـوردی دەرچووبێ).

لە گۆڤاری (La Diplomatie)ی فەرەنسی لە لاپەڕە سێ و ژمـارە ٢٩، کە لە مایسی ١٨٩٨ دەرچووە، باس لە هەبوونی ڕۆژنامەی "کوردستان" دەکا.

جـگە لە هەواڵـی دەرچـوون، لە ڕۆژنـامە و گۆڤارەکـانی ئەو سـەردەم، بەردەوام لەسـەر ڕۆژنـامەی "کوردسـتان" و عەبـدولرەحمان بەدرخـان نووسراوە.

لە ژمارەی ٢٢ی ڕۆژنامەی "عوسمانلی" کە لە ١٥ی کانوونی یەکی ساڵی ١٨٩٨ دەرچـووە نووسـراوە: بـرادەری ئـێمە عەبـدولڕەحمان بەگ بەدرخـان پاشـازادە، بۆ دەرخسـتنی ڕۆژنـامەی "کوردسـتان"، کە لە میسر چاپ دەکرا، گەیشتۆتە شاری ئێمە و لە چاپخانەی ئێمە ژمارەکانی شەش و حەوت چاپ کـراوە. (دلـگەش،٢٠١٧، ٤١). (ڕۆژنـامەی عوسـمانلی (١٨٩٧ - ١٩٠٤) ڕۆژنامەیەکی ئۆپۆزیسیۆنی تورکی بوو، سەرەتا لە جنێف، دواتر لە لەندەن و ئینجـا لە قـاهیرە دەردەچـوو. عەبـدوڵلا جەودەت و ئیسـحاق سـکوت لە دەرکردنی بەشداربوون.).

لە ژمارەی ٤٩ ڕۆژنامەی عوسمانلیدا، کە لە کانوونی یەکی ساڵی ١٨٩٩ هـاتیتە وەشـاندن لەسـەر گەڕانەوەی عەبدولڕەحمان بەدرخان لە میسر بەو جۆرەی خوارەوە بڵاوکراوتەوە: عەبدولڕەحمان بەدرخان بەگ لەو نزیکانە، دوو سـاڵ لە جنێڤ بەنـاوی: "کوردسـتان" ڕۆژنـامەیەکی کـوردی بە کـوردی دەردەکرد. (دلگەش،٢٠١٧، ٤١).

"لە ژمارە ٦٥ لە عوسمانلی ئاگادارییەک لەسەر ڕۆژنامەی "کوردستان" بەوجۆرەی خوارەوە بڵاوکراوتەوە: برادەری ئێمە عەبدولڕەحمان بەگ بەدرخان پاشازادە، هەفتەی ڕابردوو گەیشتە لەندەن، چونکە کەموکورتییەکانی چاپخانەی ئێمە چاکراین، بۆیە دەرکردنی "کوردستان" چەند هەفتەیەک دواکەوت. (دلگەش،٢٠١٧، ٤١). "لە ژمارەی ٣٥ی عوسمانلی (١ی گوڵانی ١٨٩٩) لەسەر "ڕۆژنامەی کوردستان" نووسینەک هەیە. (هەمان سەرچاوەی پێشتر). "لە ژمارە ٣١ لە ڕۆژنامەی الخلافة – El Hilafete، کە لە ١٥مین چلەیێن پێشی ساڵی ١٩٠٠ هاتۆتە دەرچوون، لەسەر ڕۆژنامەی "کوردستان" هەواڵێک هەیە (دلگەش،٢٠١٧، ٤١). لە ژمارە ٢٢٦ی (Nurdare – سەد ساڵی تازە)، کە لە ١٣مین چلەی ساڵی ١٩٠٠ دەرچووە، باس لە عەبدولڕەحمان بەگ دەکات. لە ژمارەی ١ی (Drusake) لە کانونی دووی ١٩٠١ دەرچووە، لە ژمارە چوار، کە لە حوزەیرانی ١٩٠١ چاپ کرایە، باس لە عەبدولڕەحمان بەدرخان و ڕۆژنامەی ئەو کراوە. هەروەها لە ژمارە چواری کۆڤاری Pro Armenia، کە لە ساڵی ١٩٠٠ چاپکرایە و لە ژمارە ٤٥ی کۆڤاری ئەناهیت-Anahit باس لە عەبدولڕەحمان بەدرخان و ڕۆژنامەی ئەو کراوە. (دلگەش،٢٠١٧، ٤٢).

ڕۆژنامەی عوسمانلی لەندەن: ژمارە ٦٥ لە ١ی ئابی ١٩٠٠ نووسراوە: هەرچەندە برامان عەبدولڕەحمان بەدرخان هاتۆتە لەندەن بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەکەی، بەڵام بەهۆی تەواونەبوونی کەموکورتییەکانی چاپخانەکەمان، بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی کوردستان بۆ ماوەی چەند هەفتەیەک دواخراوە. (مالمیسانژ، ٢٠١٢، ١٤٤).

سوڵتان عەبدولحەمید و حکومەتی ئیستانبۆل، بە هەموو شێوەیەک دژ بە دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" وەستانەوە و هەموو هەوڵی خۆیان خستەگەڕ، بۆئەوەی ڕۆژنامەکە دابخەن و میقداد مەدحەت بەدرخانیش لە ژێر هەڕەشەی جیا، بۆ ئیستابنۆل بگەڕێننەوە.

دوای بڵاوبوونەوەی ژمارە یەکی ڕۆژنامەی "کوردستان" لە قاهیرە، بەڕێوەبەرایەتی عەبدولحەمیدی دووەم، دەستبەجێ و بەر لە دەرچوونی

ژمارەی دوو، هێنان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی "کوردستان" بۆ ناو پارێزگاکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی قەدەغە کردووە. "بەپێی فەرمانی بەڕێوەبەرایەتی جەنابی سوڵتان، هێنانی ڕۆژنامەیەکی کوردی، کە بە ئیمزای میقداد مەدحەت بەدرخان پاشازادە لە میسر دەردەچێ، بۆ هەموو پارێزگاکانی پادشایەتی، بەتایبەتیش بۆ پارێزگاکانی ئەنادۆڵ قەدەغەیە. لەو بارەیەوە فەرمان، فەرمانی وەلی ئەمرە. ٣ی نیسانی ١٨٩٨. (دلگەش،٢٠١٧، ٤٢) پێدەچێ داتای سەر ئەو تەلەگرامە هەڵە بێت و (٣٠) بیت، چونکە لەو ڕۆژە، هێشتا ژمارەی یەکی ڕۆژنامەی "کوردستان" دەرنەچووە.

"ڕۆژی ٣ی نیسانی ١٩٠١ لە فەرمانێکی بەڕێوەبەرایەتیی پایەبەرزی حەزرەتی سوڵتان ئاگادار کرابوونەوە، سەبارەت بە ڕێگرتن لە هێنانی کاغەزێکی گڵاوی مەلعوونانە – مەبەستی ڕۆژنامەی "کوردستان"ە بۆ ناو خاکی ویلایەتەکانی پادشایی، کە لەلایەن یەکێک لە هەڵاتووەکانەوە بەناوی عەبدولڕەحمان بەدرخانەوە لە میسر بە زمانی کوردی و تورکی بۆ کوردان بڵاو دەکرێتەوە. (مالمیسانژ، ٢٠١٢، ١٥٥) بە گوێرەی ژمارە یەکی ڕۆژنامەی "نوردار"، کە ساڵی ١٩٠٠ بڵاوکراوەتەوە، ڕۆژنامەی "کوردستان" هەوڵی داوە (لەو شوێنانەی: ئەلبانی، ڕۆمانی، ئاشووری، عەرەب، ئەرمەن و کورد دەژین، ڕژێمێکی فیدراڵی پێکبێ و ڕژێمی سوڵتان بڕووخێنێ). (مالمیسانژ، ١٦١،٢٠١٢).

ڕۆژنامەی کوردستان و پشتگیریی لە خەباتی ئەرمەنییەکان دا

"یەک لە ئەرکە گرنگەکانی ڕۆژنامەی "کوردستان"، ئەوەبوو، کە عەبدولڕەحمان بەگ بەردەوام بەرگری لە دۆستایەتی کورد و ئەرمەن کردووە و هەوڵیداوە، سیاسەتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، بۆ بەگژچوونی یەکتر ئاشکرا بکرێ. لە ژمارەکانی: ٧، ١١، ١٣، ١٤، ١٧، ٢٦، هەروەها لە ژمارە ٢٨ باس لە لیواکانی سوارەی حەمیدییە دەکا، کە بۆ دژایەتیکردنی ئەرمەن پێکهێندراوە"(مالمیسانژ،٢٠١٢، ٢٥).

کورتە مێژوویەک لەسەر دەرکردنی ڕۆژنامەگەریی لە جیهان و وڵاتانی دراوسێی کوردستان دا

ئەو بەشە، بۆ ئەو توێژینەوەیەمان پێویستە، بۆ ئەوەی باشتر تێبگەین، دەرکردنـــی یەکەم ڕۆژنـــامەی کـــوردی، ئەگەر بە بەراورد لەگەڵ یەکەم ڕۆژنامەی جیهان، درەنگ دەرچووبێ، بەڵام بە بەراورد لەگەڵ ڕۆژنامەکانی وڵاتانی دراوسێ، جیاوازییەکەی بەو ئەندازەیە زۆرنییە.

یەکەم ڕۆژنـــامەی ئەوروپـــی، کە بە ڕێکـــوپێکی دەرچـــوو ڕۆژنـــامەی Zeitung ئەڵمانی بوو، ژمارە یەکی لە ساڵی ١٦٠٩ دەرچوو. (Andersson، ١٩٩٨، ١٧١). یەکەم هەوڵی دەرکردنی ڕۆژنامەی تورکی بەناوی: (تەقویمی وەقائیعی) لە ئیستانبوڵ لە سییەکانی سەدەی نۆزدە درا. لەو ڕۆژنامەیە، فەرمان و بەیانەکانی سوڵتانی تێدا چاپ دەکرا. بیست ساڵ ڕەتی کرد، ئینجا ڕۆژنامەی دووەم بەناوی: (Docheridei Hawadis) (کۆکراوەی هەواڵەکان) دەرچوو. ئەم ڕۆژنامەیە، هەندێ جار بە تیراژی ٣٠٠٠ دانە چاپ دەکرا. (Новомбергский، ٢٠٠٢، ١٨٠). بەڵام یەکەم ڕۆژنامە بەزمانی بیانی لە ناو تورکیا و تەواوی دەوڵەتی عوسمانی بەناوی: (Bulletin de Nouvelles) بە زمانی فەڕەنسی دوو هەفتە جارێک لەلایەن سەفارەتی فەرەنسی لە ساڵی ١٧٩٥ دەرچـــوو. لەم بـــولێتینە بـــاس لە ڕووداوەکـــانی ئەوروپـــا دەکـــرا. (Новомбергский ، ٢٠٠٢، ٦٨).

ئەگەر باس لە وڵاتانی عەرەبی بکەین، دیارە یەکەم چاپخانە بۆ وڵاتی میسر لە ساڵی ١٧٩٨ فەڕەنسییەکان لەگەڵ خۆیان برد. جگە لە چاپکردنی فەرمـــان و ڕێنماییەکـــانی ســـەربازیی خۆیـــان، ڕۆژنامەشـــیان پـــێ چـــاپکرد. وەرگرتنـــی دەســـتەڵات لەلایەن مـــحەمەد عەلـــی پاشـــا (١٨٠٥-١٨٤٨) و دامەزراندنی نیزامێکی تازە، بووە یارمەتی، کە حکومەتی میسری ڕۆژنامەی خۆی بەناوی: (الوقائع المصرية) دەربکا (متولي، ١٩٨٠، ١).

بەوجۆرە، میسر یەکەم دەوڵەتی عەرەبییە، لەگەڵ ڕۆژنامە ئاشنا بوو. ناپلیۆن بووە یارمەتیدەری میسرییەکان، بڵاوکراوە بە زمانەکانی عەرەبی و فەڕەنسی دەربکەن و پەیامی خۆیان لە ڕێگایەوە بۆ جەماوەری میسر

بگەیـنن. ناتوانـدرێ پشـتیوانی و یـارمەتی ئەوکـاتی نـاپلیۆن و ڕۆژنامەکـانی فەڕەنسـی، بە ڕۆژنـامەی عەرەبـی لەقەڵەم بـدرێ، ئەگەرچـی نـاپلیۆن دوو ڕۆژنـامەی بە زمـانی فەڕەنسـی لە میسـر دەرکرد. ڕۆژنـامەی یەکەم بەنـاوی: (COURIER DE L`EGYPTE) "کوریێر دێ لێئیگیپتێ" لە ٢٩ ئابی ١٧٩٨ دەرکرد. ڕۆژنـامەی دووەم لە ١ی ئۆکتـۆبەری هەمـان سـاڵ بەنـاوی: (LA DECADE EGYPTIENNE) "لا دیکـادێ ئیگیپتیێنـێ" دەرچـوو. گۆڤـارێکی زانسـتی بـوو و بایەخی بە کاروباری میسر و بواری تایبەتی میسری دەدا (کامل،٢٠٢٠، ١٧).

مـحەمەد عەلـی ڕۆژنـامەگەریی میسـری دامەزرانـد. یەکەم گۆڤـاری بـۆ ڕێکخسـتنی ئیدارە دەرکـرد، کە بەڕێگـایەوە ئاگـاداری هەرێـم و ناوچەکـان و وڵات ببی، بۆیە لە کۆتایی هەر مانگێک و کۆتـایی هەر سـاڵێک بڵاوکراوەیەک بەناوی: "ژورنال" دەردەچوو. دواتر ئەو ژورناله هەفتانە و لەکاتی پێویسـتیش ڕۆژانە دەردەکـرا. ئەو ژورنـالانە لە چاپخـانەی قەڵات چـاپ دەکـران، کە محەمەد عەلی دایمەزراندبوو. ئەو ژورنالە بە تیراژی سەد دانە چاپ دەکران، کە هەمیشە خەبەری ڕەسمی تێدا بڵاودەکرایەوە (کامل،٢٠٢٠، ٢٠).

یەکەم ڕۆژنـامە (مانگنـامە)ی ئێرانـی بەنـاوی: "اخبـار" لە (دار الخـلافه طهـران) لە ١ مایسـی ١٨٣٧ لە دەورەی سـەڵتەنەتی مـحەمەد شـای قاجـار لەلایەن میـرزا محەمـد صـالح شـیرازی کـازرونی دامەزرا. ئەم ڕۆژنـامەیە بەنـاوی جیا جیای وەک: "کاغذ اخبار"، "اخبار"، "اخبار وقایع شـهر"، "اخبار شـهر"، "نشـریه میـرزا صـالح"، "روزنـامه بـی نـام"، "اولـین روزنـامه ایرانـی" دەردەچوو.

لەکـاتی دەرکردنـی یەکەم ڕۆژنـامەی کـوردی (٢١ی نیسـانی ١٨٩٨)، ڕۆژنـامەگەری لە جیهـان گەیشـتبووە لـوتکە، ژمـارە و تیـراژ زۆر بەرز بـوو، هەر بـۆ نمـوونە: لە سـاڵی ١٨٩٧ تەنیـا لە شـاری پـاریس ٢٣٢٧ ڕۆژنـامە و گۆڤار دەردەچوون. لە ساڵی ١٩٠٢ لە ئەڵمانیا ژمارەی ڕۆژنامەکانی ڕۆژانە و هەفتـانە و مانگـانە لە هەنـدێک کـات تەنیـا ئەوانەی بە زمـانی ئەڵمـانی دەردەچوون ژمارەیان بۆ ٨٦٦٨ ڕۆیشت. لە نەمسا لە ساڵی ١٨٩٩ لە تەواوی وڵات ٢٢٥ ملیۆن دانە ڕۆژنامەی جیا چاپ دەکرا. لە ژاپۆن ڕۆژنامەکانی بە

زمانی ژاپۆنی لە ساڵی ١٨٨٦ دەردەچوون ژمارەیان گەیشتە نزیکەی ٢٠٠٠ دانە. لە هەمان قۆناغ لە ڕوسیا ١٣٥٠ ڕۆژنامە و گۆڤار دەردەچوون. لە ئەمریکا ڕۆژنامە و گۆڤار بە ٢٥ زمانی جیا دەردەچوون. ڕەشپێستەکانی ئەمریکا ١٣٩ ڕۆژنامەی خۆیان هەبوو، کە نزیکەی ٢٠٠ هەزار کەس ئابوونەیان هەبوو (Львов ٢٠٠١، ٤٣٩).

لە ساڵی ١٨٨٠ لە ئەمریکا ١١٣١٤ ڕۆژنامە و گۆڤار دەردەچوون. لە ساڵی ١٩٠٠ ژمارەیان گەیشتە ٢١٢٧٢ دانە. هەموو ئەو شوێنانەی ژمارەی دانیشتوانیان لە ٥٠٠ کەس ڕەتی کردبا، ڕۆژنامەی خۆیان هەبووە (Львов ٢٠٠١، ٤٤٠).

ئاستەنگەکانی بەردەم دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان"

دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" لە ٢١ی نیسانی ١٨٩٨، بۆ کەسێکی ئاوارە و لە وڵاتێکی بێگانە، بە زمانی کوردی لە چاپخانەیەکی عەرەبی، بێ هەبوونی ئەزموونی پێشتری دەرکردنی ڕۆژنامە یان کارکردن لە چاپخانە کارێکە، لە گران گرانتر، لەگەڵ ئەوەش ئەگەر هەموو ژمارەکان بە وردی بخوێنینەوە، تێدەگەین، کە پێشوەچوون لە نووسین و ناوەڕۆک و دیزاین و خاڵبەندی بە ئاسانی بەرچاو دەکەوی.

ئەگەر هەر دێڕێک لە ستوونێکی پێنج ژمارەی یەکەم لە نێوان (٥٠-٥٥) ئیشارە (sign) بیت، لە ژمارە شەش بەدواوە بەتایبەتیش ئەو ژمارانەی لاپەڕەکانیان بە دوو ستوون دابەشکرایە لە نێوان (٦٠-٦٥) ئیشارەیە. لە پێنج ژمارەی یەکەم ژمارەی دێڕەکان (٢٦-٣٠) ەو، ژمارە (٦، ١٣) (٣٣-٣٤) دێڕە، ژمارە (٢٢) (٣١) دێڕە، لە ژمارە (٢٠) ٤٢ دێڕ هەیە.

هەبوونی ئەو جیاوازییە، لە ڕاستیدا شوێنی چاپکردن و چاپخانەمان بۆ ئاشکرا دەکا، چونکە هەر چاپخانەیەک جۆرە دیزاین و فۆنت و سایزی جیای هەبووە.

هەموو ژمارەکانی ڕۆژنامەی "کوردستان" بە دوو ستوون چاپکراوە، تەنیا ژمارەکانی (٢٠، ٢١، ٢٢، ٢٣) بەسەر سێ ستوون دابەشکرایە. ئەم چوار ژمارەیە لە قاهیرە چاپکراوە.

ڕۆژنامەی کوردستان دیارە شەش جار شوێنی گۆڕدراوە، بەڵام تەنیا ئەو ژمارانەی (٢٠ هەتا ٢٣) نەخشەسازی ناوەوەیان گۆڕدراوە و لە دوو ستوونی پێشتر، بوونەتە سێ ستوون، بەڵام لەو کاتەی بۆ ئەورووپا گەڕاوەتەوە، جارێکی دیکە "کوردستان" بە دوو ستوونی دەرچووە. جیاوازیی زۆر لە نێوان فۆنتەکان نابیندرێ، بەڵام لە هەندێ ژمارە سایزی فۆنتەکان گەورەیە و لە هەندێکی دیکە سایزی فۆنتەکان هەندێک گچکەترە.

بەشی سێیەم:

پێناسەی دادپەروەری (عەدالەت)

بابەتی دادپەروەری (عەدالەت) لە مێژووی کۆنی یۆنانەوە هەتا ئێستا گفتوگۆیەکی کراوە و بێکۆتاییە و لە هەر سەردەمە و بە جۆرێک لە جۆرەکان کاری لەسەر کراوە، بەڵام لە جەوهەردا، هەر هەموویان یەک ئامانجیان هەبووە و ویستوویانە، هاوولاتی ماف و ئەرکی خۆی لە کۆمەڵگا بزانیت، لە چەوسانەوە و غەدر تێبگا، دادپەروەری لە کۆمەڵگا بۆ هەموو کەسێک بیت و حکومەتێکی دادپەروەریش حوکمدارییان بکا.

دادپەروەری (عەدالەت) لە ڕوانگەی فەلسەفی و لە فەرهەنگی فەلسەفە بەوجۆرەی خوارەوە پێناسەی کراوە:

دادپەروەری: یەک لەو چوار فەزیلە بنەڕەتییانەیە، کە پێکدێن لە: ڕێزگرتن لە یەکسانی، سەروەری یاسا، مافی تاک، یاسا وەک دامەزراوە. دادپەروەری فەرزی دەکا، کە یاسا دەبی بۆ هەموو کەس وەک یەک بێت (*Конт-Спонвиль*، ٢٠١٢، ٧٥٢).

فەیلەسوفانی یۆنانی کۆن بەتایبەتیش پلاتۆن و ئەرستیتۆتل هەوڵیاندایە، شیکردنەوە بۆ عەدالەت بکەن و جۆرەکانی بۆ جەماوەر ڕوونبکەنەوە.

ئەرستیتۆتل (٣٨٤–٣٢٢ پ. ز.) دوو جۆر عەدالەتی دەبینی و ئەو تێگەیشتنەی ڕوونکردەوە، کە دەکرێ مانای ئەو چەمکە وەک ڕەنگدانەوەی یاساکان لەبوارەکانی ناو کۆمەڵگا لێکبدرێتەوە.

ئەریستۆتێل دادپەروەی بەسەر چەند جۆرێک دابەشکرد: دابەشکردن و

یەکسانکردن.

یەکەم پەیوەنـدی بە دابەشـکردنی خەڵات و موڵـک و قازانجەکـانی تـر لەنێـوان ئەنـدامانی کۆمەڵگـا بەپێـی بنەمـای کەرامەتـی هەریەکەیـان هەیە، کە دەکـاتە ڕێـژی شایسـتەی خـۆی، هەروەهـا یەکسـانکردنی دادپەروەریـش پەیوەندی بە هەوڵێکەوە هەیە، کە بە یەک چاو سەیری لایەنەکان بکرێ. لێرە کەرامەت لەبەرچاو ناگیرێ.

ئەرستیتۆتل لەسەر هەمان پرس دەڵێ: دادپەروەری دەربڕینێک نییە، بۆ شـتێکی تـایبەت، بەڵکـو وەک پـاکێج، هەموویـان بەیەکەوە لەخـۆی دەگـری. بۆیەش دادپەروەری تـایبەتە بە (کردارێکی زۆر بـاش). عەدالەت یەک لە کایە هەرە گرنگەکانە و لە ئەستێرەکانی ئێواران و بەیانیان زیـاتر ڕوونـاکی دەدات و دەدرەوشێتەوە (Аристотель، ٢٠١٩، ١٣).

پرسی دادپەروەریی لە کتێبی پلاتۆن (٤٢٨/٤٢٧–٣٤٨/٣٤٧ پ. ز.)

دادپەروەری یەک لە پرسـە گرنگەکـانی دیـالۆگی (کۆمـاری) پلاتـۆنە. لە دوو کتێبـی یەکەم لەبـارەی دیـالۆگ، پرسـی دادپەروەری و بەتـایبەتیش لە لایەنی مەیدانی بە وردی باسی لێوەدەکرێ.

هەروەهـا بە بڕوای پلاتـۆن، دادپەورەریی دەوڵەت، پەیوەندی بە یاسـای بـابەتی (مەوزوعـی)یەوە هەیە، کە هەمـوو کەسـێک دەبـی گـوێڕایەڵی بێت. لە دەوڵەتی دادپەروەر دەبێ هەموو کەسێک بەگوێرەی توانـای خـۆی ئەو کـارە بکا، کە ئەو پێیدەکرێ (Платона، ٢٠١٨، ٥).

دانا – حەکیم: (حوکمدار - فەیلەسوف) بەڕێوەی دەبەن

قارەمان: (جەنگاوەر - پاسەوان) شەڕدەکەن

ئەوانەی دیـکەش (جوتیـار و پیشـەوەران، کەسـانی زەوقـداریش) مـوڵکی خۆیان وەبەردینن.

دادپەروەری تەنیا پەیوەندی بە لایەنەکانی فەلسەفی و سیاسی و یاسـاوە نیـیە، بەڵکـو هەمـوو بوارەکـانی ژیـانی گـرتیتەوە. هیومـان ڕایـتس وۆچ، دادپەروەی نێـودەوڵەتی بە لێپرسـینەوە و دادگـایکردنێکی دادپەروەرانە بـۆ تاوانەکـانی جینۆسـاید، تاوانەکـانی جەنـگ و هەروەهـا، تاوانەکـانی دژ بە

مرۆڤایەتی دەبینیت و بە توخمێکی سەرەکی بۆ ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ دادەنێ (Human Rights Watch، ٢٠١١).

دادپەروەری (عەداله) لە ڕۆژنامەی "کوردستان":

دادپەروەری (عەدالەت) لە یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بەناوی: "کوردستان" ڕووبەرێکی زۆری پێدراوە و لەو (٣٠) ژمارەی بەردەست، (٥٣) جار ناوی هاتییە، کە دەکاتە ئەوەی، لە هەموو ژمارەکان ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ باسی لێوەکراوە. هەر بۆیە دەستەواژە یان تێرمی، "دادپەروەری" لای بەدرخانیان بە گشتی و بەتایبەتیش لای میقداد مەدحەت بەدرخان و عەبدولڕەحمانی بەگی برای، لە وشەیەک و دەربڕینێک زۆر زیاترە، چونکە بۆ ئەوان تەنیا یەک لایەنی ژیان ناگریتەوە، بەڵکو هەموو کایەکانی ژیان و بەتایبەتیش، فەرهەنگی، سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی...هتد دەگرێتەوە. ئەوان دەیانبینی، کە عەدالەت لە سیستێمی بەڕێوەبردنی وڵات و دەوڵەتی عوسمانی نییە، لە دەرکردنی ڕۆژنامەی "کوردستان" لەناو خاکی تورکیا و بڵاوکردنەوەی لەناو شارەکانی کوردی و دەوڵەتی عوسمانی بوونی نییە، لە چاپ و پەخش، لە دابەشکردنی پلە و پایە، بەرتیل و گرتنی تێکۆشەر و دەربەردەکردنی نوخبەی ناو دەوڵەتی عوسمانی نییە و لە هەمووشی خراپتر لەناو دەوڵەت و لە حوکمداری و دانانی یاسا و دەستور نییە، کە هەموو دەکاتە ئەوەی، تێرمی "دادپەروەری" بە مانا پڕ و تێرەکەی لەناو دەوڵەتی عوسمانی غیابە و بوونی نییە، هەر بۆیەش ناچارن لە دوورەوڵات، ڕۆژنامەکەیان دەربکەن.

خشتەی(١)

دووبارەبوونەوەی وشەی عەدالەت

لە ڕۆژنامەی "کوردستان" بەپێی ژمارە و لاپەڕە

ژمارەی ڕۆژنامە	لاپەڕە یەک	لاپەڕە دوو	لاپەڕە سێ	لاپەڕە چوار
ژمارە: ٢		٣	٢	
ژمارە: ٤				١
ژمارە: ٥		١		
ژمارە: ٩		٤	٢	
ژمارە: ١٠	١	١	٤	
ژمارە: ١٢	٣			
ژمارە: ١٣		٥	١	
ژمارە: ١٥		٦	١	
ژمارە: ١٦		١		
ژمارە: ١٧	٢			١
ژمارە: ١٨			١	
ژمارە: ٢٠		١		١
ژمارە: ٢١	١	١		
ژمارە: ٢٢		٢	١	
ژمارە: ٢٨		١		
ژمارە: ٢٩		١	١	١
ژمارە: ٣٠	١			
ژمارە: ٣١			١	
کۆی گشتی	٨	٢٧	١٤	٤= ٥٣

لە خشتەی (١) بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە وشەی عەدالەت لە ڕۆژنامەی "کورستان" بە پلەی یەک لە لاپەرە دوو (٢٧) جار و پلە دوو (١٤) جار لە لاپەڕە سێ هاتییە. ئەوەش پەیوەندی زیاتر بەوە هەیە، کە لە لاپەڕە دوو و سێ، زیاتر گوتاری درێژ و تێر دەنووسرێن. هەر لەو خشتەیە، لاپەڕە (١) بە پلە سێ هاتووە، چونکە لەو لاپەڕەیە لەبەر ئەوەی کلێشەی ڕۆژنامەی

کوردستان نزیک لە نیوەی لاپەڕەی گرتووە، هەروەها لە زۆربەی ژمارەکان نامە بۆ سولتان عەبدولحەمیدی دوو نووسراوە، نامەکانیش بێلایەنانە و بە ڕێزەوە ڕوویان لە سولتان کردووە، بۆیە کەمتر وشەی عەدالەت بەکار هاتییە و لە لاپەڕە چواریش بە هەمووی (٤) جار ناوی عەدالەت هاتییە، بەشێک لەوە پەیوەندی بەوەوە هەیە، کە لەو لاپەڕەیە کورتە هەواڵ یان شیعر یان تەواوکردنی گوتارەکان داندراین، بۆیە کەم ئەو دەستەواژەیە بەکار هاتووە.

نەبوونی "عەدالەت" لەناو دەوڵەتی عوسمانی بۆ گەلی کورد، بێگومان پێش دەرکردنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی "کوردستان" هەبووە بۆیە، میقداد مەدحەت بەدرخان و عەبدولڕەحمان بەگ، بایەخی زۆریان بە پرسی دادپەوەری "عەدالە" دایە بەتایبەتیش، کە بینیان ڕۆژنامەکەیان نەک ڕێگای چاپکردنی لە ئیستانبۆل پێنادرێ، بەڵکو بڵاوکردنەوەی خوێندنەوەشی لە سەرتاسەری وڵات قەدەغەکرایە.

دادپەروەری (عەدالەت) لە ناوەڕۆکی ڕۆژنامەی "کوردستان":

لە (٣٠) ژمارەی ڕۆژنامەی "کوردستان" لە ١٨ ژمارە جارێک یان زۆر زیاتر تێرمی (عەدالەت) ناوی هاتووە. لەخوارەوە شیکردنەوە بۆ ناوەڕۆکی هەندێ لەو گوتارانە دەکەین، کە باسیان لە دادپەروەری و جۆرەکانی دادپەروەری کردییە.

بۆ پەیداکردنی متمانە و هەبوونی پەیوەندییەکی باش لە نێوان خوێنەر و سەرنووسەر یان دەستەی نووسەران، گرنگە ئەگەر بەڵێنێک بە خوێنەر بدرێ، بەڵێنەکە بەجێ بگەیێندرێ. لە ژمارە(٣، ل.٣) میقداد مەدحەت بەدرخان بەڵێنی بە خوێنەرانی دایە لەسەر شەڕی ئەمریکا و ئیسپانیا بنووسێ. (شەڕی نێوان ئەمریکا و ئیسپانیا لە ٢٥ی نیسانی ١٨٩٨ دەستپێکرد و لە ١٢ی ئابی هەمان ساڵ تەواوبوو. ئەو شەڕە لە کوبا دەستپێکرد و لە ماوەیەکی زۆر کەم پوێرتۆ ڕیکۆ، فیلیپین و گوم لە (ئۆقیانوسی ئارام)ی گرتەوە.)

لە ژمارەی داهاتوو ئەو بەڵێنەی خۆی بەجێ گەیاندووە. ڕاستە بەدرخان باس لە کێشە و شەڕی نێوان ئەمریکا و ئیسپانیا دەکا، بەڵام هەموو ئەو

کێشە و شەڕ و ناخۆشییانە، هۆکەی بۆ نەبوونی عەدالەت و بە بەڕێوەبردنی وڵات دەبەستێتەوە. (پاشی خلیفە یین وان عدالت بردان دست خرابی ی کرن علم ومعرفت نەما وزیر ووالی یین وان ژی دست برطیلا کرن میر وآغایان ژی وک حضرت نبی علیە السلام گوتی : "الناس علی سلوک ملوکهم"). لەم کۆپلەیە و لەو گوتارە میقداد مەدحەت بەدرخان باس لە ئیسپانیا دەکا، بەڵام وەک ئەوەی باس لە دەوڵەتی عوسمانی بکا، کە بەرتیل هەموو کەلێن و قوژبنێکی گرتوتەوە، عەدالەت نییە...هتد.

میقداد مەدحەت بەدرخان، بۆ نووسینی ئەو گوتارەی، کورتە باسێکی مێژوویی بۆ خوێنەرانی ڕۆژنامەکەی دەنووسی، بەڵام وەک دیارە داتا و زانیارییەکان زۆر تەواونین (زمانی ملوکین امویە لە اندلسی سایا علم ومعرفتی ظانین کو عردک وها هیە هن قوی ژعالمین وان گمی یا سواربین چون کشفا امریقایی سر بحرا محیطا اطلاسی گران ژهن سببا نەکارین گلک بگرن لو ما تو عرد نەدیتن ظگران لی هن علامت دیتن کو عردک دی سردنیایی هەی). زانیارییەکانی ئەم گوتارەی میقداد مەدحەت بەدرخان زۆر تەواونییە و کەموکورتی لە فاکتەکە هەیە. کریستۆفەر کۆڵۆمبۆس (Christopher Columbus) پێشتر نەیدەزانی خاکێک لەو جۆرە هەیە. ئەو وای دەزانی بە ڕێگای ڕۆژئاوا گەیشتۆتە هیندستان، هەر بۆیەش ناوی (هیندی) لە خەڵکی ڕەسەنی ئەمریکی نرا. کریستۆفەر کۆڵۆمبۆس لە ساڵی ١٤٩٨ ئەمریکای نەدۆزییەوە، وەک لە ڕۆژنامەی "کوردستان" دا هاتووە، بەڵکو لە ساڵی ١٨٩٢ ئەو ئەمریکای دۆزییەوە. (پاشی ١٤٩٨ تاریخا میلادی انکو بری چارصد صالا فرنگک ناڤ وی (قرستوف قولومب) چو گلک گرا آو عرد امریقا دیت). //ژمارە چوار: (٢١ مایس ١٣١٤)// دواتر ئاشکرا بوو، زۆر پێش کۆڵۆمبۆس، ڤایکینگەکان (سکەندەناڤییەکان) بۆ ئەمریکا چوون. شوێنەوارناسەکان لە هەڵکۆڵین، زۆر پاشماوە و خانووی ئەوانیان لە کەنەدا و ئەمریکا دۆزیتەوە.

میقداد مەدحەت بەدرخان، بە هەمووی پێنج ژمارەی لە ڕۆژنامەی "کوردستان" لە میسر دەرکرد و ژمارەکانی دواتر عەبدولڕەحمان بەدرخانی

برای، بە هەمان هەناسە و بەرگری کردن لە کورد بەردەوام بوو. ڕاستە دوو کەس، دوو برا ئەو ڕۆژنامەیان دەرکردووە، بەڵام ئامانج و ناوەڕۆکیان لەیەک زۆر نزیک بووە. لەو گوتارەی خوارەوە عەبدولڕەحمان بەدرخان پاشا زادە داوا لە کورد دەکا، لەماڵ دانەنیشن و خەبات بۆ مافەکانی خۆیان بکەن، نامە بنووسن و داوای هەقی خۆیان لە مەئمورەکانی دەوڵەت بکەن. (اون ژی وک وان مظلومین خنکار رە بحثا ظلما مرووین وی ژیرە بنفیسن . عدالتی ژی بخوازن. بلا مأمورین قنج ژ وەرە ریکت . هرین نک مظلنن خوە ژوان رە بیژن بلا او خنکار رە کاغذکی ریکە . هکە کوە ندان وە دیسا بنفیسون هکر دیسا کوە ندان وە بلا یک دو سرکین وە رابت بی استانبۆلی بلا عرضحالکی بدە خنکار ارمنی سرقنجیا خوە خوە ددن کوژتن اون چرە خدمتک هندە کچک ناکون . کردارە عارە بن ظلمیدە بمینن لوما چاوین فکون بخە بتن بطالی یی بردن هنکی مروو بخە بتە حوقاسی دست مروو دکەوە). //ژمارە حەوت: (٢٣ تشرین اول ١٣١٤)// دوا کۆپلەی بەدرخان پاشا زادە، لە ڕەچێتەی چۆنییتی خۆڕزگاردن لە مەئموری خراپ و ژیانێکی خۆشتر بۆ کورد دەچی. کورد نابی لەماڵ دابنیشن و چاوەڕێ بکەن، ئازادی و عەدالەتیان بۆ بنێردرێ، بەڵکو ئەوان دەبی خەبات بۆ بچووکترین مافی خۆیان بکەن. دەبی نامە بنووسن، دیسان نامە بنووسن، بچنە لای گەورانی خۆیان، تکایان لێبکەن، لەو کولەمەرگی و ژیانە ناخۆشە ڕزگاریان بکەن، ئەگەر لەسەر ئاستی لۆکال کێشەکان چارەسەر نەکران، با بۆ ئیستانبۆل بچن و داوای مەئموری باشیان لێبکەن. کورد دەبی چاو لە ئەرمەنییان بکا، کە ئەوان بۆ گچکەترین مافی خۆیان، گیانیان دەکەنە قوربانی.

لە ژمارەکانی سەرەتایی ڕۆژنامەی "کوردستان" بە نەرمی ڕەخنەیان لە دەوڵەتی عوسمانی دەگرت، لەگەڵ کات، ڕەخنەکان توندتر و ڕوونتربوون و داوای عەدالەتیان دەکرد و دژ بە شەڕ و کۆمەڵکوژی ئەرمەنی وەستانەوە. لەو نووسینەی خوارەوە عەبدولرەحمان پاشازادە، بە ئاشکرا ڕەخنە لە دەوڵەتی عوسمانی دەگریت و بەرگری لە ئەرمەن دەکات و بۆ بەهێزکردنی ناوەڕۆکیش، وشەی (لکن) و (حیفا من دتیت) چەند جارێکی دووبارە

کردیتەوە. (لکن حیفا من اوە بیست سالە کە اف حکومتامە یکجار ژ ری درکتی یە. مامورین حکومتی ها ژ حق و عدالتی نمانە هما فدکرن فیدا خوە. ژ وە یک بی کنهە دگرن دافیژن حبسیدە دە پراژ وی بستینن. شکاتاوی حالی سر مظنایە دفی علما مأمورین هول خائن بینن سر ری . هکر نە اون کنهی خدی و پێغمبر خلاص نابن). //ژمارە هەشت: (١٨ تشرین ثانی ١٣١٤)// پێش کۆتایی هێنان بەو نووسینە، کە هەموو خراپە و کەموکورتییەکانی ناو کۆمەڵگای کوردەواری بە ئاشکرا دەخاتە ئەستۆی زاناکان و بەوەش ناوەستێت و بە ئاشکرا دەنووسی، لەجیاتی کورد، ئەو مەئمورە جاش و خۆفرۆشانە دەربکەن و دژایەتییان بکەن، بە پێچەوانەوە دۆستایەتییان دەکەن. (حیفا من تیت از دبهیسم کو میر واغایین کردا شونا وان مأمورین ظالم بالاتفاق ژ ولاتی خوە دربینن بالعکس اوژی دبن هاوالی وان دبن الاتی فسادا وان سرپشانگی سر رتبەکی خدمتا وان مأمورین منافق دکن. پی فی حالی مالا خوە خراب دکن نک خدی رو رش دبن. چکو پێغمبر امر کریە "لا یبلغنی احد من اصحابی شیئا ان اخرج الیهم وانا سلیم الصدور). // هەمان ژمارەی پێشتر)// ناوەڕۆکی ئەو نووسینە زۆر بەهێزە و پاش ١٢٥ ساڵ، هێشتا هەنووکەیی خۆی لەدەست نەدایە. لێرە پیشاندەدا، خەڵکی خۆفرۆش و جاش هەبوون، لەجیاتی مەئمورەکانی تورک لە کوردستان دەربکەن، بەداخەوە دۆستایەتییان دەکەن و خزمەتی ئەو موناففقانە دەکەن. بەم جۆرە ئەوان ماڵی خۆیان کاول دەکەن و لای خوداش ڕووڕەش دەبن.

لە کۆتایی ستوونی دووەمی لاپەڕەی دووی ژمارە (٩) گوتارێک بەناوی: (ثبات الملک بالعدل) نووسرایە و بەو ڕستەیەی خوارەوە دەستپێدەکا: (ولاتک بی عدالتی دست خلقی وی ولاتیدە دەمینە . کلی کرد نو اون قنج بظانبن کو هکر ولاتی وەدە مأمورین سروە ژ عدالتی دور کتن . ولاتی وە دست خویدە نامینە ، نهو کردستان ژی وکە ولاتین دبن ترکا بن دستی عبدالحمید دەبە مأمورین سروە عبدالحمید ریدکە لکن خویی کردستانی کردبن وکی نیارک هات سر کردستانی کردی خوە بدن کژتن). //ژمارە نۆ: (٣ کانون اول ١٣١٤)// ئەم گوتارەی عەبدولڕەحمان پاشا زادە وەک گوتارەکەی پێشتر

بۆنی خەبات و تێکۆشانی لێدێ. لێرە باس لە عەدالەت دەکا، بۆ یەکەم جار لەو ڕۆژنامەیەی باس لە کورد دەکا، کە لە ژێردەستی تورکدایە. ئەو دەنووسی، وڵاتی کوردان لەژێر دەستی تورکدایە و سوڵتان عەبدولحەمید مەئموری تورک بۆ کوردستان دەنێری. لێرە باس لە عەدالەت دەکا، بەڵام قەت باوەڕ ناکا، ئەو عەدالەتەی عەبدولڕەحمان پاشا زادە دەیەوێ، لەژێر دەستی سوڵتان عەبدولحەمید بێتە دەست یان وەگیر بکەوی.

عەبدولڕەحمان بەدرخان، عەدالەتی تەنیا بۆ پیاوی کورد داوا نەکردووە و لەسەری نەنووسیووە، بەڵکو بۆ ژنیشی داواکردووە و بۆیەش دەنووسێ: (دە فیدا هر جمعیتک محتاج رئیسە لکن دەفی او رئیس لایقی وی مقامی خوەبت.). (چاوە بابک ان دایکک مالا خودە زارویین خوە برحم وشفقت خدان دکە پادشاهک ژی دفی بوی نظری فکرت بی بن دست خوەدە. او مرووی دە رئیسی جمعیتی خوی قدر واعتبارە شایان اطاعتە لکن بوی شرطی کو هکر او مروو افرادین بن دست خوە رە بعدالت معاملە بکە... جمعیتک محتاج رئیسە لکن او رئیسی یعنی اوپداشاە زیدەتر محتاجی افرادین بن دست خوەدەبە. هکر اوافراد خوە ژی بدن الیکی دست وی پادشاهیدە تو فوت نامینە اوژی دبە مرووک عادی تو اعتبارا وی نامینە). //ژمارە دە: (٢٤ کانون اول ١٣١٤)// بەڕاستی جوانی نووسییە، هەتا ئێستا وەک ڕەچێتەیەکی زۆر جوانی بەڕێوەبردنی وڵات دەکرێ سوودی لێ وەربگیرێ. جاری یەکەمە، میرێکی کورد، باس لە گرنگیی سەرۆک دەکا، بەڵام لە هەمان کات دەنووسێ، سەرۆک، سەرۆکە، چونکە خەڵکی هەیە، ئەگەر خەڵک لەپشت سەرۆک نەمینێ، ئەوکات سەرۆک دەبیتە هاووڵاتییێکی ئاسایی، بۆیە سەرۆک دەبی خزمەتی هاووڵاتی خۆی بکا. لە نووسینەکانی پێشتری هەمان بیرکردنەوەی بۆ ئاغا و میر و بەگانی کورد نووسیووە، کە ئەوان هەن، چونکە کرمانج هەیە، ئەگەر کرمانج نەبی، میر و ئاغا و بەگ هیچ پێویست نین. ئەو لێرە ئەو بیرۆکەیەی (یەکسانی لە کۆمەڵ) پێش خستییە. لێرە فەلسەفییانە لەو کارەی سەرۆک دەڕوانی: (لکن افراد محتاج رئیس اورئیس محتاج افرادە رئیس دفی توجا ژ عدالتی جدا نبت. هکە نەجاوە وکی بابک فنکری مالا خوە ژن

وزارۆیین وی پریشان دبن ولی هکر رئیس نتوبه او جمعیت پریشان دبه.) //هەمان سەرچاوەی پێشتر)// ئەو گوتارە زۆر قووڵترە، لەوەی زۆر لە نووسەر و ڕۆژنامەنووسانی کورد تێیبگەن، بۆیەش تا ئێستا یەک دێڕی لەسەر نەنووسراوە و ناوەڕۆکی شینەکراوەتەوە، هەر باسیش نەکراوە.

لە ژمارە (١٢) عەبدولرەحمان بەدرخان بەجۆرێکی دیکە لە دەرگای عەدالەتی دایە و لەسەری نووسیووە. ئەگەر میر و ئاغایان بەرگری لەخۆیان و لە کورد نەکەن، شەرەف و نامووس لەدەست کورد نامێنی، بۆیە دەبی بەرگری لەخۆیان بکەن و نابی ژێردەستی قبوڵ بکەن. (توجارا خدی نابیژه اطاعتی ژ خندکارا ظالمره بکن. چونکه اف اطاعت موجب فلاکتا ملتی دبه. عدالتا خدی وی حالی قبول ناکه. پادشاهک وی دمی دبه اولی الامر هکر بعدالت به. هکر پادشاه ظالم به دفی ملت وی پادشاهی بهر صورت ژسر خوه باویژه.) //ژماره دوازده: ١٨ی شوبات ١٣١٤)// ئەو گوتارەی بەدرخان پاشازادە عەبدولڕەحمان هەموو لاپەڕە یەک و بەشێک لە ستوونی دووی لاپەڕە دووشی لە ژمارە (١٢) گرتییە. گوتارێکی یەکجار جوان و باشە، خاڵبەندی چاکە، زمانێکی باشی بەکار هێناوە، خوێنەر بە ئاسانی لە مەبەست و پەیامی نووسەر دەگا.

عەبدولرەحمان بەدرخان لەژێر ناونیشانی: (کاغذکه ژ کردستانی هاتی) تەواوی نامەکەی بڵاوکردۆتەوە، بۆ زیاتر تێگەیشتن لە عەدالەت لە ڕۆژنامەی "کوردستان" هەندێ کۆپلە، کە پەیوەندییان بە دادپەروەرییەوە هەیە، وەک خۆی دەنووسینەوە: (الحمدلله زوی خالق کون ومکانره کو کرمانجژی لعالمی دان ناس کرن. خدی علم و عمری میرمه زیده بکه زمانی بابی ته جنتمکان بدرخان بگی حمی کره دستان لسایا عدالتاوی معمور وراحت بی نهاژی الحمدالله لسایا علم وقلماوه پاش نهو کرمانج حمی وی مسعود وبختیار ببن . میری من هونژی دظانن کو کرمانج بخلقتا خوه نوعک ژ بنی آدمین ممتازین شجیعن جوامیرن. کمیا وان علم ومعرفته سایا وه باذن و کرما خدی تعالی پاش نهو وی میلا علم ومعرفتیژی بکن. افه دوسه هیفه جریدەیا کردستانی تیت ولاتین مەلی مأمورین حکومتی ناهیلن ام سربست بخونن دکرن دست

کی ببینن وی مروفی حبس واذا ذکن دیسا ژی کرمانج حمی کلک میلا جریدەیی دکن ژی نابورن . فی ریده امی کلک تشتا فدا بکن حتی وک قوم وملتین دی ام کرمانج ژی صاحب ترقی بین . از وه امید دکم کو سلطان عبدالحمید قنجیا مه دقی لی اف والی وقائمقام ومدیر حاصلی چقاس مأمورین ریدکه لسرمه کلک ظالم وبی انسافن اوان کردستان خراپ کر.). //ژمارە سێزدە: (٢٠ مارت ١٣١٥)// لەم نامەیە، نووسەر باس لە ڕەوشی کوردستان دەکات و دەنووسێ، ئەگەر ڕۆژنامە لەدەست هەر کەسێک ببینن، کەسەکە دەگرن. لێرە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، باس لە ژیانی کۆمەڵگای کوردەواری لەژێر ستەمی سوڵتان عەبدولحەمید دەکا، کە هیچ عەدالەتێک نییە و خوێنەری ڕۆژنامەی "کوردستان" لەگەڵ ڕۆژنامەکەی دەگرن. بۆ دەبێ کەسێک بگیرێ، تەنیا لەبەر ئەوەی ڕۆژنامەیەک دەخوێنێتەوە، کە لەو ڕۆژنامەیە، هیچ تەشهیرێک بەرامبەر بە هیچ کەس بەرچاو ناکەوێ.

نووسەری نامە، ئومێدیشی زۆرە، کە میری ئەو، بەو کارە جوان و پێویستە هەڵدەستی. (از هیفی دکم فیژی بنفیسە کوفان نزیکیا درین ژدست خنکار در کتین وک بلغارستان و کریدی حمی سببا ظلما مأمورابی اف معلوم عالمه کو عدالت لکی ملی به مروو خوه دیده وی ملی. بیژه خنکار (العدل اساس الملک) حیفا من تیت مأمورین وی نەعادلن ظالمن خائنن بی انصاف ومروتن هرنفعا خوه لفلا کتامه دکرن .). //هەمان سەرچاوەی پێشتر// لەم نامەیە، ئاماژە بە بولغاریا و کریتا درایە، کە دەوڵەتی عوسمانی هەردووکی لەدەست دایە، چونکە مەئموری ناعادل و زاڵم و خائن و بێ ئینساف حوکمیان لەوێندەر دەکرد. بە تێڕوانینی خاوەن و سەرنووسەری ڕۆژنامەی "کوردستان" ئەگەر عەدالەت لە حوکمڕانی نەما، ئەوا هیچ شتێک نامینێت و هەمووی لەدەست دەچی، وەک نموونەش بولغاریا و کریتا باسیان کرایە. بێگومان هەقیقەتێک لەو تێڕوانینە هەیە، کە بۆ ڕەوشی سیاسی و کۆمەڵایەتی سەردەمیش دەگونجێ.

لەهەمان ژمارە، بەدرخان بەگ وەک نموونەی باشی حوکمڕانی، باس لە باپیرانی خۆی دەکا، کە چۆن دادپەروەرانە حوکمی وڵاتیان کردییە. لە

گوتـــارێکی دوور و درێــژ بەنـــاوی: (بەدرخـــان بەگ)ی نووســـییە و تێیـــدا نووسـراوە، کە بەدرخـان بەگ لە سـاڵی ١٢٥٠ بۆتە حـاکمی کوردسـتان. (وی زمانی کردستان ناف دستی مأمورین حکومتی تالان دبی. مأمور حمی چافین خوه سر اموالین کردا فکری بین حجی یی رشوت ندا مأمورا بافتراکی نفی و حبس دبی وقتا کو بدرخان بگ ژشری بنزیی عودت کر کردستان فی حالیده بی یعنی دست ظلما مأمورا پریشان دبی لکن وقتا بدرخان بگ جبهی خوه رونشت چقاس قبائل وعشایر بن دست وی هبین ژوی ظلما مأمورا خلاص کر نهشت تو مأمور لسر افرادین بن دست وی تو نفوذی اجرا بکن وبعدالت عشائرین خوه اداره کر. اف عدل و آسایشا لناف قبائلین بدرخان بکی مسموع عشائرین جواربی حجی اغایی اف امن و آسایشا بدرخان بکی بهیست هات التحاق وی کر و به وی حالی کلک عشیرتین دی التحاق بدرخان بکی ببن وخوه ژ ظلما مأمورا خلاس کرن ژوی سببی نفوذو حاکمیا بدرخان بکی ژی کلک توسع کر. کردستان حمی عناد ولاتی حکاریا کت بن حکمی ویده.). //ژمارە سێزدە: (٢٠ مارت ١٣١٥)// زۆر جوان لەسەر بەدرخان بەگی بـاپیرە گەورەی نووسـیووە. ئەوە تەنیـا نووسـینێک نیـیە، بخوێنـدرێتەوە و بەســـەری پازبـدرێ، بەڵکـو بـاس لە ســەردەمێک دەکـا، کە پاشـا هەبـوون عەدالەتیان لە وڵاتی خۆیان چەسپاندبوو، بۆیە لە شوێنەکانی دیکە دەهـاتن لەو دەوڵەت دەژیـــان، بـــۆ ئەوەی بەدرخـــان بەگ لە زوڵـــم و زۆرداری بیانپـــارێزێ. کەواتە ئەگەر جارێـــک عەدالەت لە وڵاتێـــک بەرقەرار بـــووبێ، دەکرێ جارێکی دیکەش عەدالەتی بۆ بگەڕێتەوە، بۆیە زیاتر پێویست ناکا هیچ بترسـن، بەڵکـو دەبێ بەرگری لەخۆتـان بـکەن، خۆتـان لەدەسـت مەئمـورە زاڵمەکان ڕزگار بکەن.

یەک لە گوتـارە هەرە جـوان و تێرەکـانی عەبـدولڕەحمان بەگ لەســـەر دادپەروەری و شیکردنەوە بۆ چەمکی دادپەروەری و تێڕوانینی فەلسەفیانە بـۆ دادپەروەری لە ژمـارە (١٥) نووسـراوە، کە بـۆ هەمـوو سـەردەمەکان و هەموو کۆمەڵگایەک دروستە. (هکر عدالت ولاتەکی نبیت لەوی ولاتی اسایش نامینە هکر آسایش نماوی ولاتی میژا اینی نابە زیرا وکی عدالت وآسایش نما

مهابتا مسلمانا سرنیارا نامینه دەفیجا وکی مسلمان حمی جامعی لسر میژا انی نیاری هجوم بکه وان حمیا بکوژه. افه ژوی حالی معلوم دبه کوزمانی خنکاری نەعادل میژا اینی نەجائزه منا علیه اوخنکاری زمانی وبده میژا اینی تابه بی شک اطاعت ژیره کفره). //ژماره پازده: (٢٢ نیسان ١٣١٥)// ئەگەر عەدالەت نەبی ئاسایش نابی، ئەگەر ئاسایش نەما، فەرزەکانی ئایین ناتواندرێ وەک خۆی جێبەجێ بکرێ. بۆیە ئیتاعەتکردنی سوڵتان جائیز نییە، چونکە هەموو ئەوکارە خراپانەی لە وڵات ئەنجام دەدرێ، خەتای سوڵتانە. بەدرخان لە هەموو نووسینێک هەوڵدەدا، دژایەتی سوڵتان و دەستەڵاتی مەئمورە ستەمکارەکان بکا. ئەو بۆ خوێنەرانی حەقیقەتێکی تاڵ باس دەکا، کە خەڵک ناوێرن بەو جۆرە بنووسن و قسە لەسەر مەئمورەکانی عوسمانی بکەن.

پاش نزیکەی (١٢٥) ساڵ لە دەرکردنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی، لە هیچ ڕۆژنامە یان گۆڤارێکی کوردی بە ڕاستەخ خۆ و ناڕاستەوخۆ، بە ئەندازەی ڕۆژنامەی "کوردستان" باس لە دادپەروەری نەکرایە، لەسەری نەنووسرایە و هەموو کەموکورتییەکانی کۆمەڵگای لە ئەنجامی نەبوونی دادپەروەری ئاماژەی پێنەکرایە. ئەوە جێگای شانازی هەموو کوردێکە، کە بناخەی ڕۆژنامەگەری بەو ئەندازەیە پتەوە. بەدرخان سڵ لە هیچ ناکاتەوە و ڕای خۆی بە ئاشکرا دەنووسێ. لەوەش گرنگتر، میقداد مەدحەت پاشا و عەبدولڕەحمانی برای، میرانی کوردبووین، بۆیە کاریگەری تێرمی (عەدالەت) لەناو کۆمەڵگا، بەجۆری دیکە لێکدانەوەی بۆ دەکرێت و پیشانی دەدا، کە میرانی کورد، بەو ژیان و ستەمەی دەوڵەتی عوسمانی بەرامبەر بە کورد ڕازینین. (انسان نافی بن دستی پادشاهی ظالم بسکنه . انسان ژ پادشاهی ظالم درفه علی الخصوص وکی صاحب غیرت و حمیت به). //ژماره حەڤدە: (١٥ اغستس ١٣١٥)// لەهەر شوێن و دەڤەر و وڵاتێک ئەگەر زوڵم هەبێ، دیارە دادپەروەری نییە، ئەگەر داددپەروەریش نەبوو، دیارە خەڵک ناچارن وڵات جێبێڵن و لە ئاوارەیی و دەربەدەری بژین.

هیچ ژمارەیەکی ڕۆژنامەی "کوردستان" نابیندرێ، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بابەتی عەدالەتی تێدا نەنووسرابێ یان شرۆڤە نەکرابێ، چونکە

بەدرخـان هەمـوو کێشـەکانی کـۆمەڵ بە عەدالەتەوە گـرێ دەدا. نووسـینەکان باس لە سەردەمێک دەکەن، کە کورد هیچ مافێکی نەبووە، تەنیا لەبەر ئەوەی کورد بووە، چەوساوەتەوە، لە مافە سەرەتاییەکانی بێبەشکرایە، خوێندنەوە و بڵاوکـردنەوە و چـاپکردنی ڕۆژنـامەی لە وڵات لـێ قەدەغە کـرایە. هەر لەو گوتـارەی بـاس لەوە دەکـا، کە ئەوانەی داوای عەدالەت دەکەن، ژمارەیـان گەلەک زۆرە. ئەوان داوای مافێـک دەکەن، سـوڵتان و دەسـتەڵاتی دەوڵەتـی عوسمانی پێیان ڕەوا نابینی، ناوەستن و خەبات بۆ بەدەستهێنانی دەکەن.

لە زۆر لە نووسـینەکانی عەبـدولرەحمان بەدرخـان بـاس لە عەدالەت دەکـرێ، بەڵام هەمـوو هەوڵ و خەبـاتی ئەو هەڵبژاردنـی ڕێگـای ئاشـتی و هێمنییە. لەزۆربەی نووسینەکان، بۆ وەگیرکەوتنی مـاف، ڕێگاییەکی ئاشتی و هێمنانەی هەڵبژاردییە. ئەو تکایان لێدەکا، نامە بنووسن، قسەیان لەگەڵ بکەن، هەتا ئەوان تێبگەن، کە ئەوەی دەستەڵات دەیکا، ڕێگایەکی دروست نییە. (ایرو او روژە کونە ملتک حتی شخصک سری خوە حقی خوە ژحکومتی دخوازە حقی خوە لنک پادشاە ناهیلە. ازهرە دبینم دولتین بیانیادە وکی حکومت حقی یک مرووی غصب دکە ملت حمی حقی وی مرووی دعوا دکە بەوی صـورتی هـر عـدالت دوام دکە). //ژمـارە هەژدە: (٢١ ایلـول ١٣١٥)// عەبـدولڕەحمان بەدرخان بەگ زۆر جوانی نووسییە، کە دەڵێ: هەر کەس لەسـەریەتی مـافی خۆی لە حکومەت داوا بکا، مافی خۆی لای پاشا داوا بکا. لە دەوڵەتی بیانی، ئەگەر حکومەت مـافی یەک کەس بخـوا، هەمـوو خەڵـک داوای وەرگـرتنەوەی مـافی ئەو کەس دەکەن، بەم جۆرە عەدالەت بەردەوام دەبیت و کەس چـاوی لەوە نییە، مافی خەڵکی دیکە بخوا.

سەرگوتاری ژمارە (٢١) بەنـاوی: (ئیسـتانبۆل) نووسـرایە و بەو شێوەی خوارەوە دەستی پێکرایە: (اڤە پیلە کە حالی ئیستانبولی کلک مدهش بییە. ظلما حکومتی هر روژ زیدە تر دبە . ایدی تحملا خلقی نمایە . تو روژ نینن چند مـرووک حـبس ویـا نفـی نـبن توخـانی تـو عـائلە نمـانە نە ماتمیـدە. مـابین ژ مظلومان تژی بیە . کسیرە امنیت نمایە خنکار ڤی حالی دبینە شـونا بە عدالت حرکت بکە ژ ترسا خوە یکجار ظلما خوە زیدە دکە . همـا ژکی پچکی شـبهە

بکه بلا محاکمه بلا تحقیق وی محکوم دکه .). //ژمارە بیست و یەک: (٢٩ کانون اول ١٣١٥)// بە گوێرەی ئەم گوتارەی عەبدولڕەحمان بەدرخان ڕەوشی سیاسی و ئەمنی ئیستانبۆل بەجارێک تێکچووە، هەر کەسێک کەمێک گومانی لێبکەن، بێ لێپێچینەوە بۆ بەندیخانەی دەبەن یان نەفی دەکەن. لەبەر ئەوەی لە شاری ئیستانبۆل کوردی زۆر دەژین، بێگومان لەناو ئەو گیراوانە کوردیش هەن و لەناو ئەوانیش خالید بەگ هەیە. گرتنی خالید بەگ، کاری زۆری لە عەبدولڕەحمان بەدرخان بەگ کردووە. (اڤ حالی وان مظلوما هو لی دوام کر حتی کو سفیری انکلیز اقنور ژ مسئلەیی خبر دار بی . ژڤی معاملا حکومتامه کلک متأثر بی . خنکار ره خبر ریکر. کو او مرووین وه جلس کری تو جرما وان نینه . بالعکس حرکتا وان شایان تقدیره حبس کرنا وان محض ظلمه . هکر اون زو وان برندن ازی نهو ژولاتی وه هجرت بکم. وکی خنکار اڤ خبر ستاند ترسا او مروو حمی بردان لکن بری تخلیا وان عرضحالک له وان دا مهر کرن وی عرضحالیده جبرا له وان دا نڤیساندن کو او مروو ژ عدالت مرحمتا خنکار کلک راضینه کلک متشکرن). //هەمان سەرچاوەی پێشتر// سوڵتان لەوانەیە بەنیازبووبێ، بۆ ماوەیەکی زۆر خالید بەگ بەدرخان بگری، بەڵام دوای ئەوەی سەفیری بەریتانیا بەو گرتنەی زانیووە، نامەیەکی بۆ سوڵتان عەبدولحەمید ناردییە، ئەگەر لە زووترین کات خالید بەگ و هاوڕێکانی بەرنەدەن، لە وڵاتی وان دەڕوا، لەوکات بێگومان قەیرانێکی نێودەوڵەتی دەستی پێدەکرد، بۆیە سوڵتان ئەو هەڕەشەیەی سەفیری بەریتانی بە هەند وەرگرتووە و یەکسەر هەموویانی ئازاد کردووە، بەڵام پێش ئەوەی ئازادیان بکا، نامەیەکی پێ ئیمزا کردوون، کە ئەوان زۆر لە مەرحەمەتی سوڵتان ڕازین و زۆر مەمنوونی ئەون. هەموو گیراوەکان ئەو نامەیان ئیمزا کرد، تەنیا خالید بەگ بەدرخان ڕەتی کردەوە، کاغەزێکی لەو جۆرە ئیمزا بکا. خالید بەگ وتوویەتی، کە ئەو دەتوانێ ساکاڵانامەیەک بنووسێت و ئیمزای بکات وتێیدا، ئاماژە بەوەبکا، کە لە ژوورەوە زوڵمی لێکراوە.

بەدرخان لە کۆتایی ئەم گوتارەی دەنووسی، کە ئینگلیز بەهانایانەوە

هاتییە و خەڵکی لەژێر زوڵمی سوڵتان رزگار کردووە. (حتی کو انکلیز خبر دستینە وان مسلمانین مظلوم ژ دست غدرا خلیفە خلاص دکە . دار الخلافتیدە مسلمان التجا حمایت وعدالتا انکلیز دکن .). //هەمان سەرچاوەی پێشتر// بەدرخان بەگ کەسێکی دڵسۆز و ئیماندار بووە، لەگەڵ ئەوەش تێگەشتووە، کە عەدالەت لەناو دەوڵەتی عوسمانیدا نەماوە، بۆیە لە کۆتایی ئەم گوتارەی زۆر جوانی هێنایەتەوە، کە ژیان لەژێر سایەی سوڵتان عەبدولحەمید بە کوێندەر گەیشت، ئیسلام لەژێر سایەی خەلیفەی ئیسلامی، هانا وەبەر ئینگلیز دەبەن و داوای عەدالەت بۆ خۆیان لە ئینگلیز دەکەن.

(مأمورین عبدالحمید ژ ارمنیا رشوت ستاندن مالین وان ضبط کرن اوان کیف کر وەکنە. دڤی اون معصومین ارمنیا محافظە بکن کین و غرضاوە سودای انتقاما وەدفی لە مفدا مخصوص بمینە مقتزای انسانیت اڤە. عبدالحمید هندە ارمنیین مفد قاتل عفو کر لکن وکی مسلمانک دبیژە (من عدالت دڤی) وی نفی دکە دکوژە. کلی کردنو ضررا مأمورین عبدالحمید ایراث وە دکە کی ایراث ناکە نیاری وە اوە نە معصومین ارمنیانە. مقتضبات تجابتا وە لوە کو لون معصوما محافظە بکن دڤی اون حمی متفقین اسباب حریت وعدالتی تهنە بکەن.). //ژمارە بیست و شەش: (١ کانون اول ١٣١٦)//

عەبدولڕەحمان بەدرخان ئەو گوتارەی نووسیووە و تێیدا بۆ خوێنەرانی کوردی ڕوونکردووتەوە، کە دوژمنی کورد سوڵتانە، نەک ئەرمەنی، بۆیە ئەگەر ئێوە هەزار بەڵاتان بەسەربێ، چاوەڕێ مەکەن، سوڵتان مەئمور بنێریت و یارمەتیتان بدا. بەدرخان لەو کاتە ئەو گوتارەی نووسیووە، لە هەمان کات لە ڕۆژنامەکانی تورکیا سەدان وشە وەک: پیر، مردن، خوێن، کوشتن، دوژمن، بۆمب، تەقینەوە، عەدالەت...هتد نووسین و بەکارهێنانیان قەدەغە بوو.

لە ژمارە (٢٨) عەبدولڕەحمان بەدرخان باس لە دروستکردن و هەبوونی سوارەی حەمیدیە دەکا. (اصل مقصد ژ تاسیسا فان سوارا افە کو وقتاکو ارمنی ژ ظلما حکومتی کلک بیزار بین عدالت خوستن. زکی پاشا ترساکو کرد ژی ژ ظلما حکومتی خوە بدن ملی ارمنیا وهردو ملت بە تفاق دست هلنن

لوما عرض خنكار كر تاسيسا فان الايارە اذن خوست. خنكار ژی هردفی تفاقی بكە مابينا ملل و افرادين بن دست خوەدە لوما فكرا زكی پاشا كلك مناسب ديد ودا كردا جلبی خوە وژ ارمنيا دور بكە زو تاسيسا فان سوارا فرمان كر. اف اراها خنكار حوقاس خلاف منافع حكومت بی كو مقام سر عسكری حيری ما. لكن حيف كو ناف ملتی وزيرك نمابە كو خوە بر استبدادا عبد الحميد بكرە ايجابا استبدادی ژی اوە كو هن امتيازين زيدە بدە هفن دی دا تفاق وحسد وفسادی دانە مابينا عنصر ملت. افە چند سالەكە كو اف الای تاسيس بين فی زمانيدە مضرنا اوان لە ولاتی وملتی كری ناقابل تعريفە).
//ژمارە بيست و هەشت: (١ ايلول ١٣١٧)//

بەگوێرەی ئەم نووسینە، دروستکردنی سوارەی حەمیدییە لەسەر داوای زەکی پاشا بووە، کە لە ڕاپەڕینی ئەرمەنییەکان ترساوە، کورد چاو لەوان بکەن، لەنێوان خۆیان پێکبێن و بەیەکەوە دژ بە دەوڵەتی عوسمانی خەبات بکەن و ڕاپەڕن. بۆ ڕاگرتنی ئەم جۆرە پێکهاتنە و یەکگرتنەی نێوان ئەرمەن و کورد، زەکی پاشا داوای لە سوڵتان عەبدولحەمید کردییە، ڕێگای بدا سوارەی حەمیدیە دروست بکات و سوڵتانیش یەکسەر ڕەزامەندی لەسەر ئەو داوایەی زەکی پاشا دایە و دواتر بە ئارەزووی خۆیان بەکاریان دێنا و خەونی یەکگرتنی کورد و ئەرمەنیشیان لە گۆڕنا.

ئەوانەی سەرەوە چەند نموونەیەک بوون، پیشانی دەدا، کە دادپەروەری (عەدالەت) لە ڕۆژنامەی "کوردستان" بەجۆرێک بایەخی پێدرایە، کە لە هیچ ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی دواتر و هەتا ئێستاش بەوجۆرە هەڵوەستەیان لەسەری نەکردووە و لەسەریان نەنووسیووە و لە لاپەڕەکانی خۆیان بەرزیان نەکردیتەوە. هەر ئەو جۆرە هەڵوێست و نووسینانەیە، توێژەرانی کورد هان دەدا، هێشتا زیاتر کار لەسەر یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بکەن، جگە لەوەی عەدالەت یەک لە بابەتەکانی سەرەکی ڕۆژنامە بووە، دامەزراندنی قوتابخانەیەکی زۆر جوانیشە، کە ڕۆژنامەنووسانی کورد لەسەری بڕۆن و لێیەوە فێربن.

ئەنجامەکان:

ڕۆژنامەگەریی کوردی لە ماوەی (١٢٥) ساڵی ڕابردوو، بە ڕەچاوکردنی هەلـومەرجی دەرچـوون و نەبـوونی ئـازادی و ڕادەربـڕین و بێبەشـکردنی قوتابییـانی کـورد لە بەشـەکانی ڕاگەیانـدن و قەدەغەکردنـی قسـەکردن و نووسـین و خوێنـدن بە زمـانی کـوردی بـۆ زیـاتر لە سـێیەکی دانیشـتوانی کوردسـتان، پێشـوەچوونێکی باشـی بەخـۆیەوە بینیـیە، بەڵام بێگومـان وەک پێویسـت نیـیە و هێشـتا کەموکـورتی زۆرە. بەشـێک لەو کەموکورتییـانە، پەیوەنـدییان بە وازهێنـان و کـارنەکردن لەسـەر ڕۆژنـامە و گۆڤارەکـانی پێشترە، کە نەوەی نوێ نەیتوانییە سوود لە ئەزموون و ئامۆژگاری و ڕاوێژە باشـەکانی ئەوان وەربگریـت، لە هەمـان کـاتیش، هەڵە و کەموکورتییەکـانیش چابکا.

کارنەکردن لەسـەر مێژووی ڕۆژنـامەگەری کوردی، زیاتر پەیوەندی بە ڕەوشی کورد، ژیانی کورد، خەباتی کورد و بێبەشکردنی کورد لە ئازادییەوە هەیە، کە بـۆ مـاوەیەکی درێـژ، خەبـاتێکی هەقـی لەپێنـاو دەکـرد و لە دوای ڕاپەڕینیش قەت نەتواندرا سوود لەو ئازادییە وەربگیرێ، هەتا ناوەندێک یان زیاتر دابمەزرێن و توێژینەوەی پێویست لەسەر ڕۆژنامە و گۆڤارانی پێشتر بکەن.

لە ئەنجـامی کـارکردن لەسـەر ئەو تـوێژینەوەی بەردەسـت، بۆمـان دەرکەوت، کە بـابەتی عەدالەت لە یەکەم ڕۆژنـامەی کـوردی بەنـاوی "کوردستان"، بابەتێکی گرنگ و سەنترال بووە، بۆیە لە سی ژمارە (٥٣) جار نـاوی هـاتووە، ئەوە جـگە لەو شـوێنانەی، بە ئاشـکرا بـاس لە غەدر و چەوسـانەوە و ڕاونـان و دەربەدەرکردنـی کـوردان دەکـا، کە دیسـان ناڕاسـەتوخۆ، پەیوەنـدی بە عەدالەتەوە هەیە و کـوڕانی مەدحەت پاشـا بەدرخان لە ڕۆژنامەکەیان بەرزیان کردتەوە.

لە ئەنجـامی کـارکردن لەسـەر ئەو تـوێژینەوەیە، دەرکەوت، بـابەتی (عەدالەت) زۆر گەورەتـرە لەو نووسـین و دەربڕینـانە، کە لە لاپەڕەکـانی ڕۆژنـامەی "کوردسـتان" لەسـەریان نووسـراوە، هەروەهـا خوێنەر بە ئاسـانی تێدەگا، هیچ گەلێک بە ژێردەستەیی ناتوانی چاوەڕێی عەدالەت بکا.

کتێب و سەرچاوەکانی بۆ نووسینی ئەم توێژینەوەیە سوودیان لێوەرگیراوە:

١- کتێب بە زمانی کوردی

١- هەروتی، سەعدی عوسمان پ. ی. د.(٢٠١٤)، کورد لە سەرچاوە مێژووییەکاندا. کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە و سەرچاوە مێژووییەکاندا. دەزگای موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە - چاپی یەکەم.

٢- هرۆری، سەلاح محەمەد سەلیم مەحمود(٢٠١٠) د. مالباتا بەدرخانییان، بزاڤێ یا سیاسی و ڕەوشنبیری. دناڤبەرا ساڵێن ١٩٠٠–١٩٥٠، ڤەکۆلینا دیرۆکی یە. وەشانێن: ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد – دهۆک.

٣- دلگەش، فەلات(٢٠١٧)، ڕۆژنامەیا کوردی هەرێ پێشی. نوبەهار. چاپا دوویەم. ئیستانبۆل.

٤- کۆچێرا، کریس(٢٠٠٧)، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستەم دا. وەرگێرانی حەمەکەریم عارف. کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر.

٥- مالمیسانژ، محەمەد(٢٠١٣)، عەبدولرەحمان بەدرخان/ ئەوی (کوردستان)، یەکەم ڕۆژنامەی کوردیی بڵاوکردەوە (١٨٩٨-١٩٠٢). وەرگێرانی: زریان ڕۆژهەڵاتی. بنکەی ژین.

٦- سەپان، مەغدید د. (٢٠٢١)، ڕۆژنامەی کوردستان و هەلومەرجی دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی. هەولێر.

٧- ڤاسیلیەڤا، یڤگێنیا ئی(٢٠١٨)، دابەشبوونی سیاسی کوردستان ١٥١٤–١٩١٤. تراجیدیای کورد. چاپی روسی سانکت پیترسبورگ. ٢٠١٧. وەرگێرانی لە زمانی روسییەوە: د. ڕەشاد میران.

٢- کتێب بە زمانی ئینگلیزی و سویدی:

1- Alexsnder Andrews. The history of British Journalism. BiblioBazaar, (2011).

2- Nielsen L. Chr., Boktryckerikonstens uppfinning. Malmö, 19003- Åke Edwardson, Kenth Andreasson, Per Andersson–EK. Göra tidning, Värnamo 1998.

٣- کتێب بە زمانی روسی:

1- Байбатырова Наиля Мунировна (2010). Современная пресса Турции: жанровые особенности в условиях исламизации и секуляризации общества. Санкт-Петербург .

2- Д. Мильтон, Л. Саламон, Н. Новомбергский. История Печати.

(Антолоия) Т. 1.- М.: Аспект Пресс,
3- 2002.-419 с. (Серия «Классикка журналистики».
4- Михайлов С. А. Журналистика стран северной европы. СПб., 2003
5- Михайлов С. А. Мировые тенденции и национальные особенности в современной зарубежной журналистике. СПб., 2002
6- Михайлов С. А. Современная зарубежная журналистика: состояние، переспективы. СПб.، 1998
7- Сапан М. Печать курдской диаспоры: история и современное состояние. СПб., 1998
8- Философский словарь — М.: Палимпсест, Издательство «Этерна». Андре Конт-Спонвиль. 2012.

٤- کتێب بە زمانی عەرەبی:

١- احمد، محمد احمد د. (٢٠٠٩)، اكراد الدولة العثمانية تاريخهم الاجتماعي والاقتصادي والسياسي (١٨٨٠-١٩٢٢)، دار سبيرس للطباعة والنشر. دهوك.
٢- مروه، اديب(١٩٦٠)، الصحافة العربية. نشاتها وتطورها. سجل حافل لتاريخ فن الصحافة العربية قديما وحديثا. منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت – لبنان.
٣- عونى، درية(٢٠١١)، محمود زايد، مصطفى عوض. الاكراد في مصر عبر العصور. الطبعة الاولى، القاهره.
٤- صابات، خليل، دكتور(١٩٦٦). تاريخ الطباعة في الشرق العربي. الطبعة الثانية. دار المعرفة.
٥- متولي، محمود د. (١٩٨٠)، تاريخ الصحافة المصرية بين الحريه والرقابة قبل ثورة ١٩١٩.
٦- كامل، نجوى د. ، الصحافة المصرية/ نشاتها وتطورها - استاذ المساعد بقسم الصحافة - كلية الاعلام، جامعة القاهرة.

٥- گۆڤار و ڕۆژنامە:

١- ڕۆژنامەی کوردستان، کۆکردنەوەی پێشەکی دوکتۆر کەمال فوئاد، چاپی سێیەم – تاران. ٢٠٠٦.
٢- ڕۆژنامەوانی. ژمارە ٨، ٢٢ی نیسانی ٢٠٠٢.

٦- ماڵپەڕی ئێلیکترۆنی:

1- https://psylib.org/spravedlivost-chto-ehto-takoe-Аристотель о справедливости
2-https://studfile.net/preview/9551800/page:13/Проблема справедливости в «Государстве» Платона
3- https://studfile.net/preview/7386424/page:5/
4- https://www.hrw.org/topic/international-justice

ملخص البحث

صدور أول صحيفة كوردية باسم: "كوردستان" في ٢١ نيسان ١٨٩٨في القاهرة، فتح باباً كبيرا وضرورياً للشعب الكوردي، فمن خلاله استطاع الكورد مواصلة نضالهم المشروع وإعداد أنفسهم للكفاح بسلام وهدوء. فإصدار أول صحيفة كوردية على يد أمير كوردي جعل هذا النضال أسهل لأن القارئ تلقى رسائلهم ونصائحهم كما كانت هي بشكلها الاصيل.

تطرق أول صحيفة كوردية الى مواضيع عديدة جميعها كانت تكتب لأول مرة في تاريخ الصحافة الكوردية، والحقيقة أنه لم تكن هناك طريقة يسلكها مقداد مدحت بدرخان وأخيه عبد الرحمن بك لملأ محتويات صحيفتهم، ومع ذلك نقييمها كأول جريدة كوردية اصدرتها أبناء مدحت بك في مصر وأوروبا ذات محتوى غني ومرضي للغاية ، يفتخر بها كل كوردي طوال حياته.

عند قراءة جميع أعداد صحيفة كوردستان نرى بانها تطرقت على كل القضاياوالمواضيع، التي تعتبر مهمة جداً للمجتمع الكوردي ليس حينها فحسب، بل لا تزال مهمة جداً ولم تفقد حاضرها، بما في ذلك: التاريخ، السياسة، الأدب، القضايا الاجتماعية، العلاقات الدولية، العدالة، التعليم، الخ. وبذلك تمكن أبناء بدرخان بك من تأسيس أساس جيد جداً وجميل ومتين للصحافة الكوردية.

يعتبر هذا البحث من البحوث الاولى، حول موضوع العدالة في صحيفة "كوردستان" حيث كان جانباً مخفياً في السابق ولم يكتب الباحثون الكورد عن محتوى الجريدة الكوردية الأولى، بل حتى عن الصحف اللاحقة والمعاصرة. إن إهمال هذا الجانب المهم خلق فجوة كبيرة في الصحافة الكوردية ولم يكن بالإمكان الاستفادة من تاريخ وتجارب الماضي بشكل صحيح للتعلم منه.

يتحدث هذا البحث الذي هو بعنوان: (العدالة في صحيفة "كوردستان")، بشكل مفصل جداً عن العدالة في المجتمع الكوردي في ذلك الوقت، وكذلك اخذ تكرارات كل موضوع باخذ عدد مرات اسم الموضوع وبكم عدد وفي كم صفحة وماذا كان الهدف منها والكتابة عنها، حيث تم تحليل كل ذلك والإشارة اليها بالتفصيل. كما تم التحدث عن معنى العدالة وأصلها في التاريخ والحضارة اليونانية القديمة بإيجاز.

Abstract

The publication of the first Kurdish newspaper, "Kurdistan" on April 21, 1898, in Cairo, opened a great and necessary door for the Kurdish people to continue their legitimate struggle and prepare them for peaceful struggle towards independence.

The publication of the first Kurdish newspaper by a Kurdish emir made this struggle easier because the reader received their messages and advice from their leader. In the first Kurdish newspaper, all the articles were written for the first time in the history of Kurdish journalism. In fact, there was no recipe for Miqdad Madhat Badrkhan and his brother Abdulrahman Beg to follow. Kurds understood that the sons of Madhat Beg in Egypt and Europe published a newspaper with a very rich and satisfying content, that every Kurd alive could be proud of.

Reading all the issues, you can see that the newspaper "Kurdistan" is at the door of all the subjects that are very important for Kurdish society not only then, but still very important and have not lost their relevance, including: history, politics, literature, social, international relations, Justice, education, etc. The sons of Bardkhan Beg were able to establish a very good, beautiful and solid foundation for Kurdish journalism. For the first time, a research on the topic of justice in the newspaper, which was previously a hidden side which Kurdish researchers did not write about, was presented in the pages of the "Kurdistan" newspaper.

The neglect of this important aspect created a huge gap in Kurdish journalism and the history and experiences of the past could not be used properly to learn from. In this study entitled: Justice in the Newspaper ’Kurdistan’, follows a detailed discussion of justice in Kurdish society of that time. Additionally, an analysis is carried out to gauge the frequency of the term "justice" and explore the underlying purpose behind its usage. The meaning and origin of justice in ancient Greek history and civilization was also briefly discussed.

شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی دناڤبەرا دیوانێن (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا

پ. ھ. حەمدیە حەسەن محەمەد
زانکۆیا دهۆک/ کۆلیژا زمانان/ پشکا زمانێ کوردی
Hamdya.mohammed@uod.com

پوختە:

هەڤتیکستییا خۆدی جۆرەکە ژ جۆرێن هەڤتێکستیێ، کو د ئەڤی جۆریدا هوزانڤان رادبیت ب پرۆسێسا هەڤتێکستیێ ل گەل خۆ، ئانکو کەسایەتییا خۆ. واتە ئەو پەیوەندییە یاکو بەرهەمێن ئێک هوزانڤانی د خالەکا سەنتەریدا کومڤە دکەت؛ چونکە د هەڤتێکستییا خۆدیدا هۆزانڤان پشتبەستنێ ل سەر تێکستێن خۆ یێن بەراهیێ ژبۆ ئاڤاکرنا تێکستەکێ نوی، داکو ب رێکا وی دەربرینێ هزروبۆچوونێن نوی بکەت. هەڤتێکستی ب رەنگەکێ گشتی ب سەر سێ جۆران هاتییە دابەشکرن: هەڤتێکستییا خۆدی: تێدا کارلێکرن و دناڤئێکداچوون و پەیوەندیکرن دناڤبەرا تێکستێن ئێک نڤیسەریدا دروستدبیت. هەڤتێکستییا ناڤەکی: تێدا کارلێکرن و پەیوەندیا تێکستێن نڤیسەرییە ل گەل تێکستێن هەڤچەرخێ، ئانکو یێن هەڤدەمێ وی. هەڤتێکستییا دەرەکی: تێدا ئێک تێکست کارلێکرن و دناڤئێکداچوونێ ل گەل هژمارەکا مەزن ژ تێکستان دکەت .

پشکا پراکتیکییا ڤەکولینێ راوەستیانەکە ل سەر دیارکرنا دیارترین شێوازان، یێن کو دناڤبەرا هەرسێ دیوانانێن هەلبژارتی (شین و شادی، دلستان، پاهیز) ژ جۆرێ هەڤتێکستییا خۆدی هاتینە بکارهینان، د ئەنجامدا دیاربوویە هەڤتێکستییا خۆدی ب وەرگرتنا گەلەک پەیڤ و دەربرین و هزر و واتایی ناڤبەرا واندا هاتییە ئەنجامدان، ئەڤە بۆ هندێ دزڤریت هوزانڤانی ڤیایە هەمان هەلویست وئەزموونێن خۆ یێن د تێکستێن بەراهییدا دناڤ تێکستێن

خۆیێن ل دویڤدا ب ئازرینیت و بەرچاڤبکەت؛ چونکی ئەڤێ چەندێ رولەکێ گرنگ و مەزن د ئەزموونا وی داهێنەرییا ویدا گێرایە. دیسان شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی دناڤبەرا بەرهەمێن ئێک نڤیسەری بخودا دبیتە بنەمایەک ژبۆ جوداکرن و نیاسینا سیما و تایبەتمەندیێن شێوازێ نڤیسین و بەرهەمهینانا هەر نڤیسەرەکی یان هوزانڤانەکی ژ ئێکێ دیتر .

پەیڤێن سەرەکی: شێواز، هەڤتێکستی، تێکست، خۆدی، کارلێکرن، پەیوەندی، وەرگرتن، دیوان.

پێشەکی:

بابەتێ هەڤتێکستێ ژلایێ گەلەک تیۆرڤان و ڕەخنەگرانڤە هاتییە پێناسەکرن، هەر ئێکی ژی ل دویڤ دیتن و بۆچوونا خویا تایبەت دایە دیارکرن، بەلێ پتریا وان د ئێک خالدا دگەهنە ئێک، ئەوژی هەڤتێکستی ب رەنگەکێ گشتی بەرهەمهینانا تێکستەکێ نوییە ل سەر بناغێ تێکستێن بەراهیێ، ئانکو هەر تێکستەک دەرئەنجامێ هەبوونا پەیوەندییێ ل گەل تێکستێن بەراهیێ، بەلێ ب شێواز و ڕێژەیێن جوداجودا ژێ دهێتە وەرگرتن. هەر ل سەر ڤێ بنەمایی دێ بینین ب ڕێیا شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی جۆرە پەیوەندی و گرێدانەک دناڤبەرا هەرسێ دیوانێن هوزانڤان (سەبری بوتانی)، (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا پەیدابوویە وب ڕێیا پەیڤ و دەربرین و هزرو واتایێن هاتینە هەڤتێکستکرن* دناڤبەرا ڤان دیواناندا چەند مەبەستەک و هەلویست بۆ خواندەڤانی بەرچاڤ دبن. بۆ زانین ئەڤ دیوانە د سەردەمێن ژێکجودادا هاتینە نڤیسین، بۆ نموونە: شین و شادی ل سالا (١٩٧٩)ێ و دلستان ل ناڤبەرا سالێن (١٩٧٦- ١٩٨٣)ێدا و پاهیز ل سالا (١٩٩٢)ێ هاتینە نڤیسین، لەورا گرنگترین شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی یێن هەرسێ دیوانان بخۆڤەگرتین ب هاریکارییا ڕێبازێن سالوخداری، شرۆڤەکاری و خشتەیان بەرچاڤ بووینە دەمێ مە باس ل زاراڤ و پێناسەیێن هەڤتێکستیێ کری، کو ژلایێ چەندین رەخنەگرانڤە هاتییە دیارکرن و جۆرێن وێ ژی هاتینە دیارکرن، دیسان ڕێبازا شروڤەکرنێ بکارهاتییە

دەمێ شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی ل سەر ڤان دیوانان پراکتیزەبووین. گرنگیا بابەتی د وێ چەندێدایە، هەڤتێکستی ب رەنگەکێ گشتی و هەڤتێکستییا خۆدی ب تایبەتی بابەتەکێ ئالوز و ب زحمەتە، پێدڤی ب شیان و شەهرەزایی و رەوشەنبیرییەکا باش و باکگراوەندکێ ئەپستمولوژی ژلایێ خواندەڤانیڤە هەیە. چونکی هوزانڤان داهێنانا تێکستێن بەراهیێ دووبارە دکەتەڤە، ب رەنگەکی کو سیما و تایبەتمەندیێن داهێنانێ پێڤە دیاردبن، ئەڤەژی چ ب ئاگەهی یان بێ ئاگەهی هوزانڤان ئەنجام ددەت. ل دویڤ پێزانینێن مە ڤەکۆلینەک ل دور هەڤتێکستییا خۆدی سەبارەت بەرهەمێن ئێک نڤیسەری یان هوزانڤانی و ب ڤی جۆرێ شروڤەکرنێ نەهاتییە ئەنجامدان، بەلکو پتریا ڤەکۆلینێن هاتینە ئەنجامدان ب تنێ ل دور هەڤتێکستییا دناڤبەرا تێکستەکی وتێکستەکێ دیتردا یان چەند تێکستێن دیتردا بوویە، لەورا مە ب فەر زانی د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا وان شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی دەستنیشان بکەین، ئەوێن د ناڤبەرا ڤان هەرسێ دیوانان‌دا ژلایێ هوزانڤانیڤە هاتینە بکارهینان.د ئەنجامدا ئەڤ ڤەکۆلینە بزاڤەکە ژ بۆ دیارکرن و بەرسڤدانا وێ چەندێ یە، کا ئایا هەڤتێکستی ب تنێ کارلێکرنە و هەبوونا پەیوەندییێە دناڤبەرا تێکستەکی و تێکستەکێ دی یان چەند تێکستێن دیتردایە، ئەڤجا چ یێن بەراهیێ بن یان یێن هەچەرخ؟ نەخێر، بەلکو زێدەباری وێ چەندێ ژی ب واتایا کارلێکرن و گرێدان و هەبوونا پەیوەندیێ یە دناڤبەرا تێکست و بەرهەمێن ئێک نڤیسەری ژی دا دهێت.

پەیکەرێ گشتیێ ڤەکۆلینێ ژ سێ پشکان پێکدهێت: پشکا ئێکێ ل ژێر ناڤێ زاراڤێ هەڤتێکستی د زمان و رەخنا ئەدەبیدا کو تێدا بەحسێ ل چەوانییا پەیدابوون و بکارهینانا ئەڤی زاراڤی د زمان و رەخنا روژئاڤا و عەرەبی و کوردیدا هاتییەکرن. پشکا دووێ ل ژێر ناڤێ جۆرێن هەڤتێکستیێ کو تێدا بەحسێ هەرسێ جۆرێن وێ هاتییەکرن، ئەوژی هەڤتێکستییا خۆدی کو بابەتێ ڤەکۆلینێیە و هەڤتێکستییا ناڤەکی و هەڤتێکستییا دەرەکی. پشکا سێێ ل ژێر ناڤێ شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی د هەرسێ دیوانێن ناڤبریدا، تێدا بەحسێ وان شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی یێن هوزانڤانی د دیوانێن خودا

بکارهینـاین و ب چەند خالەکان وەکو ئەنجام و کورتییا ب هەردوو زمـانێن عەرەبی و ئینگلیزی ب دوماهیکدهێت .

پشکا ئێکێ/ زاراڤێ هەڤتێکستیێ د زمان و ڕەخنا ئەدەبیدا:

أ- زاراڤێ هەڤتێکستی د زمان و رەخنا روژئاڤادا:

هزروبۆچوونێن جودا ل دور پەیدابوونا هەڤتێکستی وەکو زاراڤ دناڤ ڕەخنـا نوێـدا هەنە؛ چـونکی تیـۆرا هەڤتێکسـتی ب ئێـک ژوان تیـۆران دهێـتە هژمـارتن، ئەوێـێ دنـاڤ رەخنـا نویـدا پەیـدابوویێ وبـوویە جهـێ گەنگەشـێ وئارگیومنتێ دناڤبەرا رەخنەگراندا. ئەڤ تیورە تێکستی ب گشتی و تێکستێ ئەدەبی ب تـایبەتی ب سـەنتەرێ ڤەکۆلینێن ئەدەبی ددانیت. لەورا دێ بینین زاراڤێ هەڤتێکستیێ (Intertextualite) دناڤ پرانییا بواراندا گەلەک ب ئـازادانە بزاڤێ دکەت، بێگومان بوارێ ئەدەبی ژی ئێک ژ وان بوارانە.

هەڤتێکستی وەکو دیاردە هەر ژ کەڤندا دنـاڤ ئەدەبیاتێن هەمـی مللەتانـدا هەبوویە، بەلێ وەکو زاراڤ دناڤ ئەدەبیات و ڕەخنا هەڤچەرخدا وەکو پرانیـا ڤەکۆلین و ژێدەران دایە دیارکرن، کو بۆ جارا ئێکێ ل سـەر دەسـتێ (جولیـا کریسـتیڤا)یێ و ل سـالا (١٩٦٦)ێ دەرکەفتیـیە، ئەوژی پشـتی ڤەکـۆلین و ل دویڤچوونا زاراڤێن (فرەدەنگیێ) و (دانوستاندگەرییێ) هاتینەکرن، ئەوێن ژلایـێ ڤەکـولەرێ روسـی (میخائیـل بـاختین)ی هـاتینە ئاشـکراکرن، ئـانکو زاراڤـێ هەڤتێکسـتی ژ ڤەکـولینێن وی هـاتییە وەرگـرتن. هوسـان ئەڤ زاراڤە هێـدی هێدی بەرفرەهبوو تاکو بوویە دیاردەکا رەخنەیی یا هەڤچەرخ دنـاڤ ئەدەبیدا و د هەمـان دەمـدا بـوویە بـابەتەکێ گرنـگ و جهـێ سەرنجراکێشـانێ ل دەڤ هژمارەکا گەلەک ژ ڤەکولەر و رەخنەگرێن ئەدەبی (طلب، 9/6/20019).

زاراڤێ هەڤتێکسـتی وەرگێرانە ژ زاراڤێ فرەنسـی (Intertext) و پەیڤا (Inter)ب واتایا (پێکگوهارتن) دهێت، لێ پەیڤا (Text) ل رۆژئاڤایێ ئامـاژێ ب تێکستی ددەت، ئەوا د بنەرەتدا ژ زمانی لاتینی (Textus) هاتییە وەرگـرتن، کـو واتایا تەڤنی ددەت (اسماعیل،٢٠١٢، ٢٤).

د زمـانێ ئینگلیزیدا بەرامبەر زاراڤێ هەڤتێکسـتی (Intertextuality) و د

زمانێ فرەنسیدا (Intertextualite) پێکهاتییە ژ تێکەلکرنا بێژەیا (Text) یا ئاماژێ ددەتە تەوەرێ پرۆسێسا داهێنانێ و ل گەل بێژەیا (Inter) یا ئاماژێ ددەتە شێوێ ڤێ پرۆسێسێ. هەروەسا بێژەیا (Text) ژ کارێ لاتینی (Texture)هاتییە وەرگرتن، کو ب واتایا ڤەهاندنێ یان چنینێ دهێت وب ڤی شێوەی ئەڤ زاراڤە ئاماژێ ددەتە زنجیرەکا رستە و بێژەیان یێن ژلایێ بنیات و دەلالەتێڤە هاتینە رێکخستن(جبریل، ٢٠١٥، ٤).

هەڤتێکستی د سادەترین واتادا، ئەو رێکا شرۆڤەکرنا تێکستایە، یا کو تەکەزێ ل سەر هزرا خواستنا پەیڤان و تێکستان ژ هەڤئێک دکەت. واتە هەر نڤیسەرەک بەری هەر نڤیسینەکێ و دیسان د دەمێ کریارا نڤسینێ ژیدا ئەو خواندەڤانێ تێکستێن نڤیسێین بەری تێکستێ خۆیە، واتە یان ئەو دێ ژ تێکست و گوتارێن کەڤن یان سەردەمێ خۆ ب رێکێن جودا یێن وەکو سایتێن ئەنترنێتی کو ئاماژە و دیتن و ژێدەر وەرگریت، یان ژی دێ ب وان تێکستا کاریگەربیت، ب ڤێ چەندێ دێ ئاماژە و دیتنێن تێکستێن دیتر ب شێوەکێ راستەوخۆ یان نەراستەوخۆ دتێکستێ وی نڤیسەریدا رەنگڤەدەت (ZENGİN، 2016, 30). ب گوتنەک رووهنتر زاراڤێ هەڤتێکستیێ دەربرینێ ژ پەیوەندییا یەکتربرینێ دناڤبەرا ناڤئێکداچوونا (تێکهەلبوونا) تێکستاندا ومفا وەرگرتن ژ تێکستێن دەوربەر دکەت .

ئەڤ زاراڤە ل دەڤ (جیرار جینیت) ب شێوەیەکێ گشتیتر ب تێکستبوونێ*، یانژی ئەڤراتێکست (التعالي النصي) بۆ تێکستەکێ دی (Transtextualitê)بناڤدکەت، واتایا وێ ژی ئەوە، هەر تشتەکێ تێکستەکێ ل گەل تێکستێن دیتر ب شێوەیەکێ راستەوخۆ یان ڤەشارتی گرێ بدەت (سلام، ٢٠١٦، ٤٧). ئانکو (جینێت) هەڤبەندی کرنا تێکستان (Hypertextualite) دەستنیشانکرنا پەیوەندییا کومکرنێیە دناڤبەرا دوو تێکستاندا وەکو (تێکستێ پاشیێ (hypertexte) و تێکستێ پێشیێ (hypotexte) یێ ژێ هاتییە وەرگرتن. ئەڤ پەیوەندییە بۆ پەیوەندییا میهڤانداریێ نەک یا بخۆڤەگرتنێ (تضمین) دهێتە ڤەگوهازتن. دیاردێن هەڤبەندییا تێکستی ل دویڤ سروشتێ وێ پەیوەندیێ دمینیت، وەکو چاڤلێکرن Imitation - یا ڤەگوهازتنێ

(Transformation) یاتێکستی پێشیێ (غروس، ٢٠١٢، ١٨).خویادبیت هەڤتێکستی دروستکرنا تێکستەکێ نوییە ژ تێکستێن بەراهیێ. دیسان هەڤتێکستی پوختەیا وان تێکستانە یێن دناڤئێکدا هاتینە حەلاندن، کو د ئەنجامدا بەرهەمەکێ نوی ژێ دروستدبیت و ب تنێ خواندەڤانێ نموونەیی و شارەزا و خودان شیان دشێت ڤێ چەندێ ئاشکرا بکەت. واتە چوونا تێکستەکییە بۆ دناڤ چەند تێکستاندایە، ئەڤ چەندەژی ب شێوە و رێکێن جودا دهێتەئەنجامدان، ب رێکا وان تێکستان، یێن کارلێکرنێ ل گەل دەمێ بووری و نوکە و داهاتی و خوانداڤانی و تێکستێن دیتردا دکەن(فریجي، ٢٠١٩/٦/٩٢). واتە خواندەڤان (وەرگر) یان ژی رەخنەگر دێ تێبینیا وێ پەیوەندیێ کەت ئەوا دناڤبەرا تێکستاندا هەی.

ژ لایەکێ دتیرڤە (میخائیل باختین) دبێژیت: چ دەربرین نین پەیوەندی ل گەل دەربرینێن دیتر نەبن. ئەڤ پەیوەندییە ژی یا گەوهەرییە، هەر ژبەر ڤێ چەندێ و ل دویڤ دیتنا باختین تیورا گشتییا دەربرینێ بۆ ڤەکۆلینا ڤێ لایەنی نابیت بهێتە پیشتگوهئێخستن. باختینی زاراڤێ دانوستاندگەری (Dialogism)ب کارهینایە بۆ دەلالەتکرن ل سەر وێ پەیوەندییا دناڤبەرا هەر دەربرینەکێ و دەربرینێن دیتردا هەی...بەلێ بۆ واتایەکا بەرفرەهتر ژڤێ چەندێ زاراڤێ هەڤتێکستی (Intertextuality) هاتییە بکارهینان، یێ (جولیا کریستڤا – Julia Kristiva) د پێشکێشکرنا خۆدا بۆ باختینی وەکو نموونەیێن تایبەت ژ هەڤتێکستیێ، کو پێکگوهارتنا بەرسڤدانییە دناڤبەرا ئاخفتنکەراندا، یان بۆ تێگەهشتنا باختینی یا تایبەت ب ناسناما کەسایەتییا مرۆڤیڤە ب کارهینای. باختین بۆ ڤێ جوداهیبوونا زاراڤەیی دبێژیت: ئەم دشێین ئەو پەیوەندیێن گوتارا کەسێ دیتر ب گوتارا ئەزیڤە گرێددەن، ب پەیوەندیێن پرۆسێن پێکگوهارتنا دانوستاندنێ ب پەیڤین و دەستنیشان بکەین. زێدەباری هندێ ئەڤ پەیوەندییە د وەکهەڤن و ئەو هەمی پەیوەندیێن دەربڕینەکێ ب دەربڕینەکا دیترڤە گرێددەن و ب شێوەیەکێ سەرەکی دبنە پەیوەندیێن هەڤپەیڤینێ(تودوروف، ٢٠١٢، ١٥٦-١٥٧).

تارادەکی دشیاندایە بێژین نڤیسینێن باختینی ل دور دانوستاندنێ بۆ

دروستبوونا تێگەهێ هەڤتێکستیێ د بنەرەتێ بوون؛ چونکی ئەو دەستنیشانکرنا کریستڤایێ پێشنیازکری پەیوەندی ب بوچوونا وێ ل دور بەرهەمێن باختینی هەبوو، دیسان یێن بووینە پشکەک ژ پێناسەکرنا وێ بۆ هەڤتێکستیێ. ل دور ئەڤێ بابەتی کریستیڤایێ هەڤسەنگییەک ئێخستییە دناڤبەرا پەیڤێ و دانوستاندنگەریا باختینی و تێکستاندا، بۆ نموونە ئەو پەیڤا بۆ خۆیەتیێ Sujet - و ڤرێکەری Destinataire ڤەدگەریت دهەمان دەمدا بۆ بێژەێن پێشیێ و هەڤچەرخ ڤەدگەریتەڤە، واتە تێکست هەردەم د خالا یەکتر برینێدایە ل گەل تێکستێن دیتردا (غروس،٢٠١٢، ٣٨). ب ڤێ چەندێ دیاردبیت هەڤتێکستی گوهارتنا تێکستانە (Uneperinut ationdetext کو رویدانەکێ دەستنیشاندکەن، د ڤالاهییا تێکستاندا هژمارەکا بێژەیان هەنە، ژ تێکستێن دی هاتینە وەرگرتن و دگەهنە ئێک و هەر ئێک ژوان یا دیتر دهەلوەشینیت (ناهم، ٢٠٠٤، ١٩). هەر ل دۆر زاراڤێ هەڤتێکستیێ بۆجوونەکا دیتر هەیە، ئەوژی هەڤتێکستی: ئەو زاراڤەیە یێ کو ب شێوەیەکێ گشتی دەستەیەکا جێگیر ژ پێرابوونێن گرنگ ژبۆ راڤەکرنێ پەیدادکەت (Allen ,2000, 13). واتە هەڤتێکستی دهێتەهژمارتن ژ کارێن گرنگ ژ بۆ شروڤەکرن و رووهنکرنا واتا و مەبەستێن تێکستی.

د شیاندایە بێژین، هەڤتێکستی ئەو زاراڤە یێ کو ئاماژە ب وان رێکێن هەمەجۆرێن ئاڤابوونا تێکستێ ئەدەبی ژ تێکستێن دیتر ددەت، ئەوژی ب رێکێن ژێدەر و ئاماژە ...هتد کو ڤێ هزرێ ب شێوەکێ جودا و هونەری ژ تێکستێن دیتر دووبارەدکەتەڤە و ڤەدگوهێزیت(Abrams، 1999،317). د شیاندایە بێژین کو هەڤتێکستی پروسێسا ئاڤاکرنا تێکستەکێ نوییە ژ ئەنجامێ حەلاندن و دناڤئێکداچوون و تێکهەلبوونا هژمارەکا تێکستان ل سەر بنەمایێ مفا وەرگرتنێ، لەورا ب خالا ڤێککەفتنا وان هەمی تێکستان، یێن دناڤئێکدا هاتینە بۆهژین و تێکەلکرن.

ب- زاراڤێ هەڤتێکستی د زمان و رەخنا عەرەبیدا:

زاراڤێ هەڤتێکستی د رەخنا عەرەبییا نویدا وەرگێرانە ژ زاراڤێ فرەنسی (Intertext) واتایا پەیڤا (Inter) د زمانێ فرەنسیدا پێکگوهارتنە، بەلێ واتایا

پەیڤا (Text) تێکست دبیناتدا ژ کاریێ لاتینی (Texter) هاتییە وەرگرتن، کوب واتایا (نسج) یان (حبک) دهێت. ئانکو واتایا (Intertext) دبیتە پێکگوهارتنا تێکستان و هاتینە وەرگێران بۆ سەر زمانێ عەرەبی (التناص) واتە پەیوەندی و دناڤئێکداچوونا تێکستانە ل گەل هەڤدوو. ئەڤەژی شیان و داخازیەکە ژلایێ نڤیسەری بۆ ب هێزکرنا بەرهەمێ خۆ (ناهم،٢٠٠٤، ٩٣). دیسان زاراڤێ (Intertextuale) بۆ (التناص) وەرگێرایە، کو پروسێسێن سالوخدانێ دناڤ هەڤتێکستێدا مفای ژ ڤی زاراڤی وەردگرن. ڕەخنەگرێن عەرەب زاراڤێ (Intertextualite)بۆ (التناصیە) یان (النصوصیە) وەرگێرایە، ئانکو ئەڤ زاراڤە وەرگێرانەکە ل ژێر وەرگێرانا زاراڤێ (Struhuralisme) بوویە، بۆ ئاڤاکرنێ یان بنیاتگەریێ دهاتەبکارهینان (میرزانی، 9/6/2019).

هەڤتێکستی پروسێسا میراتگیرییا تێکستانە؛ چونکی تێکستێ (متناص) هندەک ساخلەتێن ڕەسەن ل گەل خۆ هەلدگریت. ئەڤ زاراڤە د ڕەخنا عەرەبیدا ب گەلەک شێوە و دارشتنان هاتینە وەرگێران، ژ وانژی ((التناص والتناصیە، النصوصیە، تداخل النصوص المتداخلە، النص الغائب، النصوص المهاجرە، تضافر النصوص، النصوص الحالە والمزاحە، تفاعل النصوص، التداخل النصی، التعدی النصی، عبر النصیە، البنیوصیە (وهو وجود نص فی نص اخر)، التنصیص))(المهدی، 9/6/20019). لەورا تێکەلبوونەکا بەرفرەه دناڤبەرا زاراڤێ هەڤتێکستی و هندەک زاراڤ و تێگەهێن دیتردا هەیە، وەکو (ئەدەبێ بەراورد، ژێدەرێ ڕەوشەنبیریێ، ڤەکۆلینێن ژێدەر، دزیێن ئەدەبی) ژ ئەنجامێ ئەو نیزیکبوونا دناڤبەرا تێگەه و زاراڤێ هەڤتێکستی و ئەڤان تێگەه و زاراڤاندا هەی، ئەڤ نیزیکبوونە زێدەتر ژ ئەگەرێ وێ ئاڕاستەیا گشتی و پەیوەندییا کارتێکرنێ یا کو دناڤبەرا واندا دروست دبیت، لێ ژلایێ چارەسەری و شروڤەکرنا ڕەخنەییڤە جوداهی دناڤبەرا واندا هەیە؛ چونکی میکانیزمێن ڕەخنەیی و سیستەمێن ئاماژەکرنێ و ئاستێن جودا هەنە، کو دبنە ئەگەر تێگەهێ هەڤتێکستی ژ ڤان تێگەهان دبوارێ بجهینان و کارکرنێدا بهێتە جوداکرن(ە،ژ). ئەڤ زاراڤێن ((التضمین، الاقتباس، الأخذ، العقد، الحل)) د زمانێ عەرەبیدا هەمان واتایا هەڤتێکستیێ ددەن و ب هەمان کارێن وێژی

رادبـن، زێـدەباری زاراڤـێن رەوانبێـژی یـێن هەر ل دور زاراڤـێ هەڤتێکسـتی دزڤرن (ناهم،٢٠٠٤، ١٨). کەواتە زاراڤێ (التناص) د رەخنا ئەدەبیاتا عەرەبیدا پتر جهێ خۆ گرتییە و هەلگرا هەمی واتایێن ئەنجامدانا هەڤتێکستییێە.

ج- زاراڤێ هەڤتێکستی د زمان و ڕەخنا کوردیدا:

د ڕەخنا ئەدەبێ کوردیدا بەرامبەر زاراڤێ ئینگلیزی (Intertextuality) و زاراڤـێ عەرەبـی (التنـاص) گەلەک زاراڤـێن جۆراوجـۆر دهێـنە بکارهینـان. ئەڤەژی ژ ئەنجامێ نەئاگەهداربوونا ڕەخنەگرانە ل بەرامبەر کارێن هەڤدوو، لەورا هەر ئێکـی ب شـێوەیەکێ جـودا ژیـێ دیتـر ئەنجامـدایە، ئەڤ چەنـدە ب کـارەکێ ئاسـایی دهێتە هژمـارتن، ژبەرکو هەر ئێک ژ ڤان ڕەخنەگران ژبۆ زاراڤێ هەڤتێکستی ل دویڤ دیتن و تێگەهشتنا خۆ تێگەهـ و زاراڤ بەرامبەر دانـاینە، وەکـو ((دەقـامێز، دەق ئـامێز، هاوتێکسـتی، تێهەلکـێش، نیـوان دەق، بەناویەکداچوونی دەقەکـان، دەقئـاوێزان، دەق ئـاوێزی، ئـامێزابوون، دەقانـدن، سـەرلەنۆی نووسـینەوە، تێکەڵبـوونی تێکسـتەکان، هـاودەقی. هەروەهـا لە فەرهەنگـی زاراوەی ئەدەبیـدا نـاو دەق لە بەرامـبەر (Intertext) ئینگلیـزی و (داخـل الـنص) عەرەبـی بەکارهـاتووە، جگە لە وەش نـاو دەقـی لە بەرامـبەر (Intertextual)ئینگلیزی و (داخل النص)بەکارهاتووە، هەروەهـا (نێوان دەقـی، نێوان تێکست) لە بەرامبەر (Intertexuality) ئینگلیزی و (بین النص) عەرەبی بەکارهـــاتووە)) (ڕەســـول، ٢٠١٢، ١٧-١٨). دیســـان زاراڤـــێن هەڤـــدەقی، هەڤتێکسـتی بەرامـبەر (Intertextuality) ئینگلیـزی و (التنـاص) عەرەبـی بکـــاردهێن، لـــێ زاراڤـــێ دەقســـازییا ســـالوخدار بەرامـــبەر(Metatextualte) ئینگلیزی و (الماورائیة النصیة) عەرەبی بکاردهێت، واتە دەقسـازییا تاتـاکری یـان بەرفرەهیـا دەقسـازی بەرامـبەر (Hypertertualite) ئینگلیـزی و (النصـیە المتفرعـة او الاتسـاعیة النصیة) یێن عەرەبی بکارهـاتینە (حـاجی، ٢٠١٤، ٧١). سەبارەت تێگەهێ هەڤتێکستی د ڕەخنا نویدا دبێژیت: ((چەمکی دەقئـاوێزان لە تۆێژینەوەکانی رەخنەی نویدا سەری هەلدا وەک بەرپەرچدانەوەیەکی چەمکی بونیـادگەری کە جەخت لە سـەر داخراوەیی دەق دەکات بەبیـانوی ئەوەی کە دەق لە سـەر خـۆدی خـۆی وەسـتاوە)) (سـلیمانی، ٢٠١٢، ٦٥). ئـانکو د زمـانێ

کوریدا و ل دویڤ ئەوان ڤەکولینان، ئەوین ل سەر تێکستی و هەڤتێکستیێ هاتینە ئەنجامدان، بۆ هندێ دچن کو ئەو پەیڤێن بەرامبەر زاراڤێن ناڤهاتی بکارهاتین وەرگێرانە یان ژ زمانێ ئنگلیزی یان عەرەبی و خۆ ل سنۆرێ پەیڤێ نەگرتییە، بەلکو ئێکسەر بەرێ خۆ دایە بابەتێ هەڤتێکستیێ(عبد الكريم، 2018: 14). واتە د زمانێ کوریدا زاراڤێ هەڤتێکستیێ ل دویڤ ئەو مەبەست و رۆلێ پێ رادبیت ژ زمانێن بیانی هاتییە وەرگرتن.

پشکا دووێ/ جۆرێن هەڤتێکستیێ:

ب شێوەکێ گشتی هەڤتێکستی ل سەر سێ جۆران پارڤە دبن، ئەوژی پشتبەستن ل سەر پارڤەکرنا ڕەخنەگرێ عەرەب (سعيد يقطين)، کو ب ڤی شێوێ ل خوارێ:

أ- هەڤتێکستییا خۆدی: ئەو پەیوەندینە ئەوێن دناڤبەرا تێکستێن نڤیسەریدا هەین، کو ژلایێ خۆڤە باگراوەندێ وان تێکستان ئاشکرا دکەن، یێن نڤیسەر سەرەدەریێ ل گەلدا دکەت، لەورا هەڤتێکستییا خۆدی بابەتەکێ گەلەکێ گرنگە بۆ زانینا ئاستێ ڕەوشەنبیریێ تۆرەڤانی و ئەو ژێدەرێن ئەوی مفای ژێ وەرگریت ژبۆ ئاڤاکرنا بەرهەمێ خۆ، زێدەباری زانینا شێوازێ چەوانییا ئەنجامدانا هەڤتێکستییا خۆدی دناڤبەرا بەرهەمێن ویدا. مەرجە د ڤی جۆرێ هەڤتێکستێدا، داکو نڤیسەر ببیتە داهێنەر پێدڤییە بێ داهێنان و نویکرن ل دەڤ سنورێ دەلالەت و واتایێن خۆ یێن جێگیر نەراوەستیت، بەلکو دڤێت ژ ئەزموونا خۆ یا بەراهیێ بۆ نڤێسینەکا ل سەر باگراوەندێن ڤەکری تر دەربازببیت (مفتاح، ١٩٩٢، ١٣٤).

ب- هەڤتێکستییا ناڤەکی: دئەڤێ بواریدا هەڤتێکستی ژ هەڤتێکستییا خۆدی بەرفرهترە، ئانکو جەختێ ل سەر ئیستراتیجیەتا دارێتنێ و مژینێ و کارلێکرنا تێکستان دکەت، ژبەرکو پەیوەندییا تێکستێن نڤیسەری ب خزینا ڕەوشەنبیریڤە، یا کو نڤیسەر ب ڕێکا وێڤە بەرچاڤدبیت، واتە پەیوەندییا تێکستێن نڤیسەری، یێن ئەم ب ڕێکا تێکستێن هەڤچەرخێ وی ڤەدکولین

(فتاح،١٩٩٢، ١٣٤)، بەلێ (محمد عزام)دبینیت: هەر هەڤتێکستییەکا ناڤەکی دانوستاندنەکە دناڤ ژ دایکبوونا تێکستیدا و زێدەبوونا وی تێکستی دیار دکەت، کو تێدا گەنگەشێ ل سەر پەیڤێن کلیلک یان تەوەران و رستەیێن دەستپێکێ و ئارمانج و دانوستاندنێن راستەوخۆ و نەڕاستەوخۆ دکەت، واتە بەرهەمهینانا بەراهیێ د سنورێن ئازادییێدا دووبارە دکەتەڤە (حمادە، ١٩٩٨، ٤٥).

ج- هەڤتێکستییا دەرەکی: ئەڤ جۆرە ژ جۆرێن بەراهیێ گەلەک بەرفرهترە، چونکی ل ڤێرە ئێک تێکست ل گەل هژمارەکا مەزن ژ تێکستان کارلێکرنێ دکەت و ل گەل وان دناڤئێکێدا دچیت، هەروەسا ب ڤەکۆلینا پەیوەندیێن تێکستی ل گەل تێکستێن سەردەمەکێ دیارکری یان رەگەزەکێ دیارکری ژ تێکستان گرێدایە، واتە هەڤتێکستییەکا ڤەکری و چرە ل دەمێ رەگەز هەڤرکیێ و کارلێکرنێ و ئێکگرتنێ و دانوستاندنێ ل گەل هەڤدوو دکەن، ب مەبەستا دروستکرنا تێکستەکێ نوێ و ل ڤێرە بهایێ تایبەتیێ داهێنەری و رولێ وی یێ داهێنەرانە د ناڤەروکا دەلالییا کویرا تێکستیدا ئاشکرادبیت، کو ئایا ب کریارا (ڤەخوارنا - تشرب) تێکست و رەگەزان و گوهورینا وان ڕادبیت(فلاح، ٢٠٠١، ١١-١٢)، لێ ژبەرکو بابەتێ ڤەکۆلینا مە هەڤتێکستییا خۆدی بخۆڤەدگریت، لەورا ئەم دێ زێدەتر جەختێ لسەر ئەڤی جۆری کەین، واتە تێکستێن هوزانڤانی دکەڤنە د کارلێکرنەکا خۆدی یا زمانڤانی و شێوازیی هەتاکو یا جۆری ژی بخۆڤەدگریت. هوزانڤان بشێت گرێدانێ ل سەر تێکستێن خۆ یێن بەراهیێ بکەت، بۆ تێکستەکێ نوی کو ب رێیا ئەڤی تێکستێ دەربرینێ ژ دیتن و هزرێن نوی بکەت. هوزانڤان هەڤتێکستیێ ل گەل خۆدیێ خۆ دناڤەروک و شێواز و وێنە و پەیڤاندا دکەت ئەوێن خزمەتا هزرێن وی دکەن. ئانکو هەڤتێکستییا خۆدی هۆیەکێ کارلێکرن و تێکداچوون و پێکڤەگرێدان و بەردەوامیبوونا پەیوەندییە دناڤبەرا بەرهەمێن نڤیسەری ب خۆ دا.

ل دۆر ئەڤێ چەندێ (سعید یقطین) ئاماژێ دکەتە کارلێکرنا تێکستان ئەوا دناڤبەرا نڤیسەری و تێکستێن وی یێن تایبەتدا رویددەت، دووپاتدکەت ئەو

تێکست دژێکجودانە ئەڤجا چ هەمان ئەزموونا نڤیسینێ دووبارە دکەنەڤە، یان بچینە دناڤ ئەزموونەکا دیتردا، لەورا پیڤەرێ سەرەکی د وان تێکستێن نڤیسەر د نڤیسیت د پەیوەندییا واندا ل گەل هەڤدوو و د پەیوەندییا واندا ل گەل بنیاتێ تێکستێ بەردەوام یا ڤەشارتییە، ئەو پەیوەندیێن تێکست تێدا هاتینە بەرهەمهینان(جاسم،٢٠٠٩، ١٢٦). واتە دووبارەکرنا نڤیسەرییە بۆ خۆدێ خۆ دناڤ تێکستێن داهاتیدا ئەوژی مفا وەرگرتن ژ تێکستێن خۆ یێن بەراهییێنە، ئەڤجا چ ب داریتنێن دەربرینێ بیت، یان ب رژدبوون ل سەر هندەک واتایان و هزران بیت، ئاشکرایە ئەو چەندە دبیتە ئەگەرێ دووبارە هزرێن نڤیسەری ب شێوەیەکێ گونجاییتر و هونەریتر بهێنە بەرهەمهینان یان بۆ ئازراندنا هەلویستەکێ وەکهەڤ بۆ هەلویستێ تێکستێن بەراهیێ یان بۆ هەر ئەگەرەکێ دیتربیت. ئەڤە وێ چەندێ دگەهینیت هەڤتێکستییا هۆزانڤانی ل گەل هۆزانێن خۆ کارەکێ تەمامە، نەخاسمە ئەو هۆزانڤانێن حەزدکەن ڕولەکێ جڤاکی یان رامیاری بگێرن، یانژی ئەرکەکێ تەکتیڤ ئەنجام بدەن، چونکی هندەک واتا ڕژدییێ ل سەر بیردانکا وان دکەت، کو نڤیسەر دەمێ بەرهەمێ خۆ دنڤیسیت توماردکەت، زێدەباری هندێ بیردانک بۆ کومەکا واتا و هزران یا بەرفرەهە کو ب چ شێوەیان هەلگرتن و پاراستنا وان ناهێتە هەلوەشاندن، لەورا ب ئاگەهی یان بێ ئاگەهی هندەک ژ واتایان و هزران دناڤ بەرهەمیدا د سەردادچن (تتسرب) و بەرەف بەرهەمێن دیتر دچن (جاسم، ٢٠٠٩، ١٢٦). تارادەکێ دشیاندایە بێژین د هەڤتێکستییا خۆدیدا هوزانڤان تێکستێن خۆ یێن نوی ب رێیا پەیوەندییەکا هەڤبەند و کارلێکی ب تێکستێن خۆ یێن بەراهییڤە گرێددەت، ئانکو پەیوەندیەکا لێکگوهارتنێ دناڤبەرا بەرهەمێن خۆ یێن ئەدەبی و هونەریدا دروستدکەت، لەروا مفا ژ ڤی جۆری دهێتەوەرگرتن بۆ تێگەهشتنا ئەزموونا هوزانڤانی و ل دویڤدا زانینا شێوازێ داریتنا وییا فۆرمی و ئایا تێکستێن وی یێن ئەدەبی دکەڤنە ل ژێر سێبەرا ئێک تێکستێ کومڤەکەردا، دیسان بنیاتێ خەیالێ و جهێ کارکرنا وێ، ئەوا بێگومان ب خۆدیەتییا هوزانڤانیڤە گرێدایە دهێتە ئاشکراکرن .

پشکا سیێ/

شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی د ناڤبەرا هەرسێ دیوانێن (شین و شادی) و (دلستان) و (پاهیز)دا :

١. **شێوازێ هەڤتێکستییا دەقاودەق یان وەکو خۆ:-** د ئەڤی جۆریدا هەڤتێکستی ب رێکا دووبارەکرنا (پەیڤ، فرێز یان رستەیان) د دێرێن دوو هوزاناندا یان پتر خۆیا دبیت کو دکەڤیتە د ئاستێ (سینتاکس)یدا، لێ ب تنێ هندەک گوهورینێن سڤک هەنە، ئەوژی یان د جهناڤاندا یان د پاش و پێشخستنا پەیڤاندا دروستبووینە، هەروەکو د هەر (٤) خشتێن خوارێدا دیاردبیت، ب ڤی رەنگی خشتێن ژمارە (١، ٢) کو هەڤتێکستییا دناڤبەرا پەیڤ و فرێز و رستە یێن دێرێن هوزانێن ئێک دیواندا و د خشتێن ژمارە (٣، ٤)دا هەڤتێکستییا دناڤبەرا فرێز و رستە یێن دێرێن هوزانێن دوو دیواناندا هاتینە بەرچاڤکرن.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا دەقاودەق دناڤبەرا پەیڤ و فرێز و رستە یێن دێرێن هوزانێن دیوانا (شین و شادی)دا
١٩٥	گولبهار و خالخۆک	ئاوازێن بلبل و کەوان
٢١١	وەرە وەرە	ئاوازێن بلبل و کەوا/ فرێزە کەلا دلی ڤەرێژم
١٠٨	بەختی ڤاژی	
١٨٢	پیرا شیرتڤان	کەلا دلی ڤەرێژم/ رستەیە دنالینم شەڤ و رۆژێ/ رستەیە شەڤ و رۆژێ دنالم
١١	دلۆ ژارۆ	
٢٢٠	ئەز و دلبەر	
٤٠	هەر ئەرێ مە	هەر ئەڤینداری جارا مە هەر ئەڤینداری جارا بم/ رستەیە
٥٣	هەر ئەڤینداری جارابم	

خشتی ژمارە (١) هەڤتێکستییا دەقاودەق د هوزانێن دیوانا (شین و شادی)دا.

ئاشکرایە د ڤی خشتێ ل سەریدا هەڤتێکستییا دەقاودەق دناڤبەرا دێرێن هۆزانێن دیوانێدا پەیدابوویە، کو هەمان پەیڤ ژلایێ هوزانڤانیڤە هاتینە هەڤتێکستیکرن، لێ ب تنێ جهناڤێ کۆ (ن) ژ پەیڤا (کەوان) هاتییە لادان د دیرا

هوزانا (گولبهار و خالخۆک)دا و بوویە (کەوا) د دێرا هوزانا (وەرە وەرە) دا، د دێرا هوزانا (هەر ئەرێ مە) پەیڤا (جارا)دا جهناڤێ کۆ (مە) هاتییە گوهـوڕین بـۆ (بـم) د دێـرا هوزانـا (هەر ئەڤینـدارێ جـارابم)، دیسـان پەیڤـا (دنـالینم) ل دەستپێکا دێرا هوزانا (دلۆ ژارۆ) کریە (دنالم) ل دوماهیا دێرا هوزانا (ئەز و دلبەر) هاتییە.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا دەقاودەق د ناڤبەرا پەیڤ و فرێز و رستە یێن دێرێن هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا
١٤	جەژن ل مە هەلات	هەر پیرۆزبی، هەر پیروز بی
١٦	پیروز بێ	پیروز بی، هــــەر پیروزبێ/ رستەیە
٣٥	ئەم کوردێن ئێزدی نە	پێشمەرگەێن وەلاتی نە
٣٨	رەوشتێن مە کوردی نە	پێشمەرگەێن وەلاتی نە/ رستەیە

خشتی ژمارە (٢) هەڤتێکستییا دەقاودەق د هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا.

د ئەڤی خشتیدا ب تنێ پەیڤا (هەر) د دێـرا هوزانـا (جەژن ل مە هەلات) ژ دەستپێکا دێرا هوزانا (پیروز بێ) هاتییە لادان.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا دەقاودەق د ناڤبەرا پەیڤ و فرێز و ڕستە یێن هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی، دلستان)دا
شین و شادی	ئەز گولم تو گولچنی	١٤٣	ئەز بۆ تە بم تو بۆ من بی
دلستان	بەرسڤا گولبهارێ	٤٢	ئەز بۆ تە بم تو بۆ من بە
شین و شادی	گولبهار و کەو	٢١٦	قەقە بوو هەی قەقە بوو
دلستان	ئەز و شڤان و ئایەتوک	٥٦	قەقە بوو هەی قەقە بوو/ رستە

خشتێ ژمارە (٣) هەڤتێکستییا دەقاودەق د ناڤبەرا هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی، دلستان)دا

د ئەڤێ خشتەیدا هوزانڤانی ب تنێ ل دوماهیا دێرا هۆزانا (ئەز گولم تو گولچنی) د دیوانا (شین و شادی)دا پەیڤا (بی) کریە (بە) د دێرا هۆزانا (بەرسڤا گولبهارێ) د دیوانا (دلستان)دا.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا دەقاودەق د ناڤبەرا پەیڤ و فرێز و رستە یێن هوزانێن هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)دا
شین و شادی	دلو ژارو	١١	دل و هناڤ لمن سۆتن
پاهیز	حەیرانۆک	١٧	دل و هناڤ لمن سۆتن
شین و شادی	شڤان	١٠١	بلبل و کەو دخوینن
پاهیز	جەژنە	٣١	دخوینن بلبل و کەو
شین و شادی	گولبهار و خالخالوک	١٩٤	سۆر و سپی، کەسک و زەر
پاهیز	ئەم کوردێن ئیزدی نە	٣٥	سۆر و سپی، کەسک و زەردن

خشتێ ژمارە (٤) هەڤتێکستییا دەقاودەق د ناڤبەرا دێرێن هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی، پاهیز) دا.

د ئەڤێ خشتیدا دیارە هەڤتێکستییا دەقاودەق پەیدابوویە، لێ پەیڤا (دخوینن) ل دوماهیا دێرا هوزانا (شڤان) د دیوانا (شین و شادی)دا ل دەستپێکا دێرا هوازنا (جەژنە) د دیوانا (پاهیز) دانایە. دیسان جهناڤێ کۆمێ ل سەر پەیڤا (زەر) د دێرا هوزانا (ئەم کوردین ئێزدی نە) زێدەکریە.

٢. شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی ل سەر ئاستێ واتایی:- ئەڤ جۆرە ژ هەڤتێکستیێ دناڤبەرا دێرێن هوزاناندا ژلایێ واتایڤە پەیدا دبیت، واتە ب هەمان واتا و بێ هیچ گۆڕانکارییی، هەڤتێکستی دناڤبەرا هوزانێن ئێک دیواندا، یانژی دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دوو دیواناندا یانژی زێدەتر دهێتە ئەنجامدان. ئەوژی ب ڤی رەنگی خشتێن ژمارە (٥، ٦، ٧) هەڤتێکستییا واتایی دناڤبەرا دێرێن هوزانێن ئێک دیواندا هاتییە دیارکرن و خشتێن ژمارە (٨، ٩) هەڤتێکستییا واتایی دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دوو دیواناندا، لێ خشتێ ژمارە (١٠) هەڤتێکستییا واتایی دناڤبەرا هەرسێ دیواناندا هاتییە دیارکرن. هەروەکو

ئەڤ چەندە ل خوارێ بەرچاڤدبیت:

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستا واتایی دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (شین وشادی)دا
١٥	ئەڤینا پیرۆز	ئەڤە دیسا مە دەس پێ کر
٢٥	گولبهار و مێشا هنگڤینی	دیسانێ مە دەس پێ کر
١٦١	پەیمان	پر فهێتە ژ بۆ من
١٠٨	بەختێ ڤاژی	پر فهێتە ژ بۆ مە
١٥	ئەڤینا پیرۆز	ئاگر بەردا هناڤێ من
١٩٧	خیالا بێ ترس و رەڤ	ئاگر بەردا هناڤا
٨٣	یارا نازەنین	کرم پیرێ خەم جڤین
٢٣١	بلبل ژڤانێ گولێ یە	ئەز بۆ مە پیرێ خەم جڤین/ ئەڤینا وێ ئەز پیر کرم
٢١١	وەرە وەرە	ئاوازێن بلبل وکەوا
١٠٢	شڤان	بلبل و کەو دخوینن
١٩٥	گولبهار و خالخۆک	کەو بلبل ئاوازن
٢٠	لبەر دەنگێ دەهولا کورد	نێر و مێ بن وەکو ئێک
١٩٥	گولبهار و خالخۆک	جۆت جۆتن نێر و مێ نە
٢٠١	خیالا بێ ترس و رەڤ	جۆت جۆت دهاتن رێزێ
٢٦	گولبهار و مێشا هنگڤینی	خەلاتە خۆش خەلاتە
٢٠٧	ئەی کچا باش گولبهار	خۆش خەلاتە گەر بزانی ئەی کچا باش گولبهار
٢٢٥	دەنگێ هنەرێ گولبهار	ترح و کاتن خۆش خەلاتن بۆ مە هاتن گولبهار
٨٧	قەلەنێ گران	یان ئازادی یان مرن
١١٧	رابە سەرخۆ ئەز گۆری	ئازادیێ بسینە/ یان ژی بمرە نە مینە/ مادامە ئازادی نینە/ مرن ژ بۆ تە ژینە
١١٣	کچێ گولێ کا مزگینی	تە ئەز کوشتم گولا شرین
٢١١	وەرە وەرە	تە ئەز کوشتم پەری رەنگێ

١٥٣	گولبهار و کۆتر	تف تف لتە ئەی فەلەک
١٣٥	بۆ دیندارێ خوین مژ	سەد تف لناڤ چاڤێن تە بت
٦٩	نۆرۆز جەژنا کوردایە	گول و بلبل ئێک دلن
٢٤	گولبهار و مێشا هنگڤینی	گول و بلبل دناڤە
٢٠١-٢٠٣	خیالا بێ ترس و رەڤ	گول و بلبل دهەژن/ گول و بلبل نڤستن
١٤٣	ئەز گولم تو گولچنی	گول وبلبل کەیف و سەما
٤٩	مەگۆ بەلکی	دنالم ئەز شەڤ و رۆژ
٢٢٠	ئەز و دلبەر	شەڤ و رۆژێ دنالم
٤٩	مەگۆ بەلکی	شەڤ تا سەحەر دنالم
٥٧	ئەز و داپیرۆشک	یار بۆم گوری فاتێ کرم/ ئەز پیر کرم دەردو غەما
١٤٣	ئەز گولم تو گولچنی	هەی دەلالێ دلێ فاتۆ/ ئەڤینا تە کرم پاتو
٥٨	ئەز و داپیرۆشک	من دل سەرە وێ دل سەر منە
١٤٣	ئەز گولم تو گولچنی	ئەز بۆ تە بم تو بۆ من بی
١٩	ل بەر دەنگێ دەهولا کورد	دخوم سۆندێ نە راوەستەم
٤٢	بەرسڤا گولبهارێ	سۆند خواری مە هەتا هەتا
١٨٣	پیرا شیرەتڤان	ئەڤین ژ دل تە دایێ
١٩٤	گولبهار و خالخۆک	ئەڤینا مە ژ دلە
٢٣٥	ژ ئەڤینێ نا ڕەڤین	ئەڤینا تە دا دلی

خشتێ ژمارە (٥) هەڤتێکستا واتایی د هۆزانێن دیوانا (شین وشادی)دا.

ئەڤ خشتە یێ تایبەت ب دیارکرنا شێوازێ هەڤتێکستییا واتایی، ئەوا دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (شین و شادی)دا پەیدابووی.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستیا واتایی دناڤبەرا د یوانا (دلستان)دا
٤٥	مێڤانداری	ئێڤارەکا درەنگ بۆ
٥٧	ئەز و شڤان و ئایەتوک	ئێڤارە لمن دەرەنگە

خشتێ ژمارە (٦) هەڤتێکستیا واتایی د هوزانێن دیوانا (دلستان)دا.

وەکو ئاشـکرا هوزانڤـانی ئەڤ شـێوازێ هەڤتێکسـتیێ ب تنـێ دنـاڤبەرا دێـرێن هوزانـا (مێڤانـداری) و هوزانـا (ئەز و شـڤان و ئـایەتوک) ژ دیوانـا (دلستان) ئەنجامدایە.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا واتایی دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا
٦	ببورە	سۆزا دوماهیێ یە/ ژ بۆ تەناهیێ یە/ بۆ تە مە ئەز، ببورە/ ڤەگەرە بلەز، ببورە
١٥	سەیران	سۆزێ دەم بۆ تەمە ئەز/ بەرسڤا من بدە بلەز
١٤	جەژن ل مە هەلات	هەر پیرۆزبی، هەر پیروز بی
١٦	پیروز بێ	پیروز بێ، هەر پیروزبێ
٤١	نەورۆزە	پیرۆزە، هەر پیرۆزە
٦	ببورە	من ددڤی یێ تە بم لێ/ هەر و هەر یێ تە بم
٥١	دیسا مشەختم	ئەز ژ بۆ تە مە
١٧	حەیرانۆک	دل و هناڤ ل من سۆتن
٢٤	ئەز و فەتۆش	جەرگ وهناڤ ل من سۆتن
٢٨	ژیانا من	هەر مشەختی و وێرانمالی
٥١	دیسا مشەختم	دیسا مشەختم/ وێراندنیایێ
٥٢	ئۆسلو بزانە	ئەز مشەخت و بێکەس لۆ
٣٥	ئەم کوردین ئێزدی نە	ئەم کوردین ئێزدی نە
٣٨	ڕەوشتێن مە کوردی نە	ڕەوشتێن مە کوردی نە/ ب ڕەگەز ئێزدی نە
٦	ببورە	پۆشمان بوومە دەلالێ/ ڕەحمێ بکە، بەسە لێ
٤٨	ژبیرناکەم	ڕەحمێ بکە پۆشمانم ئەز
٣٠	پاراستنا گەلی	شاهیا مە پڕ پڕ خوەشە
٤٢	بابلەکان	ڕەوشا مە پڕ پڕ خوەشە
٤١	نەورۆزە	شاهیا مە پڕ خوەش بوویە

خشتی ژمارە (٧) هەڤتێکستییا واتایی د هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا.

ئەڤ خشـتە یـێ تـایبەت ب دیارکرنـا شـێوازێ هەڤتێکسـتییا واتـایی، ئەوا دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا پەیدابووی.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا واتایی د ناڤبەرا هەردوو دیوانێن (شین و شادی و دلستان)دا
شین وشادی	کچێ گولێ کا مزگینی	١١٢	دێ خۆ گوژم گەر ئەو نەژی
شین و شادی	ئەز و دلبەر	٢١٩	ما بۆچی یە ئەڤ ئەڤین/ ژانا وێ کۆ نەبت ژین
دلستان	هاوارا خانی دم دم	٣٣	گەر ئەو نەبت ما ئەز چمە
شین و شادی	بهارا وەلاتێ من	٩١	نەمازە نۆرۆز و نیسانێ
دلستان	دیسا هەیهێ	٦٤	ب نۆرۆز و نیسانێ
شین و شادی	من ب چاڤێ من ببینە	١٣١	هوزانۆکا ڤەدهینم
دلستان	هاوارا خانی دم دم	٣٢	هەر دێ ڤەهۆنم هوزانا
شین و شادی	پیرا شیرتڤان	١٨٤	ڤێ گوتنێ ژ بیر نەکە
دلستان	ئەز و شڤان و ئایەتوک	٥٦	ڤان شیرەتێن پر هێژا/ ژ بیر نەکن هەی هەوار
شین و شادی	پیرا شیرتڤان	١٨٢	کەلا دلی ڤەرێژم
دلستان	دەنگر	٦٠	دەردێ دلان ڤەرێژم
شین و شادی	جوتیار و زەڤی	٧٥	نەڤیێ کاوە ێ دلێرم
دلستان	ئەز هەر ئەزم	١٥	کاوە نەما ئەز نەڤیمە
شین و شادی	من ب چاڤێ من ببینە	١٣٢	بگەهمە سینگێ گولشەنێ
دلستان	گەلۆ کانێ گولدانا من	٤٧	سمبێل گها جۆتێ سێڤا
شین و شادی	گولبهار و کۆتر	١٥٣	تف تف لتە ئەی فەلەک
دلستان	ئاشۆپا فرۆک	٣١	مە تف دکر چەرخا فەلەک
شین و شادی	ئەز گولم و تو گولچنی	١٤٣	گول و بلبل کەیف وسەما
دلستان	گەلۆ کانێ گولدانا من	٤٧	گول و بلبل د کەیفێ دا

خشتێ ژمارە (٨) هەڤتێکستییا واتایی د ناڤبەرا هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی و دلستان)دا.

ئەڤ خشتە یێ تایبەت ب دیارکرنا شێوازێ هەڤتێکستییا واتایی، ئەوا دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (شین و شادی و دلستان)دا پەیدابووی.

دیوان	لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا واتایی د ناڤبەرا هەردوو دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)د
شین و شادی	١٥	سەیران	سۆزێ ددم بۆ تە مە ئەز
پاهیز	٦	ببورە	سۆزا دوماهیێ یە/ بۆ تە مە ئەز، ببورە
شین و شادی	١٢٧	ڤان کەسان بناسە	زمان لۆس وپربێژن/ گەلەک فێلبازو فێرن
پاهیز	٢٣	ڤی بناسە	زمانخۆشە/ لێ فێلبازە و گوتنبۆشە
شین و شادی	١٧١	گولبهار و بەلیتانک	ئەز د گەل خۆ کرم جۆت
پاهیز	٢٤	ئەز و فەتۆش	ئەز ب خوەرە کرم جۆت
شین و شادی	١٨٠	پیرا شیرتڤان	حازربە شەڤا ئینێ
پاهیز	١٧	حەیرانۆک	ئیشەڤ شەڤا من و تەیە، قەی تو نزانی سبە ئینە
شین و شادی	٩٥	چاڤەنێرم	ئەڤە سۆزا من وجانێ
پاهیز	٨	دۆزا مە	ئەڤ سۆزا مە یە لۆ
شین و شادی	١١٣	کچێ گولێ کامزگینی	تە ئەز کوشتم گولا شرین
پاهیز	١٧	حەیرانۆک	تە ئەز کوشتم رابە هەرە
شین و شادی	١٣٩	گوڤارا برا	ل سەر هەمی لێڤایی
پاهیز	٩	وەلاتۆ	ناڤێ تە ل سەر لێڤانە
شین و شادی	١٤٣	ئەز گولم و توگولچنی	هەتا هەبم هەر بۆ تە بم
پاهیز	٦	ببورە	هەر و هەر بۆ یێ تە بم لێ
شین و شادی	١٩٣	گولبهار وخالخۆک	بێ وێ من سەبر نایێ
پاهیز	٥١	دیسا مشەختم	ژ تە دورم ئەز/ سەبرا من نایێ

خشتێ ژمارە (٩) هەڤتێکستییا واتایی د ناڤبەرا هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)دا.

ئەڤ خشتە یێ تایبەت ب دیارکرنا شێوازێ هەڤتێکستییا واتایی، ئەوا دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (شین و شادی و پاهیز) دا پەیدابووی.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا واتایی د ناڤبەرا هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا
شین و شادی	ئەز و دلبەر	٢١٩	ما بۆچی یە ئەڤ ئەڤین/ ژانا وێ کۆ نەبت ژین
دلستان	هاوارا خانێ دم دم	٣٤	گەر ئەو نەبت ما ئەز چمە
پاهیز	تم ژ دل بخەملینە	٢٦	بێ تە کول برینە
شین و شادی	ئەز گولم وتو گولچنی	١٤٣	هەتا هەبم هەر بۆ تەبم/ ئەز بۆ تە بم وتو بۆ من بی
دلستان	بەرسڤا گولبهارێ	٤٢	ئەز بۆ تە بم، تو بۆ من بە
پاهیز	ببورە	٦	من دڤێ یێ تە بم لێ/ هەر و هەر یێ تە بم/ بۆ تە مە ئەز، ببورە
پاهیز	سەیران	١٥	سۆزێ ددم بۆ تە مە ئەز
شین و شادی	دلۆ ژارو	١١	دنالیننم شەڤ و رۆژێ
شین و شادی	ئەز و دلبەر	٢٢٠	شەڤ و رۆژێ دنالم
دلستان	مەگۆ بەلاکی	٤٩	دنالم ئەز شەڤ و رۆژێ
پاهیز	ئەمان	٦٦	شەڤ و رۆژێ دنالم لێ
شین و شادی	نۆرۆز جەژنا کوردایە	٦٩	گول و بلبل ئێک دلن
شین وشادی	گولبهار و خالخالوک	١٩٤	ئەز گولم و ئەو بلبلە
دلستان	بەرسڤا گولبهارێ	٤٢	گول بۆ بلبل پەیدا بۆیە
پاهیز	ئەز و تو	٢١	ئەز و تو گول و بلبل

شین وشادی	گولبهار و کۆتر	١٥٣	تف تف لته ئەی فەلەک
دلستان	ئاشۆپا فرۆک	٣١	مە تف دکر چەرخا فەلەک
پاهیز	ژیانا من	٢٦	ژیانا من تالە و تاری/ سەد تف لێ بێ هەزار جاری

خشتێ ژمارە (١٠) هەڤتێکستیا واتایی د ناڤبەر هوزانێن ا هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا.

ل دوماهیێ دێ شێین بێژین دەمێ خواندەڤان دێرێن هۆزانان د خشتێن ژمارە (٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠) دخوینیت، دێ هەستکەت کو هەڤتێکستیا واتایی دناڤبەرا دێرێن مە دەستنیشانکرین هاتییە ئەنجامدان. هەرچەندە هۆزانڤانی هەمان پەیڤ بکارنەهینانە، لێ هەمان واتایی دبەخشن و د ئەنجامدا هەڤتێکستیا واتایی پەیدابوویە.

١. شێوازێ هەڤتێکستیا خۆدی ب گوهرینکارییان :- د ئەڤێ جۆرێ هەڤتێکستێدا، هوزانڤان هەڤتێکستێ ب رێیا گوهورینا پەیڤەکێ یان ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر ژ پەیڤەکێ دناڤبەرا دێرێن هوزانانـدا ئەنجامددەت. لێ مەرج نینە د ئەڤێ جۆرێ هەڤتێکستییدا دێرێن ئەوان تێکستان هەمان واتایێ ببەخشن.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستیا ب گوهرینکارییان یان ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (شین وشادی)دا
٣٠	گولبهار و بلبل	بەر سیبەرا ڤێ دارێ
٧٩	ڤیانا مللەتێ من	ژێر سیبەرا وەکهەڤی
٢٤	گولبهار و مێشا هنگڤینی	ئەزێ ل چول و پێلان
٤٩	مەگۆ بەلکی	بەردام چول و بەیارا
٣٠	گولبهار و بلبل	هنگێ تو بویک ئەو زاڤا
٥٠	مە گۆ بەلکی	ب رەنگی بویک و زاڤا
٢٦	گولبهار و مێشا هنگڤینی	بۆ خارنا بویک و زاڤا

٨٣	یارا نازەنین	گول و ریحان ونەسرین
٩١	بهارا وەلاتێ من	ب نیرگز و گول و ریحان
٣٠	گولبهار و بلبل	هویرک هویرک دێ لێکین
٣٧	سترانا گولبهارێ	هویرک هویرک ببارینە سەر ڤی واری، لڤی ئاقاری
٥٧	ئەز و داپیرۆشک	کرم ماکا ئێش و ژانا
٦١	گازندەک ژ دلبەرێ	مەیدانا دەردو ژانا
١٩٧	خیالا بێ ترس و رەڤ	ئاگر بەردا هناڤا
٢٣١	بلبل ژڤانێ گولێ یە	ئاگر بەردایە دل وجان
١٨٣	پیرا شیرتڤان	بێ وێ دنیا وێراتە
١٩٣	گولبهار و خالخۆک	بێ وی ئەڤین بۆچی یە/ بێ وی سەبرا من نایێ
٣٣	دبن گوری تە گولنازێ	ژ رێچا تە نە بۆن ڤاری
٥٨	ئەز و داپیرۆشک	رێچان ل بەر ڤاری بکەن
١١٩	رابە سەرخۆ ئەز گوری	خۆ ژێ ڤاری نەکە
٨٣	یارا نازەنین	هێشتا ژڤانێ مزگینی
٢٣١	بلبل ژڤانێ گولێ یە	هێشتا ژڤانێ گولێ یە
١٧٥	گولا ئەڤینا من	سۆزا دل پەیمانی تەیە
١٨٢	پیرا شیرتڤان	سۆزا دل و مەرگێ تە
٢١١	وەرە وەرە	دل ژمن بر گولان جوان
٢٤٧	دل ژ من بر	هاوار لمن دل ژ من بر
٢٤	گولبهار و مێشا هنگڤینی	ڤەهینە بۆ زاروکا
١٣١	من بچاڤێ من ببینە	هوزانوکا ڤەدهینم/ بۆ زاروکا د خوینم
١٥٣	گولبهار و کۆتر	کا فاتمۆکا چاڤ بەلەک
١٩٤	گولبهار و خالخۆک	فاتمۆکا چاڤ بەلەکم
١٠٢	شڤان	ئەز پاک و چاک وباشم
١١٣	کچێ گولێ کا مزگینی	باوەر بکە دل پاقژم
١٧	حەیرانۆک	تە ئەز کوشتم ڕابە هەرە
١١٣	کچێ گولێ کا مزگینی	تە ئەز کوشتم گولا شرین

١١٧	گولبهار و بەلیتانک	ئە ل سەر گولێ تێم کوشتنێ
٢١١	وەرە وەرە	ئاوازێن بلبل وکەوا
٢٥	گولبهار و مێشا هنگڤینی	ل بەر ئاوازێن بلبلا
١٩٥	گولبهار و خالخۆک	ئاوازێن بلبل وکەوان
١٥٢	گولبهار و بلبل	شەڤەکا رەش و تاری
١٨١	پیرا شیرتڤان	نێ شەڤ رەش و تاری
٢٤	گولبهار و مێشا هنگڤینی	گول و بلبل دناڤە
٢٠١-٢٠٣	خیالا بێ ترس و رەڤ	گول و بلبل دهەژن/ گول و بلبل نڤستن
١٤٣	ئەز گولم و تو گولچنی	گول و بلبل کەیف و سەما
٦٩	نۆرۆز جەژنا کوردایە	گول و بلبل ئێک دلن
١٠٢	شڤان	شەڤ و رۆژێ هەر هەیە
١٠٧	بەختێ ڤاژی	شەڤ و رۆژێ خوزی خاز
١١٧	رابە سەرخۆ ئەز گوری	تاکو ما بن رۆژ و شەڤ
١١٨	رابە سەرخۆ ئەز گۆری	سەد تف لمن گەر راکەڤم
١٣٢	من ب چاڤێ من ببینە	تف لمن و لکارێ من
١٥٢	گولبهار و کۆتر	بەفر و ئاگر د باری
١٧١	گولبهار و بەلیتانک	ئاگر و بەفر وباتێ
١١٢	کچێ گولێ کا مزگینی	باهۆز و ئاگر و پایە
٥٧	ئەز و داپیرۆشک	کرم ماکا ئیش و ژانا
٦١	گازندەک ژ دلبەرێ	مەیدانا دەردو ژانم
١٨٦	پیرا شیرتڤان	گولا سۆر و زەرکە
١٩٤	گولبهار و خالخۆک	سۆر و سپی، کەسک و زەر
١٦١	پەیمان	گەر نەستینم گولا زەر
١٢٧	ڤان کەسان بناسن	گەر چی دل مشت قرێژن
١٣٥	بۆ دینداری خین مژ	هەی زک رەشێ دل مشت قرێژ
١١	دلو ژارو	دل و هناڤ لمن سۆتن
١٩	لبەر دەنگێ دەهولا کورد	جەرگ و هناڤ لمن هات خار
٢٤	گولبهار و مێشا هنگڤینی	گولێ تە جەرگ لمن سۆت
١٩٣	گولبهار و خالخۆک	بێ وێ سەبرا من نایێ

٢١١	وەرە وەرە	وەرە سەبرا دلا
٦١	گازندەک دلبەرێ	لەورا قەلەن گرانم
٨٣	یارا نازەنین	قەلەن دان وتێپەرین
١١١	کچێ گولێ کا مزگینی	ژمێژڤە من قەلەن دابۆ
٨٣	چاڤەنێرم	چاڤەنێرم ببم زاڤا
١١٣	کچێ گولێ کا مزگینی	چاڤەنێرمی خەبەر نایێ
٤٠	هەر ئەرێ مە	ژارم دگەل ژارا ژیامە
٥٣	هەر ئەڤینداری جارانم	برینا جەرگێ ژارابم
١٥٣	گولبهار و کۆتر	کا فاتمۆکا چاڤ بەلەک/ ژانێ ئاڤێت ڤی دلی
١٩٤	گولبهار و خالخۆک	فاتمۆکا چاڤ بەلەکم/ بەر دلێ وێ گەلەکم
٥٢	روناک خانم	تە دین کرن شێخ وسۆفی
٢٤٧	دل ژمن بر	سوفی ژ کونجێ زڤراند/ ژسەر ودل ئیمان مراند
٢٣١	بلبل ژڤانێ گولێ یە	هێشتا ژڤانێ گولێ یە
٢٢٠	ئەز و دلبەر	ژڤانێ گولا شەپالم
٤١	هەر ئەرێ مە	گرتیێ داڤا یارێ مە
٤٩	مەگۆ بەلکی	من دەست وپێ دداڤا
١٨٢	پیرا شیرەتڤان	داڤا گولێ تو گرتی
٢٠١	خیالا بێ ترس و رەڤ	دەرمانێ دەردێ بلبل
٢٤٣	ئەز دزانم تو چەندی	دەرمانێ هەمی دەردێ
١٨٢	پیرا شیرتڤان	دەرمان کت برینا تە

خشتێ ژمارە (١) هەڤتێکستییا ب گوهورینا یان زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د هوزانێن دیوانا (شین و شادی)دا.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا ب گوهرینکارییان یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر دناڤبەرا دێرێن هوزانێن دیوانا (دلستان)دا
١٣	زەنگلێ من	سوند ب وێ رێچا ئەڤیندار/ سوند ب وێ هزرا پیرۆز
٤٢	بەرسڤا گولبهارێ	سوند خوارى مە هەتا هەتا
٦٤	دیسا هەیهێ	سوندێ دخوم ب لالەش/ سوندێ دخوم دیسانێ
٣١	ئاشۆپا فرۆک	مە تف دکر چەرخا فەلەک
١٣٥	بۆ دیندارێ خوین مژ	سەد تف لناڤ چاڤێن تە بت
٣٩	گولا زیز	ئەو بهارا گەش خەملی/ دیسا ل مە کر پاییز
٥١	روناک خانم	پاییزا دل تە کر بهار
٥٤	ئەز و شڤان و ئایەتوک	ب موزیکێ بەلاڤ بکە/ جار جار لمە سلاڤ بکە
٦٠	دەنگر	دەنگر دەنگر دەنگی مە خوەش بەلاڤ کە/دەنگر دەنگر ل هەمی کوردا سلاڤ کە
٥٢	روناک خانم	ل مەیدانێ فەیلەسۆفی/ تە دین کرن شێخ و سۆفی
٧٠	شێخ وئایەتێن روم وعەجەم	بڕ بر ژێ ڤاری کرن شێخ و مەلا

خشتێ ژمارە (٢) هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د هوزانێن دیوانا (دلستان)دا.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا ب گوهرینکارییان یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا
٦	ببورە	دەڕابە ڤە ببین جۆت
٢٦	تم ژ دل بخەملینە	وەرە ببین جۆت
١٤	جەژن ل مە هەلات	هەر پیرۆزبی، هەر پیروز بی
١٦	پیروز بێ	پیروز بێ، هەر پیروزبێ

٣١	جەژنە	جەژنا تە هەر پیروز بە
٤١	نەورۆزە	پیرۆزە، هەر پیرۆزە
٥٠	شەهید	سەد سلاڤ شەهید
٧١	خوونا شەهیدان	شەهیدان ڕە هەزار سلاڤ
٢٧	هەر ژ مێژڤە ئەم بندەستین	د خەبتین نا راوەستین
٣٢	پاشەرۆژ	هەر د خەبتین
٣١	جەژنە	د خوینن بلبل و کەو
٣٣	هەبوون	خەمئاوازێن کەو و بلبل
١٣	تو ب خێر هاتی ئەی نەورۆز	تو ب خێر هاتی ئەی نەورۆز
٤١	نەورۆز	ئەی جەژن تو ب خێر هاتی
٥٤	کۆمپیووتەر	پڕ پڕ خوەشە
٢٦	تم ژ دل بخەملینە	پڕ پڕ شرینە
٤٥	راستی سەرکەت	دەمەک نوو ل مە هەلات
٥٤	کۆمپیووتەر	دەمەک نوویە، گوهارتنە
٣٨	رەوشتێن مە کوردی نە	پێشمەرگەیێن وەلاتی نە
٢٧	هەر ژمێژڤە ئەم بن دەستین	جانگورێن وەلاتی نە
٣٢	پاشەرۆژ	پاشەرۆژەکە گەشە
٤٥	راستی سەرکەت	پاشەرۆژێ گەش بکن
١٨	شڤان ل بەر پەزی	من سۆزەک دا تە ژ دل
٢٠	دیلانا ئاشتخوازان	مە سۆزەک دا تە جانێ
٤٢	بابلەکان	شوون وارێن دجلە وفەرات
٥٤	راستی سەرکەت	ئاڤاکی دجلە و فەرات
٥١	دیسان مشەختم	ژ سێرتا کاڤل/ تا ئەوروپایێ
٥٢	ئوسلۆ بزانە	ژ سێرتێ تا ئوسلۆ
٢٤	ئەز و فەتۆش	ئەز ب خوەرە کرم جۆت
٢٦	تم ژ دل بخەملینە	وەرە ببین جۆت

خشتێ ژمارە (٣) هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د هوزانێن دیوانا (پاهیز)دا.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا ب گوهرینکارییان یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی، دلستان)دا
شین و شادی	لبەر دەنگێ دەهۆلا کورد	١٩	ل رۆژێن جەژن وسەر سالان
دلستان	زەنگلێ من	١٤	جەژن و سەر سال دێ بمینن
شین و شادی	مە گۆ بەلکی	٥٠	ب رەنگی بویک و زاڤا
دلستان	شێخ و ئایەتێن روم وعەجەم	٦٩	بۆک و زاڤا ب مەلۆلی ل ژڤانان
شین و شادی	دل ژ من بر	٢٤٧	سۆفی ژ کونجێ زڤراند/ ژ سەر و دل و ئیمان مراند
دلستان	روناک خانم	٥٢	ل مەیدانێ فەیلەسۆفی/ تە دین کرن شێخ و سۆفی
شین و شادی	وەرە وەرە	٢١١	وەرە وەرە شوخ و شەنگێ
دلستان	نڤاندنا سێویێ پاشباڤی	٢٩	بوکا کوردا شوخ و شەنگە
شین و شادی	پەیمان	١٦١	پر فهێتە ژ بۆ من
دلستان	هەیهێ	٢٠	فهێت کارم
شین و شادی	یارا نازەنین	٨٣	قەلەن دان و تێپەرین/ ئەوێن شەهیدێن ئەڤین
دلستان	نڤاندنا سێویێ پاشباڤی	٢٩	چبکم قەلەن خۆن جەنگە
شین و شادی	ئەز گولم و تو گولچنی	١٤٣	گول و بلبل کەیف وسەما
شین و شادی	گولبهار ومێشا هنگڤینی	٢٤	گول و بلبل دناڤە
دلستان	گەلۆ کانێ گولدانا من	٤٧	گول و بلبل د کەیفێ دا
شین و شادی	نۆرۆز جەژنا کوردایە	٦٩	شاهین د گەل شیلانێ
دلستان	بنڤیسە	٤٩	ل گەل شاهین وسلۆ/ مینا شیلان و زینێ
شین و شادی	بلبل ژڤانێ گولێ یە	٢٣١	ئەڤینا وێ ئەز پیر کرم
دلستان	بەرسڤا گولبهارێ	٤١	ئەز پیر کرم دەرد و خەمان
شین و شادی	رابە سەرخۆ ئەز گوری	١١٧	بەس بلەیزە چەپ و راست

دلستان	ئەز و شڤان وئایەتوک	٥٥	گوه مه دن راست و چەپ
شین و شادی	جوتیار و زەڤی	٧٥	بزانه ئەز چ دبێژم
دلستان	پێلدارم	١١	کەکو بزانه من چ گوت
شین و شادی	ئەز و دلبەر	٢٢٠	چ بکەم زمان درێژم
دلستان	پەسنێ مەتین	٣٨	چ بکم هاوار و قیژین
شین و شادی	ل بەر دەنگێ دەهولا کورد	١٩	ژ فەرهەنگا دلێ خەمگین
دلستان	زەنگلێ من	١٢	ژ فەرهەنگا قازی یە

خشتێ ژمارە (٤) هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەردوو دیوانێن (شین و شادی، دلستان)دا.

دیوان	لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)دا
شین و شادی	٢١١	وەرە وەر	ئاوازێن بلبل وکەوا
پاهیز	٣٣	هەبوون	خەمئاوازێن کەو و بولبول
شین و شادی	١٥	سەیران	سۆزێ ددم بۆ تە مە ئەز/ بەرسڤا من بلەز
پاهیز	٦	ببورە	سۆزا دوماهیێ یە/ ژ بۆ تەناهیێ یە/ بۆ تە مە ئەز، ببورە/ ڤەگەڕە بلەز، ببورە
شین و شادی	٢٢٠	ئەز و دلبەر	شەڤ و رۆژێ دنالم
پاهیز	٦٦	ئەمان	شەڤ و رۆژێ دنالم لێ
شین و شادی	٩١	بهار وەلاتێ من	ب نیرگز و گول و ریحان
پاهیز	٤٧	هەی دوهۆک	نیرگز و ریحان و نەسرین
پاهیز	٢٠	دیلانا ئاشتخوازان	نێرگزی، هەم ریحان
شین و شادی	٧٥	جوتیار و زەڤی	زەڤیکێ ئەز نە گێژم/ بزانه ئەز چ دبێژم

پاهیز	٦٢	دلبەرا چاک و رێزدار	بزانە ئەز نە گێژم/ ببهێزە کا چ دبێژم
شین و شادی	٩١	بهارا وەلاتێ من	ب دل شادی دکن دیلان
پاهیز	٣٧	تو رەوشا وەلیتێ	ژ بو تە دکن دیلانێ
شین و شادی	١٩	لبەر دەنگێ دەهولا کورد	ژ لەو دلبەر دنالم ئەز
پاهیز	٤٠	نازێ	ژ بو تە دلبەر دنالم ئەز

خشتێ ژمارە (٥) هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)دا.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هەرسێ دیوانێن (دلستان، پاهیز)دا
دلستان	هەیهێ	٢٠	بێ ناڤ و نیشانم/ تشتەکی ژخو نزانم/ بێ پێناسم/ خو نە ناسم
پاهیز	ژیانا من	٢٨	بێوار- و ناڤونیشانم/ هاوار بێ ناسنامە مە

خشتێ ژمارە (٦) هەڤتێکستییا ب گوهورینا یانژی ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەرسێ دیوانێن (دلستان، پاهیز)دا.

دیوان	ناڤونیشانێن هوزانان	لاپەر	هەڤتێکستییا ب گوهورینا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا
شین و شادی	مە گۆ بەلکی	٥٠	ب رەنگی بویک و زاڤا
دلستان	شێخ و ئایەتێن روم وعەجەم	٦٩	بۆک و زاڤا ب مەلۆلی ل ژڤانان
پاهیز	دۆزا مە	٨	دێ بن بووک و زاڤا
شین و شادی	شڤان	١٠١	ئەڤ کارێ من خەباتە/ ژ بۆ من وەلاتە
دلستان	زەڤی لمن زڤری	٤٤	کارێ مە تم خەباتە/ بۆ مللەت و

			وەلاتە
پاهیز	دۆزا مە	٨	وەلاتێ خوە دخوازن / کار و خەباتە
شین و شادی	جوتیار و زەڤی	٧٥	بزانە ئەز چ دبێژم
دلستان	پێلدارم	١١	کەکو بزانە من چ گوت
پاهیز	دلبەرا چاک و رێزدار	٦٢	ببهێزە کا چ دبێژم
شین و شادی	لبەر دەنگێ دەهولا کورد	١٩	ژ لەو دلبەر دنالم ئەز
دلستان	مەگو بەلکی	٤٩	شەڤ تا سەحەر دنالم
پاهیز	نازێ	٤٠	ژ بو تە دلبەر دنالم ئەز

خشتێ ژمارە (٧) هەڤتێکستییا ب گوهورینا پەیڤەکێ یان زێدەتر د ناڤبەرا هوزانێن هەرسێ دیوانێن (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا.

٢. شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی ژ لایێ ناڤونیشانێن هوزانان:- د ئەڤی جۆریدا هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن هوزانەکێ ل گەل ناڤونیشانێن هوزانەکا دیتردا ئەڤجار چ د ئێک دیواندا بیت یان زێدەتردا دروستدبیت، هەر وەکو ل دویڤ خشتێن ل خوارێ بەرچاڤدبیت:

لاپەر	هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (شین و شادی)د
١٦٣	ئەی کچا کورد
٢٠٥	ئەی کچا باش گولبهار
٢٧	گولبهار و بلبل
١٤٧	گولبهار و کۆتر
١٦٩	گولبهار و بەلیتانک
١٩١	گولبهار و خالخالۆک
٢١١	گولبهار و مێشا هنگڤینی

خشتێ ژمارە (١) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (شین و شادی)دا.

وەکو ئاشکرا هەڤتێکستی دناڤبەرا چەند ناڤونیشانێن هۆزانەکان د دیوانا (شین و شادی)دا پەیدابوویە، هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن هوزانا (ئەی

کچا کورد) و (ئەی کچا باش گولبهار) دروستبوویە، لێ هۆزانڤانی پەیڤا (کورد) بۆ پەیڤا (گولبهار) گوهورییە و پەیڤا (باش) ل سەر ناڤونیشانێن هەڤتێکستکری (ئەی کچا باش گولبهار) زێدەکرییە. هەروەسا هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن چەند هوزانەکێن دی یێن هەمان دیوان هاتینە دروستکرن، لێ هوزانڤانی پەیڤێن (بلبل، کۆتر، بەلیتانک، خالخالۆک، مێشا هنگڤینی) ل سەر پەیڤا (گولبهار) زێدەکرییە د ناڤونیشاناندا.

لاپەر	هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (دلستان)دا
٢٠	هەیهێ
٦٤	دیسا هەیهێ

خشتێ ژمارە (٢) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (دلستان)دا.

د دیوانا (دلستان)دا ب تنێ هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن دوو هوزاناندا پەیدا بوویە، هۆزانا (هەیهێ) لگەل ناڤونیشانێن هۆزانا (دیسا هەیهێ). وەکو ئاشکرا هۆزانڤانی پەیڤا (دیسا) ل سەر ناڤونیشانێن هوزانا دووێ زێدەکرییە.

لاپەر	هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (پاهیز)دا
٣١	جەژنە
٤١	جەژن ل مە هەلات
٧	خوونا شەهیدان
٥٠	شەهید

خشتێ ژمارە (٣) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (پاهیز)دا.

ژ ئەڤێ خشتەی دیارە هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن چار هۆزانان ژ دیوانا (پاهیز) هاتینە ئەنجامدان. ناڤونیشانێن هۆزانا دووێ (جەژن ل مە هەلات) ژ ناڤونیشانێن هۆزانا ئێکێ (جەژنە) هەڤتێکستکرییە، لێ هۆزانڤانی (ل مە هەلات) ل سەر زێدەکرییە. هەروەسا ناڤونیشانێن هۆزانا چارێ (شەهید) ژ ناڤونیشانێن هۆزانا سێیێ (خوونا شەهیدان) ب زێدەکرنا پەیڤا (خوونا) هاتینە هەڤتێکستیکرن.

لاپەر	هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (شین و شادی و دلستان)دا
٣٥	سترانا گولبهاریێ
٤٢	بەرسڤا گولبهاریێ

خشتێ ژمارە (٤) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانا (شین و شادی و دلستان)دا.

ل ڤێرە ب تنێ هەڤتێکستی دناڤبەرا دوو ناڤونیشانان ژ دیوانێن (شین وشادی، دلستان) پەیدابوویە، لێ هۆزانڤانی هەمان پەیڤا (گولبهاریێ) د ناڤونیشانێن هوزانێن هەردوو دیوانان‌دا بکارهینایە، بتنێ پەیڤا (سترانا) ژ ناڤونیشانێن هوزانا (سترانا گولبهاریێ) د دیوانا (شین و شادی)دا ب پەیڤا (بەرسڤا) د ناڤونیشانێن هوزانا (بەرسڤا گولبهاریێ) د دیوانا (دلستان)دا.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)دا
شین و شادی	٢٠٩	وەرە وەرە
پاهیز	٦٠	وەرە وەرە کوردو وەرە

خشتێ ژمارە (٥) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان د دیوانێن (شین و شادی، پاهیز)دا.

ل ڤێرە ب تنێ هەڤتێکستی دناڤبەرا (٢) ناڤونیشانان ژ دیوانێن (شین و شادی و پاهیز) پەیدابوویە، وەکو دیار هۆزانڤانی هەمان پەیڤا (وەرە) د هەردوو ناڤونیشانان‌دا بکارهینانیە، لێ د دیوانا (پاهیز) پەیڤا (کوردو) ل سەر ناڤونیشانێن هوزانێ زێدەکریە و بوویە (وەرە وەرە کوردو وەرە).

٣. شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی یا ناڤونیشانێن هوزانان ل گەل دیترێن هوزانان:- د ئەڤێ هەڤتێکستییێدا هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن هوزانەکێ لگەل دێرەکا هۆزانەکا دی یان زێدەتر ژ هۆزانەکێ پەیدادبیت. ئەڤجار چ دهەمان دیواندا بیت یان دناڤبەرا چەند دیوانەکاندا بیت.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	دێرێن هاتینە هەڤتێکستیکرن	ناڤونیشانێن هوزانێن وان دێران	لاپەر
٨٥	قەلەنیێ گران	لەورا قەلەن گرانم	گازندە ژ دلبەرێ	٦١
٥٣	هەر ئەڤینداریێ جارابم	هەر ئەڤینداریێ جارا مە	هەر ئەرێ مە	٤٠
٩٥	چاڤە نێرم	چاڤە نێرم خەبەر نایێ	کچێ گولێ کا مزگینی	١١٣

خشتێ ژمارە (١) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان ل گەل دێرێن هوزانی د دیوانا (شین و شادی)دا.

د ئەڤێ خشتەیدا هەڤتێکستی ب گوهورین و زێدەکرنا چەند پەیڤەکان دناڤبەرا(٣) ناڤونیشانێن هوزانان ل گەل(٣) دێرێن هۆزانێن دیتر د دیوانا (شین و شادی)دا پەیدابوویە. هەڤتێکستی دناڤبەرا ناڤونیشانێن هۆزانا (قەلەنیێ گران) لگەل دێرا هۆزانی (لەورا قەلەن گرانم) ژ هۆزانا (گازندە ژ دلبەرێ) پەیدابوویە، ناڤونیشانێن هۆزانا (هەر ئەڤینداریێ جارابم) لگەل دێرا هۆزانی (هەر ئەڤینداریێ جارا مە) ژ هۆزانا (هەر ئەرێ مە) پەیدابوویە، ناڤونیشانێن هۆزانا (چاڤە نێرم) لگەل دێرا هۆزانی (چاڤە نێرم خەبەر نایێ) ژ هۆزانا (کچێ گولێ کا مزگینی) پەیدابوویە.

لاپەر	ناڤونیشانێن هوزانان	دێرێن هاتینە هەڤتێکستیکرن	ناڤونیشانێن هوزانێن وان دێران	لاپەر
١٦	پیرۆز بێ، هەر پیرۆز بێ	هەر پیرۆزبێ، هەر پیرۆز بێ	جەژن ل مە هەلات	١٤
٥٤	کۆمپیووتەر	کۆمپیووتەر و ئینترنیت	ژ بۆ گەل و وەلاتی	٦١
٢٨	ڕاستی سەرکەت	ڕاستی ژی دێ سەرکەڤە	سارێژ بکە برینێ	٤٥

خشتێ ژمارە (٢) هەڤتێکستییا ناڤونیشانێن هوزانان ل گەل دێرێن هوزانی د دیوانا (پاهیز)دا.

د ڤێرەدا هەڤتێکستی دناڤبەرا (٣) ناڤونیشانێن هۆزانان لگەل (٣) دێرێن هۆزانێن دیتر د دیوانا (پاهیز) دا پەیدابوویە. هەڤتێکستییا دەقاودەق دناڤبەرا ناڤونیشانێن هۆزانا (پیرۆز بێ، هەر پیرۆز بێ) لگەل دێرا هۆزانی (هەر پیرۆزبێ، هەر پیرۆز بێ) ژ هۆزانا (جەژن ل مە هەلات) پەیدابوویە، لێ بتنێ هوزانڤانی پەیڤا (هەر) ل سەر دێرا هەڤتێکستکری زێدەکریە. ناڤونیشانێن هۆزانا (کۆمپیووتەر) لگەل دێرا هۆزانی (کۆمپیووتەر و ئینترنێت) ژ هۆزانا (ژ بۆ گەل و وەلاتی) ب زێدەکرنا پەیڤا (کومپیوتەر و ئینترنێت) پەیدابوویە، ناڤونیشانێن هۆزانا (ڕاستی سەرکەت) ل گەل دێرا هۆزانی (ڕاستی ژی دێ سەرکەڤە) ژ هۆزانا (ساریژ بکە برینێ) ب زێدەکرنا (ژی) و (دێ) و گوهورینا (سەرکەت) بۆ (سەرکەڤە) پەیدابوویە.

دیوان	لاپەر	ناڤونیشانێن هاتینە هەڤتێکستیکرن	دێرا هاتییە هەڤتێکستیکرن	ناڤونیشانێن هوزانێ
شین و شادی	٢١٧	ئەز و دلبەر	ئەز و تو ئەی دلبەرێ	ئەز و تو
پاهیز	٢١			
شین و شادی	٢٤٧	دل ژ من بر	دل ژ من بر گولا جوان	وەرە وەرە
شین و شادی	٢١١			

خشتێ ژمارە (٣) هەڤتێکستییا_ناڤونیشانێن هوزانان ل گەل دێرێن هوزانێ د دیوانێن (پاهیز)دا.

ئەنجام:

پشتی ئەڤ ڤەکۆلینە مە ئەنجامدای ئەم گەهشتینە ڤان ئەنجامێن ل خوارێ:

١. ئاریشا زاراڤێ هەڤتێکستیێ ئێکە ژ ئاریشێێن زاراڤێن ڕەخنەیی، ئەوێن گرنگییەکا هەرە مەزن د بوارێ ڤەکۆلینێن ڕەخنەییدا هەی، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ بەرفرەهبوونا هزروبوچونێن ڕەخنەییە ل ڕۆژهەلات و ڕۆژئاڤایێ و

هەمەجۆریا واتایان و جوداهیا تێگەهانە دەربارەی ڤی زاراڤی، لەورا بوویە جهێ گرنگیپێدان و گەنگەشەکرنێ دناڤبەرا ئەدەبناس و ڕەخنەگراندا.

٢. هەڤتێکستییا خۆدی دناڤئێکداچوون و کارلێکرن و وەرگرتنە دناڤبەرا تێکستاندا، دبیت ئەڤ کارلێکرنە ژ ئەنجامێ دووبارەکرنا هۆزانڤانی بۆ تێکستەکێ خۆ ب مەبەستا بەرهەمهینانا تێکستەکێ دیترە. واتە پروسێسا هەڤتێکستیێ د دروستکرنا پەیوەندیانە دناڤبەرا تێکستەکێ هوزانڤانی و تێکستێن وی یێن بەراهیێ.

٣. هۆزانڤانی تا رادەکی بەرفرەهـ شیایە پەیوەندییەکا کارلێکی و ئەکتیڤانە دناڤبەرا دیوانێن (شین و شادی، دلستان، پاهیز)دا دروستبکەت. واتە هوزانڤانی خۆ دووبارە کرییە د تێکستێن خۆ یێن داهاتیدا، ب ڕێکا دووبارەکرن و وەرگرتنا هندەک دەربرینان یان هندەک هزر و واتایان بیت ژ تێکستێن خۆ یێن بەراهیێ ب مەبەستا ئاڤاکرنا تێکستێن خۆ یێن نوی.

٤. هەڤتێکستییا خۆدی دناڤبەرا ڤان هەر سێ دیوانێن هەلبژارتی، وەک نموونە بۆ پراکتیزەکرنا ڤی جۆری ژ هەڤتێکستیێ ب چەند شێوازەکان هاتینە دەستنیشانکرن، وەک (شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی یا دەقاودەق یان وەکو خۆ، شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی یا واتایی دناڤبەرا فرێز و ڕستەیان، شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی ب گوهرینکارییان پەیڤەکێ یان ب زێدەکرنا پەیڤەکێ یان زێدەتر ژ پەیڤەکێ، شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی ژلایێ ناڤونیشانێن هوزانان، شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی یا ناڤونیشانێن هوزانان ل گەل دێرێن هوزانان).

٥. هۆزانڤانی ب ڕێکا شێوازێن هەڤتێکستییا خۆدی، ئەوێن د دیوانێن ویدا هاتینە بەرچاڤکرن، ڤیایە هەمان هەلوێستێ خۆ یێ د تێکستێن بەراهیێدا هەر دناڤ تێکستێن خۆ یێن نویدا دووپات بکەت و دووبارە ب ئازرینیت، ئەڤەژی تاڕادەکێ مەزن گرێدایی بیردانک و باکگراوەندێ ڕەوشەنبیریێ هۆزانڤانی، دیسان گرێدایێ ڕادێ گرنگیا وی بابەتی و هەلوێستییە ل دەڤ وی .

٦. ب مەبەستا پەیداکرنا پەیوەندییەکا کارلێکریا بەرهەمهێنەر د ناڤبەرا

تێکستێ کەڤن و نویدا، لەورا دشێین بێژین هۆزانڤان تا رادەکێ د هەرسێ دیواناندا وەکو کەسەکێ چاڤلێکەر بۆ هۆزانێن خۆ یێن بەراهیێ بەرچاڤ دبیت، چونکی پشتبەستن ل سەر چەند شێوازەکێن هەڤتێکستییا خۆدی کرییە، داکو دەربرینێ ژ هەلویست و ئەزموونا خۆ یا شعری و رادێ مفا وەرگرتن ژ بکارهینانا ئەوان هوزانان یێن ژلایێ هونەری و دیارکرنا باکگراوەندێ خۆ یێ رەوشەنبیری و ئەدەبی بکەت، لەورا دشێین بێژین شێوازێ هەڤتێکستییا خۆدی دناڤبەرا بەرهەمێن نڤیسەری بخۆدا دبیتە خالەک ژبۆ جوداکرنا و نیاسینا سیما و تایبەتمەندیێن شێوازێ نڤیسین و بەرهەمهینانا هەر نڤیسەرەکی ژ نڤیسەرەکێ دیتر.

لیستا پەراوێز و ژێدەران:

(*) زاراڤێ هەڤتێکستکرن ل جهێ (المتناصة) هاتییەدانان.

(١) طلب، محمد امين (9/6/2019)، انتقال التناص الى الخطاب النقدى العربى. .Htt://www.alukan.net/literature-language

(٢) اسماعيل، نداء على يوسف (٢٠١٢)، التناص فى شعر محمد القيس: رسالة ماجستير، فلسطين: كلية الدراسات العليا، قسم اللغة العربية وادابها،.

(٣) جبريل، خميس محمد حسين (٢٠١٥)، التناص فى شعر يوسف الخطيب- دراسة وصفية-: رسالة ماجستير، غزة: قسم اللغة العربيه، كلية الاداب والعلوم الانسانية.

(4) ZENGİN, Mevlüde (2016)، AN INTRODUCTION TO INTERTEXTUALITY AS A LITERARY THEORY: DEFINITIONS, AXIOMS AND THE ORIGINATORS, Pamukkale Üniversitesi, Turkey:

* زاراڤێ (تێکستبوون) ل جهێ زاراڤێ (النصية) هاتیە دانان.

(٥) سلام، سعيد (٢٠١٦)، التناص التراثي- الروايه الجزائرية-انموذجا:، ، ط١، الاردن: عالم الكتاب الحديث.

(٦) غروس، ناتالي بيفى (٢٠١٢)، مدخل الى التناص، دمشق: دار نينوى للدراسات والنشر والتوزيع،.

(٧) فريجي، ملكية (15/7/2019) مفهوم التناص- المصطلح والاشكالية-: عود الند، الجزائر: مجلة ثقافية فصلية.http://wwwoudnad.net lsipiph?artical.

(٨) تودوروف، تزفتيان(٢٠١٢)، ميخائيل باختين، المبداء الحوارى: ط١، القاهرة: رؤية

النشر والتوزيع.

(٩) ناهم، احمد (2004)، التناص فی شعر الرواد، ط1، بغداد.

(١٠) Allen, Graham (2000), Intertextuality: London, 1st published Routledge.

(12) Abrams heinle M.H Heinle & (1999), A glossary of literary terms: 7th edidtion, USA.

(١٣) ميرزانی، حسين (9/6/2019)، التناص الادبی ومفهومه فی النقد العربی الحديث. www.diwarnalarabic.com7spip>articale29.

(١٤) المهدی، ماهر (11/6/2019) التناص ذاكرة القصيدة، www.aliihad.ae>mobiledetails.

(١٥) رەسول، هەلمەت بایز (٢٠١٢)، دەقاوێزان لە رۆمانی (دواهەمین هەناری دونیای)، بەختیار عەلی دا: ناما دکتورا، زانکویا سوران: فاکەلتی ئاداب.

(١٦) حاجی، نەفیسا اسماعیل (٢٠١٤)، سیناهێن رەخنەیی: ج١، لندن: MOMEN.

(١٨) مەحموود، شنو محەمەد (٢٠١٢)، دەقاوێزان لە شیعری نوێی کوردیدا بەنموونەی (پیرەمێرد، گوران، لەتیف هەلمەت): سلیمانی:

(١٩) مفتاح، محمد (١٩٩٢)، تحليل الخطاب الشعري (استراتيجيه التناص): ط٣، دار البيضاء: المركز الثقافي العربي.

(٢٠) حماده، حسن (١٩٩٨)، تداخل النصوص فی الرواية العربية: الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.

(٢١) عبد الكريم، عبد القادر (٢٠١٨)، رۆلی هەڤتێکستیێ و جۆرێن وێ د ئاڤاکرنا تێکستێ هوزانا کرمانجیا ژووریدا، زانکویا زاخۆ.

(٢٢) فلاح، أوغلي حسن (٢٠٠١)، بروز التناص الذاتي (الدرويش الدرويشی) فی جداريته مع عده قصائد من دواوينه بعد اهداف التناص اقتحام الذات عالم اخر: مجله الموقف الادبی، دمشق:

(٢٣) جاسم،، علی متعب (٢٠٠٩)، التناص انماطه ووظائفه فی شعر محمد رضا الشبيبی: مجلة العلوم الانسانية، عدد (١٦)، https://www.iasj,net>iasj>article.

(٢٤) بوتانی، صبری (١٩٧٩)، شین و شادی: چ١، بەغدا: چاپخانا (الاديب البغدادية).

(٢٥) بوتانی، صبری (١٩٨٤)، شین و شادی: چ٢، بەغدا: چاپخانا (الحوداث).

(٢٦) بوتانی، صبری (١٩٨٤)، دلستان: بەغدا: چاپخانا (الحوداث).

(٢٧) بوتانی، سەبری، (٢٠٠٤)، پاهیز- دیوانا (٤)ێ: چ1، بەرلین: چاپخانا هاڤیبون.

الملخص:

في هذه الدراسة حاولنا ان نبين بان التناص ليس فقط بمعنى تفاعل و وجود علاقة بين نص ونص اخر او عدة نصوص اخرى. سوى او كانت هذه النصوص سابقة او معاصرة له وانما بالاضافة الى ذالك فان التناص ياتي ايضا بمعنى التفاعل والاقتباس بين نصوص واعمال الكاتب الواحد. حيث ان التناص ينقسم بشكل عام الى ثلاثة انواع: وهى التناص الذاتي: ويتم فيه التفاعل والتداخل والاقتباس بين نصوص الكاتب الواحد. والتناص الداخلى: حيث يتم فيه التفاعل والتداخل والترابط بين نصوص كاتب مع نصوص معاصرة له. التناص الخارجي: يحدث التفاعل والتداخل والترابط هنا بين نص ومجموعة كبيرة من النصوص الاخرى. في هذه الدراسة وفقة من اجل بيان اهم اساليب التناص الذاتي المستخدمه بين الدواوين الثلاثة المختارة كعينة للبحث وهي (شين وشادي، دلستان، باهيز). وقد تبين بعد التطبيق بأنه تم استخدام اسلوب التناص الذاتي من قبل الشاعر عن طريق الاخذ والاقتباس للعديد من الكلمات والتعابير والافكار والمعاني فيما بين الداووين المذكورة. ويعود هذا الى رغبة الشاعر فى اثارة مواقفه وتجاربه فى نصوصه السابقة واعادتها مرة اخرى فى نصوصه اللاحقة، وكذالك لما لهذه المواقف والتجارب من دور مهم وكبير فى حياته وتجربته الابداعية. ايضا التناص الذاتى هو من المقومات التى نستطيع من خلالها التعرف على خصائص واسلوب الكتابة لكل كاتب او شاعر وايضا للتميز بين اسلوبه وبين اسلوب غيره من الكتاب او الشعراء.

الكلمات الدالة: الاسلوب، التناص، النص، الذاتي، التفاعل، العلاقة، الاقتباس، ديوان.

Abstract

The Method of intertextuality Between Three Divans
(Sheen Shady, Delistan, Bahiz)

This study, entitled is an attempt to show that intertextuality is not only tackle the interaction and relationship between two texts or a text and a group of texts, whether these texts are prior or contemporary texts. But, it also tackles the interaction, connection and relationship among the texts and works of the same writer. Generally, intertextuality is divided into three types: self-intertextuality: in this type of intertextuality, interaction, overlap, and quotation occur between the texts of one writer. Internal: in this type of intertextuality, interaction and relationships is between two texts of the same period of time. External: this type of intertextuality is the reaction, interference, and bonding between a text and a large group of other texts. The purpose of this study is to show the most important methods of self-intertextuality that are used in all the three divans that are selected as a sample for research. The results showed that this type of intertextuality has been used in all the three divans by quoting words, expressions, ides, and meanings. This is due to the poets' desire to raise and show their experiences of their previous texts in their new texts, because it has a big and significant role in their journey of creativity and productions. Self-intertextuality of the texts of the same writes also becomes a principle for identifying and determining the characteristics of the style of writing of each writer or poet, and also to distinguish between different styles of different writers and poets.

Keywords: method, intertextuality, text, self, interaction, relationship, quotation, divan.

ڕۆڵی شاعیر لە سروودی نەتەوەیی کوردیدا
زێوەر وەک نموونە

م.ئاری قادر محەمەد
بەشی موزیک - کۆلێژی هونەرە جوانەکان
زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر
ariqadir65@gmail.com

پ.ی.د. هەیسەم شەعوبی ئیبراهیم
بەشی پەروەردەی هونەری
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی
زانکۆی موستەنسەرییە- بەغداد.
Hathamshaoobi54@gmail.com

پ.د. رزگار محمد شێخ محمد
بەشی موزیک - کۆلێژی هونەرە جوانەکان
زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر
mailto:rizgar.shikhmohamad@su.edu.krd

پوختە

ئەم توێژینەوەیە لەسەر ڕێبازی مێژوویی و وەسفی ئەنجام دراوە، بەشێوەیەکی زانستی ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە لەچەند بابەتێک پێکهاتووە: بابەتی یەکەم تایبەتە بە سەرەتای دروستبوونی سروودی نەتەوایەتی و ئەو هۆکارە ڕامیارانەی کە ڕۆڵی هەبووە لەو بوارەدا. بابەتی دووەم بریتییە لە مێژووی هۆنراوەی نەتەوایەتی لەکوردستان و ڕۆڵی شاعیر لە چاندنی تۆوی بیری نەتەوایەتی و خۆشویستنی خاک ونیشتمانی کوردان. بابەتی سێیەم بریتییە لە ڕۆڵی زێوەری شاعیر وەک پێشەنگێک لە ناساندن و بڵاوبوونەوەی ئەو سروودانە. ئەمەش ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە شاعیر لە سروودی نەتەوایەتیدا گرنگترین ڕۆڵ و کاریگەریی بەرچاوی هەبووە، لە چاندنی تۆوی خۆشویستن و دڵسۆزی و بەرگری کردن لەخاک و نیشتمان. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە تیشک خستنە سەر ئەو ڕۆڵەیە کە شاعیر بینیویەتی لە سەرەتای دروستبوون و فێرکردن و بڵاوبوونەوەی سروودی نەتەوایەتیی لەناو گەنج ولاوان و کۆمەڵگەی کوردەواریدا.

وشە سەرەکییەکان: ڕۆڵی شاعیر ، هۆنراوەی نەتەوایەتی، سروودی نەتەوایەتی.

کێشە و گرنگی توێژینەوە:

مرۆڤ بەشێکی دانەبڕاوە لەو واقیعەی کە تێیدا دەژی و لە ژێر کارلێک و کــاریگەری ئەو ڕاســتیانەدایە. ئەو واقــیعە پەیوەســتە بە بــارودۆخی کـۆمەڵایەتی و کولتـووری و ئـابووری و سیاسـییەوە. سـروودی نەتەوەیـی لەســەر بنەمــای گرێـدان و پتەوکردنــی ناسـنامەی نەتەوەیــی و نیشــاندانی ڕووداوە مێژووییەکـانی مـیللەت دامەزراوە و یـادەوەری بە کـۆمەڵی شــەڕ و سەرکەوتن و قارەمانێتی نوخبە سیاسی و سەربازییەکان بەرجەستە دەکات، بەو شــێوەیەش ڕۆڵــی هەبــووە لە بەرزکــردنەوەی هەســتی هــاودەنگی و نیشتمانپەروەری و وروژاندنی هەستی بەهێزی پڕ لە سۆز و خۆشـی و خەم و تورەیی. بە شێوەیەکی گشتی "موزیک بە بانگەشـەکردن بۆ ڕابردوویەکی مێژوویـی هـاوبەش، بـۆ پێکهێنـانی ناسـنامەی نەتەوەیـی بەکاردەهێنرێت (Yi-Chieh Lai, ,2018,pp16)

سـروودی نەتەوەیـی لەنـاو میللەتـی کـورد کاتێـک دەسـتی پێکـرد، کە لە سـرووده فەرمییەکانـدا هـیچ شـتێکیان نەدۆزیـیەوە، کە هەڵوێسـتی خۆیـان بەرامــبەر بەو ڕووداو و بارودۆخــانە دەرببــڕن، کە پێیــدا تێـدەپەڕن. ئەگەر سەرنج بدەین بە سرووده نەتەوەییە کوردییەکاندا بەپێی گۆڕانکاریی باری سیاسی کارلێکی، لەگەڵ کات و شوێندا کردووە و بەسەر سێ قۆناغدا دابەش دەبێت. سـەرەتا قۆنـاغی خۆناسـاندن و چەسـپاندنی میراتـی نەتەوایەتـی و خۆشویسـتن و دڵسـۆزی بـۆ نیشـتمانی کـوردان و وەسـف کردنـی دیـمەنە ڕەنگینەکـانی کوردسـتان. ئەم جـۆرە سـروودانە زیـاتر پەیوەسـت بـوو بە سـەردەمی داگیرکردنـی بەریتانیـا و سـەردەمی پاشـایەتی. قۆنـاغی دووەم سەرەتای دروست بوونی دەوڵەتی کۆماری و بەڵێنی دەسـەڵاتداران بەپێکەوە ژیـان و یەکسـانی و مـافی شارسـتانی تـاکی کۆمەڵگـا بەبـێ جیـاوازی، لەم قۆنـاغەدا لەگەڵ سـرووده نەتەوەییەکاندا سـروود بـۆ پێکەوە ژیـانی کـورد و عەرەب لەیەک نیشـتماندا دەگـوترایەوە. لەقۆنـاغی سـێیەمدا پەرچەکـردار بـوو بەرامــبەر بــێ بەڵێنــی و دڕنــدەیی دەســەڵاتدارانی حکــومەتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق. لێرەدا هۆنراوەی سروودەکان هۆشیارکردنەوە و بانگەوازی

نـاڕەزایی و ڕێپێـوانی سـەربازیی و بەرگریکـردن و شـەڕ و قوربانیـدان بـوو لەپێنـاوی مـان و نەمانـدا. لەبەر ئەوەی شـاعیر لە سـروودی نەتەوایەتیـدا گرنگتـرین ڕۆڵ و کـاریگەریی بەرچـاوی هەبـووە. تـوێژەر بەپێویسـتی زانـی توێژینەوەیەکی زانستی ئەکادیمی لەسەر ئەو ڕۆڵە گرنگەی شاعیر بکات.

ئامانجی توێژینەوە:

هەوڵـدەدات تیشـک بخـاتە سـەر ڕۆڵـی ئەو شـاعیرە پێشـەنگانەی کە لە بـواری هـۆنراوە و سـروودی نەتەوەییـدا کاریـان کـردووە. لەهەمـان کاتـدا ئاشـکراکردنی کەشـی ڕامیـاری و کـۆمەڵایەتی و کولتـووری و هـونەری لە هەرێمــی کوردســتانی عێـراق لەو سـەردەمەدا و کاریگەرییەکـانی لەســەر بەرهەمهێنان و هەوڵدان و هاندانەکانیان بۆ پەرەپێدانی سـروودی نەتەوەیـی بەمەبەسـتی بڵاوکـردنەوەی لەنـاو خوێنـدکاران و گەنجـان. هەروەهـا ئەم تــوێژینەوەیە ئەوە دەخــاتە ڕوو کە ئەو شــاعیرە پێشــەنگانە لە ســەردەمی خۆیاندا چۆن ئەو سروودانەیان ئامادە کردووە و خوێندکار و گەنجانیـان فێر کردووە و بڵاویان کردووەتەوە.

ڕێبازی توێژینەوە:

ئەم تــوێژینەیە لەســەر ڕێبــازی (مێژوویــی وەســفیی)ە، کە وەســفی دیاردەیەک یان ڕووداوێک یان شتێکی دیار کراو دەکات، لەگەڵ کۆکردنەوەی زانیــاری ڕاســت و تێبینییەکــان لەســەریان و وەسـفکردن و خەمڵانـدنی بــارودۆخە گشـتی و تایبەتییەکـان، هەروەهـا بە بەکارهێنـانی سـەرچاوە و ئەرشیفە تۆمارکراوەکانی دەنگ و ڕەنگ.

سنوورەکانی توێژینەوە:

سـنوری جـوگرافی ئەم تـوێژینەوەیە تـایبەتە بە هەرێمـی کوردسـتانی عێراق.

سنوری مێژوویی سەرەتای دروستبوونی سروود لە کوردستانی عێراق، تا شۆڕشی ١٤ ی گەلاوێژی ١٩٥٨.

سنوری بابەتی ژیانی شاعیر و سرووده نەتەوەییەکانی.

٢. چوارچێوەی تیۆری:

١.٢. مێژووی سروود لە هەرێمی کوردستانی عێراق

لێکدانەوەی زمانەوانی وشەی سروود "ڕەچەڵەکی وشەیەکی زۆر دێرینی سانسکریتە، کە بەشێوگی ساروود Sarúd هەڵێنجراوە، کە ئاماژەیە بۆ موزیک و ئامێرێکی هیندستانیی بەمانای گۆرانیی پیرۆز، سپەنتا (مقدس) Holy Hymn لە ئاڤێستادا[1] بەشێوگی سراوتەن Sraoten و لەکوردییدا بە شێوەی سروود هاتووەتە سەر گۆ، کەهەمان مانا دەبەخشێت". (قەرەداغی ، ٢٠٢٢، ١٠٩).

بە شێوە گشتیەکەی سروود هەڵگری ئایدیۆلۆژیایەکی ئاراستەکراوی ڕاستە و خۆیە، کە لە سەرەتای دروست بوونییەوە ئایدیۆلۆژیایەکی دینی و خواپەرستی هەبووە کاری پەروەردەی ناسنامەی ئایینی بووە، بۆ نموونە لە کوردستاندا دینی زەردەشت بە یەکێک لە یەکەمین سەرچاوەکانی گۆرانی و موزیک دادەنرێت (بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: حەمە باقی، ٢٠٠٩، ١١٧-١٦٠). لە ئەورووپاش بەهەمان شێوە دینی مەسیح سەرچاوەی یەکەم و گرنگی پێشکەوتن و گەشەی گۆرانی و موزیکە، چونکە کڵێسا بە مەبەستی بڵاوکردنەوە و پیشاندانی شکۆمەندی دینەکەی موزیک و گۆرانی بەکار دەهێنا نموونە (Hymn)[2] ئەو جۆرە گۆرانی وتنەیە کە پەیوەستە بە ڕیتمی دەقێکی شیعرەوە. (الشوان ، ١٩٧٩، ١٢٢). کە ستایشە بۆ خودا لە ڕێگەی دینەوە بەکار هاتووە.

کۆراڵ (Chorale) لە سەرەتادا بریتی بوو لەو سروودە دینییانەی کە لە کڵێساکاندا پێکەوە دەگوترا. پاشان بۆ جیاکردنەوەی سروودی دینی و دنیایی بە سروودی دنیایی دەگوترێت (Anthem)[3]. کە دووەمیان ستایشە بۆ شتە دنیاییەکان، وەک پەروەردەی ناسنامەی نیشتمانی یاخود نەتەوە.

لە عەرەبیدا "(النشید) مانای بەرزکردنەوەی دەنگە بەڕیتمێکی ڕێکوپێک و خاوەنی بیرۆکەیەکی ئایینی بێت، واتە ئەو دەقەی دەبێتە سروود دەبێت هەڵگری پەیامێکی ئیسلامی بێت، زۆر جار ئەم جۆرە لە ڕیتم بەدوورە لە ئامێری موزیک تاکو ڕەهەندە ئایینیەکەی بەتەواوەتی بەرجەستە بکات، کە تەنها و تەنها پشت بەدەنگی پیاوێک یان دووان دەبەستێت و ڕەگەزی مێینە

لەم جۆرە سروودەدا بەشداری ناکات". (محەمەد ، ٢٠١٢، ٩).

لەڕووی دەروونییەوە سروشتی چڕین بە گرووپ "ئەزموونە سۆزدارییەکان ئەرێنیتر دەکات و کۆمەڵێک ئەنجامی دەروونی ئەرێنی گرنگی بۆ تیمەکان و ئەندامەکانیان هەیە". (Slater, Haslam & Steffens, 2018, 2).

ئەمە بەشێوەیەکی گشتی لەربارەی سروودی دینی و گۆرانی وتن بە گرووپ، بەڵام سەبارەت بە موزیکی کوردی دنیایی لەبەر ئەوەی مێژووی دێرینی نەتەوەی کورد و ئەو هەموو دەردەسەری و زوڵم و زۆرەی کە بەسەری هاتووە ڕەنگدانەوەی زۆری هەبووە لە ئەدەب و هونەرەکەیدا. وەک نیکتین واسیلی (١٨٨٥ – ١٩٦٠) زانای کوردناس دەڵێت: "بۆم دەرکەوتووە، کە سامانی گۆرانی کوردی لە زەمینەیەکی ناوازەوە هەڵقوڵاوە، چونکە شۆڕەسواری و شەڕەنگێزیی و ئازایەتیی لەنێو کورددا پترە وەک لەدراوسێکانی (تورک) و (ئەرمەن) ". بەڵێ زوربەی هەرەزۆری لاوکەکانی کوردی لەقاڵبی (Bard – بارد)دا، داڕێژراون، کە پیاهەڵدانە بە شان و شکۆی سەردارەخوێن بەخشەکانی کورد و ئەو کەسانەی، کە لەپێناوی خەڵک و شکۆی خاکی کوردستاندا، خۆیان کردووە بە قوربانیی، لهڕووی داگیرکەر وەک پاڵەوان وەستاون و بەرەنگاریی هێرشی دوژمنیان کردووە، ئابڕووی خەڵک و خۆیان و خاکیان پاراستووە، سەبارەت بە(جەنگ) و (جوامێری) کورد لە (لاوک)دا دەوڵەمەندە. ڕاستە "هەژارترین خێڵە کورد، دەوڵەمەندە لە گۆرانی و ئاوازدا". (شەریف، ٢٠١١، ٣٩–٤٠).

پێش سروود "ئەو شیعرە نیشتمانییانەی لەو سەردەمەدا دەخوێندرانەوە بەبێ موزیک بوون، وەکو وتارێکی بەجۆش و خرۆش و هاندانی جەماوەر دەخوێنرانەوە". (قەرەداغی، ٢٠٢٢، ١١٠).

سەبارەت بە "جۆرەکانی سروود هۆنراوەکەی دیار دەکات" (ئەحمەد، چاوپێکەوتن، ٢٠٢٢/٧/٢) وەکوو سروودی (پەروەردەیی، نیشتمانیی، فێرکاریی، جەنگ، وەرزشیی، سەربازیی، دیدەوانیی.......هتد). دەتوانرێت سەرەتای دروست بوونی سروودی نەتەوەیی کوردی بگەڕێنینەوە بۆ سەرەتای دارمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و جەنگی یەکەمی جیهانی.

١٠١٠٢. کاریگەریی جەنگی جیهانیی بەسەر هونەری کوردی بەتایبەتی سروود

موزیک هۆکارێکە بۆ گۆڕانکاری لەسەر ئاستی تاک و کۆمەڵگا، بەسوود وەرگرتن لەڕووداوە دەرەکییەکان. بۆ نموونە لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا "موزیک ورەی سەربازەکانی لە شەڕدا بەرز دەکردەوە و پیاوە بریندارەکانی دڵنەوایی دەدا، هەروەها ڕۆحی نیشتمانپەروەری و هەستی دژە جەنگی لە بەرەی ناوخۆدا کەم دەکردەوە. Gordeeva) (2021, 2 ,. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە موزیک ڕۆڵ و کاریگەری خۆی هەبووە لە جەنگدا "هەندێک لە زانایان باس لە بەکارهێنانی موزیکی چینی دەکەن وەک پڕوپاگەندەی سیاسی. (Yi-Chieh Lai، 2018 ، 14)

بۆ هەمان مەبەست لەکاتی جەنگی نێوان چین و ژاپۆن لەچاوپێکەوتنێکدا ژاپۆنییەک "هۆکاری سەرکەوتنی چینی نە بۆ چەکی باڵا و نە بۆ تاکتیکی شەڕ گەڕاندەوە، بەڵکو بۆ ئەو ڕاستییە گەڕاندەوە کە بۆ وروژاندنی هەستێکی گەورەی جەماوەری چین پشتی بەستووە بە گۆرانییەکانی جەنگی بەرخۆدان بەمەبەستی وروژاندنی هەستێکی جەماوەری گەورە. " (Howard, 2014, 1)

پێشەنگەکانی شیعرو ئەدەب لە نێوان هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی بایەخێکی گرنگییەکی زۆریان داوە بە هۆنراوەی نەتەوەیی و نیشتمانی و سیاسی و پەروەردەیی و فێرکردن ئەمەش لەسۆنگەی هەستکردنیان بەگرنگی و کاریگەری ئەو هۆنراوانە لەچاندنی تۆوی خۆشەویستی خاک و بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی و دڵسۆزی و خەباتکردن لە پێناوی نیشتمان، کە بە بۆچوونی توێژەر ئەو گرنگیدانە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گۆڕانکاری و ڕووداوانەی کە لەو سەردەمەدا لە ئەورووپا و ڕۆژهەڵات و دارمانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی[4] و لاوازبوونی قاجارییەکانی[5] ئێران و سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧ لەسۆڤیەت. ئەمانە هەمووی وایکرد کە میللەتانی ژێردەستە و چەوساوەکانی وەک : کورد و عەرەب و ئازەر و ئەرمەن هیوا پەیدا بکەن و هەوڵ و خەباتیان چڕ بکەنەوە لەپێناوی بەدەست هێنانی مافی سەربەخۆیی و دروستبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی.

بزووتنەوەی ئەدەب و هونەر و بیریش تێکەڵ بە بزووتنەوەی ڕزگاری و پێشکەوتنخوازی سیاسی و کۆمەڵایەتیش تێکەڵ بە ڕووداوەکانی بزووتنەوەکە بوو. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە بێجگە لە بواری چەکداری "هەندێ بواری تر هەن کە ڕۆڵێکی گرنگ دەبینن بۆ ئارامکردنەوەی کۆمەڵ یان برەودانیان بۆ ئەوەی بتوانن زیاتر خۆڕاگربن و بەرهەڵستی بکەن لە پێناو بیر و باوەڕیان و مانەوەی کۆمەڵ بە ژیانێک ئەو بەرهەڵستییە بکاتە خەمێکی گەورەی خۆیان و ورەیانی پێ بەرز ببێتەوە تا قۆناغێکی تر، بێگومان هونەر و ئەدەب بەهەموو لقەکانیەوە هۆیەکی زۆر گرنگن بۆ ئەم مەبەستە". (قەرەداغی، ٢٠١٢. ٢٣).

بەتایبەتی "سروود کەلێنێکی گەورەیە لەناو کلتووری نەتەوەکەماندا. بەو حوکمەی کە ئەم میللەتە هەمیشە لە ناڕەحەتییا ژیاوە پێویستی بە هونەرێکی بەرخودان هەبوو کە لەڕێیەوە بتوانێت بەرگری لەخۆی بکات کەئەویش لەلای ئێمە بەسروود ناسراوە." (قەرەداغی، چاوپێکەوتن، ٢٠٢١/٧/٣).

ئەو بارودۆخە ناهەموارە ڕەنگدانەوەیەکی زۆری هەبوو لە ناوتوێژی شاعیراندا. هۆنراوەکانیان پڕبوون لە جۆش و خرۆش و بزوێنەری هەڵچوونی گیانی جوامێری و بەرەنگاربوونەوەی داگیرکەران و ناحەزان لەپێناوی خاک و نیشتمان و دەرخستنی شکۆی مێژوویی و ئاکاری بڵندی نەتەوە. وشەکانیان بەزمانێکی سادە نووسی، کە هەموو توێژ و چینێک لێی تێبگات و دەروونی هەموو تاکێکی کورد بجووڵێنێ. لە سۆنگەی هەستکردن بە کاریگەری زیاتری ئەو هۆنراوانە کە بە ئاواز بگوترێت و لەبەر نەبوونی ئاوازدانەر، شاعیران دەستیانکرد بە گونجاندنی ئەو هۆنراوانە لەگەڵ ئاوازی سروودی تورکی و عەرەبی. و ئاشنا کردنی گەنجان و لاوان بەو سروودانە. لەبەر نەبوونی هیچ ئامرازێکی تری بڵاوبوونەوە قوتابخانە کرا " بەسەر مەشقی ڕاهێنانی چێژ و هزری منداڵان و لاوانی کورد". (بایز و جاسم، ٢٠١٣، ٢١).

ئەو سەردەمە "ڕووی پەروەردەیی و نەتەوەییان خستبووە پێش هەموو شتێکەوە لەبەر ئەوە لە ڕەسم ، لە سروود، لە یارییەکان، لە خوێندن هەمووی باسی کوردایەتی و جوامێری و ئازایەتی بوو داکۆکیکردن و باسی

جوانی ئەم نیشتمانە بوو. (قەرەداغی، چاوپێکەوتن، ٢٠٢١/٧/٣).

بۆچوونێک هەیە دەڵێت: "سروود لە پرۆژەی بنیاتنانی نەتەوەدا زۆر گرنگە چۆنێتی وەرگرتنی سروودێک بەندە بە بارودۆخ و مێژووە تایبەتەکەیەوە و لە کوێ دەبیسترێت: لەگەڵ هاووڵاتیان، لە مەراسیمێکی دەوڵەتی، لە قوتابخانە یان تەنانەت لە سینەما، بێگومان ئەو سرووده هزری نەتەوەیی ئەو گروپە بەرز دەکاتەوە". (Cusack, 2008, 48).

لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا "بەهۆی کاریگەریەتیی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی کوردییەوە، لە ڕێگای ئەو نووسەرانەوە هاتە ناو کولتووری کوردەوە کە چووبوون لە ئەستەنبۆڵ ژیابوون (زێوەر و پیرەمێرد: توێژەر) دیبوویان کە لەوێش هونەرمەندانی تورک، ئەرمەن، عەرەب بەهۆی مۆسیقا و گۆرانییەوە دەتوانن نیشتمان و نەتەوەی خۆیان شیرین بکەن. (پیربال، ٢٠١٠، ٣٤).

ئەمە لەلایەک لەلایەکی تریشەوە بەهۆکاری ئەوەی "لە قوتابخانەکانی تری عێراقدا سروود بەتورکی، دواتریش بەعەرەبی دەوتران. (واتە دوای ڕوخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دامەزراندنی حوکمی پاشایەتی لە عێراق: توێژەر) لەکوردستاندا بزووتنەوەیەکی نیشتمانپەروەرانە بەرپا بوو بۆ دانانی هەڵبەست و سروودی کوردی بۆئەوەی لە تەک ئەو سرووده تورکی و عەرەبییانەدا، کوردییەکانیش بچڕێن". (باکووری، ٢٠٠٠، ٦٠).

کەواتە سەرەتا قوتابخانە ئەو ڕۆڵەی بینی، لەگەڵ ئەوەشدا "ڕاستە ئەو گۆرانی و سرووده بزوێنە هەستێکی سروشتی لای قوتابی دەخولقێنێت و چێژێکی هونەری شیعر و ڕیتم و مۆسیقای پێدەبەخشێت و تینوێتی هونەری دەشکێنێت و لەهەمان کاتدا ئاسۆی بیری فراوانتر ئەکات و گەشە بە بەهرە و توانای زەینیی ئەدات". (ئاگرین، ٢٠١٣، ٣٤٦). ئەمانە هەمووی ئەوە دەسەلمێنن کە سەرچاوەی فێربوون و بڵاوبوونەوەی سرووده کوردییەکان لە ناو میللەتی کورددا لە قوتابخانەکانەوە دەستیان پێکرد.

لەبەر ئەوەی کە "خوێندن بەزمانی کوردی بەشێوەیەکی سەرەکی لە لیوای سلێمانی و بەشێوەیەکی کەمتر لە لیوای هەولێر پەیڕەوکراوە، و لە

لیوای کەرکوکدا[6] بە شێوەیەکی یەکجار کەم هەبووە. لە قەزا کوردییەکانی لیوای موسڵیش بۆماوەیەکی کەم لەبیستەکان بەکوردی خوێندن هەبووە و لەدواییدا بووەبە عەرەبی". (کاکەسور ، ٢٠٠٤، ٣٠٢). ئەمەش، یەکێکە لەو هۆکارانەی کە بۆتە هۆی ئەوەی کە سەرەتا سروودی نەتەوەیی کوردی لە قوتابخانەکانی سلێمانی خوێندراوە. بێجگە، لەوەی کە سروودەکانیان فێری قوتابیان دەکرد چالاکیشیان هەبوو لەدەرەوەی قوتابخانە بۆ نموونە لە کاتی گەڕانەوەی شێخ مەحموود لە هندستانەوە بۆسلێمانی لە تەمموزی ساڵی ١٩٢٢. "گۆرانیی بەپیرەوەچوون (نشیدی ئیستیقبال) لەلایەن مامۆستای بەڕێز و نیشتمانپەروەر (مامۆستا زێوەر)ەوە ڕێکخراو فێری دەستەی گۆرانیی قوتابییە دەنگخۆشەکان کرا. هێشتا شێخ مەحموود لە بەغدا بوو کە ئەم گۆرانییە جار جارە لە ناوچەکەی بەردەمی دەبۆکە قوتابخانەی نموونەی سەعادەت[7] دەیانخوێندەوە هیچ جارێ نەبوو فرمێسکی شادی بەچاوی زابتەکان و لاوەکاندا نەهێنێتە خوارەوە". (حیلمی ، ١٤٠٠ئێران، ٣٩٧).

سەبارەت بەیەکەم سروودی کوردی لە هەرێمی کوردستان " ئەوەی تائێستا دەرکەوتووە یەکەم سروودی کوردیی لە شاری سلێمانیدا لە ساڵی ١٩٢٢ بەناوی (نەشیدی ئیستیقبال) لەلایەن زێوەری شاعیرەوە نووسراوە. (شەریف، ٢٠١١، ٤٩).

بە بۆچوونی توێژەر لەگەڵ ئەوەی ئەو ڕۆژانە قوتابیان سروودیان فێر کراوە، بەڵام ناتوانین یەکلایی بکەینەوە کە (نشیدی ئیستیقبال) بەشێوەی سروود وترابێت، چونکە لەگەڵ هەوڵ و گەڕانی توێژەر بەسەرچاوەکاندا، هیچ بەڵگەیەک بەردەست نەکەوتووە لەسەر ئەوەی کە هۆنراوەکە لەسەر چ ئاوازێک وتراوە.

لەسەر ڕۆشنایی گرنگی و کاریگەری سروود "لەساڵی ١٩٢٥ موتەسەریفی ئەوکاتەی شاری سلێمانی کەناوی (ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ) بووە، یەکەم کەس بووە لە قوتابخانەکاندا خەڵکی هانداوە ڕەواج بە سروودی کوردی بدەن، بۆ یەکەم جار لەسەر ئەرکی خۆی شیعری ئەو سروودانەی چاپ و بڵاوکراوەتەوە، وە بۆهەر شیعرێک لەسەری نوسراوە کەلەسەر چ

ئاوازێکی تورکی (عەرەبی: تویژەر) دەگوترێت. وەلە ساڵی ١٩٢٨ دووبارە ئەو سروودانە چاپکراوەتەوە لەسەر ئەرکی کەسایەتی شاری سلێمانی (کەریم سەعید زانستی). (عەبدولواحید، ٢٠١٩، ٦٥-٦٦).

فێر کردن و وتنەوەی سروود لە قوتابخانەکاندا ساڵانی دواتریش بەردەوامی هەبووە بۆ نموونە لە ساڵانی ١٩٢٦ بەدواوە "کاتێک کە دەستەیەکی باش لە قوتابیانی ئەوسەردەمە فێری ئامێری هەمەجۆری مۆسیقا بوون، (لەسەر دەستی مامۆستا عەبدولواحید[8]: تویژەر) هەموو ڕۆژێکی پێنج شەمووان بەناو کۆڵان و جادەکانی سلێمانییدا تیپی قوتابییان لەسەر ئاوازی مۆسیقای عەبدولواحیدی مۆسیقازان گەلێک سروودی نیشتمانی کوردییان گوتووە، وەک ئەم سروودانەی خوارەوە:

١-کابرا مەڕوانە لەماڵ وخانەیی وێرانی من لە شیعری ئەسیری.

٢-ئەی وەتەن چەند خۆشەویستی، لەشیعری زێوەر.

٣-چەند شیرینەلام داروبەردی وەتەنم، لەشیعری زێوەر.

٤-وەتەن بەجەنەت ناگۆڕینەوە، لەشیعری ڕەفیق حیلمی. (ئەحمەد، ٢٠٠٨، ١٤٩).

بۆ بەردەوامی وماندووبوونی مامۆستایان لەگەڵ قوتابییەکانیان "مامۆستا شاکر فەتاح دەڵێ: ساڵی ١٩٣٦ لە قوتابخانەی ئەوەلی سلێمانی قوتابی بووم، شێخ نووری شاعیر دەهات سروود و گۆرانیی فێردەکردین، یەکێک لەو سروودانە (ئەولادی وەتەن) بوو، مامۆستا عبدالقادر قەزازیش دەڵی تەمەنم دە دوانزە ساڵان بوو لە قوتابخانەی سەرەتایی سروودی ئەولادی وەتەنیان فێردەکردین". (شارباژێری، ٢٠١٠، ١٥).

ئەوەی کە تائێستا باس کرا پەیوەست بوو بەشاری سلێمانی لە شاری هەولێریش عومەر فەرهادی دەڵێت: ساڵی ١٩٤٥-١٩٤٦ قوتابی بووم لە قوتابخانەی (أبن المستوفي) کەتا پۆلی چوارەم خوێندن بەکوردی بوو، بەڵام سێ مەکتەبی تر هەبوون کە خوێندن بەزمانی عەرەبی بوو ناوەکانیان (أربيل الأولى، الثانية، الثالثة) لەقوتابخانەی ئێمە مامۆستایەکمان هەبوو بەناوی (کەمال عەبدولقادر جەلیزادە) کە کۆیی بوو، سروودی فێرکردین وەک

(کوردستان جێگەی بەچکە شێرانە، ئەی دلێران). (فەرهادی، چاوپێکەوتن ، ٢٠٢٢/١١/٢٨).

هەروەها مامۆستا ئەحمەد شەنگ دەڵێت: لە ساڵی ١٩٤٤ تا ١٩٤٦ لەڕەواندز پۆلی یەکەم و دووەم مامۆستا (ئیبراهیم ئاغا) سروودی فێردەکردین لەوانە (خوایە وەتەن ئاواکەی، ئەی کوردینە ئەی مەردینە)، پاشان ماڵمان هاتە هەولێر و لە پۆلی سێیەم لەقوتابخانەی (أربیل الثانیة)، کەخوێندن بەعەرەبی بوو بەڵام مامۆستای وەرزش کە ناوی (حەیدەر عوسمان) بوو، لەدەرەوەی وانەکەی خۆی سروودی کوردی پێ ئەگوتین. (شەنگ، چاوپێکەوتن، ٢٠٢٢/١٢/٢١).

ساڵانی دواتر واتە لەساڵی (١٩٥٧) لەبەر ڕۆشنایی کاریگەری ئەو سروودانە و برەودانی زیاتر بەو بوارە و پەرۆشی تاکی کۆمەڵگە هاوڵاتیەک بەناوی ع.س. لەشاری هەولێر چەند پێشنیارێکی خستۆتە ڕوو:

١-لیژنەیەک لە مامۆستایانی نشید پێک بهێنرێ لە سلێمانی لە کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان ناوی نشیدەکانی کوردی لەگەڵ نغمە تایبەتیاکانیان داوابکرێت و ئەم گۆرانیانە لە قوتابخانەکاندا لەدەرسی ریاضە و نشیدا لەکۆبوونەوەی بەیانی و پاش نیوەڕۆ لەکاتی سڵاوی الا (تحیة العلم) و ڕۆژی پێنج شەموویان لەلایەن قوتابیەکانەوە بووترێ و نووسەری ئەم نامەیە بۆ ئەم ئامانجە ئامادەیە.

٢- لەبەشی کوردی ایستگەی عراق داوا بکرێت لەکاتی پێویست دا فرقەی نشید گۆرانی نشیدی کوردی بڵێن لەهەفتەی جارێک یادووجار.

٣-گۆرانیەکانی کوردی تسجیل بکرێت وتسجیلەکان بۆ قوتابخانەکان بڵاوبکرێتەوە. هیوامان وایە ئەم اقتراحەمان لەلایەن معارفەوە پەسەند بکرێت. (ع.س، ١٩٥٧، ١٦-١٧).

بۆهەمان مەبەست لە ژمارەی دواتری گۆڤاری هەتاو کۆمەڵەی هونەرەجوانەکان سوپاسی مامۆستا ع.س. ئەکا لەبەرامبەر ئەوەی دا کەلە هەتاوی ژمارە ١١٠ دا بڵاوی کردۆتەوە، لە خاڵی سێیەم و چوارەمدا نوسراوە:

" ٣- برایان رفیق چالاک و قادر دیلان آمادەن لەهەرکاتێکدا ویستتان بێن بۆ هەولێر بۆ ئەوەی یەکەمیان بەگۆرانی و دوەمیان بە مۆسیقا هەموو گۆرانی (نشیدەکانی) قوتابخانە فێری مامۆستایان بکەن.

٤-کۆمەڵی هونەرە جوانەکان لە ئێستاوە خەریکی ئەوە ئەبێت هەموو گۆرانییە کوردییەکان کۆبکاتەوە و بیخاتە ژێر چاپ".

لەکۆتادا گۆڤاری هەتاو وەڵام دەداتەوە و خۆشحاڵی خۆیان دەردەبڕن بۆ ئەو هەڵوێستە، بەڵام لەهەمان کاتدا خەمی شاری کەرکوکیانە و دەڵێت " هەولێر بێ ئەندازە پێ خۆشحاڵ دەبێ کەبێن بۆ تمسیل و گۆرانی و مۆسیقا و بڵاوکردنەوەی نشیدی کوردی و کردنەوە لکی کۆمەڵە بەڵان اومیدمان وایە لەپێش دا آوڕێک لە کەرکوکی دواکەوتو بدەنەوە و تەلی هەستی کوردایەتیان بهەژێنن و نەک بیانخەنە پشت گوێ. (کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان، ١٩٥٧، ١٨). ئەمە ئەوە دەردەخات کەتاکی کورد هاوسۆز و هاوخەمی یەکترین و ئەگەر شتێک هەبێت با هەموو سوودی لێوەربگرن.

بۆچوونەکان زۆرتر بەرەو ئەوە دەچوون کە ئاواز بەتایبەتی سروود کاریگەریی بەرچاو و دیاری هەبێت لەسەر کۆمەڵگەی کوردەواری، لەو بارەیەوە عبدالقادر دەباغی لەساڵی ١٩٥٨ پێش شۆڕشی ١٤ ی گەلاوێژ بەچەند مانگێک دەڵێت: لەم سەردەمی ڕاپەڕینی نەتەوایەتییەدا بەتایبەتی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، گومانی طیدا نیە کە ئەبێ هونەریش شانبەشانی ئەدەب وزانست و بزووتنەوەی نیشتمانی بڕواو لەبەرەو پێشکەوتنا بێت... ئێمە کەنەتەوەی کوردین، بەتایبەتی لەم ڕۆژە تەنگ وچەڵەمەیەماندا، زیاتر لە لایەکی تر پێویستمان بە گرتنی ڕێگەی ...وریا کردنەوەی گەل و کۆمەڵ و خۆراکی خاوێن بەگیان و هۆشدانە، ئەبێ هونەرمەندەکانمان بۆ هەموو هەنگاو و جوڵانەوەیەکیان بەمەبەست و ڕێگەی باسکراو بڕۆن و لانەدەن. (دەباغی ، ١٩٥٨، ١٤).

ئەو هەستە نەتەوایەتیی و بایەخدان بەسروود، تەنها لەقوتابخانەکان نەبوو، بەڵکوو لەسەرەتای دروستبوونی یەکەم تیپی موزیک لەهەرێمی کوردستان بەناوی (تیپی موزیکی مەولەوی)دا، واتە "ساڵی ١٩٥٥" (بابان ،

٢٠٠٠، ١٦٠). قادر دیلان وەک سەرۆکی تیپەکە بەئەندامەکان دەڵێت: "هاوڕێیان ئەوەی، کە لە سیاسەتدا نەمان توانی بۆ نەتەوەکەمانی بکەین، ئەوا بەموزیک و گۆرانی تەواوی دەکەین.....بۆ نموونە لەبۆنە نیشتمانیەکانی وەک نەورۆزدا ڕۆڵی کارایان لە زیندوو کردنەوە و گەشەپێدانی هزری نەتەوەییدا هەبووە". (حەمە ، ٢٠١٧، ٤٢-٤٣). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەم تیپە لەسەرەتای دروست بوونییەوە بەبیرێکی نەتەوایەتی کارەهونەرییەکانی ئەنجامداوە. ئەمەش وایکرد کە سروود لە بوارێکی فراوانتردا بناسرێت پاشان "دروست بوونی گرووپی هونەری لەشاری سلێمانی وەک تیپی مۆسیقای سلێمانی و هەندێ تیپی تر لە شارەکانی کوردستاندا وەک هەولێر و دهۆک و کەرکوک و کۆیە، ئەمانە ڕۆڵی باشیان هەبوو لە ناساندنی هەموو ئەو سروود و گۆرانییە سیاسییانەی کەلەو سەردەمانەدا بڵاو بوون. (قەرەداغی، ٢٠١١، ٢١).

لە دوای شۆڕشی (١٤)ی تەمموزی (١٩٥٨)دا، سروودی کوردی وەرچەرخان و گۆڕانێکی زۆری لەڕووی بابەتی هۆنراوەکان و جۆری ئاوازەوە بەسەر هات، لەڕووی هۆنراوەوە لەبەر زوڵم و زۆری سەردەمی داگیرکاری ئینگلیزەکان و ڕژێمی پاشایەتی دژی هەموو میللەتانی عێراق، ئەمە وایکرد بەنەمانی ڕژێمی پاشایەتی میللەتانی عێراق بەکورد و عەرەب و کەمە نەتەوەییەکانی تریشەوە پێشوازی لە حکومەتی کۆماری لەعێراق بکەن و شاعیران لە هۆنراوەکانیاندا کەوتنە پیاهەڵدانی سەرکردایەتی شۆڕش و دەوڵەتی عێراق و برایەتی کورد و عەرەب. لەبارەی ئاوازیشەوە بەهۆی پەیدابوونی ئاوازدانەر ئەو هۆنراوانە ئاوازی کوردییان بۆ دانرا.

٢.٢ مێژووی هۆنراوەی نەتەوایەتی لەکوردستاندا

شاعیر نوێنەرێکی مرۆڤ دۆستی کۆمەڵگەیە لە هەموو دەورو زەمانێکدا. لەنیوەی دووەمی سەدەی حەڤدەهەم بەولاوە تا دوا سالانی سەدەی بیستەم هۆنراوەی کوردی لە خەباتی نەتەوایەتی ئەوسەردەمانە لە مێژووی میللەتی کورددا دەوری دیاری هەبوو. "شیعری نەتەوەیی و نیشتمانی بۆو بەرامەی خاک و خۆڵی وڵاتی لێ بەرز ئەبێتەوە، دەنگی ڕەسەنایەتی هەستە

پیــرۆزەکەی ڕۆڵانــی نەتەوەیە و بەدنیــای ئەگەیێنــێ و هەوێنــی پــاکێتی و دڵسۆزی تیا ئەژێ. (ئاگرین، ١٩٨٨، ٤٧).

بەو پێیە هـۆنراوە هەڵگری پەیـامێکە "ئامـانجی سـەرەکی زمـانی شـیعر، گەیاندنی بـابەتی(Theme) شـیعرە. لەم هەڵوێستەدا شـیعر نەک ئاکام، بەڵکو ڕێگاشــە...... ئەو هــاوارو قیــژەیەیە، کەلە سیاســەت و ئــابووری و جەنــگ و مەرگ و برســێتی و تــرس و دڵەڕاوکێیــی و نــامۆیی و غــوربەت....دایە (مەحموود، ٢٠٠٩، ١٣٧-١٦٠)

بەدیـارکراوی لە بـواری هـۆنراوەی نەتەوایەتیـی لە مێـژووی ئەدەبـی کوردیدا دوو شـاعیری گەورەی کورد پێشـەنگن "یەکەمیان ئەحمەدی خـانی (١٦٥٠-١٧٠٦) و دووەمیــان حــاجی قــادری کــۆیی (١٨١٥-١٨٩٧)، ئەمــانە داهێنەری لایەنی بەرهەمی ئەدەبی خەباتی نەتەوایەتی و نیشتمانپەروەری و کــوردایەتی ڕۆژگــاری خۆیــان بوون.....خەبــاتی ئەم دوو شــاعیرە بەرزە لەپێناوی دروستکردنی دەسەڵاتێک بوو، ئازادی و سەربەخۆیی پێوە دیار بێ و فەرمانی بێگانەی بەسەرەوە نەبێ. (خەزنەدار ، ٢٠٠٩، ٦٨).

ئەو ڕێچــکەیە لەلای شــاعیرە نەتەوەییەکــانی دوای خۆشــیان پەرەی پێدراوە بۆ هەمان مەبەست (ئەحمەد موختار جاف) دەڵێت:

شاعیرانی کورد بەسە بەس باسی زولفی خاو بکەن
کەم خەیاڵی پەرچەم وکاکۆڵی ئاڵۆزاو بکەن
لابدەن کەم باسی سونبول یا لقی لاولاو بکەن
ئێوە تەکبیرێکی حاڵی قەومی دڵسووتاو بکەن (موکریانی ، ١٩٦٩، ١٤).

لەدوای جەنگـی یەکەمـی جیهـانی و دارمـانی ئیمپراتـۆریەتی عوسـمانی بارودۆخێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری،.....تاد، هـاتە ئاراوە زۆربەی میللەتانی ژێردەستەی ئەو ئیمپراتۆریەتە هەستی نەتەوایەتییان بەرز بووەوە، میللەتـی کـوردیش یەکێـک بـوو لەو میللەتـانە و بـزووتنەوەی نەتەوایەتـی و سەربەخۆیی پەرەی سەندوو بوژایەوە، ئەم گۆڕانە وردە وردە ئەدەبەکەشـی گرتەوە و وەکو نـاوەرۆکێکی تـازەی شـیعری کـوردی سـەریهەڵدا. شـاعیران زیاتر گرنگییان بە هەستی نەتەوایەتی داو بەدەنگ خواستی میللەتەوە هاتن.

هۆنراوەیــان گرێــدا بەو بــارودۆخەی کە دەگــوزەرا لەو ســەردەمەدا. "پەیوەســتی شــیعر بە ڕووداو بــار و دۆخەکەوە، هەنــدێ جــار وا لە شــاعیر ئەکات ببێتە بەشێکی دانەبڕاو و کاریگەر و ڕۆڵ لەڕووداوەکەدا ببینێ...شاعیر بــا ســەرکردەیی ڕاپەڕیــن و شۆڕشــی نەکردبــێ بەڵام لە کوانــوی شــیعرەکانی یەوە تەزووی هوشــیاری و گیــانی شۆڕشــگێڕی بە جــوڵانەوەی سیاســی بەخشــیوە. (ئــاگرین، ١٩٩٤، ١٥ – ١٨). خــاڵێکی تــریش کە پێویســتە ئامــاژەی پێبــدرێت ئەوەیە کە "یەکەم گــۆڕینی کێش و قــافیەی شــیعری کــوردی بەرەو شتێکی تازەی سەر بە جیهانی شیعر لە سروودی کوردیدا بــوو". (ڕەســوول، ١٩٨٥، ١٩٥).

ئەمە لەلایەک لەلایەکــی تــرەوە ئەگەر ســەرنجێک بــدەین لە شــاعیرانی ڕێچــکەی نەتەوایەتــی وردە وردە کەوتــنە پــاککردنەوەی هۆنراوەکانیــان لە وشەی بیانی، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بۆچــوون و تێڕوانینیــان وابــووە کە زمــان کەلەپــوورێکی پیــرۆزە و دەبــێ بپارێزرێــت. " ئەدەبیــاتی کوردیی نێــوان دوو جەنگــی جیهــانی پــڕە لە وشــەی (قەومــی کــورد) بەڵام لەپەنجــا ســاڵی دواییــدا وشــەی (گەل) جێــی قەومــی گرتەوە.....هەروەهــا وشــەی (نەتەوە)[9] لەجیــاتی (nation) لەدەورانــی فەرمــانڕەوایی بەهەشــتی شــێخ مەحمــوود دەزانرا....ئەگەرچی وشەی (میللەت)یش هەر بەکار دەبراو ئێستەش جاروبار هەر بەکار دەبرێ." (نەبەز ، ٢٠٠٢، ١٠)

لە ســاڵانی بیســتەکانەوە دوای ئەوەی قوتابخانەکــانی باشــووری ئێــراق بــوون بە عەرەبــی، هــی کوردســتانیش بــوون بە کــوردی، شــاعیرێکی وەک (مەعــروف ڕەســافی) بەشــێک لە ســروودی قوتابیــانی تــورکی کردبــوونە عەرەبــی، کــوردیش لە عەرەبییەوە یــان لە تــورکیەوە کردوونــی بەکــوردی، لێرەدا دوو شاعیر دەوری گرنگیان هەبوو؛ یەکەمیان زێوەر، دووەمیان فایەق بێکەس. (باڵەکی ،٢٠٠٥، ٤٦).

٣٠٢ زێوەر (١٨٧٥ – ١٩٤٨)

زێــوەر یەکــێکە لەو شــاعیرانەی ڕۆڵێکــی بەرچــاو و دیــاری هەبــووە لەسروودی نەتەوایەتی و نیشتمانی و سرووود بۆ قوتابیان کەلەم بووارەدا

ژمارەیەکی زۆر هۆنراوەی داناوە. "لە سنوری لێکۆڵینەوەی پەیرەوی بیر و ڕوناکی شیعری کوردیدا زێوەر بەسەرئامەدی شاعیرانی سرودنوسی کورد دەزانرێ". (ڕەسول، ٢٠٠٧، ١٦)

ناوی عەبدوڵڵا کوڕی محەمەدی ئەفەندی مەلا ڕەسوڵی بە بنەچە پشدەرییە و لە شاری سلێمانی لەگەڕەکی کانێسکان هاتۆتە دنیاوە. (زێوەر، ٢٠٠٣، ١٠). لە (١٩٤٨/١١/١٠) لەسلێمانی لە تەمەنی (٧٣) ساڵی ماڵئاوایی لە دنیا کرد و لە گۆڕستانی گردی جۆگای سلێمانی بووە دوا ئارامگای. (مصطفی، ١٩٨٩، ١٦).

زێوەری شاعیر لەزۆر بواردا هۆنراوەی نووسیوە، بەڵام لایەنێکی دیاری بەرهەمەکانی "ئەو سروودانە بوو کە بۆ بزواندنی هەستی نیشتمانپەروەری لای نەوەی نوێ زیرەکانە ڕەنگی ڕشت و بووە مایەی ئەو ڕاستییەی کە دەڵێ "زێوەر پێشەنگی سروودی کوردیە کەشکۆمەندی میللەتی کورد و خاکەکەی نیشان دەدات". (رسول، ٢٠١٠، ١٩٢).

بۆ یەکەمجار "لەساڵی ١٩٠٠ زێوەر دەگاتە ئەستەمبۆڵ و چوار ساڵ لەناو ژیانی ئەدەبی ئەوێ بەسەر دەبات و دەکەوێتە ژێر کاریگەریەتیی شاعیرە تورکەکان. سروود دادەهێنێ". (پیرباڵ، ٢٠١٠، ١٢٧).

ئەو ماوە زۆرە " لەوێ مامۆستابووە". (عەبدولواحید ، ٢٠١٩، ٦٥). کەگەڕاوەتەوە بۆ شاری سلێمانی، لە مارتی ١٩٠٨ دوای تاقیکردنەوە زێوەر کرا بەمامۆستای دەستووری زمانی تورکی لە قوتابخانەی ڕوشدییەی سوپایی سلێمانی، تا ساڵی ١٩٣٨ بەشێوەیەکی پچڕ پچڕ کاری مامۆستایی بەسەر بردووە. (زێوەر، ٢٠٠٣، ١٠-١١).

لە کارەکەیدا وەک مامۆستا و لە هەمان کاتدا شاعیر هاتووە "بۆ ئەو ئاوازانەی کەلەوێ (ئەستەمبۆڵ: توێژەر) گوێی لێیان بووە، شیعری بۆ داناون (عەبدولواحید،٢٠١٩، ٦٥). لەبەر ئەوەی کە زێوەر "هەمیشە لەگەڵ قوتابیان بووە، لەهەر چوار ماوە دەسەڵاتە سیاسییەکەی کەبریتیە لە داگیرکەری عوسمانی و ئینگلیز و بەڕێوەبەرایەتییەکانی شێخ مەحموود و دەسەڵاتی عێراق. زوربەی سروودەکانی بەناوەرۆک و ئاواز لە سروودی دەوری

عوسمانی و تورک وەرگیراون، هەندێکیشیان لە عەرەبییەوە کراون بەکوردی. بەڵام لەگەڵ ئەوەشـدا سـروودی ڕەسـەنی کوردیـان تێـدا هەیە". (خەزنەدار، ٢٠١٠، ٢٦٩-٢٧٠).

لێـرەدا بەبۆچـوونی تـوێژەر لەگەڵ ئەوەی کە زێـوەر شـاعیر بـووە لە هەمان کاتدا دەبێت کەسایەتیەک بووبێت کە گوێی موزیکی بووبێت، چونکە وەکـوو مامۆسـتایەک زێوەر هـیچ ئـامێرێکی دەنگی نەبـووە کە ئـاوازی ئەو سروودانە بۆ قوتابییەکانی لێبدات، بێجگە لە دەنگی خۆی کەسێکیش ئەگەر گوێی موزیکی نەبێت ناتوانێت ئەو ئاوازانە وەکوو خۆی بڵێتەوە و قوتـابی ئاشنا بکات بەو ئاوازانە.

هەروەهـــا لەگەڵ ئەوەی کە زێـــوەر دەستپێشـــخەربووە لە داهێنـــان و پەرەپێدانی سرووددا، وەک خەمخۆرێکی بواری پەروەردە "هەر لەسـەرەتای ساڵانی ١٩٢٠ دا هاتووە زۆربەی ئەوزانیارییانەی ناو کتێبی جوگرافیای پۆلی چـوارەمی بەشـیعر هۆنیـوەتەوە. (پیربـاڵ، ٢٠٢١، ٩٧). یەکێـک لەسـروودە دیارەکانی زێوەر سروودی ئەی کوردینەیە " کەتا ئەمڕۆکەش لەناو کوردا ئەم سرووده زیندوویەتی خۆی پاراستووە". (شەریف، ٢٠١١، ٩١).

ئەی کوردینە ئەی مەردینە
با دەست لە ناو دەست کەین هەموو
بۆ بەرزێتی خاکی وەتەن
بۆ یەکێتی بچین هەموو کوردین هەموو   (سەرکار، خالید، ٢٠٠٧، ل١٧).

ئەی کوردینە

هۆنراوە: زێوەر
ئاواز: تورکی

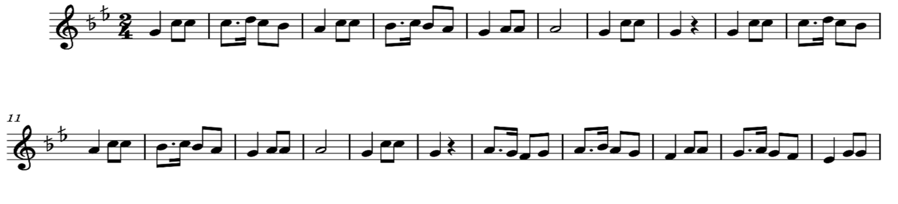

ئەم سروودە وێنەیەکی داهێنراوی شیعری کوردییە، کەچی بۆ چڕین ئاوازەکەی تورکییە (انقرەنک داشنە باق) واتە (بنواڕە بەردی ئەنقەرە)، مارشێکە پڕ لە گیانی کوردایەتی و خۆشەویستی دایکی نیشتمان. تا ئێستا یەکێکە لە سروودە بەرهەمهێنەکان لە قوتابخانە سەرەتاییەکانی کوردستانی عێراق. (خەزنەدار، ٢٠١٠، ٢٧٠).

یەکێکی تریش لە سروودەکانی بریتییە لە سروودی:

ئەی وەتەن

ئەی وەتەن چەند خۆشەویستی، ڕۆحی شیرینی منی
مەزرەعەی توخمی نیشات و باعیسی ژینی منی
پێشکەوە، پێشکەوە، تۆ پێشکەوە
بۆ پێشەوە، ئەی کوردی ئازا

(سەرکار، خالید، ٢٠٠٧، ١٩).

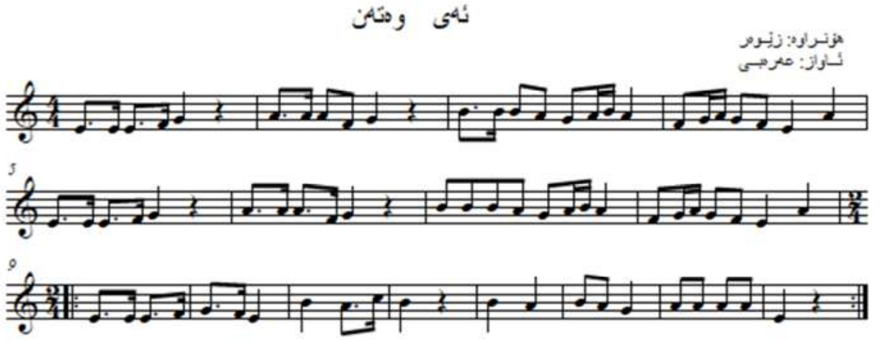

زێوەر ئەم سروودەی لەساڵی ١٩٢٢ نووسیوەتەوە، لەم سروودەیدا موناجاتی لەگەڵ نیشتمانە. کوردستان ئەوەندە جوان بووە بە دڵبەر و خۆشی دڵدارە. وەک خاکێک تەماشای ئەم خۆشەویستەی دەکا، ئیتر دەکەوێتە بەراوردکردن لە نێوان نیشتمانی هەندێ لەشارانی دیکە......بەڵام بێگومان بەلای شاعیرەوە نیشتمانەکەی ئەو لەهەموو ئەو جێگایانە جوانترە بۆیە پێویستی بە گەشتوگوزار و گەڕان نییە بۆ ئەو وڵاتانە. (خەزنەدار، مارف، ٢٠١٠، ٦١).

شـاعیران بەپێـی بـارودۆخی سیاسـی سـرووودەکانیان دانـاوە، کاتێـک کە لەگەڵ حکـومەتی عێراقـدا نزیـک بـوونەوە هەبووبێـت سـرووودیان بـۆ عێـراق داناوە. زێوەر سروودێکی بۆعێراق وتووە:

ئەی عیراق ئەی عیراقم ئەی نووری چاوان!

چەندە جوانی لەنەزەردا بوویتە گوڵشەنمان

ئەم سـرووودە لەسـەر ئـاوازی سـروودی عەرەبـی (يابلادي يـا بـلادي يـا ضياء البلدان) واتە (ئەی وڵاتـم ئەی وڵاتـم ئەی ڕوونـاکی وڵاتـان) دانـراوە. زێـوەر لە سـییەکانی سـەدەی بیسـتەم سـرووودەکەی هۆنیـوەتەوە لەو کـاتەی دەسەڵاتی مەلیکی لە عێراقدا لەنگەری گرتبوو و مەسـەلەی نیشتمانی کورد لە گۆڕەپـانی ڕاپەڕیـن و شۆڕشـەوە گواسـترابووەوە مەیـدانی هێمنـی و ئـارامی. (خەزنەدار، ٢٠١٠، ٢٦٢).

بەشـــێک لەو ســـرووودانەی کەتائێســـتاش لەســـەر زاری کـــۆمەڵگەی کوردەواری ماوەتەوە بریتین لە:

ژ	ناوی سروود	جۆری ئاواز
١	ئەی کوردینە	أنقره نک داشنه باق
٢	واوەتەن خەملێـــوە وەک گـــوڵ نەوبەهاری میللەتە	ئەی وەتەن ئەی ام مشـفق شـاد و خەندان اول بوگون
٣	تا دەست لەمل هیوانەکەم	ڕەفیق چالاک
٤	وەتەنی من کوردستانە	طونە نە هری
٥	ئەی وەتەن چەن خۆشەویستی	نحن لم نخلق
٦	بولبول بەنەغمە	قافقاسیا داغلری چیچکلرناچار
٧	چەن شیرینە لام	مارشی خدیوی مصر
٨	براینە لەخەو هەڵسن بەیانە	بنی وطن بنی اعدا

ئەمەش، ناوی ئەو سروودانەیە کەلە کتێبی (گۆرانی کوردی) ساڵی ١٩٢٥ لە چاپخـانەی شـارەوانی سلێمانی چـاپ و بڵاوکـراوەتەوە. جێگەی ئامـاژەیە زۆرترین سروود لەو کتێبەدا هۆنراوەی زێوەرە :

ئەی عێراق ئەی عێراقم ئەی نووری چاوان (یابلادي یابلادي یاضیاء البلدان)، کوردستان وەتەنمانە جێگای شێری بابانە(شاشیردی گیر دوشمن ارسلان یاتاغنە)، فەخرە بۆ ئێمە کوردستان(بلادي أتباهى ليتني كنت فداها)، (ئەی شاگردانی وطن(بورو یەلم ایلری یە)، ایمە کەمناڵ ونوجوانین همو بە قوربانی کوردستانین(ما کە اطفال)، فخرە بۆ ایمە کوردستان شاخ ودشتی وەک گلستان(ببلادی...)، خارو خاشاکی کوردستان نایدەم بە ملکی جیهان (انەم نی)، صلاح الدین سلطان کریم خان شاهی ایران (اردو مزایتمن ی یمین)، ئەو وطنەی هەمانە روحو چاو دینمانە (بالقنا والقضب)، اولادی وطن ایمە کەوا ملتی کوردین (دیشب کەمرا وضع وطن)، صندوقچەی نقدی بدنی باوک وبرا وحزیزان(اعدای وطن حملە)، رونقی باغی حیاتی ملتە علم وفنون(أی وطن).

٣. ئەنجامی توێژینەوە:

توێژەر لەم توێژینەوەیەدا گەیشت بەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- زێوەر یەکێک بووە لەو شاعیرانەی کە سروودەکانی بەتایبەتی سروودی ئەی کوردینە تا ئێستاش لەسەر زاری خەڵک ماوەتەوە و دەوترێتەوە.

٢- زێوەر لە نێو شاعیرانی کوردستان زۆرترین هۆنراوە نەتەوەیی و نیشتمانی و پەروەردەییەکانی کراون بە سروود.

٣- زێوەر درێژە پێدەری ئەو شاعیرانەیە کە پێشتر هۆنراوەی نەتەوایەتییان نوسیوە، بەڵام بەهۆی سەردەمەکەی و وتنی هۆنراوەکان بە سروود، بەرهەمەکانی کڵپەدار تر بووە.

٤- زێوەر لە هۆنراوەکانیدا بەپێویستی زانیوە کە کۆمەڵگای کوردی خوێنەوار و زانا بن و بە سوودبن بۆ نەتەوەکەیان و نرخی ئەم خاک و نیشتمانە بزانن.

٥- سروودی نەتەوایەتی زۆرترین ڕۆڵی هەبووە لەسەر بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی کۆمەڵگای کوردی.

٦- لەگەڵ ئەوەی کە زێـوەر شـاعیر بـووە لەهەمـان کاتـدا دەبێـت کەسـایەتیەک بووبێـت، کە گـوێی مـوزیکی بووبێـت، چـونکە وەکـوو مامۆستایەک زێوەر هیچ ئامێرێکی دەنگی نەبووە کە ئاوازی ئەو سروودانە بـۆ قوتابییەکـانی لێبـدات، بێجگە لەدەنگـی خـۆی وەکەسـێکیش ئەگەر گـوێی مـوزیکی نەبێت ناتوانێت ئەو ئاوازانە وەکوو خـۆی بڵێتەوە و قوتـابی ئاشـنا بکات بەو ئاوازانە.

٧- سـەرەڕای ئەو هەمـوو بـارە نـاهەموارەی ڕامیـاری و ئابوورییـانەی کەبەسـەر کـۆمەڵگەی کوردەوارییـدا هـاتووە، سـروودی نەتەوایەتـی تـوانی جێگەی خۆی لەنێو هزری تاکی کورددا بکاتەوە.

٨- سـروودی نەتەوایەتـی لە سـییەکانی سـەدەی ڕابـردوو وردە وردە پاککرانەوە لە وشەی بیانی.

٩- زوربەی سـرووده نەتەوایەتیـە کوردییەکـان لەسـەر کێشـی بڕگەیـی دانراوە.

١٠- سەرچاوەی فێربوون و بڵاوبوونەوەی سرووده کوردییەکان لە ناو میللەتی کورددا لە قوتابخانەکانەوە دەستیان پێکرد. پاشـان تیپە موزیکییەکـان کە بەسروود ئاهەنگەکانیان دەڕازاندەوە.

١١- شـاعیران بەپێـی بـارودۆخی سیاسـی سـروودەکانیان دانـاوە، لەسـەردەمی پاشـایەتی کاتێـک کە لەگەڵ حکـومەتی عێراقـدا نزیـک بـوونەوە هەبووبێت سروودیان بۆ عێراق دانـاوە. لەدوای شـۆڕشـی (١٤)ی تەمموزی (١٩٥٨)دا، لەگەڵ ڕووخـانی ڕژێمـی پاشـایەتی میللەتـانی عێـراق بەکـورد و عەرەب و کەمە نەتەوەییەکـانی تریشـەوە پێشـوازییان لە حکـومەتی کۆمـاری کردووە. شاعیران و ئاوازدانەرانی سروود کەوتنە پیاهەڵدانی سـەرکردایەتی شۆڕش و دەوڵەتی عێراق و برایەتی کورد و عەرەب.

٤- پێشنیاز و ڕاسپاردەکان:

پێشنیاز بۆتوێژەرانی کورد کە توێژینەوەی زانستی ئەنجام بدەن لەسـەر شـاعیران و ئـاوازدانەرانی سـروودی نەتەوایەتـی و ڕۆڵ و کـاریگەری ئەو سروودانە لەسەر هەستی نیشتمانی تاکی کۆمەڵگای کوردی.

ڕاسپاردەی تـوێژەر بـۆ لایەنـی پەیوەندیـدار بایەخـدانی زیـاتر بەو سـروودانە لە پرۆسـەی پەروەردە و فێرکـردن لە بـاخچەی سـاوایان و قۆناغەکـانی خوێنـدن لە قوتابخانەکـان و پەیمانگـا و کـۆلێژە هونەرییەکـان. لایەنە پەیوەندیـدارەکانی تـر بەوردتـر و بەرپرسـیارانە تـر مـامەڵە لەگەڵ سرووده نەتەوەییەکان بکەن.

٥. پەراوێزەکان:

١. ئاڤێستا: نـاوی کتێب وپەیـامە ئـاینییەکەی (زەرتوشـت)ە، کەزەمـانی نووسینی ئەم کتێبە، ئەگەرچی بەتەواوی نەزانراوە، بەڵام بەلای کەمەوە (١٠) سـەدەی پێش زایینە، ئاڤێستاش مانـای بنـاغەو بنەڕەتە.(حەمە بـاقی ، ٢٠٠٩، ١٠٥).

٢. گـۆرانییەکی ستایشـکردن کە مەسـیحییەکان بـۆ خـودا دەیڵێـنەوە. (Cambridge.org, 2022, 0nline)

٣. گـۆرانییەک کە گرنگییەکـی تـایبەتی هەیە بـۆ کۆمەڵێـک کەسـی دیـاریکراو، ڕێکخراوێـک، یـان وڵاتێـک، زۆرجـار لە بـۆنەیەکی تایبەتـدا دەوترێتەوە.(Cambridge.org, 2022, 0nline)

٤. ئیمپراتۆریەتی عوسمانی: دەوڵەتی عوسمانی لەوسەردەمەدا، بریتی بوو لە ئیمپراتۆریەتێک، کە باڵی بەسەر ڕووبەرێکی زۆر لە ئاسیاو ئەوروپای ناوەڕاسـتدا کێشـابوو، هەر لەدەروازەکـانی ڤیيەنـا هەتـا بابولمەنـدەب، لەقەوقازیشـەوە تـاکوو ئۆقیانوسـی ئەتڵەسـی لە ژووروی ئەفریقـا، لەڕێـگەی سـوڵتانە کانیـانەوە بە شـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ یـان ناڕاسـتەوخۆ لەو ناوچـانە فەرمانڕەواییـان دەکـرد. وڵاتە عەرەبیەکـانیش بەزۆری لەژێـر دەسـەڵاتی ئەو ئیمپراتۆریەدا بوون. سوریا و(عێراق)وحیجاز ومیسر بە ئاسـانی سـەریان بۆ دەوڵەتی عوسمانی دانەواندبوو.لەسەدەی شازدەدا، بەشێکی زۆری جەزائیرو تونس وتەرابلوس چوبونە ژێردەسـەڵاتی عوسـمانیەوە. (ئەحمەد، ٢٠٢١، ١٩-٢٠).

٥. ئیمپراتـۆریەتی قاجـاری (سـەفەوی): بنەمـاڵەی سـەفەوی لەنێـوان ساڵانی ١٥٠١-١٧٢٢ فەرمانڕەوایی ئێرانیان کرد، ناوو ڕەچەڵەکیان بۆ شێخ

سەفیەدین ئیسحاقی ئەردەبیلی دەگەڕێتەوە. (احمد و مراد، ١٩٩٢، ٦٥-٧١).

٦. لەو کاتەدا سرود لەقوتابخانەکاندا دەخوێندرا، لەشاری کەرکوک لەبەر ئەوەی سروودەکان بە تورکی بوون، مامۆستایەکی کورد کە بێخودی شاعیر بوو لەکاتی سەردانی کەرکوکدا سرودی کوردی بۆ قوتابیان داناوە لە کەرکوک و سلێمانی بڵاوبۆتەوە. (کاکەسوور، ٢٠٠٤، ٥٦)

٧. قوتابخانەی نموونەی سەعادەت: لە ١٧ ی مانگی ئۆگەستی ١٩٢٠، لەسلێمانی، لە مەکتەبی نموونەی سەعادەت قوتابی قەیدو قبووڵ دەکرێ و لەیەکی مانگی سێپتێمبەری ١٩٢٠ ڕۆژی چوارشەمە مەکتەب دەکرێتەوە ودەست بەدەرس خوێندن دەکرێ حکوومەت کتێب، دەفتەر، قەڵەم، کاغەز، مەرەکرب، تەباشیریان دەداتێ.(پیربال، ٢٠١١، ١١١).

٨. ناوی عەبدولواحیدی کوڕی حاجی ئاغا مستەفای کوڕی ئاغا محەمەدە لەساڵی ١٨٩٨ لەشاری کۆیە لەدایک بووە، سەرەتایی لەکۆیە تەواو دەکات و دووساڵی ناوەندی لە موسڵ و پاشان لە ئەستەمبوڵ خوێندنی سەربازی لە قوتابخانەی ڕوشدیەی عەسکەری تەواو دەکات و دەبێتە ئەفسەرێکی سوپای عوسمانی بۆتەواوکردنی بابەتەکە بڕوانە: (شارباژێری، ٢٠١٠، ١٧) و (باکووری، ٢٠٠٤، ١٦٢-١٦٦).

٩. لەسەرەتای چلەکانیشدا وشەی نەتەوە لەگۆڤاری گەلاوێژدا بەکار دەهێنرا (نەبەز ، ٢٠٠٢، ١٦٥)

٦. لیستی سەرچاوەکان:

١. **یەکەم: کتێبەکان**

٢. **بەزمانی کوردی:**

٣. بابان، جەمال و ئەوانیتر (٢٠٠٠)، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی سێیەم، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی.

٤. باکووری (٢٠٠٨)، تەمەنێک، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.

٥. باڵەکی، یادگار ڕەسول حەمەدەمین، (٢٠٠٥)، سیماکانی تازەکردنەوەی شیعری کوردی ١٨٩٨-١٩٣٢، دەزگای سپیرز بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.

٦. پیربـاڵ، فەرهـاد (٢٠١٠)، مێژووی گـۆرانی و مۆسـیقای کـوردی، دەزگـای چـاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٧. پیربـاڵ، فەرهـاد (٢٠١١)، کرۆنۆلۆجیـای کوردسـتان ٦٢٥ پ.ز-١٩٣٢، دەزگـای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٨. تۆفیـق، تـاهیر (١٩٨٢)، گـوڵی سەربەسـتی، بەشـی یەکەم، چاپخـانەی دار آفـاق عربیة للصحافة والنشر، بەغداد.
٩. حیلمی، ڕەفیق (١٤٠٠ئێران)، یادداشت،چاپخانەی مادیار، سنە.
١٠.حەمە بـاقی، مـحەمەد (٢٠٠٩)، .مێـژووی مـوزیکی کـوردی، دەزگـای موزیـک وکەلەپووری کورد، چ٣، هەولێر.
١١.حەمە، توانا (٢٠١٧)، موزیک وسیاسەت تیپی موزیکی شەهید کارزان بە نموونە، چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی.
١٢.خەزنەدار، مارف ٢٠١٠،مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی پێنجەم، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
١٣.زێوەر، مەحموود (٢٠٠٣)، دیوانی زێوەر، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی پەروەردە، هەولێر.
١٤.سەرکار، خالید (٢٠٠٧)، سروودی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
١٥.شـــەریف، عەبدولواحیـــد ئیـــدریس (٢٠١١)، ســـروودو گـــۆرانی نیشـــتمانی وبەرەنگاریی کوردی لە کرمانجی خواروودا، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
١٦.عەبدولواحیـد، ئـازاد (٢٠١٩)، خالیـد سـەرکار هونەرمەنـدێک لەڕەسـەنایەتی گەڕا..لەپێناوی هونەرەکەشی ماندووبوونی نەزانی، دەزگای موکریانی، هەولێر.
١٧.قەرەداغـی، ئەنـوەر (٢٠١٢)، بەرگـری نەتەوەیـی لە مۆسـیقادا، چەنـد بـابەت ولێکـۆڵینەوەیەک لەسـەر سـرووی کـوردی، یەکێتـی نووسـەرانی کـورد لقـی سلێمانی، دەزگای چاپ وپەخشی حەمدی.
١٨.کاکەسوور، محەمەد عەبدوڵڵا، (٢٠٠٤)، گەشەکردنی خوێندنی فەرمی لە لیواکانی کوردستانی عێراق دا (١٩٢١-١٩٥٣)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
١٩.کەریـم بـایز و عوسـمان ئەحـمەد جاسـم (٢٠١٣)، ئـێمە کـوردین نـابەزین گۆرانییەکانی فوئاد ئەحمەد تەبیب نانەکەلی، کۆمەڵەی هونەر و وێژەی کوردی م گشتی، تایپ و نەخشەسازی کۆمپیوتەری هیوا، هەولێر.

٢٠. محەمەد، ئاوات (٢٠١٢)، سروودی نیشتمانی وکاریگەرییە دەروونییەکانی لەسەر خوێندکاری قۆناغی بنەڕەتی، یەکێتی نووسەرانی کورد، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی.

٢١.موکریانی، گیو (١٩٦٩)، دیوانی ئەحمەد موختار جاف، چاپخانەی هەولێر، چ٢، هەولێر.

٢٢.مەحموود، د.ئازاد ئەحمەد (٢٠٠٩)، بونیاتی زمان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا١٩٨٥-٢٠٠٥، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

٢٣.نەبەز، جەمال (٢٠٠٢)، بیری نەتەوەیی کورد، بنکەی کوردنامە، بەریتانیا.

٢٤.ئاگرین، عەبدوڵلا (١٩٨٨)، دیوانی شوکری فەزڵی، چاپخانەی دار الحریە، بەغدا.

٢٥.ئەحمەد، زاگرۆز (٢٠٢١)، مێژووی عێراق ١٩١٤-١٩٥٨، چ٢، چاپخانەی میدیا، هەولێر.

٢٦.**بەزمانی عەرەبی:**

٢٧.احمد، إبراهيم خليل و مراد، خليل علي(١٩٩٢)، ايران وتركيا(دراسة في التأريخ الحديث والمعاصر، دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل.

٢٨.رسول، عزالدين مصطفى (٢٠١٠)، الواقعية في الأدب الكوردي، ط٢، دار ئاراس للطباعة والنشر، أربيل.

٢٩.الشوان، عزيز (١٩٧٩)، الموسيقى للجميع، مطابع الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.

٣٠.**بەزمانی ئینگلیزی:**

1- Anastasiia Gordeeva, (2021), Propaganda, Patriotism, and Perseverance: How Music Became an Instrument for the US War Effort During the Second World War, Articles by Anastasiia Gordeeva - Inquiries Journal, , VOL. 13 NO. 11 | PG. 1/1.
2- Igor Cusack, (2008), From Revolution to Reflection: The National Anthems of the New Lusophone Worlds University of Wisconsin Press journals Division.
3- Joshua H. Howard, (2014), “Music for a National Defense”: Making Martial Music during the Anti-Japanese War, University of Mississippi, East Asian History and Culture Review E-Journal No. 13.
4- Matthew J. Slater, S. Alexander Haslam & Niklas K. Steffens. (2018), Singing it for “us”: Team passion displayed during national anthems is

associated with subsequent success Article in European Journal of Sport Science ·
5- Yi-Chieh Lai, (2018), CHINESE ZHENG AND IDENTITY POLITICS IN TAIWAN, UNIVERSITY OF HAWAIʻI AT MĀNOA, THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY IN MUSIC.

دووەم: دیدارەکان

- قەرەداغی، ئەنوەر (٢٠٢١/٧/٣)، یەکشەممە، کاتژمێر ٤.٢٥ دەقیقە پاش نیوەڕۆ ، سلێمانی.
- فەرهادی، عومەر (٢٠٢٢/١١/٢٨)، دووشەممە، کاتژمێر ١٠.١٧ پێش نیوەڕۆ، هەولێر.
- ئەحمەد، وریا (٢٠٢٢/٧/٢)، شەممە، کاتژمێر ٦.٣٠ پاش نیوەڕۆ، هەولێر.
- شەنگ، ئەحمەد (٢٠٢٢/١٢/٢١)، چوارشەممە، کاتژمێر ٩.٢٨ پێش نیوەڕۆ، هەولێر.

نامەی دکتۆرا و ماستەر :

١- محمد، فاضل مصطفی (١٩٨٩)، زێوەر ژیان وبەرهەمی، نامەی ماستەر (بڵاونەکراوە)، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی ئاداب، هەولێر.
٢- ئاگرین، عەبدوڵڵا (١٩٩٤)، شیعری سیاسی کوردی لەخوارووی کوردستان لەیەکەم جەنگی گێتییەوە تا ڕاپەڕینی شەشی ئەیلولی سلێمانی ١٩١٨-١٩٣٠، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی ئاداب، هەولێر.

گۆڤارەکان:

١- باکووری (٢٠٠٤)، عەبدولواحید حاجی ئاغا مستەفا، گۆڤاری ڕامان، ژ(٨٧/٨٦)، دەزگای گوڵان، هەولێر.
٢- باکووری، (٢٠٠٠)، سروودەکانی کوردی سەدەی بیستەم، گۆڤاری ڕامان، ژ ٥٢، دەزگای ڕۆشنبیری وڕاگەیاندنی گوڵان، هەولێر.
٣- خەزنەدار، د.مارف، (١٩٧١-١٩٧٢)، گۆڤاری کۆلێژی ئەدەبیات، ژ ١٥، بەغدا.
٤- خەزنەدار، مارف، (٢٠٠٩)، ڕەنگدانەوەی خەباتی کورد لەپێناوی مافی نەتەوایەتی لە ئەدەبی کوردیدا، گۆڤاری ڕامان ژ١٤٦، چاپخانەی خانی، دهۆک.
٥- دەباغی، عبدالقادر، (١٩٥٨)، ....، گۆڤاری شەفەق، ژ ٤، هەولێر.

٦- ڕەسول، د.عیزەدین مستەفا، (٢٠٠٧)، بەختیار زێوەر ژیان و بەرهەمی، گۆڤاری ڕۆڤار، ژ٤٦، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی.

٧- ڕەسوول، د.عیزەدین مستەفا، (١٩٨٥)، شیعری تازەی کوردی، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە ١٠٥. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغداد.

٨- شارباژێری، عوسمان، (٢٠١٠)، کاروانی مۆسیقاو گۆرانیی لە شاری سلەیمانیی هەر لە ساڵی (١٧٨٤) دوە تا (١٩٨٤)، گۆڤاری چلاواز، ژ٥٥، دەزگای موزیک وکەلەپووری کورد، هەولێر.

٩- ع.س، (١٩٥٧)، دەرسی کوردی لەقوتابخانەکانی هەولێر، گۆڤاری هەتاو، ژ ١١٠، چاپخانەی کوردستان، هەولێر.

١٠-قەرەداغی، ئەسعەد، (٢٠٢٢)، سرووودی ئەی ڕەقیب لەتای تەرازوودا، گۆڤاری دیوان، ژمارە ١٧، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

١١-قەرەداغی، ئەنوەر، (٢٠١١)، بەرگری نەتەوەیی لە مۆسیقادا، گۆڤاری ڕۆڤار، ژ٦٦، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

١٢-کۆمەڵەی هونەرە جوانەکان، (١٩٥٧)، گۆڤاری هەتاو، ژ ١١١، چاپخانەی کوردستان، هەولێر.

١٣-ئاگرین، عەبدوڵڵا، (٢٠١٣)، حەماسەت، ئەفراندنی لە سرووودی کوردیدا خولقاندوە، گۆڤاری زانستی مرۆڤایەتی، ژ ٥٥، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

١٤-ئەحمەد، وریا، (٢٠٠٨)، عەبدولواحید حاجی ئاغا مستەفا، گۆڤاری ڕامان، ژ.١٢٨، دەزگای گولان، هەولێر.

سێیەم ماڵپەڕە ئەلیکترۆنییەکان

(Cambridge.org, 2022, 0nline)
https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hymn
https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/anthem

الملخص

دور الشاعر في النشيد القومي الكردي، زيور كمثال

تـم إجـراء هـذا البحـث علـى أسـس تاريخيـة ووصـفية ، وأكاديميـا يتكـون محتـوى هـذا البحـث مـن عـدة محـاور: المبحـث الأول بدايـة النشـيد القـومي والعوامل السياسية التي لعبت دورا في هـذا المجـال. المبحـث الثـاني هـو تـاريخ الشـعر القـومي فـي كردسـتان و دور الشـعراء فـي غـرس بـذور الفكـر القـومي وحـب الـوطن. الفصـل الثالـث دور الشـاعر زيـور كرائـد فـي تقـديم ونشـر هـذه الأناشـيد. وذلـك لأن الشـعراء فـي الأناشـيد القوميـة لعبـوا الـدور الأهـم فـي زرع بـذور المحبـة والـولاء والـدفاع عـن الأرض والـوطن. الهـدف مـن هـذا البحـث هـو تسـليط الضـوء علـى الـدور الـذي لعبـه الشـاعر فـي بدايـة إنشـاء وتعلـيم ونشـر النشيد القومي بين الشباب والمجتمع الكردي.

الكلمات الدالة: دور الشاعر ، الشعر القومي ، النشيد القومي.

Abstract

The role of the poet in the Kurdish national anthem
Zewar as an example

This research was conducted on historical and descriptive bases, and scientifically the content of this research consists of several axes: The first topic is the beginning of the national anthem and the political factors that played a role in this field. The second topic is the history of national poetry in Kurdistan and the role of art in planting the seeds of national thought and the love of the homeland and the Kurdish homeland. The third chapter is the role of Zewar Honor as a pioneer in presenting and publishing these anthem. This is because art played the most important role in the national anthem in sowing the seeds of love, loyalty, and defense of the land and homeland. The aim of this research is to shed light on the role played by art in the beginning of the creation, education and dissemination of the national anthem among the youth and the Kurdish community.

Keywords: the role of art, national poetry, the national anthem.

The Use of Persuasive Strategies In Academic Discourse

Dr.Kurdistan Rafiq Moheddin (koyi)
English Department, Faculty of Arts, Soran University, Iraq
*Kurdistan.mhyadin@soran.edu.iq

Roberta Youel Jajo
Cambridge International school - Capital City
robertayouel@gmail.com

Abstract

As the key component of success and achievement, persuasive strategies are used in academic discourse. The purpose of this paper is to investigate how persuasive strategies are employed in academic discourse for achieving development and success. In this research, a mixed-method is used to collect data, and the researcher adopted Connor and Lauer's (1985) theory to analyze the data. The data of this paper consists of three public academic speeches, delivered on the same occasion 'Graduation Ceremony' by the rectors of three top universities; Dr Muslih Mustafa previous president of Soran University, Dr Bruce W. Ferguson president of American University of Sulaimani and Dr Dawood Sulaiman Atrushi president of Duhok University, in Kurdistan Region, ranked as first, second and third, according to UniRank (2021). Despite facing some challenges, the findings of this study demonstrated that the three rectors have a positive attitude towards the use of persuasive strategies. That is, they employed persuasive strategies, but they treated them differently in their speeches, as significant tools for encouraging their university staff to do more research with high quality and having considerable citations which in turn resulted in having topped the identified universities via meeting the UniRank selection criteria during the academic year of 2020-2021.

Keywords: Academic Discourse, Discourse, persuasive strategies

Introduction

Generally, language as a tool arose out of a need to communicate ideas, feelings, attitudes, etc. It has been adapted to the changing need of speakers. Language is, in this sense, a living creature that changes in reaction to the changing cultural environment in which it lives. Thus, language evolves in response to culture, and the full quality of its meaning is derived from understanding the context in which it takes place (Gee and Hayes,2011, 159). Language can be used in various fields; politics, science, daily conversations, academic discourse, etc. Hence, the language used in academic works by academics is called academic discourse (Zwiers, 2014, 20). So, academic language is the oral and written language employed for academic purposes.

In addition, Hirschberg (1996,1) maintained that a persuader needs several strategies to convince and influence his/her audience. Persuasion piques the listener's interest in learning more without resorting to pressure or violence. The persuader, in particular, excites the recipients by employing persuasive language to elicit a reaction, which might be a change in their conduct. Moreover, persuasion usually takes the form of argument which means giving reasons for or against certain claims and statements. In an argument, the speaker acknowledges the existence of competing claims and strives to defend why his claims should be adopted, whereas the persuader tries to persuade the addressee to accept his or her statements as true since no other claims are worth adopting.

Aristotle divided persuasive methods into three categories: ethos, pathos, and logos. Ethos is a term that refers to a speaker's credibility and has three dimensions: competence, trustworthiness, and dynamism. Competence refers to the persuader's understanding of the topic at hand. This expertise may be demonstrated by presenting well-organized and well-researched arguments. The degree to which the audience believes the speaker is outgoing and active is referred to as dynamism, whereas trustworthiness refers to the level to which the addressees feel the sender is offering correct and genuine information. Pathos denotes the emotional appeal that draws the audience into the

discussion, whereas Logos denotes the argument's logic and reasoning (Stiff and Mongeau, 2003), that is, it has the power of rational thought (Durhan, 2018, 752). In other words, there are three types of persuasion aspects that an utterance has according to Aristotle. The first one depends on the personal character of the speaker which is called Ethos. The second one depends on putting the listener into a certain mood which is known as Pathos, while the third one depends on the proof or pseudo-proof and it is realized as Logos of the words of the speaker himself (Aristotle, 2006, 38).

All in all, persuasion can be studied from, for example, a psycholinguistic perspective by identifying the receivers' attitudes and what is going on in their heads when they listen to or read a persuasive piece of discourse. And, in sociolinguistics, researchers investigate the relationship between the persuader and the recipients to see to what extent social distance and inequality influence the recipients' behaviours and attitudes towards the conveyed message. However, the current study aims at examining the persuasive strategies used in public academic speeches addressed by rectors of three top universities located in the Kurdistan Region / Iraq.

Theoretical Background and Literature Review

Language and Discourse

Language, as a means of communication, is defined as "the system of human communication which consists of the structured arrangement of sounds or their written representation into larger units, e.g. morphemes, words, sentences, utterances" (Richardsand and Schmidt,2014). Chomsky, on the other hand, described language as "a collection of finite sentences, each of finite length and formed from a finite set of parts" (1957, 13). Chomsky is interested in the structural aspects of language (1988, 39-40). Language, according to Trager (1949, 5), is a system of arbitrary linguistic symbols through which members of a community communicate in terms of their whole culture. And a unit of language longer than a single sentence is called discourse. As a result, the term discourse comes from the Latin word

Discursus, which means "to run". So, it relates to how discussions move (Nordquist, 2020). To study discourse is to analyze the use of spoken or written language in a social setting. Discourse studies, on the other hand, look at the structure and function of language in conversation in addition to minor grammatical elements like phonemes and morphemes. Fasold says that the study of discourse is the study of all aspects of language use (1990, 65), participants use language in context to perform certain functions. Therefore, the instruction is placed in a context. Schiffrin confirms discourse as a system, which is socially and culturally organized, through which certain functions are fulfilled. The social functions of the discourse define the communicative role of the discourse and the various fields of action from the social context, and what it is used for (1994, 32). Discourse comes in narrow genres, and one of them is called academic discourse.

Academic Discourse

Academic discourse is the specific style of communication used in the academic world (Diamond, 2019). Historically*, it includes all lingual activities associated with academia. Further,* Hyland views academic discourse as the ways of thinking and using language which exists in the academy. The fact is that complex social activity like educating students, demonstrating learning, disseminating ideas and constructing knowledge rely on language to be accomplished (2011, 171-184). Further, academic discourse encompasses the idea of dialogue. In other words, it can take many formats such as presentations, debate, listening, writing, critiquing others' work, delivering speeches, etc. (Lynch, 2013). Eventually, it could be stated that there are different types of academic discourse.

Types of Academic Discourse and Persuasive Strategies

Generally, academic discourse is of different types, and according to Lacan (1994, 107), it is divided into four major types, as the following:

a. Descriptive Discourse: it is a type of discourse that gives a clear and concise description of everything, such as places, people, objects or events. The primary objective of this type of discourse is to evoke the senses. That is, the reader/ hearer can feel all the senses working while reading or listening to any descriptive writing work (White, 2019). Further, descriptive discourse is used to draw vivid details, for example, in the reader's mind. The reader will use sensory details while reading the text. He/she can feel the environment of the text through senses, seeing, hearing, smelling, tasting, and touching (Rutherford, 1994, 8-67).

b. Narrative Discourse: it is the narration, written, or oral, of an event or series of events, whether real or imaginary (Pfeffermann, 2019, 101-102). The narrative is structured according to the spatial-temporal environment. Narrative discourse, according to Genette, is a discourse that is an account of events, generally in the past, that uses verbs of speech, motion, and action to describe a succession of events that are dependent on one another, and that normally concentrates on one or more action performers. There should be connections between phrases so that the reader or listener understands the story's aim or meaning (1988,50).

c. Argumentative Discourse: it is a form of interaction in which the individuals maintain incompatible positions. That is, arguably, an interaction, that involves extended polarization that is negotiated in conversation (Schiffrin, 1985). Argumentative discourse is formed when the speaker or writer tries to convince his/her audience to follow what he/she believes by giving examples or evidence (Willard, 1989). Thus, the purpose is to persuade the audience (hearers or readers).

d. Expository Discourse: it has been described as the use of language to convey information (Bliss, 2002; Nippold and Scott, 2010). Expository texts constitute a 'microgenre' (Grabe, 2002) that includes several subgenres that range from research papers to the discussion of personal views and class. In some contexts, speakers may "focus-on-form" and rely solely on metalinguistic awareness to a maximum extent rather than concentrating on issues related to syntactic or other sources of complexity.

All in all, different techniques or strategies are used in academic discourse, and one of them is persuasive strategies.

Generally, persuasion is a communication transaction activity that aims to change attitudes, beliefs, and behaviours of individuals or groups of individuals (Miller & Roloff, 1980, 15), and this can be achieved through various persuasive techniques. Aristotle identifies two types of persuasion. First is the non-artistic, ‘atechnic’. The sources are not provided by the potentiality of speakers; they are the already pre-existing sources like witnesses, laws, testimonies, evidence and contracts (Kennedy, 2007, 52). The second type is the artistic, 'technic’ proof. Here, everything is prepared or invented by the potential speaker that should be discovered before they are arranged in speech (Wise, 1989, 84). Under this category, Aristotle generates three species or structural principles. These three categories are unique, not only in public speeches and academic situations but in any field of life. They are unique in business management (Higgin & Walker, 2012), health improvements (Perloff, 2000) and politics (Cockroft & Cockcroft, 2005; Chrteris-Black, 2014), etc. However, the methodology of applying each of them is diversified about the diversity of the topics and in which the context is applied.

Specifically, in this study, the researcher adopted Connor and Lauer's (1985) model of appeals which is presented in the following tables 1, 2 and 3 (Biber, Connor and Upton, 2007,124). It classifies persuasive strategies into 12 rational strategies, four credibility strategies and three effective strategies.

Table 1: Types and explanation of Rational strategies

Type of Strategy	**Abbreviation**	**Explanation**
Descriptive example	R1	Using a compelling descriptive example from one’s own or someone else’s experience.
Narrative example	R2	Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end.
Classification	R3	Placing in a class or unit, and describing what that means.
Comparison	R4	Using comparison to support one’s focus.
Contrast	R5	Using contrast to support one’s focus.

Degree	R6	Arguing that two things are separated by a difference of degree rather than kind, or making an appeal for an incremental change.
Authority	R7	Using the authority of a person other than the writer.
Cause and effect and consequences	R8	Showing how one event is the cause of another.
Model	R9	Proposing a model for action that relies on existing programs.
Stage process	R10	Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken.
Ideal or Principle	R11	Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience.
Information	R12	Using supporting facts and statistics.

Table 2: Types and explanation of Credibility and Effective strategies

Firsthand experience	C13	Providing information taken from the speaker's experience.
Showing the speaker's respect for the audience's interests and point of view	C14	Avoid clashes with the receiver's own beliefs and convictions.
Showing the writer's good character and judgment	C16	Being neutral and objective.

Table 3. Types and explanation of Abbreviation strategies

Type of Strategy	**Abbreviation**	**Explanation**
Appealing to the audience's views	A17	Either emotional, attitudinal or moral.
Vivid pictures	A18	Creating a thought or a mind's eye vision.
Charged language	A19	Using strong language to arouse emotion.

Literature Review

There is no doubt that different researchers have investigated the topic of persuasive strategies. One of them is written by Abbas (2008) entitled "*The Use of Persuasive Technique by Barack Obama in his Political Speeches in the 2008 USA Presidential Primaries", who investigated Barack Obama's persuasive techniques in his presidential primary Speech In his analysis, Abbas employed Keraf's theory and uncovered various persuasive strategies used by Barack Obama. Suggestion (hypothesis), rationalization, identification, and conformities are examples of these.* While Sari (2012) used Aristotle's theory for analyzing his research which was about "Persuasive Strategies by Prophet Muhammad in His Religious Sermon". She discovered all of the persuasive methods given by Aristotle in Prophet Muhammad's lecture. They are as follows: ethos, pathos, and logos. The Prophet Muhamad employed the ethos technique through language by referring to the audiences as a part of them, mentioning the name of God to demonstrate consistency, and demonstrating thorough understanding by describing a topic. As a pathos method, he elicited emotion in the audience by repeating lines that made sense to manipulate the emotional audience. The Prophet Muhamad then reiterated such techniques via words.

Further, Faris (2016) investigates the persuasive strategies of the African leader, in his paper "Persuasive Strategies in Mandela's No Easy Walk to Freedom", He discovered certain persuasive methods utilized by Mandela in his speech; the data revealed the usage of three persuasive strategies: quasilegal, presentational, and analogical. Syllogism, enthymeme, and causality were used in quasi-legal arguments, which were founded on rationality. Mandela used presentational persuasion techniques such as rhetorical deixis, metaphors, repetition, and alliteration to elicit engagement. Mandela used analogical persuasion by referring to the situational discourse to attempt to enhance the spiritual values of his addressees about the cause of liberation and independence. The quasilegal and presentational methods were the most utilized by Mandela in the offered speech to influence his audience. To persuade his audience to accept his statements about white supremacy, logic and rationality

were deployed, and emotions, primarily grief and wrath, were stirred to reinvigorate the path of anti-white supremacy nonviolent coordinated fight.

Al-Hussaini (2012), in his study, “The Rhetoric of Oratory in English and Arabic: An Applicable Study to One of Imam Ali's Oration”, found that oration in both languages had an important role in convincing and addressing the audiences. Personal pronouns, emotive words, repetition, alliteration, assonance, onomatopoeia, rhyming, metaphor, simile, parallelism, and paronomasia, among other linguistic elements, were used by orators in both languages.

Mohan (2014) in his research which was about “The Use of Persuasive Strategies in Religious Oratory”, highlighted the persuasion methods utilized by religious orators to influence their audience. The strength of these orators resides not only in constructing accepted religious doctrines, but also in the strategic employment of paralinguistic methods such as pitch, pause, and space in their oratory. Sharif and Abdullah (2014) investigated persuasion in some ceremonial speeches of Mother Teresa which was about “Persuasive Discourse in Ceremonial Speeches of Mother Teresa: A Critical Review”. The researchers concluded that persuasion is a multi-faceted phenomenon that comes from the employment of many discursive tactics and rhetorical methods, such as inquiries, figures of speech, rhetorical proofs, and expressive, forceful, directive, and representational speech actions.

Sallomi and Nayel (2017) in another research was about "A Study of Persuasive Techniques in English and Arabic Religious Sermons: A Comparative Study”. Although both sermons apply the majority of persuasive strategies, the researchers discovered that there are some minor distinctions between them. The story method, which is a key persuasive tool, is absent from the English sermons studied in this study, but the usage of Al-Sajja (alliteration) is more common in Arabic sermons.

Adam (2017) in his study, "Persuasion in Religious Discourse: Enhancing Credibility in Sermon Titles and Openings", maintained that persuasive appeals (ethos, pathos and logos), are employed to justify the set of Christian ideals through language. As a result, the

stated goal of religious speech is met. Pathos (an emotional appeal to the listener) is also important in persuasion, according to the research. Humour also helped to bridge the distance between the speaker and the listener; making the persuasive message more understandable.

Nour El Houda (2020) in her research "An Analysis of Persuasive Strategies in the Political Talks of Ahmed Ouyahia: A Contrastive Study of Arabic and French", researched the persuasive methods employed by former Algerian Prime Minister Ahmed Ouyahia in his political discussions in both Arabic and French. It provides emphasis on persuasive methods as a crucial part of communication that manifests in a variety of situations such as advertisements and classrooms. This study was undertaken by Aristotle's (1939) theory of Ethos, Pathos, and Logos, and studied a collection of eight political interviews and press conferences (4 in Arabic and 4 in French) in which Ahmed Ouyahia participated. The data show some similarities and variations in the use of persuasive methods across languages. The Algerian Prime Minister and RND leader used Logos as the most prominent rhetorical style in both Arabic and French speeches, followed by Pathos and Ethos to varying degrees. According to the survey, the most commonly utilized arguments in Arabic and French are facts, emotional appeals, and play on words appeals. Furthermore, the findings suggest that Ouyahia's intellectual background, ideology, or interpersonal practice may be responsible for the increased use of Pathos components in the French data. Furthermore, the use of religious forms to demonstrate reliability and consistency was unique to Arabic data. In addition, the study demonstrates that Ouyahia used a range of appeals addressing various issues to convince, influence, and earn the audience's favour. The behaviour has several educational consequences in the context of ELT teaching and learning.

However, Firmansyah and Kuntjara (No year) in their research "Persuasive Strategies Used by Agung Sedayu Group in the Infomercial, Metro TV", find out what sorts of persuasive methods were employed in the Agung Sedayu *URXSV commercial, Firmansyah and Kuntjara. It seeks to identify the sorts of persuasion methods employed by the hosts and Agung Sedayu Group's representative team in the infomercial. Beebe's persuasive strategy ideas are used by the author (2012). Theories of persuasive methods

include increasing your credibility, using reasoning and facts to convince, and utilizing emotion to persuade. Furthermore, the writer employs Holmes' (2001) notion of the social component as a supporting hypothesis.

Eventually, Sufyan (2015) claims in her research "Linguistic Study of Persuasive Strategies in English Religious Sermons", that Religious Oratory is persuasive since it seeks to persuade the audience that what the preacher is saying is true. So, for preachers to be persuasive, they employ a variety of tactics for persuasion. As a result, this study includes an examination of the persuasive methods employed in English religious sermons, as well as an examination of the sorts of speech acts employed and, lastly, an examination of the stylistic devices employed.

And, this paper, which is about, " The Use of Persuasive Strategies in Academic Discourse", is novel since no work has yet been written before. Further, the researchers have examined the discourse analysis area in terms of persuasive strategies used by the rectors of the three top universities located in the Kurdistan Region / Iraq, according to UniRank (2021). Also, the researchers analyze the selected speeches by Connor and Lauer's (1985) model of appeals.

Methodology

The problem

Persuasion techniques are employed for various reasons, for instance, to convince language users to agree with an opinion, ideology, etc. However, sometimes, persuasion is difficult because certain people may reject change or all persuasive strategies may not obey the one strategy that goes well with all. In other words, some may work with one individual in a specific context, and not work with another in a different situation.

The aims of the study

This study aims at:

1. Classifying the kind of persuasive strategies used in Soran, Dohuk and Sulaimani University Rectors’ speeches.
2. Describing how the top three Universities’ Rectors used persuasive strategies in their speeches.

Research questions

1. What are the persuasive strategies?
2. To what extent do the University Rectors use persuasive strategies in their public academic speeches?
3. How are the persuasive strategies used in Academic Discourse / Rector's Speeches?

The hypotheses

This study hypothesizes that University Rectors use persuasion or persuasive strategies in their academic speeches, but these strategies are treated differently in different speeches.

Data and method

The data of this paper consists of three public academic speeches, delivered on the same occasion 'Graduation Ceremony' by the rectors of three top universities in the Kurdistan Region, ranked as first, second and third, according to UniRank (2021). The speeches were addressed by Dr Bruce W. Ferguson president of the American University of Sulaimani, available at https://www.auis.edu.krd/commencement-remarks/bruce-ferguson/2017, Dr Muslih Mostafa, the previous president of Soran University, available at http://www.soran.edu.iq and

Dr Dawood Sulaiman Atrushi president of Duhok University is available at https://uod.ac/about/top-stories/events/graduation-uod-16nov2021/.

To identify the persuasive strategies used in the data, and explain why they are used, a mixed-method (quantitative and qualitative) is employed. That is, this research is both quantitative and qualitative. Quantitatively, frequencies and percentages of persuasive strategies are found and tabulated. Qualitatively, the researcher presented an explanation of how and why such strategies are used.

Instrument and validation

- The speeches of the three top universities rectors were taken to show how such kind of speech is significant for the development and success of the university. The speeches, addressed on the same occasion (Graduation Ceremony), delivered by the previous president of Soran University, the president of American University and the president of Duhok University are taken as data.

- The researchers also used SPSS; a statistical software, for presenting the data into tables and charts from different descriptive distributions.

Ethical considerations

This study has scientific merit since it is done according to the research methodology and shows respect for the persons that have been highlighted. Also, the results make no harm to their reputation, because the three rectors' speeches are already downloaded on the formal page of their universities.

Data Discussion and Results

In this part, the three speeches (Text 1, Text 2 and Text 3) are analyzed quantitatively and the frequency of the persuasive strategies used is identified, and the percentages are shown in the following tables:

1. S

oran University previous president's speech (Text 1):

Statistics

The number of persuasive strategies in Text 1

N	Valid	55
	Missing	0

Table 3 Persuasive Strategies Used in Text 1

Persuasive strategies		Frequency	Per cent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	R1	2	3.6	3.6	3.6
	R10	3	5.5	5.5	9.1
	R11	4	7.3	7.3	16.4
	R12	11	20.0	20.0	36.4
	C15	5	9.1	9.1	45.5
	C16	2	3.6	3.6	49.1
	A17	2	3.6	3.6	52.7
	A18	4	7.3	7.3	60.0

	A19	6	10.9	10.9	70.9
	R2	4	7.3	7.3	78.2
	R5	1	1.8	1.8	80.0
	R7	2	3.6	3.6	83.6
	R8	5	9.1	9.1	92.7
	R9	4	7.3	7.3	100.0
	Total	55	100.0	100.0	

Table 3 shows that, the president of Soran University used R1 (2 times; 3.6%), R2 (4 times; 7.3%), R3 (0 time; 0.0%), R4 (0 time; 0.0%), R5 (1 time; 1.8%), R6 (0 time; 0.0%), R7 (2 times; 3.6%), R8 (5 times; 9.1%), R9 (4 times; 7.3%), R10 (3 times; 5.5%), R11 (4 times; 7.3%), R12 (11 times; 20.0%), C13 (0 time; 0.0%), C14 (0 time; 0.0%), C15 (5 times, 9.1%), C16 (2 times, 3.6%), A17 (2 times; 3.6%), A18 (4 times, 7.3%), A19 (6 times; 10.9%).

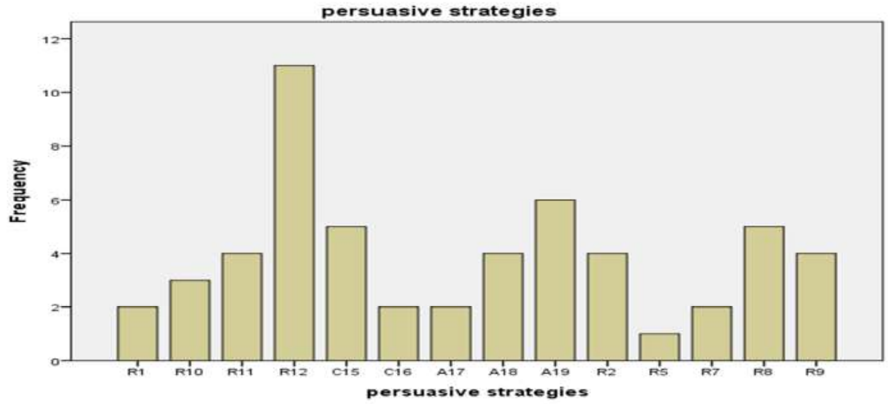

Figure 1. The persuasive strategies in Text 1

After analyzing the text1 quantitively, a qualitative analysis of the speech is done.

Example 1:

Le naxî dilewa pîrozbai xom arastey yeke yeketan dekam, xizmet krdnî êwa le mawei çwar salî řabirdû, ew peri cêgei řêz u staiş bwe.

(Whole-heartedly, I congratulate each of you. Serving you in the past four years was the biggest honour).

(R1- Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(C16 - Being neutral and objective).

Example 2:

karnevalî birwaname bexşîn be êwey azîz, nışanei mitmane u řêzû hurmeti êmeye bo êwai.

(This ceremony of giving certificates shows our trust, regard, and honour for you).

(R11- Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the
audience).

Example 3:

Derçwanî azîz, emro polêkî dîke le kurû kiçî em welata berew dahatû hengaw denên dahatûyek çawerêtan dekat pira le hewraz u nişewakanı jian. Rêgayek hatota pêştan, debêt êwa be zanistû roşenbırı coş draben ta betwanın lew, řêgayeda hengaw beraw řonakı bıhawên u tarıkı řaw bınên.

(Dear graduates, today another group of the girls and boys of this country go a step forward. A future is waiting for you that is full of the ups and downs of life. There is a way before you and to go towards lightness and ignore darkness through this way, you have to be filled with science and education).

(R11- Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(R2- Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R12- Using supporting facts and statistics).

Example 4:

Brway tewawı em welata be êweya. êwaş newei dwarojin u dwarojış be êwa awedane u le ser destı êwa bunyad denrêt. Ew astenganeı êsta bo gel u welatekeman drustbûn, tenha be êwei zanstxwaz u roşenbır çareser dekrên.

(This country has full confidence in you. You are the future generation and the future is prosperous with you and is built by you. The obstacles that our country is facing can only be taken away by learned and educated people like you).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

(R12- Using supporting facts and statistics).

Example 5:

Le maweı pênc beharı temenıda, zankoı soran sruştêkı nawazeı le xebatı zanstı u akademıa henawete kayewa.

(During its five years of working, Soran University has created an exceptional nature in science and academia).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R12- Using supporting facts and statistics).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

Example 6:

Zankoy Soran êsta le pêşengı zankoyekanı kurdıstane u berdewamış le halkşandaye.

(Currently, Soran University is a leading university in Kurdistan and constantly it shines and progresses).

(R11 - Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).
(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 7:
Zankoy Soran malêki pêşeng u přşngdarı bo be twanatrın mamosta u psporı akademı em welata řexsandwe ta be berztrın ast xzmati qutabıekanman bken .
(Soran University has created a shining and beautiful home for the cleverest lecturers and academic experts of this country to serve our students at the highest level).
(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).
(A19 - Using strong language to arouse emotion).
(R12 - Using supporting facts and statistics).

Example 8:
Qutabıanî êma parwerdey destı çend zana u bîrmendeken, ke le baştrîn akadimistekanı em welaten.
(Our students are educated by the best academicians in this country).
(R2 - Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end), giving examples that are common by everybody from the first day of founding this university the best teachers are teaching in it.
(R7 - Using the authority of a person other than the writer).
(R12 - Using supporting facts and statistics).

Example 9:
Hewl u koşişî êma brîtî bwe le têgeıştn u gorînewei bîrû boçûn le ser karî akademî.
(We attempted to understand and exchange ideas related to academic works).
(R8 - Showing how one event is the cause of another).
(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).
(R12 - Using supporting facts and statistics).

Example 10:

Legel eweşda zankoy Soran hemîşe hewlî aweidawa bibeta pirdek bo grêdanî peywendî ekadîmı u zanistî le nêwan kurdıstan u dunıay derewa. řojane çendîn profesor u Mamosta u pisporanî akadimi benaubangi dunia lem zankoyada wane dalênewa u sımınar dakren.

(In addition to this, Soran University has always tried to become a bridge between Kurdistan and the outside world. Daily, several famous professors, lecturers, and academic experts of the world teach and give seminars at this university).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R2 - Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R11- Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

Example 11:

Au akadımısta rojawayanai la mawey çand salli rabirdû sardani êmaıan kirdıwa, gawahi awe deden ke zankoy Soran xewnî kirdwa be waqie. Belê, witúyane: "awey lem mawe kurteda zankoy Soran dırusti kirdwe, waqıeke tenha le afsane u muciza deçêt".

(Those Western academicians who have visited Soran University in recent years, witnessed that Soran University has made dreams come true, and they have said: "What Soran University has made during this short period can only happen in fiction and miracles").

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one’s own or someone else’s experience).

(R2- Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R5 - Using contrast to support one’s focus).

(R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

Example 12:

Derçwani barêz, hawkat legal ahangi derçwanı êwa, şareki dijwar baroki wilatekamanı girtwa. êmay aştixwaz le Kurdistan, hemîşe dijî şar u malwêranî bûin. emro pêşmerge qaremanakanman le sangerdan u parêzgarı la çıa u dol u dar u bardî kurdistan deken. legal dujminêk dacangîn, dirindetrîn u qêzewentrîn kesanî mêjûn. em dujmina daıewêt aşty u pekawajian u dimukrasy êma têkbidat. Deiewêt malakanman wêran bikat u rolakanman lenaw bibat. boye, debêt eweman le yad naçêt, la sayei xebat u bergiri pêşmarge dilêrakanmandaie. emro êma, la amêzi hendrên u zozik u korek u hasen beg u bradost, la devery şoriş u malbandi kurdaieti, be gıanêky xoşawıstıyewa bejdary le marasîmî derçwanî êwey hêja dekeın. dabêt supasguzary au qaramananabin ka şaw u roj, halo asa, la sangerekanewa gıani êma daparêzin.

(Dear graduates, our country faces a heavy war amid your graduation. We as pacifists in Kurdistan have always been against war and destruction. Today, our brave Peshmergas are on the front lines and they are protecting the mountains, valleys, and stones of Kurdistan. We are fighting an infamous enemy who is the wildest and most disgusting people of history. This enemy wants to destroy our peace, co-existence and democracy. So, we should not forget that under the attempt and protection of our brave Peshmergas, today we are near Handren, Zozk, Korek, Hassanbag, and Bradost, attending your graduation ceremony with a loving soul. We must be thankful to those heroes who bravely protect us in daylight and at night).

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 13:

Xoşewıstan, qutabia darçwekan, dwa witam aweya êwa roley be amek u wefadari em wilat u xaka bin.

(Dear graduated students, my last word for you is to ask you to be faithful to this country).

(R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(C16 - Being neutral and objective).

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).

Example 14:

Éwa parwerday zankoyekin mınbarı hemû fêrxwaz u roşinbîreka. Zankoy Soran hardem be malî xotan bizanin.

(You have been educated by a university which is a hub for all learners and educated people. Always see Soran University as your home).

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 15:

Em zankoye dahatûyeki gewre çawerwaniety. dahatuyek ke debêta cêgai şanazî u serbarzî u êwaş başêkn lew mêjway em dahatûye danexşênêt u şorişi zanist u zanîn berpa dekat.

(A great future awaits this university, a future that be an honour for the toy too and you will also become a part of the history that will polish this university and sparkle a scientific revolution).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

Example 16*:*

Carêkî tir, pîrozbayi darçûn u birwanamekantan lêdekem u hîwai dwarojêky geştan bo dexwazim. Her bijîn bo gel u nıştıman. (Again, I congratulate you on your graduation and for achieving your certificates, and I hope you have a bright future).

May you live long for this nation and homeland. (A19 - Using strong language to arouse emotion).

2. American University of Sulaimani president's speech (Text 2):

Statistics

The number of persuasive strategies in Text 2

N	Valid	96
	Missing	0

Table 4 Persuasive Strategies Used in Text 2

Persuasive strategies		Frequency	Per cent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	R1	10	10.4	10.4	10.4
	R10	4	4.2	4.2	14.6
	R11	1	1.0	1.0	15.6
	R12	4	4.2	4.2	19.8
	C13	12	12.5	12.5	32.3
	C14	4	4.2	4.2	36.5
	C15	5	5.2	5.2	41.7
	C16	2	2.1	2.1	43.8
	A17	6	6.3	6.3	50.0
	A18	3	3.1	3.1	53.1
	A19	14	14.6	14.6	67.7
	R2	4	4.2	4.2	71.9
	R3	1	1.0	1.0	72.9
	R4	2	2.1	2.1	75.0
	R6	3	3.1	3.1	78.1
	R7	5	5.2	5.2	83.3
	R8	9	9.4	9.4	92.7
	R9	7	7.3	7.3	100.0
	Total	96	100.0	100.0	

Table 4 shows that, the president of American University used R1 (10 times; 10.4 %), R2 (4 times; 4.2%), R3 (1 times; 1.0%), R4 (2 times; 2.1%), R5 (0 time, 0.0%), R6 (3 times; 3.1%), R7 (5 times; 5.2%), R8 (9times, 9.4%), R9 (7 times; 7.3%), R10 (4 times: 4.2%), R11 (1 time, 1.0%), R12 (4 times; 4.2%), C13 (12 times; 12.5%), C14 (4 times; 4.2%), C15 (5 times, 5.2%), C16 (2 times; 2.1%), A17 (6 times; 6.3%), A18 (3 times; 3.1%), and A19 (14 times; 14.6%).

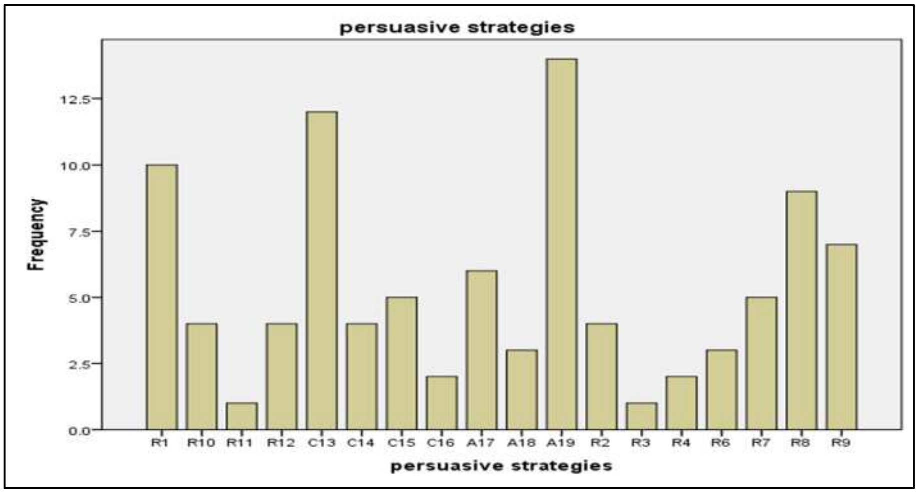

After analyzing the text2 quantitively, a qualitative analysis of the speech is done.

Example 1:

Figure2. The persuasive strategies in Text 2

Example 1:

On behalf of the University's Board of Trustees, I welcome you to the Sixth Commencement Ceremony of the American University of Iraq, Sulaimani.

(R2- Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

Example 2:

Trustees, government ministers and leaders, university presidents, diplomats, faculty, staff, alumni, students, families, donors, and other friends, it is our honour and pleasure to have you here with us today.

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 3:

This year, as last year and the year before, we meet to celebrate the accomplishments of young men and women amidst the devastation of war and the turmoil of economic hardship. At such a time we must begin our ceremony by acknowledging with the deepest respect the sacrifices made by the Kurdish Peshmerga, the Iraqi military, U.S. armed forces, and other Coalition military and security units, to

defend a free, peaceful and just society in the Kurdistan Region of Iraq. These brave men and women have earned our undying gratitude.

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

Example 4:

We also honour the memory of Mr Nawshirwan Mustafa, an author and academic of great accomplishment, and a Kurdish leader who was born here in our city of Suli. To Sulaimani and the people of Kurdistan, we offer our condolences at the loss of such an intellectual and staunch defender of the Kurdish people.

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(C14 - Avoiding clash with the receiver's own beliefs and conviction.)

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(R2 - Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

Example 5:

This Commencement is special for another reason. This year marks not only the University's Sixth Commencement but its 10th anniversary. AUIS is now ten years old.

(R2 - Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

Example 6:

How does everything around us compare to what was planned ten years ago? In 2006 the McKinsey consulting group prepared a study that discussed the formation of a new American University in Sulaimani. It is forecast that by the year 2011, the University would have 1,450 students, and by the year 2021, 6,000 students. The study

recommended that the University first offer a preparatory program together with majors in administration, economics, and science, followed in 2017 with majors in law and humanities.

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(R2 - Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R4 - Using comparison to support one's focus).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

Example 7:

While the study did not anticipate the fall in oil prices or the war against ISIS, it is impressive how close AUIS has come to the study's forecast. We now have 1,500 students and plan to increase enrollment further following recognition by the Iraq Ministry of Higher Education.

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 8:

We have a strong preparatory program, the only such English language program in Iraq to receive US accreditation. We offer majors in business administration, engineering, IT, international studies, and English. New majors are planned.

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

Example 9:

Two factors have been instrumental in the success of the University to date.

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

Example 10:

The first is its founder, Dr Barham Salih. Many of you know Dr Barham as a statesman and politician, the former Prime Minister of the Kurdistan Region and Deputy Prime Minister of Iraq.

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

Example 11:

But Barham Salih is also an innovator, a man intent on bringing educational, social and political innovation to the region as quickly as possible. This University is a testament to his vision, energy and commitment. Today, on the tenth birthday of his baby, we thank him for making this day possible.

(R5 - Using contrast to support one's focus).

(R6 - Arguing that two things are separated by a difference of degree rather than kind, or making an appeal for an incremental change).

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 12:

The second key factor in the University's success is the widespread support it has received from investors and the government.

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

Example 13:

Generous financial assistance has been provided by corporations and individuals as well as by the Government of Iraq, the U.S. Government, and the Kurdistan Regional Government, led by Prime Minister Nechirvan Barzani. President Jalal Talabani's early backing and support were of crucial importance.

(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

Example 14:

The Kurdistan Ministry of Higher Education and Scientific Research has provided the regulatory flexibility needed to introduce American-style education to the region.

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one’s own or someone else’s experience). (R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

Example 15:

AUIS is a private, independent university with no owners, operated for the public benefit and not for profit, governed by a Board of Trustees and working toward full US accreditation.

(C14 - Avoiding clash with the receiver's own beliefs and conviction.)

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 16:

It is different from every other university in Iraq, and the Ministry’s support has been crucial to our progress. This widespread support reflects the fact that AUIS is not just a university for the city of Sulaimani, but a university for the entire Kurdistan region, for the country of Iraq, for the broader Middle East, and perhaps someday for the rest of the world.

(R1 - Using a compelling descriptive example from one’s own or someone else’s experience).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

(R11- Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

Example 17:

This vision of AUIS is still as important and compelling today as it was ten years ago. As we celebrate the University's tenth birthday, I ask each of you to help realize this vision.

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

Example 18:

All of the students here tonight have been at the University longer than I have. So I've sought to learn from you since I joined AUIS last summer. Some of you I met as <u>we picked up trash at Lake Dukan</u>, part of a project led by the Environment Keepers student club.

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(C14 - Avoiding clash with the receiver's own beliefs and conviction).

(C15 - Highlighting any views or interests that are similar to those of the recipient).

(C16 - Being neutral and objective).

(R6 - Arguing that two things are separated by a difference of degree rather than kind, or making an appeal for an incremental change).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

Example 19:

I learned that AUIS students are far ahead of other university students in Iraq in their environmental awareness and responsibility. Some of you asked me questions at Town Hall meetings.

(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs).

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

Example 20:

We discussed the <u>recent recognition of AUIS by Iraq's Ministry of Higher Education and Scientific Research</u>. We are the first private university in the Kurdistan Region to receive such recognition, which will make it easier for our graduates to find jobs and apply to graduate school.

(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 21:

In April one of our adjunct faculty received the University's first Fulbright Scholarship, made possible by the new recognition.

(R8 - Showing how one event is the cause of another).

(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs

Example 22:

Several of you have asked me whether AUIS is like the universities I know in the United States. In some ways, AUIS is just like a US university. In other ways, it is very different. Courses here are taught in English, many of them by native English speakers. The University's students learn to think for themselves, to trust their own opinions and judgment. They learn how to lead constructively, how to disagree by using facts rather than emotion, and how to work as a team. They display the virtues of generosity and community spirit. All these things may be found at a good university in the United States. Each one of our graduates, though – including every single student here tonight – is fluent in at least two languages. Many of you speak three or four languages. Such ability can be found among US university students, but it is rare, and it is rarely celebrated. Here in the Kurdistan region, among neighbouring Turkey, Iran, and the rest of Iraq, where we hope to build bridges to these places and the world at large, the ability of AUIS graduates to understand and be understood in more than one language is vital to their success. Employers and graduate schools alike prize the ability of our students to speak not just English, but other languages as well.

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(C16 - Being neutral and objective).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one’s own or someone else’s experience).

(R4 - Using comparison to support one’s focus).

(R6 - Arguing that two things are separated by a difference of degree rather than kind, or making an appeal for an incremental change).

Example 23:

In this way, AUIS is different from the typical US university. For this time and this place, AUIS is better.

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one’s own or someone else’s experience).

Example 24:

We take comfort from the fact that while you are no longer our students, in just a few minutes you will be transformed into – alumni! This gives us a good excuse to continue to see each other. In the years to come, I hope you will return often to the University.

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 25:

Now it is my great pleasure to introduce this year’s Commencement Speaker, Mr Ricardo Karam. Mr Ricardo, a renowned television presenter, producer and talk-show host, has travelled from his home in Beirut to join us today. He is the founder and CEO of RK Productions, which produces and distributes television series, documentaries, interviews and another programming in English, Arabic and French. In 2010 he founded Takreem, an organization aiming to promote philanthropy in the Middle East by honouring those who excel in their fields and are philanthropic. He has received numerous prizes and awards, including the Ordre National du Merite Francais, and in 2013 was named one of the "Ten Most Influential Men of Beirut." Ladies and Gentlemen, Mr Ricardo Karam.

(A17 - Either emotional, attitudinal or moral).
(A19 - Using strong language to arouse emotion).
(R9- Proposing a model for action that relies on existing programs
(R12 - Using supporting facts and statistics).
(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).
(R3 - Placing in a class or unit, and describing what that means).

3. **Duhok University president's speech (Text 3)**

Statistics

The number of persuasive strategies in Text 3

N	Valid	27
	Missing	0

Table 5 Persuasive Strategies Used in Text 3

Persuasive strategies		Frequency	Per cent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	R1	2	7.4	7.4	7.4
	R10	1	3.7	3.7	11.1
	R11	4	14.8	14.8	25.9
	R12	4	14.8	14.8	40.7
	C13	3	11.1	11.1	51.9
	C16	1	3.7	3.7	55.6
	A18	1	3.7	3.7	59.3
	A19	1	3.7	3.7	63.0
	R2	3	11.1	11.1	74.1
	R3	2	7.4	7.4	81.5
	R7	1	3.7	3.7	85.2
	R9	4	14.8	14.8	100.0
	Total	27	100.0	100.0	

Table 5 shows that, the president of Duhok University used R1 (2 times; 7.4%), R2 (3 times; 11.1%), R3 (2 times; 7.4%), R5 (0 time, 0.0%), R6 (0 time; 0.0%), R7 (1 time; 3.7%), R8 (0 time, 0.0%), R9 (4 times; 14.8), R10 (1 time, 3.7%), R11 (4 times; 14.8%), R12 (4 times; 14.8%), C13 (3 times; 11.1%), C14 (0 time 0.0%), C15 (0 time; 0.0%), C16 (1 time, 3.7%), A17 (0 time; 0.0 %), A18 (1 time; 3.7 %), A19 (1 time; 3.7%).

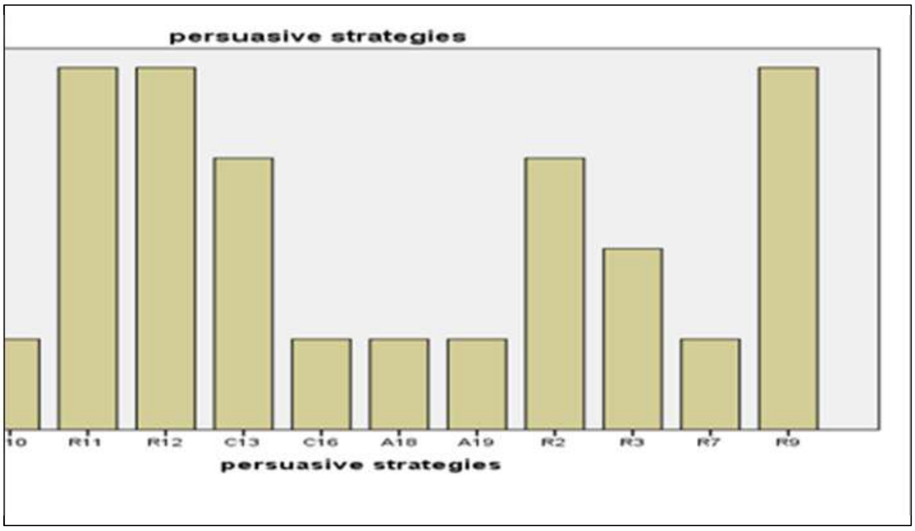

Figure3.The persuasive strategies used in Text3

After analyzing text 3 quantitively, a qualitative analysis of the speech is done.

Example1:

Le roja 15/11/2021 le navenda qutabian le zankoya Dihok ahenga derçûna gera dûê ya qutabiên masterê je paimangeha çareserya derûnî u trûmayê hate gêran, ku 21 qutabî dvê gerê da bûne helgrên birwaname masterê be çareserya derûnî u trûmayê.

(On November 15, 2021, graduation ceremonies were held at the University of Duhok for 21 graduate students with a Master's degree in Psychotherapy and Psycho-traumatology).

(R2- Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R11 - Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(R12 - Using supporting facts and statistics).

Example 2:

De rêw resmên derçûnê da serokê zankoya Dihok Dr. Dawûd Slêman Atrûşî, de peivekî da amaje da wê çendê ku de şanazin bo derçûna gereka nwe ya derçûna pisporên çareserya derûnî u trûmayê, bo khizmet kirna xelkê pêdivî le vê deverê, wekû dihête zanîn devera me tûşî gelek nexoşian bûye, u bûine hokar ku xelkê me kartêkirin lê bûye u berê wê kirina wê peymangehê şianên pêşkeş kirina xizmetên pêdvi nebûn ku j layê derûnî ve xizmeta wan bihête kirin.

(The UoD President, Dr Dawood Sulaiman Atrushi, participated in the graduation ceremony and stated during the commencement that the UoD is proud of the prominent accomplishment of the Institute and the role these graduates will play in the Kurdish society which has been exposed to grievous historical episodes that have left sustained physical and mental damages).

(R2- Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end). (R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R11 - Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(R12- Using supporting facts and satisfices)

Example 3:

Serokê zankoya Dihok behsê wê çendê jî kir ku êk j karên zankoyê pêşkeş kirina xizmetaya bo civakî b giştî u vekirina vê peymangehê jî ek j wanxizmeta ye yên zanko pêşkeşî cvakî diket, herwesa zankoya dihok klînîka çareserya derûnî vekerya, u derçûyên vê peymangehê dê l vê klînîkê xizmetê pêşkeşî nexoşê derûnî ken.

(He also added that the efforts of the Institute will contribute to the enhancement of psychological health care. In his speech, Dr Atrushi indicated the important role that the university plays in serving society. One form of this service is the psychotherapy clinic that will be established where mental health care services will be offered).

(R2- Employing narrative examples which have a story form i.e. a beginning, middle and end).

(R3 - Placing in a class or unit, and describing what that means).

(R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R10 - Reviewing previous steps and looking forward to what steps need to be taken).

(R11 - Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(R12- Using supporting facts and satisfices)

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(C16 - Being neutral and objective).

Example 4:

l dwîv da harîkarê ragirê paymangehê, Dr.Ilhan Kizilhan, u herwesa harîkarê ragirî, Mamo Ferhan cîgirê serok jî bal kişand ser girîngiya Enstîtuyê ji bo civaka kurd û qurbaniyên bûyerên trawmatîk.

(In their speeches, Dr Ilhan Kizilhan, the President of the Institute and Dr Mamo Farhan, the Vice President, pointed to the significance of the Institute to the Kurdish society and the victims of traumatic events).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(R3 - Placing in a class or unit, and describing what that means).

(R7 - Using the authority of a person other than the writer).

(R9 - Proposing a model for action that relies on existing programs).

(R11 - Basing the argument on universal premises that are accepted by all members of the audience).

(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

(A18 - Creating a thought or a mind's eye vision).

(A19 - Using strong language to arouse emotion).

Example 5:

Bi heman awayî konsulê giştî yê Almanyaya Federal li herêma Kurdistanê Klemens Semtner jî ku beşdarî merasîmê bû, piştgiriya xwe ya kûr ji bo enstîtuyê û armanc û stratejiyên wê nîşan da.

(Similarly, Klemens Semtner, Consul General of the Federal Republic of Germany in the Kurdistan Region, who participated in the ceremonies, showed his profound support for the Institute and its aims and strategies).

(R1 - Using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience).

(R12 – Using supporting facts and statistics).
(C13 - Providing information taken from the speaker's experience).

3.3 Discussion of Results

The researcher has found in figure 1 that Dr Muslih Mustafa in his speech mostly used R12 (information) 11 times; 20.0%, and this means that he was usually using supporting facts and satisfices in his speech, but still, he did not use all the types of rational strategies such as R4 (contrast) and R6 (degree), which means he did not use contrast to support one's focus and arguing that two things are separated by a difference of degree rather than kind or making an appeal for an incremental change. As well, the president used C15 (showing the speaker's shared interests and point of view) 5 times, 9.1% more than C16 (Showing the writer's good character and judgment), he did not use C13 (firsthand experience) and C14 (Showing the speaker's respect for the audience's interests and point of view). Similarly, Dr Muslih used all three types of affective strategies, but he used A19 (charged language) 6 times; 10.9% more than A18 (vivid pictures) and A17 (appealing to the audience's views), which means that he used strong language to arouse emotions of the students.

The analysis of the study shows that Dr Bruce Walker Ferguson used all types of rational strategies but in different ranks except for R5 (contrast), which means he did not use contrast to support his focus. Also, he used R1 (descriptive example) 10 times; 10.4 % more than other types of rational strategies, and this shows that Dr Bruce mostly was using a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience to support his speech and used them as an ideal example. Moreover, in the same table, the president used all the types of credibility strategies but not equally, for example, he used C13 (firsthand experience) 12 times; 12.5% more than other types, and this means that he was providing his audience with the information taken from his experiences. Likewise, the president used 19 (charged language) 14 times; 14.6%, which means he used strong language to arouse emotion more than other types of affective strategies which are appealing to the audience's views and vivid picture. We can see that even the president did not use all the strategies in the same way, but he used all of them in one speech except one.

According to the results, Dr Dawood Sulaiman Atrushi used R9 (model), R11 (ideal or Principle) and R12 (information) equally 4 times; 14.8% more than other types of rational strategies, and this shows that he was usually proposing a model for action that relies on existing programs, as well the arguments on universal premises that are accepted by all members of the audience, and using supporting facts and satisfices. However, he did not use all the types of rational strategies, for example, R4(comparison), R5(contrast), R6(degree) and R8(cause and effect consequences). Also, the president, in his speech, used C13 (firsthand experience) 3 times; 11.1% more in his speech comparing it with C16 (Showing the writer's good character and judgment), and he did not use the other two types of credibility strategies. At the same time, the president used A18 (vivid pictures) and A19 (charged language) 1 time; 3.7% equally, while he did not use A17 (appealing to the audience's views), which means the president did not use something emotional, attitudinal or moral in his speech, instead he created thought or a mind's eye vision in the audience's mind, also he used strong language to arouse emotion of his audiences.

4.1 Conclusion

Throughout this study, the researcher analyzed the speeches of the rectors of three top universities in the Kurdistan Region in 2021 by using Connor and Lauer's (1985) model of appeals: (rationale, credibility, and effectiveness).

The prevalence of R12 (information) in the rational appeal is most frequently used in the speech of the previous president of Soran University, this is due to the heavy reliance on the use of facts. Yet, the president of Duhok University used R12 (information), R9 (model) and R11 (ideal or Principle) equally, because he was always recommending a model for action, as well the arguments on universal premises that are acknowledged by all the audiences with giving supporting facts and satisfices. While, the president of the American University of Sulaimani used R1 (descriptive example) and R8 (cause and effect) most, and this is because he used a compelling descriptive example from one's own or someone else's experience in his speech at the same time he was telling his audiences how one event is the cause for another one.

Also, the frequency of C13 (firsthand experience) in the credibility appeal is most frequently used in the speeches of both presidents, Sulaimani University and Duhok University, this shows that they were providing their audiences with the information taken from their experience, while the president of Soran University used C15 (showing the speaker's shared interests and point of view), which means he was always highlighting any views or interests that are similar to those of his audiences or receivers.

Moreover, the rate of affective appeal is shown that A19 (charged language) is used more in the speeches of the president of Sulaimani University and Soran University, and this means that both presidents used strong language to arouse emotions, but the president of Duhok University instead of using one type, he used both types A18 (vivid pictures) and A19 (charged language) equally, and this means that he created thought or a mind's eye vision in the audience's mind, also he used strong language to arouse emotion of his audiences.

The findings of the present research study revealed that persuasive strategies are widely used in public academic speeches. The three appeals are extensively employed in the speeches of the president of Sulaimani University, Duhok University and Soran University. However, the average occurrence of each appeal varies.

4.2. Recommendations for further studies

1. Investigating the effectiveness of persuasive strategies in academic writing
2. The ethical implications of using persuasive strategies in academic writing

References

- Abbas, F. (2008). *Persuasive strategies in Barack Obama Speech on Presidential Primaries*. Unpublished Thesis. Malang: UIN Maulana Malik Ibrahim Malang.
- Aristotle, (2006). *On Rhetoric; trans. G. Kennedy, Oxford*: Oxford University Press.

- Anglistika, F. (2008). *Anatomy of persuasive discourse (on some functional and semantic aspects of literary discourse analysis). Reviewed International Journal*, 2(14), 7-16.
- Axelrod, R. (2007). *The Routledge Handbook of Forensic Linguistics*.London:Routledge
- Barlow, M. (2004). *Software for Corpus Access and Analysis. In Sinclair, J. (ed), How to Use Corpora in Language Teaching*. Amsterdam: John Benjamins, 204-221.
- Biber, D., Connor, U., &Upton, Th. (2007). *Discourse on the Move: Using corpus analysis to describe discourse structure*. Amesterdam:John Benjamins Publishing.
- Nippold,M., . Mansfield,T.C., Tomblin,J.(2008). Expository Discourse in Adolescents with Language Impairments. *American journal of speech-language pathology,Vol,174.*
- Commenting on Aristotle's Rhetoric, from Antiquity to the Present https://books.google.iq/books?id=i-t5DwAAQBAJ&printsec=copyright&source=gbs_pub_info_r#v=onepage&q&f=false
- Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis.* Cambridge University Press: New York.
- Adam,M. (2017). Persuasion in Religious Discourse: Enhancing Credibility in Sermon Titles and Openings. DIS COU R SE and I N T ER ACT ION. 10(2):5-25
- Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and Rhetoric The Persuasive Power of Metaphor.* New York: Palgrave Macmillan.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structure.* The Hague: Mouton
- Creswell, J. W. (1994). *Research design: Qualitative and quantitative approaches.* Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Demirdöen, Ü. D. (2010). The Roots of Research in (political) Persuasion: Ethos, Pathos, Logos and the Yale Studies of Persuasive Communications. *International Journal of Social Inquiry* Volume 3 Number 1:189-210.
- Dissecting the porous of Joko Widodo's English speech at APEC summit (n.d). Retrieved, 05 of March from:

http://news.liputan6.com/read/2132301/membedah-pidato-medok-berbahasa-inggris-jokowi-di-ktt-apec English Speech of Joko Widodo could contravene asseveration (n.d). Retrieved, 05 March from: https://m.tempo.co/read/news/2014/11/10/078620983/pidato-berbahasa-inggris-jokowi-bisa-langgar-sumpah.

- Eemeren, F. H., Grootendorst, R., Henkemans, S., A. F., Blair, J. A., Johnson, R. H., Krabbe, E. C. W., & Zarefsky, D. (1996). *Fundamentals of Argumentation Theory: A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments.* Mahwah, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates. Retrieved from www. questia.com.
- Examples of Ethos, Logos, and Pathos. Retrieved, 16 April from: http://examples.yourdictionary.com/examples-of-ethos-logos-and-pathos.html.
- Fadhilah, N. U. (2010). *Discourse analysis on the persuasive techniques used in DRTV advertisement*. Unpublished Thesis. Malang: UIN Maulana Malik Ibrahim Malang.
- Fortenbaugh, W. (2011). *Theophrastus of Eresus Commentary.* Volume 6.1.. Boston: Philosophia antiqua ; v. 123.
- Faris, A. A. (2016). Persuasive strategies in Mandela's No Easy Walk to Freedom. *International Journal Applied Linguistics and English Literary Vol* 5(1).
- Fasold, R. W. (1990). *The Sociolinguistics of Language*. Oxford: Basil Blackwell
- Fauzan. (2013). *Persuasive strategies in the advertisement of cigarettes*. Unpublished Thesis. Malang: UIN Maulana Malik Ibrahim Malang.

Savignon,S.J. (2008). ***Interpreting Communicative Language Teaching: Contexts and Concerns in Teacher Education*****. New Haven :Yale University Press**

- Flergin, A. (2014). Language of persuasion: A discourse approach to advertising language. *Research Journal of Recent Sciences,* 3, 62-68.
- Gee, G, P., & Haye, E, R. (2011). *Language and Learning in the Digital Age*. London: Routledge.
- Genette, G. (1988). *Narrative Discourse Revisited.* NewYork: Cornell University Press
- Gordon, G. (1978). *System Simulation*, Ed. Prentice Hall Inc, Englewood Cliffs, New Jersey 07632.
- Grabe, W, (2012). *Applied Linguistics: A Twenty-First-Century Discipline. www.researchgate.net*
- Curtis,A. (2022). *The New Peace Linguistics and the Role of Language in Conflict.* Florida: Nova Southeastern University
- Higgins, C., & Walker, R. (2012). *Ethos, Logos, Pathos: Strategies of Persuasion in Social/ Environmental Reports. Accounting Forum.* Volume 36, Issue 3, Pages 194-208
- H. (2016). Political Persuasion: Adopting Aristotelian Rhetoric in Public Policy Debate Strategies. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(10), 114-123.
- Hirschberg, S. (1996). *Essential Strategies of Argument.* New York: Allyn and Bacon.

Hovland, C.I., Janis I.L., & Kelley H.H. (1953). *Communication and Persuasion.* New

Haven: Yale University Press.

- Hyland, K. (2011). *Disciplines and Discourses: Social Interactions in the Construction of Knowledge. Sociology.* DOI:10.37514/per-b.2011.2379.2.10
- James B. S., & Paul A.M. (2003). *Persuasive Communication* 1(2d ed).NewYork: The Guilford Press).

- Johnson, D. W., & Johnson, R. (2000). Civil Political Discourse in a Democracy: The contribution of psychology. Peace and Conflict: *Journal of Peace Psychology*, 6(4): 291-317.
- Kahina, D., & Sabrina, T. (2014). *Lasswell's Model of Communication.* Tizi-ouzou: Mouloud Mammeri press.
- Kennedy, G. A. (2007). *Aristotle on Rhetoric.* New York, Oxford: Oxford University Press.
- Keraf, G. (2004). *Argumentasi Dan Narasi.* Jakarta: Gramedia.
- Kinnedy. (2007). The Basic Aims of Discourse. *NCTE* vol 20. No 25: 297-304.
- Bracher,M, Marshall W. Alcorn, Ronald Corthell, Françoise Massardier-Kenney (1994). *Lacanian Theory of Discourse: Subject, Structure, and Society*.NewYork: NYU Press
- Lynch, B.K. (2008). Locating and Utilizing Heritage Languages in the United States: The Role of Capacity, Opportunity and Desire. *Heritage Language Journal* 10 (3).
- McCarthy, M. (1991). *Discourse Analysis for Language Teachers.* Cambridge: Cambridge University Press.
- McGuire, W. J., Janis, I. L., Feierabend, R. L., & Anderson, N.H. (eds.). (1957). *The Order of Presentation in Persuasion.* New Haven: Yale University Press.

Lynggaard,K . (2019). *Discourse and the Strategic Usage of Europe*. Palgrave Macmillan

- Mohan, B. (2013). A study of the use of persuasive strategies in Religious Oratory. *International Journal of Research (IJR),* Volume-1, Issue-2.
- Muholland, J. (1994). *Handbook of Persuasive Tactics*. London and New York: Routledge.
- Murthy, M. L. (2014). A Study on Aristotle's Rhetoric. Research. *Journal of English Language and Literature (RJELAL)*, Vol.2.Issue.4.
- Nashor. (2011). *Komunikasi Persuasif Nabi Muhamad SAW dalam Mewujudkan Masyarakat Madani.* Unpublished. Jakarta: UIN Jakarta.

- Nordquist, R. (2020, July 19). *The Meaning of Writing Composition*. ThoughtCo, Thoughtco.com/ mechanics-composition-term-1691304
- Onong, U. E. (1986). *Hubungan Masyarakat Suatu Studi Komunilogis*. Bandung: Remaja Karya.
- Onnor, U., & Lauer, J. (1985). *Understanding persuasive essay writing, linguistic\rhetorical approach.* Text, 5(4), 309-326. https://doi.org/10.1515/text.1.1985.5.4.309.
- Özdemir, E, Ç., & Akyol, H. (2019) The Development of a Reading Comprehension Test
- . *Universal Journal of Educational Research* .
- Perloff, R. (2003). *The Dynamics of Persuasion*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publisher.
- Perloff, M. (206). *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the Twenty-First Century.*London: Routledge
- Pfeffermann, N. (2019). *Strategy and Communication for Innovation*. Springer, Berlin: Heidelberg
- Fludernik,M, (1996). *Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse Functions.* Berlin: Mouton de Gruyter
- Stiff, J., & Mongeau, P. (2016). *Persuasive Communication.* New York: Guilford.
- Sweeney, A. (n.d). (May 2015). *Rhetorical appeals; ethos, pathos, and logos. Retrieved* from: http://mavdisk.mnsu.edu/sweena1/index.html
- Virtanen & Halmari (2005). *Persuasion Across Genres: A Linguistic Approach.* Amsterdam: John Benjamins
- Willard, Ch. A (1989). *A Theory of Argumentation*. Tuscaloosa:Alabama
- Zwiers, J. and Soto, I. (2016) *Academic Language Mastery: Conversational Discourse in Context*. 1st edn. SAGE Publications. Available at: https://www.perlego.com/book/1485035/academic-language-mastery-conversational-discourse-in-context-pdf

پوختە

بەکارهێنانی ستراتیژییەکانی ڕازیکردن لە گوتاری ئەکادیمیدا

وەک پێکهاتەی سەرەکی سەرکەوتن و دەستکەوت، ستراتیژی ڕازیکردن لە گوتــاری ئەکادیمیــدا بەکاردێــت .ئامــانجی ئەم تــوێژینەوەیە بــریتییە لە لێکۆڵینەوە لەوەی کەوا چۆن ستراتیژی ڕازیکردن لە گوتاری ئەکادیمیدا بۆ بەدەســتهێنانی پێشــکەوتن و ســەرکەوتن بەکــاردێن . لەم تــوێژینەوەیەدا میتۆدێکی تێکەڵ(چۆنیەتی و چەندییەتی) بەکارهاتوە بۆ کۆکردنەوەی داتا و، تــوێژەرەکە تیــۆری Connor and Lauer's (1985) ی وەرگرتــوە بــۆ شیکردنەوەی داتاکان.

داتاکانی ئەم توێژینەوەیە لە سێ وتاری ئەکادیمی گشتی پێکهاتووە، کە لە هەمــان بــۆنەوە 'مەراسـیمی دەرچـوون' لەلایەن ســەرۆکی ســێ زانکـۆی بـاڵاوە پێشکەشـکراون، دکتۆر موسلیح مستەفا سـەرۆکی پێشـووی زانکـۆی سۆران و دکتۆر بروس دەبلیو فێرگسۆن سەرۆکی زانکۆی ئەمریکی سلێمانی و دکتـۆر داود سـولەیمان ئەتروشــی ســەرۆکی زانکـۆی دهـۆک، ئەو ســێ زانکـۆیە لە هەرێمــی کوردســتان بە پێــی یـونیرانکی سـاڵی (2021) لە پـلەی یەکەم و دووەم و سێیەم دابوون.

سـەرەڕای ڕووبەڕووبوونەوەی هەندێک ئالانگاری، دەرەنجامەکـانی ئەم لێکۆڵینەوەیەئەوەیــان دەریخســت کە هەر ســێ ســەرۆکەکە هەڵوێســتێکی ئەرێنیان هەیە بەرامبەر بە بەکارهێنانی ستراتیژیەتی ڕازیکردن.

واتە ستراتیژیەتەکانی ڕازیکردنیان بەکارهێناوە، بەڵام لە وتارەکانیاندا مـامەڵەی جیاوازیـان لەگەڵـدا کـردوون وەک ئـامرازێکی گرنـگ بـۆ هانـدانی سـتافی زانکۆکەیـان بـۆ ئەنجامـدانی تـوێژینەوەی زیـاتر بە کـوالیتی بەرز و هەبوونی ناوهێنانەکانیان و بەکارهینانی توێژینەوەکان وەک سەرچاوە، کە ئەمەش لە بەرامبەردا بووە هۆی ئەوەی کەوا ئەو زانکۆیانە ڕێزبەندی یەکەم و دووەم و سـێیەم بگـرن ئەویـش بەپێـی پێوەرەکـانی هەڵبژاردنـی یونیرانـک لەماوەی ساڵی خوێندنی 2020-2021

وشە سەرەکییەکان: گوتاری ئەکادیمی، گوتار، ستراتیژی ڕازیکردن.

ملخص

توظيف الاستراتيجيات الاقناعية في الخطاب الاكاديمي

يتم استخدام استراتيجيات الإقناع في الخطاب الأكاديمي، كعنصر أساسي للنجاح والإنجاز. والغرض من هذا البحث هو كشف عن كيفية توظيف استراتيجيات الإقناع في الخطاب الأكاديمي لتحقيق التنمية والنجاح.

تم استخدام طريقة مختلطة لجمع البيانات في هذا البحث، ولتحليل البيانات اعتمد الباحث نظرية كونور ولاور (1985) .

تتكون بيانات هذا البحث من ثلاثة خطابات أكاديمية عامة ، ألقيت في نفس المناسبة "حفل التخرج" من قبل رؤساء ثلاث جامعات ،الدكتور مصلح مصطفى الرئيس السابق لجامعة سوران ، والدكتور بروس دبليو فيرجسون رئيس الجامعة الأمريكية في السليمانية ، والدكتور داود سليمان أتروشي رئيس جامعة دهوک ، في إقليم كردستان ، حيث احتلوا المرتبة الأولى والثانية والثالثة ، وفقا ليونيرانک 2021.

على الرغم من مواجهة بعض التحديات، أظهرت نتائج هذه الدراسة أن رؤساء الجامعات الثلاثة لديهم موقف إيجابي تجاه استخدام استراتيجيات الإقناع.

أي أنهم استخدموا استراتيجيات مقنعة ، لكنهم عاملوها بشكل مختلف في خطاباتهم، كأدوات مهمة لتشجيع موظفي جامعاتهم على إجراء المزيد من الأبحاث بجودة عالية والحصول على استشهادات كبيرة مما أدى بدوره إلى توحد الجامعات و احتلوا المرتبة الأولى والثانية والثالثة من خلال تلبية معايير اختيار UniRank خلال العام الدراسي 2020-2021.

الكلمات الدالة: الخطاب الأكاديمي، الخطاب، استراتيجيات الإقناع .

ئاوەژووبوونەوەی تیۆری دیالۆگی باختین لە چەند شیعرێکی(نالی و سالم و کوردی)دا

د.ئومێد عزیز مستەفا
بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی، زانکۆی سەلاحەددین
armanumed44@gmail.com

پوخته

ئەم توێژینەوەیە بەشێوەیەکی گشتی خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە گفتوگۆ یان دیالۆگ وەکو یەکێک لە هونەرە گرنگەکانی زمان و ئاخاوتن بەگشتی و گرنگی لە ناو ئەدەبدا بەتایبەتی بەکارهاتووە، هونەری گفتوگۆ بەهۆی گرنگییەکەیەوە لە زۆربەی جومگەو بەشەکانی زمان و ئەدەبدا بەشێوەیەکی بەرچاو سوودی لێوەرگیراوە، لە هەندێک کاتدا وەکو بەشێکی سەرەکی بە مەبەستی گەیاندنی بیرۆکە سەرەکییەکانی ناودەق سەیرکراوە. هەروەها مەبەستە سەرەکییەکەو گرنگی بابەتەکە خۆی لە ساغکردنەوەو یەکلاکردنەوەی بۆچوونەکانی باختیندا دەبینێتەوە سەبارەت بە هونەری گفتوگۆ لە شیعری کوردیدا، بەتایبەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا. لەکاتێکدا باختین بەشێوەیەکی گشتی شیعری لە هونەری دییالۆگ بێ بەش کردووەو پێی وایە شیعر لە دیالۆگ خاڵییە، بەتایبەتی کە شیعرو پەخشان لێک جیادەکاتەوەو باوەڕی وایە ڕۆمان باشترین نموونەی دیالۆگە، بەلام جۆرەکانی شیعر بەم جۆرەنییەو هونەری گفتوگۆیان تیادانییە. بۆئەم مەبەستە، وێڕای نموونەی چەند دێڕە شیعرێکی شاعیرانی کۆن و نوێی شیعری کوردی، بۆجۆرەکانی دیالۆگ لەشیعردا، چەند دێڕە شیعرێکی نالی و سالم و کوردی، کراوە بە کرۆکی توێژینەوەکە، بۆ سەلماندنی هونەری گفتوگۆ لەشیعردا.

وشە سەرەکییەکان: شیعر، گفتوگۆ، نالی، سالم و کوردی.

پێشەکی

گفتوگۆ هونەرێکی دیارو بڵاوی ژانرەکانی ئەدەبە، بەڵام ئەوەی شایانی باس کردن بێت ئەوەیە، کە ئەو باس و توێژینەوانەی، لەسەر توخمی گێڕانەوە کراوە بەگشتی و بەتایبەتی هونەری گفتوگۆ، ئەوا بەزۆری لەسەر هونەرەکانی پەخشان بووە، واتە لەسەر ئاستی شیعر کەمتر باسی لێکراوە. ئەمەش ڕەنگە یەکێک لە هۆکارەکانی ئەوە بێت، کە هەندێک پێیان وایە کە شیعر یەک دەنگە، لەوانە میخائیل باختین، لە دەربڕینی بۆچوونەکانیدا سەبارەت بە شیعرو هونەرەکانی پەخشان، بەتایبەتی کاتێک کە پەخشان لە شیعر جیادەکاتەوە، شیعر بە باشترین نموونەی یەک دەنگی دادەنێت و پێی وایە شیعر لە هونەری گفتوگۆدا خاڵییە. ئەم توێژینەوەیە لەسەر ئاوەژووبوونەوەی تیۆری‌دیالۆگی باختینە لەچەند دێڕە شیعرێکی نالی وسالم و کوردیدا، کە مەبەست لێی وەڵامدانەوە و یەکلاکردنەوەی ئەم بۆچوونانەو هاوشێوەکانیانە کە پێیان وایە، شیعر یەک دەنگە و بەس.

بەمەبەستی ڕێکخستنی کارەکان توێژینەوەکە لەسەر ڕێبازی وەسفی شیکاریی ئەنجام دراوە، تاکو ئێستا شک نابەم سەبارەت بە ساغکردنەوەی تیۆری هونەری گفتوگۆی باختین لە شیعری کوردیدا کارکرابێت، بۆیە دەتوانین بڵێین ئەمە توێژینەوەیەکی نوێیە لە شیعری کوردیدا، بەتایبەتی لە شیعری شاعیرانی قوتابخانەی نالیدا.

توێژینەوەکە لە پێشەکییەک و دوو بەشی سەرەکی پێکهاتووە. بەشی یەکەم بریتییە لە: پێناسەی دیالۆگ و چەمک و زاراوە و بەشە سەرەکییەکانی، لەگەڵ جۆرەکانی دیالۆگمان بە کورتی بە نموونەی شیعری چەند شاعیرێک باس کردووە. بەشی دووەمیش ئەم بابەتانەی لە خۆگرتووە: هونەری گفتوگۆ لە چوارچێوەی تیۆری باختین وئاوەژووبوونەوەی تیۆری دیالۆگی باختین بە شێوازەکانی هونەری دیالۆگ لە شیعرەکانی نالی و سالم و کوردی بە نموونەی شیعری خستوومانەتە ڕوو، لە کۆتاییشدا ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان تۆمار کراون، لەگەڵ پوختەی باسەکە بە دوو زمانی جیاواز.

بەشی یەکەم:

چەمک و بەشە سەرەکییەکانی دیالۆگ وجۆرەکانی لە شیعردا

١-١- چەمک و زاراوەی دیالۆگ

دیالۆگ (Dialogue) هونەرێکی زیندووی جۆرەکانی ئەدەبە، لەگەڵ ئەمەشدا لە ژیانی ڕۆژانەماندا کەم تا زۆر بەپشت بەستن بەگێڕانەوە بەکاری دەهێنین، وەک دەبینرێت بە چەندان شێوە لە چەندان گۆشەنیگای جیاوازەوە پێناسەی جۆراو جۆری بۆ کراوە، بیرو ڕای زۆری لەسەر دراوە و نووسراوە، بۆ نموونە ئەگەر چەند پێناسەیەکی دیالۆگ لێرەدا بنووسرێ، کە:(دیالۆگ سیفەتێکی عەقلییە، ناسنامەی هزری و دەروونی تایبەت بەکارەکتەرەکان دەدات، ئەو ناسنامەیەی لەناو دەقی ئەدەبیدا کارەکتەرێک لە ئەوانی دیکە جیادەکاتەوە).(حاجی،٢٠٠٩، ٢١٩).

لەسەرچاوەیەکی دیکەدا هاتووە، دیالۆگ ئەو هونەرەیە کە نووسەر بەکاری دێنێت بۆ گەیاندنی مەبەستەکانی خۆی و زمان حاڵی کارەکتەریشە، هیچ کات دیالۆگ بێ لایەن و جێگیر ناوەستێت، بەڵکو هەمیشە لە جولەدایە بۆ شیکردنەوەی ئەوەی کە ڕوودەدات. لە پێناسەکی تردا هاتووە کە دیالۆگ یا گفتوگۆ دەربڕینی ڕای کەسەکانە یان گۆڕینەوەی بیرو ڕای ئەوانە لەگەڵ یەکتردا، (پارسا،١٣٩٧،٢٣). واتە پەیوەندی ئاخاوتنە لەنێوان دووکەس یان زیاتر بۆ خستنەڕووی بیرو بۆچوونیان. کەواتە گفتوگۆ بریتییە لە دروست کردنی پەیوەندی ئاخاوتن لەگەڵ کەسانی تر، کە پەیوەندییەکی بەرانبەرییەو فەلسەفەی زمان دەخاتەڕوو.

ئاشکرایە دیالۆگ لە بنچینەدا هونەرێکی زمانییە و سەر بەتوخمی گێڕانەوەیە، هەر جۆرێک لە جۆرەکانی ئەدەب بەپێی پێویستی خۆی سوودی لێبینیوە چ داستان بێت، یاخود ڕۆمان یا شیعر...تاد. گێڕانەوە چەند جۆرێکی هەیە:(گێڕانەوەی بابەتی،گێڕانەوەی خودی) (الخفاجي،٢٠١٢، ١٦٢). مێژووی دەرکەوتنی دیالۆگ هاوکات بووە، لەگەڵ مێژووی دروستبوونی زمان لەبەر ئەوەی گێڕانەوەی بابەتی گێڕانەوەی ڕووداوێکە یان هەواڵێک کە دروستکراوی خەیاڵ بێت، یا ڕاستەقینە. گێڕانەوەی خودیش چەند جۆرێکە:

(گێڕانەوەی لەرێگای کەسیەتییەوە، لەرێگای دیالۆگەوە، لەرێگای مۆنۆلۆگەوە)، ئەوەی لێرەدا مەبەستە، دیالۆگەکە لە زمانی ئینگلیزییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردی و جێگای خۆی کردۆتەوە، لەکوردیدا (وتووێژە، گفتوگۆ، دەمەتەقێ)ی پێ دەگوترێت. لەزمانی عەرەبی (مناقشە یا محادثە)ی پێ دەڵێن، و لە زمانی فارسیش (گفتگو)ی پێ دەڵێن. دیالۆگ لە دوو برگە پێکهاتووە ؛ (دیا، DIA)، (لۆگ، LOG UE) برگەی یەکەم واتە دووقۆلی، برگەی دووەم واتە گفتوگۆ یا دەمەتەقێ،(سابیر،٢٠٠٣، ١٨). ئەم هونەرە لەپاش سەدەی نۆزدەهەم بەهۆی پەیدابوونی ڕۆژنامەوە لەگەڵ گەلێک بابەتی تر هاتنە ناو پەخشانی کوردییەوە(سەجادی،١٣٩٣، ٢١٣)، بەڵام وەکو بوون لەناو ئەدەبدا هەرهەبووە بەتایبەتی لەناو شیعردا.

دیالۆگ وگێڕانەوە پەیوەندی پتەو لەنێوانیاندا هەیەو دیالۆگ تەواوکەری گێڕانەوەیە، بۆیە بەکاربردنی هونەری دیالۆگ لەژانرەکاندا هەروا لەخۆڕاو بێ هۆ نەبووە، بەڵکو چەند ئەرکێکی لەخۆگرتووە، کە بۆتە مایەی بەخشینی بەهێزی و بەپێز بوونی دەق. گرنگترین ئەرکەکانی هونەری دیالۆگ لەم چەند خاڵەدا چڕکراوەتەوە:

١- ئەرکی هونەری گفتوگۆ دەرخستنی ئاستی زمان، هزر، ڕۆشنبیری، پلەوپایەی کۆمەڵایەتی، تایبەتمەندی و ناخی ئاخێوەری زمان و کارەکتەری دەقەکەیە، کە خوێنەری کارامە هەر زوو دەست نیشانی دەکات.

٢- ئەرکێکی تری ڕەخساندنی بواری دەربڕینە، کە وا لە کارەکتەر دەکات، ئازادانە بیرو بۆچوونەکانی خۆی دەرببڕێت، لە چوارچێوەی دەقێکی دیارکراودا کە کەسایەتی خۆیانی تیادا بدۆزنەوە.

٣- هونەری گفتوگۆ ئەرکی چێژبەخشینی زیاترە بەدەق، چونکە دەبێتە هۆی دروست بوونی چەند دەنگی لەناو دەقدا.

٤- دیالۆگ ئەرکی پاراستنی دەقە، لە درێژدادڕی و بەلاڕێدا نەبردنی دەق و ڕێگری کردن، لە دوورخستنەوەی بیرۆکە سەرەکییەکانی دەق.

٥- هونەری گفتوگۆ، ئەرکی یەکلاکردنەوە و بە ئاکام گەیاندنی بیر و بۆچوونەکانە، بە شێوەیەکی تەندروست، کە زۆرجار دەبێتە هۆی روون

کردنەوەی دەق و سەرەتایەک بۆ دەرکەوتنی بیری نویّ لە دەقدا. **(قادر،٢٠٠٧، ٦٥)**.

١-٢- بەشە سەرەکییەکانی هونەری دیالۆگ

هونەری گفتوگۆ وەکو زۆربەی هونەرەکانی تر، دابەش دەبێت بۆ دووبەشی سەرەکی:

١-٢-١- دیالۆگی ڕاستەوخۆ :

ئەم جۆرە گفتوگۆیەکە دووکەس یان زیاتر، بەشێوەی ڕاستەوخۆ لەچوار چێوەی دەقێکدا، ئەنجامی دەدەن، بەجۆرێک دەربڕاوەکان لە کەسێتی یەکەمەوە، ئاراستەی کەسی دووەم دەکرێن و دووەمیش بە دەربڕاوێک وەڵام دەداتەوە.)،(حاجی، ٢٠٠٩م، ١٧٦).

کەواتە ئاڵو گۆڕکردنی بیروڕایە لە سەر شتێکی دیارکراودا، هەریەکەیان بەشێوازی تایبەتی خۆیان قسەی لەسەر دەکەن، بەگوێرەی ئاستی تێگەیشتنیان لەبابەتەکە، بە پێی هەلومەرجێکی شیاو. گفتوگۆی ڕاستەوخۆ دابەش دەبێت بۆ سێ بەش:

١- من لەبارەی ئەو لەگەڵ تۆ گفتوگۆ دەکەم.

٢- من لەبارەی تۆ لەگەڵ تۆدا گفتوگۆ دەکەم.

٣- من لەبارەی خۆم لەگەڵ تۆدا گفتوگۆدەکەم.(پورنامداريان، ١٣٨٥، ١٦).

١-٢-٢- دیالۆگی ناڕاستەوخۆ :

بەهەمان شێوەی دیالۆگی ڕاستەوخۆ، گفتوگۆی نێوان دوو کەسێتی یان زیاترە لەدەقێکدا ، بەڵام لەم جۆرەدا لەبری ئەوەی، کەسێتییەکان ڕاستەوخۆ دوور لە دەست تێوەردانی گێڕەرەوە گفتوگۆ بکەن، و گوزارشت لەبیرەکانیان بکەن، گێڕەرەوەیەکی دەرەکی پرۆسەکە پێشکەش دەکات، یان لێکدانەوەو قسەی لەسەر دەکات،(محمد، ٢٠٠٩، ١٧٨). بۆ نموونە نالی لەدێرە شیعرێکدا دەڵێت:

عاشق دەڵێ نابێ کە کەس بدا خۆی لەداوم
زوڵفم کە هەموو داوە هەموو دانەیە خاڵم

(مودەڕریس وئەوانیتر،١٣٧٩، ٢٨٧)

لەم دێڕە شیعرەدا نالی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لەسەر زمانی یار بۆمان دەگێڕێتەوەو پێمان ڕادەگەیەنێت کەس خۆی لە داوی خۆشەویستی نەدات ئاگاداربن، چونکە هەروا ئاسان نییە، بەڵکو زۆریش ئاڵۆزە، بۆیە هەر لەسەرەتاوە ئامۆژگاری عاشقان دەکات کە ئاگاداری ئەم تۆڕو داوە بن، چونکە شاعیرخۆی هۆشیارە لە فۆرم و ڕێژەی سۆزی خۆشەویستی.

لە دیارکردنی ئەم بەشانەی دیالۆگ گرنگی زیاتری ئەم هونەرەمان بۆ بە دەردەکەوێت، چونکە هەرجۆرێک لەم جۆرانە ئەرکێکی تایبەتی یان زیاتر جێ بەجێ دەکەن، لێرەدا دەتوانرێ بوترێت، نالی و سالم و کوردی، زۆربەی زۆری ئەو دێڕە شیعرانەی، هونەری دیالۆگیان تیادا بەکار هێناوە، لە جۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆن، چونکە یەکێکە لەو تەکنیکە گرنگانەی، کە شاعیر ڕاستەوخۆ لە زاری خۆیەوە بەرهەمەکەی دەگێڕێتەوە، وەکو نالی دەڵێت :

گوتم : ڕاستی سەبا هەڵسە ! گوتی مەشرەب موخالیفە
گوتم : نارێ ، گوتی : بایە ، گوتم : ئەوجێ ، گوتی دوورە

(مودەڕریس وئەوانیتر ، ١٣٧٩، ٤٢٠).

ئەم دێڕە شیعرەی نالی لەجۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە، لە هەردوو وشەی (گوتم) و(گوتی) دەردەکەوێت، کە نالی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ ئەم دیالۆگەمان بۆ دەگێڕێتەوە .

سالم دەڵێت :

وتم: زەخمی دڵم کاریگەرە توندبوو وتی: لاچۆ
بەمن چی؟ تیرە بارانی نیگاهی چاوی جادوومە

(مودەرریس وئەوانیتر ، ٢٠١٥، ٨٠٣).

لەم دێڕە شیعرەی سەرەوەدا سالم ڕاستەوخۆ ئەم دیالۆگەمان بۆ دەگێڕێتەوە، لە هەردوو وشەی (کوتم، وتی)دا دەردەکەوێت، کە لە جۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە.

کوردی دەڵێت :

ئەز دەڵێم قوربان، دەڵێ : من صاحب الصوت الكريه

غەیرکە بانگی کا، دەڵێ : لبيك ياخير الندا (حەمەبۆر، ٢٠١٠، ٥١).

لەم دێڕە شیعرەدا کوردی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ ئەم دیالۆگەمان بۆ دەگێڕێتەوە، کە لە هەردوو وشەی (دەڵێم، دەڵێ)دا دەردەکەوێت، کە ئەم دێڕە شیعرە سەر بە جۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە.

١-٣- جۆرەکانی هونەری دیالۆگ

هونەری گفتوگۆ یا دیالۆگ وەکو هەر هونەرێکی تر، چەند جۆرێکی جیاوازی هەیە، باختین چەند جۆرێکی گفتوگۆی دیاری کردووە، لەوانە: (دیالۆگی دەرەکی، دیالۆگی دەروونی(مۆنۆلۆگ)، کیشمەکێش (جدل)، گاڵتەوگەپ(کارناڤاڵ)، دیبەیت(مناظره) و پرسیار و وەڵام (سوال و جواب))(پارسا، ١٣٩٧، ٥٤). بەم شێوەیە جۆرەکانی دیار کردووەو هەرجۆرەو چەند لق و جۆرێکی تری لەخۆگرتووە. لێرەدا بەکورتی، واتە بە گوێرەی پێویست لەگەڵ چەند نموونەیەکدا دەخرێنەڕوو:

١-٣-١- گفتوگۆی دەرەکی:

ئەم جۆرە گفتوگۆیە، بەشێوەی چاوەڕوان نەکراو(تصادف)دروست دەبێت، واتە بەبێ مەبەست و پێشینە، لەگەڵ کەسێک کە لەوانەیە نەشی ناسێت، هەر لەخۆوە گفتوگۆ دروست دەبێت، بەڵام گفتوگۆش هەیە، زوتر شوێنی بۆ دیارکراوەو پێشتر پلانی بۆ دانراوە، بەڵام هیچ مەبەستێکی نییە، هەروەها ئەگەر هاتوو هیچ مەبەستێکی دیارکراویشی نەبوو، ئەوە دیالۆگی گەشەسەندووە، ئەگەر مەبەستێکی دیارکراویشی هەبوو، ئەوە دەبێتە دیالۆگی مەبەستدار.

١-٣-٢- گفتوگۆی دەروونی(مۆنۆلۆگ):

ئەمەش جۆرێکی تری دیالۆگە و یەک کەس دەدوێت، واتە تاک دەنگە. باختین لەبارەی (Monologue) دەڵێت: گفتوگۆی دەروونی(Discourse)و رووحی وەکو یەک دەنگییە پێشینەیەکی هەیە، سەرەڕای ئەمەش لەم جۆرەدا

قســـەکەر لەگـــەڵ گـــوێگرێکی مـــەجـــازی و زهنـــی (Virtual)بەرکەوتـــەی هەیـە.(باختین،١٣٨٠، ٧٦). واتـە یـەک دەنگـەو بەشـێوەیەکی گشـتی لەشـانۆ، یاخود لە نمایشێکدا ڕووبە بینەران بەکار دەهێنرێت. ئەمەش چەند جۆرێکی هەیە: (مۆنۆلۆگی سادە، مۆنۆلۆگی نمایشی، مۆنۆلۆگی خودی یا(حدیث نفس).

بۆنموونە حاجی قادری کۆیی لەشیعرێکدا دەڵێت:

گوتم بەبەختی خەواڵو بەسە ئەتۆ بی و خودا

لەخەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەو لا (شارەزاومیران، ٢٠١٠، ٣٩)

لەم دێرە شیعرەدا حاجی، ئاخاوتن لەگەڵ بەختی خۆیدا دەکات و پێی وایە، کە بێ بەختە، بۆیە کەوتۆتە دوورەوڵات، وەک دەزانرێت، کە بەخت بەرجەســتە نییــەو هــیچ بــوونێکی نییــە. هــەروەها مۆنۆلۆگەکــەی حــاجی پێشینەیەکی هەیە، کە ئاوارەیی و غوربەت و دوورەوڵاتییە. مۆنۆلۆگەکەشی خودییە(ذات)یە.

١-٣-٣- گاڵتەوگەپ (کارناڤاڵ):

زاراوەی کارناڤـاڵ لـەزاراوە ئینگلیزییەکەیـەوە وەرگیـراوە (Freebase carnival esquel) لە زمانی کوردی گاڵتەوگەپیشی پێ دەڵێن. ئەم زاراوەیە یەکەمجار باختین بۆ ئەم مەبەستەی بەکارهێناوە، کە ئاماژەی ئەدەبی هەیە، پێویستە بەشێوەیەکی گشتی لە ڕێگای گاڵتەوگەپەوە شتەکان بگۆڕێت و ئاوەژوویان بکاتەوە، لە چوارچێوەکەیدا ئازادی بکات و بەشێوازێکی تەنزەوە بیانخاتەڕوو(گاردینر،١٣٨١: ٥٦). کارناڤاڵ وەکو بۆنەو جەژنێکی گشتی، بۆ هــەموانــەو چینــەکــانی کۆمــەڵگــا گۆڕانیــان بــەســەردادێــت و ئــاوەژوو دەبنەوە. بۆنموونە کەسانی کۆمیدیی دەبنە پاشا یان کەسانی بێ عقل دەبنە کەسانی داناو عاقڵ. بەگشتی واتە دونیای پێکەنین وخۆشی و خەندەدار. بۆ نموونە پەشێو لەشیعرێکدا بەناونیشانی (ڤیاگرا)دەڵێت:

ریکلامی ناوێ

دنیا دەزانێ ڤیاگڕای دیدەشین

چ خزمەتێکی ڕاست و چەپ دەکات

بەڵام پێم سەیرە پەرلەمانتاری ئێمە کە دەیخوا

هەمووی سست دەبێ قرو قەپ دکا
هەزاریش قوتدا ڤیاگرای بەد عەمەل
تەنیا گیرفان و دەستی ڕەپ دەکا (پەشێو،٢٠١٩، ٤٥)

شاعیر بەتەنزەوە باسی پەڕلەمانتارانی کوردستان دەکات، بە گاڵتەجاڕییەوە ناویان دەهێنێت، وشەی خەندەدار و پێچەوانەیان بۆ بەکار دەهێنێت.

١-٣-٤-پرسیارو وەڵام:

باختین لەتیۆری گفتوگۆدا، گرنگی تایبەتی بە مەسەلەی پرسیارو وەڵام داوە. بە بۆچوونی ئەو، پرسیارو وەڵام گرنگترین بەشە بۆ بەردەوام بوونی دیالۆگ و سەلماندنی ئامادەبووانیشە(احمدی، ١٣٧٨، ٩٣). دەکرێ بوترێت پرسیارو وەڵام هەندێکجار، دەبێتە سەرەتایەک بۆ دەست پێکردنی ئاخاوتن و گفتوگۆکردن لەنێوان دوو بووندا، هۆکارێکیشە بۆ دروست بوونی دیالۆگی لەخۆوە(تصادوف)ی، کە جۆرێکە لە دیالۆگی دەرەکی. بۆنموونە: عوسمان عەونی شاعیر لە شیعرێکیدا بە ناونیشانی (گوتم ئەی کچ) گفتوگۆ لەگەڵ کچە کوردێکی ئاوارەی کوردستانی تورکیا دەکات، لێی دەپرسێت ودەڵێت :

گوتم ئەی کچ لە گەشتی
شارستانی یا دەشتی
وا جوان و پاک ڕەوشتی
مەسیحی یا زەردەشتی

ئەم گفتوگۆیە بە پرسیار دەست پێدەکات و ئاخاوتنەکەی دروست کردووە، هەروەها بەردەوامی بە ئاخاوتنەکەش داوە، لە نێوان دوو کەسداو ئامادەبوونیشیان پیشان دەدات، هیچ ئامادەکاری و پێشینەو پلانی پێشوەختەی لێ بەدی ناکرێت و دەکرێت بڵێین گفتوگۆیەکی لەخۆوەو بێ مەبەست و پلان بووە. گفتوگۆکە لەبارەی ژیانی ڕۆژانەی تاکەکەسە و دیمەنی ژیانی کچەکوردێکی ئاوارە پیشان دەدات. دوای ئەم سەرەتاو پرسیار کردنەی عەونی کچە کوردی نازدار دێتە جواب و وەڵامی دەداتەوە و دەڵێت :

گوتی : ئـــــەی برای کوردی من
گـــــەر بزانی دەردی من
هـــیچ جاری تر ناپرسی
مەلوولی و ڕەنگ زەردی من

پاشان کچەکە بەردەوام دەبێت ودەڵێت:

کـــــیژێکم لێم قەوماوە
خـــزم و برام کوژراوە
هـــانام هێناوتە بەرتان
نــــــازانم کێتان پیاوە (عەونی، ٢٠١١، ٢٨- ٨٣).

ئـەمجارە دوای وەڵامدانـەوە، کچـەکـە پرسـیار لـە عـەونی دەکات و دەڵێ نازانم کێتان پیاوە؟ بەمجۆرە گفتوگۆکە بەردەوام دەبێت... .

١-٣-٥- دیبەیت(مناظرە):

دیبـەیت جۆرێکـە لـە دیالۆگی ڕێکخـراو یـان فـەرمی، دیبـەت جیـاوازە لـە باسێکی لۆژیکی، کە لـە دەوری دامـەزراندنی راسـتییەکان دەسـوڕێتەوە، بـەو پێیـەی جیـاوازە لـە ئارگۆمێنتێک کـە لـەسـەر بنـەمـای ڕیتۆریـک و قـایلکردن دامەزراوە، لێکۆڵینەوە لەم جۆرە هونەرە، ئامانجی ئـەوەیـە مرۆڤ بـە ئاسـانی شارەزابێت لە دۆخێکی، ڕەنگە ئامانجی دیبەیت تەنها بۆ سەلماندنی بابـەتێکی سیاسـی یـان ئـابووری نـەبێت. بـەڵکو مـەبـەسـتی پـەرەپێدانی کارامـەیـش بێت(سـتاری،١٣٩٥، ١٦). ئـەم جـۆرە هونـەرە دەگەڕێتـەوە بـۆ پـێش ئیسـلام لە بنەڕەتدا لە ئەدەبی کۆنی ئێرانیدا دەبینرێت، دەگەڕێتەوە بۆ دیبـەیتی نێوان داری خورماو مام بزن لەکتێبی(داری ئاسۆری)دا کە دیبەیتێکە لـە نێوان دوو کۆمەڵگەدا، گۆمەڵگەی ئاژەڵداری کە مام بزن ڕەمزی ئاژەڵدارییـەو کۆمـەڵگای کوشتوکاڵیش کە دارخورما ڕەمزی کۆمـەڵگای کوشـتوکاڵی، هـەردوولا هـەوڵ دەدەن ئەوەبسەلمێنن کە ئـەو لـەویتر باشـترەو بـەکـەلک تـرە بـۆ مرۆڤایـەتی. لەسـەرجەم کایەکاندا نموونەی بەرچاو هەیە بۆ ئەمجۆرە گفتوگۆیە.

١_٣_٦_ کێشمەکێش(جدل):

ئەم جۆرەشیان گفتوگۆیەکی زەینی و بیرییە، کە گفتوگۆ لەسەر بڕوایەک یان بیرێکی دیارکراودەکات بۆ پشتگیری کردن و چەسپاندنی بیرۆکەیەک یان بۆ پووچەڵکردنەوەو ڕەتکردنەوەیان بێت. ئەم گفتوگۆیە پشت بە لۆجیک و بەڵگەو سەلماندن دەبەستێ و دەبێتە دوو جۆر(کێشمەکێشی ئاشکرا و کێشمەکێشی شاراوە)، یەکەمیان لەگەڵ کەسێک یان چەند کەسێک ئەنجام دەدرێت و هەردوولایان ئامادەیی و بیروبۆچوونی خۆیان هەیە، بەڵام دووەمیان شاراوەو پەنهانە واتە تەنها لەگەڵ خودی پێشوو و خودی پاشتر ئەنجام دەدرێت کە زیاتر زارەکییە نەک نووسراو، مانای ئەوەنییە بە نووسراو نەبێت،(انوشیروانی،١٣٩٣، ١٦). بۆنموونە سامی عەوداڵ لەشیعرێکدا دەڵێت:

هەژاری و دەردەداری تاکەی دەنۆشی سامی
تۆ فەقیرو بێ مەکانی قەت مەڵێ من خەڵقی کۆم (معروف،٢٠١٠: ١١)

شاعیر لەم دێڕە شیعرەدا پرسیار لەخۆی دەکات و بە پرسیارکردن کێشمەکێشمەکە دەست پێ دەکات، کە لەنیوە دێڕی یەکەمدا خودی پێشوو لە خودی پاشتر دەپرسێت، تۆ هەژاری و نەداری تاکەی دەچێژی؟ لە نیوە دێڕی دووەمدا پێچەوانە دەبێتەوە خودی پاشتر بە خودی پێشوو دەڵێت مادام هەژار و بێ جێگاو شوێنی هەرگیز نەڵێی من خەڵکی کۆیەم، کێشمەکێشمەکە لەسەر ئەوەی شاعیر پێشتر وتوویەتی من خەڵکی کۆیەم، بەڵام لەمەولا نابێت جارێکی تر سامی بڵێ من خەڵکی کۆیەم، واتە خودی پێشوو دەڵێ من خەڵکی کۆیەم، بەڵام خودی پاشتر دەڵێت نابێ بڵێی خەڵکی کۆیەم، کەواتە کێشمەکێشمەکە لەجۆری دووەمدایە کە کێشمەکێشمی شاراوەیە(جدل پنهان).

یان شیعرەکی گۆرانی شاعیر بەناونیشانی(گوڵی خوێناوی)کێشمەکێشم لەنێوان کوڕو کچە بۆ چونە ناو شایی و لۆغان لە ناوگوند، بەڵام کچ دەڵێ من نایەم تاکو چەپکێک گوڵی زەرد و سوورم بۆنەهێنی، کوڕ چەند داوای لێ دەکات ناچێت، وەکو دەڵێت:

کوڕ: بڕوانە ! شاییە، چۆپییە ، لەوماڵە
گوێ بگرە !زوڕنایە! دەهۆڵە،شمشاڵە!

ساتوخوا خێراکە بابڕۆین دەست بگرین
بەکامی دڵداری پێکەوە هەڵپەڕین!
کچ : گوڵ نەبێ بۆ سەرم ئاڵ چەپکێ ، زەرد چەپکێ
نایەم بۆ زەماوەن، نایەم بۆ هەڵپەڕکێ!
کوڕ: کچ لەڕێی جوانیتا، کچ لەڕێی جوانیتا

گوڵ کوانێ؟ گوڵ لێوی بەبزە پشکووت!
کچ : گوڵ نەبێ بۆسەرم ئاڵ چەپکێ ، زەرد چەپکێ
نایەم بۆ زەماوەن، نایەم بۆ هەڵپەڕکێ! (مەلاکریم، ١٩٨٠، ١٦)

بەم شێوەیە کێشمەکێشمەکە بەردەوام دەبێت و کۆتاییەکەی بە تراژیدیا کۆتایی دێت. ئەم کێشمەکێشمە لە جۆری ئاشکرایەو کچ دەیەوێت، ئارەزووی خۆی بەکوڕە بهێنێتەدی، ڕازی بکات بۆئەوەی گوڵەکانی بۆ بهێنێ و بیدات لەسەری.

لێرەدا پێویستە ئەوە بگوترێت، کە نموونە شیعریەکان بۆ ڕوونکردنەوەی زیاترن وەک بەڵگەیەک، چونکە لەبەشی دووەمدا زیاتر جەخت لەسەر نموونەی شیعری دەکەینەوە بۆ سەلماندنی بابەتەکە.

بەشی دووەم:

تیۆری گفتوگۆی باختین و ئاوەژووبوونەوەی لە شیعری نالی و سالم و کوردیدا

٢_١_دیالۆگ لە چوارچێوی تیۆری باختیندا

میخائیل میخائیلوویچ باختین (١٨٩٥_-١٩٧٥) فەیلسوفی ڕووسی نەساختارگەراو نەمارکسی بوو، بەڵکو ڕۆشنفکرو ڕەخنەگرێکی بەناوبانگ بوو، کە پەیوندی خودی بە گوتارو نووسراوە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەبوو.

باختین تیۆری گفتوگۆی لەکاتێکدا خستەڕوو کە دوو ڕێبازی فەلسەفی و ئەدەبی لەوپەڕی گەشەکردن دابوو، کە پێڕەوی ڕێبازەکانی زمانناسی سۆسێرو ڕەخنەی شێوازناسیبوون (مقدادي،١٣٧٨، ٤٩٤). لەبنەڕەتدا تیۆری دیالۆگی بۆ شیکردنەوەو رەخنەی ئەدەبی دانا، پێی وایە کە هەر قسەو باسێک لەبارەی بابەتێکی دیارکراو کرابێت یان لە ئایندەش لەسەری بکرێت، ئەوە دیالۆگە ئەگەر نووسراوبێت یاخود گوتراو. بۆیە دەتوانرێت بۆ بەرهەمێکی کۆن یان کلاسیک بەکاربهێنرێت(مقدادي،١٣٧٨، ٤٩٢). چونکە پێی وایە، کە(بوونی دیالۆگ واقیعیەتێکی هاوبشە لەژیانی هاوبەشیکاران لە دیالۆگدا).(قريايي،١٣٨٦، ٣٥). واتە لەڕێگای دیالۆگەوە، ئەم واقیعیەتە یان ئەم ڕووداوە بەدەست دێت، جا لەهەر ئاستێکدا بێت. لە تیۆرەکەیدا ئەوەی خستۆتەڕوو، کە دیالۆگ (کۆتاییەکی کراوەیەو شێوەیەکی باشە، بۆ خستنەڕووی زارەکی لە ژیانی سەرەکی مرۆڤدا. هەروەها باسی ئەوەشی کردووە، کە مرۆڤەکان بەشێوەیەکی گشتی لەتەواوی ژیانی خۆیاندا بەچاو، لێو، دەست و بەتەواوی بەدەنیان بەگیان بەشداری دەکەن).(صادقيان،١٣٨٤، ٣٤). کەواتە باختین پێی وایە، کە دیالۆگ کۆتایی نایەت و هیچ سنوورێکی دیارکراویشی نییە، مرۆڤەکان بەتەواوی وجودیان بەشداری تیادا دەکەن. هەروەها باختین لە تیۆرییەکەیدا بەشێوەیەکی گشتی، مەرجی بۆ دیالۆگ داناوە، کە دەبێت لانی کەم، دوو کەسایەتی لەناو دەقدا هەبێت، واتە دیالۆگ لەسەر سێ بنەما، یان کەسایەتی دامەزراوە ئەوانیش، (قسەکر، گوێگر، وەڵامدەرەوە)ن، پەیوەندی نێوان ئەوانە زمانە، واتە زمان ئەم گفتوگۆیە دروست دەکات، (کليکز،١٣٨٨، ١٨٦). کەواتە بەبوونی دوو مەرج، یان بوونی دوو کەسایەتی زیندوو لەناو مەتندا دیالۆگ دروست دەبێت، چونکە مەرجەکانی گفتوگۆی تیادایە.

باختین باوەڕی وایە زمانی ڕۆمان دیالۆگە، بەڵام زمانی شیعر بەم جۆرە نییە. واتە دیالۆگی تێدانییە.(تۆدۆرۆف،١٣٧٧،١٢٥).لێرەدا باختین شیعر لە پەخشان جیادەکاتەوەودەڵێت: (پەخشان خاوەن سروشتێکی دیالۆگییە، بەڵام شیعر ئەم سروشتەی نییە)(سامۆئیل،٢٠٠٥، ١١). واتە شیعر خاڵییە

لەگفتوگۆ، ئەگەر وردتر بڕوانینە بۆچوونەکانی باختین لەبارەی ئەم بابەتە، دەبینین زۆر ڕاشکاوانەو ڕوونتر لەم بارەیەوە دەڵێت:(زۆربەی هەرە زۆری جۆرەکانی شیعر لە واتاو ناوەڕۆکدا کە بەرهەمی هونەرمەندانە، سوود لەدیالۆگ وەرناگرێت.)(تۆدۆرۆف،١٣٧٧، ١٢٨). لێرەدا باختین دەیەوێت ئەوەمان پێ بڵێت، کە دیالۆگ لە شیعردا نییە، وە هونەرەکانی پەخشانیشی بە باشترین نموونە داناوە، بۆ بوونی دیالۆگ تیایاندا. بەڵام بەبۆچوونی ئێمە دەکرێ بوترێت،کە دیالۆگ نەک تەنها لەشیعری کلاسیک، بەڵکو لەشیعری میللی و فۆلکلۆرەوە تاکو شیعری نوێ وهاوچەرخ، لەهونەری دیالۆگ بێبەش نین، و لەهەموو جۆرەکانی شیعریشدا بەدی دەکرێت، تەنها شیعری فێرکاری نەبێت. ئەمەش ئەوە ڕوون دەکاتەوە، کە تیۆری گفتوگۆی باختین، سەبارەت بەشیعری کوردی ئاوەژوو دەبێتەوە،و شاعیرانی ئەدەبی کوردی هونەری دیالۆگیان، وەکو هونەرەکانی تری شیعری، کەم تا زۆر لەشیعرەکانیاندا بەکارهێناوە. واتە شیعریش، وەکو هونەرەکانی پەخشان بەتایبەتی ڕۆمان، دیالۆگی تیادایە بەپێی ئەو مەرجانەی، کە بۆ دیالۆگ دیاری کراوە. کەواتە چیتر ناکرێت بگوترێت، شیعری کوردی لە هونەری دیالۆگ خاڵییە. لە درێژەی لێکۆڵینەوەکەدا، بەچەند شێوازێکی جیاوازی گفتوگۆ، بەنموونەی شیعری کلاسیکی شاعیرانی ناوبراو ئەم ڕاستییە خراوەتەڕوو.

٢-٢- شێوازەکانی دیالۆگ لە شیعری نالی و سالم و کوردیدا

سەرەتای دەست پێکردنی دیالۆگ، لەلای نالی و سالم و کوردی بەیەک شێواز نییە، بەڵکو توانیویانە هۆشیاری و توانای خۆیان، لەم بوارەشەدا پیشان بدەن، چونکە گفتوگۆیەکان هەموویان لەیەک ناچن و جیاوازن، بەسەر چەند شێوازێکدا دابەشبوونە، ئەم شێوازانەش ئەمانەن :

٢-٢-١- شێوازی پرسیارکردن :

ئەم شێوازە بەهۆی نیشانەی پرس یان وشەکانی پرسیارکردنەوە دەناسرێتەوە، نالی و سالم و کوردی ئەم شێوازەیان لە هونەری دیالۆگدا لە دێڕە شیعرەکانیاندا بەکار هێناوە، بۆ نموونە نالی دەڵێت :

شیرەیی جانە وتم یامەیە ؟ چا بوو فەرمووی
عەکسی لەعلی لەبی مەرجانە لە فنجانمدا

(مودەڕریس و ئەوانیتر ، ١٣٧٩، ٨٨).

لەم دێڕە شیعرەدا نالی بە شێوەی پرسیارکردن دیالۆگەکەی دەست پێکردووە ئاراستەی مەعشووقەکەی کردووە، لە هەردوو وشەی (وتم، فەرمووی)دەردەکەوێت، کە لەجۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە لە شێوەی پرسیارکردن. لەڕووی ڕەوانبێژیشەوە خۆگێل کردنە.

یان لە دێڕە شیعرێکی تردا نالی دەڵێت:

بە سەرووم وت کە ڕاستە سەرکەش و بەرزی کەچی لەرزی
کە فەرقیشم بگاتە ئاسمان بەندەی قەدی یارم

(مودەڕریس و ئەوانیتر،١٣٧٩، ٤٦).

نالی لەم دێڕە شیعرەی سەرەوەدا پرسیار لە داری سەروو دەکات، لەبارەی بەرزی و بڵندی و ڕێکی قەدی، وەڵامەکەش لە نیوەدێڕی دووەمدا ئاشکرا و ڕوونە، دیالۆگەکەش لەنێوان نالی و داری سەروودا کە بەکەس کراوە لە جۆری ڕاستەوخۆیە، لە شێوەی پرسیارکردندا. دەچێتەخانەی خۆ بێ ئاگاکردن یان خۆگێل کردن.

سالم دەڵێت :

چ صلحێکە وتم زولفت لە گەڵ ڕوو باهەمن دایم؟
وتی هەرگیز لە شەودا مجلیسی من بێ چرانابێ

(مودەڕریس و ئەوانیتر ، ٢٠١٥، ٩٥٨).

لەم دێڕەی سەرەوەدا سالم دەرگای دیالۆگ بە پرسیارکردن بەسەر مەعشووقەکەیدا دەکاتەوەو پرسیارێکی ئاراستە دەکات، واتە لە شێوەی پرسیارکردنە لە جۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە. لەڕووی ڕەوانبێژیشەوە (جوانی بایس)ە.

کوردی دەڵێت :

پێم وت ئاخر تۆ دڵی من کوێی دەبەی توند بوو وتی :
های ؟ بە تۆچی،ماڵمە خواهیشتمە بۆ کوێی بەرم

(حەمەبۆر،٢٠١٠، ٣٢٣)

لێرەدا کوردی بە پرسیارکردن دیالۆگ لەگەڵ مەعشووقەکەی دا دەکات، و ڕاستەوخۆ بۆمان دەگێڕێتەوە، لە هەردوو وشەی (پێم وت، وتی)دا دەردەکەوێت، کە لەجۆری ڕاستەوخۆیەو لەوشەی (کوێی)دا دیارە کە پرسیارکردنە، چونکە یەکێکە لە وشەکانی پرسیارکردن.

یاخود لەدێڕە شیعرێکی تردا دەڵێت :

لێی دەپرسم : بۆچی (کل ساو)ە موژە و ئەبرۆت ؟ دەڵێ :

تیخ و تیر ژەهراو دەدەن تا هەر بە ناسۆر بن برین

(حەمەبۆر ، ٢٠١٠، ٤٢٣)

لەم دێڕەدا کوردی خۆی بەیانی کردووە، کە پرسیار دەکات، وەکو دەڵێت : (لێی دەپرسم)، وشەی پرسیشی(بۆچی)، لەسەرەتا بەکارهێناوە، ئەمە بۆمان ڕوون دەکاتەوە کە دیالۆگەکە لە شێوەی پرسیار کردنەو لە جۆری ڕاستەوخۆیە.(جوانی بایس)یشە لەڕووی ڕەوانبێژییەوە.

٢-٢- ٢- شێوازی ڕاگەیاندن (خبر) :

ئەم شێوەیە هەواڵێک یان خەبەرێک، ڕاستەوخۆ لە کارو حاڵی کەسێک یان شتێک دەدات، نالی و سالم و کوردی ئەم شێوەیان، لە شیعرەکانیاندا بەکارهێناوە، کەهەواڵێک دەدەن بە مەعشووقەکانیان لە ڕێگای هونەری دیالۆگەوە، وەکو نالی دەڵێت :

من گوتم : سەروی قەدت مەوزوونە، ئەو تەبعەم هەیە

ئەو گوتی : ((نالی)) بە میزابی کینایەتمان دەشۆی

(مودەڕریس و ئەوانیتر ، ١٣٧٩، ٧٠٢).

لەم دێڕە شیعرەدا نالی، هەواڵێک دەدات بە مەعشووقەکەی، لە ڕێگای وەسف کردنەوە، دەیەوێت پێی بڵێت حەزم لێتە، کەواتە ئەم دێڕە دیالۆگێکی ڕاستەوخۆیە لە شێوازی ڕاگەیاندندا.

سالم دەڵێت :

گوتم (سالم) دزە، دەستی بڵند کرد ئاینەی ڕاگرت

وتی : کێشکچی ئەم باغە بەدایم خاڵی هیندوومە

(مودەریس و ئەوانیتر ،٢٠١٥، ٨٠٤).

لەم دێڕەدا سالم بە شێوەی ڕاستەوخۆ بۆمان دەگێڕێتەوە، کە هەواڵێک دەدات بە مەعشوقەکەی، سەبارەت بە خۆی. واتە ئەم دێڕە شیعرە لە جۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە لە شێوازی ڕاگەیاندن.

کوردی دەڵێت :

من وتم : کوشتمت، ئەو پێ دەکەنی و، صەبریێ وتی :

(کۆنە کرپاچ) ئەمە ساڵێکە بەڵەد بووم لە درۆت

(حەمەبۆر،٢٠١٠، ١٠٨).

لەم دێڕە شیعرەدا کوردی هەواڵێک دەدات بە مەعشووقەکەی ئەویش هەواڵی کوشتنیەتی، کەواتە ئەم دێڕە شیعرە دیالۆگی ڕاستەوخۆیە لە شێوازی ڕاگەیاندن. هەروەها تەنزیشی تێدایە.

٢-٢-٣- شێوازی داخوازی (أمر) :

لەم شێوازەدا داوا و فەرمانکردن، لە کەسی یەکەم ئاراستەی کەسی دووەمی تاک، یان کۆ دەکرێت. سەبارەت بە نالی وسالم و کوردی، لە شیعرەکانیاندا ئەم شێوازە بەدی دەکرێت، لە هونەری دیالۆگەکەشیاندا ڕەنگی داوەتەوە، وەکو ئەم دێڕە شیعرانەی خوارەوە:

نالی دەڵێت :

گوتم : ئەی ماە ، دڵی من بەدڵی خۆت بکڕە !

گوتی : من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم

(مودەڕریس و ئەوانیتر، ١٣٧٩، ٣١٦)

لەم دێڕەدا نالی ڕووی دیالۆگ و داخوازی، دەکاتە مەعشووقەکەی و داوای لێدەکات، کە دڵی خۆی بداتێ ئەمەش مەجازە، لێکچواندنی پێچراویشی تێدایە، لە شێوەی سەرسوڕمانیشە، چونکە کڕین و فرۆشتن بە دڵ ناکرێت، بەڵام لە وشەی (بکڕە)دەردەکەوێت، کە دیالۆگەکە لە شێوەی داخوازییەو، لەجۆری ڕاستەوخۆیە.

یاخود لە دێڕە شیعرێکی تردا نالی دەڵێت :

پێم گوت : مەکە چاک چاکم، پێش خزمەتی زۆرچاکم ...

فەرمووی : بە سەری کاکم، داغت لەدڵمدایە !...

(مودەڕریس و ئەوانیتر، ١٣٧٩، ٥٦٧).

لەم دێڕەشدا نالی ڕووی دیالۆگ بە داخوازی دەست پێدەکات ئەویش داوا لە مەعشووقەکەی دەکات بە نەکردنی کارێک کە لە وشەی (مەکە) دا دەردەکەوێت، لە شێوەی داخوازییەو لەجۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە.

سالم دەڵێت :

وتم بابەس لە خوانی وەصلی تۆ نەومێد و جاوید بم

وتی : مردوت مرێ عاشق بەدایم زار و مەحرورومە

(مودەرریس و ئەوانیتر، ١٩٧٢، ٨٠٣).

لەم دێڕەدا سالم بۆمان دەگێڕێتەوە، کە داوای لە مەعشووقەکەی کردووە، چیتر بێ بەشی نەکات، واتە ئەم دیالۆگە لە شێوەی داخوازی لە جۆری ڕاستەو خۆیە. هەروەها کوردی لەم دێڕە شیعرەدا دەڵێت :

دەڵێ واعیظ* : وەرە، لەم دولبەرە دەست هەڵگرە، پێم گوت :

نەفامی خەر، ئەتۆ نازانی (بێ عەهدی لەدین دوورە) ؟؟.

(حەمەبۆر، ٢٠١٠، ٥٨٧).

کوردی لەم دێڕەدا ئەوەمان بۆ دەگێڕێتەوە، کە واعیظ فەرمانی پێ کردووە کە لە وشەی (وەرە ، هەڵگرە)دەردەکەوێت، لە شێوەی فەرمانکردنە لەجۆری دیالۆگی ڕاستەوخۆیە، لەم دێڕەدا جیاواز لەدێڕەکانی تر ئەوە دەردەکەوێت، کە دەرگای دیالۆگ لای کوردی نەبووە، بەڵکو لای واعیظ بووە، واتە دیالۆگەکە لەگەڵ مەعشووقەکەی نەبووە، لەسەر مەعشووقەکەی بووە .

یاخود کوردی لەدێڕێکی تردا دەڵێت :

گوتم : ئینصاف بکە، تاکەی ئەسیری چاهی دووریت بم ؟

وتی : هەی قوڕبەسەر، عاشق هەمیشە زارو محجور*

(حەمەبۆر، ٢٠١٠، ٥٨٧).

لەم دێڕەدا دیارە کوردی، دوو شێوازی تێکەڵ بە یەکتری کردووە. ئەویش شێوازی داخوازی و پرسیارکردنە. وەکو بۆمان دەگێڕێتەوەو دەڵێت:(گوتم ئینصاف بکە)، ئەمەی ئاراستەی مەعشووقەکەی کردووە، کە داخوازیەکەیەتی، پاشان پرسیارەکەی بە(تاکەی)دەست پێدەکات.

دیالۆگەکە لەجۆری ڕاستەوخۆیە لەشێوەی داخوازی و پرسیارکردندایە.

لەم هونەرەدا، نالی و سالم و کوردی مەبەستی خۆیان پێکاوە، ئەوەی ویستبێتیان دەریان بڕیووە، بەچەند شێوەیەکی جیاواز، لەم هونەرەدا، وەکو هونەرەکانی تری شیعری، تواناو شارەزایی خۆیان پیشان داوە، کە ئەمە ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە. هەروەها بەهۆی شیعری ئەم شاعیرانەوە ئەوە یەکلادەبێتەوە، کە دیالۆگ لە شیعری کلاسیکی کوردیشدا هەیە.

ئەنجام

لەکۆتایی توێژینەوەکەدا گەیشتینە ئەم خاڵانەی خوارەوە :

١_ نالی و سالم و کوردی، ورد بوون لە بەکارهێنانی هونەری دیالۆگدا، چونکە بە چەند شێوازێک پێشکەشیان کردووە.

٢_ هونەری دیالۆگ، دەتوانرێت لە چەند لایەن و بابەتی جیاوازەوە لێی بکۆڵدرێتەوە لەوانە: لەبارەی ڕێزمان، ڕوانبێژی، شێوازو جۆرەکانیشیەوە.

٣_ لە ڕێگای هونەری دیالۆگەوە، دەتوانرێت ئەو بابەتانە بزانرێن و کەسایەتییەکان بناسرێن، کە شاعیرانی قوتابخانەی نالی لەگەڵیاندا دواون.

٤_ لێرە بەدواوە دەکرێ بوترێت، چیتر هونەری دیالۆگ، نابێتە خاڵی جیاوازی نێوان، گوتاری شیعری و گوتاری ڕۆمان بەتایبەتی، چونکە لەزۆربەی جۆرەکانی شیعردا، بوونی هەیەو شاعیران توانیویانە، سەرکەوتوانە مەبەستەکانی خۆیانی پێ بپێکن.

٥_ دیالۆگ جۆرێکی تایبەتە لە پەیوەندی کردن، چونکە هەموو پەیوەندییەک ماهیەتی دیالۆگی نییە.

٦-لێرەدا ئەوە یەکلابویەووە، کە تیۆرییەکەی باختین لەبارەی هونەری گفتوگۆ لە شیعردا ئاوەژوودەبێتەوە، کە دیالۆگ لەشیعری فۆلکلۆرو لە شیعری کلاسیک و نوێشدا، وەکو هونەرێک بەکارهاتووە و بوونی هەیە.

پەراوێزەکان

* واعظ: ئامۆژگاری کار.

※ لە شیعری کلاسیکی کوردیدا خاڵبەندی نییە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەو سەرچاوانەی سوودمان لێ وەرگرتوون، خاڵبەندییان بۆ دێڕە شیعرەکان داناوە نەمان ویست دەست کاریان بکەین، وەکو خۆیمان نووسیوەتەوە.

سەرچاوەکان

١- پارسا، سید ئەحمد (١٣٩٧ش)، ڕوونبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، چاپ اول، انتشارات نالی، سنندج.

٢.پەشێو، عەبدوڵا (٢٠٢٠)، دیوانی شیعری، سەوڵم پۆڵاو کەناریش دوور، چاپی سێیەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر.

٣. حاجی، سەنگەر قادرشێخ محمد (٢٠٠٩م)، بنیاتی گێڕانەوە لەداستانی(مەم و زین)ی ئەحمدی خانی و ڕۆمانی شاری مۆسیقارە سپییەکانی بەختیار علی، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.

٤- حەمەبۆر، محمد مستفا (٢٠١٠م)، دیوانی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر.

٥- سەجادی، عەلائەددین (١٣٩٣ش)، دەقەکانی ئەدەبی کوردی، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی کوردستان،سنە.

٦- شارەزا و میران، کریم و سردار حمید (٢٧٠٧ک)، دیوانی شیعری، حاجی قادر کۆیی، شارەکتێبی میدیا، سنە.

٧- عەونی، فەرهاد (٢٠١١م)، دیوانی شیعری، عوسمان عەونی، چاپی دووەم ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٨- مەلاکریم، محمد (١٩٨٠م)، دیوانی شیعری، سەرجەم بەرهەمەکانی گۆران، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بغداد.

٩- محمد، میران جلال (٢٠٠٩م)، بنیاتی ڕووداو لە ڕۆمانی کوردیدا،چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

١٠. معروف، کمال (٢٠١٠م)، دیوانی شیعری، سامی عەوداڵ ، چاپی یەکەم، بەڕێوەبەرایەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلیمانی.

١١. مودەڕڕیس و ئەوانیتر، مەلاعەبدولکەریم و مەحەمەدی مەلا کەریم و فاتیح عەبدولکەریم (١٣٧٩ش)، دیوانی نالی، چاپی دووەم، بڵاوکردنەوەی کوردستان، سنە.

١٢. مودەرریس و ئەوانیتر، مەلاعەبدولکەریم و فاتیح عەبدولکەریم و محمدی مەلا کریم،ئامادەکردنی صدیق ساڵح (٢٠١٥م)، دیوانی سالم، بەرگی دووەم، بنکەی ژین، سلێمانی.

نامەی ئەکادیمی:

١٣- سابیر، ئەردەلان شوکر (٢٠٠٢م)، تەکنیکی گێڕانەوە لە ڕۆمانە شیعرییەکانی شێرکۆ بێکەسدا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحددین، هەولێر.

کتێب بەزمانی عەرەبی:

١٤.الخفاجي، احمد رحيم كريم (٢٠١٢م)، المصطلح السردي في النقدي الادبي العربي الحديث، الطبعة الاولى، دارصفاء للنشر والتوزيع، عمان.

بەزمانی فارسی:

١٥- احمدی، بابک (١٣٨٨ش)، ساختارو تأویل متن، چاپ یازدهم، نشرمرکز، تهران.

١٦- انوشیروانی، علی رضا،١٣٩٣ش، گفتوگومندی باختینی،جلد دهم، نشرمرکز،تهران.

١٧-تودۆرف، تزوتان (١٣٧٧ش)، منطق گفتوگویی میخائیل باختین: داریوش کریمی، تهران، مرکز.

١٨.تودۆرۆف، تزوتان (١٣٧٣ش)، باختین، بزرگترین نظریه پرداز ادبیات درقرن بیستم، سودای مکالمه، خنده، أزادی، میخائیل باختین: محمد پویند، تهران، ارست.

١٩.تودوروف، تزوتان (١٣٧٧ش)، منطق گفتگویی، ترجمه: محمد جعفر پایند، نشر چشم، تهران.

٢٠- ستاری، رضا (١٣٩٥ش)، تحلیل قیاسی مناظر، دانشگا شهید بهشتی، تهران.

٢١. . قریایی، نیما (١٣٨٦ش)، دیالۆگ چیست؟ درگول گفتوگو است، مطبع قدرت، تهران.

٢٢. گاردینز، مایکل (١٣٨١ش)، تخیل معمولی باختین، ترجمه: یوسف اباذری، ارغوان.

٢٣. مقدادی، بهرام (١٣٧٨ش)، فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی از افلاطون تا عصر حاضر، تهران، فکر روز.

گۆڤارەکان بەزمانی فارسی:

٢٤. پورنامداریان، نقی (١٣٨٥)، منطق گفت وگو غزل عرفانی،مطالعات عرفانی،شماره٣.

٢٥.صادقیان، فاطم (١٣٨٤)، تحلیل مناظر براساس نظری دیالوگیسم باختین، مجله مطالعات ایران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاەی شهید باهنر کرمان، شماره سی ام.

٢٦. مقدادی، بهرام و فرزاد بویانی (١٣٨٢)، جویس و منطق مکالم، رویکردی باختینی به اولیس جیمزجویس، پژوهش های زبان خارجی، شماره(١٥).

چکیده

این تحقیق تا حدی در این واقعیت است که گفتوگو یکی ازمهم ترین هنرهای زبان وکلام به طور کلی است که بطور خاص در ادبیات مورد استفاده قرار گرفته است. بهعنوان بخش عمدای از زمان به منظور انتقال ایدههای اصلی در متن مشاهده می شود. هدف اصلی نیز تبیین دیدگاه باختین درباره هنر گفتوگو در شعر کردی، به ویژه در شعر کلاسیک کردی است. در حالی که باختین عموما شعر را از فن دیالوگ محروم می کرد و معتقید بود که شعر خالی از دیالوگ است، مخصوصا وقتی بین شعر ونثر تمایز قائل می شود و معتقد است که رمان بهترین نمونه گفتوگو است،اما انواع شعر برای این منظورنیست. در کنار نمونه هایی از چند بیت شعر از شاعران قدیم و جدید کردی برای انواع گفتوگو در شعر، چند بیت شعر از نالی، سالم و کردی اثبات فن گفتوگو در شعر شده است.

کلید واژهها: شعر، گفتگو، نالی، سالم، کردی.

Abstract

This research is partly in the fact that dialogue is one of the most important arts of language and speech in general It has been used in literature in particular. The art of dialogue has been widely used in many fields of language and literature because of its importance as a major part of the time It is viewed in order to convey the main ideas in the text. The main purpose is to explain Bakhtin's views on the art of dialogue in Kurdish poetry. Especially in classical Kurdish poetry. While Bakhtin generally deprived poetry of the art of dialogue and believed that poetry is empty of dialogue, especially when he distinguishes between poetry and broadcasting and believes that the novel is the best example of dialogue, but the types of poetry are not for this purpose, along with examples of several lines of poetry by old and new poets Kurdish for Types of Dialogue in poetry, several lines of poetry by Nali, salim and Kurdi have been made the essence of our research to prove the art of dialogue in poetry. Keywords: poetry, discussion, Nali, Salim and Kurdi.

التخطيط العماري في قلعة أربيل على ضوء اللوح الآشوري المحفوظ في متحف اللوفر

م. د. كاروان صديق بلباس
قسم الآثار/ كلية الآداب
جامعة صلاح الدين/ أربيل
su.edu.krd@karwan.bekr

- الملخص:

ان البحث الموسوم (التخطيط العماري في قلعة أربيل على ضوء اللوح الآشوري المحفوظ في متحف اللوفر) يساهم في دراسة وتحقيق موضوع عمارة مدينة أربيل في ضوء الحجر الرخامي المنحوت بمشاهد إطلالة قلعة أربيل، المحفوظ حاليا في متحف اللوفر في باريس تحت الرقم (AO-19914). تثبت الكتابات المسمارية الآشورية أن أربيل اسمها القديم (أربا-ئيل)، تعد احدى المدن الآشورية المحصنة خلال حكم الدولة الآشورية الحديثة (٩١١-٦١٢ قبل الميلاد)، إلى جانب عواصم آشورية أخرى مثل (آشور ونينوى وخرساباد وكالخو)، نظرا لموقعها المهم بين المناطق الوسطى والمناطق المحيطة بحدود الدولة الآشورية، فهي تعدَ بمثابة احدى المراكز الدولة الآشورية.

لعبت الكثافة السكانية والنشاط الاقتصادي وتأثير البيئة الطبيعية والمكون الجغرافي لمدينة أربيل دوراً فاعلاً في الحياة الآشورية. لطالما اعتبر الآشوريون أربيل على أنها مقاطعتهم الرئيسية وكان لهم حاكم خاص يزود الجيش الآشوري بالمؤن في المجال العسكري ويسلحهم خلال الحملات الحربية. لذلك لعبت إلى جانب مدينتي آشور ونينوى، دوراً دينيًا مهمًا كمركز عبادة للإلهة عشتار وأداء العديد من الطقوس لها، لأنها كانت المدينة مركزاً للفؤول وللأرصاد الفلكي لملوك الدولة الآشورية.

- الكلمات الدالة: العمارة الأشورية، مدينة أربيل، الألهة عشتار، آشوربانيبال، التخطيط المعماري.

– المقدمة:

تعتبر قلعة أربيل واحدة من المعالم الأثرية والتاريخية القديمة في العالم التي لا تزال مأهولة وتحتفظ باسمها القديم. تقع على هضبة مسطحة ترتفع (٤١٥م) عن مستوى سطح البحر وفي منطقة تعرف باسم سهل أربيل تمتد حدود اقليمها فيما بين نهري الزاب الأعلى والأسفل، يحدها نهر الخازر غربا ونهر الزاب الصغير شرقا. وتشكل قلعة أربيل الآن كتلة بنائية دائرية الشكل، ترتفع بمقدار (٣٢م) على مستوى المناطق المحيطة بالقلعة. تعاقبت على هذه المدينة حضارات متعددة وظهرت فيها ثقافات مختلفة، بدأ الإستيطان في مدينة أربيل نحو ستة آلاف عام ق.م. وأصبحت من المدن المهمة في بلاد آشور، فقد تم بناء المعابد والزقورة والقصور فيها، وان اسم المدينة مذكور في الكتابات المسمارية ترجع الى الالف الثالث قبل الميلاد. أما التأريخ المصور فيبدأ من اللوحة الجدارية الآشورية التي عثر في مدينة نينوى موضوع الدراسة وهي تمثل أقدم عنصر- نحتي فريد ومزين بمشاهد لمدينة أربيل، ان هذه الالواح الحجرية، استخدمها المعماريون الآشوريون لتغطية الجدران الخارجية للمعابد وتزيين القاعات والعروش للقصور. وقد أضفى جمالاً على العمارة الآشورية، كما كان لها وظيفة عمارية تتمثل في كون تلك القطع الحجرية الضخمة تعمل على إسناد الجدران الآجرية وتقويتها فضلاً عن وظيفتها الإعلامية فهي تصور مدى اهتمام الدولة الآشورية بالصور كوسيلة لسرد الاحداث التاريخية والمآثر العسكرية.

– اهمية البحث:

باتت مدينة أربيل محط أنظار واهتمام العديد من الباحثين والمنظمات الأثرية والأكاديمية الدولية والإقليمية بسبب أهميتها التأريخية والحضارية حتى دخلت قلعة أربيل عام ٢٠١٤ ضمن لائحة التراث العالمي لليونسكو. والتزمت الأموال والعقول بأبحاثهم من أجل توضيح تأريخ المشرق والتراث الاجتماعي والثقافي والبقايا الفنية والمعمارية لهذه المدينة العريقة، لهذا السبب فإن أهمية هذا البحث يكمن في كونه يركز بالدرجة الأساس على التحليل الفني للعناصر المعمارية الموجودة في لوحة أربيل. في مرحلة ثانية، أجريت دراسة معمارية مقارنة، أتاحت التعمق والتعرف على هذه

الاختلافات والتشابهات المعمارية بين مدينة أربيل والمدن الآشورية الأخرى، كذلك مع الحضارات التي سبقتها ومعاصريها. وقدم وصفاً كاملاً ودقيقاً لصفاتها في ذلك الوقت.

– مشكلة البحث:

من الواضح لم تجر الدراسات حول التاريخ المعماري القديم لمدينة أربيل. باستثناء بعض البحوث والمقالات عن التأريخ المدينة من الدلائل المستمدة من نتائج الحفريات الأثرية. التي أظهرت أن أربيل كانت مدينة في نهاية الألفية الرابعة ق.م، مما يدل أن أربيل مرت بالمراحل الأولى من التطور العمراني، لكن من الصعب معرفة المزيد عن الألفين الأولين ق.م من تاريخها المعماري. لأن المدينة الحديثة أقيمت على أنقاض المدينة القديمة، فإن هذا يجعل الحفريات صعبة، على الرغم من إجراء الحفريات مؤخراً في عدة أماكن في قلعة أربيل. إلا أن الآثاريين لم يصلوا بعد إلى أعماق الطبقات القديمة للمدينة، ولم تتجاوز الحفريات الطبقات قبل العصر الإسلامي. لذلك يظل التاريخ المعماري القديم وتخطيط المدينة غامضين إلى حد ما، مما يجعل الحصول على القطع الأثرية الملموسة أو غير الملموسة لا تقدر بثمن.

– أهداف البحث:

١- يهدف البحث التعرف على الأصول التأريخي للتخطيط المعماري في مدينة القلعة أربيل خلال العصر الآشوري الحديث، من (الزقورة والمعبد والقصر الملكي وأسوار المدينة).

٢- التعرف على الاختلاف والتشابه بين الوحدات العمارية لمدينة القلعة أربيل ومقارنتها مع العواصم الآشورية الأخرى، بالاعتماد على عينات من (آشور، ونينوى، وخرسباد) للفترات الزمنية المعاصرة للمدينة أربيل، على الرغم من وجود التشابه من حيث الطراز المعماري والتقارب في الخصائص الجغرافية.

أولاً: اسم أربيل القديم (التل والقلعة) في ضوء المصادر المسمارية (٢٩٠٠-٦١٢ ق.م):

يعد البحث المعماري لمدينة أربيل القديمة من المواضيع المهمة والغامضة. على الرغم من أن عدد النصوص المسمارية التي جاءت فيها ذكر اسم المدينة كثيرة، تختلف

من حيث المحتوى والعصر. يرجع تاريخ أحدث كتابة مسمارية التي وردت فيها ذكر المدينة إلى نهاية الألفية الأولى ق.م، وهي متزامنة مع وصول الإسكندر الأكبر ونهاية المملكة الأخمينية (٣٣٠ق.م.) في معركة حاسمة (أربيلا أو غوغاميلا)، (MacGinnis, 2013, 17-22). أما أقدم هذه التواريخ فهي تعود إلى الألفية الثالثة ق.م، تزامن ذلك مع نظام دولة المدينة السائد في وسط وجنوب بلاد الرافدين. في تلك الفترة كانت أربيل يحكمها السوباريون والخوريون[١] ضمن بلاد سوبارتو. وترتبط بصلات تجارية مع مدن أخرى محيطة بها أو مملوكة للمملكة في حدود المنطقة الجغرافية مثل (خمازي)، فيعتقد أن المملكة تقع شرق نهر دجلة بين كركوك وأربيل (ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٣٦-٣٩). ذلك فإن هذه المدينة ذكرت في جدول أثبات الملوك كتبها السومريون في أواخر عصر فجر السلالات (٢٩٠٠ - ٢٣٧١ ق.م) التي حكمت مدن جنوب العراق القديم (باقر، ٢٠٠٩، ٣٢٤). لذا فهم لا يدخلون في التفاصيل المعمارية لمدينة أربيل.

جاء ذكر أربيل لأول مرة في وثيقتين من مدينة إيبلا (تل مرديخ الحالية) في شمال غرب سوريا، في صيغتين (إيربيل وأوربل)، وكانت تابعة لحاكم المملكة الخمازية (زيزي) المعاصرة لفترة الإمبراطورية الأكدية حوالي (٢٣٧١-٢٢٣٠ ق.م.)، وكانت تطلب المساعدة العسكرية منها (Archi, 2015, 9). وتدل النصوص الجغرافية أن إقليم كوردستان-العراق الحالي بأكمله كان ضمن سيطرة الإمبراطورية الأكادية في فترات حكم ملوكهم الأقوياء وتمرد عليهم سكان المنطقة وقاوموا الوجود العسكري الأكدي ثم اصبحت عرضة للقمع، وبإستمرار المشاكل والاضطرابات الداخلية استمرت الثورات وبُذلت الجهود لإخمادها. بدأ الضعف ينتاب الدولة الأكادية (زيباري، وهموندي، ٢٠١٨، ٩١-٩٦). ونجح الكوتيون في حكم العراق بصورة رمزية في نهاية عهد ملكين أكديين دودو (٢١٨٩-٢١٦٩ق.م) وشودورول (٢١٦٨-٢١٥١ق.م) حكما بصورة أسمية تحت السيادة الكوتية، حسب جدول إثبات الملوك السومريين، حكموا الكوتيين مابين (٢٢١٠-٢١١٦ق.م)، ثمة نص يتحدث عن حملة ناجحة قادها الملك الكوتي (آريدوبيزير) نحو (٢٢٠٠ق.م) ضد تمرد حاكم أوربيلم الخوري (نيريشخوخا) ثم فتح (قلعة نارابات) أوربيلم عند جبل موموم (جبل بيرمام؟)، (القره داغي، ٢٠٠٨، ٥١، ٥٤، ٥٥-٥٦).

ثمة بعض النصوص المسمارية تعود لأوائل الألفية الثانية قبل الميلاد. منها النصوص من عصر سلالة أور الثالثة (٢١١٤-٢٠٠٤ ق.م) تشير إلى استيلاء الملك شولكي (٢٠٩٥-٢٠٤٨ ق.م.) على مدينة أوربيلوم وقلعتها في العام ٤٢ من حكمهُ. وعندما خلفه آمارسين (٢٠٤٦-٢٠٣٨ ق.م.) كانت مدينة أوربيلوم من المدن التي استطاع فرض سلطته عليها. لتطبيع الأوضاع في المدينة نصب أمراء وحكاما عسكريين (باقر، ٢٠٠٩، ٤٢٢-٤٢٥)، لكن تلك الوثائق المسمارية لاتنفع في مجال الدراسات المعمارية وتتركز مضمونها حول تسجيل تأريخ الحوادث وتخليد مشاريع ملوك تلك السلالة. وثمة نصوص آخرى تشير إلى أن في عهد الملك آبي سين (٢٠٢٨-٢٠٠٤ ق.م.) أعلنت مملكة سيموروم [٢] إستقلالها عن إمبراطورية أور الثالثة بقيادة ملكها (إيدي سين) وشملت المملكة شمالاً حتى جبال سفين ومدينة أوربيلوم أيضاً. فضلاً عن وجود الخطر الرئيسي من الغرب المتمثل بالهجرة الأمورية، تم إقامة حلف سياسي وعسكري بين العيلامين والكوتيين والأموريين، كان من نتائجه الهجوم على العاصمة السومرية أور وإسقاطها بيد العيلاميين في العام (٢٠٠٤ ق.م.)، (-Eidem, and Laessoe, 2001, 70 75). تمكن (إشبي إيرا) حاكم سلالة أيسن الأولى بين (٢٠١٧-١٩٨٥ ق.م.) طرد العيلامين سنة ١٩٩٦ق.م. (الهموندي، ٢٠١٧، ٥). بيد أن التفكك ونظام دولة المدينة عاد إلى الوجود، في ذلك العصر ظهرت في مناطق كوردستان العراق الحالي مجموعة دويلات كان من بينها دويلات خورية عقدوا فيما بينهم الأحلاف السياسية، ولأربيلوم أنحصرت فعاليتها السياسية في السهول الواقعة شرق دجلة مع (قابرا[٣]، وآرابخا، وأشنونا[٤]) إذ إستخدمت اللغة السوبارية كلغة عامة لجميع المراكز السكانية في كوردستان بما فيها مناطق شمال غرب بلاد الرافدين (,Eidem, and Laessoe, 2001 72-74؛ ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٣٣-٣٦). ظهرت آشور كدولة قوية بقيادة ملكها شمشي-أدد الأول (١٨١٥-١٧٨٤ ق.م.) الذي سيطر على أجزاء واسعة من مناطق الخوريين في شرق دجلة، ورد اسم أربيل في نقشين ملكيين باسم (أوربيل)، لكلا الملكين دادوشا ملك أشنونا وشمشي أدد الأول، تشير الرسالتان إلى حملة عسكرية مشتركة ضد أربيل كانت جزءًا من مملكة قابرا في هذا الوقت، ويبدو أنها كانت موقعًا معروفاً ومكاناً للمعبد الرصين (Eidem, 1985, 84).

بعد وفاة شمشي أدد الأول قام التوروكيون [٥] بالثورة ضد الآشوريين من آرابخا وأوربيلوم ونينوى، وساهم الملك البابلي حمورابي (١٧٩٢-١٧٥٠ ق.م.) في الحرب ضد التوروكيين، لحفظ حدود مملكتهُ ولوقف تدفقهم نحو آشور، مع ذلك واصل التوروكيين زحفهم وأجتاحوا مناطق غرب دجلة وسيطروا على جميع مناطق كوردستان-العراق اليوم (درويش، ٢٠١٧، ٣٩). نجح الملك الآشوري أشمي داكان الأول (١٧٨٠-١٧٤١ ق.م.) في عقد صلح مع ملك التوروكيين وأستطاع بموجبهُ أن يدرأ الخطر عن مدينة آشور ومناطق تابعة لها، ثم أنتهت مملكة إشمي داكان الأول بوفاتهُ وسيطر عليها الملك التوروكي (زازيا) وأسس مملكة واسعة الأطراف، حيث كان الأمراء الخوريون يحكمون ممالك أمتدت من شمال سوريا عبر شمال بلاد الرافدين إلى شرقي نهر دجلة وإلى حدود تكريت جنوباً، والتي أرتبطت بعلاقات مصاهرة مع ماري (القره داغي، ٢٠٠٨، ٧١-٧٥).

تشير النصوص المسمارية في العصر-الآشوري الوسيط (١٥٠٠-٩١١ ق.م.) منذ منتصف الألف الثاني ق.م إلى العديد من الانتفاضات والحروب في منطقة أربيل. بعد إختفاء ماري كقوة سياسية في العام ١٧٥٩ق.م. على يد حمورابي ملك بابل، ومن بعدها سقوط مملكة يمخد (حلب) في العام ١٥٩٥ق.م. على يد مورشيلي الأول ملك الحيثيين (ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٢٩٥)، بدأ نفوذ الخوريين بالتوسع أكثر ظهر ازدياد الوجود الخوري بشكل واضح في الشرق، يُعلم ذلك من خلال نصوص نوزي بأن آرابخا (كركوك الحالية) أصبحت في نهاية العصر البابلي القديم (١٥٩٥ق.م.) مدينة خورية، وكان ذلك لضعف آشور وأشنونا (فيلهيلم، ٢٠٠٩، ٤٢، ٧٦). في فترة أحدث قليلاً بنهاية العصر-البابلي القديم أي خلال القرن ١٦ق.م. أسس الخوريون كياناً سياسياً لهم في شمال بلاد الرافدين عرف بالدولة الميتانية، لايملك الباحثون معلومات كثيرة عنها، أما المناطق الواقعة غرب نهر الفرات وشرق نهر الدجلة، كانت تحكمها ممالك محلية تابعة للسلطة الميتانية، وكما كانت أربيل في الشرق احدى المناطق التابعة للملكة الميتانية مثل آرابخا وآشور، التي أصبح فيها ملوك آشور تابعين لميتاني وحكاماً بالإسم (إسماعيل، ٢٠١٩، ١١١-١١٥).

اندلعت حرب أهلية بين أثنين من دعاة العرش الميتاني أحدهما شوتارنا الثالث (١٣٣٠ق.م.) المدعوم من الآشوريين، والآخر فهو شاتيوازا المدعوم من الحيثيين، وقد أستطاع الأخير الفوز بالعرش والحصول على حماية الحيثيين لبعض الوقت. في المقابل أستطاع الآشوريين تحرير آشور من سيطرة الميتانيين بقيادة آشورأوبالط الأول (١٣٦٥-١٣٣٠ ق.م.) والتوسع نحو الشمال والشرق (فيلهيلم، ٢٠٠٩، ٨٧-٧٠)، حيث نجح في فرض سيطرتهُ على مناطق سهل أربيل والجبال المحيطة بها وتغير ميزان السلطة لصالح الآشوريين. تولى حكم آشور شلمنصر الأول (١٢٧٤-١٢٤٥ق.م.) حيث ورد في كتاباته ذكر المدينة بـ(أربائيل) واسم المعبد ((إي-كاشان-كالامما))، والذي يعني (بيت سيدة الاقاليم)،لأول مرة وتم تجديده من قبل الملك (حنون، ٢٠٠٩، ٢٤٨). في عهد الملك توكلتي ننورتا الأول (١٢٤٤-١٢٠٨ ق.م.) كان الملك قادرا على التحكم في سلطة الدولتين الخورية والآشورية، متحدين فيما بينهما، وفقا للنظام الدبلوماسي، الذي ضمن مصالحهم ضد الحثيين، الذين سيطرو على مناطق شمال شرق دجلة (Grayson, 1987, 26 ,11-14).

في نصوص أخرى التي تعود إلى الألف الأول ق.م، المتزامنة مع العصر الآشوري الحديث (٩١١-٦١٢ قبل الميلاد)، تظهر الأهمية الاقتصادية للمدينة في ذلك الوقت من خلال بعض الحقائق التي تشير إلى أن العديد من الضرائب من البلدان المجاورة لبلاد آشور مثل عيلام وأورارتو جاءت من سفرائها وتم تحصيلها من قبل مدينة أربيل (MacGinnis, 2013, 80)، ثم أرسل إلى العواصم الآشورية. بالإضافة إلى ذلك، زودت أراضي مدينة أربيل العواصم الآشورية بحبوب القمح والشعير وثمار الرمان والدراق والخوخ والعنب وكذلك حبوب اللوز والجوز والفستق (حنون، ٢٠٠٩، ٧١-٧٥).

كما تشير بعض النصوص المسمارية الآشورية الأخرى إلى الأهمية الدينية للمدينة، التي ورد فيها ذكر حاكمها المسؤول في أربع مناسبات دينية والذي كان مسؤولاً عن الإدارة والجيش مما يشير إلى قصر منفصل عن القصر الملكي لحاكم أربائيل، لا سيما في السنوات الأخيرة من عهد آشور بانيبال الذي استخدم أربيل كمقر إقامته الأساسي يبدو أن آشور بانيبال استخدم أربيل كعاصمة مؤقتة أو ثانوية غير معلن عنها. أصبحت أربيل مدينة بين المواكب الملكية والخانات على طريق القوافل التجارية. وظلت قاعدة

للقوات الآشورية منذ عهد الملك سرجون الثاني (٧٢٢-٧٠٥ ق.م) وحتى نهاية الدولة الآشورية (٦١٢ ق.م). يذكر الكاتب الآشوري في النصوص أن لدى أربيل مخزونًا كبيراً من الأسلحة العسكرية، وقد ورد ذكر عرباتها وخيولها ودروعها وأقواسها عدة مرات في المصادر (MacGinnis, 2013, 32-36).

يمكن ملاحظة تطور مدينة أربائيل من خلال الاهتمام المتزايد بالالهة عشتار إلهة الحرب، حيث ورد اسم الزقورة ومعبدها الشاهق للإلهة عشتار في معظم نصوص الملوك الدولة الآشورية الحديثة. يعود تاريخ أول نص إلى عهد الملك أشوردان الثالث (٧٧٢-٧٥٥ ق.م)، الذي قدم ذبيحة لعشتار أربائيل (إبراهيم، ٢٠١٠، ٣٥-٣٦). بينما بدأ الاهتمام بالمدينة وتطورها المعماري بشكل واضح في عهد الملك سنحاريب (٧٠٤-٦٦٩ ق.م)، بعد إنشاء قناة مائية، التي تعرف بقاياها الأثرية بقناة باستورة، حيث اشار الملك في كتابة مسمارية على حجر بحفرة قناة من بستورة إلى أربيل لجلب الماء إلى المدينة فذكر:

((أنا سين-آخي-آريبا(سنحاريب)، ملك العالم وملك أشور، حفرت ثلاثة أنهار في جبال خانى التي تقع على سفوح أربائيل، وجعلت الينابيع على جانبي الأنهار اليمنى واليسرى تتدفق إليها، كما حفر قناة في وسط أربائيل، أرض الإلهة العظيمة عشتار، لقد أحضرت الماء بمستقيم))، (سفر، ١٩٤٧، ٧٨؛Frahm, 1997, 159-160).

كان هدف الملك سنحاريب من إنشاء هذه القناة هو توفير مصدر مياه نقية للمدينة وجلب المياه على بعد ٥٥ كم من نهايات الجبال (سفين ، وبيرمام، وبنه باوى) عن طريق الإستفادة من روافد الأنهار (سوسى، وزيارەت ، وقيرژە)، لجلب الماء إلى بستوره ومن ثم تحويلهُ إلى قلعة أربيل. يعد ذلك المشروع من المشاريع الإروائية المهمة للاشوريين قبل نحو أكثر من ٢٦٠٠ سنة (سفر، ١٩٤٧، ٧٧-٨٠). استمر اهتمام الملوك الآشوريين بمدينة أربيل من خلال كتابات أسرحدون (٦٨٠-٦٦٩ ق.م) وآشوربانيبال (٦٦٨-٦٢٧ ق.م) اللذان إستمرار في الاهتمام بالمدينة وإلهتها، وحلف الملوك بالالهة (عشتار أربائيل)، (Nissinen, 2003, 168-173). به أظهر آشوربانيبال مراراً عن احترامه للمدينة واشار إلى ترميم المدينة ومعبدها وتزيينها بالزخارف. حيث ذكر آشور بانيبال مراراً عن احترامه للمدينة من خلال ترميم المدينة وتزيين معبدها، ويقول:

((أنا آشور-بان-آبلي (آشوربانيبال) أعدت بناء معبد إگاشان-كالامَا (عشتار أربائيل) وغطت جدران (حجرتها) في معبده بالذهب))، (MacGinnis, 2013, 81).

ثانياً: تأريخ أربيل القديم (التل والقلعة) في ضوء التنقيبات الأثرية:

أ- التنقيبات الحديثة:

على الرغم من صعوبة تحديد بداية تأريخ أول إستيطان في التل الذي شيد عليها القلعة، الا أن العثور على بقايا الآثارية للعصر-الحجري الوسيط (١٥٠٠٠-٨٥٠٠ ق.م.) بالقرب من القلعة وفي المناطق السهلية حول أربيل حيث هناك تلول تمثل بقايا المستوطنات قديمة تعود إلى عصور حضارية متعاقبة، منها عصر-حلف (٥٣٠٠-٤٥٠٠ ق.م.) والعبيد (٤٥٠٠-٣٥٠٠ ق.م.) والوركاء (٣٥٠٠-٣١٠٠ ق.م.)، وعلى سبيل المثال تل قالينج آغا (إبراهيم، ٢٠١٨، ٢٢٨-٢٣٢؛ علي-وقادر، ٢٠٢١، ٤٢٥).

وفقا للتنقيبات المشتركة في العام ٢٠٠٦، بين (الجمهوريه التشيكيية) و(قسم الآثار في جامعة صلاح الدين) و(الهيئة العامة للآثار والتراث في أقليم كوردستان العراق). عندما قامت هيئة التنقيب بإستخدام تقنيات حديثة مثل موجة الطاقة للمرور بين العناصر الصلبة تحت القلعة، وإستخدام التيار الكهربائي على إلكترونات سالبة وموجبة، وإستخدام التقسيم الدقيق الزلزالي لعملية إستجابة طبقات التربة. وأثبت الفحص عدم التجانس بين الطبقات الموجودة في باطن التل، وهي تدل على تدمير كتل من أبنية ضخمة حجرية أو آجرية، يعتقد أنها تشكل بقايا لعمائر آشورية (Nováček, et al., 2008, 260). وقد جمعت البعثة المشتركة مجموعة كبيرة من الكسر-الفخارية خلال مسح آثاري من سفح الغربي لقلعة أربيل، وعملت على تصنيف الفخار وبذلك تمكنت تحديد الفترات الزمنية بدأً من العصر الحجري الحديث وعصر-العبيد وعصر-الوركاء، والفخاريات الآشورية الوسيطة ووجود عدد قليل من الفخار الآشوري الحديث والهلنستي والساساني وتنتهي بفخار العصور إسلامية (Nováček, et al., 2008, 271-277).

في العام ٢٠١٢، نقبت في القلعة (الهيئة العليا لصيانة وتأهيل قلعة أربيل)، بهدف معرفة طوبوغرافية القلعة والبقايا المعمارية، مع بيان تسلسل الطبقات التأريخية. ففي المرحلة الأولى قامت الهيئة باجراء مسح آثاري بإستخدام الصور الجوية والرادار

والتكنولوجيا الحديثة وأكد المسح على وجود أبنية وطبقات على عمق (٢٢م)، ثم تبعتها تنقيبات أثرية في منطقة (E) في الطرف الغربي من بوابة الأحمدي وقد أظهرت سور قلعة أربيل الذي يعود إلى الفترة العثمانية نحو (١٧٣٠م)، والطبقة السفلي كانت تعود إلى العصر الآشوري الحديث، ولكن تم تحديد تأريخ أقدم من ذلك الدليل بوجود الفخار ضمن احدى المناطق من منطقة(E) الذي يعود إلى نهاية الفترة الميتانية والعصر الآشوري الوسيط (١٥٥٠-١٠٠٠ ق.م.)، (علي- وقادر، ٢٠٢١، ٤٢٥).

ب: قلعة أربيل في ضوء اللوح الآشوري من عهد الملك آشوربانيبال (٦٦٨-٦٢٦ق.م):

يعتبر اللوح الحجري المنحوت لقلعة أربيل (الشكل٢)، أهم وثيقة مادية مرئية لمدينة أربيل. اللوح منقوش بشكل بارز في بعدين على اللوحة (رقم ٩). في أعلاه يظهر معمارية مدينة أربيل والبعد الأسفل يمثل معمارية مدينة سوسة. ما وجد في الحفريات في الغرفة (رقم١) شمال قصر اشور بانيبال في مدينة نينوى (الشكل١). المحفوظ حاليا في متحف اللوفر في باريس تحت الرقم (AO-19914). وعلى اللوح يوجد الاسم القديم لأربيل مدون بالكتابة المسمارية بالصيغة الآشورية (**أربائيل**) على جدار القلعة في اللوح الحجري بالمقاطع الرمزية (ur4-DINGIR)، (Russell, 1999, 184-185). ويُظهر في الجزء السفلي من النحت البارز مشهد يمثل هزيمة وأسر الملك العيلامي تيومان في سوسة. الجزء العلوي من المشهد يصور انتصار الملك آشور بانيبال وأخذ الملك العيلامي إلى أربائيل، والاحتفال أمام معبد عشتار وتقديم الذبيحة. (Reade, 1964, 6-13).

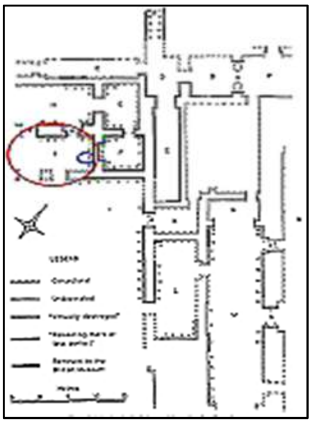

(الشكل١) تخطيط قصر الملك آشوربانيبال والمكان الذي عُثر اعلى اللوح في أربائيل، عن: (Reade, 1964, 13)

سيكون الجزء العلوي من هذا المشهد المنحوت لأربائيل القديم موضوع هذه الدراسة، حيثُ ويعاد رسمهُ بغية المقارنة بين الوحدات المعمارية للمدينة في ضوء الخصائص العمارة الآشورية، أشار المخطط الحضري الذي صمم مسبقًا لمدينة أربيل في عهد آشوربانيبال (٦٦٨-٦٢٧ ق.م). إلى تأريخ تلك اللوحة في حدود (٦٥٠ق.م)، أي قبل نحو ٢٨٠٠ سنة.

(الشكل٢) يبين الجزء العلوي للوحة الجدارية الآشورية المحفوظة برقم (AO-19914) في متحف اللوفر بباريس مأخوذة من:(MacGinnis, 2013, 80)

على الرغم من أن المشهد على اللوحة الحجرية مكسورة ومتضررة بشدة، فلذلك من الصعب التعرف بسهولة على جميع الأنماط المعمارية للمدينة. ويستند إلى إعادة رسم المشهد من قبل القيمين على المتحف البريطاني وقسم التاريخ بجامعة لندن في السنوات (٢٠٠٩-٢٠١٣)، (Russell, 1999, 184)، تبدو مباني المدينة أكثر وضوحًا، أنظر(الشكل٣). في ذلك السياق أعتمد على ملامح العمارة الآشورية في عواصم أخرى من آشور، في محاولة لإلقاء أكبر قدر ممكن من الضوء على المخططات والأنماط المعمارية للمدينة.

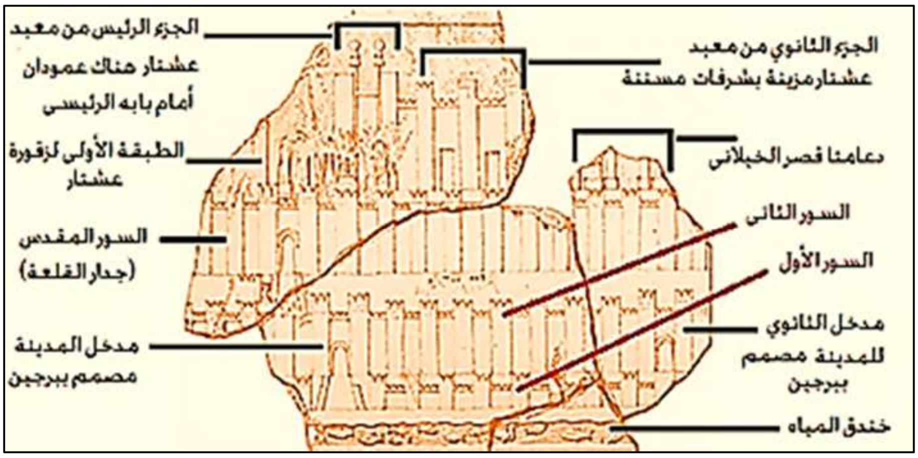

(الشكل٣) إعاده رسم لقلعة أربيل بإذن من المتحف البريطاني وقسم التاريخ بجامعة لندن. مأخوذة بتصرف من مصدر:(Russell, 1999, 184)

صور الملك آشوربانيبال في المشهد وهو يقوم بآخر ترميم لمعبد عشتار أربائيل. كما يقدم أدلة مهمة على وجود أساليب الأسوار والجدران الآشورية المتبعة في المدينة ومعبد عشتار أربائيل. بالإضافة إلى العديد من السمات المعمارية الإقليمية والتأثيرات الطبيعية لأربائيل القديمة ومحيطها، والتي ارتبطت ارتباطًا وثيقًا بحدود الطراز المعماري الآشوري في المدينة وأثرها على فن العمارة الآشورية والعكس صحيح، وسنأتي إلى شرحها لاحقًا.

ثالثاً: تحليل وتفسير مشهد اللوحة (AO-19914):

١. الخندق المائي في أربائيل: في أسفل المشهد يلاحظ كيف كان الفنان الآشوري يقوم برسم خندق مائي، يصور هذا خوراً مليئًا بالأسماك والبطط وسرطانات. مع ذلك أوضح أن ذلك النبع كان مصدرا رئيسيا للماء النقي، كما أشار إلى أهمية ذلك الخندق المائى للمدينة ولحياة سكان القلعة. يُعتقد أن حفر بناء الخندق ومنبع النبع، تم في عهد الملك سنحاريب (٧٠٤-٦٦٩ ق.م.). بعد بناء قناة بستوره، كما يشير إلى ذلك الملك بخط مسماري على الحجر فوق فتحة القناة، ينظر (سفر، ١٩٤٧، ٧٧-٨٦)، جلب الملك سنحاريب الماء من المصادر المائية النقية لجبال خانى (سفين، وبيرمام، وبنه باوى) لعد

تجميعها مع روافد النهر (سوسى، وزيارەت ، وقيرژه) ثم جلب الماء إلى قناة بستوره على مسافة ٣٣ كيلومتراً. ومن هناك إلى قلعة أربيل ٥٥ كيلومتراً. إنه كان أول من فعل ذلك من أجل إلهة الحرب عشتار في اربائيل، مما يجعل سنحاريب أول من يتولى أكبر مشروع إمداد المياه لمدينة أربيل وسجل إسمهُ وتأريخهُ في هذه المدينة.

أشار الملك في كتابتهُ إلى أنه أحضر الماء بشكل مستقيم!، لأن مستوى الأراضي في شمال غرب أربيل أعلى من أراضي سهل أربيل، حيث يكون تدفق المياه من أعلى إلى أسفل، وجلب المياه بشكل متعرج هو عكس الحركة الفيزيائية والأراضي المتعرجة تقلل من سرعة الماء، ينظر (سەعيد، ٢٠١٤، ٤١، ٤٩). مما يعني أن الملك خطط للمشروع مسبقا. يبدو أن مصدر المياه في المدينة قد تم تجديده باستمرار من قبل خلفاء سنحاريب، ومنهم أسرحدون (٦٨٠-٦٦٩ ق.م.) وآشوربانيبال (٦٦٨-٦٢٧ ق.م.).

مما لاشك فيه أن يكون هناك جسر للناس، لعبور الخندق الذي يمر عبرهُ مياه أربيل، ولكن بسبب الكسور العديدة في اللوحة الحجرية، فإن هذا المشهد ليس واضحًا تمامًا. يعتقد أن أحد الجسور كان على اليسار بالقرب من بوابة المدينة. تجدر الإشارة أن الجسور تعتبر من الانجازات المهمة التي ابتكرها سكان بلاد الرافدين، وهي تستخدم لعبور الناس من ضفة إلى اخرى، بالإضافة إلى نقل المنتجات الزراعية والصناعية إلى داخل وخارج المدينة.

٢. سوران خارجيان لمدينة أربائيل: في المشهد (الشكل٣)، يوجد سوران خارجيان في الجزء العلوي من الخندق المائي لمدينة أربائيل. حاول الفنان الآشوري إبراز السور الأول وهو أقل إرتفاعاً من السور الثاني، ويتصل مدخل السور الأول بالسور الثاني بوساطة رصيف شديد الانحدار، يتم الوصول إلى السور الثاني عن طريق بوابة كبيرة في المدينة (الشكل٤).

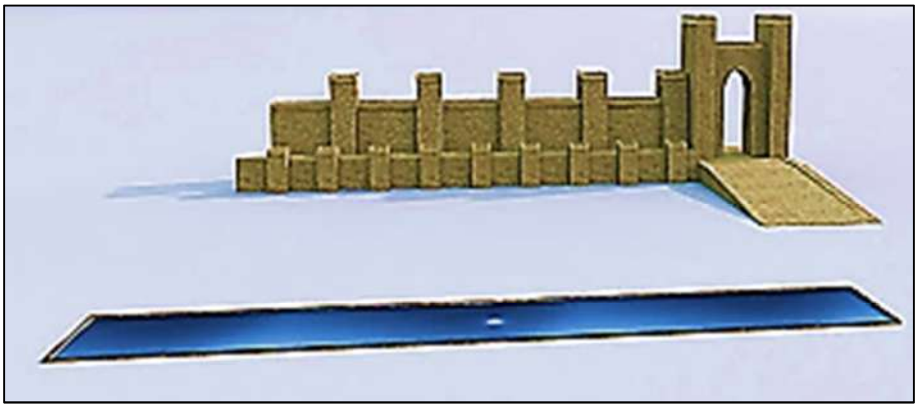

(الشكل٤) مشهد تخيلي لواجهة مدينة أربائيل، من إعداد: ميران خانقا، وبإشراف: الباحث

السور الأولى كان عبارة عن سور مسنن من الحجر لم يعد موجوداً الآن، وفقًا لكتاب معجم البلدان لـ**(ياقوت الحموي)** الذي يعدَ من المصادر البلدانية المهمة، حيث أنجزهُ في القرن السابع الهجري/ الثالث عشر الميلادي، المعاصر لعصر الغزو المغولي للعراق. اشار ياقوت وقتها الى الخندق المتبقي وسور اربيل، وما سجل من خلالها من الأحداث وأشارت بوجود ((**تحصينات القلعة والخندق العميق الذي يحيطها وهي في طرف من المدينة، وسور المدينة ينقطع في نصفها وعلى تل عالي من التراب، وهي شبيهة بقلعة حلب**(٦)))، (الحموي، ٢٠٠٨، ١١٦).

يبدو أن مقارنة الحموي مبنية على وجود التشابه بين المدن المحصنة والقلاع في ذلك الوقت، من حيث وجود الخنادق والأسوار الدائرية والأبراج النصف الدائرية، مما يعني أن القلعتين متقاربتان من بعضهما البعض من حيث مراحل الحكم المتتالية. إلا أن ذكر اسم قلعة أربيل يعود إلى نهاية الألفية الثالثة قبل الميلاد، وأن القلعة بنيت على تل قديم يعود إلى الألف الخامس والرابع قبل الميلاد. لكن يعود تاريخ بناء قلعة حلب إلى العصور الوسطى ويمتد تاريخها من القرن الخامس إلى القرن الخامس عشر الميلادي، على الرغم من أن قلعة حلب بُنيت على قمة تل قديم وهي بقايا مدينة قديمة في وسط حلب التي تعود إلى مطلع الألف الثاني قبل الميلاد (شعث، ١٩٩٦، ١-١٠، ٥٤).

٢.١. السور الأول (السور الحجري): على الرغم من عدم وجود معلومات عن السور الخارجي الأول لمدينة أربيل، يمكن الاعتماد على الخصائص المعمارية لبقايا الأسوار

الآشـورية الحديثـة (٩١١-٦١٢ ق.م.) في العواصـم الأخـرى. ومـن ابـرز الخصـائص المعمارية الآشورية شيوع استخدام الشرفات المسننة فوق الأسـوار الضـخمة الحجريـة حول المدن، لغرض حماية المدينة والمباني المواجهة للأنهـار. عـلى سـبيل المثـال فـأن سور نينوى المصنوع من حجر الحلان الأبيض يقدر ارتفاعه بـ (٦-٨ م)، وسمك الجـدار حوالي (٣ م). وحجم الحجارة القياسية ما بين (١٥٠ سم × ٩٠ سم، ٣٨ × ٢٥ سـم- ٣٠ × ٩٠ سم). تطورت هذه الأسوار الحجرية المسننة خلال الفـترة الآشـورية الحديثـة بسـبب التطور في الأسـلحة العسـكرية مثـل مـدافع الحجر(منجنيـق) وأسـلحة الحصـار وكـبش الحرب (سليمان، ١٩٧١، ٦٠؛ حسين، ١٩٩٠، ٨٧-٨٨).

السور الحجري المسـنن في أربيـل لم يكـن مسـاويا في الارتفـاع كـما يتضـح مـن المشهد (الشكلين٢، ٣)، وقد استند إلى طبيعة سطح الأرض والارتفاع والانهيـار الطبيعـي للمنطقة، دفع وجود خندق للمياه أمام السـور المعـماري إلى رفـع الجـدار السـور قلـيلاً، والعكس صحيح في المنـاطق التـي لا يوجـد بهـا خنـدق. لأن الخنـدق بمثابـة تحصـين طبيعي.

كانت كوردستان هي مصدر مقـالع الأحجـار للدولـة الآشـورية، حيـث يقـع الجـزء الشمالي من أرض أربيل ضمن الأمواج الصخرية المنخفضة، وأقرب المنـاجم الحجريـة التي تقع في سلسلة جبال (بيرمام وهيبـت سـلطان) الغنيـان بأحجـار الرخـام الطباشـيري، ينظر(سەعيد، ٢٠١٤، ٣١-٣٣، ٣٥-٥٧).

فيما يخص ذلك السور الأول (الحجري) لقلعة أربيل، يعتقد الآثاري (**جون ماكينز**) أن (**السور الحجري-السور الأول) في أربيل قد دُمر تمامًا في منتصف القـرن السـادس عشر الميلادي)**) استناداً إلى مخطوطة عثمانية، كشـفت عـن هـذه الحقيقـة في السلسـلة الوثائقية [٧] Zagrosica Antiqua-9، حاول الباحث جاهداً الحصول على الوثيقة ولكـن لم يتمكن من ذلك، على الرغم أن هناك احتمال بأن هدم السور كـان لمنـع الانتفاضـات الكوردية ضد الدولة العثمانية في كوردستان العراق (١٥٣٤ - ١٩٢٠).

٢.٢.السور الثاني (جدار الآجر): كان السور الخارجي الثاني عبارة عن جدار مسنن من الآجر المشوي أعلى من السور الحجري الأول. يفصل بينهما ممر ضيق لا يقل عرضه عن ثلاثة أمتار، ويختلف من مدينة إلى أخرى. وفي مدينة نينوى يبلغ عرض هـذا الممـر

ثلاثة أمتار تقريباً، أما إرتفاعهُ فيتراوح بين ٤-٦ أمتار أو أكثر. ولهذا الممر فائدة تعبوية مهمة اثناء المعركة لأنه يتسع لعدد كبير من الجنود المدافعين ويمكنهم من التنقل بأمان ونقل المعدات العسكرية (حسين، ١٩٩٠، ٨٦). وقد يكون ممر قد استُخدم لنصب الكمائن العسكرية.

توجد **بوابة كبيرة** ورئيسة للمدينة في مشهد أربائيل (الشكل٣)، أمامها موقد النار عمودية الشكل، والباب لها عقد النصف الدائري. يمكن رؤية شكل البوابة نفسه اليوم في بقايا بوابة ((ماشكي))[٨] في جهة سور نينوى الغربي في أقصى-الشمال من هذا الضلع، ينظر (الشكل٥).

إلى يمين المشهد لأربائيل (الشكل٣)، توجد **بوابة ثانية** من السور الثاني للمدينة، وهذه البوابة أصغر من الأول وتستخدم كأحدي بوابات الرئيسية للدخول إلى المدينة. وهكذا كان لمدينة أربيل عدة مداخل في جدارها الحجري الخارجي، كما يتضح من بقايا البوابات لمدينة نينوى البالغة عددها ثمانية عشر-بوابة (عبد الله، ٢٠١٧، ٢٣٤)، مع ذلك، لا تزال الحفريات ضرورية لتأكيد رأي علماء الآثار حول عدد البوابات في مدينة أربيل القديمة.

(الشكل٥) الواجهة الخارجية لبوابة ((ماشكي)) داخل السور الثاني من الآجر، وجزء من السور الحجري المسنن في نينوى. صُوَرت من قبل الباحث بتأريخ ٢٠١٣/٤/٢٤

يُلاحظُ في المشهد أن خصائص العمارة الآشورية تنعكس في اللوح، إذ تمتاز العصر الآشوري الحديث ببناء اسوار الآجر على أساس حجري صلب في نينوى يتراوح سمكه بين ١٥-٤٥ متراً عند القاعدة، وللسور طلعات ودخلات، الطلعات أكثر سمكًا بحيث لا يسهل هدمه أثناء هجوم عسكري، كما كان ذو ميزة زخرفية معمارية. وكانت الآجر مربعة الشكل بقياس ٣٨ سم، وبسمك مابين ١٢-١٨ سم. فقد وضع المعماري الآشوري طبقة من الحصير أو ما يعرف بـ(البواري) بين كل ١٠-١٥ صفًا من الآجر لمنع وصول الرطوبة إلى الأجزاء العليا من السور. كذلك أستعمل الرمل الجاف في الأجزاء السفلي من السور بدلاً من التربة والطين ويعزي ذلك لتسوية الأساس الذي يرتكز عليه السور (حسين، ١٩٩٠، ٧٨-٨٧).

٣. المركز المقدس وجدرانه المقدسة: في العصر الآشوري الحديث (٩١١-٦١٢ ق.م)، تعامل الآشوريون مع مركز المدينة باعتباره جزءًا مقدسًا نظرًا للهياكل المعمارية لذلك الجزء المركزي المهم من المدينة، وكان يطلق عليه ((Libbi-āli)) أي (**قلب المدينة**). والجدران المحيطة بتلك المنطقة المقدسة لها تسمية خاصة وهي ((temenos)) بمعنى (**سور أو الجدار المقدس**) وفي الأساس كان الجدار من اللبن المشوي الداخلي للقلعة (بلباس، ٢٠٢٢، ٥؛ الجبوري، ٤٤، ٣٠١).

في المشهد (الشكل٣)، تشترك مدينة القلعة أربائيل في مميزات العواصم الآشورية الأخرى، ولا سيما في اختيارها بعد العاصمة الآشورية كما ترى في كالخو ونينوى وخرساباد، لذلك عندما بنى الملوك مدنًا جديدة، جعلوا المبنى على أعلى نقطة في المدينة واستخدموه لبناء المباني الرئيسية والعامة وتحصينها كجزء مقدس، وعادةً أحاطوا الجزء الأوسط من المدينة، بأسوار ومباني ثانوية. بالنسبة لتخطيط المدينة، جعلوها أعلى من مستويات الأجزاء الأخرى من المدينة (بلباس، ٢٠٢٢، ٢٧-٣٠، ٧٠)، وخاصة تلك التي ترتفع فوق مستوى السهول المجاورة، على غرار ما يسمى بـ(أكروبولس)، (بلباس، ٢٠٢٠، ٢٢٢).

٤. المركز المقدس والمبنى المقدس: كانت للمدينة الآشورية المحصنة ميزات فريدة خلال الفترة الآشورية الحديثة (٩١١-٦١٢ ق.م) أيضاً، فقد برز الجزء المركزي من

المدينة التي تحتوي على المباني المقدسة والرئيسة، بما في ذلك (الزقورات والمعابد والقصور). في أربيل، كانت المباني الدينية والدنيوية الرئيسة في تلك الفترة تقع في وسط المدينة وتحيط بها الجدران المقدسة (الشكل٣)، لإعطاء قدر أكبر من القداسة، تم استخدام المصاطب الاصطناعية، والتي ميزتها بارتفاع المكان عن المباني المحيطة، لعدة أسباب، وهي:

٤.١. أسباب بيئية: رفع المبنى فوق مستوى الأرض ومحيطه بحيث يكون أساس المبنى والجزء السفلي من الجدران أكثر أماناً من آثار الرطوبة والملح والمياه الجوفية.

٤.٢. أسباب إنشائية: تم تصميم المصطبة كأساس قوي ولتتحمل ثقل هذه المباني الضخمة.

٤.٣. أسباب دينية: يمثل وجود المصطبة تطهير المبنى من الأرواح الشريرة، وقد تم استخدامه دائمًا كأساس لإعداد وإعادة بناء مبنى جديد متين.

٤.٤. أسباب فكرية وروحية: إضفاء الكرامة على المباني العامة مثل المعابد والقصور بجعلها أعلى ومختلفة عن المباني الأخرى المحيطة بها (بلباس، ٢٠٢٠، ٥٢، ١١٣).

٥. القصر الخيلاني في أربائيل: في يمين المشهد (الشكل٣)، توجد بقايا القصر، لم يبق إلا أساس لعمودين أمامه وتفاصيل أخرى مكسورة. وبعد دراسة متأنية للأنماط المعمارية، تم التوصل إلى أنه يشير لوجود قصر على الطراز المعماري الخيلاني في أربيل في عهد آشوربانيبال (٦٦٨-٦٢٧ق.م)، (الشكل٦). من الجدير بالذكر أن النمط الخيلاني (يمتاز بمدخل تتقدمهُ سقيفة محمولة على عمودين أو أكثر، تؤلف السقيفة المحمولة الإيوان يرتقي أليها بعدة درجات. توجد خلف الإيوان غرفتين طويلتين ضيقتين توازي بمحورها العرضي واجهة القصر، حيث تؤدي الإيوان إلى الغرفة المهمة الأخرى وهي قاعة العرش، وأحياناً بنيتُ غرف أخرى ذو الوظائف الخاصة تلصق بمحورها الطولي)، (بلباس، ٢٠٢٢، ١٧٩). عثر على هذا النمط من القصر باستثناء أربيل، في عاصمة آشورية (خرسباد)، التي بناها سرجون الثاني (٧٢١-٧٠٥ق.م) مع بناء العاصمة الجديدة لدولته (Frankfort, 1970, 150-152).

ظهرت الطراز الخيلاني لدى الميتانيين حوالي (١٦٠٠-١٢٦٠ ق.م) وبعد سقوط دولتهم تم تطويرها من قبل المملكة الحيثية الحديثة (١٣٥٠-١١٩٠ ق.م)، فأصبحت جزءًا من الطراز المعماري للشعوب الحاكمة في شمال بلاد الرافدين (بلباس، ٢٠٢٢، ١٨٤-١٨٦)، وفي ذلك تأثر الآشوريون بالعمارة الإقليمية المتبعة، والإحتياجات البيئية لشمال بلاد الرافدين، ولقد قلدوه في معمار قصورهم. بقي أسلوب الخيلاني على حاله وأصبح ملاءمته تقليدًا وأصبح الحفاظ عليه تراثًا زاكروسياً لا يزال متبعًا في بعض القرى التأريخية النموذجية في كوردستان تركيا، وإيران. في أربيل توجد نماذجه مع تعديلات طفيفة كما في بناء المنازل في رواندوز (١١٧ كم شمال محافظة أربيل)، (محمد- وئيسماعيل، ٢٠١٥، ١٠١-١١٥). أي أن هذه المدينة القلعة (أربائيل) وشعبها القديم كان لهم ثقافتهم المعمارية الخاصة منذ بزوغ التأريخ، حيث أثروا لاحقًا على الشعوب التي جاوروها.

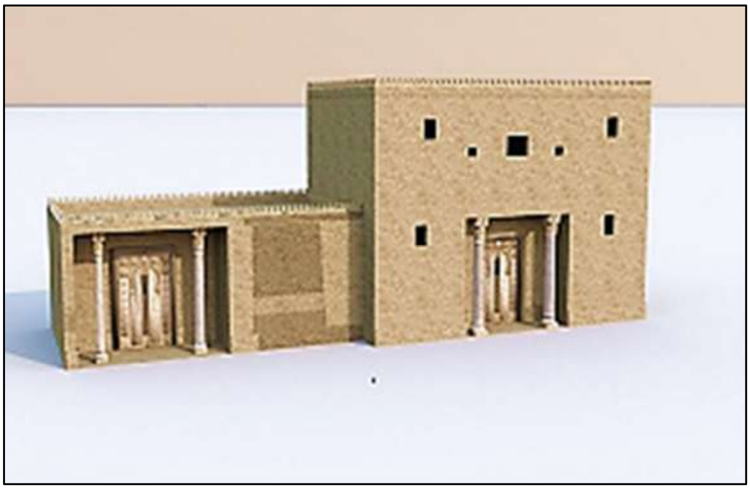

(الشكل٦) مشهد تخيلي لقصر الخيلاني الآشوري في أربائيل، من إعداد: ميران خانقا، وبإشراف: الباحث

٦. معبد عشتار الحرب في مدينة أربائيل: في منتصف المشهد (الشكل٣) هناك مركز لعبادة إلهة عشتار أربائيل، ورد اسمها في النصوص الآشورية بـ((E_2-gašan-KALAM.MA)) والذي يعني (**بيت سيدة الاقاليم**). في ذلك الوقت، اشتهرت أربائيل

بعبادتها داخل الحدود الآشورية (George, 1993, 90). أمام المدخل الرئيس للمعبد تقام مراسم سكب السائل المقدس، على الرغم من تضرر جزء من المشهد بشدة، مع ذلك، فإن مظهر الرجل الذي يشبه وضعيته وملابسه تلك الخاصة بالملوك الآشوريين، والذي يبدو أنه آشوربانيبال نفسه يقوم بطقس صب المقدس على رأس ملك إيلام (تيومان) مقطوع الرأس يوضع أمام مائدة قرابين (MacGinnis, 2013, 80).

تتكون التصاميم المعمارية للمعبد من جزأين، ينظر (شكل٢) يتميز الجناح الرئيسي في المعبد بوجود عمودين طويلين من البرونز أمام الباب يرمزان إلى ملكية المعبد للألهة عشتار. الباب عقدهُ نصف دائري. في الجناح الثاني للمعبد وهو غير رئيسي- ثمة إشارة بوجود بابين آخرين عقودهما مستقيمة. في الجناح الثاني للمعبد في مشهد مكسور. على الرغم من قلة التفاصيل، لا توجد معلومات حول تخطيط المعبد. إلا أنهُ من الملاحظ أنَ معبد عشتار في أربيل كان مشابهًا في كثير من النواحي المعمارية لمعبد عشتار كيتيتوم وهي بقايا مدينة (نيريبتوم) القديمة في ديالى، الذي وجد في الحفريات تل أشجالي، ينظر (شكل٧).

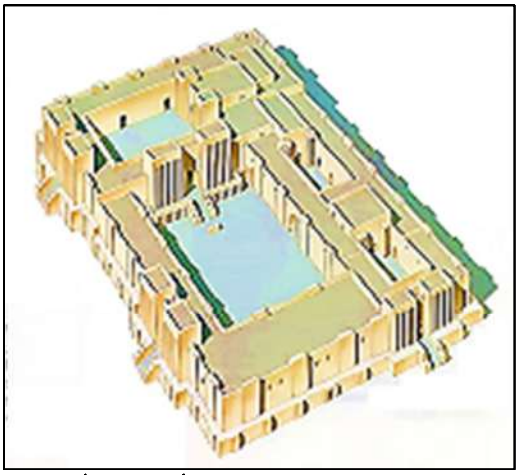

(الشكل٧) مرتسم مجسم لمعبد عشتار كيتيتوم في أشجالي، مأخوذة بتلوين من: (Hill, et-all, 1990, figure2)

يبدو أن معبد عشتار في ديالى كان أكبر من حيث المساحة من معبد عشتار أربائيل (الشكل٧). لعل ذلك يرجع لضيق المساحة البينية بين الأبنية الرئيسة (القصر- والمعبد

والزقورة) في أربائيل. لذا تختلف عن المعبد عشتار في اشجالي إذ بنوا المعبد في مساحة واسعة مستطيلة ومنفردة من اللواحق البنائية تقدر بِ (١٠٠×٦٥م)، (Hill, et-all, 1990, 11,26). أو بسبب ضبط المعمار لعرض التناسق في حال عدم لصق المعبد بالزقورة، أو إكتفاء المعبد بتلك المساحة، إعتماداً على عدد السكان في قلعة المدينة أربيل آنذاك.

إن الإختلاف في المساحة البنائية لم تؤثر على هيئة المعبد نفسها بل ربما كان الهدف منها تقليص عدد الكهنة، لأن عبادة عدد من الألهة الثانوية داخل معبد الألهة الرئيسة من سمات معابد الألف الأول قبل الميلاد، أجبرت المعمار على أنشاء عدة حجرات للألهة في مساحة معبد الواحد كمجمع المعابد وكانت كل حجرة نوعاً ما مستقلة عن الأخرى، مما اتسم المعبد بإسم إلهها الرئيس (بلباس، ٢٠٢٢، ٦). يلاحظ ذلك بوضوح في معبد عشتار كيتيتوم في أشجالي الذي أحتوي على ثلاث حجرات آلهة وتشتهر بإسم معبد عشتار الرئيس. كما أشارت إلى ذلك الآثاري (**آندرية جورج**) بعبادة الإلهة ننليل ضمن حجرة خاصة بها في معبد عشتار في أربيل (George, 1993, 90). وذكرت الهة أربيل بقسم واحد في المعاهدة التي عقدها الملك اسرحدون (٦٨٠-٦٦٩ق.م) مع اماتا حاكم مدينة اركازابانو الميدية، حيث نقرأ ((..... **اقسم عليكم بجميع الهة أربائيل**))، (إبراهيم، ٢٠١٠، ٣٣).

٧. زقورة عشتار الحرب في مدينة أربائيل: في الجانب الأيسر من المشهد (الشكل٣)، يظهر الطابق السفلي الأول من الزقورة، كما هو موضح في الزاوية المكسورة من مشهد مدينة أربائيل، هذا القسم لا يدخل في كل التفاصيل ولكن بعد البحث وجدت بعض التفاصيل عن زقورة عشتار في اربيل وتوجد أدناه جدران الزقورة بطبقتها الأولى بدون طلعات ودخلات. كذلك جدران الزقورة غير متلاصقة مع جدران المعبد، مما يعني أن الزقورة والمعبد منفصلان، ولكنهما متجاورتان. هكذا فأن الزقورة بنيت فوق مصطبة مع المعبد والقصر. يبدو أن الزقورة، مثل الزقورات الآشورية الأخرى، قد بُنيت على مخطط مربع تميزت بحقيقة أن ارتفاع الزقورة يتوافق مع طول القاعدة. ومع ذلك، فإن الزقورة تختلف من مدينة إلى أخرى، من زقورة إلى زقورة اخرى، إذ تتراوح بشكل عام بين ٣-٧ طبقات (جرك، ١٩٩٨، ٦٥-٦٨). عادة ما يكون مساحة المعابد المنخفضة أكثر فخامة من مساحة المعابد ذات الزقورات العالية. هكذا يوجد في الطابق الأخير-

العالي من الزقورة معبد صغير مخصص للإلهة عشتار أربيل، كميزة معمارية للزقورات الرافدينية، والتي لا يمكن زيارتها إلا من قبل الكهنة والملوك والأمراء، ولكن معبدها على الأرض مفتوحة للجميع (بلباس، ٢٠٢٢، ٥-٦).

- بعد الانتهاء من هذه الدراسة تم التوصل الى الاستنتاجات التالية:

أولاً- على العموم أن أربيل (القلعة والتل) هي من المواقع الوحيدة من بين أربعة مواقع حضرية كبيرة من العصر الآشوري الحديث التي لم يتم التنقيب فيها بالكامل. لا يزال يتعين على علماء الآثار الخوض في عمق الطبقات الآشورية في المدينة. على الرغم من إجراء التنقيبات الأثرية مؤخراً في أماكن مختلفة على سطح القلعة. بشكل عام، واستخدمت في هذه التنقيبات التكنولوجيا الحديثة التي وفرت معلومات حول عمق التل الذي بنيت عليه قلعة أربيل. أثبتت تلك النتائج ان أربيل منذ أواخر الألفية الرابعة قبل الميلاد. كانت مدينة قائمة تقع فوق المدينة القديمة، ودلت على أن أربيل مرت بمراحل التطور العمراني من خلال استكشاف بقايا الحضارات اللاحقة.

ثانياً- تبين أن ارتفاع المباني المنهارة في الأسفل بلغت نحو ٥ أمتار. وهذا ما جعلت الحفريات صعبة، حيث لا يزال التاريخ القديم للمدينة وهندستها المعمارية مخفيًا إلى حد ما. لذلك، فإن اقتناء أي بقايا أثرية تتعلق بالمدينة، سواء كانت مادية أو معنوية، مكتوبة أو مرسومة، لها معنى خاص بها.

ثالثاً- بالنتيجة لم تصبح أربيل العاصمة الرسمية للآشوريين، لكنها كانت مقاطعة عسكرية وإدارية ودينية مهمة ومحافظة على خصائص العواصم الآشورية. كانت أربيل من المدن القلاع. إن مظهر الجزء الأوسط من المدينة واضح للعيان، لا سيما ما يرتفع فوق مستوى السهل المجاور، وخصص لبناء المعابد والقصور والزقورات. من السمات المميزة للعصر الآشوري الحديث (٩١١-٦١٢ قبل الميلاد) أن مدينة أربيل تشترك في نفس خصائص العواصم الآشورية الأخرى. كما بنى الملوك مدنًا جديدة خاصة تلك التي اختاروها كعواصم للبلاد مثل كلخو ونينوى وخرسباد لأن العمارة المقدسة احتلت الجزء العلوي من المدينة وعملت على بناء المباني الرئيسية والعامة، وكانت تحصيناتها، مثل الجزء المقدس بشكل عام، تقع في الجزء الأوسط من قطعة الأرض بالمدينة وكانت محاطة بالجدران والمباني الملحقة .

رابعاً- تأثر الآشوريون بأسلوب الخيلاني الذي يمثل الطابع العماري الإقليمي لشعوب كوردستان القديم، ودفعت المتطلبات البيئية لشمال بلاد الرافدين الآشوريين إلى تبني هذا النمط المعماري ودمجه في عمارة قصورهم. تم اختراع هذا الطراز المعماري من قبل القرويين في المناطق الجبلية. إنه الطراز المعماري الأصلي لسكان جبال زاكروس القدامى قبل وصول الآشوريين إلى هذه المناطق.

خامساً- يسبق بناء معبد عشتار إلهة الحرب في أربيل تاريخ الآشوريين وله تاريخ طويل، وسمي معبدها على اسم معابد عشتار في نينوى وآشور. تم بناؤها من قبل الخوريين، مثلما شيدوا بناء معبد عشتار في كاسور(نوزي)، والذي يعود تاريخه إلى عصر فجر السلالات الثالث (٢٩٠٠-٢٣٥٠ قبل الميلاد). من المحتمل أن عبادة عشتار في أربيل سبقت بناء معبدها في عصر الوركاء (٣٥٠٠-٣١٠٠ق.م)، لأنه استمرت الشعوب في تقديسها وتبجيلها وبناء المعابد لها، لكن عدم وجود سجلات مكتوبة يجعل إثبات ذلك ليس أكيداً في الوقت الحاضر.

- قائمة المصادر والمراجع:

- المصادر العربية:

١-إبراهيم، إبتهال عادل (٢٠١٠)، أربيل ومكانتها الدينية في العصر-الأشوري الحديث (٩١١-٦١٢ق.م.)، (مجلة الدراسات التأريخية والحضارية)، جزء٢، مجلد٦، جامعة تكريت، العراق.

٢-إبراهيم، نعمان جمعة (٢٠١٨)، المظاهر الحضارية في منطقة أربيل خلال العصر-الحجري المعدني(الكالكوليتي) في ضوء التنقيبات الأثرية (قالينج آغا نموذجاً)، بحوث المؤتمر العلمي الدولي الثاني، آثار وتراث هه ولير- اربيل في٨-٩/ آذار، قسم الآثار، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، اربيل بالتعاون مع محافظة أربيل.

٣-إسماعيل، فاروق (٢٠١٩)، شُبَت إنليل ((تل ليلان)) حاضرة الجزيرة السورية في القرن ١٨ق.م.، دار الزمان، دمشق.

٤-باقر، طه (٢٠٠٩)، مقدمة في تأريخ الحضارات القديمة، جزء١، دار الوراق، بيروت.

٥-بلباس، كاروان صديق بكر (٢٠٢٠)، المعابد الطولية من عصر-العبيد حتى نهاية العصر-البابلي القديم (٤٠٠٠-١٥٩٥ق.م)، دارتموز، دمشق.

٦- بلباس، كاروان صديق بكر (٢٠٢٢)، الطرز العمارية للمعابد في بلاد الرافدين من الألف الرابع قبل الميلاد حتى منتصف الألف الأول قبل الميلاد (دراسة آثارية عمارية)، أطروحة الدكتوراه غيرمنشورة، كلية الآداب، جامعة صلاح الدين، قسم الآثار.

٧- جرك، أوسام بحر (١٩٩٨)، الزقورة ظاهرة حضارية مميزة في العراق القديم، رسالة ماجستير غيرمنشورة، كلية الآداب، جامعة بغداد، قسم الآثار القديمة.

٨- حسين، حمد حمودي (١٩٩٠)، التحصينات الدفاعية في العاصمة الآشورية ((في ضوء تحصينات مدينة نينوى))، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب، جامعة الموصل، قسم التأريخ القديم.

٩- حنون، نائل (٢٠٠٩)، مدن قديمة ومواقع أثرية دراسة في الجغرافية التأريخية للعراق الشمالي خلال العصور الآشورية، دارالزمان، دمشق.

١٠- درويش، نضال محمود حاج (٢٠١٧)، مملكة أوركيش الخورية (تل موزان) دراسة تأريخية وأثرية، قامشلو-سورية.

١١- سفر، فؤاد (١٩٤٧)، أعمال الأرواء التي قام بها سنحاريب، (مجلة سومر)، مجلد٣، جزء١، بغداد.

١٢- سليمان، عامر (١٩٧١)، نتائج حفريات جامعة الموصل في أسوار نينوى، (مجلة آداب الرافدين)، عدد١، الموصل.

١٣- شعث، شوقي (١٩٩٦)، قلعة حلب دراسة في تأريخ القلعة وآثارها، دارالقلم العربي، حلب.

١٤- شهاب الدين أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي الرًومي البغدادي، (٢٠٠٨م)، معجم البلدان(ت٦٢٦هـ)، طبعة مصححة ومنقحة قدَم لها: محمد عبدالرحمن المرعشلي، المجلد الأول، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

١٥- عبدالله، عمار حسين مصطفى (٢٠١٧)، بوابات العواصم والقصور الآشورية، دار صفحات، دبي.

١٦- علي، نرمين محمدأمين- وقادر، عبدالله خورشيد (٢٠٢١)، قلعة أربيل بين التنقيبات الأثرية والمصادر التأريخية، مجلة الدراسات في التأريخ والآثار، مجلد٧٩، بغداد.

١٧- القره داغي (٢٠٠٨)، كردستان العراق في التأريخ القديم في ضوء المصادر المسمارية من الألف الثالث ق.م حتى ٦١٢ق.م، أطروحة دكتوراه غير منشورة، جامعة السليمانية، كلية العلوم الإنسانية، قسم التأريخ.
١٨- الهموندي، أرام جلال حسن (٢٠١٧)، نصوص مسمارية غيرمنشورة من مدينة بيكاسي في العصر البابلي القديم، دارتموز، دمشق.

- المصادر الإنجليزية:

1- Archi, A. (2015), Ebla and Its Archives, (Studies in Ancient New Eastern Records-SANER), Vol.7, DE GRUYTER, Germany.

2- Eidem, J., and Laessoe, J. (2001), The Shemshara Archives, Vol.1, The letters, Copenhagen.

3- Eidem, J. (1985), News from The Eastern front, (IRAQ Journal), Vol.47, British Institute for the Study of Iraq, London.

4- Frahm, E. (1997), EINLEITUNG IN DIE SANHERIB-INSCHRIFTEN, (Archiv fur Orientfrschung-AFO), Beihefte.26, Universität Wien, German.

5- Frankfort, H. (1970), The Art and Architecture of the Ancient Orient, London.

6- George, A.R. (1993), House most High the temples of ancient Mesopotamia, Indiana.

7- Grayson, A.K. (1987), (Royal Inscriptions of Mesopotamia-RIMA), Assyrian Rulers of the third and second Millennia BC. (To 1114-859 B.C.), Toronto.

8- Hill, H.D., et-all (1990), Old Babylonian Public Buildings in the Diyala Region, (oriental institute Publications-OIP.), Vol.98, Chicago.

9- MacGinnis, J. (2013), Erbil in The Cuneiform sources, Erbil.

10- Nissinen, M. (2003), Prophets and Prophecy in The Ancient Near East, Society of Biblical Litrature-SBL), Vol.12, Netherlands.

11- Nováček, K., et-al. (2008), Research of the Arbil Citadel, Iraqi Kurdistan, First Season, PAMÁTKY ARCHEOLOGICKÉ, Vol.49, CZECH.

12- Reade, J.E. (1964), More Drawings of Ashurbanipal Sculptures, (IRAQ Journal), Vol.26, No.1, British Institute for the Study of Iraq, London.

13- Russell, J.M. (1999), The Writing on the Wall, studies in the architectural context of late Assyrian palace Inscriptions, Indiana.

- المصادر الكوردية:

١- ئەحمەد، كۆزاد محەمەد (٢٠٠٨)، كوردستانی ناوەڕاست لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەمی پ.ز. دا، چاپی٢، بنكەی ژین، سلیمانی.
٢- زیباری، محمدأمین عزیز- همووندی، ئارام جلال حسن (٢٠١٨)، شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی شاری هەولێر لەماوەی (٢٣٣٤-١٥٩٥پ.ز) لەڕوانگەی تێکستە مێخییەکاندا، پرۆسیدینگی دووەمین کۆنفرانسی زانستی نێودەوڵەتی شوێنەوار وکەلەپوری هەولێر- اربیل لە٨-٩/ ئایار، ئامادەکردنی: پ.ی.د.زێدان ڕەشید برادوستی، د.دلشاد عزیز زاموا، بەشی شوێنەواری کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر بەهەماهەنگی پارێزگای هەولێر.
٣- فیلهیلم، گیرنوت (٢٠٠٩)، شارستانییەتی خورییەکان، و: ئارام جەلال هەمەوەندی، موکریان، هەولێر.
٤- سەعید، کامەران تاهیر (٢٠١٤)، جوگرافیای عێراق سروشتی، چاپخانەی نارین، هەولێر.
٥- محمد، خەلیل ئیسماعیل- وئیسماعیل، ئەیوب خەلیل، (٢٠١٥)، گوندنیشنی لە هەرێمی چیایی (پارێزگای هەولێر بەنموونە)، ناوەندی مێژوویی جەمیل ڕۆژبەیانی، چاپخانەی پەنجەرە، تاران.

- الهوامش:

١- الخوريون: أحد أقدم شعوب الشرق القديم، وتنتمي لغتهم المعروفة باللاصقة إلى العائلة الشمالية الشرقية للغات القوقازية. يعتقد بأن الخوريين هم نفسهم -السوباريين- سكان شمال بلاد الرافدين الذين ذكرهم في نصوص تعود إلى عصر فجر السلالات الثالث (٢٦٠٠-٢٣٥٠ق.م.)، (فيلهيلم، ٢٠٠٩، ٩). يعتقد بأن المناطق الواقعة على جانبي المجري العلوي لنهر دجلة وروافدهُ الشرقية كانت الموطن الأولى للخوريين في الشرق القديم، ولكن بدءأ من عهد الأكدي تطلق سوبارتو على المنطقة الواقعة بين دجلة والبليخ، تقريباً قلب المنطقة التي تسمى لاحقاً بلاد آشور (ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٢٦-٤٠).

٢- سيموروم: الاسم القديم للمدينة والمملكة، لم يتم العثور على الموقع بعد ويعتقد الباحث أنه الآن بالقرب من التون كوبري في كوردستان العراق (ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٢٢٩).

٣- قابرا: أو قبرا، الاسم القديم لمدينة مهمة كانت تقع في السابق بين كركوك وأربيل، في شمال الزاب السفلى (Eidem, 1985, 84).

٤- أشنونا: تل أسمر اليوم، تقع على بعد ٨٠ كم شمال شرق بغداد وخلال أوجها امتد نفوذها عبر محافظة ديالى الحالية وإلى مناطق كركوك وصولاً إلى سهول أربيل، حتى قضي عليها حمورابي عام ١٧٦١ق.م (باقر، ٢٠٠٩، ٤٥٢-٤٥٣).

٥- التوروكيون: توروكتي هو اسم لوالد (پيشيندين) ملك مقاطعة أيتابالخوم (شمال غرب زاكروس)، الذي وجد طبعة ختمهُ في شمشارة(جنوب شرق مدينة رانية في كوردستان العراق)، توروكو ينتظمون في ممالك يحمل ملوكها أسماء خورية، وكانوا كلهم تحت لواء (الملك العظيم)،(ئەحمەد، ٢٠٠٨، ٢٥٤-٢٥٥).

٦- قلعة حلب: تقع في وسط مدينة حلب فوق تل قديم على شكل جزء مخروط قاعدته السفلية أبعادها (٥٥٠م×٣٥٠م) وقاعدته العلوية التي تقبع عليها القلعة تبلغ (٣٧٥م×٢٧٣م)، وترتفع حوالي ٥٠ متراً عن مستوى المدينة. قلعة حلب يعود إلى العصور الوسطى، أما تعتبر استخدام التل الذي تتوضع عليه القلعة إلى الألفية الثالثة قبل الميلاد، حيث احتلتها فيما بعد العديد من الحضارات بما في ذلك الإغريق والبيزنطيون

والمماليك والأيوبيون، بينما يظهر أن أغلب البناء الحالي يعود إلى الفترة الأيوبية (شعث، ١٩٩٦، ٤-١٢، ٥٤-٥٩).

٧- للاطلاع حول السلسلة الوثائقية (زاكروس العريق) أنقر لهذا الرابط (https://youtu.be/TWoU2Z817Bg).

٨- بوابة ما شكي: تعرف باسم باب المسقي وكانت تستخدم لسقاية المواشي بالقرب من نهر دجلة الذي يبعد عن هذه البوابة حوالي ١.٥ كيلومتر غرباً (عبد الله، ٢٠١٧، ٢٥٦-٢٥٧).

پوختە:

پلانی تەلارسازی لە قەڵای هەولێر لە ژێر ڕۆشنایی کۆتەڵێکی بەردینی نەخشکراوی ئاشووری پارێزراو لە مۆزەخانەی لۆڤەردا

توێژینەوەکە بەناونیشانی (پلانی تەلارسازی لە قەڵای هەولێر لە ژێر ڕۆشنایی کۆتەڵی بەردینی نەخشکراوی ئاشووری پارێزراو لە مۆزەخانەی لۆڤەر)ە، بابەتەکە تەلارسازی شاری هەولێر لە ژێر ڕۆشنایی ئەو بەردە مەڕمەڕەدا نیشان دەدات، کە بە دیمەنی قەڵای هەولێر نەخشێنراوە. لە ئێستادا لە مۆزەخانەی لۆڤەر لە پاریس بە ژمارەی (AO-19914) پارێزراوە. نووسینە میخییە ئاشوورییەکان دەیسەلمێنن، هەولێر کە ناوە کۆنەکەی (ئەربا-ئیل)ە، بە یەکێک لە گرنگترین شارە قەڵادارەکانی ئاشووری دادەنرێت لە سەردەمی ئاشووری نوێ (٩١١-٦١٢ پێش زایین)، لەگەڵ پایتەختەکانی دیکەی ئاشووری وەک (ئاشوور، نەینەوا، خورساباد، وکالخو). بەهۆی هەڵکەوتەی گرنگی شارەکە لە نێوان ناوچەکانی ناوەڕاستدا وە ناوچەکانی دەوروبەری سنوورەکانی دەوڵەتی ئاشوور، وەک چۆن بە یەکێک لە گەورەترین شارە قەڵادارەکانی ئەو سەردەمە دادەنرێت، وبەیەکێك لە ناوەندە شارەکان لە دەوڵەتی ئاشووری دادەنرێت.

چڕی دانیشتوان وچالاکی ئابووری وکاریگەریی ژینگەی سروشتی وپێکهاتەی جوگرافی وماددی شاری هەولێر ڕۆڵێکی کارایان لە ژیانی ئاشوورییەکاندا هەبوو. ئاشوورییەکان هەمیشە هەولێریان وەکو پارێزگای سەرەکی خۆیان دەزانی وپارێزگارێکی تایبەتیان هەبوو لەوشارە، کە پێداویستییەکانی بۆ سوپای ئاشووری دابین دەکرد و بۆ هەڵمەتی جەنگ پڕچەکی دەکردن. بۆیە جگە لە شارەکانی ئاشوور ونەینەوا، هەولێر ڕۆڵێکی گرنگی ئایینی دەگێڕێت وەک ناوەندێکی پەرستن بۆ خوداوەندی عەشتاری جەنگ وئەنجامدانی چەندین ڕێوڕەسم بۆی، چونکە ناوەندی ئاماژە ئایینیەکان وچاودێری فەلەکی پاشاکانی دەوڵەتی ئاشوور بوو.

وشە سەرەکییەکان: تەلارسازی ئاشووری، شاری هەولێر، خوداوەندی عەشتار، ئاشوربانیپاڵ، هێلکاری تەلارسازی.

Abstract:

Architectural planning in Erbil Citadel in the light of the Assyrian Relief preserved in the Louvre Museum

The research Entitled (Architectural Planning in the Citadel of Erbil in the Light of the Assyrian Relief preserved in the Louvre Museum) contributes to the study and realization of the subject of the Erbil City architecture in the light of the marble stone carved with the views of Erbil Castle, currently preserved at the Louvre Museum in Paris under the number (AO-19914). Assyrian cuneiform literature proves that Erbil is its old name (Arba-il), one of the fortified Assyrian cities during the rule of the New Assyrian State (911-612 BC), as well as other Assyrian capitals (Ashur, Nineveh, Khorsabad and Kalkhou), due to its important location between the central and areas of the Assyrian state border.

Population density, economic activity, the impact of the natural environment, and the geographical component of Erbil played an active role in Assyrian life. Assyrians have long been regarded as their main province and have had a special governor provide the Assyrian army with military supplies and arming them during the war campaigns. So along with the cities of Ashur and Nineveh, Erbil played an important religious role as the center of worship of the goddess Ishtar and performed many rituals for her, because it was the center of the Omens and the astronomical observation of the kings of the Assyrian state.

Keywords: Assyrian Architecture, Erbil City, Goddess Ishtar, Ashurbanipal, Architectural Planning.

بەراوردی شیعری "گل فراموشم مکن" ی (ئیرەج میرزا) و "لەبیرم مەکە"ی (هێمن موکریانی) لەژێر ڕۆشنایی قوتابخانەی بەراوردی ئەمریکی

م.ی.کانیاو قادر عەلی
بەشی زمانی کوردی،
پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین
kanyaw.qadr@uor.edu.krd

پ.سافیە محەمەد ئەحمەد
بەشی زمانی کوردی،
پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی ڕاپەڕین
safya.kurde@uor.edu.krd

پوختە:

ئەدەب بەرهەمی نەستە و ئەو زمانەی پێی دەنووسرێت خاوەن سیما و تایبەتمەندی خۆیەتی؛ بۆیە ئەدگارێکی جیاکاری هەیە لەگەڵ هەموو جۆرە دەربڕین و نووسینێکی تر، هەر ئەمەش بۆتە هۆکاری لەیەک نزیکی و هاوبەشبوونی ئەدەبی جیهانی لە چەندان خەسڵەت و بونیاتە هاوبەشەکانی هەر ژانرێک لە ژانرەکان.

شیعریش وەک بەشێک لە ئەدەب، چ لەڕووی ڕوخسارەوە چ ناوەڕۆکەوە، لەم لایەنە بەدەر نییە و لە پاڵ ئەمەشدا بە پێی شێوازی شاعیرەکە و ئەو قۆناغەی ئەدەبییەی تێیدا هاتۆتە بەرهەم هەڵگری تایبەتمەندی و ناسنامەیەکی دیارکراوی خۆیەتی. هاوبەشی و لێکنزیکی دوو دەقی ئەدەبی شتێکی ئاسایی و هەبووە، چ بە شێوەی ڕاستەوخۆ لە ئەنجامی کاریگەربوونی نووسەر و شاعیرێک بێت بە نووسەر و شاعیرێکی تر، چ بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆبێت و لە ئەنجامی هاوبەشبوونی ئایین و کەلتوور و ڕۆشنبیری هاوبەش بێت، کە هەندێک جار نووسەرەکان بەو هۆکارانە کارتێکراو دەبن و هەمان تێڕوانینیان بۆ دیاردە و جیهانە دەوروبەر بۆ دروست دەبێت، لە ئەنجامدا دەقی لەیەکچوو بەرهەم دێن؛ بۆیە لەو

سۆنگەیەوە ئەو تویژینەوەیە لە ژێر ناونیشانی(بەراوردی شیعری " گل فراموشم مکن " ی (ئیرەج میرزا) و " لەبیرم مەکە " ی (هێمن موکریانی) لە ژێر ڕۆشنایی قوتابخانەی ئەمریکی ئەنجامدراوە.

ئەم تویژینەوەیە بەراوردی ئەم دوو دەقە شیعرییەی کردووە لە چوارچێوەی پرەنسیپ و تایبەتمەندییەکانی ئەم قوتابخانە بەراوردییە و بە پێی پلانێکی زانستی تویژینەوەکە، جگە لە پێشەکی، بەسەر دوو بەش دابەشکراوە. بەشی یەکەم، تایبەتە بە لایەنی تیۆری و باسەکانی چەمک و زاراوەی ئەدەبی بەراورد، مێژووی سەرهەڵدانی ئەدەبی بەراورد، گرنگی بەراوردی ئەدەبی و تایبەتمەندییەکانی قوتابخانەی بەراوردی ئەمریکی باسیان لێوە کراوە. بەشی دووەمیش تەرخانکراوە بۆ لایەنی بەراوردکردنی هەردوو دەقەکە، تەوەرەیەکیان تایبەت کراوە بە لایەنە لێکچووەکانی هەردوو دەقەکە و تەوەرێکیشیان تایبەتکراوە بە لایەنە جیاوازەکانی هەردوو دەقەکە. لە کۆتایشدا ئەنجامەکانی تویژینەوەکە لە چەند خاڵێکدا خراونەتەڕوو لەگەڵ لیستی ئەو سەرچاوانەی سوودیان لێوەرگیراوە و پوختەی تویژینەوەکەش بە زمانی ئینگلیزی خراوەتەڕوو.

وشە سەرەکییەکان: ئەدەبی بەراورد، قوتابخانەی ئەمریکی، لەبیرم مەکە، گل فراموشم مکن، چیرۆکە شیعر.

پێشەکی

ئەدەبی بەراورد لقێکی گرنگی ئەدەبیاتناسییە، ئامانجی بەراوردکردنی دەقە ئەدەبییەکانە لە پێناو خزمەتکردنی ئەدەبی نەتەوەیی و دۆزینەوەی ڕایەڵە هاوبەشەکانی نێوان ئەدەبی گەلان. چەند قوتابخانەیەک دەگرێتە خۆی، کە هەریەکەیان میکانیزم و بنەمای کارکردنی تایبەت بەخۆیان هەیە و جیاوازن لە یەکتر. یەکێک لەو قوتابخانانە قوتابخانەی ئەمریکییە، بە پێی پرەنسیپی ئەم قوتابخانەیە ژانرە ئەدەبییە جیاوازەکان پرۆسەی بەراوردکارییان تێدا ئەنجام دەدرێت، هەتا ئەگەر هاوزمانیش بن، چونکە لەم قوتابخانەیەدا جیاوازی زمانی دەقە بەراوردکراوەکان و لایەنی کاریگەری و کاتێکردنی نووسەران و شاعیران مەرجی سەرەکی بەراوردکردن نین، بەڵکو زیاتر گرنگی بە دۆزینەوەی ئاستی داهێنان و لایەنی ئیستاتیکی ئەو دەقانە دەدات، کە دەخرێنە تەرازووی بەراوردکارییەوە و هەبوونی خاڵی جیاواز و لێکچووی نێوان دەقەکان پرۆسەی بەراوردکردنەکە جوانتر دەردەخات. بەپێی بنەماکانی ئەم قوتابخانەیە دەقە شیعری (لەبیرم مەکە) لەنێوان (ئیرەج میرزا) و (هێمن موکریانی) لەچوارچێوەی توێژینەوەیەکدا بەراورد دەکرێن.

هۆکاری هەڵبژاردنی ناونیشانەکە:

ئیستاتیکای دەق لە دەقە ناوبراوەکانی هەردوو شاعیر سەرەڕای هاوبەشبوونیان لە چەند لایەنێک، کە وایکردووە ببن بەخاوەن خەسڵەتی دیارکراوی خۆیان، بەڵام جیاوازیشیان تێدا بەدی دەکرێت.

گرنگی و ئامانجی توێژینەوەکە:

گرنگیدان بە ئەدەبی نەتەوەیی و بەستنەوەی بە ئەدەبی جیهان، کە لە ئامانجە هەرە گرنگ و سەرەکییەکانی قەتابخانەی بەراوردی ئەمریکییە.

گرفت و کێشەی توێژینەوەکە:

کاری بەراورد ئامرازێکی زانیارییە و ئەو دوو دەقە شیعرییە جیا لە قوتابخانەی بەراوردی فەڕەنسی دەتوانرێت بە پێی پرەنسیپەکانی قوتابخانەی بەراوردی ئەمریکیش بەراوردێکی زانستییان بۆ بکرێت.

ڕێبازی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە بە (ڕەخنەی بەراورد) ئەنجامدراوە و تێیدا قوتابخانەی بەراوردی ئەمریکی کراوەتە بنەمای کارکردن، کە بە شێوەی ڕەخنەی پراکتیکی بەراوردی کار لەسەر دەقەکان دەکات.

سنووری توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە هەردوو دەقە شیعری (گل فراموش مکن) ی ئیرەج میرزا و (لەبیرم مەکە) هێمن موکریانی وەک کەرەستەی ئەدەبی هەڵبژاردووە.

چوارچێوەی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە جگە لە پێشەکی، بەسەر دوو بەشدا دابەشکراوە. لە بەشی یەکەمدا، بۆ ئاشنایەتی و شێوازی توێژینەوەی ئەکادیمی وەک ڕێگە خۆشکردن بۆ چوونە ناو کرۆکی بابەتی سەرەکی توێژینەوەکە بە شێوەیەکی تیۆری چەند سەرە بابەتێک لەخۆ دەگرێت وەک: (چەمک و زاراوەی ئەدەبی بەراورد، گرنگی ئەدەبی بەراورد، قوتابخانەی بەراوردی ئەمریکی و تایبەتمەندییەکانی). بەشی دووەمیش تایبەتە بە لایەنی بەراوردکردنی هەردوو دەقەکە بە شێوەی ڕەخنەی پراکتیکی. لە کۆتایشدا ئەنجامە بەدەستهاتووەکانی توێژینەوەکە لە چەند خاڵێکی چڕ و پوخت ئاماژەیان پێدراوە، دواتریش ئەو ژێدەرانەی بۆ نووسینی توێژینەوەکە سوودیان لێوەرگیراوە بە ڕیزبەندی زانستی دروست خراونەتەڕوو.

بەشی یەکەم:

سەرەتایەکی تیۆری لەبارەی ئەدەبی بەراورد

یەکەم: زاراوە و پێناسەی ئەدەبی بەراورد.

ئەدەبی بەراورد لقێکی ئەدەبیاتناسییە و بەهاوبەشی و سوود وەرگرتن لەگەڵ لقەکانی تری (مێژووی ئەدەب، تیۆری ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی، ئیستاتیکای ئەدەب) بەرهەمی ئەدەبی شرۆڤە و شیدەکەنەوە.

ئەدەبی بەراورد لەڕووی زاراوەوە، پێکهاتەیەکی لێکدراوی هەیە و لەهەردوو زاراوەی (ئەدەب، بەراورد) و پێکهاتووە. سەرەتا بە پێی

بەکارهێنانی لەناو ئەدەبی نەتەوە جیاوازەکاندا زاراوەی جیاوازی بۆ بەکارهێنراوە، بەڵام وەکو زاراوەیەکی گشتگیر ((لە ئەدەبی جیهانیدا یەکەم جار کە ئەدەبی بەراوردکاری وەکو زاراوەیەکی زانستی بۆ ئەم لێکۆڵینەوانە بەکارهاتبێ لە سەدەی نۆزدەم بوو، کاتێ کە ڤیلمانی فەرەنگی لە ساڵی ١٨٢٧ لە زانکۆی سۆربۆندا لە موحازەرەکانی بەکاریهێنا و پاشانیش بۆ ساڵی ١٨٣٠ و بەدواوە لە گەڵێ کۆڕ و کۆبوونەوەدا کردی بە ناونیشانی موحازەرەکانی و ساڵی ١٨٤٠ خستیە ناو کتێبەکانی و بە تەواوی چەسپاندی. یەکەم کەسیش لە ئەدەبی ئینگلیزیدا بەکاری هێنابێ (ماتیۆ ئارنۆلد) بوو)) (گەردی، ١٩٧٨، ١٣)، واتا: بەکارهێنان و چەسپاندنی زاراوەی زانستی ئەدەبی بەراوردکاری بەشێوەی تیۆری و پراکتیکی دەگەڕێتەوە بۆ نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم. لە زمانی عەرەبیدا زاراوەی (الأدب المقارن)ی بۆ بەکاردەهێنرێت و لە فارسیدا زاراوەی (ادبیات تطبیقی) و لە زمانی ئینگلیزیدا زاراوەی (Comparative Literature) و لە زمانی ڕووسیدا زاراوەی (Cpabtelmenbha Literatupa) بۆ بەکاردێت. (ئەمین و حسێن، ٢٠١٨، ١٥٠) هەروەها بە زمانی ئەڵمانی (Vergleichende Literaturwissenchaft) و ئیتاڵی (Litteratwa Comparata) و یابانی (Hikaku bungakn) و ئیسپانی (Literatura Comparada) ی پێ دەگووترێت. (مەعروف، ٢٠٠٨، ١٣)

هاوشێوەی ئەم زمانانە لە زمانی کوردیشدا زاراوەی (ئەدەبی بەراورد) بۆ ئەم زانستە دانراوە، کە لە زمانی ئینگلیزیەوە وەرگیراوە، هاوکات دەکرێت وەرگێڕانێکی دەقاودەقی وشەیی (الأدب المقارن)ی عەرەبی بێت.

ئەدەبی بەراورد بە هۆی ئەو سروشتە فراوان و گرنگی و پێگە سەرەکییەی لە ئەدەبیاتناسی و ئەدەبیاتی گەلاندا هەیەتی چەندان لێکدانەوە و پێناسەی بۆ کراوە و لەلایەن ڕەخنەگران بە چەند شێوەیەک ناسێنراوە. لە پێناسەیەکدا دەوترێت: ((ئەدەبی بەراورد بەزۆری لە پەیوەندی نێوان دوو ڕەگەز دەکۆڵێتەوە، جا ئەو دوو ڕەگەزە دوو کتێب بێت یان دوو نووسەر یاخود کۆمەڵێ کتێب و کۆمەڵێ نووسەر یاخود تەواوی ئەدەبی دوو نەتەوە)). (ئەسوەد، ٢٠١١، ٥١) بە پێی ئەم بۆچوونە ئەدەبی بەراوردکاری

کار لەسەر ئەدەبی نەتەوەیی و زیاتر لە بەرهەمێک دەگرێتەوە پەیوەندی نێوان دوو ڕەگەز، کتێب، نووسەری ئەدەبی دوو نەتەوە ئاشکرا دەکات و خاڵی جیاواز و لێکچوویان دیاریدەکات.

ئەدەبی بەراورد لە پێناسەیەکی تردا ((بریتییە لە هونەرێکی ڕێکخراوی بەرنامەدار، کە لە چۆنێتی و چییەتی پەیوەندییەکان و لایەنەکانی لێکچوون، جیاوازیی، نزیکایەتی و پێکەوە کاریگەربوونی دوو ئەدەب لەیەکتر یان هەر بوارێکی تری مەعریفی دەکۆڵێتەوە)). (خەیات، ٢٠١٩، ٢٢٤) واتا: ئەدەبی بەراورد مەیدان و بواری کارکردنی فراوانە و لە سنوری ئەدەبدا قەتیس نامێنێت، بەڵکو پەل بۆ کایە هونەری و مەعریفییەکانی تریش دەهاوێت و لەگەڵ دەقە ئەدەبیدا بەراوردییان دەکات . نووسەرێکی تر بەوە پێناسەی دەکات، کە ((بەراوردی ئەدەبی لە بەیەکگەیشتنی ئەدەبیاتە جیاوازەکان دەکۆڵێتەوە و هەوڵ دەدا پەیوەندییەکانی ڕابردوو و ئێستای ئەدەبیاتەکان دەستنیشان بکا و لایەنەکانی کارتێکردن و کاریگەربوونیان ڕوون بکاتەوە)) (شوان، ٢٠١٤، ١٦) واتا: هەوڵی بەیەک بەستنەوەی ئەدەبیاتە جیاوازەکانی جیهان دەدات لەسەر بنەمای کارتێکردن و کاریگەر بوون و گەڕانەوە بۆ مێژووی ئەدەب، کە ئەمەش بنچینەی کارکردنی قوتابخانەی بەراوردی فەڕەنسییە.

(ریمون طحان) لە کتێبی (الأدب المقارن و الأدب العام) پێی وایە: ((توێژینەوەکانی ئەدەبی بەراوردکاری گرنگی دەدەن بە پەیوەندییەکانی نێوان ئەدەبە نیشتیمانییە دیارکراوەکانی تایبەت بە زمانێکی نەتەوەیی دیارکراو، یاخود لە نێوان دوو ئەدەبی جیاواز کە هەریەکەیان خاوەن زمانی نەتەوەیی خۆیانن))(طحان، ١٩٧٢، ٨)، جەختی لەسەر ئەدەبە نەتەوەیی کردۆتەوە و زمانی جیاوازی نەکردۆتە مەرجی سەرەکی.

دوای خستنەڕووی هەموو ئەو پێناسانە دەتوانین بڵێین ئەدەبی بەراورد بە پێی پرەنسیپ و ئەو دەستورانەی هەریەکێک لە قوتابخانە جیاوازەکان بۆیان دیارکردووە کار دەکات و لەسەر یەک پێوەر و لایەن ناوەستێت، کارکردنی بریتییە لە بەراوردکردنی دوو بەرهەمی ئەدەبی یان ئەدەب و

هــونەر و مەعریفەكــانی تــر بەمەبەســتی دەرخســتنی لایەنە جیــاواز و هاوبەشەكانی نێوانیان.

دووەم: مێژووی سەرهەڵدانی ئەدەبی بەراورد.

مێـژووی سـەرهەڵدانی ئەدەبـی بەراورد دەگەڕێتەوە بـۆ نیـوەی یەكەمـی سـەدەی نـۆزدەیەم، بە تـایبەتیش كاتێـک فەڕەنسـییەكان هەوڵیانـدا زاراوەی (بەراوردكردن) لە بوارەكـانی تـری زانسـتە مرۆڤایەتییەكانەوە بگوازنەوە بـۆ نێـو دنیـای ئەدەبیـات و بەراوردكردنــی بەرهەمە ئەدەبییەكــان. ئەم لــقەی ئەدەبیات مێژووی سەرهەڵدانی بەپێی وڵاتەكان جیاوازە. لانكەی سـەرهەڵدانی ئەم ئەدەبە فەڕەنسـا بـوو، كە بـۆ یەكەم جـار لە (١٢) ی ئـازاری سـاڵی ١٨٣٠ لەسەر دەستی (جان-جاک ئەمبیری)، كە لە (مارسـیلیا) لەدایک بـوو، ئەویـش كاتێـک بەرنـامەی سـاڵی خوێنـدنی خـۆی لەژێـر نـاوی (مێـژووی بەراوردی هونەر و ئەدەب لای تەواوی میللەتان) ئاشكرا كرد، بەڵام ئەمە پەسەند نەكرا، هەتـا (ڤیلمـان)ی مامۆسـتای ئەدەبـی زانكـۆی (سـۆربۆن) زاراوەی (ئەدەبـی بەراورد) لە زنجیـرەی كۆوانەكانیـدا سـاڵی ١٨٢٧ بەكارهێنـا. پاشـان هەر ئەو زاراوەیە بـوو بە بنـاغەی (قوتابخـانەی تەقلیـدی فەڕەنسـی). ڤیلمـان بـۆ زیـاتر چەســپاندنی ناوبــانگی ئەو ئەدەبە نــوێیە هەســتا بە چــاپكردنی زنجیــرەی كۆوانەكـانی لە دوو تـوێی كتێبێكـی سـەربەخۆدا، كە چـاپی یەكەمـی سـاڵی (١٨٣٠) و چــاپی دووەمــی ســاڵی (١٨٤٠) كەوتە بەردەســتی خــوێنەران و نووسەرانی فەڕەنسی. سـەبارەت بە دانەری ڕاسـتەقینەی زاراوەی ئەم ئەدەبە گەورە تیۆردانەری قوتابخانەی ئەدەبی بەراوردكاری ئەمریكی (ڕینیە ویلیک) دەڵێت: ((ڤیلمان لە پێشەكی چاپی دووەمی كتێبەكەیدا شانازی بەوەوە دەكات، كە خــــۆی یەكەم كەس بــــووە ئەم زاراوەیەی بــــۆ ئەو تەرزە نــــوێیەی لێكۆڵینەوەی ئەدەبی بەكارهێناوە، مـافی خۆشـیەتی ئەو شـانازییە بەخۆیەوە بكات)). (عەبدوڵڵا، ٢٠٠٨، ٦٣)

دوای چەسـپان و دەركەوتنـی ئەم ئەدەبە لە فەڕەنسـا پاشـان ئەو تەرزە لێكۆڵینەوەیە بە وڵاتەكانی تری (ئەڵمانیا و ئینگلتەڕا و ئەمریكا)دا بڵاوبـۆوە و لە زانكۆ و ناوەندە ڕۆشنبیری و ئەدەبییەكان بەكارهێنرا.

دەرکەوتـن و ئاشـنایەتی وڵاتە عەرەبیەکـانیش لەگەڵ ئەدەبـی بەراورد سەرەتا لەڕێگەی وڵاتی میسرەوە بوو، کاتێک سـاڵی (١٩٢٥) زانکۆی قاهیرە بابەتێکی بەناوی ئەدەبی بەراورد خستە نێو پرۆگرامی بەشی زمان و ئەدەبی عەرەبـیەوە، بەڵام ئەمەش تەمەنێکـی زۆری نەخایانـد و زوو لابـرا، تـاکو گەڕانەوەی دکتـۆر (محمـد غـونەیمی هـیلال) و بڵاوکـردنەوەی کتێـبە بەناوبانگەکەی (الأدب المقارن) ساڵی (١٩٥٣)، کە توانی زیاتر ئەدەبی بەراورد بناسێنێ تا کاتی مردنی لە ساڵی (١٩٦٨) هەموو هەوڵێکی بۆ پەرەسەندنی بخاتەگەڕ. لە ئەدەبیاتی کوردیشدا بایەخدان بە ئەدەبی بەراورد بۆ نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە و یەکەمین بەرهەمیش کتێبی (ئەدەبی بەراورد) ی دکتۆر (عەزیز گەردی)ە لە ساڵی ١٩٧٨. (عەبدوڵلا، ٢٠٠٨، ٦٤)

ئەدەبی بەراورد تا ئێستاش پێگەیەکی گرنگ و سەرەکی هەیە لە کردەی ڕەخـنە و هەڵسـەنگاندنی ئەدەب و دیـارکردنی دیـوی نـاوەوە و لایەنە شـاراوەکانی دەق بە تـایبەتی لە ڕەخـنەی نـوێ و دوای سـەرهەڵدانی تیـۆرە نوێیەکانی وەرگرتن و کارابوونی ڕۆڵی خوێنەر لەو کردەیەدا.

سێیەم: قوتابخانەی بەراوردی ئەمریکی و تایبەتمەندییەکانی.

قوتابخـانە بەراوردییەکـان هەریەکە و خـاوەن بنەمـا و کارنـامەی دیـارکراوی خۆیـانن، ئەگەرچـی هەموویـان یەک ئامـانجی گشـتیان هەیە، کە بەراوردە بەڵام شـێواز و تەکنیـک و ڕێـگەی بەراوردیـان جیـاوازی هەیە، هەرئەمەشە کردوونی بە خاوەن ئامانجی تایبەتی خۆیان.

ئەم قوتابخـانەیە قوتابخانەی(ڕەخنەیی)شـی پێدەوترێت، چونکە زیـاتر بە پێودانـگ و سـیما ڕەخنەییەکـان کـاری کـرد، بە واتـایەکی تـر لە کـردەی بەراوردی زیـاتر سـوودی لە ڕەخـنە وەرگـرت لەچـاو لقەکـانی تـری ئەدەبیاتنیاسـی. لەڕووی سـەرهەڵدانەوە لەدوای قوتابخـانەی فەڕەنسـی هاتەکـایەوە. لەڕووی مێژووییەوە لەسـەرەتای پەنجاکانی سـەدەی بیسـتەم دەستیپێکرد. زۆرێک لە پرەنسیپەکانی پێچەوانەی قوتابخانەی فەڕەنسی بوون دیارترین ڕابەرانی ئەم قوتابخانەیە (رینێ ویلیک و ئۆستن وارین) بوون، کە لە کتێبە هاوبەشەکەیاندا بەناوی (تیۆری ئەدەب) ڕەخنە لە پۆل ڤان تیگم و

قوتابخانەی فەرەنسی دەگرن بەوەی لە لێکۆڵینەوە بەراوردکارییەکاندا تەنها بایەخ بە ئەدەبی نەتەوەیی خۆیان دەدەن، ڕینیە ویلیک باوەڕی وایە: ((ئەدەبی بەراورد ناتوانێت نەریتی نەتەوە جیاجیاکان فەرامۆش بکات، بەڵام دەبێ سنوورەکانی ئارەزووی ناسیونالیستیی بەرتەسک جێبهێڵێت)).(ئەسوەد، ٢٠١١، ٤٩) ئەمەش وایکرد چەمکەکانی ئەدەبی گشتی و ئەدەبی جیهانی بێنەکایەوە و مەبەست ((لە ئەدەبی گشتی توێژینەوەبوو لەو بزووتنەوە و ئەو نموونە ئەدەبییانەی کە سنوری نەتەوەییان تێپەڕاندووە و لە ئەدەبی بەراورد دا توێژینەوەیە لەو پەیوەندییانەی دوو ئەدەب یان زیاتر بەیەکەوە کۆدەکاتەوە)).(بییربرونیل و أخرون، ت: السید، ١٩٩٦، ١١٢)، کە ڕێبەرانی ئەو قوتابخانەیە زیاتر مشتومڕیان لەسەر دەکرد و چەندین بۆچوونی جیاوازیان لەبارەیەوە خستەڕوو و ڕینیەویلیک و ئۆستن وارین بەشێکی کتێبی تیۆری ئەدەبییان بۆ ئەو دوو چەمکە تەرخانکرد؛ بۆیە ڕەخنەگری عەرەب محمد غنیمی چەمکی ئەدەبی بەراوردی بە واتایەکی تر دیارکرد و گوتی: ئەو زانستەیە، کە توێژینەوە لە کاریگەری و کارتێکردنی ئەدەبی نەتەوەیی بە ئەدەبی بێگانە دەکات، بە واتایەکی تر مەیدانی ئەدەبی بەراورد بریتییە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانی نێوان ئەدەبە جیاوازەکان.(غنیمی، ١٩٨٧، ١٤). ئەو پەیوەندییانەش یان هونەریین وەک: گواستنەوەی ژانرە ئەدەبییەکان یان ناوەڕۆکین وەک: گواستنەوەی بابەتەئەدەبی و شەپۆڵە هزرییەکان.

گرینگترین بنەما و تایبەتمەندییەکانی ئەم قوتابخانەیە بریتین لە:

قوتابخانەی ئەمریکی بەراوردکردن لە سنووری یەک زماندا پەسەند دەکات، بەو مەرجەی لەڕووی کلتوورییەوە لێک جیاواز بن و بۆچوونیان سەبارەت بە بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ژینگەیی جیاواز بێ هەرچەند سەر بەیەک زمانیش بن.

بنەمای پەیوەندی کاریگەری و کارتێکردنی نێوان نووسەران مەرجێکی سەرەکی نییە لەم قوتابخانەیەدا، بەڵکو زیاتر ئەرکی لێکۆڵەری بەراورد دۆزینەوەی ئاستی داهێنان و لایەنی جوانکاری دەقە بەراوردکراوەکانە.

لێکۆڵەری بەراورد ڕێگەی پێدراوە چەشنە ئەدەبیە جیاوازەکان بەراورد بکات، واتا پەسەندە شیعر لەگەڵ چیرۆک بەراورد بکرێت.

لەم قوتابخانەیەشدا هاوشێوەی قوتابخانەی فەرەنسی بەراوردکردن و گرینگیدان بە ئەدەبی فۆلکلۆری و سەرزاری ڕێگەی پێ نادرێت، چونکە (ڕینی ویلک و ئۆستن) کە ڕابەرانی ئەو قوتابخانەیەن پێیان وایە ئەدەبی بەراورد ناتوانێت دەلالەت لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی سەرزاری بکات (حوسێن و نازم و سالح، ٢٠٢١، ١٤٩-١٥١).

لە ڕوانگەی ئەم قوتابخانەیەوە بواری لێکۆڵینەوە بەراوردکارییەکان فراوان دەبێت و لەڕێگای دەربڕینی مرۆڤایەتیدا شێوەی هونەرەکانی دیکەش دەگرێتەوە و سنوورەکان دەبەزێنێت. (قەرەنی، ٢٠١٣، ٤٧-٤٨)

بەشی دووەم:

بەراوردی نێوان هەردوو شیعری (گل فراموشم مکن) و (لەبیرم مەکە).

ئەو دوو شاعیرە بە هەر هۆکار و کەناڵێک کاریگەری و کارتێکردنیان هەبووبێت لەسەر یەکتر ئەوە پێویستی و گرفتی ئەو توێژینەوەیە نییە، کە کاری لەسەر بکات، چونکە لەسەر بنەماکانی قوتابخانەی ئەمریکی پرۆسەی بەراوردکارییەکە ئەنجامدراوە؛ بۆیە ژیاننامەی هەردوو شاعیر لە پەراوێز هەر بۆ زانیاری خراونەتەڕوو[1].

هەموو دەقێکی ئەدەبی هاوبەشیان لە نێوانیاندا هەیە، ئەگەر هاوژانر بن زۆربەی کات زیاترە و دوو ژانری جیاوازیش بن، لە ڕووی چۆنیەتییەوە جیاوازییەکان زیاتر دەبن، چونکە لە ڕەگەزەکانی ئەدەب(سۆز، بیر، ئەندیشە..هتد) هاوبەشن و سەرەنجامیش ئەدگار و سیمای ئەدەبی بە زمان و پێکهاتەی تری بونیادییانەوە دەردەکەوێت، ئەو دەقە شیعرییانەی کراونەتە کەرەستەی بەراوردکاری ئەو توێژینەوەیە، دەکرێت لە هەموو بونیادە جۆراوجۆرەکانییانەوە بەراوردییان بکەین و بە شێوەی زانستی و زنجیرەیی دابەشیان دەکەین بۆ دوو لایەن:

یەکەم: لایەنە هاوبەشەکانی هەردوو دەق

١-ناونیشان: بونیادێکی گرنگ و سەرەکی دەقە، پەیوەندی ڕاستەوخۆ و پتەوی بە ناوەڕۆک و دیوی ناوەوەی دەقەوە هەیە، چونکە: ((ناونیشان بەگشتی بونیادێکی سەربەخۆ و بچووککراوەیە، یان ئەویش دەقێکی بچووک و چڕکراوەی زمانییە، بەڵام مەرجیش نییە بچووککراوەی بونیادی دەق بێت، کە لەمەیاندا ناونیشان ناوەڕۆکەکە دیاری دەکات)). (سدیق، ٢٠٠٩، ٢٢) نووسەر و شاعیران بەدانانی ناونیشانی بەهێز سەرنجی خوێنەران بەلای خۆیاندا ڕادەکێشن، کە ئەمەش لێهاتووی نووسەر لە هەڵبژاردنی ناونیشاندا دەردەخات لەم دوو دەقەدا ناونیشانەکان ئەگەرچی فۆرمیان جیاوازە لای هەردوو شاعیر، کە لە ئەنجامی کاریگەرییان بە ناونیشانی چیرۆکە فەرەنسییەکە هاتۆتە بەرهەم**٢، بەڵام ڕووی واتاوە دەچنە ناو یەک بازنەی واتایی هاوبەشەوە و ڕەنگدانەوەی ناوەڕۆک و مەبەستی سەرەکی دەقەکانە، وەک (ئیرەج) لە شیعرەکەیدا دەڵێ:

جز برای دل من بوش مکن   عاشق خویش فراموش مکن

(محجوب،١٤٩:٢٥٣٦)

واتە: تەنها بۆ یاد و بیرەوەری من بۆنی بکە و هەرگیز منت لەیاد نەچێت.

ئیرەج لەناو شیعرەکەدا ئاماژەی بە ناونیشانەکە داوە، کە دەستەواژەی (منت لەیاد نەچێت) تەنها لەڕووی داڕشتنەوە وشەکەی جیاوازە لەگەڵ هێمن ئەگینا لەڕووی مەبەستەوە هەمان مانای هەیە. بەهەمان شێوەی ئیرەج (هێمن)یش لە شوێنێکدا دەڵێ:

به پەلەقاژە گوڵی هێنا دەست
هاویشتی بۆ لای کیژی دیدە مەست
گوتی ئەی یاری ژیکەڵە و ژیرم
هانێ گوڵەکەت مەکە لەبیرم   (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٧)

وەک دیارە (هێمن) ی شاعیریش ڕێک وەکو خۆی ناونیشانەکەی لە شیعرەکەدا دووبارە کردۆتەوە، تەنها لەبەر سەرروای شیعرەکە پاش و پێشی

بە کردارەکە کردووە.

واتا ناونیشان لە هەردوو دەقەکە کۆنە و داهێنانێکی نوێی ئەوتۆی تێدا نەکراوە، بەڵام ڕەنگدانەوەی واتای ناوەوەیە.

٢- مۆسیقای دەرەوە: ئەو جۆرە مۆسیقایەی شیعر ڕەگەزە سەرەکییەکانی بریتیین لە(کێش و سەروا). بە سەرنجدان لە هەردوو دەقەکە دەبینین، کە هەردوو شاعیر پەیڕەوی هەمان جۆر و شێوازی کێش و سەروایان کردووە، کە ئەوانیش کێشی پەنجەی خۆماڵی و جووت سەروا(مەسنەوی) یە، لە دەقە فارسییەکەدا ئیرەجی شاعیر کێشی (١٠) بڕگەیی و سەروای (جووت سەروایی) بەکارهێناوە، وەک دەڵێ:

گفت وه وه چه گل رعنا ئیست   لایق دست چو من زیبائیست
زین سخن عاشق معشوقه پرست   جست در اب چو ماهی از شست
(محجوب، ٢٥٣٦:١٤٩)

واتە: کچەکە گوڵێکی لەناو ئاوەکەدا بینی و وتی: چەند گوڵێکی جوانە؟! شایستەی دەستەکانی منە، واتا بۆ من جوانە و حەزم لێیەتی. لەو ساتەدا عاشقی شێت و شەیدا، وەکو ماسی خۆی فڕێدایە ناو ئاوەکەوە.

هێمنیش بەهەمان شێوە کێشی (١٠)بڕگەیی و جووت سەروا(مەسنەوی) پەیڕەوکردووە و دەڵێ:

چەپکە گوڵێکی وەکوو پتی خوێن
گوتی ئای جوانە، ئەوە گوڵی کوێن؟
بریا هی من با ئەو گوڵە سوورە
حەیفە کەوتە ناو ئاو ئەو شێت و شوورە
هێشتا قسەکەی نەکردبوو تەواو
کە دڵداری شێت خۆی خستە ناو ئاو   (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٦)

٣-زمانی شیعری: لە هۆنینەوەی دەقی شیعریدا زۆر گرنگی پێدەدرێت بەو پێیەی ((شیعر سەنعەتێکە کەرەستەکەی زمانە)) (ئیبراهیم، ٢٠١٢، ١٧) ، دەبێتە ناسێنەرەوەی خاوەنەکەی و شێوازی شاعیر ئاشکرا دەکات. هەردوو

شاعیر لەڕووی داڕشتنی دەقەکانیانەوە زمانێکی سادە و ساکاری بێ گرێ و دوور لە تەمومژییـــان بەکارهێنـــاوە، وێنەکـــان ڕوون و دیـــارن ســـەرەڕای هونەرەکانی ڕەوانبێژی و ڕوونبێژی بە تایبەتی، بەڵام زمانەکانیان ئاڵۆز و قورس نییە.

گفت کای افت جان سنبل تو　　　ما که رفتیم بگیر این گل تو
بکنش زیب سر ای دلبر من　　　یاد ابی که گذشت از سر من
(محجوب، ۲۵۳٦،۱٤۹)

وتی: ئەی گیان کێشی من! ئەوا من دەڕۆم و دەمرم و ئەمەش گوڵەکەی تۆیە و بیگرە. ئەو گوڵە بۆ جوانی بکە بە سەرتەوە و خۆتی پێ بڕازێنەوە، بە یادی ئەو ئاوەی منی تێدا نقووم بووم، لێرەدا کوڕەی عاشق مەعشوقەکەی بە (فریشتەی گیانکێشان) چواندووە و دیاردەی لێکچواندنی ئەنجامداوە، واتە هۆکاری مردنەکەی داوەتە پاڵ کچەکە.

(هـێمن)یش لە کێشـانی وێـنە و وەسـفی ڕووداوەکانـدا بە ئاسـانی لە واتاکانیـان تێـدەگەین وسـەرەڕای پەیڕەوکردنـی هونەرەکـانی ڕەوانبێـژی دەبینین، کە لە ڕێگەی لێکچواندن و خواستنەوە شیعرەکەی ڕازاندوونەتەوە و دەڵێ:

مانگ لە ئاست هەنیەی شەرمەزار بۆوە
بڕۆی دی هیلال، خۆی لەبیر چۆوە
جەرگی دەبڕین تیری برژانگی
دڵگر بوو بسکی، لووس بوو لاجانگی　　　(موکریانی، ۲۰۰۸، ۲٤۳)

شاعیر لە ڕێگای بەمرۆڤکردنی مانگ و دروستکردنی لێکچواندنی (برۆ بە هیلال) و (تیر بە برژانگ) شیعرەکەی کردۆتە خاوەن شیعریەتێکی پتەو.

٤-مەبەست و ناوەڕۆکی دەقەکان

نـاوەڕۆکی هەردوو دەقەکە ئەوە ئاشـکرا دەکـات، کە هەردوو شـاعیر لە سێ ڕەهەنـدی (دڵـداری، خۆبەختکردن، بێ وەفـایی) هاوبەشـن لە نووسـینی چیرۆکە شیعرییەکەدا، بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ-دڵـداری: لەبەرئەوەی پـوختەی چیـرۆکەکە باسـی خۆشەویسـتی دوو

عاشق دەکات، هەر بۆیە هەردوو شاعیر لە شێوەی شیعری دڵداری لیریکی بەسەرهاتی دڵداری ئەو دوو خۆشەویستەیان بەشیعر داڕشتۆتەوە، (ئیرەج) سەرەتای شیعرەکە بە ئاوات گەیشتنی عاشقەکە دەستپێدەکات و شێت و شەیدایی کوڕەکە باس دەکات، وەک دەڵێ:

عاشقی محنت بسیار کشید   تا لب دجله به معشوقه رسید
نشده از گل رویش سیراب   که فلک دسته گلی داد باب
نازنین چشم بشط دوخته بود   فارغ از عاشق دل سوخته بود

(محجوب، ١٤٩،٢٥٣٦)

واتە: عاشقێک هەوڵ و ماندوبوونێکی زۆری کێشا تا گەیشت بە خۆشەویستەکەی لە نزیک ڕووباری دیجلە. هێشتا عاشقەکە لە گوڵی ڕووخساری مەعشوقەکەی تێر نەبوو بوو، کە گەردوون بەزم و کارەساتێکی بەسەر هێنان. مەعشوقەکە تەماشای ئاوەکەی دەکرد و ئاگای لە دڵی عاشقە دڵ سووتاوەکە نەبوو. بەهەمان شێوە هێمنیش لە کۆپلەیەکدا دەڵێ:

بەڵێنی پێدا کیژۆڵەی چاو جوان
لە دەری شاری بۆی بچێتە ژوان
لاوی دڵسووتاو گەیشت بە ئاوات
کە ئەو نازدارەی بۆ لە ژوانێ هات
ئاوێزانی بوو، گرتی لە ئامێز
گووشی بە باهۆی مەردانەی بەهێز
ڕایمووسی لێوی شیرنتر لە قەند
لە دەستی هاڵاند کەزی وەک کەمەند   (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٥)

ب_خۆبەختکردن: ئەمەش ڕەهەندێکی تری شیعری شاعیران پێکدەهێنێت و چەندین نموونەی تری هاوشێوەی ئەم کورتە چیرۆکە لە ئەدەبی کوردیدا هەیە، کە عاشق بۆ مەعشوقەکەی خۆی کردۆتە قوربانی و بەنموونەی شیعری داڕێژراونەتەوە، وەک (شیرین و فەرهاد، خەج و سیامەند، مەم و زین، لاس و خەزاڵ...هتد). ئیرەج بە (٦) دێڕ ئەو دیمەنە دڵتەزێن و قوربانی دانە بەشێوەی شیعر باس دەکات، وەک دەڵێ:

باری آن عاشق بیچاره چو بط | دل بدریا زد و افتاد بشط
دید آبیست فراوان و درست | بنشاط آمد و دست از جان شست
دست و پایی زد و گل را بربود | سوی دلدارش پر تاب نمود
گفت کای آفت جان سنبل تو | ما که رفتیم بگیر این گل تو
بکنش زیب سر ای دلبر من | یاد آبی که گذشت از سر من
جز برای دل من بوش مکن | عاشق خویش فراموش مکن

(محجوب، ١٤٩،٢٥٣٦)

واتە: بەڵێ ئەو عاشقە داماوە وەک مراوی خۆی هاویشتە ناو ئاوەکەوە. کاتێک بینی کە ئاوێکی فراوان و قووڵە، بە تەمای خۆی نەما و دەستی لە خۆی شۆری. بە پەلەقاژێ گوڵەکەی گرتەوە و بۆ خۆشەویستەکەی هاویشت. وتی: ئەی گیان کێشی من! ئەوا من دەڕۆم و دەمرم و ئەمەش گوڵەکەی تۆیە و بیگرە. ئەو گوڵە بۆ جوانی بکە بە سەرتەوە و خۆتی پێ برازێنەوە، بە یادی ئەو ئاوەی، کە منی تێدا نقووم بووم. تەنها بۆ یاد و بیرەوەری من بۆنی بکە و هەرگیز منت لەیاد نەچێت.

لەم شیعرەشدا بەهەمان شێوە هێمن مەبەستی خۆبەختکردنی کوڕە عاشقەکە بۆ مەعشوقەکەی تێکەڵ بە ناوەڕۆکی دڵداری چیرۆکەکە کردووە و بە (٦) دێر چۆنیەتی قوربانیدانەکە دەنووسێتەوە، وەک دەڵێ:

هێشتـــا قسەکەی نەکردبوو تەواو
کە دڵداری شێت خۆی خستە ناو ئاو
بە پەلەقاژە گوڵی هێنـــا دەست
هاویشتی بۆ لای کیژی دیدە مەست
گوتی ئەی یاری ژیکەڵە و ژیرم
هانێ گوڵەکەت مەکە لـــەبیرم
گێژاو لوولی دا، شەپۆل نوقمی کرد
خوڕێنی چۆمی کەلاکیشی بــــرد (موکریانی، ٢٧٠٨، ٢٤٧)

شاعیر ساتی نقووم بوون و لوولدانی عاشقی دڵگەرم بە وشەی بەهێز و ئەدەبی جوان وێنا دەکات و وەکو ڤیدیۆیەک چۆنیەتی خۆبەختکردنەکە

دووبارە نمایشدەکاتەوە. شاعیر لە شێوازی باسکردنی خۆبەختکردنەکەیدا لە چەندین وشە و دەربڕیندا لێکچوونی لەگەڵ (ئیرەج)دا هەیە و نموونەیەکی جوانی قوربانیدان بە شێوازێکی سادە و بێ گرێ و گۆڵ دەخاتەڕوو.

ت- بێوەفایی: ئەم لایەنەش دیوێکی تری چیرۆکەکە پیشاندەدات و بێوەفایی مەعشوقەکان بەرامبەر عاشقان دەردەخەن. ئەم لایەن و نموونە ناشیرینانە لە دەقە فارسییەکەی (ئیرەج)دا ئاماژەی پێدراوە و شاعیر مەعشوقە جوانە بێوەفاکان بە خۆپەرست و بێباک ناو دەبات، وەک دەڵێ:

خود ندانست مگر عاشق ما   که ز خوبان نتوان جست وفا
عاشقان را همه گر آب برد   خوبرویان همه را خواب برد
(محجوب، ١٤٩،٢٥٣٦)

واتە: عاشقی بەستەزمان نەیزانی، کە هەرگیز نابێت چاوەڕوانی وەفا و دڵسۆزی لە مەعشوقی جوان بکرێت. ئەگەر هەموو عاشقەکان ئاو بیانبات، مەعشوقە خۆپەرستەکان بە خەیاڵیاندا نایەت و بێ باک لێی دەخەون و لەبیریان دەچێتەوە. هاوشێوەی ئیرەج هێمنی شاعیریش بە (٦) دێڕ باسی بێوەفایی کچەکە دەکات بەرامبەر عاشقی شێت و خۆبەختکەر، وەک دەڵێ:

تێنەگەیشتبوو دڵـــــداری بێهۆش
کە کچ زوو کوڕان دەکەن فەرامۆش
هیچ کەس بەو کارە ناڵێ ئازایی
خۆی بەکوشت بدا پیاو بەخۆڕایی
خۆی بە ئاودا دا بۆ هەوەسی چووک
پێی وابێ پاش ئەو کچ نابێ بە بووک   (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٨)

دووەم: لایەنە جیاوازەکانی هەردوو دەق:

١- فۆڕم و قەبارەی شیعرەکان: هەردوو دەقە شیعرییەکە لە فۆڕم و قەبارەدا جیاوازن، بە شێوەیەک، کە (ئیرەج) لە نووسینی دەقەکەدا زیاتر کورتتبڕی کردووە و وشەی کەمتری بەکارهێناوە، وەک لە دێڕێکدا دەڵێ:

نشیدە از گل رویش سیراب   کە فلک دستە گلی داد باب

(محجوب، ١٤٩،٢٥٣٦)

واتە: هێشتا عاشقەکە لە گوڵی ڕووخساری مەعشوقەکەی تێر نەبوو بوو، کە گەردوون بەزم و کارەساتێکی بەسەرهێنان.

زۆر بەکورتی و پوختی چیرۆکەکەی گێڕاوەتەوە، لە ڕێگەی ئابوری کردنی وشە کەمترین فۆرمی بۆ گەیاندنی واتاکە بەکارهێناوە، وەک لە نموونەکەدا دیارە، کە بە وەسف کردنی ڕووخساری ڕووی مەعشوق بە گوڵ و پیشاندانی شێوەیەکی جوان و زۆر بە کورتی ڕووداوەکە باس دەکات، بەڵام بە پێچەوانەوە (هێمن) بەشێوەیەکی جیاوازتر و درێژدادڕی زیاتری کردووە، بە نزیکەی (١٢) دێڕ سەرەتای شیعرەکە بەوەسف دەستپێدەکات. لە کۆپلەیەکدا دەڵێ:

وەهام بیستووە سەردەمی پێشوو
لە گەورە شارێک نازدارێک هەبوو
کچێکی قیت و قۆز و کەڵەگەت
شاکاری دەست و نەخشی تەبیعەت
شۆخ و لەبار و جوان و ڕەزاسووک
لە ڕاست ڕووی دەچوو ئابڕووی گوڵووک
دڵتەڕ، مەشرەف خۆش، زار بە پێکەنین
شل و مل، ئەسمەر، ناسک، نازەنین
دیدەکاڵ، لێوئاڵ، بسک سێ بەنگی   (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٢)

وەسف و دەسپێکی ئەو درێژدادڕی تێدایە و لە ڕووی چەندێتییەوە وشە و فۆڕمی زۆر زیاتری بەکارهێناون.

٢- وێنەی هونەری: کەرەستەیەکی جوانکاری دەقی ئەدەبیە و پەیوەستە بە لێهاتووی و وەستایی شاعیرەوە، چونکە ((هەموو قەسیدەیەک بۆ خۆی وێنەیەکی شیعرییە و لە کۆمەڵێ وێنەی شیعری تر پێکهاتووە)) (ئەحمەد، ٢٠١٤، ٢١٣) ئەمەش ئەوە دەردەخات قەسیدەش وەکو زەخرەفە هەڵگری چەندان وێنەی هونەرییە. هەردوو شاعیر لە ڕووی چەندێتی و چۆنیەتی

وێنەکانیان جیاوازن.

ئیرەج میرزا لە شوێنێکدا دەڵێ:

زاین سخن عاشق معشوقه پرست جست در اب چو ماهی از شست

باری ان عاشق بیچاره چو بط دل بدریا زد و افتاد بشط

(محجوب، ١٤٩،٢٥٣٦)

واتە: لەو ساتەدا عاشقی شێت و شەیدا، وەکو ماسی خۆی فڕێدایە ناو ئاوەکەوە. بەڵێ ئەو عاشقە داماوە وەک مراوی خۆی هاویشتە ناو ئاوەکەوە.

وەک دیارە شاعیر خۆفڕێدانە ناو ئاوی کوڕە شێت و شەیدایەکەی هاوشێوەی جووڵەی ماسی و مراوی وێنا کردووە و بە پیشاندانی جووڵەی وێنەکە لەشێوەی ئاڕاستەی سەر بەرەوخوار جۆری وێنەکەی دیاری کردووە. شاعیر زۆر بەسادەیی چیرۆکە شیعرییەکەی هۆنیوەتەوە و کەمترین وێنەی هونەری تێدا دەبینرێت، بەڵام هێمن موکریانی جیاواز لە ئیرەج چەندین وێنەی هەمەجۆری کێشاون و درێژدادڕییەکی کردووە لە وێنەکاندا، وەک لە کۆپلەیەکدا دەڵێ:

مێلاقە بادەی ئاونگی دەمشت

شلێر فرمێسکی شادی هەڵدەڕشت

خونچە دایدڕی بەرۆکی کراس

لە خیز هاتە دەر چووزەلە ڕێواس (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٥)

شاعیر زۆر جوان باسی سەوزبوونی دەشت و دەر دەکات، بە دانەپاڵی سیفەتەکانی مرۆڤ بۆ سروشت و گوڵزار و لێکدانی چەند وێنەیەکی تاک وێنەیەکی گشتی هونەری بەرزی دروستکردووە. بەخوێندنەوەی هەموو دەقەکەی هێمن چەندان وێنەی هونەری جۆراوجۆری بە وشە کێشراو لە وێنەیەکی گشتیدا دەبینی، کە زیاتر چیرۆکە شیعرییەکەی ڕازاندۆتەوە.

٣- جیاوازی دەقەکان لەڕووی ناوەڕۆکەوە.

هەبوونی خاڵی جیاواز لە نێوان هەردوو دەقەکاندا هەر تەنها لەڕووی فۆرمەوە نییە، بەڵکو لایەنی ناوەڕۆکیشی گرتۆتەوە و پرۆسەی بەراوردکردنەکەیان دەوڵەمەندتر و بەپێزتر کردووە. بەشێوەیەک جیاواز لە

(ئیرەج)ی فارس کاتێک دەقەکەی (هێمن) دەخوێنیتەوە هەست بە ڕەنگدانەوەی چەند ڕەهەند و مەبەستێکی تری شیعریی دەکەی، کە هێمن ویستویەتی لەڕێگەی دەقی چیرۆکەکەوە تێهەڵکێش ئەنجام بدات و باڵادەست بێت لە هۆنینەوەی زیاتر لە ڕەهەندێک لەناو دەقی (لەبیرم مەکە)دا، کە هەر ئەمەش وایکردووە بە (٧٦) دێڕ کورتە چیرۆکەکە چڕتر بناسێنێت، بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ- وەسفی ئافرەت: یەکێکە لە مەبەستەکانی شیعری لیریکی و شاعیرانی کلاسیک و نوێخواز و هاوچەرخ و پۆستمۆدێرنیش زۆر گرنگیان پێداوە و بەشێکی گەورەی لە خەرمانی ئەدەبی کوردی بەرکەوتووە. کاتێک دەقە فارسییەکەی (ئیرەج) دەخوێنیەوە ئەو وەسفە نابینین و شاعیر باسی ئەو لایەنەی نەکردووە، بەڵکو تەنها پوختەی چیرۆکەکەی زۆر بە سادەیی باس کردووە، بەڵام هێمنی شاعیر بەهرەی شیعری خۆی لەم مەبەستەدا تاقیکردۆتەوە و (١١) دێری دەقەکەی تەرخانکردووە بۆ ئەو مەبەستە، وەک دەڵێ:

کچێکی قیت و قۆز و کەڵەگەت
شاکاری دەست و نەخشی تەبیعەت
شۆخ و لەبار و جوان و ڕەزاسوک
لە ڕاست ڕوی دەچوو ئابڕووی گوڵووک
دڵتەڕ، مەشرەف خۆش، زار بە پێکەنین
شان و مل، ئەسمەر، ناسک و نازەنین
دیدە کاڵ، لێو ئاڵ، بسک سێ بەنگی
خاڵی سەر کوڵمەی ڕەشتر لە زەنگی
مەمک خڕ و توند، سینە نەرم و پان
گەردن درێژ و چەنە کورت و جوان (موکریانی، ٢٧٠٨، ٢٤٢)

هێمن زۆر جوان وەسفی ڕووخسار و بەژن و باڵای کچەکە دەکات و، هەروەکو تابلۆیەک وێنەکەی بە وشە دەکێشێ، ئەمەش هەر بە شارەزایی و وەستایی هێمن دەکرێت.

ب- وەسفی سروشت: لەم لایەنەشدا (ئیرەج) لە دارشتنی دەقە فارسیەکەدا ئەم رەهەندەشی فەرامۆشکردووە و هیچی لەبارەوە نەنووسیوە، بەڵام لە دەقەکەی (هێمن) ئەم مەبەستەش رەنگیداوەتەوە و شاعیر بە (٧) دێڕ وەسفی دەستپێکردنی وەرزی بەهار دەکات و زیاتر بە ناخی چیرۆکەکەدا شۆڕدەبێتەوە، وەک دەڵێ:

بەهار بوو دیسان خەملی وەک بەهەشت
مێرگ و لاپاڵ و بەندەن و پێدەشت
کانی وەک دیدەی ئاواران پڕ جۆش
شنە وەک دیدەی نازداران بۆن خۆش
گووڵ پشکووت، بلبل وەورینگە کەوت
کەو لەسەر ڕەوەز هەڵیگرت ڕەوت (موکریانی، ٢٧٠٨، ٢٤٥)

هێمن زۆر شارەزایانە (بەهار، کانی، شنە، گووڵ، کەو) پێکەوە ئاوێزانی یەکتر کردوونە و وێنەیەکی هونەری جوانی وەرزی بەهاری خستۆتەڕوو.

پ- شانازیکردن: ئیرەج لە دەقە فارسییەکەدا بە دەقئاوێزانکردنی (پەندی پێشینان) شێوەی ئەو شانازی کردنەی بە جیاوازتر خستۆتەڕوو، وەک دەڵێ:

خوانده بود این مثل آنمایهء ناز   که نکویی کن و در آب انداز
(محجوب، ١٤٩،٢٥٣٦)

واتە: عاشق ئەو پەندەی خوێندبووە (بیستبووی) کە دەڵێ: چاکە بکە و بیدە بە دەم ئاودا.

بەڵام هێمنی شاعیر بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ باسی ئەم لایەنەش دەکات و تیشک دەخاتە سەر پڕکردنەوەی پەڕەکانی مێژوو، وەک دەڵێ:

کەسێک دەیەوێ قەت نەکرێ لەبیر
ناوی لاپەڕەی مێژوو بکا داگیر
خەڵک بە مەردی و ئازایی و پیاوی
هەتا هەتایە هەر بەرن ناوی
ببێ بە مایەی سەربەرزی کۆمەڵ

بۆی دروست بکەن پاش مردن کۆتەڵ
لەڕیزی گەوران ناوی بنووسرێ
سەت شیعری باشە پێ هەڵبگوترێ (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٤٩)

لێرەدا شاعیر ڕەهەندی شانازی کردن دەوروژێنێت و ئاماژە بەوە دەدات کوڕە عاشقەکە ویستویەتی بەو خۆبەختکردنەی ناوی بچێتە پەڕەی مێژووەوە و شانازی بە قوربانیدانەکەی بکات.

ئەنجام

ئەم توێژینەوەیە گەیشتووتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١. ئەو دوو شاعیرە هەریەکە و داهێنانی نوێ و جیاوازییان لە دەقەکەیاندا کردووە؛ بۆیە هەریەکەو خاوەن ئیستیکای تایبەت بە خۆیانن.

٢. هەردوو دەقەکە لە ڕووی شێوازی زمانی دەربڕین و وێنەی شیعری و مۆسیقای دەرەوە هاوبەشن.

٣. ناوەڕۆکی هەردوو دەقەکە لە مەبەستەکانی (دڵداری، خۆبەختکردن، بێوەفایی)دا لێکدەچن.

٤. ئەم دەقانە لە ڕووی فۆرمی دارشتنەوە لێک جیاوازن و دەقەکەی هێمن درێژترە و دەقەکەی ئیرەج کورتترە.

٥. هەردوو دەقەکە لەڕووی چەند لایەن و بونیادێکدا لێکجیاوازن وەک: وێنەی هونەری و ڕەهەندە واتاییەکانی ناوەڕۆک.

پەراوێزەکان:

(١) ئیرەج میرزا:
ئیرەج لە ساڵی (١٨٧٤ز) لە تەبریز لەدایکبووە و ساڵی (١٩٢٦ز) کۆچی دوایی کردووە. کوڕی (غولام حسێن میرزا) نەوەی (فەتح عەلی شای قاجار) و لەقوتابخانەی (داروافنوون) لە تەوریز خوێندویەتی و لەوێدا زمانی فەرەنسی فێربووە. بەهۆی ئەوەی شازادە بووە هەر لە تەمەنی لاوێتیدا پۆستی سیاسی و دەوڵەتی وەرگرتووە. باوک و باپیر و زۆربەی کەسانی بنەماڵەکەی شاعیر

بوونە. ناسنامەی (جلال الممالک) و (فخر الشعرا)ی هەبووە. یەکێک بووە لە شاعیرە گەورە و دیارەکانی سەردەمی مەشروتە، واتا سەردەمی کۆتایی قاجارییەکان و سەرەتای پەهلەوییەکان، هەروەها یەکێک بوو لە نوێکەرەوانی شیعری فارسی و ناوەڕۆکی شیعرەکانی زیاتر (ڕەخنەیی و کۆمەڵایەتی و داشۆرین و دڵداری و پەروەردەیین). شیعرەکانی سادە و ڕەوانن و زۆربەی کەس لەناو فارسدا حەز بە شیعرەکانی دەکات. (محجوب،٢٥٣٦، ٣-٦)

هێمن موکریانی:

ناوی تەواوی سەید محمد ئەمین کوڕی سەید حەسەنی شێخەلئیسلامی موکرییە، لە ساڵی (١٩٢١) لە گوندی لاچین لەنزیک مەهاباد (سابڵاغ) لەدایکبووە. دوای ئەوەی ساڵی (١٩٤٣) دەبێتە ئەندامی کۆمەڵەی (ژ. ک) ناوی (هێمن) دەبێتە ناوی نهێنی و، لەپاشان وەکو نازناوی شیعری بەکاریهێناوە و لەناو خەڵکدا بەو ناوە ناسراوە. هێمن دەربارەی نازناوی خۆی دەڵێ: ((شاعیری هیچ قازانجی بۆ من نەبووبێ ئەو قازانجەی هەبووە کە ئەو ناوە دوور و درێژەی سەید محمدئەمینی شێخەلئیسلامی موکری لە کۆڵ کردوومەتەوە)) (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢٠) واتا (هێمن) بەکورتکراوەی ناوی خۆی دەزانێ و ئەم نازناوە ناسراوییەکی زۆری پێبەخشیوە. هێمن هەڵکەوتەی خێزانێکی دەوڵەمەند دەبێ وەک خۆی دەڵێ: ((بابم هەم دەوڵەمەند بوو، هەم بەدڵ و دەسبڵاو؛ چاکی بەخێو دەکردین. بەمنداڵی زۆر تێر و تەسەل و کۆک و پۆشتە بووم، بەڵام کۆیلە و دیل بووم، کۆیلەی ناو قەفەزی زێڕ، کۆیلەی ڕێ و شوێنی کۆن. ڕێ و شوێنی بنەماڵەکەمان ئیجازەی نەدەدا من لەگەڵ هاوتەمەنەکانم گاڵتە و گەپ بکەم، چونکە من کوڕە دەوڵەمەند بووم و ئەوان کوڕە هەژار)) (موکریانی، ٢٠٠٨، ٢١-٢٢).

شاعیر لە تەمەنی (٥- ٦) ساڵان دەخرێتە بەر خوێندنی ئەلف و بێ و پاشان لە تەمەنی (٨) ساڵان باوکی دەینێرێتە قوتابخانەی دەوڵەتی لە مەهاباد، ئینجا دوای ٤ ساڵی قوتابخانە ڕەوانەی خوێندنی ئاینی و خانەقای شێخی بورهان دەکرێت. لەساڵی (١٩٣٨) وازی لە خوێندن هێناوە. لە ساڵی (١٩٤٦) هاوسەرگیری لەگەڵ کچی خاڵی کردووە. هێمن لەبارەی سەرەتای شیعر نووسینی دەڵێ: ((ساڵی ١٩٤١ لە ئەدەبیاتی فارسی و کوردیشدا شارەزایی تەواوم پەیدا کردبوو، بۆ خۆشم شیعرم دادەنا، بەڵام شیعرەکانم پوختە نەبوون؛

لاسایی شاعیرە کۆنەکانم کردبۆوە، هەموو جۆرە شیعرێکم دانابوو تەنانەت لە فرهاویشتندا لاسایی" شێخ ڕەزا " و " ئیرەج میرزا " ی فارسیشم کردبۆوە.)) (موکریانی، ٢٠٠٨، ٣٨) لەساڵی (١٩٦٨) لەبەر دەست درێژی شای ئێران سەری خۆی هەڵدەگریَ بۆ باشووری کوردستان و لەناوچەی حاجی ئۆمەران دەبێتە میوانی شۆڕش. ساڵی (١٩٧٥) لە بەغدا تووشی نەخۆشی مێشک دەبیَ و ماوەیەکی زۆر لە نەخۆشخانە دەمێنێتەوە و ساڵی (١٩٧٩) دەگەڕێتەوە مەهاباد و ماوەیەک لە گۆڤاری (سروە)ی کوردی لە ورمیَ کاردەکات. لە ڕۆژی (١٧) ی نیسانی (١٩٨٦) کۆچی دوایی دەکات و لە مەهاباد دەنێژرێت.

(٢) (**) ئەو چیرۆکە فەڕەنسییە لە بنچینەدا بەم شێوەیەیە، چیرۆکەکە باسی دوو عاشق دەکات، کە لە نزیک ڕووبارێک دانیشتوونە و لەناکاو گوڵێک بەناو ڕووبارەکەدا تێدەپەڕێت و کچەکەش دەڵێ: ئای لەو گوڵە چەند جوانە! کوڕەکەش لەبەرخاتری خۆشەویستەکەی، وەکو ماسی خۆی فڕێدەداتە ناو ئاوەکەوە و گوڵەکە دەگرێتەوە و بۆ دڵدارەکەی دەهاوێت و، پاشان لەو ئاوە زۆر و قووڵەدا کوڕەکە نقووم دەبێت و بۆ دواین جار سەیری خۆشەویستەکەی دەکات و دەڵێ: (لەبیرم مەکە)؛ لەبەرئەوەی (ئیرەج میرزا) فەڕەنسی زانیوە؛ بۆیە بەشێوەی شیعر ئەم چیرۆکەی بە فارسی نوسیووە و (هێمن موکریانی) لەبارەی ئەم چیرۆکە دەڵێ: ((گوڵێکی زۆر جوان هەیە بە فارسی پێی‌دەڵێن – گل فراموشم مکن، گوڵ لە بیرم مەکە- چیرۆکێکی زۆر لەتیفی لەسەر هەیە، من لەو چیرۆکە کە دەڵێن لە ئەسڵدا فەڕەنسەیی بووە ئیلهامم وەرگرت بۆ هۆندنەوەی ئەم پارچە شیعرە، دیارە وەرم نەگێڕاوەتەوە، بەڵکو بەرگی کوردیم لەبەرکردوە، و ویستی کوردانەم تێدا گونجاندوە ...)) (گەردی، ئەدەبی بەراورد، وەریگرتووە لە گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ژمارە ٦، ١٩٧٣) هەروەها هەر بەهۆی ئەم چیرۆکەوە ئێستا لە ئێران جۆرە گوڵێک هەیە بەناوی (گل فراموشم مکن)، کە گوڵێکی جوان و ناسراوە.

سەرچاوەکان:

أ-کتێب

١. ئەحمەد، صافیە محمد(٢٠١٤)، شێوازی شیعرە کوردییەکانی پیربال محمود، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر.

٢. ئەسوەد، نەوزاد ئەحمەد(٢٠١١)، فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی و ڕەخنەیی(ئەدەبی بەراورد)، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
٣. ئیبراهیم، محەمەد عەبدولکەریم(٢٠١٢)، پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبیی نوێوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.
٤. حوسێن و نازم و ساڵح، هیمداد (د.) و سەنگەر و ڕێزان (د.): ٢٠٢١، ئەدەبی بەراورد، چاپی یەکەم، ناوەندی ئاوێر. هەولێر.
٥. خەیات، ئاری عوسمان(٢٠١٩)، ڕوانگەی ڕەخنە و ڕوانینی تیۆریی، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، سلێمانی.
٦. روسو و کلودبیشوا، أندریه میشیل و بییربرونیل، ت: غسان السید(د.)، ما الأدب المقارن؟(١٩٩٦) ، ط١، دار علاءالدین دمشق.
٧. سدیق، ئارام(٢٠٠٩)، ناونیشان لە چیرۆکی کوردیدا، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.
٨. شوان، ئیبراهیم احمد(٢٠١٤)، بەراوردی ئەدەبی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین هەولێر.
٩. طحان، ریمون(١٩٧٢)، الادب المقارن والادب العام، دار الكتاب البناني، بیروت.
١٠.گەردی، عەزیز(١٩٧٨)، ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا.
١١.غنیمی، محمد هلال(١٩٨٧)، الأدب المقارن، دار العودة، بیروت.
١٢.محجوب، محمد جعفر(د.) (٢٥٣٦)، تحقیق در احوال و اثار و افکار و اشعار ایرج میرزا و خاندان و نیگان او، چاپ چهارم،شرکت چاپ افست گلشن.
١٣.مەعروف، کەمال(د.) (٢٠٠٨)، زانستی ئەدەبی بەراوردکاری، چاپخانەی یاد، سلێمانی.
١٤.موکریانی، هێمن(٢٠٠٨)، دیوانی هێمن، چاپی یەکەم، پەخشانگای ئازادی، سلێمانی.

ب–گۆڤار:

١. ئەمین و شێخ حسێن، سیروان جبار (پ.ی.د) و کاظم (م.ی)، (٢٠١٨)، بەراوردکردنی ڕۆمانی "میرنامە" ی جان دۆست و ڕۆمانی "سەمەرقەند" ی ئەمین مەعلوف لەژێر ڕۆشنایی قوتابخانەی ئەمریکی، گۆڤاری توێژەر، ژ. ٢، پاییزی، زانکۆی سۆران.
٢. عەبدوڵڵا، ئیدریس(٢٠٠٨)، پوختەیەک لەبارەی ئەدەبی بەراوردکاری و قوتابخانەی سلاڤی لە ئەدەبی بەراوردکاریدا، گۆڤاری ڕامان، ژ. ١٣٨.
٣. قەرەنی، ئەحمەد (د.) (٢٠١٣)، خاڵە جیاواز و لێکچووەکانی هەر سێ قوتابخانەی ئەدەبی بەراوردکاری فەڕەنسی_ سلاڤی_ ئەمریکی، گۆڤاری ڕامان، ژ. ١٨٩.

الملخص:

الأدب نتاج اللاشعور، واللغة التي تُكتب بها الأدب لها خصائص وعلامات تخص بها؛ لذا يكون له شكل يميزه عن الكتابات والتعبيرات الأخرى، وهذا هو السبب وراء تقارب واشتراك الأدب العالمي في خصال عدة ومكونات مشتركة لكل ضرب من الأضرب .والشعر بصفته جزء من الأدب سواء من حيث الشكل والمعنى فلا يخرج عن هذا، إضافة إلى أسلوب الشاعر والمرحلة الأدبية التي انتج فيها، إذ تحمل خصائص وتعريف يخصه .تقارب واشتراك نصين أدبيين أمر طبيعي وموجود، سواء بالشكل المباشر جراء تأثر كاتب وشاعر بكاتب وشاعر آخر، أو بالشكل غير المباشر نتيجة اشتراك الدين والتراث والثقافة المشتركة .في بعض الأحيان يتأثر الكُتّاب بهذه الأسباب ويكون لديهم نفس الرؤية للمظاهر والعالم الذي يحيطهم وفي النتيجة تُنتج نصوص متشابهة، لذا ومن هذا المنطلق جاء هذا البحث تحت عنوان : مقارنة شعري (" گل فراموشم مکن " لصاحبه (ئیرەج میرزا) و " لەبیرم مەکە " لصاحبه (هێمن موکریانی) تحت ضوء المدرسة الأمريكية .إن هذا البحث قارن بين هذين النصين الشعريين من خلال مباديء وخصائص هذه المدرسة التقابلية، وفق خطة علمية إذ قُسم البحث على فصلين بالإضافة إلى المقدمة. وقد خصص الفصل الأول للحديث عن الجانب النظري، وتناول مسائل مصطلحات الأدب المقارن، وتأريخ ظهور الأدب المقارن، وأهمية المقارنة الأدبية وخصائص المدرسة التقابلية الأمريكية. كما خُصص الفصل الثاني لمقارنة النصين، حيث خُصص محور الأول للنقاط المتشابهة بينهما، كما تم ذكر النقاط المخالفة في المحور الآخر، وفي النهاية عُرضت نتائج البحث في نقاط عدّة، مع ذكر قائمة المصادر التي تمت الاستفادة منها، وقد قُدم الملخص بالبحث باللغة الإنجليزية.

الكلمات الدالة: ادب المقارن، المدرسة الامريكية، لاتنسانى، گل فراموشم مكن، قصة الشعرية.

Abstract

All sorts of literary genres have something in common. Poetry, as an element of literature, although has its own characteristics in terms of form and content, that is either be because of the poet's writing style or the era the poem is composed in, it is both similar to and different from another poem when compared to each other. Hence, this research is conducted under the title of " A comparison between the poems of Erich Mirza Gul Framoshm Makan - Flower don't forget me) and Hemn Mukeryani (Labirm Maka - Don't forget me). This research is made according to the American School of Poems. It is an attempt to analyze and present the different and similar features of both poems.

This research consists of an introduction and is divided into two chapters. Chapter one covers the theoretical framework of the study focusing on the term of comparative literature, the history of the arrival of comparative literature, The American Comparative School and its characteristics. Chapter two is dedicated to the comparison of both poetic texts, including a brief biography of the two poets and the practical framework. The study concludes by forming the conclusion, the references as well as the abstract in Arabic and English.

Keywords: Comparative Literature, American School, Don't forget me, Flower don't forget me, Poetic Story.

بەیەکداچوونی ژانری ڕۆمان و حەکایەت لە ڕۆمانی(غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ)ی بەختیار عەلی دا

م. حەیدەر جەوهەر ئەحمەد
کۆلێژی پەرستاری- زانکۆی هەولێری پزیشکی
هەولێر
haederjauher@yahoo.com

پ.د. پەخشان سابیر حەمەد
بەشی زمانی کوردی - زانکۆی سۆران
هەولێر
pakhshan.hamad@soran.edu.iq

پوختەی توێژینەوە

ڕۆمان فۆرمێکی کراوەی هەیە و هەر ژانرێکی ئەدەبی دەتوانێ بە ئاسانی لە چوارچێوەی پێکهاتەکەیدا لە ئاستی ئاوێتەبوون یان لە ئاستی کۆکردنەوە دەربکەوێت، بەمەش ژانرە کۆن و نوێیەکان دەتوانن وزەیەکی زیاتر بە ئەزموونی ڕۆماننووس بدەن، لە ئەنجامدا بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان دواجار وەک ئامرازێکی هونەری لە ڕۆمانەکەدا بەرخوردی لەگەڵدا دەکرێت بۆ پێدانی ماناو دەلالەتی نوێ و دەربڕینی تێڕوانینە ئیستاتیکییەکانی ڕۆماننووس.

بەختیار عەلی یەکێکە لەو ڕۆماننووسە هاوچەرخانەی کورد کە لەم ڕۆمانەدا بەسەلیقەیەکی وردەوە ئەفراندنی خۆی خستۆتەڕوو و بایەخی بە بەیەکداچوونی ژانری ئەدەبی داوە. بۆیە لەم توێژینەوەیەدا کارکراوە بۆ ئەوەی بەیەکداچوونی حەکایەت و ڕۆمان لە تێکستی (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ) بخرێتەڕوو.

لە ناواخنی ئەم توێژینەوەیەدا ئاماژە بە ڕوونکردنەوەی بەیەکداچوونی حەکایەت بە ستراکتووری ڕۆمانەکە و مەبەست و مانا و ئاماژەکانی دراوە و ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی بەر ڕووناکی دراوە.

وشە سەرەکییەکان: بەیەکداچوونی ژانرەکان، پێکهاتەی ڕۆمان، حەکایەت، ژانرە کۆنەکان، ڕۆمانی کوردی.

پێشەکی

بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە نێو ژانری ڕۆماندا بە بوارێکی تازەی توێژینەوەی ئەدەبی لەقەڵەم دەدرێت، بۆیە ناونیشانی (بەیەکداچوونی ژانری ڕۆمان و حەکایەت لە ڕۆمانی غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ ی بەختیار عەلی دا)، بۆ توێژینەوەکەمان هەڵبژاردووە، کە تێیدا هەوڵ دەدەین وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە: ئایا پێگەی بەیەکداچوون لە ڕووبەری گشتی و کایەی ئەدەبیات چییە؟ پێکهاتەی ژانری ڕۆمان تا چەند لەبارە بۆ لەخۆگرتنی ژانرە ئەدەبییەکان؟ ئایا هێڵە گشتییەکانی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە ڕۆماندا چین؟ ڕۆماننووس تا چەند توانیویەتی کەڵک لە بەیەکداچوونی ژانری ئەدەبی و بە تایبەت حەکایەت وەربگرێت بۆ هێنانەئارای ڕۆمانێکی ئەفرێنەر؟

بۆ هەنگاوەکانی ئەم توێژینەوەیە ڕێبازی (وەسفی ـ شیکاریی) پەیڕەو کراوە.

ئەم بابەتە، بابەتێکی گرنگی نێو بواری ڕۆمانی کوردییە و، دەتوانین بڵێین لە ڕۆمانی کوردیدا توێژینەوەی پێویست و ورد سەبارەت بەم بابەتە کەم ئەنجام دراوە. ئەوەی لێرەدا جێگەی ئاماژەیە ئەوەیە سروشتی توێژینەوەکە ئەوەی سەپاندووە، کە دەقی درێژ وەربگیرێت و شیکردنەوەی بۆ ئەنجام بدرێت، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ خواستی توێژینەوەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لەم بارەیەوە.

ناوەرۆکی ئەم توێژینەوەیە بەسەر پێشەکی و دوو بەشدا دابەش کراوە:

لە بەشی یەکەمدا پێگەی چەمک و مانای بەیەکداچوون و زاراوەی بەیەکداچوونی ژانرەکان لە توێژینەوەی ڕۆماندا خراوەتەڕوو، ڕەهەندە هەمەچەشنەکانی ئەم ژانرە بە تێڕوانینی ڕەخنەگر و پسپۆڕان زەنگین کراوە، ئاماژە بە فۆرمی ڕۆمان دراوە، کە چۆنچۆنی لە گۆڕانی بەردەوام دایە و لە توانایدایە هەر ژانرێکی ئەدەبی و نائەدەبی ئاوێتەی قەوارەکەی خۆی بکات.

لە بەشی دووەمدا باس لە بەیەکداچوونی ژانری حەکایەت و ڕۆمان کراوە، بۆ ئەم مەبەستەش وەکو پراکتیزەکردن ئاماژە بە بەیەکداچوونی چەند

حەکایەتێک بە ڕۆمانی (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ) دراوە، کە بەختیار عەلی توانیویەتی لە ڕێگای ئەم بەیەکداچوونەوە بەرهەمێکی ئەدەبی ئەفرێنەر دابهێنێت.

دواجار ئەم تویژینەوەیە بە چەند ئەنجامێک کۆتایی هاتووە، پاشان لیستی سەرچاوەکان و پوختەی تویژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی ئاماژەیان پێکراوە.

بەشی یەکەم

بەیەکداچوونی ژانری ئەدەبی لە ڕۆمان و هێڵە گشتییەکانی

ـ بەیەکداچوون (Interference)

بەیەکداچوون، چەمک و پرسێکی فراوانی گەردونییە و پەیوەستە بە گەردوونی فراوانەوە، ئەگەر لە دیوە جەوهەرییەکەیەوە بە وردی سەرنج لە گەردوون بدەین، ئەوا دەبینین ڕازێکی ئامانج هەڵگری بەخۆوە هەڵگرتووە بەوەی کە هەوا، ڕۆشنایی خۆر، خاک، ئاو، مرۆڤ و زیندەوەران و ئامراز و کایەکانی ژیان بە بەردەوامی بەیەکدادەچن و کارلەیەکتر دەکەن، هەندێکجار دەبنە مایەی دڵخۆشی هەندێکجاریش دڵتەنگی، دواجار ئەم بەیەکداچوونە دەبێتە هۆی ئەفراندن و سوودوەرگرتن و پێشکەوتن، هەموو ئەم بەیەکداچوونانەش دەگەڕێتەوە بۆ بەیەکداچوونی بیرو خەیاڵ و زەینی مرۆڤ، ((تۆ وادەزانیت شتێکی چکۆڵەیت وەک گەردیلەیەک لەنێو ئەم گەردوونەدا خۆت دەبینیت، بەڵام هەموو دنیا وا لەناو تۆشدا ئامادەیە)) (سدیق، ٢٠٢٢، ٣٣ ـ ٣٤) بەمەش مرۆڤ دەتوانێت لە ڕێگای هزر و خەیاڵی جوانی خۆیەوە بە دیوی ئەرێنی و چالاکییەکانی داهێناندا بشکێتەوە و داهێنانی هەمەجۆر بێنێتەکایەوە.

ئەگەر لە ڕووی زمانەوە لە واژەی زمانەوانی (بەیەکداچوون) وەکو چاوگێک لە زمانی کوردی بڕوانین، ئەوا دەبینین چەندان دەرکەوتنی پوخت یان تەواو یاخود کورتکراوەی هەیە هەروەکو: (بەیەکداچوون، بەناویەکداچوون، بەیەکاچوون). لێرەشدا (بەیەکداچوون) دەبێتە لێکسیمێکی سەربەخۆ، کە دەتوانرێت وەکو وشەیەکی فەرهەنگی هەڵسوکەوتی لەگەڵ

بکرێت، بە واتای (چوونەناویەک)دێت یان مانای تێکچڕژان، پێکداچوون، پێکەوەنان، خستنەناو، یەکخستن، تێکهەڵکێشکردن، بەیەکبەستن، ئاوێتەبوون، کۆبوونەوە و تێکەڵبوونی شتێک لەناو شتێک یان چەند شتێکی دی دەبەخشێت. لە فەرهەنگی کوردستان بەیەکداچوون بەم شێوەیە روونکراوەتەوە: ((بەیەکاچوون: چوونی چەند چتێک بەناو یەکتریدا.)) (موکریانی،٢٠١٧، ١٥٦)

هەر لە ڕووی مانـاوە بەیەکداچوون لە زمانی عەرەبیدا بەم شێوەیە خراوەتەڕوو ((بریتییە لە چوونە ناویەکی شتێک بۆناو شتێکی دی بەبێ زیادە و بە قەبارە و بڕەکەی.)) (الجرجاني، ٢٠٠٤، ٤٩)

دیارە چەمکی (بەیەکداچوون) چەمکێکی فراوانە و تایبەت بە یەک کایە نییە، بەڵکو لە زۆر بوار و کایەی ژیان لە کۆن و نوێدا بەرچاو دەکەوێ، بەر لەوەی ئاماژە بە چەمکی (بەیەکداچوون) لە بوارێکی تایبەتی وەکو ئەدەب بدەین، بە پێویستی دەزانین بە خێرایی لە هەندێک بواری دیکەی گشتی بایەخداری دونیای ئەمڕۆی پێشکەوتووی زانستی هێمای بۆ بکەین، بۆ ئەوەی بایەخی چەمکی بەیەکداچوونمان باشتر بۆ ڕوون بێتەوە، بۆ نموونە دەبینین چەمکی (بەیەکداچوون) بەشێوەیەکی بەرچاو لەناو سروشت و بە تایبەتی لە زانستی فیزیا و بەتایبەتتریش لە کایەی ڕووناکی بە ڕوونی بەدی دەکرێت کاتێک دوو شەپۆل یان چەندین شەپۆلی ڕووناکی بە ڕێژەی جیاواز بەیەک دەگەن و بەناویەکدا دەچن، ئەوسا شەپۆلە بەهێز و شەپۆلە لاوازەکان ئاوێتەی یەکتر دەبن، ئەوا دواجار پێکڤە یەک گورزە شەپۆلی ڕووناکی دروست دەکەن، ئەم گورزە شەپۆلەش لە ئاکامی بەیەکداچوونی شەپۆلەکانی ڕووناکییدا بەرجەستە دەبێت، ((بەیەکداچوون لە زانستی ڕووناکیدا، ناوێکە بۆ ئەو دیاردەیەی کە پوخت دەکرێتەوە لەوەی ئەگەر دوو شەپۆل بەیەک گەیشتن و یەک درێژییان هەبێت، ئەوا دوو شەپۆلی یەکسانن، لەنێوانیاندا شوێنێک هەیە کە یەکێک لە شەپۆلەکان دەگاتە لوتکە، ئەمەش بەهۆی مانەوەی شەپۆلەکەی دی کە لە جووڵەدا لاواز دەبێت.)) (مرعشلي، ١٩٧٤، ١٠٣) هاوکات لە فەرهەنگی ئۆکسفۆرد بەیەکداچوون (**Interference**) بە

چەند مانایەکی جیاواز لێکدراوەتەوە، یەکێک لەو مانایانە بەیەکداچوونی ژاوەژاوی نێو شەپۆلەکان و تێکەڵبوونیان دەگەیەنێت هەروەک لە فەرهەنگەکەدا ئاماژەی پێدراوە: ((ژاوەژاوی زیادە (بەهۆی سیگناڵەکانی دیکە یان خراپی کەشوهەوا) دێتەکایەوە، کە ڕێگریت لێدەکات لە وەرگرتنی سیگناڵی ڕادیۆ، تەلەڤزیۆن یان تەلەفۆن بە ڕوونی.)) (Oxford، 2012، 396) لێرەدا مەبەست لە بەیەکداچوون، بە واتای تێکەڵبوونی ژاوەژاوی نێو شەپۆلی تۆڕەکانی دەزگای پەخش و گەیاندن دێت، کە بەهۆی بای بەهێز و گەردەلول و ئامێری دروستکردنی ژاوەژاو دێتەکایەوە و شەپۆلەکان بەیەکدادەچن و تێکەڵ بەیەک دەبن. جگە لەمەش دەمێکە زانستی پزیشکی هاوچەرخ گەیشتووە بە چاندن و گواستنەوەی ئەندامێک لە ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ (جگەر، چاو، دڵ ...تاد) لە جەستەی کەسێکەوە بۆناو جەستەی کەسێکی دی، بەمەش بەیەکداچوونی جەستەیی هاتۆتەکایەوە. ئەمەش بەها و بایەخی (بەیەکداچوون) لەناو کایەکانی ژیان دەسەلمێنێت.

بەیەکداچوون لەنێو کایەی ئەدەب و ژانرە ئەدەبییەکان بەدەر نییە، بەوەی کە بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان بە چوونەناویەک و ئامادەبوونی ژانرێک لەناو ژانرێکی دیکە لێکدەدرێتەوە. (ابو مصطفى، ٢٠١٥، ٤٤) بەمەش تیۆری بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لەسەر ئاستی ئەدەبیاتی جیهانییدا لەسەدەی بیستەم بەشێوەیەکی ئاگایی هاتەئاراوە بەهۆی کاریگەری پێشکەوتنی هزری مرۆڤایەتی و ڕەوتی فەلسەفەی نوێی ئەدەب و هزری پێکەوەژیان و پەرەسەندنی زانستە کۆمەڵایەتیی و دەروونییەکان و پێشکەوتنە خێراکانی تەکنۆلۆژیا و گەیاندن و سنووربەزاندنی نێوان میللەتان و کاڵبوونەوەی مەرزی نێوانیان.

لەگەڵ ئەمەشدا لە بنەڕەتەوە زاراوەی (بەیەکداچوون) زاراوەیەکی هەڵخلیسکێنەری واتایی بەخۆهەڵگرتووە و فۆرمێکی شێلوکاری جیوەیی هەیە و جێگیر نییە، زۆرجار لە سۆنگەی ئەو هارمۆنیەتە جیوەییەوە خۆی لە دیدی هەڵگرتنەوەی ماناکانی توێژەرانەوە دەڕفێنێ و بە ئاسانی خۆی بەدەستەوە نادات، ئیدی وەک کایەیەکی دەلالی فرە ڕەهەند خۆی بەرجەستە دەکات،

هەربۆیە، بەدەر لە پاکی ژانرەکان لەبەرامبەریدا، زاراوەیەکی دیار کراو و چەسپاو لە ئارادانییە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە زاراوەی (بەیەکداچوون) زاراوەیەکی کراوە و فۆرمێکی نوێی نووسینە، هەمیشە بەسەر ئەزموون و ڕوناکبیری و ژانر و دەق و نووسینی تازە و پرسی بەیەکداچوونیاندا دەکرێتەوە (نهر، ٢٠٠٨، ٧٩٥) .

لەم سۆنگەیەوە دەتوانین بڵێین زاراوەی بەناویەکداچوونی ژانرەکانی ئە دەبی گوزارشتێکە لە دیاردەی داهێنانکاری لەڕووی بەیەکداچوونی فۆرمە ئەدەبییەکان کە تێیدا ئامادەبوونی چەند ژانرێکی ئەدەبی لە ناو ژانرێکی دیکەی ئەدەبی دەگەیەنێت بەشێوەیەک کە ژانری یەکەم تایبەتمەندییە جەوهە رییەکانی خۆی لەدەست نەدات، ئەمەش لە ڕۆمان و شیعر و کورتە چیرۆک و شانۆنامە و ئەوانیدی بەرجەستە دەبێت. (عروس، ٢٠١٢، ٣٣٠)، بۆیە ئەمانە بوونە مایەی ئەوەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان ببێتە دیاردەیەکی تازەی ناو ئەدەبی هاوچەرخ ((دیاردەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە ئەدەبی هاوچەرخدا زۆر بەدی دەکرێت و باسکردنی لە گۆڕەپانی ڕەخنەدا زۆر بەربڵاوە.)) (رشام،٢٠١٧، ٧٣) ئەم بەربڵاوییەش دواجار وایکرد کە بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان بە پرۆسەی ئەفراندن و دیاردەیەکی تازەی ئەدەبی هاوچەرخ و ئاراستەیەکی هونەری هەژمار بکرێت.

بەم چەشنە دەبینین لە ئەدەبی عەرەبیدا پرۆفیسۆر (محەمەد عروس) لە بەرامبەر بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان (Interference des litteraire genres)ی بەکارهێناوە هەروەک نووسیویەتی: ((ئەمە وایکرد توێژەر زاراوە ی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان بەکاربهێنێت (Interference des genres litteraire)، کە مانای تێپەڕاندنی سنوورە داهێنراوەکان بەخۆوە هەڵدەگرێت، لەگەڵ پارێزگاری کردن لە کۆڵەگەی گەورە و بنەمای ژانرە ڕەسەنەکە و بەهرەوەرگرتن لە توخمی هونەریی ژانرەکانی دەوروبەر، کە دەقە داهێنراوە کە دەوڵەمەند بکات و بەهای جوانیناسی ناوازە بکات. هەر بۆیە، دەگوترێ بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە شیعردا، یان بەیەکداچوونی ژانرە ئەدە بییەکان لە ڕۆماندا)) (عروس، ٢٠١٢، ٣٢٧) .

لە توێژینەوە ئەدەبییە کوردییەکاندا بۆ یەکەمین جار د. فوئاد ڕەشید زاراوەی (بەیەکداچوون)ی لە هەمبەر زاراوەی (Interference) بەکارهێناوە، هاوکات بۆ ئەم دیاردە تازە ئەدەبییەش لە ئەدەبی کوردی بە (بەنێویەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان)ی ناوبردووە هەروەک دەڵێت: ((دیاردەی فرە ژانری و ڕەگەزی لە میانی یەک تێکستی ئەدەبیدا، لە تیۆری نوێی ئەدەبدا زیاتر بە کرداری (ئاوێتەبوونی یان بەنێویەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان تداخل الاجناس الادبیة "Literary genres interference") ناو دەبرێت.)) (ڕەشید، ٢٠٠٧، ١٣١) دواتر ئاری عوسمان خەیات بە هەمان شێوەی د. فوئاد ڕەشید ئاماژەی بەم پرۆسە ئەدەبییە تازەیە کردووە هەروەک نووسیویەتی: ((ئەمەش لە تیۆری نوێی ئەدەبدا بە کردەی (بەنێویەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان ـLiterary genres interference) ناودەبرێت.)) (خەیات، ٢٠١٩، ل ١٨٥) بە هەمان شێوە دەبینین لە توێژینەوە زمانییەکانیشدا لە زمانی کوردی پ.د. محەمەدی مەحویی زاراوەی (بەیەکداچوون)ی بەکاربردووە. (مەحویی،٢٠٢١، ٨)

بەم چەشنە لە ڕووی زاراوەوە، بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە زمانی فەرەنسیدا بەرامبەر (Interference des genres litteraire) و لە زمانی ئینگلیزیدا (Literary Genres Interference) و لە زمانی عەرەبیدا (تداخل الاجناس الادبیة)، بە هەمان مانا بەکاردەهێندرێت.

لێرەوە نهێنییەک ئاشکرا ناکەین ئەگەر بڵێین لە ئەنجامی بەیەکداچوونی ژانرەکاندا ئەو دەقەی بە فۆرمێکی نوێ دێتەئاراوە، هەمەجۆری لە زمان و جۆراوجۆری لە شێواز و تازەگەری بەخۆوە هەڵدەگرێت و بەسەر داهێنان و لێکدانەوەدا دەکرێتەوە، ((هەڵبەتە ئەو دەقە ئەدەبیەی کە لەمیانی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکاندا بەرهەم دێت، ئەوا ئاسۆی خوێندنەوەی دە کاتەوەو لە قاڵبەکۆنە شێوازگەراکە (النمطیة) دەردەچێت، هەروەک بەهرەی داهێنانیش پەرەپێدەدات، هانی گرتنەبەری ڕێوشوێنی نوێ بۆ ئەفراندن دەدات و یەکشێوەیی زمان ناهێڵێت، هاوکات توخم و شێوازی هونەری دی لە دەقی داهێنراو دێنێتە ئاراوە، بەمجۆرە داهێنانی تێدەکەوێ و تازە دەبێتەوە و

ئاسۆی خوێندنەوەو هێما و ئاماژەکانی فراوان دەبێت.)) (عروس،٢٠١٢، ٣٢٩) کەوابێ، ئەگەرچی بەشێک لە ژانرە کۆنەکان چوونەتە نێو تۆماری مێژووی ئەدەبییەوە و سەردەمی نووسینیان بەسەرچووە، بەڵام دەکرێ لە نێو پرۆسەی بەیەکداچوونی ئەدەبیدا گیانیان بەبەردا بکرێتەوە و بۆ مەبەستی هەمەجۆر لەناو ژانرێکی نوێدا بەکار بخرێنەوە.

بەم جۆرە، لەناو دیاردەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکاندا ژانرە کۆنەکان تەنیا دیاردەیەکی گەردوونی تێپەڕبوو نین، کە لەگەڵ تێپەڕبوونی زەمەندا ئەگەرچی لەناو واقیعدا کۆتاییان پێ هاتبێت، بەڵکو لە پاڵ ئەمەشدا، ئاماژەی گشتگیری هەمیشەیی هەیە، کە بە جۆرێک بە درێژایی مێژوو لە ساتێک لە ساتەکاندا لەناو دەقدا توانستی نوێبوونەوەیان هەیە، ئەمەش لە بەرگێکی دیکەدا، چونکە ژانری ئەدەبی وەکو زیندەوەر بە تەواوی نامرێ، بەڵکو سروشتێکی وای هەیە، کە تواناداره بۆ دووبارەبوونەوە لە نێو دەق بۆ گوزارشتکردن لە هەڵوێست و ڕووداوی نوێ، لە تەک ئەمەشدا لە توانایدا هەیە ئاماژە و شرۆڤەی نوێ لەخۆ بگرێت، بە جۆرێک کە لەگەڵ بۆچوونی سەردەمدا بگونجێت و پەیوەندییەک لەنێوان ئێستا و ڕابردوودا دروست بکات و لاپەڕەکانی ڕابردووی دووری پێ هەڵبدرێتەوە. بۆیە نووسەری بەتوانا و فرەبەهرەی ئەدەبی دەتوانێ کەڵکێکی زۆر لە ژانرە کۆنەکان وەربگرێت و بەرخوردێکی تازەیان لەتەکدا بکات و ئیلهامی خۆی بە ڕێگەی جیاجیا لەناو فۆرمەکەیدا بخاتەڕوو و سیمایەکی هونەری پێببەخشێت، بۆ ئەوەی ئەم ئەزموونە جۆرێک لە هەمووەکی و گشتگیری بەخۆیەوە هەڵگرێ. سەرباری ئەمەش، ڕەهەندێکی مێژوویی و شارستانی دەداتێ بەشێوەیەک، کە ببێتە مایەی بەخشینی جۆرێک لە شکۆمەندیی و ڕەسەنایەتی، بەمەش بەهای هونەری و ئیستاتیکی دەق بەرز دەکاتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە نرخی ئەدەبی و بەهای هونەری بەیەکداچوونی ژانرەکان، بۆ توانا و سەلیقەی هونەری و بەهێزی خەیاڵی نووسەر و هەبوونی بەهرەی جۆراوجۆر و شارەزایی لە پێکهاتەی هونەری هەر یەک لە ژانرە بەکارخراوەکانی نێو دەقەکە دەگەڕێتەوە.

ـ بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان و ژانری ڕۆمان

ژانری ڕۆمان لە بنەڕەتدا لەسەر بنەمای فەلسەفەی تاکگەرایی دامەزراوە، بە ژانرێکی ئەدەبی گێڕانەوەئامێز و خودان فۆرمی کراوە هەژمار دەکرێت، ژانرێکە پێکهاتە و خاسیەتی تایبەتمەندی خۆی هەیە، لەتەک وەرچەرخانی واقیعی ڕووناکبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و کولتوورییەوە، ئەمیش وەرچەرخانی بەسەردا دێت، تاکو ئێستا تیۆرداڕێژ و ڕەخنەگران نەیانتوانیوە یاسایەکی دیار کراو و فۆرمێکی چەسپاوی بۆ بڕیار بدەن، بۆ ئەوەی بە ئاشکرایی پیشانی بدەن، کە بە دڵنیاییەوە لە قۆناغی دروستبوون پەڕیووەتەوە بۆ سنووری کاملبوون و لەم بارەیەوە وێنایەکی چەسپاو و ڕوون بە خوێنەر بدەن، لەتەک ئەمەشدا ((ڕۆمان هەردەم وەک دە قێکی کراوە و لەخۆگرتووی هەموو ژانرە جیاوازەکانی ئەدەب دەمێنێتەوە، چونکە ئەو هەردەم لە نێوان چەکوچی تێڕوانین و سندیانەکانی دروستبوون دایە)) (القصراوي، ٢٠٠٨، ٧٤٥) هەر بۆیە دەبینین ژانری ڕۆمان وەکو فۆرمی دەقێکی کراوە و ئازاد لەقەڵەم دەدرێت، کە هیچ سنوورێکی قەدەغەکراو و هێڵی سووری لە هەمبەر هیچ ژانرێکدا نییە و فۆرمەکەی لە پەرەسەندن و گۆڕاندایە و ناگاتە دواخاڵی کۆتایی و هەر ژانرێکی ئەدەبی و نائەدەبی دەشێ لە ڕێگای پرۆسەی بەیەکداچوونەوە ئاوێتەی قەوارەکەی بێت، ((دەقی ڕۆمان، هەمیشە دەقێکی کراوەیە و زۆربەی ژانرەکانی دیکەی ئەدەب دەتوانن جێی خۆیان لەناویدا بکەنەوە.)) (ئەڵوەنی،٢٠١٢، ١٤٨) بەم چەشنە پرۆسەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لەناو فەزای ژانری ڕۆمان دێتەکایەوە، ئەمەش لەو ڕاستییەوە سەرچاوە دەگرێت کە لە بنەڕەتدا ڕۆمان وزەیەکی زۆری تێدایە بۆ وێنەکێشانی واقیعی ژیان بە ڕێگای گوزارشتی هەمەجۆر، هاوکات لە ڕووی ستراکتووری واتایی و سەرچاوە مەعریفییەکانی پێکهاتەی دەقەوە چووەتە ناو سنووری چەندان بواری زانستی، مەعریفی، ئایینی، هزری و فەلسەفییەوە، لەڕووی ستراکتووری هونەرییشەوە لەسەر بناغەی بەیەکداچوونی چەندان ژانری ئەدەبی و هونەری هاتۆتە کایەوە، هەروەک عەلی عوسمان یاقوب پێیوایە بونیاتی ((ڕۆمان ئاوێتەیەکە لە چەندان هونەری

تر. ڕۆمان، چیرۆک و شێوازی داڕشتنی شیعرئامێزی تێدایە، بە مەرجێک ڕۆماننووس لەم بارەوە لێهاتوو بێ، هەروەها لە ڕۆماندا دیالۆگی شانۆیی و تەنانەت هونەری تەشکیلیش هەیە. ئەمە جگە لەوەی ڕۆمان دەرگای لە ڕووی زانستەکانی تریش والایە، وەکوو، کۆمەڵناسی، سایکۆلۆژیا، فەلسەفە. ڕۆمان لە ژانرەکانی تر بەتواناترە لە پیشاندانی قوڵایی واقیعی ئاڵۆزی ژیان بە هەموو ڕەهەندە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و کەلتوورییەکانییەوە. لەمانەش گرنگتر، ئەوەیە ئەو فۆرمەی لە ڕۆماندا بەکاردێ بە بەردەوامییەوە دەگۆڕێ.)) (سدیق،٢٠٢٠، ١٤٠ ـ١٤١)

بەم ڕەنگە، دەبینین فۆرمی کراوەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە ڕۆماندا ئاڕاستەیەکی تازەگەری دەگرێتەبەر، کە ڕێڕەوێکی گوزارشتکارییە و ڕەهەندێک لە ڕەهەندەکانی ئەزموونی ئەدەبی هاوچەرخ لەخۆ دەگرێت، بە دەبرینێکی دی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان دەبێتە ئاڵوگۆڕی فۆرم و ئامرازی دەربڕین، تاوەکو ڕۆماننووس لەو ڕێگایەوە بە زمانێکی ئەدەبی هەست و سۆز و بیر وئەندێشەکانی خۆی دەربڕێت، بەمەش بەیەکداچوونی ژانرەکان لەلای ڕۆماننووسانەوە دەبێتە فاکتەر و کەرەستە و سەرچاوەی داهێنان. هەر بۆیە، لە ڕوانگەی (میخائیل باختین)ەوە ڕۆمان ((ڕێگە بە سەرجەم جۆرەکانی ژانری ئەدەبی دەدات بچێتە ناو قەوارەکەی، ئەدەبی بێت یان نائەدەبی، هەموو ئەو ژانرانەش کە دەچنە ناو ڕۆمان هەڵگری زمانی تایبەتی خۆیانن)) (باختین، ١٩٨٧، ٨٩) لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ڕۆماننووس لە ڕێگای بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لەنێو فەزای ڕۆماندا، بە زمانێکی تێکەڵاو، گوزارشت لە حاڵەت و دیاردەیەکی نێو ژیان لە چوارچێوەی داڕشتەیەکی ئەدەبی و تاموبۆیەکی پڕ چێژی ئیستاتیکی دەکات. لەوانەشە ئەو هۆکارەی کە پاڵی بە ڕۆماننووسەوە نابێت بۆ ئەوەی بەیەکداچوون لەنێو ژانرە ئەدەبییەکان بێنێتەکایەوە، لەوەوە سەرچاوەی گرتبێ، کە جۆرێک لە پەیوەندی یان دەتوانین ناوی بنێین هاوسۆزی، نێوان خودی ڕۆماننووس و ئەو ژانرە ئەدەبییەدا هەبێت کە لەنێو دەقەکەدا پەخش دەکرێت. لە هەموو حاڵەتێکدا ئەگەر بە وردی لێکیبدەینەوە، ئەوا

دەوڵەمەندکردن و بەهێزکردنی پێکهاتەی ڕۆمانەکەی لێ‌دەکەوێتەوە. بەمەش ئەزموونی نووسین و جیهانبینییەتی ڕۆماننووس فراوانتر دەبێت. واتە ڕۆماننووس لەناو فەزای ڕۆماندا کاتێک پەنا دەباتە بەر بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان بە دیوێکدا ئەزموونی خۆی پێ دەوڵەمەند دەکات، بەدیوێکی دیکە، شێوازەکانی نووسین دەگۆڕێت، وەستانێک بە ڕەوتی گێڕانەوە دەبەخشێت، پشوویەک بە خوێنەر دەدات و جوانییەک لەناو دەق ڕۆدەنێت. هەڵبەتە ئەمەش بەبێ مەبەست نییە، بەڵکو ئەمە بەشێک لە ستراتیژی نووسەر لەخۆ دەگرێت تاوەکو گوزارشت لە هەڵوێستێک یان ئامانجێک بکات یاخود لە ڕێگەیەوە کەموکورییەکانی سەردەمی تازە بخاتەڕوو.

ئەگەرچی زۆرجار ڕۆماننووس، بۆ هێنانەئارای بەیەکداچوونی ژانری ئەدەبی لە نێو تێکستەکەیدا، پەنا بۆ چەندین ژانر دەبات، بەڵام هەمووجار ڕۆماننووس پەنا بۆ ژانری نوێ نابات، بەڵکو هەندێکجار ژانرێکی کۆن دەستنیشان دەکات، کە دەتوانین بە نمونەیەکی دێرین ناوی بنێین، وەکو خستنەڕووی حەکایەت، ئەفسانە، داستان، حەیران یاخود هەر ژانرێکی دی، بەمەش لەنێو دیاردەی بەیەکداچوونی ژانرەکان لە ڕۆماندا دەرفەت بە دەرکەوتنەوە و زیندووکردنەوە و ئاکتیڤکردنەوەی ژانرە کۆن و فەرامۆشکراوەکان لەنێو ژانرێکی هاوچەرخدا دەدرێت. ئەمەش ئەو مانایە دەگەیەنێت کە ڕۆمان ژانرێکی ئەدەبی ڕوماڵکار و قەڵەمڕەوخوازە، وزە لە ژانرەکان وەردەگرێت و لەنێو پێکهاتەی خۆیدا کۆیان دەکاتەوە یان دەیانتوێنێتەوە، لەتەک ئەمەشدا وزەیان پێدەبەخشێت و لەناو فۆرمی خۆیدا ئاکتیڤیان دەکاتەوە و بەمەبەستی هەمەجۆر لەڕووی هونەری و ئیستاتیکی و واتایی لەچوارچێوەی هارمۆنیایەکی سەرتاپاگیر کە دەقەکە فەرزی دەکات، ژانرەکان وەکو ئامراز و تەکنیک بەکار بێنێت، بەو مەرجەی سەرسامی داهێنان لای وەرگر بوروژێنێت.

کەواتە پێکهاتەی هونەری و واتایی ڕۆمان بەچەشنێک فراوانە، کە دەتوانین بڵێین هەموو ئەو ژانرانە لەناو پێکهاتەکەیدا جێگەیان دەبێتەوە و لەناو سنووری فۆرمەکەیدا بەیەکداچوون و کارلێکیان لەگەڵدا دەکات، ئەمەش

هەروەک تێبینـی دەکەیـن، زۆر و جۆراوجـۆرن: کـۆن و تـازە، زارەکـی و نووسراو، بیستراو و خوێندراو، پەخشانی و شیعری، داهێنەر و ڕەخنەگرانە دەگرێتەوە. (يقطين، ٢٠٠١، ١٠٩)

ئەوەی لێـرەدا گـرنگە و پێویسـتە ئامـاژەی بـۆ بکرێـت ئەوەیە، کە بەیەکـداچوونی ژانـرە ئەدەبییەکـان، تەنیـا لـەچوارچێـوەی یـەک ژانـردا ڕوو نادات، بەڵکو دەخزێتە نێو سەرجەم ژانرە ئەدەبی و هونەرییەکان بۆ نموونـە، ئێمە ئەم بەیەکداچوونە لـە شیعر، چیرۆک، شانۆنامە، دەقەواڵاکان، تەنانـەت لە سینەما و هونـەری شێوەکاری ... تاد، دەبینین. واتە کاتێک بەیەکداچوون لەنێو هەر ژانرێکی ئەدەبی وەکو فۆرمێکی کراوەی نووسین تازەگەرییەکی تێدا دەردەکەوێت و پرۆسـەی داهێنـانی تێدا بەرجەسـتە دەبێت، ئەوا یەکەم کەس کە بە چـاوێکی بەرز لێیـدەڕوانێت خـوێنەرە، دواتـر دەشـێ نووسـەرانی دیکە بکەونە ژێر کاریگەرییەکەی و وەکو شێوازێکی کاریگەر چاوی لێ بکەن و ببێـتە فـۆرمێکی نووسـینی سـەردەم. دیـارە ئەمەش لە ئاڕاسـتەیەکی نوێخـوازی بەدەر نییە، چـونکە لە ڕەوتـی پەرەسـەندنی ژانـرە ئەدەبییەکانـدا نووسەرە گەورەکان هەمیشە کاریگەرییان بەسەر گۆڕینی ڕێڕەوی مێژووی ژانرەکان بەجێ هێشتووە.

جـگە لەمەش، کاتێـک خـوێنەر دەسـت بە خوێنـدنەوەی دەقـی ڕۆمانێـک دەکات کە لەسەر بنەمـای فرە ژانری ڕۆنراوە، ئەوا جگە لە چێژوەرگرتن لە ژانـرە بەیەکـداچووەکانی نێو ڕۆمـانەکە، کە ڕۆڵـی لە بەرزکـردنەوەی ئاسـتی هـونەری دەقەکەدا هەیە، خـوێنەر ڕاسـتەوخۆ تـێکەڵ بەو جیهـانە خەیـاڵییەش دەبێـت کە ڕۆمـاننووس خوڵقانـدوویەتی، بەمەش خـوێنەر لەگەڵ جیهـانبینی ڕۆمـاننووس و ڕۆمـانەکە بەیەکدادەچێت و ئەزمـوون بۆ ژیـانی ڕاسـتەقینە و ئاشنابوون بە ئارێشە مرۆییەکانی مرۆڤی سەردەمی تازە پەیدا دەکات و هـە ندێ نهێنـی تـازەی بۆ دەردەکـەوێ، هەروەک عەلـی عوسـمان یـاقوب پێیـوایە ((کاتێـک مـرۆڤ ڕۆمانێـک دەخـوێنێتەوە، دەچێـتە نـاو هـزر و لێکـدانەوەی کەسێکی تر و دیوە نهێنییەکان دەدۆزێتەوە. بەمەش خوێنەر زیاتر شارەزای بەرودوای کێشـەکانی ژیـانی ڕاسـتەقینە و تەنـانەت ئەزمـوونی بـۆ

چارەسەرکردنی ئەو کێشانە دەوڵەمەندتر دەبێ، بەو پێیەی خوێندنەوە بیر و لێکدانەوەی خوێنەر چالاکتر دەکا. ڕاستە خوێنەر ناتوانێ بە جەستە بچێتە ناو ئەو دنیا خەیاڵییەی چیرۆک ڕۆی دەنێ، بەڵام دەتوانێ بە مێشک و خەیاڵکردن خۆی لەوێ بدۆزێتەوە، ئەمە وادەکا باشتر لەو خەڵکەش بگات، کە لە ژیانی ڕاستەقینەدا دەیانناسێ، چونکە، کە ڕۆمان دەخوێنێتەوە، لە خەیاڵی خۆی شارەزای پێوەندی کردن دەبێ بە خەڵک. ئەم شارەزاییە خەیاڵێکی بەپیتی لێ دێتە بەرهەم)) (سدیق، ٢٠٢٠، ١٤٥) تەنانەت خوێنەر دەتوانێ گەشتی هەمەجۆر بە ڕۆژگاری ڕابردووی و ئێستە و داهاتوودا لە ناو جیهانی ڕۆمان بکات، بەم ڕەنگە، بە دیوێکدا بەیەکداچوونی خوێنەر و ژانرەکان و دەقی ڕۆمان دێتەکایەوە، بەدیوێکی دیکەشدا، ڕۆمان دەبێتە پەنجەرەیەک بۆ بینینی ژیان بە تێڕوانینی ڕۆماننووس و کارەکتەرە خوڵقێنراوەکانی دەستی ڕۆماننووس لەو دونیا بەچێژەی ڕۆماننووس لەنێو ڕۆمانەکەدا ڕۆی دەنێت، ((ئەوە ڕۆمانە ئێمە دەباتە ناو مێشکی کارەکتەرەکانەوە و لەوێوە، بەپێی بینینی ئەوانەوە، ئێمەش دنیا دەبینین. بینینی دنیا لە گۆشەنیگایەکی جیاوازەوە، شتێکی زۆر پێویستە بۆ گەشەکردنی مرۆڤ. ئێمە بینینمان سنووردارە، بەڵام کاتێک لە ڕێگای بینینی کەسێکی ترەوە، لە ڕێگای خوێندنەوەی ڕۆمان، سەیری دنیا دەکەین، هەندێک شت دەدۆزینەوە، کە بە دڵمانە، بۆیە، وەریاندەگرین و دەیانکەین بە بەشێک لە هی خۆمان، بینینەکەمان بەردەوام گەشە دەکات)) (سدیق، ٢٠٢٠، ١٤٦).

کەواتە، ڕۆمان فۆرمێکی فراوان و کراوەی هەیە، سەرجەم ژانری هونەری و ئەدەبی و نائەدەبییەکان لەناو قەوارەکەیدا بێ هیچ بەربەستێک نیشتەجێ دەبن و شوێنێک دەگرن و پێگەیەکی گرنگ دادەمەزرێنن، بەمەش ڕەهەند و مانایەکی گەورەتر بە ئەزموونی ڕۆمان و ڕۆماننووس دەبەخشن، ئەم بەیەکداچوونەش دەبێتە ئامرازێکی هونەری بۆ گوزارشتکردنی ڕۆماننووس لە هەست و تێڕوانینە جوانیناسییەکانی، هاوکات بەیەکداچوونی ژانری ئەدەبی لە ڕۆماندا هزر و خەیاڵی قووڵی ڕۆماننووس دەسەلمێنێ لە بەرخوردکردنێکی تازەگەرییانە لە هەمبەر دەقدا، بە ئامانجی بەهونەری

کردنی زیاتری ڕۆمانەکە و بەخشینی چێژی ئیستاتیکی بە خوێنەر و بە دیهێنانی داهێنان لە نێو فەزای دەقدا، لەتەک پاراستن و گونجانی تیمەی سەرەکی دەقەکە و بەیەک بەستنەوەی ڕایەڵەی تیمای سەرجەم ژانرەکانی نێو دەقەکە بەیەکەوە. بەمەش، ئەم جۆرە ڕۆمانە لە شێوەی مافورێکی فرەڕەنگ و فرەچەشن لە ژانری جۆراوجۆر بە دەستێکی هونەرمەندانەی ڕەنگینی سەرشار لە ئیستاتیکا دەچنرێ، کە لە بنیاتەکەیدا فرە شێوازی لە خۆ دەگرێت و خوێنەر تێکەڵ بە دونیای داهێنانکاریی دەبێت.

ـ هێڵە گشتییەکانی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لە ڕۆماندا

بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان چوارچێوەیەکی کۆنکرێتی تایبەت بە خۆی نییە، بەڵکو دەشێ بە دەربڕینێکی دی بڵێین چەند بنەمایەکی ڕێژەیی تایبەت بەخۆی هەیە، لێرەدا، هەوڵ دەدەین کە ئاماژە بە گرنگترین خاڵە سەرەکییەکانی بکەین. هەڵبەتە، ئەم هێڵە گشتییانە مانیفێست و ڕێکەوتنی نووسراوی نێوان ڕۆماننووس و ڕەخنەگر و تیۆرداڕێژەران نین، کە هاتبن کۆببنەوە و بنچینەیەکی تایبەت بە بەیەکداچوونی ژانرەکانیان لەسەر بونیاد نابێت، بەڵکو ئەم کارە ڕەهەندێکی مەزەندەیی و هەڵێنجانی لەخۆگرتووە کە گرنگترینیان لەم خاڵانەدا چڕ دەبنەوە:

١ـ هەڵوەشانەوەی ناوەندگەرایی پاکژی ژانرەکان و تۆخکردنەوەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان و تێکشکاندنی سنووری نێوانیان، ئەمەش دواجار دەبێتە مایەی هاتنەئارای پێکهاتەیەکی ئیستاتیکی و هونەری دیکە، کە بە کارێکی تازەگەر هەژمار دەکرێت. بەمەش، بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان هیچ یاسایەکی دیار کراو پەیڕەو ناکات، پابەندی هیچ سیستەم و ڕێسایەک نابێت، بەڵکو ئازادییەکی تەواوی هەیە بۆ لەخۆگرتنی ژانری ئەدەبی و هونەری و هەر کەرەستە و هێمایەکی زانستی (ڕەشید، ٢٠٠٧، ١٣٣) .

٢ـ بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان خودان ڕووبەرێکی فراوانە بۆ ژانرە جیاوازەکانی ئەدەب کە تێیدا دەشێ ژانرێک یان چەندان ژانر یاخود ڕەگەزێکی ئەدەبی نووسراو و زارەکی بە هەموو خەسڵەت و

ئەدگارەکانییانەوە لەناو ژانرێکدا کۆببنەوە، وەکو کۆبوونەوەی شیعر و حەکایەت و چیرۆک و شانۆنامە و پەخشانە شیعر و نامە و ئەفسانە و گۆرانی و کورتەنامەی مۆبایل و گرتەی سینەمایی و ئیمەیلی ئەلیکترۆنی و پەندی پێشینان لەناو ژانری ڕۆماندا. بەمەش، ڕۆماننووس دەتوانێت لەناو تۆپۆگرافیای ڕۆمانەکەیدا دونیایەکی هەمەڕەنگ بێنێتەکایەوە، ئەمەش بە مەبەستی قووڵکردنەوەی ئێستاتێکای بەرهەمە هونەرییەکەی. بۆیە ((لە تیۆری نوێی ژانرەکاندا هیچ ڕێگە و کلێشەیەک بۆ نووسەر دیار ناکرێت و تەنانەت بڕوایان وایە کە ژانرەکان دەتوانن تێکەڵی یەکتر ببن.)) (شمیسا،١٣٨٧، ١٩) بەواتا بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان ئاوێتەیەکە لە ژانر و ڕەگەز و دەق و تەکنیکی چەند ژانرێکی ئەدەبی جیاواز.

٣ ـ لە بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکاندا هەندێکجار دەستنیشانکردنی ژانرە جیاوازەکان لەناو دەقدا بۆ خوێنەر بەجێدەهێڵدرێت تاکو هزری وەرگر بجولێنێت و وابکات پشکنین لەناو دەقەکەدا بکات و ژانرە جۆراوجۆرەکان بدۆزێتەوە، هەندێکجاریش نووسەر ئاسانکاری بۆ خوێنەر دەکات و ناونیشانی لاوەکی بۆ ژانرە ترنجێنراوەکان دادەنێت، ئەمەش نەک هەر کارناکاتە سەر شێواندنی بونیادی گشتی دەقەکە، بەڵکو وادەکات خوێنەر تووشی بێزاری نەبێت و چێژ لە ژانرە کۆکراوەکان وەربگرێت، ئەم پرۆسەیەش پەیوەستە بە توانا و لێهاتوویی نووسەری دەقەوە.

٤ـ ئەوانەی ژانرە ئەدەبییەکان لەناو دەقێکدا کۆدەکەنەوە و کارێکی ئەفرێنەرانە دێننەکایەوە، زۆرجار کەسانێکی خاوەن بەهرەی جۆراوجۆری ئەدەبی و هونەرین و لێهاتوو و شارەزای چەندان کایەی زانستی و ئەدەبی و هونەرین، واتە، نووسەرەکان تواناو بەهرەی خۆیان لە چەندین بواردا تاقیکردۆتەوە و ئەزموونی نووسینی شیعر، ڕۆمان، شانۆنامە، کورتەچیرۆک و ڕەخنەیان هەیە. هەندێکجاریش دەبینین نووسەرەکان کاتێک بەهرەی ژانرێکی ئەدەبییان تێدا نییە، ئەوا ڕاستەوخۆ وەکو تەکنیک و ئامرازی دەربڕینی هونەری پەنا بۆ بەهرەی نووسەرێکی دی دەبەن و لە بەرهەمەکەیاندا وەکو خۆی ژانرە ئەدەبییەکە وەردەگرن و ئاماژە بە ناوی

نووسەرەکەی دەدەن، هەروەک دەبینین عەبدوڵڵا سەراج لە ڕۆمانی (سلێکوک هۆکلێر) کارەکتەرێکی شاعیری بەناوی (ئاینده) سازکردووە و تێیدا هەندێک لە شیعرەکانی شاعیر سەباح ڕەنجدەر وەکو خۆی بە نموونە هێناوەتەوە. (سەراج، ٢٠١١) هەشە سوود لە ژانرە فۆلکلۆری و ئەدەبە میللییەکان وەردەگرێت، دووبارە لەناو ڕۆمانەکەیدا ڕۆح دەکاتەوە بە جەستەیان، بەمەبەستی تایبەتی خۆی وەریان دەگرێت، ڕۆمانەکەی پێ موزاییک دەکات و ئیستاتیکایەک بە بەرهەمەکەی دەبەخشێت.

٥ ـ بەیەکداچوونی ژانرەکان و بەزاندنی سنووری نێوانیان، دوو شێوەی دەرکەوتنی لە دونیای ئەدەبدا هەیە، یەکەمیان پەیوەستە بە کۆبوونەوەی ژانرە ئەدەبییەکان لە ناو یەک دەقی خاوەن ناسنامەی ئەدەبی کە مەبەست لێی ئەوەیە دەقەکە ناسنامە ژانرییەکەی روون و ئاشکرایە، لەم حاڵەتەشدا ژانری دەقەکە ڕۆمانە یان شیعرە یاخود چیرۆکە... تاد بەم ڕەنگە ((ئەم ژانرە خاوەن ناسنامەی خۆیەتی و چەندان ژانری دیکەی لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە، لە هەمان کاتدا خەسڵەتی تایبەتیی خۆی، وەکوو ژانر، پاراستووە، بۆ نمونە هەندێکجار دەبینین لەناو ژانری رۆمانی هاوچەرخدا چەندان ژانریی دیکە ئامادەییان هەیە و رۆماننووس بە ئەنقەست ئەو ژانرانەی لە خزمەت بەرهەمە ئەدەبییەکەی خۆی بەکارهێناوە، بەمەبەستی داهێنانکاری و جوانیناسی شێوازەکەی پەنای بۆ بردوون.)) (ئەحمەدزادە، ٢٠٢١، ٧) دووەمیان کۆبوونەوەی ژانرە ئەدەبییە جیاوازەکانە لەناو یەک دەقدا لەژێر ناوی دەق یان نووسین خراوەتەڕوو، بەبێ دیار کردنی ناسنامە ئەدەبییەکەی هەروەک ئەوەی ڕۆڵان بارت لە چوارچێوەی نووسین یان دەق ئاماژەی پێداوە. بەم شێوەیە دواجار ((ئەم دەقانەش لەلایەن ئەدیبانەوە لە ئەنجامی بەیەکداچوونیان بە بونیاتی ژانرێکی دیکەی وەکو شیعر و ئەفسانە و چیرۆک و داستان و دراما و پەخشانە شیعر و نامە و یاداشت و گەشتنامە... تێکستێک داهێنراوە.) (ئەحمەدزادە، ٢٠٢١، ٧)) کەواتە لێرەدا دەقنووس لە ئەنجامی بەیەکداچوونی چەندان ژانری ئەدەبی و هونەری دەقێکی ئەدەبی نوێی هێناوەتە بەرهەم.

٦ ـ ئامانجی سەرەکی لە بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکاندا، ئەنجامدانی تازەگەریی و داهێنانکارییە ((لێرەشدا ڕۆماننووس پەنا بۆ هەموو شێواز و ڕێگایەک دەبات و لەناو گێڕانەوەکەیدا موتوربەیان دەکات، بەم پێیەش هەموو ژانر و جۆرەکانی دیکە دەبن بە وەسیلەیەک بۆ رۆماننووس بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی.)) (ڕەحمان، ٢٠٢٠، ٥٨) بەم شێوەیە گرنگ ئەوەیە نووسەر لە ئامانجەکەیدا تازەگەریی ڕۆبنێت و تەواوی کارەکەی لەسەر بنەمای پێشمەرجی داهێنان ڕەنگرێژ بکات.

٧ ـ بونیاتی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکان لەسەر بنەمای تێکچڕژانی ژانرە جیاوازەکان ڕەنگرێژبووە، هەڵبەت، ژانرە جیاوازەکان خاوەن فۆرم و زمانی تایبەتی خۆیانن، ئەمەش وایکردووە بەرهەمە تازەکە هەڵگری هەمەچەشنی زمانی جیاواز و بێت و یەک شێوە زمانی تێدا بەدی نەکرێت و تێکەڵەیەک بێت لە زمانی هەمەجۆر، لەگەڵ ئەمەشدا هەندێکجار دەشێ زمانی ژانرە ڕەسەنەکە بەسەر هەموو ژانرەکانی دیکە زاڵ بێت کە لەخۆی گرتوون، بۆ نموونە ئەگەر هەموو ژانرەکان لەناو ژانرێکی وەکو شیعر کۆببنەوە و شاعیرێک بەرهەمی هێنابێت، ئەوا دەشێ بەشێوەیەکی ڕێژەیی زمانە شیعرییەکە تا ڕادەیەک زاڵ بێت، کەچی ئەگەر ژانرەکان لەناو ڕۆمان یاخود چیرۆکێکدا کۆکرابنەوە، ئەوا زمانێکی پەخشانی هونەریی بەسەریانیدا زاڵ بێت.

بەشی دووەم

بەیەکداچوونی ژانری حەکایەت و ڕۆمان

گێڕانەوە کۆڵەگەی بونیادی حەکایەتەو حەکایەتیش یەکێکە لە ژانرە فۆلکلۆرییەکان و چێژێکی تایبەتیی هەیە، گێڕانەوەکەی خۆشی و ئارامی بە وەرگر دەبەخشێت، لەناو ستراکتۆرە واتاییەکەیدا پەیامی هەمەجۆری کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی و ڕامیاری و ... هتد تێدایە، کە بەدرێژایی سەردەم گۆڕانی بەسەردا دێت و لە نێو شەپۆلەکانی نوێبوونەوەدا جووڵە دەکات، ((حەکایەت جیهانێکی تایبەتییە، چونکە تام و چێژی بێ هاوتای خۆی هەیە، کە هەرگیزا و هەرگیز پیر نابێت، وەکو خدری زندە عومری درێژە،

هەر لە منداڵیەوە تا پیری دەبێتە ڕێنیشاندەرمان و ئامۆژگاری زاخاوی مێشكمان دەدات.)) (جامباز،٢٠١٢، ٢٢).

حەكایەت وەكو زاراوە (هەقایەت، حەكایەت، چیرۆكی میللی، بەسەرهات، سوارفە، سەرگوزشتە، نەقڵ، لە ناو كوردی لوڕدا مەتەڵۆگ) یشی بۆ بەكاردێت (ڕەسووڵ، ١٩٧٩، ٢٤). حەكایەت زیاتر پشت بە ڕووداو و پاڵەوانی جۆراوجۆر و مۆتیف و بیرۆكەی ڕوون و دەربڕینی سادە دەبەستێ، ئەمەش وادەكات بەئاسانی بڵاو ببێتەوە، چونكە باس لە ئەزموونێكی گشتی دەكات، ویژدان و هەستی كۆمەڵگا لەخۆ دەگرێت و ئاستە ڕۆشنبیرییەكەی دەردەخات و وەرگر ئاوێتەی دونیایەكی فراوان دەكات بەبێ ئەوەی لە واقیعی ژیان دابیبڕێت بەوەی حەكایەت ((ئیماژەیەكی ئەوتۆت پێ دەبەخشێت، كە گوایە ئەوەی وا دەیگێڕێتەوە هەر بە ڕاستی لەسەر وشكانی واقیعدا ڕوویداوە، ئەگەرچی ناوی شار و گوند و ڕووبار و چیاكانیش بە ڕوونی بەیان نەكرابن، یان شوێنی ڕووداوەكان خەیاڵی و نەبیستراویش بن، هەقایەت هەستی ئەوەمان پێ دەبەخشێت، كە ڕۆژێك لە ڕۆژان بەسەرهاتگەلێكی لەو چەشنە لە كەلێنێكی ئەم گەردوونە فراوانە ڕوویان داوە.)) (حەسەن،٢٠١٠، ١٦)، واتە حەكایەت خاوەنی ئەو توانایەیە، كە مرۆڤ بۆ گوزارشت كردن لەخۆی بەشێوەیەكی هونەری پێویستی پێیەتی و حەز و خولیاو خەون و خەیاڵ و ئاوات و خۆزگەكانی تێدا دەدۆزێتەوە.

لەهەمانكاتدا، حەكایەت توانای ئیقناع كردنی تێدایە و وەرگر دەخاتە ژێر كاریگەری خۆی، تەنانەت تاكو ئێستا لەناو ڕووبەری گشتییدا حكایەت بایەخی خۆی لەدەست نەداوە. بۆ نموونە، زۆرجار لە ناو ژیانی ڕۆژانەدا دەتوانرێت ڕقاویترین و ئاژاوەگێڕترین كەس، بەدوو قسە، بە دوو بیرخستنەوە، بە دوو حەكایەت، لەكەلی شەیتان بهێنرێتە خوارەوە (سیوەیلی، ٢٠٠٨، ١٧٧). ئەمەش مانای زیندوویێتی حەكایەت لەناو دونیای واقیع و دونیای ئەدەب دەگەیەنێت بەوەی ((لە سەردەمی ئێستاشدا كە چەندین ژانری جیاجیای ئەدەب لە ئارادان و بوونیان هەیە، هێشتا حیكایەت پێگەیەكی گەورەی لەنێو ئەدەب و كۆمەڵگەدا هەیە.)) (صوفی، ٢٠٢١، ١٦).

لەبارەی سەرچاوەی حەکایەتەوە، توێژەران دەیگەڕێننەوە بۆ ڕۆژهەڵات بە تایبەتی ناوچەی میزۆپۆتامیا، ((زۆربەی لێکۆڵەران و زانایان کە باسی کەلەپووریان کردووە و هاتونەتە سەر حیکایەت، ڕایان وا بووە، کە زۆربەی گەلانی دونیا حیکایەتیان لە وڵاتی میسۆپۆتامیا (وڵاتی دوو زێیان) وەرگرتووە، بەتایبەتی کەسانی وەک (ساموێل، نوح کریمەر، کریڤر، ساندرۆ، فریزەر، و زۆری تری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا)) (ڕەسول، ٢٠٠٥، ١٣). ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت، کە حەکایەت مێژوویەکی یەکجار کۆنی هەیە، لەپاڵ ئەمەشدا توێژەران دێرینترین حەکایەتە تۆمارکراوەکان دەگەڕێننەوە بۆ لای میسری و کلدانییەکان، ((کۆنترین هەقایەت، هەقایەتەکانی (برایانی میسری)یە کە لەسەر کاغەزی (بەردی) تۆمار کراون و دەگەڕێنەوە بۆ سەدەی هەشتەمی پێش زایین. پاشان هەقایەتە ئەفسانە ئامێزەکانی ئەتانا Etana و باز Aigleـ ی کلدانییەکانە، کە لەسەر خشتی سوورەوەکراو تۆمار کراون)) (عومەر، ٢٠١٢، ٢٨٣).

ڕۆماننووسان لە چوارچێوەی بەیەکداچوونی ژانرەکاندا دەرفەتی ئەوەیان بە حەکایەت داوە، کە بە خاسییەتی خۆی لەناو پێکهاتەی ڕۆمان بەتێڕوانینێکی نوێ و مانا و مەدلولی تازە بەرخودی لەگەڵدا بکرێت و بۆ ئامانجی تایبەتی بەرگێکی تازەی بەبەردا بکرێتەوە و لەنێو دەقدا ئەرکێکی پێبدرێت. یەکێک لە گرنگترین تایبەتمەندێتییەکانی حەکایەت بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە هۆشیارکردنەوە و وانە و عیبرەت و پەند و ئامۆژگاری و کەڵک وەرگرتن لەخۆدەگرێت، هەروەک دەبینین لە تێڕوانینی عەزیز گەردیدا حەکایەت ((مەبەستێکی تایبەتی تێدایە؛ جا ئامۆژگاری بێ، هۆشیارکردنەوە بێ لە مەترسی، پەند و عیبرەت بێ، سوودوەرگرتن بێ لە ژیان و بەدبەختی خەڵک، هەرچی هەبێ)) (ئیزۆپ، ١٩٨٢، ٣) جگە لەمەش هەندێکجار ڕۆماننووسان وەک سەرچاوەیەکی بەپێز بۆ دەوڵەمەندکردنی ستراکتۆری واتایی و هونەری بەرهەمەکانیان سوود لە حەکایەت وەردەگرن و بەشێوەیەکی هونەری بۆ گوزارشت کردن لە مەبەستێکی تایبەتی خۆیان، پەنا بۆ حەکایەت دەبەن و ئاوێتەی ستراکتۆری ڕۆمانەکانیان دەکەن، ئیدی

لێرەوە بەیەکداچوونی حەکایەت و ڕۆمان دێتەکایەوە و حەکایەت دەبێتە هەوێنی دروستبوونی دەق و بەشدار دەبێت لە بناغەداڕشتنی ڕۆمان، ئەمەش چ وەکو دووبارەکردنەوەی دەقاودەقی حەکایەتەکە وەکو خۆی، چ وەکو وەرگرتنی بیرۆکە، چ وەکو کەرەستە و ئامرازێکی هونەری و ئیستاتیکی کە بابەتەکە دەوڵەمەندتر دەکەن. هەر ئەمەیە وا دەکات دواجار شاکارێکی ئەدەبی جوان و جیاواز دابهێندرێت. (ابابکر، ٢٠٢٢، ٥٩) واتە ڕۆماننووسان لەناو دەقی ڕۆمانەکانیاندا بە تێڕوانینێکی تازە و بە مەبەستی جۆراوجۆر و بەخشینی مەدلولی نوێ بەرخورد لەگەڵ حەکایەت دەکەن، لەناو دەقی ڕۆماندا سەرلەنوێ ئاکتیڤی دەکەنەوە، ئەرکی تازەی پێ دەبەخشن و بەرگێکی تازەی بە بەردا دەکەنەوە.

- بەیەکداچوونی ژانری ڕۆمان وحەکایەت لە (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ)دا

بەختیار عەلی لە ڕۆمانی (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ)دا بەشێوازێکی هونەری بەرخورد لەگەڵ حەکایەت دەکات، چەند حەکایەتێک ئاوێتەی بونیاتی ڕۆمانەکەی دەکات، دەلالەتی تازەیان پێ دەبەخشێت. لە ئاکامی بەیەکداچوونی هەردوو دەقدا گۆڕانکاریی بەسەر تۆپۆگرافیای ڕۆمانەکەدا دەهێنێت و ئیستاتیکایەکیش بە گێڕانەوەکان دەبەخشێت.

لەم ڕۆمانەدا کارەکتەری بارۆنی خەیاڵ یەکێکە لە کارەکتەرە سەرەکییەکان و سروشتی کەسایەتییەکی دەسەڵاتخوازی هەیە، بەرپرسیاریەتی گەڕەکی پیاوە دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتووەکانی لە ئەستۆدایە، ئەو گەڕەکە لە ڕۆمانەکەدا بە گەڕەکی نوێمیران ناسراوە. ئەم کارەکتەرە، کارەکتەرێکی ترسناکە و هەموو دەسەڵاتەکەی بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی و دەستەمۆکردنی ئەوانیدی بەکاردێنێت. واتە، بارۆنی خەیاڵ ڕۆڵی ڕاستەقینەی دەسەڵات ناگێڕێت، بەڵکو بۆ بەرژەوەندی کەسێتی خۆی دەسەڵاتەکەی بەکاردێنێت، وەکو کەسایەتییەکی نەرێنی دەردەکەوێ و کەسە بە توانا و لێهاتووەکان بە سامان دەکڕێت یان لەپێناو بەرژەوەندی خۆی

دەستەمۆیان دەکات و دەیانخاتە ناو نەخشەو پڕۆژەکانی خۆی. ئەگەر ڕازی نەبوون، ئەوا بە ڕێگەی دیکە دەیانشکێنێ یان لەناویان دەبات، ((بارۆنی خەیاڵ و دەسەڵاتداران هەر کەسێ لێیان یاخی بێت هەوڵی کڕین و شکاندنی دەدەن، یاخود لە ڕێگای سۆزانییەکانەوە، تووشی گرفتی مۆڕاڵی دەکەن و قەزێی ئەخلاقی بۆ دروست دەکەن.)) (نەجمەدین، ٢٠٠٩، ٢٤٨).

هەر لە دەقەکەدا ڕۆماننووس کارەکتەرێکی بەناوی ماجیدی گوڵ سۆلاف یان ماجەلانی خەیاڵ سازکردووە، ئەم کارەکتەرەش یەکێکە لە کارەکتەرە سەرەکییەکانی ڕۆمانەکە و لەبەرەی ڕوناکبیراندایە دژ بە بارۆنەکان، ((کاری بەختیار لەم ڕۆمانەدا دروستکردنی مۆدێلێکی تازەی ڕۆشنبیرییە.. ڕۆشنبیرێک کە بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ دەسەڵاتدا دانووستان نەکات.)) (نەجمەدین، ٢٠٠٩، ٢٠٢) لە دەقەکەدا کارەکتەری ماجیدی گوڵ سۆلاف بە ئازایەتییەکی زۆرەوە خۆی دەخزێنێتە ناو بارۆنەکان*، بۆئەوەی بچێتە بنجوبنەوانی کوشتنی کارەکتەری موورادی چینی و باران شوکر و بە نهێنی تەرمی باران شوکر لە گۆڕێکی نهێنی ناو گەڕەکی نوێمیران بۆ کەسوکارەکەی بێنێتە دەرەوە. بۆ ئەم ئامانجەش کارەکتەری ماجید لە ڕێگای ناسینی کارەکتەری میر سەفین یان بارۆنی بووکەشوشەوە کارێک لە نوێمیران پەیدا دەکات، ئەویش بریتییە لەوەی، وەکو مامۆستا، شەوانە حەکایەت بۆ منداڵی بارۆنەکان لە گەڕەکی نوێمیران بگێڕێتەوە، هەروەک بارۆنی بوکەشوشە لەبارەی کارەکەی پێی دەڵێت: ((«**ماجید سۆلاف، ئیشەکەی تۆ شتێکی قورس نییە، دەبێت حیکایەت بۆ کچ و کوڕێکی منداڵ بگێڕیتەوە. یەکێکیان کچی بارۆنی سێبەرە و ئەوی دییان کوڕی بارۆنی مەیکەدەیە. من دەمێ وەختە ئاگادارم، منداڵەکان هەر دووکیان غەمۆکی و بێکەسن، ئەم نوێمیرانە مەلعونە بۆ منداڵان جێگایەکی خۆش نییە. بۆ پیاوان خۆشە، بۆ ژنان بەهەشتە، بەڵام بۆ منداڵان نا، جێگایەکی خۆش نییە. ئێستاش نازانم چ شتێک منداڵان دڵخۆشدەکات؟ گەرچی بیست ساڵە بوکەشوشە فرۆشم و گەورەترین بازرگانی یاری منداڵانم، بەڵام ئێستاش بە ڕوونی لە دڵی منداڵان تێناگەم.**))(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ، ٢٠٠٨، ٢٩١).

سەرەتا کارەکتەری ماجیدی گوڵ سۆلاف هەر شەوێک دوو حەکایەت بۆ دوو منداڵ بەناوی (نەونیگا و سیوان) دەگێڕێتەوە، لە ماوەیەکی کەمدا حەکایەتەکانی لە نوێمیران دەنگدەداتەوە، دواتر دەبێتە حیکایەتخوانی منداڵی هەموو بارۆنەکان. بۆیە لە سۆنگەی کارەکتەری (ماجیدی گوڵ سۆلاف)ەوە حەکایەت دەگاتە نێو دەقی ڕۆمانەکە و لەگەڵی بەیەکدادەچێت. بەمچەشنە حەکایەت بە خاسیەتە تایبەتمەندییەکەی خۆیەوە لە رۆمانەکەدا بەر زەینی خوێنەر دەکەوێت. ئەمەش دوای ئەوەی لە میانەی گێڕانەوەی حەکایەت بۆ منداڵەکان، لە نوێمیران کچێکی شۆخ بەناوی (تیشکان تاهیر) خۆی بە (ماجیدی گوڵ سۆلاف) دەناسێنێت و پەیوەندییەکی بەهێز لە نێوانیاندا دروست دەبێت.

کارەکتەری لاوەکی (تیشکان تاهیر) لەناکاو ڕۆژێک دەچێتە ماڵی (ماجیدی گوڵ سۆلاف)و ئەویش هەر زوو هەست بە ئامانجی هاتنی ئەو کچە بۆ ماڵەکەی دەکات، هەروەک ماجید بە (تیشکان) دەڵێت: **((تیشکان لەوانەیە من زۆر ئەزموونم نەبێت، بەلام پیاوێکی بێعەقڵ نیم، دەزانم تۆ لە چ دنیایەکەوە هاتوویت بۆ لای من))** (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٣٢) .

لەم سەردانەدا کارەکتەری (تیشکان تاهیر)، داوای گێڕانەوەی حەکایەتێک لە (ماجیدی گوڵ سۆلاف) دەکات، ئەویش بە وریاییەوە حەکایەتێک بە بەرگێکی نوێی هێماگەری لە بارەی هزرینی ملکەچ نەکردن و نەچەمین و هەوڵی زۆری ئەسپناسێکی شارەزا لە هەمبەر ئەسپێکی یاخی بۆ کارەکتەری (تیشکان) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: **((هەبوو نەبوو لە شارێکی ئەم دونیا گەورەیەدا ئەسپناسێکی زۆر شارەزا هەبوو، حەزیدەکرد هەموو ئەسپی جوانی دونیا هی خۆی بن، بەوەدا زۆر لە دەستەمۆکردنی ئەسپی کێویدا شارەزابوو، دەیتوانی کێویترین ئەسپ رامبکات و جڵەوی بکاتە مل، ئەو ئەسپبازە بە جۆرێک شارەزابوو، بەجۆرێک لە هونەری جڵەوکردندا لێزان بوو، هیچ کەس لە دونیادا نەیدەوێرا گومان لە توانای بکات، هەر کەسێک گومانی هەبووایە ئەو دەییوت بڕۆ کێویترین و ناڕامترین ئەسپی دونیام بۆ بهێنە تا بۆتی دەستەمۆبکەم. هەر کەسێک ئەسپی زۆر سرکی هەبایە کە**

هەرگیز دەستەمۆنابێت، دەینارد بە دوای ئەو مامۆستایەدا. ئەسپێکیش چییە لە دونیادا لە دەستی دەرنەچووبوو. ڕۆژێک ئەسپناسێکی دیکەی وەک خۆی و مەیتەرێکی دۆستی هاتە لای و هەواڵی ئەسپێکی لە کێڵگەی یەکێک لە ئەسپدارە ناودارەکانی وڵاتەوە بۆهێنا، ئەسپێک بە هیچ مەیتەر و ڕامچییەک دەستەمۆ ناکرێت و ڕاناگیرێت و سمکۆڵانی هێور ناکرێتەوە. مامۆستای گەورەی ڕامکردن کە تا ئەو کات جڵەوی لە ملی هەزاران ئەسپ کردبوو، ئەم هەواڵە دڵخۆشیکرد. مامۆستا پێیوابوو هەلێکی گەورەی دەستکەوتووە هونەری خۆی تاقیبکاتەوە و توانای خۆی بەڕاستی بسەلمێنێ. بەرەو کێڵگەی ئەو ئەسپە کێوییە ڕۆیشت و بەتەمابوو هەر زوو بە خۆی و مەدالیایەکی دیکەی دەستەمۆکردنەوە بگەڕێتەوە.)) (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٥٩).

(ماجیدی گوڵ سۆلاف) بەبێ پچڕان لە گێڕانەوەی حەکایەتە هێماگەرییەکەی سەبارەت بە ڕام نەبوون و ملکەچکردنی ئەسپەکە و نائومێدی ئەسپناسە پسپۆڕەکە بەردەوام دەبێت، کە دەلالەت لە مرۆڤی یاخی دەکات، هەروەک لە درێژەی حەکایەتەکەدا دەڵێت: **((مامۆستاکە دەگاتە شوێنی نیازی خۆی و لەوێ تەماشادەکات، ئەسپێکی سپی سەرکەش دەبینێت کە یاڵێکی چڕ و ئاوریشمینی هەیە. ئەسپێک هێند بۆنی مەیتەر و هەناسەی مرۆڤی بەسەردا دەچێت، وەک شێت دەکەوێتە سمکۆڵان و کوڕژن و بازبازێن و جووتە. ئەسپبازی شارەزا کە واحیسابدەکات هیچ ئەسپێک لەسەر زەویدا نییە ئەو نەتوانێت ڕامیبکات، چەند ڕۆژ و چەند هەفتە دەکەوێتە هەوڵی نەرمکردن و هێورکردنەوەی ئەو ئەسپە شێتە و سوودی نییە. سەختی ئیشەکە و جوانی ئەسپەکە وەها دەچنە دڵی ڕامچییەکەوە بڕیاردەدات ژیانی خۆی بۆ دەستەمۆکردنی ئەو ئەسپە تەرخانبکات، بە نرخێکی بەرز ئەسپەکە لە خاوەنی دەکڕێت و بە فەلاکەت بەرەو ماڵ و کێڵگەی خۆی دەیگوازێتەوە و لە سەر زەوی و مەزرای خۆی بەرەڵای دەکات. ڕۆژان دێن و ڕۆژان دەڕۆن، مانگان و ساڵان تێدەپەڕن و ئەو پیاوە هەموو هونەری خۆی و هونەری ئەسپبازانی تر بەکاردەهێنێت و ئەو ئەسپەی بۆ دەستەمۆ ناکرێت... دوای چەند ساڵ ئیش دەگاتە ئەو بڕوایەی**

هەندێک ئەسپ هەن هەرگیز دەستەمۆنابن، مرۆڤێک نییە بتوانێت زینیان بکات و جڵەویان ئاسان ڕاکێشێت و بەو ڕێگایەدا بیانبات کە ئەو دەیەوێت، ئیدی تفەنگەکەی هەڵدەگرێت و لە گەرمەی نائومێدیدا ئەو ئەسپە سپییە دەکوژێت... مەیتەرچی شارەزا کە عەشقێکی زۆری ئەسپی لە دڵدایە، پێیوایە تاکە ڕێگایەک بۆ ئەوەی خۆی بژی و ڕەنجی مانای هەبێت، ئەوەیە ئەو ئەسپە بکوژێت. هەموو ئەو ئەسپانەی کە دەستەمۆنابن دەبێت بکوژرێن)) (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٥٩ ـ ٥٦٠).

لەم حەکایەتەدا ڕۆماننووس بەکارهێنانی هێزی زەبروزەنگ لە میانی ئەسپناسێکەوە دەخاتەڕوو، کە تێیدا ئەسپناسەکە کاتێک هەموو توانا و هێز و لێزانییەکانی خۆی تاقی دەکاتەوە و ناتوانێت ئەسپە سپییە یاخییەکە ڕام بکات و دواجار شکست دێنێت، بۆ داپۆشتنی شکستەکەی بە گرتنەبەری ڕێگای کوشتن، ئەسپەکە لە خەیاڵی خۆی دەسڕێتەوە و دەکوژێت، بەمەش لە حەکایەتەکەدا وێنەی دڵڕەقی هێزی زەبروزەنگ بەسەر هێزی یاخیبوون و ملکەچنەبوون بە ڕوونی نیگار کراوە. لەپاڵ ئەمەشدا، ئەو حەکایەتە ئەوە دەسەلمێنیت، کاتێک مرۆڤی بە زەبروزەنگ ناتوانێت دەست بەسەر شتێکدا بگرێت، ئەوا دەست بۆ وێرانکاری دەبات. ئەم مرۆڤە بە زەبروزەنگانەش هەر پێگەیەکیان لەناو کۆمەڵگە هەبێت، زەبروزەنگ دروست دەکەن، هەربۆیە، بە مرۆڤی ترسناک لەقەڵەم دەدرێن بەرامبەر بە مرۆڤ و گیاندار و ژینگە.

بە یەکداچوونی ئەم حەکایەتە لەگەڵ ڕۆمانەکەدا، زیرەکی ڕۆماننووس دەردەخات لە بەکاربردنی حەکایەتێک، کە تێیدا بەشێوەیەکی هونەری و ئەدەبی پەیامێک لە حەکایەتبێژێکی وەکو (ماجیدی گوڵ سۆلاف) ئاراستەی کارەکتەری بارۆنی خەیاڵ دەکرێت کە لە پشت دەرکەوتنی (تیشکان تاهیر) بەدی دەکرێت، کاتێک بارۆنی خەیاڵ کارەکتەری (تیشکان تاهیر)ی وەک هەواڵگر بەکارهێناوە بۆئەوەی دەست بەسەر خەیاڵی جوان و داهێنەرانەی (ماجید) دا بگرێت و ئەو هێزە ئەفرێنەرە بخاتە ناو پرۆژەکانی خۆی و سوود لە هێزی خەیاڵی جوانی ئەو حەکایەتبێژە وەربگرێت، بەڵام (ماجید) لە ڕێگەی ئەم حەکایەتەوە، ئەو کەسەی (تیشکان تاهیر)ی ناردووە بە تەواوی

تێدەگەیەنێت کە ئەم لەو کەسانە نییە بیخەنە خزمەتکردنی پرۆژەکانی خۆیان و ڕام و دەستەمۆی بکەن. بەمەش دەردەکەوێ هێنانەوەی ئەم حەکایەتە لەناو ڕۆمانەکەدا جگە لەوەی هارمۆنیایەکی ئیستاتیکی بە ڕۆمانەکە بەخشیووە، بە ڕوونی دەردەکەوێ ڕۆمانەکە بەرخوردێکی هونەری لەگەڵ دەقەکەدا کردووە و وزەی لە حەکایەتەکە وەرگرتووە. بەم شێوەیە، ڕۆماننووس لە ڕێگەی دیاردەی بەیەکداچوونی ژانرە ئەدەبییەکانەوە دەرفەتی بە حەکایەت داوە لەناو بونیاتی ڕۆمانەکەیدا بە بەرگێکی نوێ دەربکەوێت و گوزارشت لە تێمایەکی نوێی نێو سەردەمی ئەمڕۆ بکات و پەیامێکی ناڕاستەوخۆ بۆ گوێگری حەکایەتەکە لەدوورەوە بنێرێت. هەروەک لەم هێلکارییەدا ڕوون کراوەتەوە:

نێرەر ← کەناڵ ← وەرگر نێرەر (ماجیدی گوڵ سۆلاف) ← ناردنی پەیام (حەکایەتی ملکەچنەکردن و نەچەمین) ← کەناڵ (تیشکان تاهیر) ← وەرگر (بارۆنی خەیاڵ).

لێرەدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە (بەختیار عەلی) لە ڕۆمانی (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ)دا، هونەرکارییەکی زۆری لە بەیەکداچوونی حەکایەت و ڕۆمان بەکارهێناو، بەوەی ئامانجێکی جوانیناسانەی لە ڕووی تەکنیکییەوە لە پشت حەکایەتەکە حەشارداوە تێیدا بە بەرگێکی نوێی هێماگەری گوزارشت لە کەسایەتی ڕوناکبیری سەربەخۆ و مرۆڤی یاخی و هزرینی (نەچەمین) بەرامبەر بە هێزی زەبروزەنگ دەکات، بۆ ئەم مەبەستەش پەنای بۆ گێڕانەوەی حەکایەت بردووە و دوو سەردەمی کۆن و نوێی بەیەک گرێداوە و کەڵکی لە شێوازی نووسینی ڕۆمانووسانی ئەمریکای لاتینی وەرگرتووە، ((پەنابردنی ڕۆماننووسانی کورد بۆ دەقی فۆلکلۆری کوردی و جیهانی بەشێکی لەژێر کاریگەری ڕۆماننووسانی ئەمریکای لاتینیدا بووە. ڕۆماننووسانی ئەو کیشوەرە بەوە ناسراون، کە زۆر بایەخیان بە فۆلکلۆری

خۆیان و فۆلکلۆری جیهانی داوە و لە ڕۆمانەکانیاندا بە شێوەیەکی نوێ و بۆ مەبەستێکی نوێیان مەزراندووە.)) (ئەڵوەنی، ٢٠١٢، ١٤٠) بەم ڕەنگە ڕۆماننووس توانیویەتی بەشێکی گرنگ لە بونیاتی ڕۆمانەکەی بە حەکایەت ڕەنگرێژ بکات. لەگەڵ ئەمەشدا، بەیەکداچوونی هەردوو دەقی حەکایەت و ڕۆمانەکە واتایەکی گونجاوی تێدا بەرجەستەدەبێت، کە بە دیوێک ماجیدی گوڵ سۆلاف بە گێڕانەوەی ئەم حەکایەتە هەست بە سەربەخۆیی خۆی دەکات و واتا و ئاماژەکانی ناو حەکایەتەکە جێگیر دەکات، بەدیوەکەی دی خواستەکانی بارۆنی خەیاڵ ڕەت دەکاتەوە. جگە لەمەش، زمانی پڕچێژ و جوانی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە خۆی بەسەر زمانی سادەی گێڕانەوەی حەکایەتەکەدا سەپاندووە و جوانیی بە حەکایەتەکە بەخشیووە و ئاستی گێڕانەوەی ڕۆمانەکەی بەرز کردووەتەوە. بەمشێوەیە دواجار بەیەکداچوونی حەکایەت و ڕۆمان لەسەر ئاستی شێوازی کۆکردنەوە هاتۆتەئاراوە، کە تێیدا پێکهاتەی واتایی و پرۆسێسی دروستکردنی مانا و پێکهاتەی هونەری حەکایەت بە شێوەیەکی هارمۆنی تێکەڵ بە بونیاتی ڕۆمانەکە بووە و خوێنەریش بە ئاسانی تایبەتمەندێتییەکانی حەکایەتەکە لە بونیاتی ڕۆمانەکەدا دە دۆزێتەوە.

جگە لەم حەکایەتە، بەختیار عەلی، هەر لەم ڕۆمانەدا، حەکایەتێکی دیکە ئاوێتەی دەقەکە دەکات، کاتێک کارەکتەری (تیشکان تاهیر) جارێکی دی سەردانی (ماجیدی گوڵ سۆلاڤ) لە ماڵەکەی دەکات. لەوێ، فێڵبازانەو لیپۆکئاسا، داوای گێڕانەوەی حەکایەتێکی دیکەی لێ دەکات. ئیدی جارێک خۆی و جارێک وەگێڕی هەمووشتزان لە دەقەکەدا دەنگیان دەبیسترێت، سەرەتا تیشکان تاهیر دەڵێت: ((**هاتووم حیکایەتێکم بۆ بکەیت، خەوم لێبکەوێت ... من چەند شەوە تێر نەخەوتووم. هاتە سەر جێگاکەم و لەسەرەخۆ لەسەر پێخەفەکەم پاڵکەوت و ووتی «حیکایەتێکی خۆش بۆ کچێکی وەکو من دەستبدات»**)) (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٣٢) .

بەم شێوەیە دەبینین (ماجیدی گوڵ سۆلاڤ) جارێکی دی حەکایەتێکی درێژ لەبارەی (کچێکی میرزادە و بولبولێک) بۆ هەریەک لە وەرگر و

کارەکتەری (تیشکان تاهیر)ی بۆگێڕەوە دەگێڕێتەوە، بەمەش حەکایەت ئاوێتەی پێکهاتەی ڕۆمانەکە دەبێت کاتێک (ماجیدی گوڵ سۆلاف) دەڵێت: **((منیش بە هێواشی لە تەنیشتییەوە دانیشتم و دەستێکی بچوکم بە قژیدا هێناو حیکایەتێکی درێژم بۆ کرد دەربارەی کیژە میرزادەیەک کە خاوەنی سەدان ماڵ و باغ و کۆشکی گەورەیە، کۆشکەکان هەموو شتێکی جوانی دونیایان تێدایە، هەموو جۆرە زێڕ و یاقووت و مەرجانێک، سەدان خزمەتکار و بەردەستی هەیە، ئەمیرەکان لەملاولای دونیاوە پەیتا پەیتا بۆ خوازبێنی ئەو دێنە بەر دەربار، بەڵام کچەکە بەهیچ شتێک دڵی خۆش نییە و بەردەوام دەگری، چونکە هێند دەوڵەمەندە نازانێت حەز لە چی بکات ... ئەوەندە زەنگینە هەر شتێکی لە دونیادا بوێت دەتوانێت بە ئاسانی پەیدایبکات. ڕۆژێک لە ماڵ دێتەدەرێ و دەیەوێت بەدوای شتێکی عاسی و سەختدا بگەڕێ کە پەیداکردنی قورس بێت، دەیەوێت لە دونیادا شتێک بدۆزێتەوە کە بۆی نەبێت و نەتوانێت بیکڕێت و بیکات بە موڵکی خۆی تا لەزەتی پەیداکردن و کڕینی شتی سەخت و ناوازە بچێژێت ... چەند شار دەگەڕێت و چەند زەمین تەیدەکات، لە هەر جێگایەک هەر شتێکی بەدڵ بێت دەیکڕێت و هەر ئادەمیزادێک مەبەستی بێت دەیکات بە ئیشکەری خۆی))** (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٣٢).

(ماجیدی گوڵ سۆلاڤ) لە درێژەی گێڕانەوەی حەکایەتی کچە میرزادەکە ئاماژە بە خەیاڵی داهێنەرانەی کوڕێکی هەژار دەکات، کە دەبێتە خاڵی وەرچەرخانی ژیانی کچە میرزادەکە، ئەمەش دوای ئەوەی کچە میرزادەکە هەموو دونیا دەگەڕێت **((تا ڕۆژێک دەگاتە ماڵێکی لاتەریک و شوێن چەپەکی سەر دووڕیانێکی گەورە، لەدەرەوە گوێی لە دەنگی بولبولێکی ئێجگار سیحراوی دەبێت، بولبولێکی دەنگخۆش و بێوێنە. کە دەچێتە ژوورەوە تەنیا گەنجێکی جوان دەبینێت کە لە بەر پەنجەرەیەکدا وەستاوە و وەک بولبول دەخوێنێت. کچەکە کە ڕاهاتووە هەموو شتێکی دونیا بکڕێت، بە کوڕەکە دەڵێت «دەتوانم ئەو بولبولەت لێبکڕم کە دەخوێنێت؟». کوڕەکە داوەتی کیژە ئەمیرەکە دەکات و دادەنیشێت، لەسەرەخۆ حیکایەتی خۆی بۆ دەگێڕێتەوە و**

پێیدەڵێت ئەو بولبولە تاکە شتێکی دونیایە کە ناکڕدرێت و نافرۆشرێت، چونکە ئەو بولبولە هیچ نییە جگە لە تەیرێکی خەیاڵی کە بە دەیان ساڵ ئیش لە سەری خۆی و گەروی خۆی و ڕۆحی خۆیدا دروستیکردوە. ئەوە شتێکە نافرۆشرێت و ناکڕدرێت. کیژەکە شەیدای ئەوە دەبێت ئەو بولبولە بکڕێت و بیکات بە موڵکی خۆی، هێدی هێدی دەکەوێتە سەوا و مامەڵە لەگەڵ ئەو کوڕەدا و سوودی نییە، نیوەی کۆشکەکانی خۆی دەداتێ بەرابەر ئەو بولبولە و سوودی نییە، سێ بەشی کۆشکەکانی دەداتێ و سوودی نییە، هەموو سامان و ماڵی خۆی دەداتێ و سوودی نییە، خۆشی پێدەبەخشێت هەر بێسوودە. دواجار کە کیژەکە وەختە دەگاتە شێتی، کوڕەکە پێیدەڵێت «خانم من ساڵەهای ساڵە دەزانم ڕۆژێک دێت تۆ دێیت و بۆ ئەو شتە دەگەڕێیت کە ناتوانیت دەستت پێیبگات. بۆئەوەی تۆڵەی ئەو هەموو نەدارییەی خۆم بکەمەوە شتێکم دروستکرد کە تۆ هەرگیز ناتوانیت بیگریت و بیکڕیت و ببیتە خاوەنی ... ئەوە جیاوازی نێوان سامانی من و سامانی تۆیە، من شتێکم هەیە کە تۆ ناتوانیت ببیتە خاوەنی، بەڵام تۆ شتێکی وەهات نییە، خەڵکی تر نەبنە خاوەنی. خانم شتە خەیاڵییە جوانەکان بە تۆ ناکڕدرێت و ناتوانیت تۆ بیکەیت بە موڵکی خۆت، خانم هەمیشە شتێک لە دونیادا هەیە تۆ ناتوانیت داگیری بکەیت، حیکمەتی خوێندنی ئەو بولبولە خەیاڵییەی من ئەوەیە. ئەوە بولبولێکە دەتکوژێت و پێیناگەیت». ئا بەوجۆرە کیژە زەنگین و ساماندارەکە تووشی دەردێکی کوشندەبوو، بۆ هەر کوێیەک دەچوو دەنگی ئەو بولبولە لە ناوەوە دەیخوارد و لەسەریدا دەزرینگایەوە ... تا دواجار شێتی و حەسرەت بڕستیان لێبڕی و دوای چەندین مانگ نەخۆشی سەخت گیانی سپارد و هەرگیز جارێکی دی بە بیستنی سەدای ئەو بولبولە سیحراوییە شادنەبوو»))
(غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٣٢-٥٣٣).

لەم حەکایەتەدا ڕۆماننووس بەراوردی هێزی هونەر لە میانی کوڕێکی زەنگین بە وزەی هونەر و هونەرمەندێتی لەگەڵ کچێکی میرزادەی دەوڵەمەند بە موڵک و سامان دەکات. حەکایەتەکە ململانێی نێوان دەسەڵاتی هونەر و دەسەڵاتی موڵک و سامانی تێدا بەرجەستەیە. کچەمیرزادەکە گوزارشت لەدەسە

ڵاتی سەروەت و سامان دەکات و دەسەڵاتی هونەریش لای کوڕەکە لەباڵندە دەنگۆشەکەدا بەرجەستەیە. کاتێک کچە میرزادەکە ناتوانێت باڵندە دەنگخۆشە کە بکڕێ، بەواتایەکی دی، ناتوانێت دەسەڵاتی بەسەریدا بسەپێنێ، بەمەراقە وە سەر دەنێتەوە، چونکە هەموو هەوڵێکی بۆ دەرکردنی ئەو باڵندە دە نگخۆشە لەخولیا و خەیاڵی خۆی، دواجار، بێهوودە دەبێ. بەمەش لە حەکایەتەکەدا بەختیار عەلی وێنەی سەرکەوتنی دەسەڵاتی هونەر بەسەر دەسەڵاتی میرایەتی وێنە دەکێشێت.

بەیەکداچوونی ئەم حەکایەتانەش بە ڕۆمانی غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ وەنەبێ بێکاریگەری بەسەر ڕەوتی ڕووداوەکان تێپەڕن، بەڵکو کاریگەری گەورە بەسەر پەیوەندی نێوان کارەکتەرەکان بە تایبەتی پەیوەندی نێوان تیشکان تاهیر و بارۆنی خەیاڵ و ماجیدی گوڵ سۆلاف بەجێدێڵن. لەئە نجامدا ڕووداوەکان بەرەو ئاراستەیەکی ترسناک دەبەن، بە تایبەتی کاتێک بارۆنی خەیاڵ تێدەگات، کە ماجید نابێت بە بەشێک لە پرۆژەکانی و ملکەچی داواکارییەکانی نابێت. بۆیە، بەدیوێکدا تۆمەتی بەدمۆڕاڵی بۆ دروست دەکات، بەدیوێکی دیکەشدا بەهۆی گێڕانەوەی ئەم حەکایەتانەوە، دواجار، بارۆنی خەیاڵ لە ماجید نائومێد دەبێت، وەک کەسێکی ترسناک لێی دەڕوانێت و لەسەر ڕەهەندی قووڵایی ماناکانی حەکایەتەکە بەندی دەکات، چونکە پرۆسێسی دروستکردنی مانا لەم حەکایەتانە لەسەر بنەمای یاخیبوون و چەمکی نەچەمین هەڵچنراوە. ئەمەش لەو گفتوگۆیەدا، کە دەربارەی پەیامی حەکایەتەکە دەکرێت و بەهۆیەوە ماجید بەند دەکرێت. بارۆنی خەیاڵ لە گرتووخانە ڕوو لە ماجید دەکات و پێیدەڵێت: **((ئەو کاتەی ئەو دوو چیرۆکەت بۆ تیشکان گێڕایەوە، دەتزانی ئەو چیرۆکانە دەگەنەوە لای من؟))** (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٧٤) لێرەدا سەرەداوی گێڕانەوە دەگوازرێتەوە بۆ لای ماجیدی گوڵ سۆلاف و لە وەڵامدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت: **((سەرو ڕوخساری بارۆنم گەلەک گەرم و نائاسایی هاتە بەرچاو، پێدەچوو بارۆن تایەکی قورسی هەبێت گووتم «جەنابی بارۆن دەمزانی دەگاتە بارۆنەکان، بەڵام نەمدەزانی دەگاتە کێ». بە توڕەییەوە گووتی «ویستت بڵێیت ناتوانین ئەو**

باغە خەیاڵیانە ببینین کە لە ڕۆحتدایە، ناتوانین دەستەمۆتبکەین، ناتوانین لە جیهانی تۆ نزیکببینەوە، تۆ لە دونیایەک و ئێمە لە دونیایەکی تردایین؟». بێئەوەی دوودڵبم گووتم «ئەگەرچی من باغی خەیاڵیم نییە وەک جەنابتان دەفەرموون. بەڵام بەڵێ، جەنابی بارۆن... بەڵێ، ویستم وابڵێم»)) (غەزەلنوس، ٢٠٠٨، ٥٧٤).

بەم شێوەیە، ئەم دوو حەکایەتە پێگەیەکی گرنگیان لەناو ڕۆمانەکەدا هەیە و بەیەکداچوونێکی بەهێزیان لە ڕووی دارشتنی مانا و دارشتنی هونەری ڕۆناوە بۆ وێنەکێشانی دوو دونیای جیاواز، کە بریتین لە دونیای دە سەلاتداری ڕۆژگار و دونیای هونەر و ڕووناکبیری و خەیاڵکردن، کە خەون و خولیاکانیان بەیەک ناگەن، چونکە هەردووکیان تایبەتمەندی دونیای تایبەت بە خۆیان هەیە. بەم شێوەیە، دەردەکەوێت حەکایەت لە ڕۆمانەکەدا هەر تەنیا بۆ خۆشی نەخراوەتەڕوو، بەڵکو وەک هێزی ڕزگارکار و فریادڕەس لە ڕۆمانەکەدا وێنە کێشراوە و بەیەکداچوونی ئەم حەکایەتە بە ڕۆمانەکە لە چوارچێوەی دروستکردنی مانا و بونیاتە هونەرییەکەوە، هارمۆنییەکی جوانی تێدا بەرجەستە دەبێت. بێجگە لەمەش، ئیستاتیکایەکی سەرنجڕاکێشی بە دەقەکە بەخشیووە، چونکە سەردەمەکان تێیدا بەشێوازێکی هونەری دەگۆڕێ، کاتێک خوێنەر ئەم حەکایەتانە لەناو ڕۆمانەکە دەخوێنێتەوە، وچانێک لەناو گێڕانەوەی ڕۆمانەکە وەردەگرێت و دەپەڕێتەوە بۆ ناو دونیای حەکایەت و ئاوێتەی کەشێکی جوانی نێو ڕۆژگارێکی دێرین و جیاوازتری سەردەمی واقیعی مۆدێرنی نێو ڕۆمانەکە دەبێت. لە ئەنجامدا دەقەکە واتا و دەلالەتێکی نوێ وەردەگرێت.

بەم شێوەیە، ڕۆماننووس دوو حەکایەتی ئاوێتەی ڕۆمانەکەی کردووە، کە تێمای هەریەک لە حەکایەتەکان بەدوو مەبەستی جیاواز خراونەتەڕوو و دوو ئاکامی جیاوازیان هەیە، لە حەکایەتی یەکەمدا، بکەر، کە ئەسپناسەکەیە، ئەسپە یاخیبووەکە دەکوژێت، کەچی لە حەکایەتی دووەمدا، بکەر، کە کچە میرزادەکەیە، خۆی دەکوژێت. لە چوارچێوەی هەردوو حەکایەتەکەشدا کارەکتەری ماجید لە ڕێگای گێڕانەوەی حەکایەتەوە پەیامی خۆی ئاراستەی

بەرامبەرەکەی دەکات.

بەم چەشنە، بەیەکداچوونی ژانری حەکایەت و ڕۆمان لەسەر ئاستی شێوازی کۆکردنەوە لە ڕۆمانی (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ)، بەشێوەیەکی داهێنەرانە لەلایەن بەختیار عەلی ڕۆماننووسەوە بەرخوردی لەگەڵدا کراوە و حەکایەت بە شێوەیەکی هارمۆنی ئاوێتەی پێکهاتەی دەقەکە بووە و لەنێو کەشێکی ئیستاتیکییدا تەشویق و چێژی خوێندنەوەی لای خوێنەر شیرینتر کردووە، دواجار لەسەر ئاستی مانا، دەلالەتی یاخیبوون و ملکەچنەکردنی گەیاندووە.

ئەنجام

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتین بەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١- ژانری ڕۆمان خودان فۆرمێکی کراوەیە، لە توانایدایە ژانرە ئەدەبییە کان وەک ئامرازێکی هونەری لەناو قەوارەکەیدا، بەبێ هیچ بەربەستێک لەخۆبگرێت، ئەمەش لەپێناو هێنانە ئارای بەرهەمێکی تازە لەسەر بنەمای بەزاندنی پەرژینی نێوان ژانرەکان و بە هونەریکردنی زیاتری ڕۆمانەکە و لەزەت بەخشینی ئیستاتیکی بە خوێنەر و ڕۆنانی داهێنان لە نێو فەزای دەقدا، ڕۆمانی (غەزەلنووس و باغەکانی خەیاڵ) ی بەختیار عەلی یەکێکە لەو ڕۆمانانەی لەسەر بنەمای بەیەکداچوونی ژانرەکان هەڵچنراوە و چەندان حەکایەت ئاوێتەی ڕۆمانەکە بووە، ئەم حەکایەتانەش کاریگەرییان بەسەر کۆی دەقەکە بەجێهێشتووە و ئستاتیکایەکی سەرنجڕاکێشیان بە ڕۆمانەکە بەخشیووە.

٢- بەختیار عەلی لە حەکایەتی (ئەسپناسە شارەزاکە)دا رابردوویەکی دوور و زەمەنێکی کۆنی نێو حەکایەت و ژیانێکی نوێی نێو سەردەمی تازە ئاوێتەی یەکتر دەکات. لە میانەی ئەم حەکایەتەدا هێزی زەبروزەنگ بە لێهاتوویی ئەسپناسێک دەچوێنێت و بەراوردیان بەیەک دەکات، کە تێیدا ئەسپناسەکە کاتێک هەموو توانا و هێز و لێزانییەکانی خۆی تاقی دەکاتەوە و ناتوانێت ئەسپە سپییە یاخییەکە ڕام بکات و دواجار شکست دێنێت، ئەوا بۆ

داپۆشتنی شکستەکەی بە گرتنەبەری ڕێگەی زەبروزەنگ و کوشتن، ئەسپەکە لە خەیاڵی خۆی دەسڕێتەوە. بەمەش، لە حەکایەتەکەدا وێنەی دڵڕەقی هێزی زەبروزەنگ بەسەر هێزی یاخیبوون و ملکەچ نەکردن بە ڕوونی خراوەتەڕوو. بەم ڕەنگە، ڕۆماننووس لە ڕێگەی ئەم حەکایەتەوە پرسی یاخیبوونی ماجیدی گوڵ سۆلاڤ و خواستەکانی بارۆنی خەیاڵ تێکهەڵکێشی یەکتر دەکات.

٣- لە حەکایەتی (کچە میزادە و بولبولەکە)دا ڕۆماننووس حەکایەتێکی کۆنی هێناوەتەوە و بەراوردی هێزی هونەر لە میانی کوڕێکی بەهرەمەند بە وزەی هونەر و هونەرمەندێتی لەگەڵ کچێکی میرزادەی دەوڵەمەند بە موڵک و سامان دەکات، تێیدا کچە میرەکە کاتێک دەسەڵاتی بەسەر باڵندە دەنگخۆشەکە و هێزی خەیاڵدا ناشکێت و ناتوانێ دەستەمۆی بکات و بەدەستی بێنێت، لە هەمان کاتدا ناشتوانێت لە خولیا و خەیاڵی خۆی دەری بکات، دواجار بەو مەرەقەوە سەردەنێتەوە و دەمرێت، بەمەش، لە حەکایەتەکەدا بەختیار عەلی وێنەی سەرکەوتنی دەسەڵاتی هونەر بەسەر دەسەڵاتی میرایەتی وێنە دەکێشێت. بە هەمان شێوە ڕۆماننووس ویستوویەتی وێنەی یاخیبوونی کارەکتەری ماجیدی گوڵ سۆلاف بە سەردەمی نوێی ناو ڕۆمانەکە گرێ بدات، بەوەی ماجید ناچێتە ناو پرۆژەکانی بارۆنی خەیاڵ و سەر بۆ داواکارییەکانی دانانەوێنێت. ئەمەش درێژەدانە بە ململانێی نێوان ڕووناکبیران و دەسەڵاتی بارۆنەکان.

٤- هەردوو حەکایەتی (ئەسپناسە شارەزاکە) و حەکایەتی (کچە میزادە و بولبولەکە)، پێگەیەکی گرنگیان لەناو ڕۆمانەکەدا هەیە و بەیەکداچوونێکی بەهێزیان لە ڕووی دروستکردنی مانا و داڕشتنە هونەرییەکەی ڕۆمانەکە) ڕۆناوە بۆ وێنەکێشانی دوو دونیای جیاواز، کە بریتین لە دونیای دەسەڵاتداری ڕۆژگار و دونیای هونەر و ڕووناکبیری و خەیاڵکردن، کە خەون و خولیاکانیان بەیەک ناگەن.

٥- بەختیار عەلی لە ڕۆمانی (غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)دا توانیویەتی بەشێکی گرنگ لە ڕۆمانەکەی بە دوو حەکایەتی هێماگەر

گوزارشت لە یاخیبوون ڕەنگرێژ بکات و بە حەکایەت گوزارشت لە تێمایەکی سەرەکی ڕۆمانەکەی بکات و ئیستاتیکیایەکی سەرنجڕاکێش بە پرۆسەی گێڕانەوە بدات. بەم شێوەیە، دەبینین بەیەکداچوونی حەکایەت و ڕۆمان لەسەر ئاستی شێوازی کۆکردنەوە لە ڕۆمانەکەدا هاتۆتەئاراوە، کە تێیدا پرۆسێسی دروستکردنی مانا و پێکهاتەی هونەری حەکایەتەکان بە شێوەیەکی هارمۆنی تێکەڵ بە ڕۆمانەکە بوون و خوێنەریش بە ئاسانی تایبەتمەندێتییەکانی حەکایەتەکە لە بونیاتی ڕۆمانەکەدا دەدۆزێتەوە، بەمەش حەکایەتەکان تەشویق بە خوێنەر دەدەن و دواجار لەنێو ڕۆمانەکەدا خوێنەر چێژ لە خوێندنەوەی حەکایەتەکان وەردەگرێت.

پەراوێز:

* بارۆن (Baron) لەلای ئەورپییەکان نازناوێکە بۆ چینی ئۆرستۆکراتی بەکاردێت، کە کەسایەتی بەناوبانگ و خانەوادەی ناسراو و خانەدان دەگرێتەوە، واتە بارۆن نازناوێکی ئەرستۆکراتییە لە پاشایەتییە فیۆداڵەکاندا. ئەم پلە لە پلەبەندی فیۆداڵی لە خوار ڤیسکۆنتەوە دێت. لە ئەنجومەنی لۆردەکانی بەریتانیادا نزمترین ئەندامی پلەدارە. سەرچاوەی وشەکە لە زمانی فەرەنسی کۆن لە "بارۆن"ەوە هاتووە، کە بە واتای "جەنگاوەر" یان "ئازاد" دێت. دواتر تێکەڵ بوو و هاوشێوەی وشەی ئینگلیزی کۆن بوو بە"بێرۆن" کە بە واتای "ئاغا" دێت.)).(بارون، ویكيبيديا، https://ar.wikipedia.org)، کەچی لەم ڕۆمانەدا نازناوی بارۆن بۆ ئەو کارەکتەرانە بەکاردێت کە هەریەکەیان بە شێوەی جیاجیا لە ڕێگەی موڵکداری و بازرگانی و حوکمڕانییەوە وەکو کارەکتەری دەوڵەمەند و میرزادە و میر و بازرگانی گەورە ناوبانگیان پەیدا کردووە، حوکمدەکەن و بەرپرسیاریەتییان لە ئەستۆدایە، بەیەکەوە کار دەکەن و لە گەڕەکێکی تایبەت بە ناوی (نوێمیران) دەژین. (نوێمیران) شوێنێکی داخراوە، جگە لە دەستەیەکی باڵا لە پیاوانی گەورەی خاوەن کۆمپانیا و بەڕێوەبەرە گەورەکان و دەوڵەمەندەکان هیچ کەسێکی دی بۆی نییە بچێتە ناوی. بۆیە، لە ڕۆمانەکەدا دەیان کارەکتەر نازناوی بارۆن بە ئەرک و پیشەی جیاواز بەخۆیانەوە هەڵدەگرن وەکو (بارۆنی خەیاڵ، بارۆنی کولەکە، بارۆنی مریشک، بارۆنی ئارد، بارۆنی سێبەر، بارۆنی مەیکەدە، بارۆنی پۆرسەلان، بارۆنی مەدەنی، بارۆنی تووتی..تاد). ئەم

کارەکتەرانە لە ڕۆمانەکەدا دەسەڵاتی بازاڕیان بەدەستەوەیە و وەک کارەکتەری تەماعکار و نێگەتیڤ لە ڕۆمانەکەدا وێنەیان کێشراوە.

سەرچاوەکان:

یەکەم: کتێبەکان

أ-کوردییەکان:

١. ئەڵوەنی، نەجم خالید (پ.ی.د.) (٢٠١٢)، جۆرەکانی دەقئاوێزان لە ڕۆمانی (پێنجەمین کتێب)ی جەبار جەمال غەریب دا، (لێکۆڵینەوەیەکی تیۆری — پراکتیکییە)، بەڕێوەبەرایتیی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، سلێمانی.
٢. ئیزۆپ ١٩٨٢، چیرۆکەکانی ئیزۆپ یان لەناو گیانداران دا، وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: عەزیز گەردی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا.
٣. حەسەن، حەمە فەریق (٢٠١٠)، مەملەکەتی ماسی ـ حیکایەتی فۆلکلۆری، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٤. خەیات، ئاری عوسمان (٢٠١٩)، ڕوانگەی ڕەخنە و ڕوانینی تیۆریی، ، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر.
٥. ڕەسووڵ، عیزەدین مستەفا (د.) (١٩٧٩)، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی.
٦. ڕەسول، شوکریە (پ.د.) (٢٠٠٥)، حیکایەتی فۆلکلۆریی گیانداران، ڕەمزی مار، چاپخانەی شڤان، سلیمانی.
٧. ڕەشید، فوئاد (د.) (٢٠٠٧)، دەقی ئەدەبی "ئەدگار. چێژ. بەها"، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٨. سەراج، عەبدوڵڵا (٢٠١١)، سلێکوک هۆکلێر، لە بڵاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کورد لقی کەرکوک، کەرکووک.
٩. سدیق، شاخەوان (٢٠٢٠)، تێگەیشتن لە ڕۆمان (گفتوگۆی شاخەوان سدیق لەگەڵ عەلی عوسمان یاقووب دەربارەی پرسە ئاڵۆز و تەکنیکە جیاوازەکانی ڕۆمان) ، دیداری ئەدەبی، سلێمانی.
١٠.سدیق، شاخەوان (٢٠٢٢)، دانپیانانەکانی ئەدیبێک (گفتوگۆی شاخەوان سدیق لەگەڵ شێرزاد حەسەندا)، دیداری ئەدەبی، لە بڵاوکراوەکانی دامەزراوەی کەریمی ئەلەکە، سلێمانی.

١١.سیوەیلی، ڕێبوار (٢٠٠٨)، نەتەوە و حەکایەت، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر.
١٢.عەلی، بەختیار (٢٠٠٨)، غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.
١٣.مەحویی، محەمەدی (پ.د.) (٢٠٢١)، مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان (مۆرفۆلۆژیی کوردیی)، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.
١٤.نەجمەدین، مەحمود (٢٠٠٩)، بەختیار عەلی دەنگی حەقیقەت و مەعریفە، پێنوسێکی زیندوو.

نامە ئەکادیمییەکان:

١٥.ابابکر، بەهار صالح (٢٠٢٢)، چەمکەکانی ژیان لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا (چەند بەرهەمێکی کۆکراوەی جەمال گردەسۆری بە نموونە)، ماستەرنامە، زانکۆی سەلاحەددین، کۆلێژی زمان.
١٦. صوفی، هونەر انور مام (٢٠٢١)، شیکردنەوەی پێکهاتەی حیکایەتی کوردی لەسەر بنەمای تیۆری حیکایەتناسی ڤلادیمێر پرۆپ، ماستەرنامە، زانکۆی سۆران، فاکەلتیی ئاداب.

گۆڤار و ڕۆژنامەکان:

١٧.ئەحمەدزادە، حەیدەر (٢٠٢١)، ژانرە ئەدەبییەکان و ستراتیژی خوێندنەوەیان لە ئەدەبی کوردی دا، بەشی دووەم و کۆتایی، ڕۆژنامەی هەولێر، ژمارە (٣٤١٤).
١٨.جامباز، طارق (٢٠١٢)، هەقایەت پیربوونی بۆ نییە، گۆڤاری کەلەپوری کورد، ژمارە: (١١)، سلێمانی.
١٩.ڕەحمان، عەبدوڵڵا (د.) (٢٠٢٠)، ڕۆمان و شیعر، گۆڤاری لێوار، ژمارە (٦)، کانونی یەکەم.

فەرهەنگ:

٢٠.عومەر، موحسین ئەحمەد (د.) (٢٠١٢)، فەرهەنگی ئەدەبی، لە بڵاوکراوەکانی پاشکۆی ڕەخنەی چاودێر، سلێمانی.
٢١.موکریانی، گیو (٢٠١٧)، فەرهەنگی کوردستان، کوردی – کوردی، پێداچوونەوە و زێدەکردنی: د. کوردستان موکریانی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات، چاپی دووەم، بەرگی یەکەم.

ب -عەرەبییەکان

٢٢.القصراوي، مها حسن (د.) (٢٠٠٨)، نظرية الانواع الادبية في النقد الادبي، نظرية الرواية نموذجا، بحث منشور ضمن أعمال ملتقى: (تداخل الانواع الادبية)، مؤتمر النقد الدولي الثاني العشر، قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة اليرموك، المجلد الثاني، اربد- الاردن.

٢٣.باختين، ميخائيل (١٩٨٧)، الخطاب الروائي، ترجمة: محمد برادة، دار الفكر، القاهرة.

٢٤.رشام، فيروز(د.) (٢٠١٧)، شعرية الاجناس الادبية فى الادب العربى – دراسة أجناسية أدب نزار قباني، دار فضاءات للنشر والتوزيع، عمان.

٢٥.نهر، هادي (ا. د.) (٢٠٠٨)، تكامل العلوم اللغوية و تداخل الانواع الادبية، بحث منشور ضمن أعمال ملتقى: (تداخل الانواع الادبية)، مؤتمر النقد الدولي الثاني العشر، قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة اليرموك، المجلد الثاني، اربد- الاردن.

٢٦.يقطين، سعيد (٢٠٠١)، انفتاح النص الروائي، النص والسياق، الطبعة الثانية، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء ـ المغرب.

نامە ئەکادیمییەکان:

٢٧.ابو مصطفى، احمد محمد (2015)، تداخل الاجناس الادبيه فى القصيدة العراقية المعاصرة، جامعة الاسلامية بغزة، كليه الاداب، قسم اللغة العربيه، رسالة ماجستير.

گۆڤار:

٢٨.عروس، محمد (الاستاذ) (٢٠١٢)، من نقاء الجنس الادبي الى تداخل الاجناس الادبية، مجلة الاداب والعلوم الانسانية، جامعة الحاج لخضر باتنة، العدد الثامن، جون.

فەرهەنگ:

٢٩. الجرجاني، علي بن محمد الشريف (٢٠٠٤)، التعريفات، تحقيق محمد صديق المنشاوي، دار الفضيلة، مصر.

٣٠.مرعشلي، نديم مرعشلي و اسامة (١٩٧٤)، الصحاح في اللغة والعلوم: تجديد صحاح العلامة الجوهري والمصطلحات العلمية والفنية للمجامع والجامعات العربية، دار الحضارة العربية، بيروت.

پ -فارسییەکان

٣١.شمیسا، سیروس (دکتر) (١٣٨٧)، انواع ادبی (ویرایش چهارم)، نشر میترا، چاپ سوم، تهران.

ج -ئینگلیزی

32. Oxford Wordpower Dictionary(2012) (4th Edition), Oxford University Press, UK.

ملخص البحث

تداخل الرواية و الحكاية

في رواية (غزلنوس وحدائق الخيال) ل بختيار علي

ان للرواية شكل مفتوح نظرا لبنيته الموسعة، وأي جنس أدبي يمكن أن يظهر بسهولة داخل بنيتها على مستوى الاندماج أو على مستوى التجميع، بحيث يمكن للأجناس القديمة والجديدة أن تعطي المزيد من الطاقة لتجربة الروائي، يتم التعامل مع تداخل الأجناس الأدبية في نهاية المطاف كأداة فنية في الرواية لإعطائها معنى جديدا والتعبير عن وجهات النظر الجمالية للروائي. لذلك خصصنا البحث ل(تداخل الرواية و الحكاية في رواية_غزلنوس و حدائق الخيال_ل_بختيار علي)،لأن بختيار علي هو أحد الروائيين الأكراد المعاصرين الذين قدموا إبداعاته بذوق مفصل في هذه الرواية واهتموا بتداخل الأجناس الأدبية بشكل عام و تداخل الحكاية في هذه الرواية بشكل خاص،و الذي عرضناه خلال محتوى البحث، بالاضافة الى عرض أهم النتائج و المصادر و ملخص البحث باللغتي العربية و الانجليزية.

الكلمات الدالة: تداخل الأجناس، بنية الرواية، الحكاية، الأجناس القديمة، الرواية الكردية.

Abstract

Interference of the Novel and the Conte
In the novel (The Poem writer and Imagination Gardens) by Bakhtiar Ali

The novel has free style form and all literary genres can easily emerge within its structure at the level of fusion or at the level of aggregation, so that the old and new genres can add more to the experience of the novelist. The Interference of literary genres is, finally, dealt with as an artistic tool in the novel to give new meaning and express the aesthetic views of the novelist.

Bakhtiar Ali is one of the contemporary Kurdish novelists who presented his literary creations with a detailed taste in this novel and paid attention to the Interference of literary genres. Therefore, this research worked on presenting the Interference between the fable and the novel in the text (The poet and Imagination Gardens-Xezelnus u Bakhekani Kheyal).

In this article, the Interference between the fable and the structure of the novel, explaining its purpose, meaning, and discussing its various dimensions have clarified.

Keywords: *Interference, Literary genres, structure of the novel, Conte, old genres, Kurdish novels.*

پێشگریمانە لەڕیکلامی بازرگانیدا
شێوازی گاڵتەجاری بەنموونە

شوکر محەمەد ساڵح
م. بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی
زانکۆی سەلاحەددین
shukur.saleh@su.edu.krd

ئاسۆس ئەنوەر سلێمان
م. بەشی کارگێڕی دەزگاکانی گەشتیاری
پەیمانگەی تەکنیکی کارگێڕی
زانکۆی پۆلیتەکنیکی هەولێر
asos.sulaman@epu.edu.iq

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بەناونیشانی (پێشگریمانە لە ڕیکلامی بازرگانیدا- شێوازی گاڵتەجاڕی بەنموونە)، باس لەوە دەکات، کە زمان چ ڕۆڵێک دەبینێت لە ئامادەکردنی ڕیکلامی بازرگانی تەلەفزیۆنیدا، زمانی ڕیکلام دەبێت زمانێکی ئاسان و پوخت و سەرنج ڕاکێش بێت، بۆ ئەوەی بەرانبەر ڕازیبکات، بۆ کڕینی بەرهەمەکە، ئینجا لەوێشەوە ڕۆڵی پێشگریمانە خراوەتە بەرباس، کە چەندە گرنگە بۆ ئامادەکردنی ڕیکلام، دەبێت ڕیکلامساز خوێندنەوەیەکی باشی هەبێت بۆ بیری بەرانبەر ئەمیش لە ڕێگای پێشگریمانەوە حەز و پێویستییەکانی بزانێت، لەم باسە شێوازی گاڵتەجاری کاری لەسەر کراوە، چونکە لە ڕیکلامدا گرنگە بینەر بخرێتە ژێرکاریگەرییەکەوە و ئاڕاستەی بیری بگۆڕێت، بۆ ئەوەی چێژی لێوەرگرێت، دواتریش بکەوێتە باری ڕازیبوون، هەڵبەتە ڕێبازی شیکاری گیراوەتەبەر بۆ شیکردنەوەی نمونەکان، لەئەنجامی ئەم توێژینەوەیە دەرکەوتووە کە ڕیکلام زۆر پشت نابەستێت بە ڕاستییەکان و ژمارە، وەک ئەوەی زیاتر پشت بە وروژاندنی لایەنی دەروونی و سایکۆلۆژییای بەکاربەر دەدات، ئەمەش بە ڕوونی لە زمانی ڕیکلامدا دیارە. شێوازی گاڵتەجاری لە ڕیکلام کاریگەری زیاترە لەسەر بەرانبەر و زۆرترین کاردانەوەشی دەبێت، بەهۆی هەستێکی خۆش بە بینەر دەبەخشێت و دواجاریش دەبێتە هۆی ڕازیکردنی. ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەش و چەند ئەنجامێک و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە بەشێوەیەک:

بەشی یەکەم باس لە(پێشگریمانە لە ڕیکلامدا) دەکات، ناساندنی پێشگریمانە و ڕیکلام، ئینجا ڕیکلام و کاریگەرییەکانی، ئامانجەکانی ڕیکلام، هۆکارەکانی کاریگەربوون و ڕازیکردن لە ڕیکلامی بازرگانیدا، شێوازەکانی داڕشتنی ڕیکلامی بازرگانی.

بەشی دووەم باس لە (ڕۆڵی زمان لە پێشگریمانەی ڕیکلام بەگشتی و شێوازی ڕیکلامی گاڵتەجارانە بەتایبەت)دەکات، باس لە پێشگریمانە لە ڕیکلامی بازرگانی دەکات، ڕۆڵی زمان لە پێشگریمانەی ڕیکلامی بازرگانیدا، بنەما زمانییەکانی ڕیکلام، ڕازیکردن و هەنگاوەکانی ڕازیکردن، بنەماکانی ڕازیکردن لە ڕیکلامی بازرگانیدا، شێوازی گاڵتەجارانە لە ڕیکلامی بازرگانیدا، شێوازەکانی خستنەڕووی ڕیکلام بەشێوازی گاڵتەجاڕی.

کلیلە وشەکان بریتین لە: زمان، پێشگریمانە، ڕیکلامی بازرگانی، شێوازی گاڵتەجاری، ڕازیکردن.

پێشەکی

١- ناونیشانی توێژینەوە

توێژینەوەکە بەناونیشانی(پێشگریمانە لەڕیکلامی بازرگانیدا- شێوازی گاڵتەجاڕی بەنموونە) باس لەوە دەکات، ڕۆڵی پێشگریمانە چییە لە ڕیکلامی بازرگانی تەلەفزیۆنیدا. بەتایبەت لە شێوازی ڕیکلامی گاڵتەجاڕی.

٢- ڕێبازی توێژینەوە

ڕێبازی شیکاری گیراوەتەبەر، لە ڕیگەی بەکارهێنانی پێشگریمانە لە ئەنجامدانی ڕیکلامی گاڵتەجاری تەلەفزیۆنیدا.

٣- پرسیاری توێژینەوە

توێژینەوەکە وەڵامی ئەم پرسیارانە دەداتەوە:

١- ئایا پەیوەندی هەیە لەنێوان زمان و ڕیکلامدا؟

٢- ئایا ڕیکلامکردن بۆ ساخکردنەوەیە، یانیش بۆ ناساندنی بابەتی نوێ؟

٣- ئایا پێشگریمانە چ ڕۆڵێک دەبینێت لە ئاراستەکردنی ڕێکلام؟
٤- ئایا شێوازی گاڵتەجارانە بەچ مەبەستێک بەکاردێت لەڕێکلامکردندا؟

٤- گرنگی توێژینەوە

گرنگی ئەم توێژینەوە لەوە دایە، کە بەرلەوەی ڕێکلام ئامادەبکرێت، چ بکرێت باشە، پێشگریمانە ئەم ئەرکە هەڵدەگرێت، لەبەر ئەوەی سەرەتا دەبێت بزانین ڕێکلامەکە ئاراستەی کێ دەکرێت، بەچ مەبەستێک ئەنجام دەدرێت.

٥- ناوەرۆک و پلانی توێژینەوە

باسەکە لەدوو بەش و چەند ئەنجامێک و لیستی سەرچاوەکان پێکهاتووە.

بەشی یەکەم باس لە(پێشگریمانە لەڕێکلامدا) دەکات، ناساندنی پێشگریمانە و ڕێکلام، ئینجا ڕێکلام و کاریگەرییەکانی، ئامانجەکانی ڕێکلام، هۆکارەکانی کاریگەربوون و ڕازیکردن لە ڕێکلامی بازرگانیدا، شێوازەکانی دارشتنی ڕێکلامی بازرگانی.

بەشی دووەم باس لە(ڕۆڵی زمان لە پێشگریمانەی ڕێکلام بەگشتی و شێوازی ڕێکلامی گاڵتەجارانە بەتایبەت)دەکات، باس لە پێشگریمانە لە ڕێکلامی بازرگانی دەکات، ڕۆڵی زمان لە پێشگریمانەی ڕێکلامی بازرگانیدا، بنەما زمانییەکانی ڕێکلام، ڕازیکردن و هەنگاوەکانی ڕازیکردن، بنەماکانی ڕازیکردن لە ڕێکلامی بازرگانیدا، شێوازی گاڵتەجارانە لە ڕێکلامی بازرگانیدا، شێوازەکانی خستنەڕووی ڕیکلام بەشێوازی گاڵتەجاری.

بەشی یەکەم: پێشگریمانە لە ڕیکلامدا

١-١: پێشگریمانە:

زاراوەی(Presupposition) وشـــەیەکی ئینگلیزییـــە و لـــە دوو کـــەرت پێکهـاتووە، پێشـگری (Pre)، بـەواتای (بـەر)یان (پێش)دێـت و(Supposition) بەواتای گریمانە یان وا دانان دێت.(کەریم، ٢٠٠٩: ٤٠)٠

پێشگریمانە، بریتییە لە هەڵێنجانی واتا لە ڕستەیەکی دیارکراو لەلایەن وەرگری ڕستەکەوە، بە لەبەرچاوگرتنی جۆری ڕۆنانی ڕستەکە و دەوروبەر و بارودۆخی گشـتی گـوتنی ڕسـتەکە، لەگـەڵ چەنـدان زانیـاریی دیـارکراوی تر(کەمال، دیار عەلی: ٢٠٠٩ : ٩٦)، بە جۆرێک کاتێک وەرگر لێکدانەوە بۆ مانا و مەبەستی نەوتراوی ڕێکلام دەکات و بەجۆرێک تێی دەگات، ئەوکاتە خودی ئەم تێگەیشتنەی بە پێشـگریمانە دادەنرێت، بەشێوەیەک وەرگر بەپێی پێشینەی زانیاری و ئەو شارەزاییەی کە لەسـەر بابەت و بوارەکە و سیاقی گوتنەکـە هەیـەتی، دەگـات بـە چەنـد زانیارییـەک، ئـەو زانیارییانـەش بـە پێشگریمانە ناودەبرێن(عەلی، ٢٠١٢: ١٧٥).

پەیوەندییەکی دوولایەنەی نێوان ڕستەکانی زمـان لـە لێکدانـەوەی واتـایی پێشگریمانەدا بـوونی هەیـە، ئـەوانیش بـریتیین لـە پەیوەنـدیی نـاوخۆیی زمـانی نێوان ڕسـتەکان لەلایـەک و پەیوەنـدی ڕسـتەکان بـە دەوروبـەری خۆیانـەوە. واتـە پێشـگریمانە بوارێکی پراگماتیکییـە زیـاتر لـەوەی سـیمانتیکی بێت، وەک چۆن هەر دەربڕینێک لە ڕووی لۆجیکییەوە واتایەکی دیارکراوی هەیە، کەچی دەکرێ ببێ بە ئاماژە بۆ مەبەستێکی دیکە، کە بارودۆخێکی تایبـەت دروسـتی کـردووە، ئەمـەش لایـەنی پراگمـاتیکی پێشـگریمانە پێکـدەهێنێت، زۆرجـار دەوروبـەری گـوتن و ڕێککـەوتنی کۆمـەڵگا واتـا بـە وشـە و دەربڕینـەکان دەبەخشن ، نەک واتای فەرهەنگی خودی وشـەکان، ئەمـەش لـە پێشـگریمانەی ڕێکلامی بازرگانیدا تێبینی دەکرێت، بۆ نموونە: وشەی (نەورەس)، کە ناوە بۆ باڵندەیـەک بـەکاردەهێنرێت، کـەچی بـەهۆی ڕێکلامێکـەوە بـۆ بـرنج و چـاو و ساواری نـەورەس، تـەنها گـوتنی ئـەم وشـەیە لەڕێکلامەکەدا، بۆتـە ئامـاژە بـۆ

جۆرێکی تایبەتی برنج یان چا، بەپێی بارودۆخی ڕێکلامەکە. یاخود (بەڤیتە) وەک کردارێــک لــەڕێکلامی برنجــی مــەحموودا چەنــد جارێــک دووبــارە کراوەتەوە، بۆیە لەناو خەڵکیدا بووە بە ئاماژە بۆ ئەم جۆرەی برنج.

گرنگە لەڕێکلامدا فرۆشیار ئەو بیرۆکەیەی کە بەشێوازێکی ناڕاستەوخۆ ئاراســتەی کڕیــاری دەکــات ئامــانجی ئــەو پێشــگریمانەیە بپێکــێ کــە لــەلای فرۆشیار مەبەستە و هەمان تێگەیشتن لەلای کڕیار دروست بکات، لەکاتێکدا بەکارهێنانی شێوازێکی ڕاستەوخۆ لە دەربڕین و داڕشتنی ڕێکلامدا ڕەنگە هەندێک کێشە بەدوای خۆیدا بهێنێت و تەنانەت ڕێگەپێدراویش نەبێت. بۆ نموونــە: لــەهیچ ڕێکلامێکــی بازرگانیــدا ڕێگەپێــدراو نییــە بەشــێوەیەکی ڕاستەوخۆ، ناوی بەرهەمی کۆمپانیا و لایەنێکی دیکە بهێنیت و بەراوردی بکەیت لەگەڵ بەرهەمی خۆت، بەڵام دەکرێ پەیامی ڕێکلامەکە پێشگریمانەی ئەو مەبەستە لەلای وەرگر دروست بکات، ئەویش زیاتر بە بەکارهێنانی ئاوەڵناوی پلەی بەراورد و باڵاوە، بۆ نموونە:

١- (ئەم جۆرەی برنج باشترین جۆری برنجە) یاخود دەوترێت: (ئەگەر دەتەوێ ژیانت خۆشتربێت لە جاران، شوقەیەک بۆ خۆت لە قەیوان سیتی دابین بکە... هتد).

٢- لــەڕێکلامی بەرهەمــەکانی (فــامیلی) دا، ســناریۆی داڕشــتنەکەی بەمجۆرەیە:

پاشا: ئەمشەو خەوێکی زۆر خۆش و سەیرم بینی، لەخەوما هەنێ شیرینی زۆر خۆشم ئەخوارد، پێشتر تامی وام نەکردبوو، یەکێکیان زۆر هەڵاتە و ناسک و بەتام بوو، ئەوی تریان، ئەلەرییەوە، تامی وەکو گێلاس بوو، حەزم نەئەکرد تەواو بێت.

وەزیری دەستەڕاست: شەعبان وەرە

شەعبان: خاتوونەکەم

پاشا: تکایە لێکدانەوەو شتم بۆ مەکەن! ئەمەوێ ئەو تامەم بۆ دروست کەن.

وەزیر: شەعبان برۆ، بەچاوان پاشای گەورە، داوای لێبووردن دەکەین جەنابی پاشا، ئێمە زۆر هەوڵماندا ئەو تامە دروست کەین، خۆی نەمانتوانی.

پاشا: هاااا

وەزیر: بەلام، زاناکانمان بێ ئەمەلیان نەکردووین و گەیشتوونەتە نەتیجەیەک.

پاشا، ئێ ئێ ئێ! گەیشتوونەتە چی ؟

شەعبانی زانا ڕووی دەمی بردە بن گوێی وەزیرو شتێکی گوت.

وەزیر: پێکەنی و بەسەرسامییەوە گوتی گیان، ڕووی کردە پاشاو گوتی:

ئەڵێ ئەو تامە تەنها بە بەرهەمەکانی فامیلی دروست ئەکرێ خۆی، بۆ ئەمەش ئەبێ ئئئئ دوو هەزار ساڵی تر چاوەڕێ بین.

پاشا: چۆن ؟ پوختەی ڕیکلامەکە بەدەنگێکی جیاواز ئەمەی خوارەوەیە:

(پێویست ناکا وەکو پادشا دوو هەزار ساڵ چاوەڕێ بکەین، فاملی ئێستا لەبازارەکاندایە، فامیلی بەتام و تەندروست)

وەزیر: زۆر زیرەکی مام زانا ، ئەوە تۆ لە شەشا چەندت هێنابوو خۆی.

ڕیکلامەکە لەسەر زاری پادشاوە لەڕێگای هەڵبژاردنی چەند پەیڤێکی کاریگەرەوە، سەرنجی وەرگر ڕادەکێشێت، کە بریتین لە: **(ئەمشەو خەوێکی زۆر خۆش و سەیرم بینی، لەخەوما هەنێ شیرینی زۆر خۆشم ئەخوارد، پێشتر تامی وام نەکردبوو، یەکێکیان زۆر هەلاتە و ناسک و بەتام بوو، ئەوی تریان، ئەلەرییەوە، تامی وەکو گێلاس بوو، حەزم نەدەکرد تەواو بێت).**

ئەمەی سەرەوە سەرەتایەکی کاریگەر و وروژێنەرە بۆ وەرگر، چاوەڕوانە بزانێت ئەم بەرهەمە چییە؟ دواتر ناوی بەرهەمەکەی پێ دەوترێت و نائومێدی دەکەن لە فەراهەمکردنی ئەم بەرهەمە بۆ پادشا، ئینجا کاراکتەری ڕیکلامەکە بە دەنگێکی جیاواز و بەرزەوە ئومێد و چانسی بەکارهێنان بۆ وەرگر دەخاتە بەردەست و دەڵێت: (پێویست ناکا وەکو پادشا دوو هەزار ساڵ چاوەڕێ بکەین، فاملی ئێستا لەبازارەکاندایە، فامیلی بەتام و تەندروست)

مەبەستی سەرەکی ڕێکلامساز، دروستکردنی پێشگریمانەی ئەوەیە لەلای وەرگر :(بیر لە کڕینی بەرهەمەکانی تر مەکەنەوە، چونکە هەموو بەرهەمەکانی پێشوو ناگەن بە هاوشانی ئەم بەرهەمە مە کە (فامیلی)یە. هاوکات مەبەستێتی بڵێ (فامیلی) بەرهەمێکی شاهانەیە، بەمەش ئارەزوومەندی وەرگر زیاتر بکات بۆ بەرهەمەکەیان. بەگشتی لەم سیناریۆیەدا شێوازیکی گاڵتەجاری بەکارهاتووە و چەند پەیڤ و دەربڕینێکی وروژێنەری تێدا بەکارهێنراوە، بەمەبەستی ڕاکێشانی سەرنجی وەرگر و ڕازیکردنیان، سەرەڕای بەکارهێنانی شێوازی سەرسوڕمان و پرسیار و فەرماندان، کە بە زەقی لە سیناریۆی ڕیکلامەکەدا دەردەکەون.

١-٢: ڕێکلام

ڕێکلام ئامرازێکی پەیوەندیکردنە و کاریگەری لەسەر تاک و کۆمەڵگا هەیە، لە ڕێگای بەکارهێنانی چەندان شێوازی جۆراوجۆر بۆ دروستکردنی پردی پەیوەندی لەنێوان بەرهەم و جەماوەردا، بەمەبەستی دروستکردنی کاریگەری زیاتر و خواستی بەرانبەر، لەبەر ڕۆشنایی پێشگریمانە بۆ خودی ڕێکلامەکان و گەیشتن بەئامانجی سەرەکی پەیامی ڕێکلامەکە، کە دیوی ناڕاستەوخۆ و شاراوەی ڕێکلامەکەیە، کەواتە ڕیکلام پەیامێکی مەبەستدارە لەپێناو دروستکردنی کاریگەری لەسەر بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتی تاک یان گروپ و جەماوەر و ئاراستەکردنیان بۆ ئەو ئامانجەی کە نێرەر مەبەستیەتی. ڕێکلام قەناعەتپێکەرە، واتە ئامانج لە ڕێکلام قەناعەتپێکردنی بەرامبەرە، واتە دروستکردنی کاریگەرییە لەسەر بەرامبەر(عەلی، ٢٠١٢، ١٦٠)، ئەم جۆرە لە کاریگەری زۆربەی کات دەروونییە بەتایبەت لەبواری بازرگانی و سیاسیدا، پێویستە خواست و پێداویستی جەماوەر بە باشی بزانرێت بۆ ئەوەی لەم ڕوانگەیەوە هەوڵی ڕازیکردنیان بدەن. بەگشتی ڕێکلام گەیاندنی ناڕاستەوخۆی ئەو پەیامەیە کە مەبەستی قسەکەری لەخۆگرتووە پێشگریمانە لەلای وەرگر دەکات، واتە دیوی دووەمی تێگەیشتنە لەلایەن وەرگر، بۆ نموونە:

٣- (ئەگەر برنجەکەت سامان بێت، پێویست ناکات کابانێکی باش بیت).

ئەم دەربڕینە پێشگریمانەی ئەوە دەکات، ئەو برنجەی ڕیکلامیان بۆ کردووە باشترە لە سەرجەم بەرهەمە هاوشێوەکانی خۆی، بەتایبەت ئەو بەرهەمانەی کە ڕکابەرن، هاوکات بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ مەبەستیەتی بڵێت: نهێنی سەرکەوتنی تۆ زانین نییە، بەڵکو جۆری برنجەکەیە، برنجی سامانیش ئەو برنجەیە کە مەبەستە.

١-٣: ڕیکلام کاریگەرییەکانی

ڕیکلام بۆ جەماوەر ئامادە دەکرێت، بۆیە دەبێ خواست و پێویستییەکانی ئەوان دابین بکات، گرنگە بە چ شێوازێک دەتوانی پێداویستی کڕیار (بەکاربەر) تێربکەی(عەبدوڵڵا، ٢٠١٤، ٥١) بۆ ئەم مەبەستەش دەبێ خوێندنەوەیەکی وردی لەسەر ئەم توێژە هەبێت و ئەو کەرەسە زمانییانە هەڵبژێرێت کە توانای وروژاندنیان هەیە و کاریگەری لە ڕیکلامدا فەراهەم دەکەن، ئەمەش لەبەر ئەوەی سەرکەوتنی ڕیکلام بۆ دروستکردنی کاریگەرییە لەسەر بەرانبەر لەڕێگەی توانستی زمانییەوە، چونکە ئەو شێوازە زمانییە ئەو ئاستە دیاریدەکات، کە تاچەند کاریگەرییەکانی دەخاتە سەر هزری بەرانبەر(الشریف،٢٠١٩، ٢١٧). بەگرتنەبەری ڕێگە و ئامرازی جۆراوجۆر بە دواداچوون بکات بۆ ئاشنابوون بە خواست و پێداویستییەکانی ئەم جەماوەرە، تا جۆری کاڵا و ئامادەکردنی ڕیکلامەکەی وروژێنەر و کاریگەربێت لەسەریان و بەڵگەو پاساوی دروست بخاتەڕوو، بۆ ڕاکێشانی سەرنجی جەماوەر بۆ نموونە:

بۆ هێشتنەوەی ڕۆخسارتان بە گەنجی، پێویستە تەنها کرێمی (؟) بەکاربهێنن.

لەم نموونەیەی سەرەوەدا، تێبینی ئەوە دەکرێت کە ڕیکلامساز پێشگریمانەی ئەوەی کردووە کە هەموو مرۆڤێک خواستی ئەوەی هەیە بەگەنجی بمێنێتەوە، ئامادەیە هەرچی لەتوانایدا هەبێت بیکات بۆ گەیشتن بەم ئامانجە، هاوکات دەیەوێت پێشگریمانەی ئەوە لەلای وەرگر دروست بکات، کە بەکڕینی ئەم کرێمە ئەم خواستەیان بۆ دێتە دی، ئەمەش خاڵی بەهێزی

ڕێکلامەکـەی پێکهێنـاوە. پاسـاوی کڕینـی ئـەم کاڵایـە، بریتییـە لـە مانـەوەی ڕووخساریان بە گەنجی.

١-٣-١: ڕێکلام و کاریگەری لەسەر بەکاربەر

ڕێکلامسـاز بۆ بـەدیهێنانی ئامـانجی ڕێکلام، کە ڕازیکردنـە لـە ڕەهەنـدی جۆراوجۆرەوە هەوڵی دروستکردنی گاریگەری دەدات لەسـەر وەرگر، ڕادەی کاریگـەری ڕێکـلام بەنـدە بـەڕادەی ئاشـنابوونی ڕێکلامسـاز بـە پێویسـتی و حـەزوو ئارەزووەکـانی وەرگـر، ئـەم کـارەش پێویسـتی بەخوێندنـەوەی ئـەم توێژەی جـەماوەر دەبێت تـا لـە هـەڵبژاردنی شـێوازی ڕێکلامەکـەدا سـوودی لیوەربگرن، چونکە شێوازی دەربڕین یەکێکە لە ڕەگەزە گرنگەکان کە نێرەر بتوانێت جەماوەری پێ ڕازی بکات. (عـەلی، ٢٠١٢، ١٦٠). کاریگـەری ڕێکـلام بەندە بە سروشتی کاڵاو جۆری ئامـادەکردن و شـێوازی دەربڕینی ڕێکـلام و دەوروبەری گشتی پەیوەندیکردنەکە، لەوانە: لایـەنی دەروونـی وەرگـر و کـات و شـوێنی پەیوەسـت بـە پێشکەشـکردنی ڕێکلامەکە و چەنـدان لایـەنی دیکـەی وەکو: (لایەنی کۆمەڵایەتی و کەلتووری و ئابووری و ڕەوشـتی...هتد) (الخیر، ٢٠٠٥، ٦٤)، وەرگر، بۆ نموونە:

- ئایا تا چەند ڕەچاوی باری دارایی کڕیار (بەکاربەر) کراوە؟
- تا چەند گونجاوە لەگەڵ کەلتوور و داب و نەریتی کۆمەڵگا؟
- لەشـێوازی دەربڕینـدا تـا چەنـد ڕەچـاوی لایـەنی دەروونـی کڕیـار (بەکاربەر) کراوە؟

دەکرێ هەریەکێک لەم خاڵانەی سەرەوە و چەندان لایەنی دیکە ببنـە مایەی دروستکردنی لێکەوتە ئەرێنی و نەرێنی لەسەر کڕیار (بەکاربەر).

١-٣-٢: گەیاندن لە ڕێکلامدا

گەیاندنی پەیام بەشێوەیەکی سـەرنجڕاکێش ئامـانجی سـەرەکی ڕێکلامـی بازرگانییـە، بـەجۆرێک بتوانێت کاریگـەری لەسـەر هەسـت و سـۆزی وەرگـر دروسـت بکـات و وا بکـات بـەو بیرۆکـە یـان بەرهەمـە ڕازی بێـت. ئـەویش لەڕێگای چەندان شـێوازی داهێنەرانـەی ڕێکلامـەوە ئـەنجام دەدرێت: (عیسـی،

٢٠٠٩، ٦-٧)، گۆڕان لەڕەوشت و بیری بەرانبەرە، بە ئاراستەکردنی زانیارییەکان بەشێوەیەکی کورت و لە بیرنەکراو، بۆیە دەبێت هەموو کات لەئامادەکردنی ڕیکلام جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە چۆن کاریگەری لەسەر بەرانبەر دروست بکەین. بۆ نموونە دانانی ڕیتم و مۆسیقا و دروستکردنی هەماهەنگی لە نیوان سروشتی کاڵاو جۆری ڕەنگ و مۆسیقاو دووبارەکردنەوەی دەنگ وشەکان و ئاوازێکی وروژێنەر، هاوکار دەبن بۆ ئاسانی ئەزبەرکردن و بەبیرهاتنەوەی ڕیکلامەکە لەلای وەرگر، ئەمەش بەشێوەیەک دابڕێژرێت کە:

١- ناوی بەرهەمەکە بگونجێت لەگەڵ پەیامەکەی.

٢- ئاسانی گەیاندنی بیرۆکە.

٣- بەڵێنەکان شایەنی باوەڕپێکردن بن، نابێت زیدەڕۆیی زۆری تیدا بکرێت.

٤- کورت و پوخت بێ: هەرچەندە ڕیکلام کورتتر بیت، باشتر لە هزری جەماوەردا دەمێنیتەوە، بەمەرجێک ئەگەر پێویستی بەڕوونکردنەوەی زیاتر بوو بەو ڕادەیە درێژی بکاتەوە.

١-٣-٢-١: پاژەکانی گەیاندن

خودی بەرهەم یان بیرۆکە سەرچاوەی سەرەکی دروستکردنی ڕیکلام و سروشتی پەیوەندییەکانە، کە لە ڕێگای ئەم پاژانەوە گەیاندن ئەنجام دەدرێت(نیرەر، وەرگر، کەناڵ، پەیام- بیرۆکە) لەخوارەوە باسیان دەکەین:

١-٣-٢-١-١: پەیوەندی نێوان نێرەر و ڕیکلام

لە پرۆسەی سازکردنی ڕیکلامدا نێرەر بەکاراکتەری سەرکی دادەنرێت، چونکە ناردنی پەیام دەکەوێتە ئەستۆی ئەو، بە جۆرێک هەڵبژاردنی نێرەر لەلایەن ڕیکلامسازەوە دەبێت لەگەڵ جۆری ڕیکلام و سروشتی بیرکردنەوە و ئارەزووەکانی جەماوەردا بگونجێت، بە جۆرێک بتوانێت کاریگەری لەسەر وەرگر دروست و بکات باشترین نواندن ئەنجام بدات. هەر بۆیە لەڕیکلامدا

هونەرمەنــدان، گــۆرانیبێژ و کاراکتــەرە کۆمەڵایەتییــەکانیش ڕۆڵ دەبیــنن (محەمەد، ٢٠٢٠، ٢٤٦).

١-٣-٢-١-٢: پەیوەندی نێوان وەرگر و ڕیکلام

ڕیکلام بۆ وەرگر ئامادە دەکرێت، بۆیە نابێ بێزارکەر بێت، بەڵکو دەبێ ڕیکلامساز خۆی لە وەرگر نزیک بکاتەوە و پێداویستی و هیواکانیان دابین بکات، ئەمەش پێویستی بە خوێندنەوەیەکی وردی جەماوەر دەبێت، هەربۆیە تێبینی ئەوە دەکرێت ئەو پەیڤانەی لە ڕیکلامی بازرگانیدا هەڵبژێردراون زۆربەیان گونجاون لەگەڵ کاریگەربوون لەسەر هەستی جەماوەرەکەیدا (محمد، ٢٠٢٢، ١٢١)

١-٣-٢-١-٣: پەیوەندی نێوان کەناڵ و ڕیکلام

ئەو هۆکارەی کە دەمانەوێت ڕیکلامەکەی لە ڕێگایەوە بگەینین بە نێرەر پێی دەگوترێت کەناڵ، لێرەوە پێویستە باشترین کەناڵ هەڵبژێرین بۆ ئاراستەکردنی بیرۆکەکان، چونکە کەناڵ تا کەناڵ گرنگی خۆی هەیە، چەندە کەناڵەکە دڵخوازی زۆربێت ڕیکلامەکەش کاردانەوەی باشتر دەبێت، لەبەر ئەوەی بابەتەکە پەیوەندی بە باری دەروونی ڕازیکردنەوە هەیە، ئەمە لەلایەک لەلایەکی تریشەوە کوالیتی ئەو گرتەیەی کە ڕیکلامەکەی پێ ئامادەکراوە کاریگەری خۆی هەیە، چەندەی کوالیتی ڤیدیۆی ڕیکلامەکە باشتر بێت کاریگەری زیاتر دەخاتە سەر بەرانبەر، ئەوەی ئێمە کارمان لەسەری کردووە ڕیکلامی تەلەفزیۆنییە، لەبەر ئەوەی ڕیکلامی تەلەفزیۆنی کاریگەری بەهێزی هەیە لەسەر بینەران، بە جۆرێک خێرا سەرنجی بینەر بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت و لە زۆربەی ماڵەکاندا بوونی هەیە و خاوەنی زۆرترین بینەرە. (جون کۆرنل) وای دەبینێت ئەستەمە ڕیکلام بتوانێت بەتەواوەتی کاریگەری لەسەر بینەر دروست بکات، ئەگەر هەریەک لە زانیاری و چێژبینین بەیەکەوە لەخۆنەگرێت، چونکە بەبێ ئەوەی بینەر ڕێژەیەک لە چێژ و خۆشی لە ڕیکلام ببینێ، سەرنجی بەباشی ناچێتە سەر ڕیکلام (الربـاعي، ٢٠٠٨، ١٩)، بەمەش ڕیکلام تەنها بریتی نییە لە پێدانی

زانیاری لەسەر کاڵا و بیرۆکەیەک، بەڵکو زیاتر گرنگیدانە بەلایەنی زمانی و شێوازی پێدانی زانیارییەکان، ئەمەش لەڕێگای خوێندنەوەی سایکۆلۆژیای جەماوەر و تێگەیشتن لەخواست و ئارەزووەکانیانەوە ئەنجامدەدرێت. ڕێکلامی تەلەفزیۆنی چەند تایبەتمەندییەکی هەیە، لەوانە:

١- کورتی ماوەی پێشکەشکردن
٢- بەکارهێنانی کەمترین وشەو ڕستە
٣- شێوازی ناڕاستەوخۆ لەگەیاندنی مەبەست
٤- هەڵبژاردنی وشەی سەرنجڕاکێش
٥- بایەخدان بە دەنگ و وێنەو مۆسیقا
٦- گونجاوی هێما زمانی و نازمانییەکان

١-٣-٢-١-٤: پەیوەندی نێوان بیرۆکە و ڕێکلام

بیرۆکە پایەیەکی گرنگە لەڕێکلامدا، دەبێت بەزیرەکییەوە کار لەسەر ئامادەکردنی بیرۆکەکان بکرێت، چونکە ئەگەر بیرۆکەی ئاراستەکردنی ڕێکلامەکە باش و کاریگەر نەبێت، ئەنجامێکی باش بەدەستەوە نادات، بیرۆکەکان و پێکبەستنەوەیان تا ئاراستەکردنیان دەرووی سەرەکی هەیە لە سەرکەوتنی ڕێکلامەکە و کاریگەربوونی بەرانبەر بە بابەتەکە.

١-٤: ئامانجەکانی ڕێکلام

ئامانج لە ئەنجامدانی ڕێکلام ڕازیکردنە، ڕازیکردن بریتییە لە ئامانجی سەرەکی زمان لە پەیوەندیکردندا، ئەمەش لە ڕێگای دەسەڵاتی زمانەوە دروست دەبێت، بەومانایەی کاتێک نێرەر توانای ڕازیکردنی بەرامبەری دەبێت و دەگات بەئامانجی ڕازیکردنی وەرگر، ئەوکاتە وەرگر کەوتۆتە ژێر کاریگەری گوتاری نێرەر و قبوڵی کردووە، ئەمەش خودی دەسەڵاتی زمانییە لە ڕێگای بەکارهێنانێکی سەرکەوتووانەی نێرەرەوە بەدەستهاتووە کە زاڵبووە بەسەر هزرو سۆزی وەرگر و بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتی گۆڕیوە (خضیر، ٢٠١٧، ٨٦)، بۆ پێکانی ئەم مەبەستەش کە ڕازیکردنی وەرگرە لە ڕێکلامی بازرگانیدا، دەبێ کاراکتەری ڕێکلامەکە پاساوی پێویستی هەبێت

بۆ ڕاکێشانی سەرنجی وەرگر، لەنموونەی(٤)، کاتێک دەڵێت: (پێوستە ئەم کریمە بەکاربهێنیت)، وەرگر چاوەڕێی بەڵگەو پاساو دەکات لە فرۆشیار، کە هاندەربێت بۆ کڕینی کریمەکە، ئەویش لە ڕێگای ئەو زانیارییانەی کە پێشکەشی دەکات، بۆ نموونە کاتێک پاساوی ڕیکلامساز ئەوەیە: (چونکە بەکارهێنانی ئەم کریمە پێستی ڕووخسارت لە چرچ و لۆچی دەپارێزێت). خۆ ئەگەر شێوازی بەکارهێنان و گرتەی ڤیدیۆیی بەکارهێنەرانی ئەم کریمە پێشی بەکارهێنان و دوایی بەکارهێنان نیشانی بینەری ڕیکلام بدرێت، ئەوکاتە ڕیکلامەکە کاریگەری زیاتری دەبێت لەسەر بینەر، چونکە وێنە جوڵاوەکان خۆیان دەدوێن و کار دەکەنە سەر هەست و نەستی بینەر و ڕۆڵی ئەرگۆمێنتی بەهێز دەبینن (محمد، ٢٠٢٢، ١٢٠)، لەخوارەوە چەند مەبەست و ئامانجێکی ڕیکلام بخەینەروو:

١- زیاترکردنی فرۆشتن(ئامانج ڕازیکردنە)، جاری وا هەیە ڕیکلام بۆ کاڵایەک دەکرێت تاوەکو فرۆشی زیاتر بێت، لێرەدا مەبەستی ڕازیکردنی کڕیارە بۆ ئەو کاڵایە.

٢- بۆ ناساندنی کاڵا و شتومەک و شوێن: ئەگەرچی مەبەستی سەرەکی لەمەشدا ڕازیکردنە بەڵام لێردا سەرەتا کار لەسەر ناساندن دەکرێت، ئینجا زیاتر کردنی فرۆشتن.

٣- ڕیکلامی وا هەیە بۆ زیاترکردنی ڕادەی ئەندامانی گروپێک.

٤- ڕیکلامی بۆ مەبەستی پەروەردەیی ئاراستەکردن بۆ ژیانێکی باشتر و خوشگوزەرانی.

١-٥: هۆکارەکانی کاریگەربوون و ڕازیکردن لە ڕیکلامی بازرگانیدا

بەشی چارەنووسساز لەزمانی ڕیکلام پێشگریمانەیە، ڕیکلامیش بەسروشتی خۆی قایلکەرە، کەواتە پشگریمانە جۆن لەڕیکلام ڕازیکردن بەدەست دەهێنێت. بۆ ئەمەش پێویستە باسی ڕەگەز و هۆکارەکانی کاریگەربوون و ڕازیکردن بکەین لەوانە:

١-٥-١: بەکارهێنانی پەیڤی وروژێنەر:

وروژاندن یەکێکە لە بنەماکانی کاریگەربوون و ڕاکێشانی سەرنجی مرۆڤ لەڕووی هەست و سۆزیدا، ئەمەش بە ڕوونی لەڕیکلامدا بەدی دەکرێت، لەڕێگای چەندان هۆکاری وروژێنەرەوە، کە دیارترینیان ئەوەی مەبەستی توێژینەوەکەیە، وشەی وروژێنەرە، ئەویش (ئەو وشانە دەگرێتەوە کە سۆز و هەڵچوونێکی زیاتریان هەبێت و سەرنجی جەماوەر بۆ خۆیان ڕابکێشن و کاریگەری لەسەر هەست و سۆزی جەماوەر دروست بکەن(عەلی، ٢٠١٢، ١٠٤)، وشەی وروژێنەر لە زۆرینەی ڕەهای ڕیکلامە بازرگانییەکاندا بەکاردەهێنرێن، بە مەبەستی بە بازاڕکردنی کاڵاکانیان و ڕازیکردنیان لەڕێگای ئەم وشانەوە، بەتایبەت وشەکانی (ئاوەڵناو و ئاوەڵکار و کار) و پارتیکلەکانی وەکو: (ئەها، ئۆ، وای، تێح، ئیف...هتد)، کە دەکرێ وەک وشەی وروژێنەر بەکاربهێندرێن.

١-٥-٢: دووپاترکردنەوە (پاتکردنەوە)

دووپاتکردنەوەی کەرەسە زمانییەکان لە زۆرینەی ڕەهای ڕێکلامەکاندا سوودی لێوەرگیراوە، ئەویش بە مەبەستی جێگیربوونی ئەم زانیارییە لە هزری نائاگای وەرگر(عمر، ٢٠١٣، ٢٦)، و دروستکردنی لینکێک لەنێوان ئەو وشەیە و بەرهەمەکە، بەجۆرێکی وا هەرکات وەرگر یەکێک لەو وشە دووبارەکراوانە دەبیستێ، ڕاستەوخۆ بەرهەمەکەی دێتەوە بیر، بۆ نموونە: ڕێکلامی برنجی سەهەند، کاراکتەری سەرەکی کۆمیدییەو چەند جارێک وشەی (عەجیبە) بەکاردەهێنێت، وەک چۆن بۆ برنجی مەحمود وشەی (بەثیتە)، ئەم وشانە بە هۆکاری دوپاتکردنەوەیان توانای مانەوە و جێگیربوونی ڕێکلامەکەیان لە هزری وەرگردا دروستکردووە.

١-٥-٣: شێوازی دەربڕین و دەستکاریکردنی وشە و زاراوەکان

دەکرێت بڵێین: ئەم هۆکارەیان زیاتر لە ڕێکلامی بازرگانی گاڵتە ئامێز ڕەنگدانەوەی زیاتری هەیە، بەجۆرێک ڕێکلامساز زاراوەکە دەردەبڕێت کە گۆڕانکاری بەسەردا هێناوە (الصیرفي، ٢٠١٧ ، ٩)، ئەمەش بە مەبەستی

دروستکردنی کاریگەری زیاتر و ڕازیکردن بێنێتە ئاراوە، بۆنموونە وشەی (بەثیتە).

١-٦: شێوازەکانی داڕشتنی ڕیکلامی بازرگانی:

بەگشتی دوو شێوازی سەرەکی لە داڕشتنی ڕیکلامدا تێبینی دەکرێت، کە بەپێی جۆری شێوازەکان پێشگریمانەی وەرگریش دەگۆڕێت، چونکە وەرگر بەپێی پێشینەی زانیاری و ئەو شارەزاییەی کە لەسەر بابەت و بوارەکە و سیاقی گوتنەکە هەیەتی، دەگات بە چەند زانیارییەک، ئەو زانیارییانەش بە پێشگریمانە ناودەبرێن (عەلی، ٢٠١٢، ١٧٥).

١-٦-١: ڕیکلامی ڕاستەوخۆ:

ئەم شیوازەی ڕیکلامە کە پەیام و مەبەستی ڕیکلامساز تەریب لەگەڵ یەکتردا دێن و بەشێوازێکی ڕاستەوخۆ دەگەن بە وەگر، بەجۆرێک هەڵێنجانی واتای پەیام لە واتای فەرهەنگی و سیاقی زمانیی خودی کەرەسە زمانییەکانەوە دەست دەکەوێت، بۆیە جۆری پێشگریمانەش لەلایەن وەرگرەوە بە ئاسانی دەردەکەوێت.

١-٦-٢: ڕیکلامی ناڕاستەوخۆ:

مەبەستی سەرەکی نێرەر پێکدەهێنێت، ئەگەرچی ئاشکراو ڕوون و ئامانجدارە لەلای ڕیکلامساز، بەڵام مەرج نییە لێکدانەوەی واتا و پێشگریمانەی لەلای هەموو وەرگرێک هاوشێوە بێت، چونکە هەڵێنجانی واتا و جۆری پێشگریمانەی وەرگریش لەم شێوازەی ڕیکلامدا پەیوەستە بە دەوروبەر و هێما نازمانییەکانەوە، هاوکات ئاستی ژیری بەرانبەر لە لێکدانەوەی ئەم جۆرەی واتا ڕۆڵی گرنگ دەبینێت. دەربڕینەکانی مەرج نییە زۆر بابەتی بن، بەڵکو هەندێکجار نالۆجیکین و زێدەڕۆی تێدایە(الصیرفي، ٢٠١٧ ، ٩)، بۆ نموونە لە ڕیکلامی برنجی مەحمود:

٥- باشترین جۆری برنج برنجی مەحمودە، ئەگەر برنجەکەت مەحموود بێ هەموو شتێکی تر بەثیتە.

واتـای لـۆجیکی دەربڕینەکـە لـەخودی وشـەکاندا دیـارە و پەیوەسـتە بـە واتای فەرهەنگی وشەکان و واتای لۆجیکی دەربڕینەکە، لەکاتێکدا مەبەسـت و ئامانجی ڕێکلامەکە خۆی لـە واتـای دووەمـدا دەبینێتـەوە، ئـەویش بریتییـە لـە پێشگریمانەی ڕێکلامەکە، کە بریتییە لە:

- ✓ برنجی مەحموود لە برنجەکانی دیکە زۆر باشترە.
- ✓ پـەیامی ناڕاسـتەوخۆی ڕێکلامەکـە ئاراسـتەی کابانـە لەماڵـەوە، کـە ناراسـتەوخۆ دەڵێت: ئەگەر خواردنەکەت بە برنجی مـەحمود ئامـادە بکـەیت، دڵنیابە خۆش و بەتام دەردەچێت، بۆیە نەکەی برنجی دیکە بەکاربهێنێت.

بەشی دووەم (ڕۆڵی زمان لە پێشگریمانەی ڕیکلام)

٢-١: پێشگریمانە لە ڕیکلامی بازرگانی ڕازیکەردا:

٢-١-١: پێشگریمانە لە ڕیکلامی بازرگانیدا

پەیوەندیی نێوان پێشگریمانە و ڕیکلام خاڵی هاوبەش لە نێوانیاندا خوێندنەوە و ڕازیکردنی بەرامبەرە، کە هەردووکیان بۆ ڕازیکردنەکە سوود لە زمانێکی مەبەستدار و کاریگەر وەردەگرن، ڕیکلامی بازرگانی وەک یەکێک لە ئامرازەکانی پەیوەندیکردنی جەماوەری لە بواری بە بازاڕکردندا، ئامانجی سەرەکی دروستکردنی کاریگەری و ڕازیکردنی بەرامبەرە بەو بیرۆکە و کاڵایەی کە وەک بەرهەمێک لەڕێگای زمانەوە بانگەشەی بۆ دەکرێت، بۆ گەیشتن بەو ئامانجەش دەبێ شێوازێکی کاریگەر لە داڕشتنی ڕیکلامەکە پەیڕەو بکات، بە جۆرێک لەوە تێبگات کە ڕیکلام تەنها گەیاندنی زانیاری نییە، بەڵکو پێدانی بەشێک لەو زانیارییانەیە لە داڕشتنێکی سەرنجڕاکێش و چێژبەخشدا، مەرج نییە نێرەر هەمووەم سەرجەم زانیارییەکان بئاخنێتە دوو توێی ڕیکلامەکەوە، چونکە بەشێک لە زانیارییەکان لەناو گوتنە دەربڕاوەکە واتای لێ بەدەست دێ و نێرەر بەشێک لە زانیارییە ڕانەگەیەنراوەکان لەڕێگەی گریمانەی پێشەکییەوە دەردەبڕێت (احمد ، ٢٠١٢، ٨٨)، لەبەرئەوەی نێرەر دەیەوێت بەشێوازێکی ناڕاستەوخۆ ئەو زانیارییانە بگات بە وەرگر، ئەمەش خاڵێکی هاوبەشە لەنیوان ڕیکلام و پێشگریمانەدا، بۆ نموونە:

١- برنجی مەحموود ڕیکلامی ناوێت !

٢- برنجی خەیام پاشای برنجەکانە !

نموونەی ژمارە (١)، ناونیشانی ڕیکلامێکی بازرگانییە بۆ برنجی مەحموود، کە نێرەر دەیەوێت بڵێت، (برنجی مەحموود بەجۆرێک لەناو خەڵکدا دەنگی داوەتەوە و خەڵکی دەیناسن، چیتر پێویست ناکات ڕیکلامی بۆ بکرێت). ئەمەش شێوازێکی ناڕاستەوخۆیە لە دەربڕین، چونکە ئامانجی سەرەکی نێرەر لەپشتی ئەم گوتنەوە، بریتییە لە دروستکردنی پێشگریمانەی ئەوەی کە (باشترین جۆری برنج برنجی مەحمووده)، یاخود (برنجی مەحمود باشترە لە سەرجەم جۆرەکانی دیکەی برنج).

لەنموونەی (٢)دا، کە تایبەتە بە ڕێکلام بۆ برنجی خەیام، وشەی (پاشا) خواستراوە بۆ واتای (باشترین، نایابترین...هتد) کە مەبەستی دەرنەبڕاوی ئەم گوتنەن و وەرگر پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە (هیچ جۆریکی دیکەی برنج ناتوانیت بگات بە ئاستی برنجی خەیام).

وەک لەم دوو نموونەی سەرەوەدا دەردەکەویت، ئامانجی سەرەکی فرۆشیار ڕازیکردنی کڕیارە، ئەمەش خاڵی هاوبەشە لەنیوان ڕێکلام و پێشگریمانەدا، کە پشت بەدەسەڵاتی زمانی دەبەستێت بۆ دروستکردنی کاریگەری لەسەر کڕیار و ڕازیکردنی، لەکاتێکدا خودی ڕازیکردن لەدەسەڵاتی زمانەوە دروست دەبێت، بەو مانایەی کاتێک نێرەر توانای ڕازیکردنی بەرامبەری دەبێت و دەگات بەئامانجی ڕازیکردنی وەرگر، ئەوکاتە وەرگر کەوتۆتە ژێر کاریگەری دەربڕینی نێرەر و قبوڵی کردووە، ئەمەش خودی دەسەڵاتی زمانییە لە ڕێگای بەکارهێنانێکی سەرکەوتووانەی نێرەرەوە بەدەستهاتووە، کە زاڵبووە بەسەر هزر و سۆزی وەرگر و بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتی گۆڕیوە (خضیر، ٢٠١٧، ٨٦).

کەواتە پێشگریمانە یەکێکە لە ستراتیژییە باوەکان کە لە زمانی ڕاگەیاندندا بەکاردێت، چونکە پێشگریمانە نەک تەنها دەتوانێت ڕییکلامەکان کورت بکاتەوە، بەڵکو زانیاری ڕێکلامیش فراوان دەکات، کە ئەمەش لەسەر بنەمای خۆنزیککردنەوەیە لە کریار، لەبەر ئەوەی نێرەر پێشگریمانەی ئەوە دەکات کە وەرگر ئەو بەرهەمەی پێویستە، بۆیە لیرەوە ڕێکلامەکە لەڕێگەی زمانێکی مەبەستدار ئاراستەی وەرگر دەکرێت، هەڵبژاردنی ئەم جۆرە زمانە مەبەستدارە لە ڕێکلامدا، بە تایبەت دیزاینکراوە لەسەر بنەمای خۆگونجاندنە لەگەل پێویستییەکانی وەرگر، تاکو بە باشترین شێوە ڕازیکردن بێنێتە ئاراوە.

٢-١-٢: ڕۆڵی زمان لە پێشگریمانەی ڕێکلامی بازرگانیدا

ڕێکلام جۆرێکە لە پەیوەندییکردن، زۆربەی ڕیکلامەکان بە مەبەستی ڕازیکردنن بۆ خستنەڕووی بەرهەمێک یان خزمەتگوزاریەک. ڕیکلام ڕۆڵێکی زۆر گرنگی هەیە لە ئابووری سەردەم و ژیانی کۆمەڵایەتیدا، زمانی ڕیکلامکردن گرنگە بۆ سەرکەوتنی ڕیکلام. لە ماوەی چەند ساڵی ڕابردوودا،

خەڵک زیاتر گرنگییان بە زمانی ڕێکلام داوە (کریم، و غریب، ٢٠٢٣، ٢٨٧). زۆر جار بەکارهێنانی پێشگریمانە لە زمانی ڕیکلامکردندا دەتوانێت ڕادەی ڕازیکردن لە ڕیکلام زیاتر بکات. ئەوەی لێرە جێی سەرنجە ئەوەیە کە زۆرجار خەڵکی هیچ هەڵبژاردەیەکی تریان نییە، لە پەسندکردنی ئەو کاڵایانەی لەژیانی ڕۆژانەیان بەکاریان دەهێنن، ئەمیش بەهۆی داڕشتنە زمانیەکە و دووبارەبوونەوەی بەردەوامی ڕۆژانە خۆی دەسەپێنین بەسەر هزردا. ئەو زمانەی لەڕێکلامدا هەیە کاریگەری لەسەر دەروونی وەرگر دروست دەکات، بەجۆرێک بیرکردنەوەی وەرگر بە ئاراستەی ڕێکلامەکە دەگۆڕێت، ئەم گۆڕانەش لە ئەنجامی ئەوەوە دروستبووە کە گۆڕان لەبیرکردنەوەی وەرگر ئەنجامدراوە (حەسەن، ٢٠١٥، ٣٥)، ئەمەش بەهۆی کە ئەو کاڵایەی ڕێکلامی بۆ کراوە زمانەکەی وا داڕێژراوە وشە و چەمکەکان نزیک کراونەتەوە لەگەڵ بیرکردنەوە و تەجروبەی کەسانی تر، کە لەگەڵ بابەتەکە لە لەگرتە ڤیدیۆکە پێشان دەدرێت، ئەم کەسانەش تازە درکیان بەوە کردووە کە ئەم کاڵایە باشترینە، ئەم داڕشتنە زمانییە بێئاگایانە کاریگەری دەخاتە شێوازی بیرکردنەوەی وەرگر، بۆیە زۆربەی کات وەرگریش دەکەوێتە باری ڕازیبوون، ئەگەرچی هەندێکجار بە ناچاریش بێت، چونکە زمانی ڕێکلامەکە وا داڕێژراوە هەڵبژاردنی دیکەت لێدەستێنێتەوە. بۆنموونە

٣- بۆ هێشتنەوەی ڕۆخسارتان بە گەنجی، پێویستە تەنها کرێمی (؟) بەکاربهێنن.

ئەم ڕێکلامە لەسەر بنەمای ئەوە داڕێژراوە، کە مرۆڤ بە سروشتی خۆی حەزی بەگەنجبوونەوەیە، بۆیە وات لێدەکات بیر لەهیچی تر نەکەیەوە، یەکسەر کاڵایکە بکریت. وەکو ئەوە وایە بەرگدوورێک دەستە جلێکت بۆ دەدورێت، لەوانەیە سەرەتا پێت جوان نەبێت، بەڵام کاتێک لەبەری دەکەیت زۆر جوان و لێتهاتووە، ئیتر دەکەویتە باری ڕازیبوون.

٢-١-٣::ڕازیکردن لە ڕێکلامی بازرگانیدا

ڕازیکردن بریتییە لەوکردە مەبەستدارەی نیرەر بەئاراستەی وەرگر بۆ کاریگەربوون یان گۆڕینی بیرۆکە و ڕەفتاری وەرگر بۆ ئامانجێکی

دیـاریکراو، لـە ڕێگـای چەنـد پاڵنـەرێکی دەروونییـەوە (دزەیـی، ٢٠١٣، ٣٧)، ڕازیکـردن لـە ڕێکلامـدا جێـی بایەخـە، چونکـە سـاخکردنەوە و پـڕ فرۆشـی بەرهەمەکـەی لێدەکەوێتـەوە، ئەمـەش خـۆی لەچەنـد هـەنگاوێکی تـەواوکاری دەبینێتەوە :

١- هەستکردن بەکێشە(پێداویستی) : کاتێک بەکاربەر هەست بەکێشەیەک دەکـات، پێداویسـتی لـەلا دروسـت دەبێت و بەمـەش کاڵاکـە بەپلـەی یەکـەم تێرکردنـی پێداویسـتییەکە پڕ دەکاتـەوە و ئارەزووی بۆی زیاتر دەبێت. کە زۆرجار ژینگەی دەوروبـەر کاریگـەری هەیە لەسـەر جۆری پێداویسـتییەکە (العاصي، ٢٠٠٦ ، ١٩٥).

٢- گـەڕان بـەدوای زانیاریـدا: هـەر کـات بەکاربـەر هەسـتی بـەبوونی پێداویسـتییەک کـرد، ڕاسـتەوخۆ دەسـتدەکات بەکۆکردنـەوەی زانیـاری، بەمەبەستی پڕکردنەوەی پێداویستییەکە (علی ، ٢٠١٧، ٧٢).

٣- هەڵسەنگاندنی ئەلتەرناتیڤ (بەدیلـەکان): دوای کۆکردنـەوەی زانیـاری لەسەر جۆراوجۆری کاڵاکە هەوڵدەدات ئەو ئەڵتەرنایڤانەی(بەدیلانـەی) لەبـەر دەستیدایە هەڵیان بسـەنگێنێت و باشترینیان دیاری بکات، بـەراوردیان دەکات لەڕووی نرخ و باشییەوە (العاصي، ٢٠٠٦ ، ١٩٥).

٤- بڕیـاری کـڕین و هەڵسـەنگاندنی ئەلتـەرناتیڤ ڕێگـا خـۆش دەکـات کـە بەکاربـەر نیـازی کڕینـی کاڵایـەکی لـە لادروسـت بێـت، ئـەم نیـازەش بـەوە دروست دەبێت، کە بەکاربەر هەوڵ دەدات هەماهـەنگی دروست بکات لەگـەڵ پاڵنەرەکانی کرین و تایبەتمەندییەکانی مارکە مەبـەستدارەکە (صـابر ، ٢٠١٤، ٥٠).

٥- هەڵسەنگاندنی دوای کڕین: پرۆسەی بڕیاردان تەنها بە کڕین کۆتـایی نایـەت بـەڵکو بەکاربـەر دوای کڕینـی کاڵاکـە هەڵدەسـتێت بـە هەڵسـەنگاندنی کاڵاکە لە ڕووی کارامەییەوە لەگەڵ پێشبینیکردنی خۆی ئاکامەکە ڕازیبوون دەبێت یـان نـاڕازیبوون کاتێک ڕووی کارامەییـەوە لەگـەڵ داواکـاری دابێت ڕازیببوونە بەپێچەوانەشـەوە نازیبوون دروست دەبێت کە کاڵایکە پێویست نـەبووە (الزعبي، ٢٠٠٩، ٨٩). زۆرجـار بەشـێک لەڕێکلامـەکان ئاراسـتەیەکی

جیاواز وەردرەگرن لەسەر بیری تاک، بەوەی ئەرکی سەرەکی ڕیکلام ئارەزوو دروست دەکات، کە پێشتر بوونیان نەبووە، یان باشتر بلێین دڵەڕاوکێیەک لای نێرەر دروست دەکات بەکڕینی ئەو شتانەی کە ڕێکلامیان بۆ دەکرێت، یارمەتیدەرە بۆ ئارامکردنەوەی دڵەراوکێیەکە، کە ئەمیش تەنها بۆ ماوەیەکی کەم.

٢-١-٤: بنەما زمانییەکانی ڕێکلام

مەبەست لە ڕیکلام کاریگەری خستنە سەربەرانبەرە و پەیوەندیکردنە بەکەسانی تر لە ڕێگای بەکارهێنانی زمانەوە، کەواتە زمان ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لەم پرۆسەیەدا، لەکاریگەری خستنەسەر هەستی بەرانبەر، ڕێکلام پێکهاتەیەکی زمانی واتادارە بەمەبەستی ڕازیکردن دادەهێنریت (محمد، ٢٠٢٢، ١١٤). لەخوارەوە ڕۆڵی زمان دەخەینەڕوو:

٢-١-٤-١: بنەمای زمانی

بنەمای گوتاری زمانی لەڕێکلامدا مەرجی کورتی و پوختییە، زمان لەڕێکلامدا هەوڵدەدات، بەکەمترین ئەرک و واتایەکی فراوان گوتاری ڕێکلامی بچنێت (دزەیی، ٢٠١٥، ٥٩)، بەشێوەیەک کە پێویستە زمانەکە ئەم تایبەتمەندیانەی هەبێت:

١- ساکاری ڕستە و چڕی واتا.

٢- تێکچڕژانی زمانی فەرمی و بازاری.

٣- گواستنەوە لەگێرانەوە بۆ وەسف، یان سەلماندن، یان لێکدانەوە.

٤- نقومبوون لەئەندێشەی گیانبازی.

٥- بەکارهێنانی سەجع بە دووبارەکردنەوە.

٦- زاڵبوونی ڕستەی داخوازی ڕاستەوخۆ.

٧- زیندووکردنەوەی ویژدان و دڵنیاکردنەوەی وەرگر.

٨- بایەخدان بە واتای وشە و سیمای وێنە و جوڵانەوە و سیناریۆی سەرنجڕاکێش.

٢-١-٤-٢:بنەمای نازمانی (نیشانەیی)

هەندێک هۆکاری نازمانی هەیە بۆ بەخشینی واتا و کارکردنە سەر هەستی جەماوەرو، وەکو وێنە و دەنگ و ڕەنگ و مۆسیقا و ئاوازی تایبەت، گرنگترین ئەو گەیاندنەی وێنە لە گرتە ڤیدیۆییەکان دەیخاتە بەرچاو، بیرۆکەی ئەبستراکت بەرجەستە دەکات، دەیکاتە کەتوارێکی ڕاستی، بەواتایەکەی تر سیناریۆکان لە جیهانی نمونەیی و ئەبستراکت دەمانگوازێتەوە بۆ جێهانی کەتوار (مەنتق)، وێنە تایبەتەکان جۆلانەوە جەستەییەکان لە گرتەکاندا پەیوەندی نێوان نێرەر و بەکاربەر دەچەسپێنێت و یارمەتیدەرێکی باشە بۆ پرۆسەی ڕازیکرد (دزەیی، ٢٠١٥، ٥٩).

٢-١-٤-٣: بنەماکانی ڕازیکردن لە ڕێکلامی بازرگانیدا

ڕێکلامی بازرگانی پشت بە چەند بنەمایەک دەبەستێت بۆ ئەوەی کاردانەوەی هەبێت لە لای وەرگر، لەوانە:

١- خستنەڕووی زانیاری لەبارەی کاڵاوە، کە دەستپێکی کاری ڕێکلامەکەیە.

٢- بەکارهێنانی زمانێک کە ببێتە هۆی کاریگەری خستنەسەر لایەنی دەروونی وەرگر، وروژاندن و بەلا ڕێدابردنی خۆنزیککردنەوە هەست و حەزەکانی.

٣- بەکارهێنانی جێناوی ئێمە لەبری(من) کە خۆیبوون دەسڕێتەوە، بەمەش هەستی پتەو و پەیوەندی توندوتۆڵ لەنێوان نێرەر و وەرگر دروست دەکات.

٤- کورتبڕی لە دەربڕینە زمانییەکان.

٥- ستایشکردنی کاڵایکە، بەبێ ئەوەی لە نرخی کالاکانی تر بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کەم بکاتەوە

٦- بەکارهێنانی زمانی بازاڕی بۆ نزیکبوونەوە لەجەماوەر و ڕەخساندنی کەش و هەوایەک لە خۆشەویستی لێکەوێتەوە (دزەیی، ٢٠١٥، ٥٩).

لێرەدا گرنگی شێوازی گاڵتەجاڕی زیاتر بە دیار دەکەوێت، چونکە وەرگر لەگەڵ سەیرکردنی ڕیکلامەکە زیاتر هەست بەچێژ دەکات، بەمەش بە دووبارەبوونەوەی بەردەوامی ڕیکلامەکە و سەیرکردن و چێژ لێوەرگرتنی، ئەگەر بینەر (وەرگر) لە سەرەتادا پێشی ڕازینەبێت، بەڵام دواتر بە دووبارەبونەوەی زیاتر، ڕازیبوون بەشێوەیەکی خۆنەویستانە دەێتە ئاراوە، بۆیە شێوازی گاڵتەجاری زیاتر کاری لەسەر دەکرێت، چونکە وەکو دەرزییەکە بۆ بیهۆشکردنی وەرگر تا ئەو کاتەی ڕازیدەکات بەدیار ڕیکلامەکەی دەهێڵێتەوە. لەبەر ئەوەی ئەم شێوازە دوورە لە بیزاربوون بەدیارییەوە.

٢-٢: شێوازی گاڵتەجارانە لە ڕیکلامی بازرگانیدا:

٢-٢-١: شێوازی گاڵتەجارانە و کاریگەرییەکانی لە ڕیکلامی بازرگانیدا:

شێوازەکانی ڕیکلام بەشێوەیەکی گشتی هەمەڕەنگن، ئەکتەرەکان هەواڵ و زانیاری بۆ بینەران دەگوازنەوە لە ڕێگای چیرۆکی دراماییەوە، بەمەبەستی ڕازیکردنی بینەر بەساخکردنەوە و پڕ فرۆشی کاڵایەکان، بە پێچەوانەوە، زۆر جار بە شێوەی چیرۆک یان شانۆگەری کە بینەر فریودەدات بۆ سەیرکردن لە ڕێگەی سیناریۆ گاڵتەجارییە ئامادەکراوەکانەوە(Newman, Andrew Adam:2009: ?)، لێرەدا ڕیکلامسازەکان، بەئامانجی کارلێک لەگەڵ بینەر، بەشێوەیەک لەقۆناغی پێشکەشکردنی وتاریی تاکەکەسییەوە بینەر دەگوازرێتەوە بۆ ئەو دیالۆگانەی کە بەسەریدا دەسەپێندرێت، بەو مانایەی، ئامانجی ڕیکلامی بازرگانی بەتایبەت شێوازی گاڵتەجاری، کاریگەری دەخاتە سەر بینەر بەدیارخۆی دەیهێڵێتەوە تا ئەو کاتەی بینەر دەکەوێتە داوی ڕازیبوونەوە، ئەگەرچی بەویستی خۆشی نەبووە.

گاڵتە و گاڵتەجاڕی لە ڕیکلامدا شتێکی نوێ نییە، لە جیهانی بازاڕکردن و بەرەوپێشبردنی بەرهەم و خزمەتگوزاریدا. بریتییە لە بارودۆخێکی دراماتیکی بەپشت بەستن بە نوکتە، یانیش زیرەکی و لیهاتوویی (بلعمر، ٢٠١٧، ٨١)،

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی کەناڵەکانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و زیادبوونی ژمارەی بەکارهێنەران، کۆمپانیاکان پشتیان بەو ڕێگایانە بەستووە وەک ئامرازێکی سەرەکی بۆ چالاکی بازارکردن بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان. بەهۆی ژمارەیەکی زۆری ئەم ئامرازانە و خاوەندارێتی تاکەکەس بە لایەنی کەمەوە یەک هەژمار لە هەر کەناڵێکدا، پرۆسەی ڕاکێشانی سەرنجی بووەتە ئەرکێکی قورس و بەرەنگارییەکی گەورە بۆ هەموو کڕیارێک، لەبەر ئەوە زۆرێک لە کۆمپانایاکان دەستیانکرد بە بەکارهێنانی شێوازی گاڵتە و گاڵتەجاڕی لە گرتەکاندا بۆ ئەوەی سەرنجی زۆرترین ژمارەی ئامادەبووان ڕابکێشن و ڕێژەی بەشداریکردن لە نێوانیاندا زیاد بکەن، کە بە ڕوونی لەنێو ژمارەیەکی زۆر لە ڕێکلامکردن دەردەکەون.

خستنەڕووی شێوازی گاڵتەجاری لە ڕێکلامەکاندا کاریگەری زیاترە لەبەر ئەم هۆکارانەی خوارەوە (العربی، ٢٠١٧، ؟):

١- ڕاکێشانی سەرنج و مانەوە لە یادەوەریدا:

شێوازی گاڵتەجارانە کاریگەری زیاترە بۆ مانەوە لەیادگەی وەرگردا، وا دەکات زیاتر ساتە خۆشەکان لەبیری نێرەردا بێت. کەواتە ناوەڕۆکی گاڵتەجاڕانە دەتوانێت لە یادەوەریدا بمێنێتەوە و زیاتر سەرنجی بینەر ڕابکێشێت وەک لە جۆرەکانی تردا .

٢- دروستکردنی هەستێکی ئەرێنی بەرامبەر مارکەکە و پەیوەندییەکی باش لەگەڵ کڕیار:

کڕیار بە زۆری ئارەزووی کڕینی کاڵا لەو کۆمپانیایانە دەکات، کە داوای لێدەکەن یان خۆی حەزی لێیەتی لەبەر هەر هۆکارێک بێت. بڵاوکردنەوەی پەیامێکی پێکەنیناوی ئەزموونێکی ئەرێنی دروست دەکات و هەستێکی دیارکراو لە کڕیاردا دەهێڵێتەوە، کە دەکرێت بەهۆکارێک دابنرێت و ببێتە هۆی پاڵنانی بۆ کڕینی بەرهەمەکە.

٣- جیاکردنەوەی بەرهەمەکە لە ڕکابەرەکانی تر:

ڕەنگە گاڵتەجاڕی هۆکارێک بێت بۆ ئەوەی کە بەرهەمێک لە ڕکابەرەکانی تر جیابکرێتەوە، یارمەتی زیادکردنی بەها دەدات بۆ هەر

بەرهەمێکی ئاسایی. وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا ناوەرۆکی گاڵتەجاڕی زیاتر لە یادەوەریدا چەسپاوە و بەم شێوەیە ئاسان دەبێت کە وێنەی بەرهەمەکە بکەیتەوە بیری وەرگر و بە ڕوونی لە نێوان زۆرێک لە بەرهەمەکان لە ڕیکلامەکان یان لەسەر ڕەفەکانی بازاڕە بازرگانییەکان جیای بکەیتەوە.

٢-٢-٢: شێوازەکانی خستنەرووی ڕێکلام بەشێوازی گاڵتەجاڕی

١- شێوازی بەرجەستەکردن

ئەم تەکنیکە لەسەر بنەمای دروستکردنی گاڵتەجاڕی دامەزراوە بە بەستنەوەی تایبەتمەندییەکانی مرۆڤ بەو توخم و شتانەی کە خاوەنی ئەو تایبەتمەندییانە نین(James::2013:?) بۆنموونە، ریکلامی (پاکەرەوەی پۆلێکس) لەلایەن حەمەرەئوف و خیزانەکەیەوە دەخرێتەروو کاتێک کەسێک شێوەی کارتۆنی لە خۆیدا بەرجەستەکردووە، وەکو فریادڕەسێک دێتە ناو ماڵەکەیانەوە خەونی ژیانێکی خۆشیان لەلایەن زاهی پۆلێکسەوە بۆ دەخاتەڕوو:

حەمە رەئوف: خەیاڵت لەکوێیە ژنەکە،

ژنەکەی: خەیاڵم لای ئەوەیە منیش وەکو ئەو خەڵکە ببم بە ساحیب خانوو و سەیارە.

حەمە رەئوف: ئێ ئەو کاتە داوای ئاڵتون و ماڵ و سامانت لێ ئەکردم.

ژنەکەی: بۆ ؟ چیم لەو خەڵکە کەمترە، بەس ئەوە خەونە. فریادرەسە کارتۆنییەکە پەدا دەبێت وەکو دیوەکەی ... دەڵێت: خەون نییە، قاپشۆری پۆلێکس بەکاربهێنن، خەونەکانتان ئەکا بەڕاستی، بۆ ئەترسن؟! یەک قاپشۆری پۆلیکس بکرە بە (١٥٠٠)دینار ژیانت بگۆڕە.

ژنەکەی حەمەرەئوف: بەساقەوبم چۆن؟

حەمە رەئوف: فریامانکەوە چاوەکەم.

فریادڕەسەکەی پۆلیکس: کاتێک کە پاکەرەوەی پۆلێکستان کڕی، دیقەتی ئەم کۆدە بدەن، چاوەڕێی تیر و پشک بن بۆ هەر سێ مانگ جارێک، بۆ بردنەوەی شوقە و سەیارە و پێنج هەزار دۆلار، دە مسقال زێر، ئایفۆنێکی چواردەی پرۆماکس، سەلاجەی دوو دەرگا.

لەم ڕیکلامە پێشگریمانەی ئەوە کراوە، کە خێزانەکان دەوڵەمەند نین، بۆیە ئەوانیش وەکو خەڵکانی تر حەقی خۆیانە دەوڵەمەند بن، بۆیە کەسێک کە ڕۆڵی فریادڕەسێک بەرجەستە دەکات، لە شێوەی کۆمیدیا، ئۆفەرێک دەخاتە بەرچاو و ڕێگای دەوڵەمەندبوون دادەنێت، چونکە ئەوان گریمانەی ئەوەیان کردووە، کە خەڵکی حەزی بە دەوڵەمەندبوونە، هەروەها گریمانەی ئەوە کراوە کە خەڵک حەزییان بەوەیە ببن بە خاوەن سەیارە و ناو ماڵ و خانوو، زێڕ، لەڕاستیدا ئەمە خەونی هەمووانە و هاتنەدی کارێکی ئاسان نییە، ئەوانە هاتوون ئەو خەونە دەکەن بەڕاستی، بەڵام مەرجیان ئەوەیە پاکەرەوەی پۆلێکس بکرن، تاوەکو خەونەکەیان بۆ بکات بەڕاستی، بەدەرچونی خانوو بێت، یان سەیارە، یان زێڕ.

ڕیکلامی پاکەرەوەی پۆلێکس/ شێوازی بەرجەستەکردن

٢- شێوازی شۆک

ئەم تەکنیکە بریتییە لە پێشکەشکردنی بارودۆخێک یان وشەیەکی پێکەنیناوی بە ئامانجی شۆککردنی بینەر بە کردارێکی چاوەڕوان نەکراو و لەناکاو. ئامانجی ئەم ڕێگایە گەیاندنی پەیامێکە، کە ئەم بەرهەمە ڕاگەیەنراوە ڕێگری دەکات لەوەی بینەر بکەوێتە هەمان بارودۆخەوە و بەم شێوەیە هەستێکی ئەرێنی بەرامبەر بەرهەمەکە دروست دەکات (العربي، ٢٠١٧، ؟)، بۆنموونە، ڕیکلامی (فامیلی مۆلی سلێمانی) کە دوو کەسایەتی حەمەگیان و ست مارکە. حەمەگیان بە دیار تەلەفزیۆنەوە کتێب دەخوێنێتەوە،

ست مارکە: بیرت نەچێت حەمەگیان ئەمڕۆ دەبێت بچین بۆ بازارکردن.

حەمە گیانیش: نۆ وو ، هەربیرشی لێمەکەوە نایەم،

ست مارکە : بۆچی دڵەکەم

حەمەگیان: لە مستەوای تموحی من نییە، باشە بیرت چوویەوە ئاخر جار کە ڕۆشتین چۆن بووین بە پەند ئینجا بەفلاشباگ دەیهێنێتە بەرچاو لە سرەی سەموونە کە بای هەزار دیناری دەوێت، بەڵام بەری ناکەویت وەها قەرەبالغە، ئینجا لەناو بازاڕ لەکڕینی جل لەگەڵ خێزانەکەی لەو دوکان بۆ ئەو دوکان کە بەدڵیشی نییە، چۆن دوو عەلاگەی لەدەستە و شەکەتبووە، ئینجا کە دەچێتەوە گەراج شۆک دەبێت بەوەی گەراجەکە هەموو لایەکی گیراوە کە زۆر زەحمەتە سەیارەکەیان بیننە دەرەوە، ئینجا ست مارکە داوای لێدەکات بچین بۆ فامیلی مۆڵ،

منداڵەکان منیش: دێم ئەوەی تر: منیش دێم جل دەکرم.

ست مارەکە: منیش دێم جلەکانم دەکرم لەگەڵ جوتێ گوارەش.

حەمەگیان: منیش دێم بۆ خواردنەکانی.

ئەوەی لێرەدا خراوەتەڕوو پێشاندانی دوو بازارکردنە، کە ئەوەی دووەم (بازارکردن لەفامیلی مۆڵ) لەئاست ئەوەی یەکەم(بازارکردن لە ناو شار) شۆک ئامێزە، چونکە پێشگریمانەی ئەوە کراوە، کە خەڵکی کاتێک بازار دەکەن دەیانەوێت بەئارامی خۆیان بسوڕێنەوە بەتایبەت ئافرەتان، هەروەها پێشگریمانەی ئەوە کراوە کە لەفامیلی مۆڵ جەوێکی ئارام، هەموو شتەکان بەردەستە، دەتوانیت بەبێ ماندوو بوون هەرچیت بوێ دەستی بخەی، هەروەها هەموو ئەندامان دەتوانن بەیەکەوە سەردانی بکەن و پێداویستییەکانیان فەراهەم بکەن، هەتا گوارە و شتەکانی تریش، هەروەها پێشگریمانەی ئەوە کراوە کە خەڵکی کاتێک بازار دەکەن خەمی دووری شوێنی سەیارەکەیان هەیە لەشوێنی بازارکردنەکە، بۆ ئەمەش لەفامیلی مۆڵ گەراجێکی زۆر فراوان هەیە، کە هەرگیز نابێتە هۆی ماندوبونت. هەموو ئەمانەش بۆ ئەوەیە کە بینەر ڕازیبکات بۆ ئەوەی لەفامیلی مۆل بازاری بکات، نەوەکو وەکو جاری پێشووتر وەکو ئەوان بەهیلاک بچێت.

ڕێکلامی فامیلی مۆلی سلێمانی شێوازی شۆک

٣-شێوازی بەراوردکردن

ئەم ڕێگایە پشت دەبەستێت بە نیشاندانی دوو بیرۆکە یان توخم لە تەنیشت یەکتر بۆ بەراوردکردن و دەرهێنانی جیاوازییەکان(James:2013:?)، بۆ نموونە، ڕێکلامی (برنجی سامان) دووکەسایەتی دیاری بواری دراما و کۆمیدیا ئەحمەد جۆلاو ماهیر حەسەن، کە هەر یەکەو چێشتخانەیەکیان داناوە لەتەک یەک:

ئەحەمەد جۆلا: وەرن بۆ چیشتخانەکەی من

ماهیر حەسەن: ئەرێ ئەحمەد گیان فەرقی چێشتخانەکەی تۆ و هی من چییە، با بێن بۆ چێشتخانەکەی من.

ئەحمەد جۆلا: چۆن فەرقی نییە، وەرە سەیری چێشتخانەکەی من کە،

چێشتخانەکەی ئەحمەد جۆلا جمەی دێ، پربووە لە خەڵک . بەلام چێشتخانەکەی ماهیر حەسەن تەنها یەک کەسی لێیە.

ئەمەش بەهۆی ئەوەی ئەحمەد جۆلا زۆر گرنگی بەنهێنی بەکارهێنانی برنجی سامان دەدات،

ئەحمەد جۆلا: برنجێک بەو هەموو تامە خۆشەوە هەر شایەنی میوانە، برنجە ئەسلەکەی جارانە.

ماهیر حەسەن: زۆر ئاگاداری برنجەکە بن بەڵکو بەدڵی بێت. ئەگەرچی زۆر گرنگی بە سفرەی میوانەکەی دەدات و چیان لەچێشتخانەکە هەیە بۆی دادەنێن، بەڵام میوانەکە بەدڵی نییە. دواتر ماهیر حەسەن بازاری نامێنێت و ئەوەی ئەحمەد جۆلاش خەڵکی بەکۆمەڵ دەچن.

ماهیر حەسەن تەلەفۆن بۆ ئەحمەد جۆلا دەکات، بەدەنگێکی گۆڕاوی خەماوی ئافرەتانە، دەڵێت : کاک ئەحمەد مێردەکەم هەموو رۆژێ لای ئێوە نان ئەخوات و ناکەوێتە ماڵەوە، ئەکرێت پێمبڵێیت بزانم ئەو برنجە چییە؟

ئەحمەد جۆلا: براژن ئەمە برنجی سامانە و چەڵتوکی ئۆرۆگوایە، خڕیش و درێژیشی هەیە، لە پڕ دەنگێک لەماهیر حەسەنەوە دروست دەبێت و تەلەفۆنەکە دادەخرێت.

ئەحمەد جۆلا: بەشەڕەفم دەستەکەمان کەشفبوو.

ماهیر حەسەن: دۆزیمەوە برنجی سامان برنجە ئەسلەکەی جارانە و بەختە سورەکەی ئەیناسمەوە. ها ئەحمەد گیان ئیستا چۆنە چیشتخانەکەی منیش جمەی دێت و فەرقمان نییە،

ئەحمەد جۆلا: فەرقەکە تەنها برجی سامانە .

لێرەدا بۆ ڕێکلامی برنجەکە پێشگریمانەی ئەوە کراوە، کە خەڵک حەز بە خواردنی چێشتخانە دەکات و حەزدەکات برنج و چێشتی خۆش بخوات، هەروەها دەڵێت برنجە ئەسلەکەی جارانە و بەختە سوورەکەی دەیناسمەوە، لێرەدا پێشگریمانەی ئەوە کراوە کە ڕۆژانی کۆن برنجی بەتام و خۆش هەبوو ئەسلی بوو کەچی هی ئێستا هەمووی عادییە تەنها برنجی سامان نەبێت، کە ئەسلی جارانە وەکو کۆن چۆن برنجی خەت سور و خەت سەوز هەبوو، سروستی مرۆڤ وایە حەزی بەگەڕانەوەیە بۆ رابردوو، ئەو ڕێکلامە دەتباتەوە ئەو ڕۆژانەی کە تەنها برنجی ئۆرۆگوای ئەصلی هەبوو، هەروەها باس لەوە دەکات چەڵتوکی هەیە، ئەمەش پێشگریمانەی ئەوە کراوە کە ئەگەر برنجێک چەڵتووکی نەبێت، یانی ئەسڵی نییە.

ڕێکلامی برنجی سامان شێوازی بەراوردکردن

٤- شێوازی زیادەڕۆیی

ئـەم تەکنـیکە مانـای زیـادکردنی تایبەتمەنـدی زیـاد لە پێویسـت و کاریگەرییەکی بەهێزترە لە واقیع و ڕاستی. ئەم ڕێگایە یارمەتیدەر دەبێت بۆ ڕۆشـنایی سـتنە سـەر بەهـا و سـوودی ئەرێنـی بەرهەمەکە و هەروەهـا دروسـتکردنی ئەزمـوونێکی یـاری بـۆ بینەر (العربي، ٢٠١٧، ؟). بـۆ نموونـە ڕێکلامی (شیری ئالتونسا)ئەو کەسایەتییەی ڕێکلامەکە دەکات، بەم شێوەیە دەستپێدەکات کە زیادەڕۆیی زۆر دەکات بەوەی ئەم شیرە دەخواتەوە.

کەسایەتییەکە دەڵێت: ڕۆژەکـەم دەست پێدەکەم بەشیییییییر ، قاوڵتی خۆشـترەکەم بەشیر، کـافێ و لاتێ دروسـت دەکـەم بەشیر. ئینجا لـە هـۆڵی ئاسن بە یەک دەست قۆرساییەکی یەکجار زۆر بەرزدەکاتەوە، لەهەمانکاتدا لەسەر ئامیری ڕۆیشتنیش یاریدەکات بەشێویەک دەستێک و شیر و دەستێک بەرزکردنـەوەی بەرزاییـەکـە کـە زۆر بـەهێزە، دەڵێـت : جەسـتەی خـۆم بەهێزەکەم بە شیر. ئینجا پەتێک بەیەک دەست ڕادەکێشێت، لە لاکەی تریش، چـوار کـەس نـاتوانن وەکـو ئـەو بـەهێز بـن، ئینجـا سـەیارە بەیـەک دەسـت بەرزدەکاتەوە و دەستەکەی تریش شیر دەخواتەوە، دەڵێت بە شیر، ئینجا لە چێشـتخانەیەکە دەڵێت: شـیرینی و کێکی بـە لـەزەت دروسـت دەکـەم، هـەر بە شیر، ماست دروست دەکەم شازی ماست بەبەبەبەشیییییییر. لە حاجی مـارف ئەبەمـەوە هـەر بەشـیر، میوانداری خۆشـترەکەم بـە شـیر، ئینجـا لـە مـارەبرینی کچێکدا گـوڵی پێشـکەش دەکـات و دەڵێت: ڕازیمکـردووە و هـی خۆمە، هەر بە شیر، گۆرانی ئەلێم دەنگم خۆشـە، ژیانم خۆشـە و خۆشتری

دەکەم، بە شیر شیر شیر شیر. شیری ئالتونسا تام و بۆنی سروشتی خۆشە ئەبێت لەهەموو ماڵێکدا هەبێت، برۆۆۆۆ لێی بنۆشە.

ئەوەی لەو ڕێکلامە خراوەتەڕوو، پێشگریمانەی ئەوە کراوە کە شیری ئاڵتونسا پێوستە لە دەستپێکی ڕۆژ بخورێتەوە تاوەکو تەندروست و سەلامەتبیت، پێشگریمانەی ئەوە ئەو یاریزانانەی لەهۆڵی لەشجوانی بۆ بەهێزکردنی جەستەیان دەبێت وەکو ئەو، شیری ئاڵتونسا بخۆنەوە، پێویست بەهیچی تر ناکات تەنها بەشیری ئالتونسا زۆر بەهێزت دەکات، بە ساڵاچووەکانیش دەتوانن بیخۆن بۆ ئەوەی مێشکیان بەهێز بێت، ئینجا بۆ خانمان پێشگریمانەی ئەوە دەکات، ئەگەر دەتەوێت شیرینی و کێکی خۆش بۆ میوان دروست بکەی شیری ئالتونسا یەکەمە و شەرمەزارت ناکات، هەتا دەتوانی بەهۆی ئەو شیرە کەسێکی دڵخوازی خۆت ڕازی بکەی بۆ هاوسەری ژیانت بەهۆی ئەو شیرە، هەروەها پاتکردنەوەی زۆری وشەی شیر لایەنیکی دیکەی دروستکردنی کاریگەری و ڕاکێشانی سەرنجی وەرگری بەلای خۆییدا تێدایە، هەموو ئەمانە بەسەر یەکەوە ئەوە دەردەخات کە زیادەڕۆییەکی زۆری تێدایە، بەڵام بەهۆی ئەوەی بەشێوازی گاڵتەجارییەوە ڕێکلامەکە پێشکەشکراوە، خەڵکی وەریدەگریت و کاردانەوەی باشیشی بۆ دەبێت.

ڕێکلامی شیری ئالتونسا شێوازی زیادەڕۆیی

کەواتە بەشێک لە کۆمپانیاکان کاتێک گاڵتە و خۆشی لە ڕێکلامدا بەکاردەهێنن، بە مەبەستی سەرپێچیکردن یان سووککردنی گروپێکی دیارکراو نییە، بەڵکو بە ئامانجی ڕازیکردنی خەڵک و پرفرۆشی بەرهەمەکانیان.

ئەنجام

١- ڕێکلام ئامرازێکی پەیوەندیکردنی دوو ئاراستەیە، واتە ڕێکلام تەنها گەیاندن و گواستنەوەی زانیاری نییە بۆ بەکاربەر، بەڵکو وەرگرتنەوەی فیدباکیشە لەلایەن بەکاربەرەوە، تا بۆی دەرکەویت گەیشتووە بە ئامانجی خوازراوی خۆی.

٢- ئامانجی سەرەکی ڕێکلام دروستکردنی کاریگەری و ڕازیکردنی بەکاربەرە، بەیارمەتی زمانەوە، بەمەش زمان ڕۆڵی گرنگ دەگێڕێت لە ڕێکلام.

٣- لەگەڵ گەشەسەندنی تەکنەلۆژیا ڕێکلام کاریگەری زۆری لەسەر بەرامبەر دروستکردووە و پەیام بەشێوەیەکی کاراو کاریگەر دەگەیەنن بە بەکاربەر، زۆرجار بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بیرۆکەکان دەگەیەنن نەک بە ئاشکرا.

٤- پێشگریمانە لەڕێکلامدا گرنگی خۆی هەیە، چونکە گرنگە بۆ ڕێکلامساز سەرەتا پێشگریمانەی بۆ حەز و پێویستییەکانی بینەر/ وەرگر کردبێت، کە دەکرێت لێرەدا پێشگریمانە ببێتە مەرجێکی سەرەکی سەرکەوتنی ڕێکلامەکە.

٥- ڕێکلام زۆر پشت نابەستێت بە ڕاستییەکان و ژمارە، وەک ئەوەی زیاتر پشت بە وروژاندنی لایەنی دەرونی و سایکۆلۆژییای بەکاربەر دەدات، ئەمەش بەڕوونی لە زمانی ڕێکلامدا دیارە.

٦- شێوازی گاڵتەجاری لە ڕێکلام کاریگەری زیاترە لەسەر بەرانبەر و زۆرترین کاردانەوەشی دەبێت، بەهۆی هەستێکی خۆش بە بینەر دەبەخشێت و دواجاریش دەبێتە هۆی ڕازیکردنی.

٧- شێوازی گاڵتەجاری لە ڕێکلام زۆرجار دەبێتە هۆی ئەوەی کە بینەر بەبێ ویستی خۆشی ڕازی ببێت.

سەرچاوەكان

١- كريم، ئاسۆ عبدالرحمن و غريب، دلشاد محمد (٢٠٢٣)ریكلام لە روانگەی زمانەوانی كۆمەڵایەتییەوە(شیعری ئەسیری بەنموونە)، گۆڤاری زانكۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەكان، بەرگی ٢٧، ژمارە ٢، ٢٠٢٣.
٢- حەسەن، فەرهاد تۆفیق (٢٠١٥) زمان لە ڕیكلامی كوردیدا، تێزی دكتۆرا، فاكەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەكانی زانكۆی سلێمانی.
٣- محەمەد، ئاریانا ئیبراهیم و تاها، محەمەد عەلی یاسین: ٢٠٢٠ شێوازەكانی پەیوەندیكردن بۆ بەبازاڕكردنی سیاسی لەهەرێمی كوردستاندا، گۆڤاری زانكۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەكان، بەرگی٢٤، ژمارە ٣، سالی ٢٠٢٠.
٤- حوسێن، هێمن كاكە(٢٠٢٢) هونەری ڕازیكردن لەریكلامی بازرگانیدا- بینراو بەنموونە، نامەی ماستەر، بەشی كوردی، كۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی، زانكۆی سەلاحەددین.
٥- عەلی، ئەحمەد قادر ، ڕۆڵی ڕیكلامی تەلەفزیۆنە كوردییەكان لەسەر ڕەفتاری بەكاربەر(لە پۆشاكپۆشیندا) خوێندكارانی زانكۆی گەشەپێدانی مرۆیی بەنموونە، بەشی ڕاگەیاندن/ تەلەفزیۆن، كۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەكان، زانكۆی سلێمانی.
٦- دزەیی، عەبدولواحید موشیر(٢٠١٣)، ڕازیكردنی خێرا لەچوار هەنگاودا، چاپی یەكەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر.
٧- دزەیی، عەبدولواحید موشیر (٢٠١٤)، ئارگۆمێنت لە ڕێكلامی بازرگانی زمانی كوردیدا، گۆڤاری زانكۆی دهۆک مرۆڤایەتی، بەرگ ١٧، ژمارە ١ .
٨- احمد، عبدالباقی اكرم (٢٠١٢)، واتا و مەبەست لە پەندی پێشینانی كوردییدا، نامەی ماستەر، كۆلیژی پەروەردە، زانكۆی سەلاحەددین، هەولێر.
٩- عەلی، شێرزاد سەبری(٢٠١٢) ڕازیكردن د گوتارا رامیاریدا، شرۆڤەكرنا پراگماتیكی، نامەی دكتۆرا، بەشی زمانی كوردی، فاكەلتی ئادابی زانكۆی سۆران.
١٠-صابر ، ظاهر حمد امین(٢٠١٤)، ڕۆڵی ڕێكلامی تەلەفزیۆنی لەهاندانی ڕەفتاری بەكاربەر بۆ كرینی كاڵا، بەشی ڕاگەیاندن، كۆلیژی ئەدەبیات، زانكۆی سەلاحەددین.
١١-عمر، تەلار صباح(٢٠١٣) شیكاریێكی زمانەوانی ڕیكلامی بازرگانی بینراو و بیستراو، نامەی ماستەر، بەشی كوردی، كۆلێژی زمان، زانكۆی سەلاحەددین.
١٢-عەبدوڵلا، باران محمد(٢٠١٤)، ڕێكلامی ئینتەرنێت و ڕەفتاری بەكاربەر، چاپی یەكەم، چاپخانەی موكریانی، هەولێر.
١٣-الشریف، د.سامی و ندا، د.ایمن منصور(٢٠١٩)، زمانی میدیا، وەرگیرانی كامەران تاهیر، چاپی یەكەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری هەولێر.
١٤-كەمال، دیار عەلی(٢٠٠٩)، گوتاری سیاسی كوردی لەروانگەی پێشگریمانەوە، بەشی كوردی/ كولێجی پەروەردە، زانكۆی سەلاحەدین، هەولێر.

١٥-کەریم، عومەرمەحمود(٢٠٠٩)، سیمای پراگماتیکی و سیمانتیکی گریمانە پێشەکییەکان، نامەی دکتۆرا، بەشی کوردی، کۆلێجی زمان، زانکۆی کۆیە.
١٦-الخير، د.طارق و ناصر، د. محمد(٢٠٠٥)، مبادئ التسويق، جامعه دمشق، سوريا.
١٧-خضير، باسم خيرى(٢٠١٧) استراتيجيات الخطاب، مجلد١، دار علوم نهج البلاغة،
١٨-الصيرفي، محمد عبدالفتاح(٢٠١٧) الإعلان أنواعه مبادؤه و طرق اعداده، الطبعة الأولى، دار المناهج للنشر والتوزيع .
١٩-العاصي، شريف احمد (٢٠٠٦) الترويج والعلاقات العامهمدخل الاتصالات التسويقية، الدار الجامعة، الاسكندرية، مصر.
٢٠-بالعمر، فاطمه (٢٠١٧)،رسالة الدكتورا، تأثير الاعلانات التجارية في القنوات الفضائية على الثقافه الاستهلاكية عنة الشباب، جامعة وهران ٢ محمد بن احمد.
٢١-عيسى، طلعت(٢٠٠٩) الاعلان كتابه وتصميم، الجامعه الاسلاميه، غزه، كليه الاداب، قسم الصحافه والاعلام.
٢٢-الرباعي، آمنة علي احمد (٢٠٠٨) الاعلان التلفزيونى والسلوك الاستهلاكى، رساله ماجستير، كليه الاداب، جامعة الشرق الاوسط للدراسات العليا. الاردن.
٢٣-الزعبي، علي فلاح(٢٠٠٩)، ادارة الترويج و الاتصالات التسويقيه، دار السفاء، عمان.
٢٤-العربى، هيفاء(٢٠١٧) (٢) الأسلوب الفكاهي في الإعلانات التجارية: الأنواع والتأثير .

25- Newman, Andrew Adam(2009)"Madison Avenue Will Be Watching FedEx's Web Videos," *New York Times*, 20 July, B4.
26- James(2013), The most common types of humour used in advertising – Like a Film Star.

خلاصة

هذا البحث تحت عنوان (الإفتراض المسبق في الإعلان التجاري – اسلوب السخرية أنموذجا)، يتحدث عن ان اللغة لها دور مهم في تكوين الاعلان التجاري التلفزيوني، لغة الاعلان يجب ان تكون سهلة ومختصرة وجذابة، كي تقنع المقابل، لشراء المنتوجات، وهنا تحدثنا عن دور الإفتراض المسبق، وأهميته للتجهيز الاعلاني، حيث يجب على صانعي الاعلان ان يكون له قراءة جيدة لتفكير المقابل عن طريق الإفتراض المسبق لذوقه ومعرفة احتياجاته، في هذا الجزء تحدثنا عن اسلوب السخرية، لانه من المهم الن توضع المشاهد تحت أثره ويغير اتجاه فكره، كي يتلذذ منه، وثم يوضع موضع المقبول به. يتكون هذا البحث من فصلين ومجموعة من النتائج وقائمة المصادر والمراجع بهذا الشكل:

الفصل الأول يتناول الإفتراض المسبق في الاعلان، تعريف الإفتراض المسبق والاعلان، ثم الاعلان وأثره، نتائج الاعلان، اسباب التأثير والاقناع في الاعلان التجاري، اسلوب صياغة الاعلان التجاري..

الفصل الثاني يتناول دور اللغة في الإفتراض المسبق للإعلان بصورة عامة واسلوب السخرية بشكل خاص، ويتحدث عن الإفتراض المسبق في الاعلان التجاري، دور اللغة في الإفتراض المسبق التجارية، أسس لغة الإعلان، ارضاء وخطوات الارضاء، اسس الارضاء في الاعلان التجاري، اسلوب السخرية في الاعلان التجاري، اشكال عرض الاعلان بطريقة السخرية.

الكلمات الدالة: اللغة، الإفتراض المسبق ، الاعلان التجاري، اسلوب السخرية، ارضاء.

Abstract

This study which is entitled (Assumptions in Commercial Advertising - Humorous Style for Example) discusses the role of language in the preparation of television commercials. The language of commercial advertising should be attractive, short and simple to convince the people to buy the product. Therefore, the role of assumptions is discussed, how important it is for the preparation of advertising. The advertiser must have a good advertising skill of the other person's mind through assumptions to know his preferences and needs. Accordingly, the humorous style has been worked on, because in advertising it is important to influence the audience and change the direction of their thoughts, in order for them to enjoy it, and then be satisfied. This study consists of two parts, several results and a list of sources as follows:

The first part deals with (assumptions in advertising), introducing assumptions and advertising, then advertising and its effects, advertising objectives, factors of effectiveness and persuasion in commercial advertising, methods of designing commercial advertising.

The second part discusses the role of language in advertising in general and humorous advertising in particular, the role of language in commercial advertising, the linguistic principles of advertising, persuasion and persuasion steps, principles of persuasion in commercial advertising, humorous styles of advertising In business, humorous advertising presentations.

Keywords include: language, assumptions, commercial advertising ,humo persuasion.

دەنگسازیی نافەرهەنگی
لە زمانی کوردیدا

م.ڕێبین خالد خضر
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی پەروەردە
زانکۆی سەلاحەددین / هەولێر
rebin.khdir@su.edu.krd

پ.ی.د.عادل ڕەشید قادر
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی
زانکۆی سلێمانی
adil.qadr@univsul.edu.iq

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (دەنگسازیی نافەرهەنگی لە زمانی کوردیدا) یە "ئەم توێژینەوەیە، لە تێزی دکتۆرای توێژەرەوە هەڵهێنجراوە" ، سنوری لێکۆڵینەوەکە لە چوارچێوەی دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست دایە، بۆیە نمونەی پێویست بەگوێرەی تەوەرەکانی بابەتەکە لە چوارچێوەی ئەم دیالێکتەدا، بەپێی ڕێبازی (سینکرۆنی-شیکاری)شرۆڤەکراوە، ئامانج و گرینگی توێژینەوەکە لەوەدایە ئەو دیاردە ڕێزمانییانە لێکبداتەوە، کە گۆڕانی دەنگییان تێدا ڕوودەدات، لە ئەنجامی ئەم توێژینەوەیەدا بەو ئەنجامە گەیشتین، ئەگەر گۆڕانی دەنگی گۆڕانی واتای بەدوادا نەیەت ، ئەوە دیاردەیەکی فۆنەتیکییە و دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە لە سنوری فرەیز و ڕستەدایە ، ئەمەش ڕێگای بۆ لێکدانەوەی چەندان دیاردەی دەنگی لە سنوری فرەیز و ڕستەدا خۆشکرد، بەگوێرەی جیاوازی زمانەکان بۆ دیاردە ڕێزمانییەکان ، لەوانەش : شێوازی نەرێکردن ، پەیدابوونی مۆرفی بەتاڵ ، داڕشتنی ڕەگی کار ، دیاردەی هەڵگێڕانەوە، یاساکانی گوێزانەوە، دەسەڵاتی ڕەگ و باری بکەر نادیار، بۆ ئەم مەبەستەش لێکۆڵینەوەکەمان دابەشکردۆتە سەر سێ تەوەرە :- تەوەرەی یەکەم سەرەتایەکە بۆ چوونە ناو بابەتەکە، تەوەرەی دووەم چوارچێوەی تیۆریی دەنگسازیی نافەرهەنگی خراوەتەڕوو، تەوەرەی سێیەم باس لە دیاردە نافەرهەنگییەکان لە زمانی کوردیدا کراوە.

وشە سەرەکییەکان : دەنگسازیی نافەرهەنگی، دەنگسازیی فەرهەنگی، دەروازەی فەرهەنگی، فەرهەنگی ئاوەزی، ڕۆنانی سەرەوە.

١-١ سەرەتا

فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی خاڵی لێکچوو و جیاوازییان گەلێک زۆرە لە چوارچێوەی دەنگسازیدا، بەڵام ئەو هۆکارەی جیاوازی نێوان فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی پراکتیزەتر دەکات، کارلێکی نێوان یەکە دەنگسازییەکانە لەگەڵ یەکە مۆرفۆلۆژی و سینتاکسییەکان، کە بەهۆیەوە دەنگسازیی فەرهەنگی و نافەرهەنگی دێتە کایەوە، خاڵی سەرەکی جیاوازی نێوان ئەم دوو جۆرە دەنگسازییەش گۆڕانی واتایە، کە لە ئەنجامی گۆڕانی دەنگییەوە ڕوودەدات، بۆیە ئەگەر گۆڕانی دەنگی گۆڕانی واتای لێبکەوێتەوە، ئەوە دیاردەیەکی مۆرفۆنۆلۆژییە و دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازیی فەرهەنگییەوە لە سنوری وشەدایە، چونکە لە ئەنجامی کارلێکی یەکە مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییەکان بەگوێرەی یاساکانی داڕشتنی وشە و یاسا فۆنۆلۆژییەکانەوە، گۆڕانی دەنگی و واتای دێتە ئاراوە، ئەم دیاردە دەنگییە هۆکاری زۆرە لەوانەش جێکەوتەی دەنگەکان و سازگەی دەنگەکان و دەرچەی دەنگەکان و ئاسانبوونی جوڵانەوەی ماسولکەی، بەمەبەستی پاراستنی وزە و ئابوریکردن لە دەربڕیندا و هۆکاری دیالێکتیکی و کەسی و کاریگەریی زمانی دەوروبەر و ...هتد ، بەپێچەوانەشەوە ئەگەر گۆڕانی دەنگی گۆڕانی واتای بەدوادا نەیەت، ئەوە دیاردەیەکی فۆنەتیکییە و دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە، لە سنوری فرەیز و ڕستەدایە،چونکە ئەم جۆرە گۆڕانە دەنگییە لەسەرووی دەسەڵاتی ئاخێوەری زمانەکەوەیە و پەیوەندی بە فەرهەنگی ئاوەزییەوە نییە،بەڵکو زیاتر بەهۆی گۆڕانی هەڵوێستی تاڵە ژێیەکانی قورگەوە (دەنگداری و بێ دەنگ و بێ لایەن)ی دەنگەکانەوە ڕوودەدات، لە ئەنجامی کاریگەریی ژینگەی دەنگی و یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکەوە .

دەنگسازیی نافەرهەنگی پەیوەندی بە لێکدانەوەی ڕۆنانی سەرەوە (فۆنەتیک) هەیە، کە لە ژێر دەسەڵاتی یاسا ڕێزمانییەکانی زماندایە، نەک فەرهەنگی ئاوەزی، بەواتایەکی تر بۆ یەکجارە و ژینگە دەنگییەکە حوکمی دەکات، بۆیە هەموو ئەو گۆڕانە دەنگییانەی لە سنوری فرەیز و ڕستەدا

ڕوودەدەن و گۆڕانی واتای ناهێننە ئاراوە دەکەونە سنوری لێکدانەوەکانی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە. ئەوەی جێگای سەرەنجە لە دەنگسازیی کلاسیکیدا هیچ ئاماژەیەک بۆ ڕۆڵی هۆکاری فۆنەتیکی لە لێکدانەوەی دیاردە دەنگییەکان لە سنوری فرەیز و ڕستەدا نەکرابوو، چونکە بەر لە پەیدابوونی تیۆریی فۆنۆلۆژیی بەرهەمهێنان، دیاردە فۆنەتیکییەکان لە دەرەوەی دیاردە فۆفۆلۆژییەکان لە چوارچێوەی تیۆریی دەنگسازیدا لێکدەدرانەوە، بەڵام " دەنگسازیی بەگشتی و دەنگسازیی بەرهەمهێنان بە تایبەتی زادەی گەلێ هەوڵ و ڕێبازی جیاوازە لە کۆن و نوێدا بۆ هێنانە کایەی بەرهەمێکی پڕاوپڕ، کە بتوانێ دیاردە دەنگییەکانی ناو ڕێزمان لێکبداتەوە، لێکدانەوەکانی بونیادگەرەکان و ترۆپسکۆیی و یاکۆپسن و کتێبەکەی چۆمسکی و هاڵی هاوکاربوون بۆ ئەو بوارە، بەتایبەتی دوای ئەوەی بنەما و لێکجیاکردنەوەی فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی لە یەکتر و جیاکردنەوەی ڕۆنانی سەرەوە و ژێرەوەی لە دەنگسازیدا هاتە کایەوە ...دەنگسازیی بەرهەمهێنان دان بە دوو جۆری نواندندا دەنێت، نواندنێکی فۆنۆلۆژی و نواندنێکی فۆنەتیکی، کە ئاستی یەکەم بە نابەرجەستە تر سەیر دەکەن و ئاستی دووەم بە ئاستێکی ماددی هەست پێکراوی کۆنکرێتی سەیر دەکەن. " (فەقێ ئیبراهیم ٢٠٢٢، ١٢، ١٣) . بۆیە یەکێک لە بنەماکانی دەنگسازیی بەرهەمهێنان لێکجیاکردنەوەی فۆنەتیک و فۆنۆلۆژییە لە ڕووی نواندنی ڕۆنانی سەرەوە و ژێرەوە، ئەمەش ڕێگەی بۆ لێکدانەوەی چەندین دیاردەی دەنگی لە سنوری فرەیز و ڕستەدا خۆشکرد، بەگوێرەی جیاوازی زمانەکان بۆ دیاردە ڕێزمانییەکان، لەوانەش : شێوازی نەرێکردن، پەیدابوونی مۆرفی بەتا ، داڕشتنی ڕەگی کار، دیاردەی هەڵگێڕانەوە، یاساکانی گوێزانەوە، دەسەڵاتی ڕەگ و باری بکەر نادیار .

١-٢ چوارچێوەی تیۆریی دەنگسازیی نافەرهەنگی

ئەم تیۆرە لە بنچینەدا بە ناونیشانی (Lexical Phonology and Morphology) یە، واتە (مۆرفۆلۆژیی و فۆنۆلۆژیی فەرهەنگی یان مۆرفۆفۆنۆلۆژیی فەرهەنگی)، هەروەها بە (مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی) و (فۆنۆلۆژیی فەرهەنگی) یش ناو دەبرێت، مەبەست لە "مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی

کە لقێکە لە مۆرفۆلۆژی مامەڵە لەگەڵ زمان دەکات، لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە و بریتییە لە کۆکردنەوەی لێکسیمەکان لە زمانێکدا. بەشێوەیەکی سەرەکیش لە پێکهێنانی وشە دەکۆڵێتەوە لە ڕووی دارشتن و لێکدانەوە".
(www.google.com/lexicalmorphologyandphonology)، بەڵام (فۆنۆلۆژیی فەرهەنگی) "تیۆرێکە دەربارەی ڕێکخستنی ڕێزمان، بە تایبەتی لە پەیوەندی نێوان کارلێکە فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژییەکان لە فەرهەنگدا دەکۆڵێتەوە. بانگەشەی بنچینەیی ئەوەیە کە هەموو پرۆسە مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییەکان لە فەرهەنگدا ئەنجام دەدرێن " .
(www.google.com/search?q=lexical+morphology+and+phonology)،
ئەم تیۆرە لەلایەن (Paul Kiparsky) یەوە لە نێوان ساڵانی (١٩٦٨-١٩٨٢) وەکو تیۆرێک بۆ لێکدانەوەی کارلێکە مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییەکان خراوەتەڕوو، "هەرچەندە بیرۆکەی ئەم تیۆرە لە بۆچوونەکانی (نەوام چۆمسکی) یشدا دەربارەی مۆرفۆلۆژی وەکو لقێک لە سیستەمی زمان و پەیوەندی بە ئاستەکانی دیکەوە باسکراوە، بە تایبەتیش لە (ڕێزمانی گوێزانەوە) دا ، کە لە ساڵی (١٩٧٠) خراوەتەڕوو . (Kiparsky,1973,34)." دوالیزمییەتی فەرهەنگی لە ڕووی مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییەوە ، تیۆرەکەی بە دوو ئاراستەدا بردووە، لەبەر ئەوەی وشە وەکو یەکەیەکی فەرهەنگی واتادار کەرەسەی کارلێکە فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژییەکانە، تیۆرەکەش"لێکۆڵینەوەی ڕێگەی پێکهاتەی وشەیە، کە هێمای لێکنزیکی چەندان لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ دەکات،یەکەمیان بریتییە لە دەرکەوتنی تیۆری مۆرفۆلۆژی و هەموو یەکە فەرهەنگییەکانی زمانێک ، کە بەشێوەیەکی تایبەتتر بیرۆکەی مۆرفۆلۆژی ڕێکخستن یان ڕیزبەندی ئاستێک دەخاتەڕوو، کە لەلایەن (Siegel 1974-1977) و (Allen1978) و چەندان لێکۆڵەری دیکەوە لێکۆڵینەوەی لە بارەوە کراوە. دووەمیان بەجەختکردن لەسەر کێشەی سنوردارکردنی هێمایی یەکە وشەییەکان و وەسفکردنی یاسا دەنگییەکان بە چەندان شێوازی جیاوازی بارودۆخی گۆڕانکاریی دەستپێدەکات ، بەشێوەیەکی سەرەکی بنەماکانی تیۆرەکە لەلایەن (Kiparsky1968-1973)

چێوەڕێژ کراوە و دواتر لە لایەن (Mohanan)، (Radford)، (Silkerk)، (Williams)، (Chomsky) و (Hall) فراوانتر کراوە، هەروەها بەردەوامبوون لەگەڵ چەمکی فۆنۆلۆژیی بازنەیی، کە بۆ یەکەمجار لەلایەن(Mascaro 1976) پێشنیاز کراوە، لە ئەنجامدا ژمارەیەک توێژینەوەی فۆنۆلۆژی لە چەند زمانێکدا بەداوادا هاتووە . " (Harry, V , H & Norval ,S. ,1982,131).ئامانجی سەرەکی تیۆرەکە بۆ خستنەرووی جیاوازی نێوان دوو جۆرە دەنگسازییە، کە دەکرێ بە دەنگسازیی ئاستی وشە (دەنگسازیی فەرهەنگی Lexical Phonology -)، کە مەبەست ڕۆنانی ژێرەوە (فۆنۆلۆژی) یە،جۆرەکەی تر دەنگسازیی ئاستی فرێزەکانە، بە (دەنگسازیی نافەرهەنگی Post Lexical Phonology -) ناودەبرێ، کە مەبەست ڕۆنانی سەرەوە (فۆنەتیک)ە ، چونکە دەکرێت جیاوازی لە نێوانیاندا بکرێت، بەوەی ئەوەی یەکەم مامەڵە لەگەڵ دەنگسازی دەکات وەکو بەشێک لە وشە، بەڵام بە دابڕاوی لەگەڵ وشەکانی تر، کە ناچێتە ناو دارشتەی ژینگەی فرێز و ڕستەکان ، ئەوەی لە دەنگسازیی فەرهەنگیدا دیار و دەرکەوتووە ئەم دیاردەیە بەپێی دەروازە فەرهەنگییەکە دەکرێ چەندین جار دووبارە دەبێتەوە و بە شێوەیەکی بازنەیی دەبێ، بەڵام لە دەنگسازیی نافەرهەنگی بۆ یەکجارە و ژینگە دەنگییەکە حوکمی دەکات. هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد، وشە وەک یەکەیەکی فەرهەنگی کەرەسەی سەرەکی تیۆرەکەیە، لەو ڕوانگەیەوە مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی دوو جۆر یاسایی فۆنۆلۆژی لە یەکتر جیادەکاتەوە"-:

یەکەم – ئەو یاسا فۆنۆلۆژییانەن لە فەرهەنگدا کار لەسەر یەکە فەرهەنگییەکان دەکەن، کە بە شێوەیەکی بازنەیین، چونکە لە دوای هەر هەنگاوێکی پێکهێنانی وشە لە ئاستە فۆنۆلۆژییەکانیانەوە دەردەکەونەوە و پێیان دەوترێت یاسا فەرهەنگییەکان.

دووەم – ئەو یاسا فۆنۆلۆژییانەن لە دەرەوەی فەرهەنگ کار لەسەر یەکە نافەرهەنگییەکان دەکەن ،کە بەشێوەی بازنەی نین،چونکە ئەمانە لەژێر دەسەڵاتی یاسا سینتاکسییەکانن و لە میانەی وشەکانەوە کارا دەکرێن)." (Katamba,1993,106) و (Harry, V ,H & Norval ,S. ,1982,131).

سەبارەت بە زاراوەی فەرهەنگی (Lexical) و نافەرهەنگی (Post Lexical) هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد،شیکردنەوەی بنەماکانی تیۆرەکە بە دوو ئاراستەی جیاوازدا دەبات،"خاڵی جیاکردنەوەی ئەم دوو لایەنە،کە ڕەنگدانەوەی دەبێت بەسەر ڕەنگدانەوەیەکی گشتی، کەوا هەندێک یاسای فۆنۆلۆژی - یاسای فەرهەنگی، بەداخراو، گرێدراوی یاسا فۆنۆلۆژییەکانن،ئەوەی ڕۆنانی وشە لە فەرهەنگدا بونیاد دەنێت ئاساییە کاتێک یاسا مۆرفۆلۆژییەکان پیادە دەکرێن،ئەمەش هەندێک لە یاسا پەیوەندیدارە فۆنۆلۆژییەکان چالاک دەکات، کەچی یاساکانی پاش فەرهەنگی. کە لەلایەکی ترەوە وابەستەی یاساکانی داڕشتنی وشە(WFR) نییە، ئەمانە بریتین لە هەندێک یاسای فۆنۆلۆژی ئەو کاتە جێبەجێ دەکرێن، کە وشەکان پڕاوپڕ داڕێژراون و خراونەتە ناو فرەیزی سینتاکسییەوە."(بابکر،٢٠١٦، ٥-٥١). بەهۆی سەربەخۆیی فۆڕمی وشە لە ڕووی دەنگ و واتاوە، لە تیۆرەکەدا وشە دەخرێتە بەر کاریگەریی یاسا فۆنۆلۆژییەکان،"وشە کەرەسەی سەرەکی تیۆرەکەیە، نەک مۆرفیم، ئەمەش بۆ سەربەخۆی و فۆڕمەڵەبوونی فۆڕمی وشە دەگەڕێتەوە(Katamba,1993,89)". ،ئامانجی تیۆرەکەش دەرخستنی ئەو گۆڕانکارییە مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییانەیە، کە بەهۆی کاریگەری یاسا مۆرفۆلۆژییەکان لەگەڵ یاسا فۆنۆلۆژییەکان ڕوودەدەن، کە لە ئەنجامی داڕشتن و لێکدانی وشە، بەهۆی کارلێککردنی نێوان ڤاوڵ و کۆنسنانتەکانی ڕەگ و بنجی وشە لەگەڵ ڤاوڵ و کۆنسنانتی گیرەکەکان، وەکو ناوبەند دەنگ پەیدادەبێت یان دەنگ دەسوێت، ئەمەش دەبێتە هۆی گۆڕانی شێوەی بنجەکە، لە ئەنجامی ئەو کارلێکە دەنگییەشدا بە زۆری پاشگرەکان دەبنە هۆکاری گۆڕانی فۆڕمی وشە، بەهۆی گۆڕان لە سنوری شوێنی هێز (Stress Shifting) و خاوبوونەوەی قالبی بڕگە (Syllable Laxing) ی وشەکە، بەڵام ئامانجی لێکۆڵینەوەکەی ئێمە دەرخستنی ڕۆڵی ئەو یاسا فۆنۆلۆژییانەیە، کە لە ناوەوەی فەرهەنگ کار لەسەر یەکە فەرهەنگییەکان دەکەن و لەژێر دەسەڵاتی یاسا مۆرفۆلۆژییەکانن و لە دەرەوەی فەرهەنگ کار لەسەر یەکە نافەرهەنگییەکان دەکەن و لەژێر

دەسەڵاتی یاسا سینتاکسییەکاندان، بەواتایەکی تر مەبەست لە ناوەوەی فەرهەنگ واتە کارلێکی نێوان یاسا فۆنۆلۆژییەکان و یاسا مۆرفۆلۆژییەکان گۆڕانی واتایی بەدوای خۆیدا دێنێت، لە چوارچێوەی فەرهەنگی ئاوەزیدا، بەڵام مەبەست لە دەرەوەی فەرهەنگ واتە کارلێکی نێوان یاسا فۆنۆلۆژییەکان و یاسا سینتاکسییەکان ،کە گۆڕانی واتایی بەدوای خۆیدا ناهێنێت، بەڵکو فۆڕمی وشەکە لە سنوری فرەیز و ڕستەدا دەگۆڕێت، ئەم دیاردەیە دەمێکە لە زمانەکانی (ئینگلیزی، ڕوسی، ئیسپانی، مالایالم و عەرەبی ...هتد) لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆری لە بارەوە کراوە. هەرچەندە لەپڕۆسەی جێبەجێکردنی تیۆرەکە بەسەر زمانەکەماندا بەربەست دێتە کایەوە،بەتایبەتیش لە جیاکردنەوەی ئەم دوو جۆرە دەنگسازییە، چونکە بۆ یەکەمجارە ئەم جیاوازییەی نێوان ئەم دوو جۆرە دەنگسازییە دەخرێتەڕوو، شێوازی چارەسەرکردنی بەربەستەکانیش لەسەر ڕێژەی جێ بەجێ بوونی تیۆرەکە لە زمانەکەماندا بەند دەبێت .

١-٣ دیاردە نافەرهەنگییەکان لە زمانی کوردیدا :

ئەم دیاردانە لەژێر دەسەڵاتی یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکەدایە و ڕێسا فۆنەتیکییەکان حوکمی دەکەن، نەک یاسا فۆنۆلۆژییەکان، چونکە"بەپێچەوانەی پڕۆسەکانی وشە دروستکردنەوە لە مۆرفۆلۆژیدا، کە ڕەنگە یاسای فۆنۆلۆژییان لێبکەوێتەوە، پڕۆسە مۆرفۆلۆژییەکانی ناو سینتاکس،کە لە ڕێیانەوە مۆرفیمەکان و بە تایبەتی سینتاکسییەکانیان دەخرێنە تەک یەک بۆ ئەوەی فرەیز و ڕستەیان لێ بەرهەم بهێنرێت، بە زۆری ئەو دیاردانە دەبینرێنەوە، کە ئۆتۆماتیکین و لەژێر دەسەڵاتی قسەکەردا نین بەمەبەستی واتا گۆڕین، کەواتە ئەم دیاردانە دیاردەی فۆنەتیکین و لە کوێدا هەلومەرجیان بۆ بڕەخسێت جێبەجێ دەبن، ئەمانیش بەزۆری لە ئاخاوتنی ڕۆژانەی خێرادا دەبیسترێن." (قادر،٢٠٠٨، ١٠٥). بەواتایەکی تر مەرج نییە هەمیشە گۆڕانی دەنگ مەرجدار بێت واتە بەگوێرەی یاسا ڕوودبدات، بەڵکو زۆرجاران گۆڕانی دەنگ ڕێسابەندە و بۆ سیما و ئەدگاری هاوبەشی ئەو دەنگانە دەگەڕێتەوە، کە خاوەنی جۆرێک لە تایبەتمەندی فۆنەتیکین لە

دەربڕیندا، بۆیە" زۆرجاران گۆڕانی دەنگەکان لەزمانی ئاخاوتندا، مەرج لەسەر دانراو نین،ئەمەش ئەدگارێکی تایبەتی ئەو دەنگانەیە، کە چەپکە نیشانە - نیشانەی فۆنەتیکیی - یان تاڕادەیەکی زۆر لەیەکەوە نزیکن، بۆیە زۆرجاران لەباری گۆکردن و دەربڕینیان، هۆی ڕودان و بەرجەستەکردنی ئەم چەشنە نواندنە جیاوازانەن." (مەعروف و سەعید ،٢٠١٨، ٨٦). لەم بارەیەوە چەندان دیاردەی فۆنەتیکیی گۆڕانی دەنگەکانی زمانەکەمان، بەتایبەتی لە ڕۆنانی فۆرمە ڕێزمانییەکاندا بەرچاو دەکەوێت ،کە دەکرێت لە چوارچێوەی هۆکارە نافەرهەنگییەکاندا پۆلێنیان بکەین ،لە وانەش :

١-٣-١ شێوازی نەرێکردن :

شێوازی نەرێکردن لە زمانەکەماندا جیاوازە لە نێوان ڕێژەکانی کاردا، بۆنمونە: (١)

ا- دەخۆم . ← ناخۆم . (ڕێژەی کاری ڕانەبردو)

ب- کرا . ← نەکرا. (ڕێژەی کاری ڕابردو)

پ- بخوێنە . ← مەخوێنە. بنووسن . ← مەنووسن . (ڕێژەی کاری داخوازی)

بەکارهێنانی ئامرازەکانی نەرێکردن هیچ پەیوەندییەکی بە دەنگی سەرەتای وشەکانەوە نییە، بەڵکو هۆکارەکەی پەیوەندی بە یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکەمانەوە هەیە،هەر ئەمەش وایکردووە لە کاتی پڕۆسەی نەرێکردنی ڕێژەی کاری ڕانەبردودا ئامرازی نەرێکردن (نا) کاریگەریی بکاتە سەر نیشانەی بەردەوامی (دە) و بیسوێنێت،وەک تایبەتمەندییەکی زمانی کوردی ،چونکە هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد "دیاردەی نەرێکردن لە زمانی عەرەبی و فارسیدا بە بەراورد بە زمانی کوردی جیاوازە، چونکە لەو دوو زمانەدا نیشانەی بەردەوامی لە کاتی نەرێکردندا دەمێنێت و نابێتە مۆرفی سفر، بۆنمونە : (٢)

ا- می روم ← نمی روم (لە زمانی فارسیدا)

ب- أذهب ← لاأذهب (لە زمانی عەرەبیدا) "

(قادر و احمد،٢٠١٦ ،٧٥-٧٦).

١-٣-٢ پەیدابوونی مۆرفی بەتاڵ :

یەکێکی تر لەو دیاردە نافەرهەنگییانە پەیدابوونی مۆرفی بەتاڵە، چونکە زۆرجاران پەیدابوونی مۆرفی بەتاڵ هۆکارەکەی پەیوەندی بە یاسا فۆنۆلۆژییەکانی زمانەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە لایەنی ڕێزمانی زمانەکەوە هەیە، کە فۆنەتیکی درکاندن(Articulatory Phonetics) حوکمی دەکات، بۆنمونە " لە وشەی {بهێڵرێ} دەنگی [ڵ] هاتۆتە پێش دەنگی [ر]ەوە ، ...،چونکە بەپێی دەستور دەنگی [ڵ ، ر] لە تەرکیبی بنچینەی یەک وشەدا بەیەکەوە نایەن، لێرەدا دەنگی [ر]بۆ سیغەی (بناء للمجهول) هاتووە، لەگەڵ ئەمەشدا زۆر کەس دەڵێن {بهێڵدرێ}تاوەکو لە قورسایی هاتنی دەنگی [ر] لە دوای [ڵ]ەوە ڕزگار بین." (محەمەد،٢٠١١،٢٧٤). شایەنی ئاماژە پێکردنە دەرکەوتنی دەنگی [د]هۆکارەکەی فۆنەتیکییە، نەک فۆنۆلۆژی، چونکە هیچ گۆڕانکارییەکی واتای نەهێناوەتە ئاراوە، جگە لەوەی وەکو مۆرفێکی بەتاڵ ڕێگەی بۆ ئاسانی درکاندنی دەنگی [ر]خۆشکردووە، بنکەی وشەکەی ڕێکخستووە، چونکە " لەپەیوەندی نایەکسانی نێوان مۆرفیم و مۆرفدا هەندێ جار ناهاوسەنگی لە مۆرفەکانەوە سەرچاوە دەگرێ، واتە ژمارەی مۆرفەکان لە هەندێ گوتندا لە ژمارەی مۆرفیمەکان زیاترن و لەوە دەچێ بەبێ کار و بەبێ هۆ هاتبنە گوتنەوە، ئەمەش گیروگرفتێکی تر بۆ تیۆری مۆرفیم دروست دەکات، چونکە هەموو لایەنگرانی سورن لەسەر ئەوەی ، کە مۆرفیم دەبێ یان ئەرکێکی ڕێزمانی یان واتای هەبێت، کەچی لەم شوێنانەدا مۆرفەکان واتا و ئەرک بەو بیرۆکەیەی کە لە ئارادا هەیە لەدەست دەدەن، ئەو مۆرفانەی کە لەوە دەچێت زیادبن و ئەرک و واتایان نەبێت لە مۆرفۆلۆژیدا بە مۆرفی (بەتاڵ) یان (بێکار) ناو دەبرێن،بەڵام دەکرێ لە زمانی کوردیدا بە مۆرفی بنکە ڕێکخەر یان فراوانکار ناوزەد بکرێن ، چونکە جێ بۆ پاشگرەکانی دوای خۆیان خۆش دەکەن." (فەتاح و قادر،٢٠٠٦،٢٧).بۆیە دەبینین زۆرجاران لە ڕۆنانە مۆرفۆسینتاکسییەکاندا دەنگێک بۆ بنکەی وشەکە (ڕەگ) زیاد دەکرێت ،کە هیچ ئەرکێکی ڕێزمانی و واتاییان نییە،تەنیا پێویستییەکی فۆنەتیکی ئەو دەنگانەی هێناوەتە ئاراوە،تاوەکو درکاندنی دەنگەکانی ڕۆنانەکە ئاسانتر بکەن

و ڕێگەش بۆ وەرگرتنی پاشگری دوای خۆیان خۆش بکەن، بۆنمونە :   (٣)

ا- بردۆتەوە ← برد + ۆ + ت + ەوە
ڕەگ + ڕابردوی تەواو + فراوانکار + پاشگر

ب- بخۆرەوە ← ب + خۆ + ر + ەوە
نیشانەی ئیلزامی + ڕەگ + فراوانکار + پاشگر

لە نمونەکانی (٣- أ و ب) دا، تێبینی ئەوە دەکەین ،کە پەیدابوونی دەنگی [ت،ر] وەکو ناوبڕێک بۆ ئەوەیە دوو دەنگی ڤاوڵ لە زمانی کوردیدا پێکەوە نایەن ، لە نمونەی (بردۆتەوە) ئەو [ۆ] یەی لە نێوان دەنگی[د]ی نیشانەی چاوگ و دەنگی[ت]ی ناوبڕدایە،نیشانەی ڕێژەی ڕابردوی تەواوە ،هەرچەندە بەهۆی یاسای تەبایی دەنگەوە دروستبووە [و+ە=ۆ]،بەڵام پێویستی فۆنەتیکی ڕۆڵی خولقاندویەتی.

پ- ڕۆیشتی ڕۆ + یش + ت + ی
ڕەگ + فراوانکار + ڕابردو + نوسەکی ڕێکەوتن

هەروەها لە شێوەزاری سلێمانیدا نمونەی تر بەرچاو دەکەوێت ،وەک :
ت- دەرگاکە بکەوە . ← دەرگاکە بکەرەوە.
ج- بچۆوە بۆ ماڵ . ← بچۆرەوە بۆ ماڵ .

١-٣-٣ داڕشتنی ڕەگی کار :

یەکێک لەو دیاردە نافەرهەنگییانەی زمانەکەمان ،کە جێگەی مشتومڕە، داڕشتنی ڕەگی کاتی داهاتووە و ڕەگی کاتی ڕابردووە، لەم ڕووەوە ئایا کامیان لە کامیانەوە هەڵدەگوێزرێن، بۆچوونەکانمان دەخەینە ڕوو، چونکە لە نێوان ڕێزمانی کلاسیکی و نوێدا دوو بۆچوونی جیاواز بۆ ئەم بابەتە لە ئارادایە، ڕێزمانی کلاسیکی پێی وایە ڕەگی داهاتوو لە ڕەگی ڕابردو وەردەگیرێ، بەلێکردنەوەی نونی چاوگ و نیشانەی چاوگ {د،ت،وو،ی،ا}، بێ ئەوەی هۆکاری ئەو گۆڕانکارییە دەنگییانە یەکلایی بکرێتەوە، کە لە نێوان ڕەگ و مۆرفیمی کاتدا دێتە کایەوە، چونکە گۆڕانی دەنگی بەدوادا دێت و ناکەوێتە ژێر حوکمی یاسا فۆنۆلۆژییەکان، بەڵکو ڕێسا فۆنەتیکییەکان بەپێی

یاساکانی ڕێزمانی زمانەکەمان حوکمی دەکات، بەوەی ئایا هۆکارەکەی بۆ یاسا مۆرفۆفۆنیمییەکان دەگەڕێتەوە، یا بۆ ڕەفتاری ناوێزەی دەنگەکان (سلوک شذوذ الآصوات) دەگەڕێتەوە، کە " مۆرفیمێکی بەتاڵە و بنکەی بەند فراوان دەکات، بۆیە (فراوانکار)ی پێدەگوترێت، لە زمانی عەرەبیدا بە (شذوذ الاصوت) ناودەبرێت، کە لە ژینگە و شوێنی تر ئەرکی سینتاکسی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام لێرەدا وەک فراوانکار ئەم ئەرکەی نییە یاخود لە دەستی داوە." (محێدین،٢٠١٣،٥٧)، لەم بارەیەوە (ئەمین،٢٠٠٩،١٣٢،١٣٣) دەڵێت:" لە ڕێزمانی کوردیدا ...دوو ڕەگی جیاواز بۆ کار (فەرمان) دەستنیشان کراون ئەوانەن، کە پێیان دەوترێ (ڕەگی کاتی داهاتوو) و (ڕەگی کاتی ڕابردوو) هەموو کاتە ڕێزمانییەکان بەم دوو ڕەگە دادەڕێژرێن، ڕێزمانی تەقلیدی چاوگی کردووە بە سەرچاوە ڕەگی ڕابردوو وەردەگرێ بەلابردنی (ن) ی چاوگ، هەموو چاوگێک لە زمانی کوردیدا بە (ن) کۆتایی دێت...بەلابردنی ئەم (ن) ە ڕەگی ڕابردوی کار (فەرمان) دەست دەکەوێ، بۆنمونە : (٤)

چاوگ	ڕەگی ڕابردو
ا- نوستن	نوست
ب- کردن	کرد
پ-پژمین	پژمی

بەڵام پەیوەندی مۆرفۆلۆژیی نێوان ڕەگی ڕابردو و داهاتوی دەستنیشان نەکردوە، واتا ئەو یاسا مۆرفۆفۆنیمیانەی نەخستۆتە ڕوو، کە بە هۆیانەوە ڕەگی داهاتوی کار لە ڕەگی ڕابردوی وەربگیرێ ." هەرچەندە ئەو یاسایانەشی خستۆتە ڕوو ،کە گوایە بەهۆیانەوە ڕەگی کاتی داهاتو لە ڕەگی کاتی ڕابردوو وەردەگیرێ، بەبێ ئەوەی ئاماژە بە هۆکاری گۆڕانە دەنگییەکان بکات، جگەلە هێنانەوەی پۆزش (تبریر) ی مۆرفۆلۆژییانە بۆ بابەتەکە لە پەراوێزدا بۆنمونە ،دەڵێت: " ئەو فەرمانانەی ڕەگی ڕابردویان بە (ارد) یا (اند) کۆتایی دێت ...بۆ وەرگرتنی ڕەگی داهاتوویان (د) لادەبرێ [ا] دەگرێ بە [ێ]،هەروەها دەڵێت : گەر ڕەگی ڕابردو بە {ست}یا {شت}کۆتایی

هاتبێ بۆ وەرگرتنی ڕەگی داهاتووی [س]دەکرێ بە [ز]، [ش]دەکرێ بە [ژ]و ئەو ڤاولەی لە پێشیان دەردەکەوێ (لە هەندێ حاڵەتدا) دەبێ بە [ێ]،بەڵام پێویستە هۆکاری ئەو گۆڕانکارییە دەنگییە چ وەک سیمایەک بۆ جیاوازی لە نێوان ڕەگی ڕابردوو و داهاتوو ،بەهۆی بێ دەنگی و دەنگدارییەوە ،یان کایگەریی یاسا مۆرفۆفۆنیمییەکانەوە ڕوون بکرێتەوە ،هەرچەندە لە بابەتی (ڕەگی داهاتو ...بەیەک یاسا) ئاماژەی بە لۆژیکی (ئاڵۆز لە سادەترەوە پێک دێت) کردووە،هەروەها لە پەراوێزی ئەم بابەتەدا ئاماژەی بە هۆکاری هەندێ لە گۆڕانە دەنگییەکانیش کردووە." (ئەمین،٢٠٠٩،١٣٤، ١٣٥-٣٨٤) .ئەم ئاماژەیەش بنەمایەکە بۆ بۆچوونی ڕێزمانی نوێ و ئەو توێژینەوە نوێیانەی لەم بارەیەوە کراون،کە پێیان وایە " ڕەگی ڕابردو بە زیادکردنی مۆرفیمی کاتی ڕابردوو بۆ ڕەگی داهاتوو دروست دەبێت. " (خضر،٢٠١٩،١٥٩)،ئەمەش ئەو بۆچوونە کلاسیکییە پێچەوانە دەکاتەوە، کەپێی وایە ڕەگی داهاتوو لە ڕەگی ڕابردو وەردەگیرێ، بەلێکردنەوەی نونی چاوگ و نیشانەی چاوگ ،گرنگی ئەو بۆچوونە نوێیە لەوەدایە ،کە هۆکاری گۆڕانکارییە دەنگییەکان ڕوندەکاتەوە ،چونکە "دوای سەپاندنی یاساکە دوا فۆنیمی ڕەگی داهاتو کە بێ ژێ Voicless ن سیمای ژێداری Voicedیان لێ دەنیشێ...بەپێی لۆژیکی (ئاڵۆز لە سادەترەوە پێکدێت) دەبێ ئەمە بەپێچەوانەوە و بەم جۆرە بێت: کە نیشانەی کاتی ڕابردو (ت) دەچێتە سەر ڕەگی {چێژ ، کوژ...هتد} دوا فۆنیمی ڕەگەکە سیمای ژێداریی Voiced خۆی دەدۆڕێنێ ،بۆنمونە : (٥)

ا- چێژ + ت ← چێشت ب- کوژ + ت ← کوشت

پ- گەز + ت ← گەست

هەروەها ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە ،کە ئەم یاسایانەی لەم باسەدا و ئەوانی پێشتر خراونەتە ڕوو بەزۆری یاسای ڕێزمانیی پێداگۆگین ... Pedagogicalکە پەیوەندیی مۆرفۆلۆژیی نێوان ڕەگی ڕابردوو و ڕەگی داهاتو هەر لە (سیما) دا Surface دەخەنە ڕوو ،کە لە زۆر حاڵەتدا لەگەڵ سروشتی پەیوەندیی نێوانیان لە (بنج) دا Deep یەک ناگرنەوە ...و ...یاسا مۆرفۆفۆنیمییەکانیان دەستنیشان ناکەن." (ئەمین،٢٠٠٩،٣٨٤، ٣٨٥) . ئەوەی

لەم دەقەدا گرنگە ئاماژە کردنیەتی بە ڕۆنانی سەرەوە و ژێرەوە ،هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد ڕۆنانی سەرەوە گۆڕانە فۆنەتیکییەکان دەگرێتەوە ،کە گۆڕانی واتایی ناهێننە ئاراوە، چونکە دەکەونە ژێر حوکمی یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکە، بۆیە ئەم دیاردەیە دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە،بەڵام ڕۆنانی ژێرەوە گۆڕانی واتایی دێنێتە ئاراوە ،چونکە دەکەونە ژێر حوکمی یاسا فۆنۆلۆژیەکانی زمانەکە، کە لەگەڵ فەرهەنگی ئاوەزیدا یەکانگیرە لە چوارچێوەی دەنگسازیی فەرهەنگیدا. لە ڕاستیدا یەکێک لە کێشە سەرەکییەکان بۆ یەکلابوونەوەی کارلێکە مۆرفۆفۆنیمییەکان ، دەستنیشانکردنی دوو جۆرە ڕەگە (ڕەگی ڕابردو و ڕەگی داهاتو) بۆ کار، چونکە "لە بنەڕەتدا ڕەگ سەربەخۆیە و بە کاتەوە گرێ نادرێت،پێویست نییە مۆرفیمی کات بە ڕەگەوە بلکێنرێت ، بەڵکو ڕەگ سەربەخۆیە و مۆرفیمەکانی کات وەک پێشگر و پاشگر بە دەوریەوە دەلکێن."(خضر،٢٠١٩،١٦٢) ،" زمانەوانی دێرین بەهەڵە دوو ڕەگیان بۆ کار دەستنیشان کردووە،ڕەگی ڕابردو و ڕەگی داهاتو (ڕانەبردو) ،کە لە ڕاستیدا ،کار تەنیا یەک ڕەگی هەیە و ئەو گۆڕانکارییانەی ،کە لە ڕانەبردودا بەسەر ڕەگی کاردا دێن ، یان وشەسازین ،وەک : ناردن ← نارد ←نێر ، شاردنەوە ← شار← شێر،ژماردن ←ژمار ← ژمێر ،یان دەنگسازین ،وەک : کوشتن ← کوش← کوژ ، خواستن ← خواس← خواز،ژماردن ← ژمار ← ژمێر ،یان هەردووکیان ،وەک: ناشتن ← ناش ←نێژ ، ڕشتن ← ڕش ← ڕێژ ،گواستن ← گواس ← گوێز)." (ڕەسول،٢٠١٥،١٦). سەبارەت بە بۆچوونی ڕێزمانی نوێش ،کەپێی وایە ڕەگی ڕابردو بە زیادکردنی مۆرفیمی کاتی ڕابردو بۆ ڕەگی داهاتو دروست دەبێت،بەشێوەیەکی گشتی گۆڕانە مۆرفۆفۆنۆلۆژییەکان بەگوێرەی "پرۆسە فۆنۆلۆژییەکان (سوان ،گۆڕان،پەیدابوون) ی دەنگ لە کاتی گۆڕانی ڕەگ لە داهاتووەوە بۆ ڕابردو و بە کاریگەریی زیادکردنی مۆرفیمەکانی کاتی ڕابردو بۆ ڕەگی کار ،بۆ گۆڕانە یەک پرۆسەییەکان ،واتە لە ڕەگێکدا یەک پرۆسەی دەنگی یان سوان یان گۆڕان یان پەیدابوونی دەنگی تێدا ڕوودەدات، گۆڕانە دوو پرۆسەییەکان ،واتە لە ڕەگێکدا دوو پرۆسەی دەنگی

یان (سوان و گۆڕان) ی دەنگ یان (گۆڕان و پەیدابوون) ی دەنگی تێدا ڕودەدات،گۆڕانە سێ پڕۆسەییەکان ،کە لە ڕەگێکدا سێ پڕۆسەی دەنگی یان (سوان و گۆڕان و پەیدابوون) ی دەنگی تێدا ڕودەدات ،کە زۆربەی جار گۆڕانی قالبەکانی بڕگەشی بە دوادا دێت ،بە تایبەتی لە پڕۆسەکانی (سوان و پەیدابوون) ی دەنگدا . " (خضر،٢٠١٩،١٦٣-١٧٧) ، بۆنمونە: (٦)

ا-چاوگی {نوستن} بەلابردنی نونی چاوگ، قەد دەمینێت {نوست}،لێرەدا [ت]مۆرفیمی کاتی ڕابردووە، ڕەگی داهاتوو {نو} یە ،کاتێکیش ڕەگی داهاتوو دەگۆڕێت بۆ ڕەگی ڕابردو دەبێتە {نوست} واتە لەم ڕەگەدا یەک پڕۆسەی دەنگی ڕوویداوە ، کە دەنگی [س] بۆ کۆتایی ڕەگەکە پەیدابووە،بۆیە شێوەی داهاتوی ئەم چاوگە {دەنوم } ە ، بەلام شێوەی ڕابردوی {نوستم} ە ، هەروەها پێکهاتەی قالبی بڕگەش لە جۆری / CV / دەگۆڕێت بۆ / CVC / ، ئەمەش نمونەیەکە بۆ یاسای یەک پڕۆسەی یەک گۆڕانکاریی دەنگی .

ب-چاوگی {خستن} بەلابردنی نونی چاوگ، قەد دەمینێت {خست}،لێرەدا [ت] مۆرفیمی کاتی ڕابردووە ،ڕەگی داهاتو {خە} یە ، کاتێکیش ڕەگی داهاتوو دەگۆڕێت بۆ ڕەگی ڕابردو دەبێتە {خست}واتە لەم ڕەگەدا دوو پڕۆسەی دەنگی و ، یەکەمیان ڤاوڵی کورتی [ە] دەگۆڕێت بۆ ڤاوڵی کورتتری بزرۆکە دەنگی [س]یش بۆ کۆتایی ڕەگەکە پەیدادەبێت ، بۆیە شێوەی داهاتوی ئەم چاوگە{دەخەم } ە ،بەلام شێوەی ڕابردوی {خستم}ە ، هەروەها پێکهاتەی قالبی بڕگەش لە جۆری / CV / دەگۆڕێت بۆ / CVC / ،ئەمەش نمونەیەکە بۆ یاسای دوو پڕۆسەی دوو گۆڕانکاری دەنگی.

پ-چاوگی {ڕۆیشتن} بەلابردنی نونی چاوگ، قەد دەمینێت {ڕۆیشت}،لێرەدا [ت]مۆرفیمی کاتی ڕابردووە ،ڕەگی داهاتو {ڕۆ} یە ،کاتێکیش ڕەگی داهاتو دەگۆڕێت بۆ ڕەگی ڕابردو دەبێتە {ڕۆیشت}، واتە لەم ڕەگەدا یەک پڕۆسەی دەنگی ڕویداوە،کە دەنگەکانی [یـ ،بزرۆکە، ش] بۆ کۆتایی ڕەگەکە پەیدابوون ،بۆیە شێوەی داهاتوی ئەم چاوگە{دەڕۆم } ە ،بەلام شێوەی ڕابردوی {ڕۆیشتم} ە ، هەروەها پێکهاتەی قالبی بڕگەش بوو بە دوو بڕگە لە جۆری / CV / و / CVC /، ئەمەش نمونەیەکە بۆ یاسای

یەک پرۆسەی سێ گۆڕانکاریی دەنگی ، شایەنی ئاماژە پێکردنە لە شێوەزاری کەرکوک و سلێمانیدا {ڕۆشت}بەرچاو دەکەوێت .

ت-چاوگی {ویستن} بەلابردنی نوونی چاوگ، قەد دەمینێت {ویست}،لێرەدا [ت]مۆرفیمی کاتی ڕابردوە ،ڕەگی داهاتو {ەوێ} یە ،کاتێکیش ڕەگی داهاتو دەگۆڕێت بۆ ڕەگی ڕابردو دەبێتە {ویس} واتە لەم ڕەگەدا سێ پڕۆسەی دەنگی ڕوویداوە، یەکەمیان دەنگی[ە] لەسەرەتای ڕەگەکەدا سواوە و دەنگی [ێ] لە ناوەڕاستدا گۆڕاوە بۆ دەنگی [ی]، هەروەها دەنگی[س] لە کۆتایی ڕەگەکەدا پەیدابووە ، بۆیە شێوەی داهاتووی ئەم چاوگە{دەمەوێ} ە ، بەڵام شێوەی ڕابردوی {ویستم} ە ، هەروەها پێکهاتەی قالبی بڕگە لە ڕەگی داهاتوو دوو بڕگەیە لە جۆری / V / و / CV / ، لێرەدا " تەنیا هاتنی ئەم ڤاوڵە بە ڕێگای گۆڕانە فۆنۆلۆژییەکانی هاتنی ئەسپێکتی بەردەوامی پێش ئەم ڤاوڵە چارەسەر دەبێت و دەبێت بە یەک فۆنیم لەگەڵ ئەسپێکتی بەردەوامی و سەربەخۆی خۆی لە دەست دەدات ، بەم شێوەیە : دەمەوێت← دەوێت، لە ڕووی پێکهاتەی بڕگەییەوە دەبێتە (دە / مە / وێت)،لێرەدا لەگەڵ جێناوە لکاوەکان بوون بە یەک بڕگە و لە (دە / وێت) ، ئەمیان لەگەڵ ئەسپێکتی بەردەوامی بەهۆی گۆڕانی فۆنۆلۆژییەوە بووە بە یەک مۆرفیم بە یاسای بەیەکەوە هاتنی دوو مۆرفیمی وەک یەک بوون بە یەکی ئەم مۆرفیمانە {ە+ە=ە} ، بەمەش {دە + ەوێت } دەبێت بە {دەوێت}. " (خضر،٢٠١٩،١٨٠) ، بەڵام پێکهاتەی قالبی بڕگە لە ڕەگی ڕابردوودا یەک بڕگەیە لە جۆری / CVC /،ئەمەش نمونەیەکە بۆ یاسای سێ پڕۆسەی سێ گۆڕانکاریی دەنگی ، هەروەها لەم نمونانەدا : (٧)

ا- کوشتی.← دەکوژێ. ب- گەستی . ← دەگەزێ.

پ- ناردی . ← دەنێرێ.

لەم نمونانەی سەرەوەدا هۆکاری سەرەکی گۆڕانی دەنگی ڕەگەکان [ش]بۆ [ژ] و [س]بۆ[ز] و [ا]بۆ[ێ] حوکمی یاسا ڕێزمانییەکانی زمانەکەیە ،نەک حوکمی یاسا فۆنۆلۆژییەکان ،کە لە ئەنجامی کاریگەریی و کارلێکی دەنگەکانەوە دێتە کایەوە ،بۆیە هۆکاری فۆنەتیکی ڕۆڵێکی سەرەکی لە

گۆڕانی فۆڕمی دەنگ لە ڕەگی کاردا دەبینێت،کە دەکرێت وەکو سیمایەک بۆ ناسینەوە و پۆلێنکردنی ڕیژەکانی کار (ڕابردو و داهاتو) سوودی لێببینرێت، بۆنمونە: (٨) "لە کاری {نوست}دا واوەکە ڤاوڵە،کە کارەکە دەگۆڕین بۆ داهاتوو دەبێتە {دەنوێ} لێرەدا واوەکە بۆتە نیمچە کۆنسنانت." (محەمەد،٢٠١١،٢٨٤) ، ئەمەش دەچێتە چوارچێوەی یاساکانی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە.

١-٣-٤ دیاردەی هەڵگێڕانەوە :

هەروەها یەکێکی تر لەو دیاردە دەنگیانەی ئاماژەمان پێکرد دیاردەی هەڵگێڕانەوە (الاقلاب) بوو، کە لە سنوری فرەیز و ڕستەکانیشدا ڕودەدات، بۆیە دەکرێت وەکو هۆکارێکی نافەرهەنگی گۆڕانی دەنگەکان هەژمار بکرێت، بۆنمونە : (٩)

ا- نانبڕاو ← نان+ بڕاو

ب- باران بڕە ← باران+ بڕە

پ- تاوانبار ← تاوان+ بار

ت- شەوبۆ و شیلان چوون بۆ سەیران . ← شەوبۆ و شیلان چوون+ بۆ سەیران .

ج-ترشی باینجان بخۆ . ← ترشی باینجان+ بخۆ.

ئەوەی جێگای سەرنجە لە شێوەزاری هەولێردا لە کاتی گۆڕینی ئامرازی {بۆ} بە {لۆ} دیاردەی هەڵگێڕانەوە ڕوونادات، واتە یاساکە جێبەجێ نابێت، چونکە [ب]ی دوای [ن] گۆڕدراوە بۆ [ل] . بۆنمونە: (١٠)

- کاوە و کاروان چوون لۆ بازاڕ . ← کاوە و کاروان چوون لۆ بازاڕ

بەشێوەیەکی گشتی ئەم دیاردەیە هێندە سرکە، تەنیا لە گۆکردندا هەستی پێدەکرێت، نەک لە نووسیندا، لەبەر ئەوەی هیچ جیاوازییەکی واتای ناهێنێتە ئاراوە، بۆیە بە دیاردەیەکی نافەرهەنگی دادەنرێت ، چونکە پەیوەندی بە فۆنەتیکی درکاندنەوە هەیە، نەک فۆنۆتاکتیکی زمانەکە. هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد واتا ڕۆڵێکی گرنگ لە جیاکردنەوەی دەنگسازیی فەرهەنگی

و نافەرهەنگیدا دەبینی، بۆیە دەکرێت لە ڕوانگەی واتاوە ڕەفتاری مۆرفۆلۆژی و سینتاکسی دەنگەکان بکرێتە دەروازەیەکی فەرهەنگی بۆ لێک جیاکردنەوەی ئەم دوو جۆرە دەنگسازییە، ئەمەش بە جیاکردنەوەی کارلێکە فۆنەتیکی و فۆنۆلۆژییەکان دەبێت ، لە نێو وشە و فرەیز و ڕستەدا، جا ئەگەر کارلێکە دەنگییەکان واتایان گۆڕی،ئەوە دەچێتە خانەی دەنگسازیی فەرهەنگییەوە ، بەهۆی ڕەفتاری فۆنۆلۆژیی دەنگەکانەوەیە،بۆنمونە : (١١)

ا- لە سەرەتای وشەدا

{ +داڵ - تاڵ ، +گێل -کێل ، +بیر - پیر ، +ژان -شان ، +زێ - سێ ...هتد }

ب- لە ناوەڕاستی وشەدا

{ هەنار + هەکار - ، هەژار+ هەوار- ، دامێن+ داهێن - ...هتد }

پ- لە کۆتایی وشەکاندا

{ بنیاد + بنیات - ، مهاباد + مهابات- ، باب + باپ- ، ڕێناز + ڕێناس- ...هتد }

شایەنی ئاماژە پێکردنە تێبینی ئەوە دەکەین ،کە لە جێکەوتەی کۆتایی وشە سیمای /±/ کاڵدەبێتەوە و گۆڕینی واتا نایێننە ئاراوە، واتە ئەگەر سەلیقەی بیستنمان بەهێز بێت هەست دەکەین ، ئەم وشانە بەشێوەی {بنیات، مهابات ، باپ ، ڕێناس ...هتد } یش گۆدەکرێن، بۆیە ئەگەر کارلێکە دەنگییەکان واتایان نەگۆڕی،ئەوە دەچێتە خانەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە، کە بەهۆی ڕەفتاری فۆنەتیکییانەی دەنگەکانەوەیە، هەروەک پێشتر ئاماژەمان پێکرد، کاتێک دەنگی [ک] دەکەوێتە پێش دەنگەکانی [ی،ێ،وێ] بە دەنگی [چ]ی قەڵەو و تۆخ گۆدەکرێت ،بەڵام سیمای (-) لە دەست نادات ،بۆنمونە : (١٢)

لە کوێ بووی ؟ ← لە چوێ بووی ؟ ، هەروەها کاتێک دەنگی [گ] دەکەوێتە پێش دەنگەکانی [ی،ێ،وێ] بە دەنگی [ج]ی قەڵەو و تۆخ گۆدەکرێت، بەڵام سیمای (+) لە دەست نادات ، بۆنمونە : (١٣) گیان ←

جیان، ئەمەش بەگوێرەی قسەکەر دەگۆڕی ، چونکە قسەکەر ئازادە، کە چۆن دەریدەبڕێت. هەروەها لە نێوان دیالێکتەکاندا نمونەی تر بەرچاو دەکەوێت،بۆنمونە : (١٤)

زک zɨk (شێوەزاری هەولێر)

سک sɨk (شێوەزاری سلێمانی)

دەبینین بەهۆی بوونی ڤاوڵی سارد (بزرۆکە)وە لە نێوان دەنگی [ز] و [ک] ڕووپۆش بۆ دەنگی پێش خۆیان دروست دەکەن و ناهێڵن بگۆڕێن، هەروەها نیمچە ڤاوڵەکانیش بەهەمان شێوە ڕووپۆش بۆ دەنگەکانی پێش خۆیان دروست دەکەن و ناهێڵن سیما دەنگییەکانیان بگۆڕێت، بۆنمونە : (١٥)

جوان، شوان، دیاری، دیوان

ئەم جۆرە گۆڕانەی دەنگەکان دەچێتە خانەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە، چونکە واتای وشەکان ناگۆڕێت ، بەهۆی نەگۆڕانی سیمای دەنگییەوە، بەڵکو تەنیا دەنگەکان قەڵەو دەکرێن، بەڵام زۆرجارانیش لە سنوری وشەدا بەتایبەتیش دەنگە (گیراو و خشۆک و ئەفریکاتەکان) سەرەڕای لێکچوونی فۆنەتیکی هاوبەش ، کەچی لە زۆر شوێنیشدا لەبەر زەبری کاریگەریی دەنگی دەوروبەر دەگۆڕێن،بۆنمونە: (١٦)

ا- چی بکەم. ← چی پکەم . ب- بچووک ← پچووک

شایەنی ئاماژە بۆکردنە ئەم گۆڕانە دەنگییە تەنیا لە شێوەزاری سلێمانی بە دیدەکرێت، چونکە لە نێوان دەنگی [ب] و [چ] ڤاوڵی سارد (بزرۆکە) هەیە، کە وا دەکات دەنگی [ب] پارێزراوبێت ، بۆیە دەکرێت بە پێی خواستی قسەکەر بە دەنگی [ب] یان [پ] گۆبکرێت. بۆنمونە : (١٧)

ا- بەشدار ← بەژدار ب- هەشتدە ← هەژدە پ-پشتدەر ← پژدەر

ت- دەستگرە ← دەسگرە← دەزگرە ج- مسگەر← مزگەر چ- باجتان داوە ؟ ← باچتان داوە ؟

ئەوەی جێگەی سەرنجە لە نمونەی (١٧- ب) و (١٧- پ) و (١٧- ت) دا ، دوو دیاردەی دەنگی ڕوویانداوە ، بۆنمونە لە (١٧- ب)دا سەرەتا دەنگی [ت]

کەوتووە دواتر دەنگی [ش] بۆ دەنگی [ژ] گۆڕاوە، بەهەمان شێوە لە (١٧-پ) دا سەرەتا دەنگی [ت] کەوتووە دواتر دەنگی [ش] بۆ دەنگی [ژ] گۆڕاوە ، هەروەها لە نموونەی (١٧- ت)دا سەرەتا دەنگی [ت] کەوتووە دواتر دەنگی [س] بۆ دەنگی [ز] گۆڕاوە ، بەشێوەیەکی گشتی لەم نمونانەدا دەبینین کارلێک و گۆڕانە دەنگییەکان لە چوارچێوەی وشە و فرەیز و ڕستەدا ڕوویانداوە ، بەڵام واتایان نەگۆڕیوە، بۆیە ئەو کارلێک و گۆڕانە دەنگییانە دەچنە چوارچێوەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە .

١-٣-٥ یاساکانی گوێزانەوە :

هەروەها یەکێکی تر لەو دیاردە دەنگییانەی، کە دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازی نافەرهەنگییەوە، کورتکردنەوەی بەشەکانی ئاخاوتنە لە چوارچێوەی ڕستەدا، بەهۆی یاساکانی گوێزانەوە لە ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە ،ئەو یاسایانەش ڕۆنانی ژێرەوەی ڕستە وەردەگرێت و چەند کردەیەکیان بەسەردا جێ بەجێ دەکات پێش ئەوەی بیانگەیێنێتە ڕۆنانی سەرەوە ،وەک " گۆڕانی جێناوی سەربەخۆیە بۆ جێناوی لکاو ، گۆڕانی جێناوی سەربەخۆ لە بەرکاری بەیاریدە بۆ جێناوی لکاو و گۆڕانی ئامرازی پەیوەندی سەربەخۆ بۆ جێناوی لکاو" (ڕەسوڵ،٣٧،٢٠١٥) . ئەوەی جێگەی ئاماژە پێکردنە ئەم یاسایانەی گوێزانەوە لەم کردەیەدا دوو سیمای دەنگی و واتاییان هەیە، ئێمە سیما دەنگییەکەمان مەبەستە،بۆنمونە : (١٨)

ا- گۆڕانی جێناوی سەربەخۆیە بۆ جێناوی لکاو ، وەک: بەمن دەخورێ. ← پێم دەخورێ .

ئەمەش بە پێی یاسایەکی ڕێزمانییە " ئەگەر ئەو دانە ڕێزمانییە دوای پێشبەندی {بە} بە جێناوی سەربەخۆ دەربڕا، ئەوا {بە}دەبێتە {پێ}".(ئەمین،٢٤٠،٢٠٠٩). هەروەها نمونەی تریش بەرچاو دەکەوێت، بۆنمونە: (١٩)

١- لە تۆ دەدەم. ← لێت دەدەم . ٢- دەرگاکەی لەسەر ئێمە داخست ← دەرگاکەی لەسەرمان داخست .

ب- گۆڕانی جێناوی سەربەخۆ لە بەرکاری بەیاریدە بۆ جێناوی لکاو،

بۆنمونە: (٢٠)
ا- بە ئەوم دا . ← پێم دا . ب- لە ئەوم گرت. ← تێم گرت. ← گرتمێ.
پ- گۆڕانی ئامرازی پەیوەندی سەربەخۆ بۆ جێناوی لکاو،
بۆنمونە: (٢١)
ا-چووم بۆ زانکۆ . ← چوومە زانکۆ.   ب- لە ئەو ماڵە ← لەو ماڵە
پ- لە ئێرە ← لێرە

ئـــەوەی جێگـــەی ســـەرنجە لـــە نمونـــەی (٢١- ب) و (٢١- پ) دا ، دوو دیاردەی دەنگی ڕوویانداوە، بۆنمونـە لـە (٢١- ب)دا ، سـەرەتا دەنگـی [ئـ] کەوتووە دواتر هەر دوو دەنگی [ە] ، چونکە لـە ڕووی هێزەوە وەکو یـەکن واتە هەردووکیان کورتن، بۆیە یەکێکیان دەمینێتەوە، بەڵام لـە نمونـەی (٢١- پ)دا ، سەرەتا دەنگی [ئـ] کەوتووە، دواتر ،چونکە دەنگی [ێ] بەهێزترە، لە ڕووی درێژییەوە دەبینین کاریگەریی کردۆتە سەر دەنگی [ە]، کە کورتترە بۆیە بۆخۆی ماوەتەوە، بەشێوەیەکی گشتی ئەو گۆڕانە دەنگییەی لە بەشـە ئاخاوتنەکانی ئەم ڕستانەی سەرەوە ڕویانداوە، هیچ پەیوەندییەکییان بە یاسـا فۆنۆلۆژییەکـانەوە نییە، چـونکە گـۆڕانی دەنگەکـان گـۆڕانی واتـای جێنـاو و ئامرازە سەربەخۆکانی بەدوای خۆیدا نەهێناوە، بەڵکو گۆڕانی واتای لە نێوان ڕۆنانی سەرەوە و ژێرەوی هەندێ لە ڕستەکاندا ڕویداوە ، بۆنمونە : (٢٢) لە ڕستەی

بە مـن دەخـورێ. (ڕۆنـانی ژێرەوە-فۆنۆلـۆژی) ← پێم دەخـورێ . (ڕۆنانی ڕوکەش – فۆنەتیک)

لە ڕۆنانی سەرەوەیدا دوو واتای هەیە :
١- پێیەکانم دەخورێ .
٢- دەتوانم بیخۆم.

هەروەهــا" لە زمــانی کوردیــدا ئەو پریپۆزیشــنانەی لەگەڵ ئەو جــۆرە فرمانـانە دەرئەکەون، کە چەمکی گوێزانەوە Dative Case ئەگەیەنن، وەک : (چوون بۆ ....،دان... بە ...هتد) ئەشێ پریپۆزیشنەکە بە پاشگری فرمانی {-ە} جێگیر بکرێت،بۆنمونە : (٢٣)

ا- ئێمە هاتین بۆ سلێمانی . ← ئێمە هاتینە سلێمانی.
ب- ئەوان دایان بە ئازاد . ← ئەوان دایانە ئازاد.
گەر کاتی فرمانەکە لە ئێستای تەواودا(Present Perfect) بێ ، پاشگرە فرمانییەکە قالبی (تە) ئەگرێتە خۆی، بۆنمونە : (٢٤)
ئێمە هێناومانە بۆ ئێرە . ← ئێمە هێناومانە تە ئێرە.
گەر ڕەگی فرمانەکە بە کۆنسنانت کۆتایی هاتبێ ...بەنەمانی جێناوی لکاو لەگەڵ ڕەگی فرمانەکە {وو} ئەبێ بە {ۆ} و فرمانی بێ هێز (ە) ئەتوێتەوە، بۆنمونە : (٢٥)
ئێمە ناردوومانە بۆ بەغدا . ← ئێمە ناردوومانە تە بەغدا. ← ئێمە ئازادمان ناردۆ تە بەغدا.
هەمان شت گەر فرمانەکە تێنەپەڕ بوو و بکەری ڕستەکە بکەری ڕستەکە لە کەسی سێیەمی تاکدا بێ – وەک باسکرا {وو} ئەبێ بە{ۆ} و فرمانی بێ هێز {ە} ئەتوێتەوە، بۆنمونە : (٢٦)
ا- ئەو ڕۆیشتووە بۆ هەولێر . ← ئەو ڕۆیشتۆتە هەولێر.
ب- بەرزۆ بووە بە پیاو . ← بەرزۆ بۆ تە پیاو . " (ئەمین، ٢٠٠٩،١٣٨،١٣٩) .

١–٣–٦ دەسەڵاتی ڕەگ :

یەکێکی تر لەو دیاردە نافەرهەنگییانە لە زمانی کوردیدا ، دەسەڵاتی ڕەگی کارە لە چۆنیەتی پێوەلکانی جێناوی لکاودا، بۆنمونە چۆنیەتی پێوەلکانی جێناوی لکاوی {- ات / ێت} بە ڕەگی کار لە زمانەکەماندا جیاوازە ، هۆکارەکەشی بۆ دەسەڵاتی ڕێزمانی زمانەکەمان دەگەڕێتەوە لە چۆنیەتی مامەڵەکردنی دوو لایەنەی ڕەگ لەکاتی وەرگرتنی جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک {- ات / ێت} ، هەرچەندە جیاوازی ژینگەی فۆنۆلۆژی دەور دەبینێت، بەڵام دەسەڵاتی ڕەگ لە حاڵەتی ڕانەبردوودا، بەهۆی دەنگی کۆتایی ڕەگەکەوە ڕۆڵێکی گرنگ لە وەرگرتنی ئەلۆمۆرفێک و ڕەتکردنەوەی ئەلەمۆرفێکی تری هەمان مۆرفیمدا دەبینێت،" واتا {- ات / ێت} دوو

ئەلۆمۆرفی هەمان مۆرفیمن لە دوو ژینگەی فۆنۆلۆژیی جیاواز دەردەکەون، یاسای دەرکەوتنیان بەم جۆرەیە،گەر ڕەگی داهاتووی فرمان بە [ۆ] کۆتایی هاتبێ ، جێناوە لکاوەکە قالبی {- ات} دەگرێتەخۆ ... لەم حاڵەتەدا [ۆ] دەبێ بە [و] ی بێ دەنگ W و [ە]دەتوێتەوە، بۆنموونە: (٢٧)

چاوگ	ڕەگی ڕانەبردو	جێناوی لکاوی کەسی سێیەم
ا-خواردن	خۆ	دەخۆ +ات ← دەخوات
ب- ڕۆیشتن	ڕۆ	دەڕۆ +ات ← دەڕوات
پ-کردن	کە	دەکە +ات ← دەکات
ت- بردن	بە	دەبە +ات ← دەبات

لە هەموو حاڵەتێکی تردا جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک لەگەڵ کاتی داهاتووی فرمان بە {-ێت} دەردەکەوێ ... ، بۆنموونە : (٢٨)

چاوگ	ڕەگی ڕانەبردو	جێناوی لکاوی کەسی سێیەم
ا-پرسین	پرس	دەپرسێت
ب-چوون	چ	دەچێت
پ-مردن	مر	دەمرێت
ت- شکان	شکێ	دەشکێت
ج- نووستن	نو	دەنوێت " (ئەمین،١٥٠،٢٠٠٩).

کەواتە هۆکاری سەرەکی دەرکەوتنی {-ات / ێت}بۆ دەسەڵاتی ڕەگی کار دەگەڕێتەوە ، بەمەش دەکرێت ئەم دیاردەیەش لە چوارچێوەی هۆکارە نافەرهەنگییەکاندا پۆلێن بکرێت ، کە ڕێسا فۆنەتیکییەکان حوکمی دەکەن.

١-٣-٧ باری بکەر نادیار :

دیاردەی بکەر نادیار یەکێکە لە بابەتەکانی ڕێزمان، ئەم دیاردەیە لە ڕێزمانی کوردیدا لێکۆڵینەوەی زۆری لە بارەوە کراوە، بەڵام زۆرینەی توێژینەوەکان لە لایەنی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسییەوە شرۆڤەی بابەتەکەیانکردووە ، ئەمەش واتای ئەوە ناگەیێنێت ، کە ئەم دیاردەیە لە کاریگەریی لایەنی دەنگسازییەوە بەدەربێت، بەتایبەتیش لە جیاکردنەوەی

نیشانەی تافی ڕابردو و داهاتوی باری بکەر نادیار، "نیشانەکانی کاتی دەچێتەسەر /ا/ بۆ ڕابردو و /ێ/ بۆ داهاتو "(ئەمین،٢٠٠٩،٢٧١)، کە یەکێکە لە هەنگاوەکانی گواستنەوەی ڕستەیەکی بکەردیار بۆ بکەر نادیار لەزمانی کوردیدا ، بەڵام ئەم دیاردەیەی گۆڕانی دەنگی [ا] بۆ [ێ] لە نێوان کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوودا بۆ کاریگەریی ڕەگی کارەکە دەگەڕێتەوە و لە ژێر کاریگەریی هۆکاری ڕێزمانی زمانەکەدایە ، نەک هۆکاری فۆنۆلۆژی ،چونکە "هێنان و دانانی نیشانەکانی تافی ڕابردو /ا/ و تافی ڕانەبردو /ێ/ پەیکاڵی تافی کردارەکەیە و نابێت بەگۆڕینی /ا/ بۆ /ێ/ ببینرێت ، کەواتە ئەمە گۆڕین نییە،تاوەکو بەپێواژۆیەکی فۆنۆلۆژییانە دابنرێت ."(مەحویی ٢٠٢٠،٢٣٢). واتە گۆڕینی / ا / بۆ / ێ/ دیاردەیەکی فۆنۆلۆژی نییە،بەڵکو دیاردەیەکی ڕێزمانییە و پەیوەندی بە کاتی ڕەگی کارەوە هەیە، بەمەش ئەو بارە دەنگییەی لە دیاردەی بکەر نادیاردا هەستی پێدەکرێت لە چوارچێوەی دەنگسازیی نافەرهەنگیدا لێکدانەوەی بۆ دەکرێت بەگوێرەی ڕێزمانی زمانەکە، کە دەکەوێتە ژێر حوکمی ڕێسا فۆنەتیکییەکان. هەرچەندە هەندێ جار بە گوێرەی ڕەگی داهاتوی کارەکە ،هەندێ دیاردەی گۆڕانی دەنگی بەرچاو دەکەوێت، بەڵام ئەم دیاردانە لە چوارچێوەی فۆنۆتاکتیکی زمانەکە لێکدانەوەی بۆ دەکرێت ، لەوانەش نەگونجانی بەدوای یەکدا هاتنی دوو دەنگی ڤاوڵ و دیاردەی گۆڕانی دەنگی بێ دەنگ بۆ دەنگدار ،کەبەگوێرەی دیاردەی دابەشبوونی تەواوکەرانە لێکدەدرێتەوە ، "کەوتنی / ە / ی زنجیرە "ەە" ی نمونەکانی (نوسین ← نووسرا ← دەنووسرێت) ، دەرەنجامی ڕێسای ٧٧ ییە و دیاردەیەکی فۆنۆلۆژییانەیە،ئەڵتەرناسیۆنەکانی (ڕشتن ← ڕشتی ← دەیڕێژێت ← دەیرژێت) و (ڕژان ← ڕژاندن ← ڕژێنران ←ڕژێنرا ← دەرژێنرێت) دیاردەی فۆنۆلۆژییانەن و بەندن بە دابەشبوونی تەواوکەرانەوە ، بۆنموونە : (٢٩)

ا- ڕشتن ← ڕشتی. ← دەیڕێژێت. ← دەیرژێت.

ب- ڕژان ← ڕژاندن ← ڕژێنران ←ڕژێنرا ← دەرژێنرێت .

"(مەحویی،٢٣٢،٢٠٢٠). هەروەها نمونەی تریش لەم بارەیەوە بەرچاو

دەکەوێت ، بۆنموونە : (٣٠)

پ- خواستن ← خواستی . ←خوازرا. ← دەخوازرێ. / دەخوازێ.

لەم بارەیەوە (بەرزنجی،١٩٨٨،٦٨) پێی وایە :" لێرەدا یاسایەکی دەنگسازی بەربڵاو لە زمانی کوردیدا کاردەکات، ئەویش ئەوەیە : ئەگەر دوو دەنگی بێ دەنگ بەدوای یەکتردا هاتن و لە ئەنجامی گۆڕانی دارشتنی وشەوە دەنگی دواییان بوو بە ئاوازدار ، ئەوا دەبێ دەنگی یەکەمیش بگۆڕرێ بە بەرانبەرە ئاوازدارەکەی، ئەم یاسایە بە تایبەتی لە کۆنسنانتە تەوژمدارەکان و خشۆکەکاندا بەدیدەکرێ .

/کۆنسنانت/← / +ئاوازەدار / + ئاوازەدار /

/س / ← /ز/ ، /ت/ ← /د/ ، / ک / ← /گ/ ، /ف/ ← /ڤ/ ،/ ش / ← /ژ/ ."

بە بۆچوونی ئێمە یەکێک لە هۆکارەکانی بوونی بۆچوونی جیاواز لە لێکدانەوەی گۆڕانە دەنگییەکان لە ڕەگی کاردا، بۆ یەکلانەبوونەوەی زمانەوانانی کورد دەگەڕێتەوە، بەوەی ئایا ڕەگی ڕانەبردوو لەڕەگی ڕابردوو هەڵدەگوازرێ یان بەپێچەوانەوە ڕەگی ڕابردوو لەڕەگی ڕانەبردو هەڵدەگوازرێ،کە ئێمە لەگەڵ بۆچوونی دووەمین ، چونکە بەشێوەیەکی ڕوونتر و لۆژیکی تر دیاردەی گۆڕانە دەنگییەکان لە ڕەگی کارەکەدا دەردەکەوێت . جگەلەوە زۆر گۆڕانکاری تری دەنگی بەسەر ڕەگی کارەکەدا دێت، لەکاتی وەرگرتنی ئامرازی بکەر نادیار {- ر} ،کە دەچێتە چوارچێوەی یاساکانی فۆنۆتاکتیکی زمانەکە، لەوانەش،بۆنمونە : (٣١)

١-گۆڕینی ڤاوڵی < ە > بە بزرۆکە < ɨ > وەک : خستن← خە← خرێ / خرا ، بردن ← بە ← بری/ برا .

٢-گۆڕینی ڤاوڵی < ێ > بە بزرۆکە < ɨ > لە بناغەدا. وەک : نان ← نێ ← نرێ / نرا.

٣-گۆڕینی ڤاوڵی < ɨ > بە ڤاوڵی < ی >. وەک : گرتن ← گر ← گیر / گیرا.

٤-گۆڕینی ڤاوڵی < ۆ > بە ڤاوڵی < و >. وەک : خواردن ← خۆ ← خورێ / خورا.

٥-لە ناوچوونی مۆرفیمی نادیاری (بزری) {- ر}و یان لێکدانی هەردوو < ر> ی نادیاری و < ر> ی بنجی بناغەی کار ،بۆنمونە : (٣٢) گۆڕین ← گۆڕ ← گۆڕێ / گۆڕا . " (زەرێ یوسوپۆڤا،١٩٨٧،٩٠) .هەروەها لەم بارەیەوە (ئەمین،٢٠٠٩،٢٧٤) دەڵێت : " ئەگەر ڕەگی فرمان بە < ڕ> کۆتایی هاتبێ بە شێوەیەکی گشتی {-ر} ی بکەر نادیاری دەتوێتەوە ، بۆنموونە : (٣٣) گۆڕین ← گۆڕ+ ڕا ← گۆڕا . دڕین ←دڕ + ڕا ← دڕا . " لە هەندێ زاریش بە تایبەتی لە چاوگە یاییەکاندا ، ئەگەر ڕەگی کارەکە بە < ر> کۆتایی هاتبوو، ئەوە دەنگی [د]لە نێوان <ر>ی ڕەگەکە و {-ر}ی نیشانەی نادیاریدا پەیدا دەبێت ، بۆنمونە: (٣٤)

ا- کڕین : کڕدرا (کڕ +د+ڕا) یان : کڕا

ب- گۆڕین : گۆڕدرا (گۆڕ+د+ڕا) یان : گۆڕا

هـۆی زیـادکردنی دەنگـی [د] لە نێـوان < ڕ> ی ڕەگەکە و {-ر}ی نیشانەی نادیاریدا، دەگەڕێتەوە بۆ یەکێک لە یاسا فۆنۆلۆژییەکان، کەپێیی دەڵـێن یاسـای لێکنەچـوونی دەنـگ (جیـاکردنەوە)".(dissimilation) (بەرزنجی،١٩٨٨،٦٦).هەرچەندە داڕشتی ئەم یاسایانەش بۆ لێکدانەوەی دیاردە دەنگییەکان لە ڕەگی کاردا ناوێزەی تێدەکەوێ ، بۆنمونە : (٣٥)

گۆڕینی ڤاوڵی < ۆ> بە ڤاوڵی < و >. وەکو : خواردن ← خۆ ← خورێ / خورا ، بەڵام هەمان دەنگ وەک خۆی بەبێ گۆڕان لە { شۆردن: شۆرا ، دەشۆرێ } دا دەمینێتەوە، بۆنمونە : (٣٦)

شۆردن : شۆ ←دەشۆم ← دەشۆرێ ." (سەرچاوەی پێشوو:٧٣) .

هەروەها نمونەی تریش بەرچاو دەکەون لەوانەش، بۆنمونە : (٣٧) گۆڕینی ڤاوڵی < ɨ > بە ڤاوڵی < ی >. وەک : گرتن ← گر ← گیر / گیرا ، بەڵام هەمان دەنگ وەک خۆی بەبێ گۆڕان لە { کردن : کرا ، دەکرێ }دا دەمینێتەوە و نابێت بە < ی > ، بۆنموونە: (٣٨) کردن : کە ← دەکەم ← دەکرێ .

ئەنجام

١- خاڵی سەرەکی جیاوازی نێوان دەنگسازیی فەرهەنگی و نافەرهەنگی گۆڕانی واتایە، کە لە ئەنجامی کاریگەریی گۆڕانی دەنگییەوە ڕوودەدات ، بۆیە ئەگەر گۆڕانی دەنگی گۆڕانی واتای لێبکەوێتەوە، ئەوە دیاردەیەکی مۆرفۆفۆنۆلۆژییە و دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازیی فەرهەنگییەوە لە سنوری وشەدایە ، بەپێچەوانەشەوە ئەگەر گۆڕانی دەنگی گۆڕانی واتای بەدوادا نەیەت، ئەوە دیاردەیەکی فۆنەتیکییە و دەچێتە چوارچێوەی دەنگسازیی نافەرهەنگییەوە لە سنوری فرەیز و ڕستەدایە .

٢- یەکێک لە بنەماکانی دەنگسازیی بەرهەمهێنان لێکجیاکردنەوەی فۆنەتیک و فۆنۆلۆژییە لە ڕوی نواندنی ڕۆنانی سەرەوە و ژێرەوە،ئەمەش ڕێگەی بۆ لێکدانەوەی چەندان دیاردەی دەنگی لە سنوری فرەیز و ڕستەدا خۆشکرد، بەگوێرەی جیاوازی زمانەکان بۆ دیاردە ڕێزمانییەکان، لەوانەش : شێوازی نەرێکردن، پەیدابوونی مۆرفی بەتاڵ، داڕشتنی ڕەگی کار ، دیاردەی هەڵگێڕانەوە، یاساکانی گوێزانەوە، دەسەڵاتی ڕەگ و باری بکەر نادیار .

٣- دەنگسازیی نافەرهەنگی پەیوەندی بە ڕۆنانی سەرەوە (فۆنەتیک) هەیە، کە لە ژێر دەسەڵاتی یاسا ڕێزمانییەکانی زماندایە، نەک فەرهەنگی ئاوەزی ، بە واتایەکی تر بۆ یەکجارە و ژینگە دەنگییەکە حوکمی دەکات .

سەرچاوەکان

بەزمانی کوردی :

١- ئەمین ، وریا عومەر (٢٠٠٩) ئاسۆیەکی تری زمانەوانی ، بەرگی یەکەم ،چاپی یەکەم ،دەزگای چاپ وبلاوکردنەوەی ئاراس – هەولێر.

٢- بەرزنجی، فەرەیدوون عەبدول (١٩٨٨) نادیاری، نامەی واستەر،کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین/هەولێر.

-٣ بابکر، سالح عبدالله (٢٠١٦) ڕێبازی مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگی لە شیکردنەوەی گیرەکەکانی زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، فاکەڵتی پەروەردەی قەڵادزێ- زانکۆی ڕاپەڕین.

٤- خضر، هاوکار عمر (٢٠١٩) یاسا مۆرفۆفۆنۆلۆژییەکانی گۆڕانی ڕەگی داهاتو بۆ ڕابردو، گۆڤاری توێژەر، بەرگی دوو،ژمارە سێ .

٥- ڕەسوڵ ، عەبدوللا حوسێن (٢٠١٥) چەند باسێکی وردی زمانەوانی - کوردی،بەرگی یەکەم، لە بڵاوکراوەکانی ناوەندی ئاوێر –چاپخانەی هێڤی – هەولێر .

٦- فەتاح، محەمەد مەعروف و قادر، سباح ڕەشید (٢٠٠٦) چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجی کوردی ،چاپخانەی ڕوون- سلێمانی.

٧- فەقێ ئیبراهیم ، هاوسەر نەوزاد (٢٠٢٢) دەنگسازی بەرهەمهێنان لە نێوان دەنگسازیی کێشناسی و دەنگسازیی کەرتە دەنگیە خودکارییەکاندا. تێزی دکتۆرا ،کۆلێژی پەروەرردە ، زانکۆی ڕاپەڕین.

٨- قادر ، عادل ڕەشید (٢٠٠٨) فۆنۆلۆژیی زمانی کوردی – کرمانجیی سەروو،تێزی دکتۆرا- کۆلێجی زمان/ زانکۆی سلێمانی .

٩-................. و احمد ، بێستون حسن (٢٠١٦) یاساکانی کەوتن و کلۆرکردنی فۆنیمی /د/ لە زمانی کوردیدا ،گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین،ژمارە ٧،بەرگی ٣ .

١٠- مەعروف ، عەبدولجەبار مستەفا و سەعید ، سازان زاهیر (٢٠١٨) زانیاریی فەرهەنگیی– نواندنی فۆنۆلۆژیی لە کوردیدا،گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین،ساڵی پێنجەم ،ژمارە ١٥-ڕانیە.

١١- محەمەد، مەسعود (٢٠١١) هەندێ بابەتی زمان و ڕێنووسی کوردی، چاپی یەکەم،دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس.

١٢- مەحویی ، محەمەدی (٢٠٢٠) باری بکەر نادیار ، چاپی یەکەم ، چاپخانەی کارۆ- سلێمانی .

١٣- محێدین، بازیان یونس (٢٠١٣) پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بە ئاستی فۆنۆلۆجی و سینتاکس، چاپخانەی موکریان – هەولێر.

١٤- یوسۆپۆڤا ، زەرێ (١٩٨٧) کار ، وەرگێڕانی کوردستان موکریانی،گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ،ژمارە ١١٦.

بەزمانی ئینگلیزی :

15-Katamba,F.(1993) Morphology,London,Macmillan Press.

16- Kiparsky, P. (1973) Phonological Representation.

17-Harry Vander Hulst&Norval Smith (1982) The Structure of Phonological Reprsentations (part 1), Foris Puplications Dordrecht-holland-cinnaminson.

سەرچاوەی ئەلیکترۆنی :

18- https://www.google.com/lexicalmorphologyandphonolog

19- https://www.google.com/search?q=lexical+morphology+and+phonology

الملخص

هذا البحث بعنوان (الاصوات غير المعجمية في اللغة الكردية)، حدود هذا البحث في اطار اللهجة الكرمانجية الوسطى، ولذلك كانت نماذج البحث على حسب محاور الموضوع مقسمة ضمن اطار هذه اللهجة على حسب المنهاج التزامني التحليلي. اهداف هذا البحث واهمية تظهر من خلال تسليط الضوء على هذه الظاهرة اللغوية التي يطرأ عليها تغيير في الاصوات، الهدف من هذا البحث التوصل الى ان التغيير الصوتي اذا لم يصحبه تغيير في المعنى فان الظاهرة صوتية وتدخل في اطار الاصوات غير المعجمية ضمن الجملة، وهذا ما مهد الطريق الى العديد من الفرضيات حول الظاهرة الصوتية على حسب الفروق اللغوية للظواهر اللغوية ومنها: اسلوب النفي ، ظهور المورف الخالي، صياغة الجذر الفعل، ظاهرة الاقلاب، قوانين التحويل ، سلطة الجذر و حال المبني للمجهول، ولهذا الغرض تم تقسيم البحث على ثلاثة محاور: المحور الاول: المدخل، المحور الثاني: الاطار النظري للاصوات غير المعجمية، المحور الثالث وكان مخصصا للحديث عن ظاهرة غير المعجميات في اللغة الكردية .

كلمات الدالة: الاصوات غير المعجمية ، الاصوات المعجمية ، مدخل المعجمي، المعجم الذهني، الهيكل السطحي (البنية السطحي) .

Abstract

This research is titled "Post-Lexical Phonology in the Kurdish Language". The scope of the research includes Central Kurdish (Sorani) Dialect. Therefore, the examples presented here are relevant to this dialect and they are analysed according to Synchronic-Analytic method. The aim of the research is to examine the linguistic phenomena which undergo phonological changes. As a result, this research has concluded that if phonetic changes do not undergo semantic changes, this is considered a phonological phenomenon and is included within the scope of post-lexical phonology on phrase and sentence level according to differences of languages in linguistic phenomena, among which are negation, empty morph appear, verb root dervation, the flipping phenomenon, transformational rules, Authority root and the state passive voice. Accordingly, this research has been divided into three sections. The first section is an introduction to the topic. In the second section, the scope of post-lexical phonology is demonstrated. The third Section three is about Post Lexical Phonology phenomenon in the Kurdish language.

Key Words: Post Lexical Phonology, Lexical Phonology, Lexical Entry, Mental Lexicon, Surface Structure.

زانایانی کوردستان و هزری فەلسەفیی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا

پ.ی.د. حەیدەر لەشکری
بەشی مێژوو، فاکەڵتیی پەروەردە، زانکۆی کۆیە
Haidar.lashkry@koyauniversity.org

پوختەی توێژینەوە

بابەتی ئەم توێژینەوەیە، بەشداریکردن و هەڵوێستی زانایانی کوردستانە لە بیرکردنەوەی فەلسەفی، لە شارستانیەتیی ئیسلامیدا. تێیدا تیشک خراوەتە سەر پەیوەندی کورد بە بیرکردنەوە بە گشتی و بیرکردنەوەی فەلسەفییانە بەتایبەتی، ئەو پەیوەندییەش پەیوەست بووە بە مێژووی گەشەسەندنی تێگەیشتنی دەستەبژێری ئەو پانتاییە لە باوەڕە ئایینیەکە خۆی، کە ئیسلامە. دەستەبژێری کوردستان، کە زیاتر بریتی بوون لە زانا ئایینییەکان، تێکەڵ بە ئەزموونی ئایینی قوتابخانە فیقهییە سەنتەرگەراکان ببوون، تێز و ڕوانگەی ئەوانیان قەبوڵکردبوو. لێرە بەدواوە ئەگەر کورد سەرەدەری لەگەڵ بیرکردنەوەی سیستەماتیکدا کردبێ، ئەوا لەڕێگای ئەو دەستەبژێرە و لەدوو توێی ئەو تێز و ڕوانگەیەوە بووە، کە گەلاڵەیان کردووە لەبارەی کایە زانستییەکانی پانتایی ئیسلامی، لەوانەش "زانستە عەقڵییەکان – العلوم العقلیة"، بەتایبەت فەلسەفە و مەنتق. هەندێک لە زاناکان ڕاستەوخۆ بەشداریان کردووە لەبەرهەمهێنانی ئەم زانستانە، هەندێکیشیان بە کاریگەریی لاگیریی مەزهەبی و هەڵوێستیی باوەڕیانەیان دژایەتیان کردووە. بەڵام بەگشتی ڕۆڵی زانا کوردەکان لە برەودان بە زانستە فەلسەفییەکان جێگەی سەرنج بووە و تا درەنگانێک، بەشێک لەم زانستانە، لە بنکە ئایینی – زانستییەکانی کوردستاندا دەخوێنران.

وشەسەرەکییەکان: کورد و ئیسلام، فەلسەفەی ئیسلامی، مەنتیق، قوتابخانەی ئایینی.

سەرەتا

تێگەیشتن لە فەلسەفە و زانستەکانی و بەرهەمهێنانەوەی بە فۆرمە ئیسلامییەکەی، لە چوارچێوەی تێگەیشتنی کەلتوری ئیسلامیدا بووە، بۆ ڕۆڵی کایە زانستییەکان لە سنوری باوەڕی ئاینییەوە. لەو بابەتانەش، کە هاتە نێو پانتایی ئیسلامی و مشتومڕی زۆری لەگەڵ خۆیدا هێنا، ئەوە بوو کە چ نەتەوەیەک دەتوانێ فەلسەفییانە بیر بکاتەوە و بەشدار بێ لە بەرهەمهێنانی. ئەمە ڕێگا خۆشکەر بوو بۆ مەسەلەی پۆلێنبەندکردنی نەتەوەکان، بە پێی توانای بیرکردنەوەیان. کوردەکان لەو نەتەوانە بوون، کە لەو مشتومڕەدا ناویان دەهێنرا، ئەوان وەک بەشێکی مرۆیی و درێژکراوەی جوگرافییانەی پانتایی ئیسلامی، کەم تا زۆر، بەشداریان لە کۆی شارستانییەتی ئیسلامیدا کردووە؛ قسە لەسەر پێگەی ئەوان و توانای بەشداری کردنیان لە بەرهەمهێنانی فەلسەفەدا کراوە و کارا مێژووییەکانیشیان جێگەی خۆیان لە نەخشەی هزری ئیسلامیدا کردۆتەوە. ئێمە لێرە قسە لەسەر بینراوی سەر نەخشەکە دەکەین، نەک ڕووە نەبینراوەکەی چالاکی هزری گروپێکی ئێتنی وەک کورد، کە پتر ئاستە کۆمەڵایەتییەکەی بیرکردنەوە بوو، بە زمانە هەژموونگەراکان، کە سەرەتا زیاتر "عەرەبی" بوو و دواتریش فارسی. بەڵام ئەمانە نابنە گوتار و بۆ وەرگرەکەیشی وەک حاڵەتی نائاسایی دەبینران. کوردی بیریار، ئەو کەسە بووە، کە لە نێو سیستەمی فەرمی بیرکردنەوە، بە هەمان شێواز و هەمان ئامراز و لە دووتوێی کایەی باوی زانستی بیری کردۆتەوە. ئەمەش ڕێک پەیوەست بووە، بە پێگەی ئاینییانەی کورد و تێگەی زانستییانەی دەستەبژێرە ئاینییەکەی، لە قۆناغی دوای هەژموونی دەسەڵاتی ئاینی و کارگێڕییانەی دەوڵەتی خەلافەتەوە.

یەکەم: فۆرمەلەبوونی ئیسلامی کوردی و سنورەکانی بیرکردنەوەی فەلسەفییانە

پرۆسەی موسڵمانبوونی کورد، ئاستی بینراویی و نەبینراویی ئەوانی لە ڕووتەختە شارستانییەکەدا دیاري کردوە و دەستنیشانی هەڵوێستی گشتی و چۆنییەتی وێناکردنیانی کردوە. ئەو پرۆسە بە یەک ئاڕاستە و شێواز نەبووە،

بەڵکو کاریگەری دەرکەوتە جیاوازەکانی ئایینی ئیسلام خۆی بەسەرەوە بووە. بەتایبەت دوای سەرهەڵدانی ڕاڤەی پێچەوانە و دژیەک بۆ ئایینەکە و گەڵاڵەبوونی کەناڵی جیاواز بۆ خوێندنەوە و قەبوڵکردنی لەو پانتاییەی تێیدا بڵاوبۆتەوە. ئیدی ناسینی کوردانە بۆ ئیسلام و ناسینەوەی ئیسلام بۆ کەسێتی کوردی، لە ماوەی درێژی مێژووی سەدەکانی ناوەڕاستدا، بە یەک فۆرم نەبووە و هەڵبەز و دابەزی تێکەوتووە. ئەوەی لەم پرۆسێسە مێژووکردەدا بەجێگیری دەبینرێ وێنای کۆمەڵایەتییانەی کوردە، کە خێڵەکیبوونە و دەرکەوتەکانییەتی، کە لە زۆربارداو بۆ بەردەنگی تێگەی ئاینییان، بەو بنەما جێگیرە گرێدراوە. بەتایبەت بەر لە قۆناغی گەڵاڵەبوونی سوننییانەی ئیسلامی کوردی.

ئەگەرچی لە ماوەی درێژی قۆناغە مێژووییەکەدا، سوننەگەرایی هەموو کوردی لەخۆ نەگرتووە؛ نەیتوانیوە تەواوی باوەڕە لۆکاڵییەکانی کوردستان، چ ئەوانەی ڕەگەزی پێش ئیسلامییانەیان هەبووە یانیش ئەوانەی بە ئیسلامی نەخوازراو دانراون، کۆتایی پێبێنێت، هەروەها نەیتوانیوە ڕێگریش بێ لەبەردەم تەشەنەکردنی – با سنورداریش بێ – ئیسلامی غەیرە سوننە. بەڵام لە فەزای گشتیدا، کوردی بینراو کوردێکی سوننە بووە، بە فۆرمە شافیعییەکەی و بە تێگەیشتنە ئەشعەرییەکە بۆ باوەڕ (ئەمین، ٢٠١٧، ١٨٠). بە چەشنێک، کە کوردی سوننە و کوردە شافیعییەکان دوو ناونیشانی باوی ناسنامەی ئایینی ئەوان بووە: ((هەموو کوردەکان شافیعیین)) (ابن تیمیە، ١٩٩٥، ٣/ ١٩٧). بۆیە لەو چوارچێوەیەدا ئاراستە و تێگەی ئایینیان دەناسرایەوە. تا ئاستی تایبەتمەندی لە باوەڕیشدا (سید مرتضی، ١٣٨٣هـ‌ش، ٩٩). تەنانەت وایلێهاتووە ئەگەر کەسێتییەکی کورد سوننیانە دەرنەکەوێ، وەک حاڵەتێکی نامۆ چاوی لێ بکرێ[1].

ئەوەی لەو مێژووی گەشەسەندنی شەریعەتییانەی ئیسلام بۆ ئێمە گرنگە، ئەو پەیوەندییە دیار و نادیارەیەتی، کە بە توانای بیرکردنەوەی مەنتقییانە و فۆرمی ئەو بیرکردنەوەدا دەبینرێ و قسەی لەبارەوە دەکرێ. لە نێو سیستەمی فیقهیی شافیعییدا، ئەو کەسەی گەورەترین ڕۆڵی لە دیارکردنی

ئاڕاستە و فۆرمەکانی بیرکردنەوە بەگشتی و پێگەی فەلسەفە، بە تایبەت مەنتق، لە نێو ئەو سیستەمەدا هەبووە، ئەبو حامدی غەزالییە (م.٥٠٥ک/ ١١١١ز).

لێکۆڵینەوەی زۆر لەسەر غەزالی و کاریگەری بەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی لە کۆی جیهانی ئیسلامیدا کراوە. هەڵوێستی ئەو لە فەلسەفە و مەنتق بە باشی ڕوون بۆتەوە. بۆیە ئێمە نایەنە سەر وردەکاری تێخوێندنەوەی فەلسەفییانی غەزالی. ئەوەندە دەڵێین، کە ئەو بەو توانا گەورەیەی لە خوێندنەوەی کولتوری یۆنانی هەیبووە، لەگەڵ باڵادەستیی بەسەر زانستە ئیسلامییەکان، بە فۆرمێکی دیارکراوی لەخۆگرتنی کولتورە یۆنانییەکە گەیشتووە، لە چوارچێوەیەکی تەسکی تێگەی ئایینیدا. ئەو وەک بەردەوام وەک ڕەمزی دژە فەلسەفە قسەی لەبارەوە دەکرێ، تەواوی زانستە فەلسەفییەکانی ڕەت نەکردۆتەوە، بەڵکو شەن و کەو و پەڕوباڵی کردوون. ویستویەتی ئەوەیان تێدا بهێڵێتەوە، کە دەقی بنەڕەتی بەتایبەت و ترادیسیۆنی ئایینی بەگشتی، دەتوانێ لە خۆی بگرێ. ئەم کارەی پتر لەگەڵ مەنتقدا کردووە. بە میتۆدێکی دیارکراوەوە، بە ئیسلامیی کردووە. ئەو ڕەخنەی ئەوەی لە مەنتقی گریکی گرتوە، کە پێی وابووە دەرەقەتی ئایین نایەت. ئینجا لە نێو دەقی بنەڕەتیدا (قورئان) بەدوای ئەو پێوەرە لۆژیکییانەدا گەڕاوە، کە لە کایەکەدا هەبوون. دواجاریش، ڕایدەگەیەنێ، کە دەق مەنتقی خۆی هەیە. بۆیە ناشی هیچ گومانێک لە پێوەرە مەنتقییەکان بکرێ (الغزالي، ٢٠٠٣، ١٨١-٢١١).

لە ڕاستیدا، ئەوەی غەزالی کردوویەتی، ناڕاستەوخۆ لەڕێگەی ڕەتکردنەوەی فەلسەفە لەخۆیدا و بە بەهانەی ڕەسەنی ئایینیانەی بنەما مەنتقییەکان، بنەماکانی مەنتقی ئەرستۆیی لەنێو گوتاری عەقیدەیی خۆیدا چەسپاند(عنيات، ٢٠١٣، ١٠١-١١٢). ئەمەش بە جەختکردنەوە لەسەر توانای بەرزی مەنتقی قورئانی، لە بەڵگەهێنانەوە و سەلماندندا؛ بەڵگە و سەلماندنی ئایینیانە. کە لەو گونجاندنەی مەنتق خۆی لەگەڵ کایەی ئایینی، دروست بووە. هەربۆیە هەوڵیدەدا پێگەی مەنتیق لە نێو سیستەمی پەیوەست بە

بنەماکانی ئایین پتەو بکات. ئەمەش لەو باوەڕەوە، کە دەشێ چەمک و کاتیگۆریا مەنتیقییەکان (ڕەها، تایبەت، هەمەگیر...هتد) لەنێو ئەو گوتارەی ئەم سیستەمە بەرهەمی دەهێنا ڕەنگ بدەنەوە.

بەهەرحاڵ، ئەو ڕوانگەیەی غەزالی، لە ماوەی درێژی مێژووی ئایینی لە کوردستان، لەلایەن دەستەبژێریی کوردییەوە قەبوڵکراوە و تێز و بۆچوونەکانی کاریان پێ کراوە. دەبینین لە حوجرە و قوتابخانە ئایینیەکانی شار و دێهاتەکانی کوردستاندا، دەقەکانی لەبەردەگیرانەوە و شرۆڤە دەکران. بەڵام ئەوە بەو مانایە نایەت ئەم ڕوانگەی غەزالی لە لای تەواوی زانا کوردە شافیعییەکاندا قەبوڵکراوە و کاری پێکراوە. بەتایبەت لەو ماوە مێژووییەی، کە ئیدی ئیشکردن لەسەر زانستە عەقڵییەکان و سەرقاڵبوون بە فەلسەفە، نەخوازراو دەبێ و موسوڵمانان جیهادکردن لە پێشتر دەزانن، لە بەرهەمی عەقڵانی؛ سەردەمی ڕووبەڕووبوونەوەی موسڵمانان لەگەڵ خاچییەکاندا، کە تێیدا کوردە ئەیوبییەکان ڕێبەرێتی موسڵمانانیان دەکرد و ڕۆڵیان لە دارشتنی سیاسەتی ئایینی سەردەمەکە هەبووە (بدوي، ١٩٨٣، ٢٧٥-٣١٣). لە چوارچێوەی ئەو سیاسەتەدا، کەسێکی وەک ئیبن صەلاحی شارەزووری هەڵوێستی خۆی لەبارەی فەلسەفە و مەنتق ڕاگەیاندووە.

ئیبن صەلاحی شارەزووری و ڕەتکردنەوەی زانستە فەلسەفییەکان

تەقیەدین ئەبو عەمر عوسمانی کوردی، ناسراو بە ئیبن صەلاحی شارەزوری (٥٥٧-٦٤٣ك\ ١١٨١-١٢٤٥ز)، پەروەردەکراوی نێو ئەو فۆرمەی مەزهەبی شافیعی بوو، کە لە کوردستاندا باوبوو و ئەویش لە شارەزوور لەسەر دەستی باوکی وەریگرتبوو (ابن خلكان، د.ت، ٣/ ٢٤٥). خوێندنی دواتری و گەڕان و سوڕانی بە بنکە زانستییەکانی ڕۆژهەڵاتی جیهانی ئیسلامی، کەسێتییەکی فیقهیی دۆگمای بۆ دروستکردبوو. دەڵێن لە نێو زانستە ئایینیەکاندا ئەوەند قووڵ ببۆوە، تا ئاستی ئەوەی ئارەزووی وەرگرتنی غەیرە زانست، بەتایبەت زانستە عەقڵییەکانی سنووردار بووە. ئەمە لە پەیوەندی ئەو بە ئەڵقەی زانای هەولێر کەمالەدین یونس (٥٥١-٦٣٩ك/١١٥٦-١٢٤٢ز) لە موسڵ، بە ڕوونی دیارە؛ ئەو فەقیهە شافیعییەی

بەسەر زانستە عەقڵییەکاندا کراوە بووە، تەنانەت لە ڕیزی فەیلەسوفانەوە دادەنرا (الشهرزوري، ٢٠٠٧، ٣٩٧). کەمالەدینی هەولێری، دوای ماوەیەک لە گوێگرتنی ئیبن صەلاح لە وانەکانی، لەوە تێگەیشت ئەم کەسە توانای گونجانی لەگەڵ زانستە عەقڵییەکان نەبووە و بۆ گوێگرتن و گفتوگۆی بابەتی پەیوەست بەم بوارانە دەست نادات. بۆیە خۆی داوای لێکردووە وانەکانی جێبێڵێ: ((ئەی فەقێ، پێمباشە دەست لە ئیشکردن لەسەر ئەو کایە هەڵگری. ئەویش پێی گوت: بۆچی مەولانا؟ گوتی: چونکە خەڵک باوەڕی چاکیان بەتۆیە. هەرچی ئیشیش لەسەر ئەو زانستانە بکات، بە خراپبوونی باوەڕ تۆمەتباری دەکەن. بۆیە بەم ئیشەت باوەڕی ئەوان بە تۆوە تێکدەچێ، تۆش هیچ لە زانستەکان فێر نابی. ئیبن صەلاحیش بەگوێی کرد و چیدی مەنتقی نەخوێند)) (ابن خلكان، د.ت، ٣/ ٢٤٥).

بۆ ئیبن صەلاح، لەو قۆناغەی پێگەیشتنیەوە، ئیشکردن لەسەر زانستە فەلسەفییەکان لەسەر حیسابی زانستە ئایینیەکان بووە، کە پێی وابووە دەبێ تەواوی کاتی خۆی بەوانەوە سەرقاڵ بێ، بەتایبەت "زانستی فەرموودە – علم الحديث". بۆیەشە، کە وەک زانایەک دەناسرێ، بێهاوتا دەبێ لەم بوارە و ئەوەی ئەو دەیکات و لە دوتوێی کتێبەکەی خۆی "في علم الحديث" دایڕشتووە، دەبێتە سەرچاوەی بنەڕەتی بوارەکە (Dickinson, 2002, 481). ئیدی تا ئێستاش لە قوتابخانە ئایینیەکان، تەنانەت لە دەزگا ئەکادیمییەکانیشدا، وەک تێکستی هەرە بنەڕەتی تێگەیشتن لەم زانستانە، ماوەتەوە.

لەبەرامبەردا، ئەو دەستی لە مەنتق هەڵگرت. ئیدی کە – وەک دەگوترێ – لە نێو ئاسۆی بیرکردنەوەیدا جێگای نەدەبۆوە(جولدتسهير، ١٩٨٠، ١٥٩). بۆیە تێدەکۆشا لە ئاسۆی گشتیشدا پەنهانی بکات. ئەو بەحوکمی توانای خۆی لە بەڕێوەبردنی سەرمایەی ڕەمزی، لە چوارچێوەی ئەو قەوارە سیاسییەی تێیدا ژیاوە (دەوڵەتی ئەیوبی)، هەروەها ئەو پۆستە ئایینی – کارگێڕییەی هەیبووە (قازی و موفتی)، ڕێگەی ئەوەی بەخۆی داوە بە نەریتی باوی زانستەکانی سەردەمەکەی بچێتەوە. وەک چاودێرێک بەسەر

بەرهەمهێنانی زانست و خوێندنیاندا، خۆی بنوێنێ (یاسین، ٢٠١٢، ١١١، ١١٧). ئیدی فەتوایەک دەدات، دەبێتە کۆڵەگەیەکی بنەڕەتی بۆ ڕەوتی دژە فەلسەفە و مەنتق لە پانتایی ئیسلامیدا.

ڕەنگە لە یەکەمین ئەو توێژەرانەی قسەیان لەسەر فەتواکەی ئیبن صەلاح و گرنگیی، لە کۆی گوتاری سوننەگەرای پەڕگیر لە تێگەیشتنی بۆ فەلسەفە و زانستە عەقڵییەکان بەگشتی، کردبێ ڕۆژهەلاتناسی دیاری هەنگاری "ئیگناس گۆڵدزیهر – Ignaz Goldziher" (م. ١٩٢١) ، دامەزرێنەرێکی هەرە گرنگی ئیسلامۆلۆژیای مۆدێرن، بێت. گۆڵدزیهر لە لێکۆڵینەوەیەکی گرنگیدا، شرۆڤەی دەقی فەتواکەی ئیبن صەلاحی کردووە. ئەو بەگشتی پێی وابوو پەڕگیرانی سوننە لە دژایەتیکردنی زانستە فەلسەفییەکاندا زۆر توند بوون. تا ئەوکاتەش پشت و پەنایان هەبووبێ، توندتر و بە زەبروزەنگەوە ڕووبەڕووی ئەم چەشنە زانستانە بوونەتەوە؛ ئیبن صەلاحی شارەزووریش نموونەی هەرە گرنگ و دیاری ئەم شرۆڤەیەتی (١٩٨٠، ١٢٥).

هەرچۆنێک بێت، ئەوەی بە وردی فەتواکەی ئیبن سەلاح بخوێنێتەوە، تێدەگا، کە ڕەخنەی ئەو لە فەلسەفە و مەنتق، ڕەخنەی کەسێکە لە دەرەوەی ئەم کایانە بووبێت و نەیتوانیبێت یاخود نەیویستبێت لەوە تێبگات، کە دەشێ لە تێگەیشتنی ئاییندا سود ببەخشن. بۆیە بۆ ئەو گرنگ نییە، کە چەندە بەڵگە و سەلماندنە فەلسەفییەکاندا لە خۆیاندا دروستن یان نا، فەلسەفە چی هەیە بیڵێ، تەنیا ئەوەی بۆ گرنگە، کە ئەم بەڵگە و سەلماندنانە تخونی کایەی ئایینی نەکەون و جێگەی شەریعەت لەنێو گوتراوەکانیاندا نەکرێتەوە. ئەو دابڕانێک لەنێوان فەلسەفە و ئاییندا دەبینێ و پێی وایە ئاوێتەکردنیان مەترسیدارە، بێگومان لەسەر ئایین خۆی. شەریعەت تەواوە و پێویستی بەوە نییە بەهانەی تەواوبوون و کامڵ بوونی لەنێو کاتیگۆرییا فەلسەفییەکاندا بدۆزرێتەوە یاخود شرۆڤە بکرێ. لەلای ئەو ڕێگای ناسینی حەقیقەت، ڕێگای ئایین خۆیەتی. بواری بیرکردنەوەی ئایینی و توخمەکانی لەلایەن خودا خۆیەوە دیارکراوە و تێیدا جێگەی فەلسەفە و مەنتق نەکراوەتەوە. نەبوون و دیاری نەکردنی ئەو جێگایەش بە فەرمانی ئیلاهیی، کەمایەتیەک نییە بۆ ئایین خۆی، بەڵکو

ئاماژەیە بۆ بێخەوشیی بنەما باوەڕیی و ڕێسا شەریعەتییەکان لەسەرووی هەر حیکمەتێکی بەرهەمهێنراوی مرۆڤانەوە (ابن الصلاح، ١٩٨٦، ١/ ٢٠٩-٢١٠). بەم تێزە ئەو جەدەلی تایبەت بە پەیوەندی نێوان عەقڵ و نەقل ڕیشەییانە یەکلا دەکاتەوە. بەوەی ئەم دووانە هەردووکیان لەنێو کایەی ئایینیدا بێ دژایەتی دەژین و فەلسەفە و مەنتق پێویست نین بۆ سەلماندن یاخود نەسەلماندن یانیش یەکلاکردنەوەی ئەو مشتومڕە.

لەوەدەچێ ئیبن صەلاح، وەک زۆر زانای دی شافیعیی کورد، لە ناوەندێکی سۆفییانە و نزیک بە ئەلقەی ئەوان بووبێ. بۆیە ئیشی بۆ ئەوەش کردوە، کایەکەی ئەوان لە دەرەوەی ڕوانگە فەلسەفییەکان بهێڵێتەوە؛ لە فەتوایەکی دی تایبەتدا، نەهی لەوە دەکات ئەهلی زانست و سۆفییەکان ئیش لەسەر دەقەکانی ئیبن سینا (م.٤٢٧ک/١٠٣٧ز) بکەن، لەو سۆنگەیەی کە ئەم دەقانە دەروازەیەکن بۆ بەلاڕێداچوون: ((پرسیاریان لێکرد: ئایا ڕەوایە هێندێک لەو موسڵمانانەی لە ئەهلی زانست و تەسەوفن، کار لەسەر بەرهەمەکانی ئیبن سینادا بکەن و کتێبەکانی دەور بکەنەوە؟ ئایا ڕەوایە بە زانای بزانن یان نا؟ ئەویش ڕەزای خودای لەسەر بێ، ئاوا وەڵامی دایەوە: ئەمە ڕەوا نییە. هەر کەسێکیش وا بکات، ئەوا فێڵ و ستەم لە ئایینەکەی خۆی دەکات و خۆی دووچاری فیتنەیەکی مەزن کردوە. ئەو (ئیبن سینا)یە لەڕیزی زانایان نەبووە، بەڵکو شەیتانێک بوو لە شەیتانەکانی مرۆڤ و لە زۆربەی کارەکانیدا سەرلێشێواو بوو)) (ابن الصلاح، ١٩٨٦، ١/ ٢٠٨-٢٠٩).

ئیبن صەلاح دەیزانی نەریتی غەزالییانە هەژموونی بەسەر سیستەمی خوێندنی ئایینی کردبوو و ئاسان نەبوو مەنتق لە نێو سیستەمەکەدا بەتەواوی وەدەربنرێ. تەنانەت دەگوترێ ئەو ڕاستەوخۆ مەبەستی ئەوە بووە ڕەخنە لە غەزالی بگرێ، چونکە پێی وابووە ئەو ڕێگای بەخۆی داوە سنور و سەلماندنی مەنتقییانە بخزێنێتە نێو مێتۆدی کارکردنی زانستە شەرعییەکانەوە، بۆیە سەرباری ئەو ڕێزەی بۆی هەبووە، لە گێڕانەوەی سەربردەی ژیانییدا، تەوەرەیەکی تایبەتی تەرخان کردوە بە لایەنە نەخوازراوەکانی هزری غەزالی، بەتایبەت ئەو کارانە لەسەر فەلسەفە و مەنتق

(ابن الصلاح، ١٩٩٢، ٢٥٢/١-٢٦٤). بەڵام ئیبن صەلاح خۆی لە دەمێکدا دەژی، کە شافیعیگەرایی، بە کاریگەری کوردە ئەیوبییەکان، هەر تەنها مەزهەبێکی باو نییە، بەڵکو مەزهەبێکی فەرمانڕەواش بووە. هەروەها تەنیا لە چوارچێوەیەکی قوتابخانەییانە نەماوەتەوە، بەڵکو بەو پاڵپشتە دەسەڵاتییانەی هەیبوو ئەرکێکی کارگێڕیی – ئایینیشی پێ سپێردراوە و ئاڕاستەی سیاسەتی ئایینی دەوڵەتی دەکرد. بۆیە درکی بەوە کردووە ئەوەی ئەو فەتوای لێ بدات، دەشێ لە نێو ئەم سیاسەتەدا جێکەوتەی هەبێ و گوتاری ئایینی ڕەنگرێژ بکات. بۆیە لە بەشێکی فەتواکەیدا ڕاستەوخۆ لەو سیاسەتە دەدوێ و ئاماژە بۆ وەلانانی زانستە عەقڵییەکان و زاناکانی لە فەزای گشتی دەکات. کار بۆ گواستنەوەی فەتوا لە دەقەوە بۆ کردار دەکات. نەیدەهێشت لە شام کەس فەلسەفە و مەنتق بخوێنێ یان بیڵێتەوە. پادشاکانیش گوێڕایەڵی کارەکەی بوون (النعيمي،١٩٩٠، ٢\ ٢٠-٢١).

ئەزموونی زانایەکی دی کوردستان، لەگەڵ ئەم ڕوانگە دژە فەلسەفییەی ئیبن صەلاح نموونەیەکی دیارە. ئەویش "سەیفەدینی ئامەدی"یە (٥٥١-٦٣١ ک/ ١١٥٦-١٢٣٣ز)، کە بەیەکێک لە گەورە زاناکانی سەردەمەکەی لەبواری زانستە عەقڵییەکان دەناسرێ[٢]. سەربردەی ژیانی پێماندەڵێ، کە ئەو یەکێک لە قوربانییەکانی ئەو سیاسەتە ئایینیە بووە، کە ئیبن صەلاح لە دووتوێی فەتواکەیدا، هێڵە بنەڕەتییەکانی کێشابوو. لە وڵاتی شام و میسردا ڕووبەڕووی زانایانی شافیعی بۆوە و بە دوورکەوتنەوە و دەرچوو لە ئایین تۆمەتبار کرا. ئیبن صەلاح قەبوڵی ئەوەی نەبووە ئامەدی لەو قوتابخانانەدا وانە بڵێتەوە و باسی فەلسەفە بکات. ئیبن تەیمیە (١٤٣٥، ٢٦٦) حەکایەتی ئەوە دەگێڕێتەوە، کە شارەزووری لە پشت لابردنی ئامەدی بووە لە قوتابخانەیەکی دیاری دیمەشق و گوایە گوتویەتی: "لێسەندنەوەی ئەم قوتابخانەیە، لە گرتنەوەی عەککا[٣] باشترە". هەرواش ڕوویدا: ئامەدی وەدەرنرا و لە بارودۆخێکی دژواردا سەری نایەوە. ئیدی ئەگەر ئیبن صەلاح فەلسەفاندنی لە فەزای ئایینیدا حەرامدەکرد، ئەوا هاوزەمانی ئەو، فەیلەسوفبوون لە خۆیدا، لە فەزای گشتیی ئیسلامییدا بۆ کورد و بۆ غەیرە

کورد، وەک نەخوازراوێک دەنوێندرا.

ئەگەر فەتواکەی ئیبن صەلاح فەلسەفەی لە زەمینەی سوننەگەرا، کە زەمینەی کوردیش دەگرێتەوە، نەکوشتبێ، ئەوا بەشداربووە لە داڕشتنی ڕوانگەی گشتی ئەوانەی دژەفەلسەفە و دژەمەنتق بوون[٤]. وەک بەڵگەنامەیەکی باوەڕپێکراو وابووە لەدەست خاوەنانی ئەم ڕوانگەیە (جولدزیهر، ١٩٨٠، ١٦٢). ئەمەش هاوکار بووە لەوەی لە فەزاکەدا تاوتوێکردنی ئەم کایانە بێبەها بێ و کەسەکانیش وەک بێباوەڕ و لە ئایین دەرچوو وێنا بکرێن. لە نێو پانتایی کوردیدا، ئەزموونی تاڵی یەک لە فەیلەسوفەکان، جێگەی سەرنج و بایەخە، ئەویش عیززی هەولێرییە.

العز الضرير؛ فەیلەسوفە نەفرەتلێکراوەکەی هەولێر

حەسەنی کوڕی محەمەد (٥٨٦ – ٦٦٠ک / ١١٩٠ – ١٢٦٢ک)، لە بنەڕەتدا خەڵکی گوندێکی دەوروبەری شاری نسێبینە. بەڵام بۆ خوێندن هاتۆتە هەولێر. لەوێ بۆ ماوەیەکی زۆر ماوەتەوە و زانستەکانی خوێندووە، فەلسەفەی لەسەر دەستی شێخ شەرەفەدینی هەولێری خوێندووە (اليونيني،١٩٩٢، ٢/ ١٦٧). عیزز کەسێکی ئینسایکلۆپیدیایی بووە، ڕێزمان، ئەدەب، فیقهی ئیسلامی، مەنتق، فیزیک، ثیولۆژیا، مەجستی. ئەمە سەرباری ئەوەی شاعیرێکی گەورە بووە، دووبەیت و چوارینەکانی و چەند دەقێکی تری شیعریی لە پاش بەجێ ماوە. لە وڵاتی شام نەک هەر فەلسەفە، بەڵکو مامۆستای زانستە جیاجیاکان بووە، لە ئەدەب و ڕێزمان و...هتد (الذهبي، ٢٠٠٥، ١٤/ ٢٠١). خۆنواندنی فەیلەسوفییانە لای ئەو، کە پتر کاریگەر بووە بە فەلسەفەی ئیبن سیناوە (اليونيني،١٩٩٢، ٢/ ١٦٧)، بێ پەردە بووە و هاوشێوەی فەیلەسوفانی دی خۆی نەشاردۆتەوە، بەتایبەت لە پشت کایەی زانستی تری وەک پزیشکی .

مێژوونووسان بە لاگیرییەکی زۆر لێی دەدوێن، ترسێک لەنێو دەقەکانییان هەیە لەناساندنی ئەودا. قسەکردنیان لەسەری، لە بارەی بیر و باوەڕەکەی نییە، هەڵوێست وەرگرتنە لە کەسێتییەکەی و باسکردنی هەڵوێستی ئەوە لەوەی لەو زەمینە ئایینی و زانستی و دەسەڵاتییانەی

سـەردەمیدا دەگـوزەرا (هەروتـی، ٢٠١٩، ٧٤). سـەربردەی ئەو لای مێژوونووسـان، پڕیەتی لە وێنەی دژبەیەک و ئاڵۆزکاو؛ زەندیق و بێ دینە، بەڵام لە کـۆڕی ئەودا، پەیڕەوکـارانی هەمـوو ئایینەکـان هەبـوون (جـولەکە، مەسیحی، موسڵمان و...هتد). پیس و نەفرەتی بووە، بەڵام ڕێزی لای خەڵکی سـەردەمەکەی زۆربـووە. سـەرکۆنەی دەسـەڵاتدارانی دەکـرد، بەڵام هەر سـەریان لـێ دەدا...هتد (ابو شامة، ٢٠١٠، ٢/١٦٩؛ اليونيني،١٩٩٢، ٢/ ١٦٥). مێژوونووسـان خۆیـان بە تێگەیشـتنی ئەو وێنە دژانە مانـدوو نەکـردووە و نەیانویسـتووە تێـی بـگەن. ئەگەرنـا بـۆ عیـزز خـۆی تێگەیشـتراوبووە و لە جیهانبینیی فەلسەفییانەی ئەودا ئەو دژییەکەی تێدا نەبووە.

سـەرباری ئەو پـێگەیەی، بە گـوتەی مێژوونوسـان، لەبـواری فەلسـەفەدا هەیبووە. بەڵام هیچ دەقێکی عیززمان بۆ نەماوەتەوە، تا بتوانین بەهۆیەوە لە فەلسەفەکەی بگەین. بەڵام بەگشتی، لەوەدەچی پەیوەست بووبێ بەو فۆرمەی فەلسـەفەی ئیسـلامی خـۆی تێـدا جێگیـر کردبـوو. خـۆ ئەگەر چەنـد دەقێکـی شیعریشی وەک نموونە دەهێنێنەوە، ئەوا پتر لەبەر توانای ئەوە لە شیعردانان، نەک کرۆکـی شـیعرەکان. ئەگەرچـی دەشـێ ئەم دەقـانەی بەشـێک بـووبن لە ڕوانـگە فەلسـەفییانەکەی. خـۆ بەکارهێنـانی ئەدەب لەلایەن ئەو فەیلەسـوفە، پەیوەسـت بـووە بەو ئەرکەی لە سـەردەمی کلاسـیکدا بە ئەدەب بەخشـرابوو. ئەمەش بریتـی بـوو لە کۆمەڵێـک کـایەی مەعریفیـی – دونیـایی، لەلایەن ڕۆشـنبیرە شارنشـینەکانەوە، لەبوارەکـانی زانسـت و ئەتیـک و ئیسـتاتیکادا بەکار دەهێنرا (اركون، ١٩٩٧، ٣٥١). عیززیش ڕێک ئەم کارەی کردووە؛ لە یەکێک لە شیعرەکانییدا قسە لەبارەی بوون دەکات؛ بەتایبەت ئەو حەقیقەتەی مـرۆڤ دەبـێ بیزانـێ لەبـارەی دەروونەوە. بـۆ ئەو لە سـەرووی کـاریگەرییە جەستەییەکانەوە، باڵاترین مەنزڵ خۆناسـینە، نەک خـۆ بە کۆیلەکردن؛ بوون بە کۆیلەی جەستە:

کـمل حقيقتك التي لم تكمـل والجسم دعه في الحضيض الأسفل
أتـكمل الفاني وتترك باقيـا عـملا وأنت بـأمره لم تحفـل
الـجسم للنفس النفيسة آلـة مـا لم تحصله بـها لم يحصـل

یفـــنى وتبقى بعده في غبطـــة   محمـــــودة أو شقوة لا تنجلـــي؛
(اليونيني،١٩٩٢، ٢/ ١٦٧)

وەک دەزانین، بەشی سەرەکی ستراتیژییەتی کاری فەلسەفەی ئیسلامیی، نزیکخستنەوەی باوەڕ و فەلسەفە بوو. فەیلەسوفان بەردەوام خەریکی ئەوە بوون وێنای مرۆڤی باوەڕدار بۆ خۆیان بکێشن و وەک زانای ئاییني خۆیان بنوێنن. هەڵوێستە ئایینیەکانی عیزز، بە قسەی مێژوونووسان بێ، ڕێگای ئەوەمان پێدەدا بڵێین، کە ئەو ئەم کارەی نەکردوە، بۆیە بە نوێژنەکەر و بێ دین وەسف کراوە(ابو شامة، ٢٠١٠، ٢/١٦٩). ئەمە بەو مانایە نایەت ئەو خۆی لە ئەهلی ئایین دابڕیبێ. بەڵکو – وەک گوتمان – لە زانستە ئایینیەکاندا لێهاتوو بوو. ئەوەی جێی ڕەخنەی ئەو بووە کەسێتی زانا ئایینیەکان و پراکتیزەکردنیان بووە بۆ بنەما ئایینییەکان.

مێژوونوسان، کاتێک سەربردەی کەسێکی ئاوای فەلسەفەمەشرەب دەنووسنەوە، کەمتر لا بەلای بیروباوەڕەکانی دەکەنەوە (حسین، ٢٠١٢، ٤٨؛ حسن، ٢٠٠٩، ٢٧٤)، چ جای کەسێک کە بیروباوەڕەکانی نەویستراو و ئەو کایە زانستییەی ئیشی تێدا دەکات، نەفرەتلێکراو بێت. لەگەڵ ئەوەشدا، لە گێڕانەوەی سەربردەی عیززدا دەبینین، خودان هەڵوێستی ئەوتۆ بووە، بەرجەستەی ڕوانگە فەلسەفییانەکەی کردووە. هەڵوێستێکی ناجۆر، بەپێی تێگەی سەردەمەکەی؛ لەدەرەوەی تێگەیشتنی نەریتییانە، پەیوەندی لەگەڵ دەوروبەر گرێ دەدا. مێژوونووسان عیززی فەیلەسوفمان پێ ناناسێنن، تەنیا وێنای کەسێکمان دەخەنە بەر دیدە، کە نەیارە بەتەواوی ئەو سیستەمە ئایینی و هزریی و سیاسییەی لە سەردەمەکەیدا باو بوو. ئیدی وەک ئاماژەمان پێدا، لای ئەو ئەم جیاوازییانەی مرۆڤەکان لەیەکدی دادەبڕێ بوونیان نەماوە؛ پەیڕەوکارانی هەموو ئایینەکان بۆیان هەبووە گوێگری بن، پاشا و گەدا لە کۆڕەکانی ئامادە دەبوون، گوێی بە دەسەڵاتداران نەداوە و بە بێزەوە سەرەدەری لەگەڵدا کردوون، با خەڵکی ولاتی خۆشی بووبن (الصفدي، ٢٠٠٧، ١١٩). ئیدی ئەو دەمانگێڕێتەوە بۆ بەردەم خۆبوونی، لە پەیوەندی لەگەڵ بەرامبەرەکەی لە دەرەوەی هەژموونی ئایینیانە، کە بەیەکەوە بوونی

سنووربەند کردبوو. بەڵام ئەو لە نێو بیرکردنەوەدا پەیوەندییەکەی دیار کردوە و لەوێوە بڕیاری لەسەر فۆرمی پەیوەندی داوە.

دواجار، دەبێ ئاماژە بەوە بدەین کە پێگەی بڵندی ئەم کەسێتییە وایکردبوو ئەستەم بێت کەسێتییەکەی وەلابنێن. بۆیە ئەوانەی مێژووی دەگێڕنەوە و پێیەوە سەرسام بوون، ئەوەندەی خەریکن بینوێنن، ئەوەندە تێگەیشتن و پەرەسەندنی هزرییانەی ئەویان نەخستۆتەڕوو. دێن کەسێتییەکەی بە چەشنێک وێنا دەکەن، کە فەزای گشتی بە هەبوونی ڕازی ببێ. لە ناوکۆی ئاواشدا حەکایەتی وا دروست دەبێ، ڕەوایەتی بەم هەبوونە مێژووییەی بدات. دەڵێن لەسەرەمەرگدا گەڕاوەتە لای خودا؛ نێو شەریعەت و لە فەلسەفە و فەیلەسوفان دوورکەوتۆتەوە. گوایە دوا ڕستەی لەسەرەمەرگدا ئەوەبووە: ((خوای گەورە ڕاستی فەرمووە و ئیبن سینا درۆی کرد)) (اليونيني،١٩٩٢، ٢/ ١٦٧). خۆ وەنەبێ ئەم گێڕانەوەیە تەنیا پەیوەست بووبێ بە عیززەوە، بەڵکو نەریتێکی سەردەمەکە بووە بۆ سەلماندنی سەرکەوتنی پەیڕەوکارانی شەریعەت بەسەر ئەهلی زانستە عەقڵییەکانەوە؛ کاتێک دەگوترا زانایەک وازی لە لێکۆڵینەوەی فەلسەفی هێناوە، دڵخۆشییەکی زۆری لەگەڵ دەهات (جولدزيهر، ١٩٨٠، ١٣٥). ئەم حەکایەتەش بۆ بەردەنگانی ئاسودەبەخش بووە و وەک بەڵگەیەک بووە بۆ موڵکداریکردنی حەقیقەتی ڕەها و جێگیرکردنی لەنێو سنورە تۆکمەکانی باوەڕیی فەرمیدا.

مەنتیق لە دەربار‌دا – ئەزموونی سیراجەدینی ئورمەوی

ئەوکاتەی لەلایەن دەسەڵاتی سیاسییەوە پشتگیری لە زانستە عەقڵییەکان بکرێ، ئەوا حەکیم و زاناکانی بوارەکە، باشتر دەتوانن کاری خۆیان بکەن. ئەزموونی زانایەکی شاری ورمێ، لەم ڕووەوە، جێی سەرنجە. ئەویش قازی سیراجەدین مەحمود کوڕی ئەبوبەکری ورمێییە (٥٩٤-٦٨٢ک/ ١١٩٨-١٢٨٣ز)[٥]. ئەم کەسە نوێنەرایەتیی کارەکتەری خوازراوی نێو تێگەیشتنی باوی ئایینی پانتاییە کوردییەکەی سەردەمەکەی دەکرد، هەم شافیعییەکی ئەشعەری، هەمیش کەلامناس و شارەزایەکی بواری زانستە عەقڵییەکان. لەوە دەچێ ئەو لە ورمێدا دەستی بە خوێندنی ئەم زانستانە کردبێ. دواتریش،

هاوشێوەی ئیبن صەلاح، لەسەردەستی کەمالەدین کوڕی یونس لە موسڵ، زیاتر ئەم زانستانەی خوێندووە (الأرموي، ١٩٨٨، ١/١٦؛ السبكي، ١٤١٣، ٣٧١/٨)، بەڵام ئەو وەک ئیبن صەلاحی نەکردووە نەفرەت لە عەقڵییەکان بکات و پابەند بێ بە نەقڵییەکانەوە، بەڵکو بەردەوام بووە لە خوێندنیان، تا وایلێهاتووە ببێتە یەک لە کارەکتەرە هەرە دیارەکانی هەردوو بوار. هەر ئەمەش وایکردووە پێی بگوترێ "شافیعیی دووەم"(الافلاكی، ١٣٨٥ ه.ق، ٤١٠/١). ئەم قازییە، سەرباری زانستە نەقڵییەکان، لە حیکمەت و کەلامناسی و لوژیکدا نووسیویەتی. لە هەموو ئەو بوارانەشدا نوسینەکانی بوونەتە تێکستی گرنگی نێو دەزگا زانستیی – ئاینییەکان و زۆرترین شرۆڤە و لێکدانەوەیان بۆ کراوە، ئەمەش چونکە ڕێکخراوانە و بە لێکۆڵینەوەی وردەوە، هەوڵیداوە بابەتەکان بخاتە ڕوو؛ بە بەڵگەسازیی عەقڵی و شەنوکەو کردنی وردی بەڵگەی بەرامبەرەکانی، ناسراوە.

لەبواری مەنتیقدا کتێبەکەی بەناوی "مطالع الانوار في المنطق والحكمة"، بە پوختترین و وردترین کتێبی بوارەکە لەسەردەمەکەیدا دانراوە، کە زۆرترین شرۆڤە و حاشیەی بۆ نوسراوە (الارموي، ١٩٨٨، ٥٤/١-٥٨). ئەمە سەرباری شرۆڤەکردنی کتێبی "الإشارات و التنبيهات" ئیبن سینا (٢٠١٩) و چەندین کتێبی دی لەبواری مەنتیق و فەلسەفە (الارموي، ١٣٩٣ه.ق،٧٤/١-٨٣). سیراجەدین لە دەستپێکی "مطالع الانوار"دا ڕوونی کردۆتەوە، کە ئەو لە زوویەکەوە خەریکی خوێندنی مەنتیق بووە؛ هەر زانایەک لەو بوارەدا شارەزایی هەبووبێ چۆتە خزمەتی و پرسە مەنتیقییەکانی لەگەڵیاندا دەور کردۆتەوە (١٣٩٣، ١/ ٧-٨). بەتێگەیشتنی ئەو مەنتیق بالاترینی زانستەکانە؛ وەک ئامرازێکی شرۆڤەکردن، لێکدانەوە و درککردن بە ڕاز و نیاز و هزری دەبینێ. بۆیە پێیوایە هەرکەسێک بخوازێت لەنێو کایە زانستییەکاندا بەرپێی خۆی بەباشی ببینێت و دووچاری سەرلێشێوان و هەڵەتێگەیشتن نەبێ، ئەوا وا پێویست دەکات لە مەنتیق شارەزابێت، چونکە پێوەری تێرامان و هزرینە؛ هەر هزرێک بە تەرازووی مەنتیق نەپێورێ بەهای لەدەست دەدا (١٣٩٣، ١/ ٢-٤).

کەسێک ئاوا بیری کردبێتەوە، چاوەڕێ دەکرا، دووچاری بەریەککەوتن لەگەڵ هـزری بـاوی سـەردەمەکەی ببێتەوە، بەڵام سـیراجەدین، بە حـوکمی کەسـێتییە ئـایینییە – کـارگێڕییەکەی خـۆی، توانیـویەتی ئەم بەشـە گـرنگەی هزری خۆی بە زیندوویی بهێڵێتەوە. بەدەستەواژەیەکی دی ئەگەر کارکردن لەسەر زانستە عەقڵییەکان بۆ کەسانێک بۆتە هۆکاری لەناوچوونیان و بەکەم تەماشاکردنیان لە ناوەندە زانستییە – ئایینییەکانەوە، ئەوا بۆ زاناکەی ورمێ هۆکارێک بـووە بـۆ زێتـر دەرکەوتـن و بەرزبـوونەوەی پـێگەی. ئەو کاتێک دەچێتە قۆشـەنی سـەلجوقییەکانی ڕۆم، لەلایەن سـوڵتان علاء الدین کەیقوباد (٦١٦-٦٣٤ک/١٢١٩-١٢٣٦ز)ەوە بە شـکۆوە پێشـوازی لێکـراوە (مجهـول، ١٣٤٧، ٩١). لەوێ کراوەتە گەورەی قازیانی شاری قۆنیا. لەگەڵ ئەم کارەشی هەر خەریکی زانسـتە ئەقڵییەکان بووە، کتێبی "لطائف الحکمة"ی بە فارسی نوسـیوە و پێشکەشـی سـوڵتان عـزەدین کەیکاوسـی دووەم (٦٤٣-٦٥٥ک/ ١٢٤٦-١٢٥٧ز)ی کـردووە، کە وا دیـارە سـوڵتانێکی حـیکمەت دۆسـت بـووە (ارموی، ١٣٥١، ٧). لەوێ پەیوەندی لەگەڵ دەسەڵاتداران ئەوەند پتەو بووە و لەبەر کەسـێتییەکەی خـۆی، وەک دیپلۆماتکارێـک دەرکەوتـووە، کە تەنـانەت کـراوەتە نـوێنەری سـوڵتان بـۆ لای هۆلاکـۆی سـەرکردەی مەغـۆل، کاتێـک هێرشی کردۆتە سەر ناوچەکە (الیونيني، ١٩٩٢، ٣٥٩/٢. مؤلف مجهول،٢٠٠٧، ٤٠١-٤٠٢). نەک هەر ڕۆمەکـان بەڵکـو کـوردە ئەیوبییەکـانیش پشـتیان بە تواناکـانی ئەو بەسـتووە. تەنـانەت هەوڵیانـداوە سـوود لە کـارکردنی لەسـەر زانسـتە عەقڵییەکاندا ببەسـتن، بۆ پتەوکردنـی پەیوەندییە دیبلۆماسییەکانیان؛ مەلیـک صـالح نەجمەدیـن ئەیـوب (٦٣٨-٦٤٧ک/١٢٥٠-١٢٦٠ز)، سـیراجەدینی ناردۆتە لای ئیمپراتۆری پێشـووی ڕۆمـا و پادشـای صـقلیە فرێدریکی دووەم (١٢٢٨-١٢٢٩ز). بەپێی گێڕانەوەی مێژوونوسـانیش بێ، هۆکـارێکی سـەرەکی هەڵبژاردنـــی ئەم زانایـــاش پەیوەنـــدی بەوەوە هەبـــووە، کە بە ئیمـــامی سـەردەمەکەی لە زانسـتە عەقڵییەکـان ناسـرابوو، ئیمپراتـۆریش مەیلـی بەلای ئەم زانستانەوە بووە: ((مەلیک صالح، شێخی زانا سیراجەدینی ئورمەوی، کە ئێستا لە وڵاتی ڕۆم قازی قۆنیایە، بۆ نارد. سیراجەدین ماوەیەک لەلای ئەو

– فرێدریک – مایەوە. تەنانەت کتێبێکیشی لەبارەی مەنتیق بۆ نوسی، ئیمپراتۆریش ڕێزی زۆری لێگرت. پاشان سیراجەدین بەڕێزەوە نێردرایەوە بۆ لای مەلیک صالح)) (ابن واصل، ١٩٥٧، ٢٤٧/٤). سیراجەدین گرفتێکی لەو نزیکییەی خۆی لە دەسەڵاتدارانی سەردەم نەبینیە، تا ئەوکاتەی کاریگەریان بەسەر هەڵوێستە هزرییەکانی نەبووە. نەک هەر ئەمە بەڵکو، لە چوارچێوەی قسەکردنی لەبارەی ڕەوشتی پادشایان و چۆنیەتی ڕەفتارکردنیانەوە، ستایشی ئەو دەسەڵاتدارانە دەکات، کە ڕێزیان لە ئەهلی زانستە عەقڵییەکان گرتووە، لەوانەش – لە هاوسەردەمانی خۆی – ناوی مەلیک کامیلی کوڕی مەلیک عادلی ئەیوبی (٥٧٦-٦٣٥ک/ ١٢١٨-١٢٣٨ز) دەهێنێ، کە: ((بەدرێژایی شەو لەگەڵ زانا و حەکیمان دادەنیشت و گفتوگۆی زانست، حیکمەت، فەرموودە، شیعر و سەربردەی پادشا و خەلیفەکان بەسەر دەبرد)) (ارموی، ١٣٥١، ٢٨٨). شێخی ورمێ لەخۆوە ئەمەی نەگوتووە، ئەو خۆی یەکێک لەوانە بووە، کە لەم دانیشتنانەی مەلیکە ئەیوبییەکەدا بەشدار بووە (المقريزي، ١٩٩٧، ٤٥١/١).

هەرچۆنێک بێت، وەک زانراوە، سیراجەدین دواتر گەڕاوەتەوە سەر کارەکەی خۆی و هەر لە وڵاتی سەلجوقیان ڕۆمدا ماوەتەوە، ئەمەش کاریگەرییەکانی لەسەردەمی خۆی بەسەر زانا کوردەکان، چ هی کوردستان یان شام و میصر، سنوردار کردووە. زانیارییەکی ئەوتۆشمان لەبارەی ڕۆڵی هەندێک لە شاگردەکانی ئەو، لەوانە تاجەدینی کوردی بەڕەسەن هەولێری (م. ٦٨٠ک/ ١٢٨١ز) و مەجدەدین ئیسماعیلی بەڕەسەن ماردینی (م. ٦٨٩ک/ ١٢٩٠ز) (الارموي، ٢٠١٣، ٢١-٢٢) نیە، کە ئاخۆ کاریان لەسەر زانستە عەقڵانییەکان کردووە و برەویان پێداوە یان نا. بەڵام ئەمە بەمانای نەمانی کاریگەریی سیراجەدین نیە بە سەر پانتایی کوردییەوە. کتێبی "مطالع الانوار" بۆتە یەکێک لە کتێبە سەرەکییەکانی خوێندنی مەنتیق لە قوتابخانە ئایینییەکانی کوردستاندا (البرواري، ٢٠١٣، ٥٧٣). لە زوویەکیشەوە کتێبەکە لەلایەن زاناکانی ئەم وڵاتە شرۆڤە و لێکدانەوەی بۆکراوە. شەرەفخانی بەدلیسی (٢٠٠١، ٥٧٦) ئاماژە بۆ زانای گەورە عەبدولرەحیمی بەدلیسی

دەکات، کە سەرباری ئەوەی چەند کتێبێکی لەبارەی مەنتیق هەبووە، هاتووە شەرحێکی "نایاب"ی کتێبەکەی زانای ورمێی کردووە.

مانەوەی زانستە فەلسەفییەکان لە قوتابخانە و حوجرەکاندا

جێکردنەوەی مەنتیق لەنێو گوتاری غەزالی و هەژموونی بەسەر فیقهی شافیعییەوە، هەروەها مانەوەی غەزالییش لە پانتاییە کوردییەکە، زیندوویێتی فۆرمێک لە نەریتی فەلسەفییانەی مسۆگەرکرد (ڕؤوف،٢٠٠٨، ١٦). فۆرمێک کە دەبوایە تەواوی کارا شافیعییەکانی تێدا ببینرایەتەوە، تەنانەت ئیبن صەلاحی شارەزووریش. ئەگەر ئەو نەریتی غەزالییانەی رەتکردەوە، بەو مانایە نییە بخرێتە دەرەوەی ئەو سیستەمە فیقهییەی کاری لەسەر کردوە. بۆیە ئەوانی دوای ئیبن صەلاح بەهانە بۆ هەڵوێستەکەی دەهێننەوە و شرۆڤەی جیاواز بۆ ڕەخنەکانی دەکەن؛ وای لێکدەدەنەوە، ئەوەی ئەو ڕەتیکردۆتەوە مەنتقی فەلسەفییانە بووە، نەک مەنتیقە بەئیسلامییکراوەکەی غەزالی.

ئەمە ڕێک داکۆکیکردنی یەکێک لە کەسایەتییە زانستییە هەرە دیارەکانی درەنگترە، کە نووسینەکانی دەبنە بابەتی خوێندن لە قوتابخانە ئایینیە شافیعییەکان، بەتایبەت کوردستان، ئەویش گەورە زانای شافیعی ئیبن حەجەری هەیثەمیە (٩٧٣ک/١٥٦٦ز)، کە پێی وایە فەتواکەی ئیبن صەلاح لەبارەی فەلسەفە دروستە و فەلسەفە گومڕاییە. بەڵام بەهانەی ئەوەی بۆ دێنێتەوە، کە نکۆڵی ئیبن صەلاح لە مەنتقێک بووە، کە بە ئاڕاستەی دەرچوون بووە لە شەریعەت. بۆیە بەهانەی بۆ دێنێتەوە و ڕایدەگەیەنێ، کە ئەو نکۆڵی لە زانستێک نەکردووە سود و قازانجی بە زانستی ئایینی گەیاندبێ: ((ئەو مەنتقەی ئێستا لەبەردەستی گەورە زانایانی ئەهلی سوننەدایە، شتێکی ئەوتۆی تێدا نییە نکۆڵی لێ بکرێ. هیچ بیروباوەڕی فەیلەسوفانیشی تێدا نییە. بەڵکو زانستێکی تیۆرییە و پێویستی بە ڕاهێنان و لێوردبوونەوە هەیە؛ لە پێناو ئەوەی لە بیرکردنەوەدا دووچاری هەڵە نەبین، پشتی پێ دە بەسترێ. بۆیە نەعوزوبیلا کەسێکی وەک ئیبن صەلاح یان لەو کەمتر نکۆڵی لێ بکات. ئەوەی نکۆڵی لێکردوە کەسانێکی درەنگترن، کە جاهیلن پێی، بۆیە دژایەتی

دەکەن)) (١٣٥٧، ١/ ٥٠).

هەر بۆیە جگە لەوانەی ئاماژەیان پێکرا، چەندین کەسایەتی وزانای دیکەی کورد هەبوون، کە سەرەدەریان لەگەڵ فەلسەفەدا هەبووە، جا چ لە کوردستاندا ژیابن یانیش ڕوویان کردبێتە وڵاتی شام و میصر، کە لێرە بەدواوە و لەسەردەمی مەملوکییەکاندا، سەنتەری زانستەکان و شوێنی فێربوون بوون. لەو زانایانە ناوی عزەدین حەسەن کوڕی ئەحمەدی ئەربلی (٦٦٣- ٧٢٦) دێت، کە خەڵکی گوندێکی دەوروبەری هەولێر بووە؛ کۆچی کردووە بۆ دیمەشق و تێیدا نیشتەجێ بووە (الاربلي، ١٩٤٧، ١١)، لەپاڵ ئەوەی وەک پزیشک و مێژوونووس ناوی دەرکردوە، هەم سۆفی بووە هەمیش خەریکی فەلسەفە بووە و بە حەکیم ناسراوە. ئەمەش بە دڵی زانا و مێژوونووسی هاوڕێ و هاوسەردەمی ذەهەبی (م. ٧٤٨ک/١٣٤٨ز) نەبووە، بۆیە لەبارەیەوە دەڵێ: ((لەگەڵ ئێمە، لە ساڵی حەوتسەد بەدواوە، دەوری کردۆتەوە و گوێگر بووە...ڕاستگۆ بوو لە گێڕانەوە و نەقڵکردندا، بەڵام تاریکبیر بووە لە باوەڕدا)) (الذهبي، ١٩٨٨، ٢٠٩/١). ئەم حوکمەشی لەسەر ئەوە داوە، کە زاناکەی هەولێر"فەلسەفاندویەتی – متفلسفا"، با لەبواری زانستە شەرعییەکانیشدا باڵادەست و دیار بووبێ.

لە وڵاتی میصریش ژیانی ئەو زانا کوردانەی ئاوا لەبواری زانستە فەلسەفییەکاندا دەرکەوتوون، ئاسان نەبووە؛ لە ناوەندە زانستییە فیقهییە هەژمونگەراکەدا هەم بەکەم تەماشا دەکران، هەمیش دووچاری گرفتی زۆر دەبوونەوە، تا ئاستی لە دەستدانی ژیانیان. ئەزموونی ئیسماعیلی کوڕی سەعیدی کوردی نموونەیەکی گرنگە لەم ڕووەدا. ئەو ئەگەرچی وەک کەسێکی شارەزا لە قورئانخوێنی، فیقهی ئیسلامی و ڕێزمانی عەرەبی، زمان پاراوی و وەڵامبەدەستی ناوبانگی دەرکردبوو، بەڵام کارکردنی لەبواری مەنتیق و هەڵوێستی لە مەسەلەیەکی هەستیاری وەک "پێغەمبەرێتی – النبوة"، وایکردبووە بە ئاسانی ڕووبەڕووی هەڵوێستی توندی ئەوانە ببێتەوە کە دژ بە ئاڕاستە هزرییەکەی بوون، تا وایلێهات بە ئیسماعیلی کافر و ئیسماعیلی زەندیق بانگ دەکرا (ابن حجر العسقلاني، ١٩٧٢، ١/ ٤٣٦-٤٣٧).

نەک هەر ئەمە، بەڵکو دادگایی کراو و فەرمانی کوشتنی بۆ دەرکرا، دواتریش لە ساڵی (٧٢٠ک/١٣٢٠ز) ملیان پەلدا (المقريزي، ٢٠٠٦، ٥٣/٢).

ئەم هەڵوێستانە ڕێگر نەبوون لە بەردەوامێتی زانستە فەلسەفییەکان لە نێو ئەلقەی زانا کوردەکاندا. بۆیە، هەندێک لە زانا کوردەکانی وڵاتی شام و میصر، وەک نەریتێکی کەڵەکەبووی سیستەمە فیقهییە – زانستییەکە، دەزتیان لە فێربوو و فێرکردنی زانستە عەقڵییەکان هەڵنەدەگرت. تەنانەت، لە هیستۆریۆگرافیای درەنگ تایبەت بە ژیننامەی زاناکانی جیهانی ئیسلامی، وا دەبینرێ خوێندن و گوتنەوەی فەلسەفە و مەنتیق، لە پانتایی پەیڕەوکارانی "سوننەت و جەماعە" خەریک بووە تایبەت ببێ بە زانا کوردە – شافیعییەکانەوە (بۆ نموونە بڕوانە: السخاوي، دون تاريخ ، ٢٤٤/٤؛ ١٢٩/٥؛ ٢٢٤/٨-٢٢٥؛ ٣٣٧/١٠-٣٣٨)، جا چ ئەوانەی لەنوێ لە کوردستانەوە دەچوونە ئەوێ، یانیش لەو کوردانە بوون، کە دەمێک بوو لە شام و میصردا نیشتەجێ ببوون، لەو کەسانەی زۆر ناویان دێ، هەردوو زانای شافیعیی مەزهەب یوسفی کوردی (م. ٨٨٨ک/١٤٨٣ز)، هەروەها عوسمانی کوردی (٨٢٩ – ٨٩٨ک/)، کە خەڵکی شاری ورمێ بوو (السخاوي، دون تاريخ : ١٢٩/٥؛ ٣٣٧/١٠-٣٣٨).

لە کوردستانیش لەو زانستانەی لە قوتابخانە و سەنتەرە ئایینیەکاندا دەخوێنران؛ فەلسەفە، مەنتق، فیزیک، ماتماتیک، ئەستێرەناسی، پزیشکی و کیمیا...هتد(عەلیاوەیی، ٢٠٠٣، ٩٢)، سەرچاوەکەیان زانستە فەلسەفییەکانی سەردەمی کلاسیک بوو. لە ماوەی چەند سەدەی دواییشدا، شەریعەتییانە ئیش لەسەر ئەم کایانە دەکرا و لە ناوکۆی فیقهیی شافیعیشدا ڕەوایەتی هەبوو. ئەمە بۆچوونی یەکێک لە سەرچاوەکانی خوێندنە لە قوتابخانەکان، کە کار بە ڕوانگەی ئەو کراوە لە دیارکردنی پێگەی ئەم چەشنە زانستانە، ئەویش گەورە زانای فیقهیی شافیعیی عەبدوڵای کوڕی عومەری بەیضاوییە (م. ٦٨٥ک/ ١٢٩٢ز). ئەو پێی وابووە بۆ زانستە عەقڵییەکان، بۆ ڕوونکردنەوەی زێدەتری شەریعەت و سەلماندنی ڕاستی و دروستی بنەماکانیەتی، بە بەڵگەی عەقڵانی یاخود بینراو. ئەمەش لە پێناو ناسینەوەی

ئەو بنەمایانە و ڕەتکردنەوەی هەر بۆچوونێکی پێچەوانە (ڕؤوف، ٢٠٠٨، ١٦).

هەر ئەو بەردەوامێتییە وایکردوە کتێبە مەنتیقییەکان، لە حوجرە و قوتابخانەکانی کوردستان، بەردەوام بنووسرێنەوە و شرۆڤە بکرێن، تەنانەت هێندێک جار زانای ئاواش دەربکەوێ لەم بوارەدا بنووسێ و تا سەردەمانی درەنگ مەنتق وەک یەک لە زانستە بە شکۆکان، تەماشا بکرێ (القرداغي، ١٢ ١٦٤، ٢٠٠، ٢١٤، ٢٢٩). کاری مزگەوت و قوتابخانە ئایینییەکان پێگەیاندنی کەسانی شارەزابوو لەو زانستە مێژووکردانەی لە چوارچێوەی هزری سوننەگەرای شافیعییەوە قەبوڵکراو بوون. لەدەرەوەی ئەم دەزگا فێرکارییانە زانست نەدەخوێندران، بەتایبەتیش زانستە عەقڵییەکان، کە نەیاندەتوانی بەردەوام بن بێ پشتگیریی ئەم دەزگایانە و پاڵپشتیی سەرمایە ڕەمزییەکانیان. بۆیە ئەگەر لەنێو ئەو دەزگایانەدا تەنیا مەنتیق و زانستە وردەکانی وەک پزیشکی، بیرکاری و ...هتد، ڕێگە پێدراو بوون، ئەوا لە دەرەوەی ئەوانە و تایبەت بە زانستە فەلسەفییەکانی دی وەک (ئەخلاق، میتافیزیک...هتد) پشتگوێ خرابوون؛ نەک هەر سەرنجی ئەهلی زانست و فێرخوازانی ڕانەدەکێشا، بەڵکو بەکاریگەریی زەمەن، چووبوونە خانەی لەبیرکراوەوە و چیدی قسەیان لەبارەوە نەدەکرا.

لە تەمەنی خوێندنی ئایینی لە کوردستان، کە گوزارشت لە تێگەی فەرمی شافیعییانەی ئایین دەکات، فەلسەفە نە گوتار بەرهەم دێنێ و نە لەخۆشیدا کردەی فەلسەفاندن چێ دەکات، ئەوەندەی مەنتقێک دەخاتە بەردەم گوتارە فیقهییەکەی، بۆ ڕەوایەتی دان بەو سیستەمەی لە بەرهەمهێنانی خۆی و بەردەوامیدان بە گوتارەکە کاری پێ دەکات. مێژوونووس عیماد عەبدولسەلام ڕەئوف(٢٠٠٨، ١٦)، ئەزموونی خوێندنی ئایینی لە کوردستان، لە چەند سەدەی کۆتایی هەڵسەنگاندوە و نووسیویەتییەوە، لە توێژینەوەکەی بەوە دەگەین، کە ئەگەرچی زانستە عەقڵییەکان بە زیندوویی ماونەتەوە، بەڵام زانایانی کورد دەقی نوێیی فەلسەفییان بەرهەم نەهێناوە، ئەوەی کردوویانە، سەرباری گوتنەوەی زانستە عەقڵییەکان و هێشتنەوەی وەک نەریتێکی فێرکارییانە، پتر خەریکی پەراوێزدانان و ڕوونکردنەوە و شرۆڤەکردنی دەقە

باوەکان بوو، بۆ ئەوەی فەقیهەکان و فێرخوازانیان بتوانن باشتر لەو دەقانە بگەن. ئەوان لەسەر هەمان ڕێچکەی باوی زەمینە ئیسلامییەکەدا ڕۆیشتوون، پشتیان بەم مەتن و دەقە مەنتیقییانە دەبەست، کە ناومان هێنان. لە زۆربەی کاتدا دەقاودەق لێیان وەردەگرتن، یانیش لەسەر بنەمای ئەو ڕێسایانەی لەو دەقانە هەبوون، بابەتە مەنتیقییەکانیان شرۆڤە کردووە. ئەمە ئەو قالبەیە، کە بیرکردنەوەی فەلسەفییانە بەدرێژایی ئەو چەند سەدەیە خۆی تێدا بینیوەتەوە. لەڕاستیدا چاوەڕێی ئەوە ناکرێ لە نێو فەزایەکی ئاوای قوتابخانەییانەی خوێندنی فەلسەفەدا، فەیلەسوف دروست ببێ. دەقی فەلسەفیش نایەتە بەرهەم.

ئەنجام

پەیوەندی کورد بە بیرکردنەوە بە گشتی و بیرکردنەوەی فەلسەفییانە بەتایبەتی، بریتی بوو لە مێژووی گەشەسەندنی تێگەیشتنی کوردانە لە باوەڕە ئایینیەکە خۆی، کە ئیسلامە. تێگەیشتنێک کە لە چەند سەدەی دوای هەژموونی دەسەڵاتییانەی ئیسلام بە سەر پانتایی کوردی، لە هەڵبەز و دابەز دابووە و کاریگەریشی بەسەر گەڵاڵەبوونی ئیسلامی کوردییانە لە دوور مەودادا هەبووە.

هەندێک لە زانا کوردەکان (وەک ئیبن صەلاحی شارەزووری) ڕاستەوخۆ دژایەتی هەموو فۆرمێکی بیرکردنەوەی فەلسەفیان کردووە، هەندێکیش لەوانەی خەڵکی وڵاتەکە بوون برەوینا بەم زانستانە داوە و کاریان لەسەر کردووە (عیززی هەولێری و چەندانی دی). بەڵام لە پانتایی کوردیدا، نە مۆدێلی دژە فەلسەفییانەی ئیبن صەلاح و نە مۆدێلی فەلسەفاندن و هەڵوێستی عیزز، سەردەگرن. هەردووکیان، وەک وێنەی دابڕاو لە نێو ئیسلامی کوردیدا، دەمێننەوە. خۆ ئامادەیی بەرهەمەکانی ئیبن صەلاح لەو پانتاییە، وەک سەرچاوەیەک بۆ زانستەکانی فەرموودە، ئەگەری کاریگەریی فەتواکانی بە کراوەیی هێشتبووە. بەڵام ئەوەی تێبینی دەکرێ گوتارە دژە مەنتقییەکەی ئەو، بەسەر دەستەبژێری ئایینی – زانستیی ئەوێدا سنوردار بووە. ئەوەی زێتر جێکەوتەی هەبووە و سەرکەوت؛ مۆدێلە قوتابخانەییە – فیقهییەکەی غەزالی بوو، کە، لە یەک ڕستەدا، بریتی بووە لە بەتاڵکردنەوەی فەلسەفە لە فەلسەفاندن و لە خۆگرتنی قالبە مەنتیقییەکەی، بۆ فێربوون و تێگەیشتنی باشتری کایەی ئایینی. بە دەستەواژەیەکی دی: بەئامرازکردنی فەلسەفە بوو؛ بەکارهێنانی وەک ئامرازێک بۆ تێگەیشتنی باشتری ئایینیانە لە جیهان. هەربۆیە لە پانتایی کوردیدا، جیاواز لە هی زۆربەی ناوچەکانی دی جیهانی ئیسلامی، خوێندنی مەنتق حەرام نەکراوە و زانا شافیعییە کوردەکان، جگە لە ئەزموونی ئیبن صەلاح، زۆر کەم نەبێ دژایەتی زانستە فەلسەفییەکانیان نەکردووە.

پەراوێزەکان:

(١) سەرچاوەکان لە قسەکردنیان لەسەر گەورە زانای شیعەی هەولێر بەهائەدین عەلی کوڕی عیسا (م.٦٩٢ک\١٢٩٣ز). لەگەڵ زانای حەنبەلی شیخ نور الدين عبد الرحمن البصري (م. ٦٨٤ک\ ١٢٨٥) ئاماژە بۆ ئەم بەسەرهاتە دەکەن: ((محەمەدی کوڕی ئیبراهیمی خالدی بەردەوام لەگەڵ شێخ نورەدین بوو، تا ئەو ڕادەیەی شێخ کچەکەی خۆی پێدا. پێی گوتم: جارێک شێخ لە موستەنسرییە لە کۆبوونەوەیەکی دادوەریی بەشداربوو، کە چەندین کەسی بە شان و شاوکەتی تێدا ئامادەبوو. وارێکەوت شێخ بە تەنیشت بەهائەدین کوڕی فەخرەدین عیساوە، کە نوسەری دیوانی ئینشا بوو، دانیشت. خەڵکەکە گفتوگۆیان دەکرد. لە – مەسەلە شەرعییەکەدا – شێخ نورەدین لەنێوانیاندا دەرکەوت و ڕاوبۆچوونی ئەو قەبوڵکرا. کوڕی فەخرەدین عیسا لێی پرسی: جەنابی شێخ خەڵکی کوێی؟ ئەویش گوتی: بەسرا. پرسی: مەزهەبت؟ گوتی: حەنبەلیم. ئەویش گوتی: سەیرە بەسرایی بی و حەنبەلی بیت. شێخیش پێی گوت: لەوەش سەیرتر هەیە؛ کورد بی و ڕافزیی بیت! ئیبن فەخر عیسا لەشەرمان بێدەنگ بوو. ئەو کوردێکی ڕافزیی (شیعە) بوو، لەکاتێکدا ڕافزییبوون لە نێو کورداندا نییە، هەشبێ دەگمەنە)) (ابن رجب، ٢٠٠٥، ٤/١٩٦-١٩٧)

(٢) ئامەدی خاوەنی چەندان کتێبی گرنگە لە بوارەکانی فەلسەفە، کەلامناسیی، فیقهی ئیسلامی و بواری دی زانستی. لەبارەی هزر و بۆچوونەکانی، چەندین لێکۆڵینەوەی گرنگ هەن؛ ڕەنگە هی هەریەک لە Bernard G. Weiss (٢٠١٠) و حسن الشافعي (١٩٩٨)، لە دیارترینیان بن.

(٣) ئەو کاتە شاری عەککای فەلەستین، لەلایەن خاچپییەکانەوە دەستی بەسەر داگیرابوو.

(٤) وەک ئاماژەیەک بۆ مانەوەی کاریگەریی فەتواکەی ئیبن صەلاح تا درەنگانێک، دەشێ ئاماژە بۆ زانای مەغریب شێخ ئەبو زەید عەبدولرەحمانی ئەخضەری مالیکی (م. ٩٨٣ک/ ١٥٧٥ز) بکەین، کە بە شیعر دەڵێ:

وَالخُلـفُ فِي جَـوَازِ الاشتغَالِ *** بِـهِ عَـلَى ثَـلاَثَـةٍ، أَقْـوَالِ

فَابنُ الصَّـلاَحِ وَالنَّوَاوِي حَرَّمَا *** وَقَـالَ قَـومٌ يَنبَـغِي أَن يُعلَـمَا (٢٠١٥: ١١)

پێشینان لەبارەی کارکردن (لەسەر مەنتیق)، سێ قەولیان هەیە؛ ئیبن صەلاح و نەوەوی حەرامیان کردووە، هەندێکیش گوتیان دەبێ بخوێنرێ.

(٥) توێژەر عبد الحميد عەلی ئەبو زەنید، کە کتێبی "التحصيل من المحصول"ی سیراجەدینی تەحقیق و چاپکردوە، ئاماژەی بەوەداوە لە هەندێک سەرچاوە، ئەم زانایە، بە تەنوخی ناوی براوە. بەڵام ڕایدەگەیەنێ دوای گەڕان و لێکۆڵینەوەی زۆر، سەرچاوەی ئەم نازناوەی بەدەست نەکەوتوە، لە کاتێکدا کە سیراجەدین لە بنەچەدا کوردە (١٩٨٨: ١/١٥).

سەرچاوەکان

یەکەم: سەرچاوە ڕەسەنەکان

١. عەرەبییەکان

الأخضري، أبي زيد عبد الرحمن بن محمد المالكي. (٢٠١٥)
- أرجوزة السلم المنورق في المنطق، تحقيق: سعد الدين محمد الابيض، دار الكتب العلمية: بيروت.

الأربلي، الحسن بن احمد بن زفر (١٩٤٧)
- مدارس دمشق وربطها وجوامعها وحماماتها، بتحقيق: محمد احمد دهمان، دمشق: مطبعة الترقي.

الأرموي، القاضي سراج الدين محمود بن ابي بكر (١٩٨٨)
- التحصيل من المحصول، دراسة وتحقيق: الدكتور عبد الحميد علي أبو زنيد، بيروت: مؤسسة الرسالة للطباعة والنشر والتوزيع. (٢٠١٣)
- رسالة في الفرق بين نوعي العلم الإلهي والكلام، تحقيق: محمد اكرم أبو غوش، عمان: دار النور المبين. (٢٠١٩)
- شرح الإشارات والتنبيهات للشيخ الرئيس أبي علي الحسين بن عبد الله بن سينا، بتحقيق: الشيخ عمار التميمي، قم: دار زين العابدين.(١٣٩٣ ه.ق)
- مطالع الانوار، صححه و قدم له: أبو القاسم رحماني، تهران: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

البدليسي، الامير شرفخان (٢٠٠١)
- شرفنامه، ترجمة: محمد جميل الملا احمد الروژبياني، الطبعة الثانية، اربيل: مؤسسة موكرياني.

ابن تيمية، شيخ الإسلام أحمد بن عبد الحليم الحراني.(١٤٣٥ هـ)
- الإنتصار لأهل الأثر (المطبوع باسم: نقض المنطق)، مكة المكرمة: دار عالم الفوائد، المحقق: عبد الرحمن بن حسن قائد. (١٩٩٥)
- مجموع الفتاوى، حققه: عبد الرحمن محمد قاسم المدينة المنورة: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف.

ابن حجر العسقلاني، شهاب الدين، أبو الفضل، أحمد بن علي (١٩٧٢)
- الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، حيدر آباد الدكن الهند: دائرة المعارف العثمانية.

ابن خلكان، أبو العباس شمس الدين، (د.ت).
- وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: إحسان عباس، بيروت: دار صادر.
الذهبي، شمس الدين قايماز. (٢٠٠٥)
- تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، بيروت، دار الكتب العلمية، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا-.(١٩٨٨)
- معجم الشيوخ الكبير، بتحقيق: محمد الحبيب الهيل، الطائف - المملكة العربية السعودية: مكتبة الصديق..
ابن رجب، زين الدين عبد الرحمن السلامي الحنبلي. (٢٠٠٥)
- ذيل طبقات الحنابلة، حققه: د عبد الرحمن بن سليمان العثيمين، الرياض: مكتبة العبيكان.
السبكي، تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين (١٤١٣هـ)
- طبقات الشافعية الكبرى، بتحقيق: محمود محمد الطناحي و عبد الفتاح محمد الحلو، الطبعة الثانية، الجيزة: دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع.
السخاوي، شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن (بدون تاريخ)
- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، بيروت: منشورات دار مكتبة الحياة.
ابو شامة، عبد الرحمن المقدسي. (٢٠١٠)
- المذيل على الروضتين، حققه: ابراهيم الزيبق دمشق: دار الرسالة.
الصفدي، صلاح الدين خليل بن أيبک (٢٠٠٧)
- نكث الهميان في نكت العميان، علق عليه ووضع حواشيه: مصطفى عبد القادر عطا، بيروت – لبنان: دار الكتب العلمية.
ابن الصلاح، عثمان بن عبد الرحمن الشهرزوري. (١٩٩٢)
- طبقات الفقهاء الشافعية، المحقق: محيي الدين علي نجيب، بيروت: دار البشائر الإسلامية. (١٩٨٦)
- فتاوى ومسائل ابن الصلاح، حققه: عبد المعطى أمين قلعجي، بيروت: دار المعرفة.
الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي (٢٠٠٣)
- القسطاس المستقيم، ضمن كتاب: مجموعة رسائل الامام الغزالي، بيروت: دار الفكر.
مؤلف مجهول - من أهل القرن السابع الهجري (٢٠٠٧)
- أخبار سلاجقة الروم - مختصر سلجوقنامه، تعريب: محمد سعيد جمال الدين،

الطبعة الثانية، القاهرة: المركز القومي للترجمة.
المقريزي، أحمد بن علي بن عبد القادر (١٩٩٧)
- السلوك لمعرفة دول الملوك، بتحقيق: محمد عبد القادر عطا، بيروت: دار الكتب العلمية. (٢٠٠٦)
- المقفى الكبير، تحقيق: محمد اليعلاوي، الطبعة الثانية، بيروت: دار الغرب الإسلامي.
النعيمي، عبد القادر بن محمد النعيمي. (١٩٩٠)
- الدارس في تاريخ المدارس، تحقيق: إبراهيم شمس الدين، بيروت: دار الكتب العلمية،.
الهيتمي، ابن حجر شهاب الدين أبو العباس. (١٣٥٧ه)
- الفتاوى الكبرى الفقهية، مصر: المكتبة الإسلامية.
ابن واصل، جمال الدين محمد بن سالم (١٩٥٧)
- مفرج الكروب في أخبار بني أيوب، تحقيق: حسنين محمد ربيع و سعيد عبد الفتاح عاشور، القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية – المطبعة الأميرية.
ياقوت الحموي، شهاب الدين ابي عبدالله الرومي. (١٩٩٥)
- معجم البلدان، بيروت: دار صادر.
اليونيني، ابو الفتح موسى. (١٩٩٢)
- ذيل مرآة الزمان، القاهرة: دار الكتاب الإسلامي.

٢. فارسییەکان

الافلاکی، شمس الدین احمد العارفی (١٣٨٥ هـ.ش)
- مناقب العارفين، بكوشش: تحسين يازيجى، چاپ چهارم، تهران: دنياى كتاب.
ارموى، سراج الدين محمود (١٣٥١ هـ.ش)
- لطائف الحكمة، به تصحيح: غلامحسين يوسفى، تهران: انتشارات بنياد فرهنگ ايران.
سيد مرتضى، ابن داعى حسنى رازي (منسوب). (١٣٨٣هـ.ش)
- تبصرة العوام في معرفة مقالات الانام، بتصحيح: عباس اقبال، طهران: انتشارات اساطير.
مجهول، نيمەء دوم قرن هفتم (١٣٤٧)
- مناقب اوحد الدين حامد بن ابي الفخر كرمانى، با تصحيح: بديع الزمان فروزانفر، تهران: بنگاه ترجمه و نشر كتاب.

دووەم: سەرچاوە نوێیەکان

عەرەبییەکان

أركون، محمد. (١٩٩٧)
- نزعة الأنسنة في الفكر العربي، ترجمة: هاشم صالح، بيروت: دار الساقي.
بدوي، عبد المجيد أبو الفتوح. (١٩٨٣)
- التاريخ السياسي و الفكري للمذهب السني في المشرق الإسلامي، جدة: عالم المعرفة.
البرواري، محمد زكي ملا حسين (٢٠١٣)
- الحالة العلمية و دور المساجد المدرسية في كوردستان العراق، منشور ضمن: المؤتمر الدولي للعلوم الإسلامية بين المدارس الدينية التقليدية والكليات الدينية المعاصرة، منشورات جامعة بنگول، تركيا.
جولدتسيهر، اجنتس. (١٩٨٠)
- موقف أهل السنة القدماء بإزاء علوم الأوائل، ضمن كتاب: التراث اليوناني في الحضارة الإسلامية، ترجمة: عبدالرحمن بدوي، الكويت: وكالة المطبوعات.
حسن، قادر محمد. (٢٠٠٩)
- إسهامات الكرد في الحضارة الإسلامية، دهوك: دار سپيريز.
حسين، محسن محمد. (٢٠١٢)
- بحوث في التأريخ الكردي، اربيل: مطبعة الحاج هاشم.
رؤوف، عماد عبدالسلام. (٢٠٠٨)
- مراكز ثقافية مغمورة في كردستان، أربيل: مؤسسة موكرياني للبحوث والنشر.
الشافعي، حسن. (١٩٩٨)
- الآمدي و آراؤه الكلامية، القاهرة - الإسكندرية: دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع والترجمة.
عنيات، عبد الكريم. (٢٠١٣)
- أسلمة المنطق - الأورغانون الأرسطي بين يدي الغزالي، الرباط: دار الأمان.
قادر، كامل اسود (٢٠١٤)
- دور الكورد الحضاري في مصر وبلاد الشام خلال عهد دولة المماليك الجراكسة، اربيل: مطبوعات الاكاديمية الكوردية.
لشكري، حيدر. (٢٠٠٤)

- الكرد في المعرفة التاريخية الإسلامية – دراسة تحليلية نقدية، دهوك: دار سپيريز.
لشكري، حيدر. (٢٠١٨)
- الكرد و الإسلام السني - الانتماء العرقي والهوية الدينية، ضمن: المسلمون في كردستان: السنة، الشيعة، الخورشيديون،أبو ظبي: مركز المسبار للدراسات والبحوث.
ياسين، كمال صادق. (٢٠١٢)
- الإمام ابن الصلاح الشهرزوري وموقفه من علم المنطق والفلسفة، مجلة زانكو للعلوم الإنسانية، العدد (٥٢)، جامعة صلاح الدين: أربيل.

٢. کوردییەکان

ئەمین، ئاواز جەمال. (٢٠١٧)
- ڕێبازی شافیعی لە کوردستان لە هاتنی سەلجوقییەکانەوە تا کۆتایی خەلافەتی عەبباسی، وەرگێڕانی: ڕەمەزان حەمەدەمین، کۆیە: کتێبخانەی سۆفیا.
تۆفیق، زرار صدیق. (٢٠١٤)
- کۆمەڵگای کوردەواری لە سەدەکانی ناوەڕاست، هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات.
عەلیاوەیی، مەلا محەمەد. (٢٠٠٣)
- ژیانی فەقێیاتی لە کوردستان دا لە سەدەی ١٣و١٤ی کۆچی دا، سلێمانی.
لەشکری، حەیدەر. (٢٠١٣A)
- خەواریجەکان لە وڵاتی کوردان – لە دامەزراندنی ناسنامەی ئایینیەوە بۆ شکستی سیاسی (٢٥٢-٣٤٦ک/ ٨٦٦-٩٥٧ز)، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژ (٢٧).
لەشکری، حەیدەر. (٢٠١٣B)
- لە شەریعەتەوە بۆ حەقیقەت – سەرهەڵدانی سۆفیگەری لە پانتایی کوردیدا، هەولێر: خانەی موکریانی.

٣. ئینگلیزییەکان

Dickinson, Eerik. (2002)
- Shahrazūrī-al Ṣalāḥ-al Ibn and the Isnad, Journal of the American Oriental Society, Vol. 122, No. 3.
Weiss, Brnrad G. (2010)
- The search for God's Low –Islamic jurisprudence in the writings of Sayf al-DAmidî-al în. The University of Utah Press.

الملخص

علماء كوردستان و الفكر الفلسفي في العصر الوسيط

موضوع هذا البحث هو مشاركة وموقف العلماء الكرد من الفكر الفلسفي في الحضارة الإسلامية. يركز الباحث فيه على موقف علماء الكرد من العمل و انتاج الفكر الفلسفي، وقد رتبط هذا الموقف بتاريخ تطور الفهم الكردي للمعتقد الديني الاسلامي نفسه. انخرطت النخبة الكردية، ومعظمهم من علماء الدين، في التجربة الدينية للمدارس الفقهية الوسطية وقبلت أطروحاتهم وآرائهم في المجال الاسلامي العام. إذا ما عمل هولاء على التفكير المنهجي، فقد تم ذلك من خلال تبنيهم لأطروحات وآراء صاغوها حول المجالات العلمية للفضاء الإسلامي ، بما في ذلك الفلسفة والمنطق.

وقد شارك بعض العلماء بشكل مباشر في إنتاج هذه العلوم ، بينما عارضها آخرون تحت تأثير انتماءاتهم المذهبية ومعتقداتهم الدينية. ومع ذلك، فإن دور العلماء الكرد في تطوير العلوم الفلسفية كان ملحوظا، وحتى وقت متاخر من العصر الكلاسيكي، تم تدريس بعض هذه العلوم في المراكز العلمية الدينية في كردستان.

الكلمات الدالة: الكرد و الاسلام، الفلسفة الإسلامية، المنطق، المدارس الدينية

Abstract

Kurdistan scholars and philosophical thought in the Middle ages

Kurdish of position and participation the about is research this the it, In civilization. Islamic in thought philosophical on scholars work towards scholars Kurdish of position the on focuses researcher has position this and thought, philosophical of production the and Kurdish the of opmentdevel the of history the to linked been elite, Kurdish The itself. belief religious Islamic the of understanding the of experience religious the in engaged scholars, religious mostly and theses their accepted and jurisprudence of schools moderate systematic on worked they If sphere. amicIsl general the in opinions they that opinions and theses adopting by done was this thinking, including space, Islamic the of fields scientific the on formulated the in directly participated scholars Some logic. and philosophy the under them opposed others while sciences, heset of production However, beliefs. religious and affiliations sectarian their of influence philosophical of development the in scholars Kurdish of role the of some era, classical the in late until and remarkable, was sciences .Kurdistan in centres scientific religious in taught were sciences these

Kurds the words: Key and Islam logic, philosophy, Islamic , schools religious

ڕۆڵی (پیرەمێرد) لە ڕەوتی پەرەسەندنی ناسیۆنالیزمی کوردی ١٩٢٥ - ١٩٥٠

پ.ی.د.هیوا حەمید شەریف
زانکۆی کۆیە- فاکەلتی پەروەردە- بەشی مێژوو
Hewa.hameed@koyauniversity.org

پوختە

ناسیۆنالیزم یەکێکە لە دیارترین ڕەوتە سیاسییەکانی مێژوو کە کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر یەکلاکردنەوەی چارەنووسی نەتەوەکان هەبووە، بە تایبەتی لە مێژووی نوێ و هاوچەرخدا، ئەم ڕەوتە سەرباری ئەوەی ئامرازێکە بۆ پارێزگار یکردن لە ناسنامە و بوونی نەتەوەکان، فاکتەرێکی گرنگیش بووە لە دامەزراندنی بەشێک لە دەوڵەتە تازەکان. لەم سۆنگەیەی کورد خاوەنی قەوارەیەکی سیاسی نەبووە ؛ هیچ نەتەوەیەک هێندەی ئەو پێویستی بە بنیادنانی ناسیۆنالیزم نەبووە تاوەکو نەتەوەییانە لە پرسە سیاسیەکەیدا هەنگاو بنێت، بۆ ئەمەش کارکردن لە سەر بنەماکانی نەتەوەبوون ئاڕاستەیەکی دروست بووە لە گەیشتن بەم ئامانجە.

(پیرەمێرد) یەکێکە لە دیارترین کەسایەتی کورد کە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم هەوڵێکی زۆری دا بۆ هێنانەدی ئەو بنەمایانە، ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی ڕۆڵ و چالاکییەکانی ناوبراو لەم بوارەدا و دەستنیشان کردنی هەنگاوەکانی و ئەو ئالنگارییانەی لەم چوارچێوەیەدا ڕووبەرووی بۆتەوە. توێژینەوەکە بە پشت بەستن بە کۆکردنەوەی زانیاری لە سەرچاوەکان و خستنەڕوویان و دواتر لە ڕێگای بەکارهێنانی میتۆدی بەراوردکاری هەوڵیداوە ئاستی کاریگەری هەوڵەکانی (پیرەمێرد) لە سەر تاکەکانی کۆمەڵگا و ئەو گۆڕانکارییانەی لە شێوەی بیرکردنەوەیان دروستی کردووە بخاتەڕوو.

وشە سەرەکییەکان: ناسیۆنالیزم، ڕۆژنامەگەریی، زمان، کەلتور، نەتەوە، کورد.

پێشەکی

بنیادنانی ناسیۆنالیزم کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر پەرەسەندنی پرسە سیاسییەکان هەیە و ڕەهەندێکی گرنگیشە بۆ پاراستن و زیندوو ڕاگرتنی نەتەوە، ئەم پرۆسەیەش بەبێ کارکردن لە سەر ژمارەیەک بواری وەک : زمان ، کەلتور و ڕۆژنامەوانی بە شێوەیەکی دروست لە دایک نابێت و لە وێستگە جیاوازەکانی پرۆسەکە ناتوانێت بە سەرکەوتویی ڕۆڵی خۆی ببینێت. شایانی ئاماژە بۆ کردنە (پیرەمێرد) یەکێکە لە دیارترین ئەو کەسایەتییە کوردییانەی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم کارێکی زۆری لە سەر ئەو بنەمایانە کردووە و هەوڵەکانیشی لەم بوارەدا کەم تا زۆر ڕەنگدانەوەی لە پرۆسەی بنیادنانی ناسیۆنالیزمی کوردیدا هەبووە.

ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی هەنگاوەکانی (پیرەمێرد) لە بنیادنانی ناسیۆنالیزم یاخود بیری نەتەوایەتی لە کۆمەڵگای کوردی، بە تایبەتی کار و چالاکییەکانی لە بوارەکانی ڕۆژنامەگەری و زیندووکردنەوەی کولتور و چەسپاندنی زمانێکی یەکگرتوو.

هەڵبژادنی ئەم بابەتە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە لە ناوەندە زانستی و ئەکادیمیەکانی کوردی ئەوەندەی کار لە سەر ڕۆڵ و چالاکی کارەکتەرە سیاسییەکان کراوە کەمتر ڕۆڵی ڕۆشنبیر و نووسەر و ڕۆژنامەنووسەکان خراوەتەڕوو، ئەوە سەرباری ئەوەی بابەتێکی لەم شێوەیە و بەم ناونیشانە پێشووتر بە شێوازێکی زانستییانە کاری لە سەر نەکراوە.

ئامانجی توێژینەوەکە تیشک خستنە سەر ئەو بنەما سەرەکییانەیە کە ڕۆڵی کاریگەر لە بنیادنانی ناسیۆنالیزم و دروستکردنی بیری نەتەوەیی دەبینن و هەروەها خستنەڕووی ڕۆڵی (پیرەمێرد) و کارکردنیەتی لە سەر ئەو بنەمایانە و هەڵسەنگاندنی ئاستی هەنگاوەکانی و کاریگەرییەکانیەتی لە ناو کۆمەڵگای کوردیدا.

میتۆدی بەکارهێنراو لەم توێژینەوەیە پشت بەستنە بەم زانیارییانەی تایبەتن بە پێکهاتەیی بابەتەکە و بەراورد پێکردنیانە لەگەڵ هەنگاوەکانیی (پیرەمێرد) و هەڵوەستە لە سەرکردنیان و هەڵسەنگاندنیان.

توێژینەوەکە لە پێشەکی و دوو باس و ئەنجامدا پێکهاتووە، باسی یەکەم کە ناونیشانی : بنەماکانی بنیادنانی ناسیۆنالیزم هەڵگرتووە تەرخانکراوە بۆ باسکردنی ئەو بنەمایانەی ڕۆڵی گەورە لەو پرۆسەیە دەبینن. باسی دووەمیش کە بە ناونیشانی : ڕۆڵی (پیرەمێرد) لە بنیادنانی ناسیۆنالیزمی کوردییە، بۆ خستنەڕووی سەرجەم ئەو کار و چالاکییانە تەرخانکراوە کە ناوبراو لە بوارەکانی : ڕۆژنامەگەری و زیندووکردنەوەی کەلتوور و یەکخستنی زمانی کوردی ئەنجامیداوە.

باسی یەکەم: بنەماکانی بنیادنانی ناسیۆنالیزم.

ناسیۆنالیزم بە یەکێک لە گرنگترین ڕەوتە سیاسییەکانی مێژوو بە تایبەتی مێژووی نوێ و هاوچەرخ لە قەڵەم دەدرێت، ئەم ڕەوتە لە بنچینەدا دیاردەیەکی مێژوویی، فیکری، سیاسی و کۆمەڵایەتییە، ڕۆڵێکی گەورەی لە ژیان و مێژووی نەتەوەکان بینیوە و ئامرازێکی کاریگەر بووە بۆ پارێزگاریکردن لە ناسنامە و کەلتوور و بوونی نەتەوەکان، تەنانەت دروستبوونی بەشێکی زۆر لە دەوڵەتان بە تایبەتی لە هەردوو سەدەی نۆزدە و بیستدا پەیوەست بوو بە سەرهەڵدانی ئەو ڕەوتە فیکری وسیاسییە.

لەگەڵ هەموو ئەو ڕۆڵە کاریگەرەی ئاماژەی بۆ کرا، تاوەکو ئێستا ناسیۆنالیزم پێناسەیەکی دیارکراوی نییە، هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە لێکدانەوەی جیاواز لەلایەن نووسەر و توێژەرانەوە بۆ زاراوەکە کراوە و وەک دیاردەیەکی ئاڵۆز خراوەتەڕوو، ئەمەش لەم سۆنگەیەی ناسیۆنالیزم یاخود پرۆسەی بە نەتەوەبوون لە ناو تەواوی گرووپە مرۆییەکان بە هەمان ڕێچکە تێنەپەڕیوە و نەبۆتە پرۆسەیەکی گشتگیر، کە تێدا هەموو نەتەوەکان بە هەمان میکانیزم تێپەڕن و ببن بە نەتەوە، بۆیە پێناسەیەکی تایبەت و گشتگیر بە ناسیۆنالیزم بۆ سەرجەم نەتەوەکان گونجاو نابێت (عەلی، ٢٠٠٤، ٨٧-٨٨) .

هەر چۆنێک بێت پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت بەر لە سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزم، نەتەوە هەڵگری ناوەڕۆکێکی سیاسی دیارکراو نەبووە، تەنانەت لە ڕووبەڕووبونەوەی لەگەڵ نەتەوەکانی دیکەدا خاوەنی ئامانجێکی دیارکراو

نەتەوەیی نەبووە(أحمد، ١٩٧٠ ،٤١)، بۆیە پێویستە ئەوەش بخەینەڕوو کە ناسیۆنالیزمی هەر نەتەوەیەک لە ژێر کاریگەری ژمارەیەک فاکتەری جیاواز لە نەتەوەیەکی دیکە سەریهەڵداوەو گەشەی کردووە، لەبەر هەندێ ناسیۆنالیزمی هەر نەتەوەیەک دەبێتە سەرچاوەی فیکری بۆ گوزارشتکردن لە نەتەوەکەی خۆی، بە جۆرێک بەرگێکی دیکە دەبێت و بە ڕەنگێکی جیاوازتر لە ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی دیکە دەردەکەوێت(شیفر، ١٩٦٦، ٦٦). بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا چەند پرەنسیپێکی هاوبەش بۆ ئەو پرۆسەیە هەیە کە سەرجەم نەتەوەکان دەگرێتەوە، وەک: ویستی هاوبەش و زمانی یەکگرتوو و زیندووکردنەوەی کەلتور و کارکردن لەسەر ڕەگەز و مێژوودا .

وەک ئاماژەی بۆ کرا بنەماکانی دروستبوون و بنیادنانی ناسیۆنالیزم هەمەجۆر و جیاوازن، بەشێکیان پەیوەستە بەو گۆڕانکارییانەی لە سیستەمی کۆمەڵایەتی و ئابووری و کەلتوری و سیاسی ڕوودەدات و کۆمەڵگا پەرتەوازەکان بەرەو نەتەوەبوون ئاڕاستە دەکات، بەشێکی دیکەی بنەماکان خۆی لەم چالاکییانە دەبینێتەوە کە (تاک) ڕۆڵێکی زیاتری تێدا دەبینێت، وەک: ڕۆژنامەگەریی و زیندووکردنەوەی مێژوو و کارکردن لە سەر زمان و کەلتوری نەتەوە، هەموو ئەمانەش ئاماژەیە بۆ ئەو ڕاستییەی (نەتەوە) بوونێکی خۆڕسک نییە، بەڵکو پێویستە هەنگاو بە هەنگاو بنیاد بنرێت، ئەوەتا (گێلنەر)[1] کە یەکێکە لە دیارترین نووسەرانی ئەم بوارە ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە : ناسیۆنالیزم بەرهەمی نەتەوە نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە نەتەوە بەرهەمی ناسیۆنالیزمە(هوبسباوم، ١٩٩٩، ١٧) .

لێرەدا بە پێویست دەزانرێت لە باسی یەکەمی ئەم توێژینەوەیە کە کارکردنە لە سەر بنەما سەرەکییەکانی بنیادنانی ناسیونالیزم، زیاتر کار لە سەر ئەو بنەمایانە بکرێت کە ڕۆڵی کاریگەریان لە پەرەسەندنی ناسیۆنالیزمی کوردیدا بینیوە، بە تایبەت ئەو فاکتەرانەی (تاک) ڕۆڵ و چالاکی تێدا هەبووە، ئەمەش لەسەر ئەو بنەماییەی ناونیشانی توێژینەوەکە بۆ ڕۆڵی کەسایەتیەکی کورد تەرخانکراوە.

یەکەم: ڕۆژنامەگەریی و ڕۆڵی لە بنیادنانی ناسیۆنالیزم.

لێکۆڵەران بە گشتی پرۆسەی دروستبوونی نەتەوە بۆ چەند گۆڕانکارییەکی گرنگ دەگەڕێننەوە، بۆ ئەمەش بێجگە لە جەختکردنەوەیان لەسەر گۆڕانکارییە ئابوورییەکانی قۆناغی پیشەسازی و دروسبوونی بازاڕە گەورەکان، دەرکەوتنی چاپەمەنی و دەرکردنی ڕۆژنامە بە یەکێک لە بنەما هەرە گرنگەکانی دروستبوونی ناسیۆنالیزم لە قەڵەم دەدەن، لەم سۆنگەوە و بۆ خستنەڕووی ئەو ڕۆڵە کاریگەرەی دەرکردنی ڕۆژنامە لە پرۆسەی بنیادنانی ناسیۆنالیزم و دروستبوونی نەتەوە دەیبینێت، هەوڵدەدەین بۆچوونی یەکێک لە نووسەر و لێکۆڵەرە دیارەکانی ئەم بوارە ئاماژە پێبدەین کە (بەندیکت ئەندرسۆن- Benedict Anderson) [٢] ە، ناوبراو لێکۆڵینەوەی وردی لەبارەی دروستبوونی نەتەوە ئەنجامداوە ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە : ڕۆژنامە ئامرازێکی گرنگی پەیوەندی کەلتوری و ئەو دۆخە دەرەخسێنێت کە نەتەوە تێدا وەک پێکهاتەیەکی هاوبەش دەردەکەوێت، ڕەخساندنی ئەم دۆخەی لەلایەن (ڕۆژنامە)وە وەک ئاماژەی بۆ کرا لە ڕێگای دروستکردنی (بیرکردنەوەی) نەتەوەییانەیە، هەڵگری ئەم بیرکردنەوەیەش لەلایەن گروپێکەوەیە خۆی لە خێڵ و هۆز و عەشیرەت بە گەورەتر دەزانێت، هەر لەم گۆشەنیگایەوە (ئەندرسۆن) پێیوایە بە بێ بوونی ڕۆژنامە ئەستەمە (بیرکردنەوەی) نەتەوە دروست بێت، چونکە ڕۆژنامە فاکتەرێکی یارمەتیدەر دەبێت بۆ لەبەریەک هەڵوەشاندنەوەی گروپە بچووکەکانی وەک خێڵ و عەشیرەت، لەم سۆنگەوە و بۆ ئەوەی (بیرکردنەوەی)یەکی هاوبەش بێتە کایەوە پێویستی بەبوونی بڵاوکراوەی هاوبەشە کە توانای بەرهەمهێنانی لەم جۆرە بیرکردنەوەی هەیە، کە دەکرێت لەم ڕێگایەوە نەتەوە خۆی وەک گروپێکی سیاسی تایبەت و سەربەخۆ وێنا بکات(أندرسن، ٢٠٠٩، ١٠٣) .

بەمشێوەیە ڕۆڵی گەورەی (ڕۆژنامە) وەک فاکتەرێکی یارمەتیدەر لە قۆناغێک دەست پێدەکات، کە بە قۆناغی پەڕینەوە ناسراوە، کۆمەڵگاکان پێش قۆناغی پەڕینەوە بۆ ناسیۆنالیزم پەیوەندییەکانیان لە دۆخی پەرتەوازەیی - ناوچەیی خولاوەتەوە کە سنوری خێڵ و عەشیرەتی تێپەڕ نەکردووە،

تاکەکانی بە عەقڵیەتێک گۆشکراون بەرژەوەندی خێڵ لە سەرووی هەموو بەرژەوەندییەکان دەبینن و سنوورەکەشی بە پیرۆزترین سنوور دەزانن و ناسنامەی خێڵ گرنگترین ناسنامەیە لەلایان، بەڵام ڕۆژنامە وەک ئامرازێکی کاریگەر لەم قۆناغە دەردەکەوێت و ڕۆڵێکی گەورە لە تێکشکاندنی پەیوەندییە خێڵەکی و ناوچەییەکان و گۆڕینی عەقڵیەتی تاکەکان دەبینێت و هەڵدەستێت بە دروستکردنی پەیوەندییەکی تازەی کەلتوری کە نەتەوە وەک پێکهاتەیەکی هاوبەش و لێکچوو پێویستی پێیەتی، ئەمەش لە ڕێگای پێدانی یەک هەواڵ و یەک لێکۆلینەوە و یەک بابەت و مێژوویەکی هاوبەش بە یەک زمان بە تاکەکانی کۆمەڵگا. بەمشێوەیە ڕۆژنامە (بیرکردنەوەی)یەکی هاوبەش لای زۆرینەی تاکەکان دروست دەکات و شوێن بە (بیرکردنەوەی) خێڵ چۆڵ دەکات و بەرژەوەندییەک بە تاکەکان دەناسێنێت نەتەوەییە و زۆر گەورەترە لە بەرژەوەندی خێڵ، بە ناسنامەیەکیشی ئاشنا دەکات ناسنامەی نەتەوەییە و بە سنورێکیش پەیوەستیان دەکات کە زۆر فراوانترە لە سنوری خێڵ(قانیع، ٢٠١٥، ٤٣) .

لە سەر بنچینەی ئەو بۆچوونە تیۆرییانە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە چاپەمەنی و ڕۆژنامە ڕۆڵێکی گەورە دەبینێت لە دروستکردنی فانتازیای نەتەوە و لەم ڕێگایەوە هەنگاو بە هەنگاو دروستبوونی نەتەوە ڕوودەدات.

دووەم: زمان.

یەکێکی دیکە لەم بنەمایانەی نووسەر و لێکۆڵەران وەک فاکتەرێکی کاریگەر لە پرۆسەی دروستبوونی نەتەوە ئاماژەیان بۆ کردووە (زمان)ە، ئەم لێکۆڵەرانە پێیانوایە (زمان) سەرچاوەیەکە سەرجەم ڕەگەزەکانی دیکەی نەتەوە هێزی لێوەردەگرن و بنچینەیەکی گرنگ و کاریگەری کۆکردنەوەی ئەندامانی نەتەوەیە، هەر لە ڕێگای (زمان)ەوە تاک هەست بە بوون و کەسایەتی خۆی دەکات(عەلی، ٢٠٠٤، ٩٠) .

هەر لەم چوارچێوەیەدا و تایبەت بە ڕۆڵی (زمان) لە بنیادنانی نەتەوە، لایەنگرانی ئەو تیۆرە بۆچوونیان وایە: (زمان)ی یەکگرتوو فاکتەرێکی یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی تێڕوانین و بیرکردنەوەی هاوبەش لە ناو

کۆمەڵگا، ئەمەش هەنگاوێکە بە ئاڕاستەی پەرەسەندنی هۆشیاریی نەتەوەیی و کارکردن بۆ بەرژەوەندییەک کە هەمووان خۆیان تێدا دەبینەوە، هەر لە درێژەی بۆچوونەکانیان جەختیان لە سەر ئەوە کردۆتەوە (زمان) هۆکارێکە بۆ گوزارشتکردن لە ڕووداوەکانی ڕابردوو بە سەرکەوتن و شکستەکانەوە، بێجگە لەمانە هەموو ئەو کەسانەی لە کۆمەڵێکدا زمانێکی هاوبەش کۆیاندەکاتەوە وەکو کەسانی بێگانە سەیری خەڵکانی دەرەوەی زمانی خۆیان دەکەن(أحمد، ١٩٧٠، ٤٥) . لەڕاستیدا ئەم تیۆرە زیاتر لەلایەن بیرمەندانی ئەڵمانی بەرەوی پێدراوە، بۆ نمونە(فیختە ١٧٦٢- ١٨١٤) پێیوایە: زمان پێکهێنەری مرۆڤەکانە نەوەک مروڤ دروستکەری زمان بێت(طرابيشي، ١٩٨٢، ١٠٩)، وەک دەردەکەوێت ئەو تیۆرە کە ئەڵمانەکان زۆر جەختیان لەسەر کردۆتەوە و بۆچوونیان وابوو زمان تاکە بنچینەی دروستبوونی نەتەوەییە ئامانجی سیاسی لە دواوە بووە، چونکە چاویان بڕیبووە ئەو ئەڵمان زمانانەی لە نەمسا و لۆکسمبۆرگ و سویسرا دەژیان(ظاهر، ١٩٨٨، ٢١٠) .

لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوەش بکرێت، هەرچەندە (زمان) یەکێکە لە گرنگترین بنەماکانی پێکهێنانی نەتەوە و فاکتەرێکی سەرەکی دروستبوونیەتی، بەڵام وەک تاکە فاکتەر ئەژمار ناکرێت و بەڵکو لە پاڵیدا چەندان بنەمای دیکەی گرنگ بوونیان هەیە.

سێیەم: کارکردن لە سەر کولتور.

کولتور یەکێکی دیکەیە لەو بنەما و فاکتەرانەی بۆ پەرپینەوە بەرەو ناسیۆنالیزم بە تایبەتی کارکردن لە سەر دروستکردنی کولتوری یەکگرتوو کە ڕۆڵێکی کاریگەر و گرنگی هەیە، مەبەست لە کولتوری یەکگرتوو ئەو کەلتورەیە کە هەموو نەتەوە لە چوارچێوەیدا کۆدەبێتەوە، بۆ پەرەسەندنی ئەم کولتورە پێویستە کار لە سەر ئەو پرسانە بکرێت کە سەرجەم چین و توێژەکان دەگرێتەوە، بۆ نمونە: کارکردن لە سەر مێژوو و بۆنە تایبەتەکان و خورەوشت و بوارە جیاکانی ڕۆشنبیری، بەمشێوەیە لە دۆخی پەرپینەوە بەرەو ناسیۆنالیزم کارکردن لە سەر کەلتور پێویستی بە دوو ئاڕاستەی

جیاواز هەیە، لە یەکەمیاندا: زەقکردنەوەی جیاوازییەکانە لەگەڵ ئەوانی دیکە، لە دووەمیشیاندا: پاراستنی یەکێتی و یەکگرتوویی نەتەوەیە لەناو خۆیدا، ئەمەش زیاتر لە ڕێگای خستنەڕووی مێژووی دێرینی نەتەوەکەی، بە شێوەیەک کە هێز و قوربانیەکانی تێدا نیشان بدرێت(أندرسن، ٢٠٠٩، ١١٨) .

لەم گۆشەنیگایەوە بۆچوونێک هەیە پێیوایە ڕۆڵی مێژوو لە پێکهێنانی نەتەوەدا ڕوونە و کێشەیەکی لە سەر نییە، ئەمەش بەو پێیەی نەتەوە بوونێکی دێرینە و ڕیشەی لە قووڵایی ناخی تاکەکانیدایە، بۆیە ئەرکی سەر شانی ناسیۆنالیستەکانە بە مەبەستی زیندووکردنەوەی مێژوو ڕابردووی نەتەوە بە بیر تاکەکانی بێنێتەوە(عەلی، ٢٠٠٤، ١٢٣) .

- باسی دووەم: ڕۆڵی پیرەمێرد لە بنیادنانی ناسیۆنالیزمی کوردی.

یەکەم: کورتەیەک لە ژیانی پیرەمێرد.

تۆفیق بەگی کوڕی مەحمود ئاغایە لەساڵی ١٨٦٧ لە گەڕەکی گوێژە لە شاری سلێمانی لە دایک بووە(سجادی، ١٩٥٢، ٤١٨ ؛ کەریم، ٢٠١٥، ٧)، لە تەمەنی(١٦) ساڵییەوە کەوتۆتە ناو کاروباری فەرمانگە حکومییەکانی دەوڵەتی عوسمانی و لە چەندان ناوچە بە پلەی جیاواز کاری فەرمانبەریی کردووە، تاوەکو دواجار لە ساڵی ١٨٩٥ بە پلەی یاریدەدەری دادوەری گشتی بۆ کەربەلا گواستراوەتەوە، بەڵام بڕیار دەدات بۆ ئەم کارە نەچێت و بە یەکجاری دەست لە کاروباری دەوڵەت هەڵدەگرێت(کەریم، ٢٠١٥، ١٠-١١ ؛ نارنجلەیی، ٢٠٢١، ٨) . وەک دەردەکەوێت سەرقاڵبوونی ناوبراو بە کارکردن بە چەندان پلەی جیاواز لە دامودەزگاکانی حکومەت ڕەنگدانەوەی ئەرێنی بۆ سەر ئاستی خوێندەواری و هۆشیارییەکەی هەبوو بێت کە خۆی تەنیا لە حوجرە و مزگەوتەکان خوێندبووی(ژیان،٢٠٠٢،٣١).

شایانی ئاماژە بۆ کردنە ساڵی ١٨٩٨ بە خاڵێکی وەرچەرخانی گرنگ لە ژیانی ڕۆشنبیری پیرەمێرد لە قەڵەم دەدرێت، چونکە لەم ساڵە بە دواوە گۆڕانکارییەکی گەورە لە ئاستی مەعریفی و ڕۆشنبیری و فیکری ناوبراو ڕوودەدات، ئەمەش دوای ئەوەی هاوڕێ لەگەڵ(شێخ سەعیدی حەفید)[٣] سەردانی ئەستانبۆڵی پایتەختی ئەو کاتەی دەوڵەتی عوسمانیان کردووە و

بڕیاری مانەوەی لەم شارە دەدات و نزیکەی(٢٧)[٤] ساڵ تێدا دەمێنێتەوە(ژیان، ٢٠٠٢، ٣١) .

لەڕاستیدا چوونی پیرەمێرد بۆ ئەستانبۆڵ و مانەوەی و ئاشنابوونی بە دونیای ڕۆشنبیریی ئەم شارە کاریگەرییەکی گەورەی لایەنی ڕۆشنبیری و مەعریفی بوو لە سەر کەسایەتی ناوبراودا، چونکە لەم ماوەیەدا بێجگە لە تەواوکردنی کۆلیژی(ماف- حقوق)و خەریکبوونی بە کاری پارێزەری، زۆر بە ڕژدی تێکەڵی دونیای سیاسەت و ڕۆژنامەگەریی و کارگێری بووە، ئەوەتا لە ساڵی ١٩٠٨ دەستیکردووە بە کاری ڕێکخراوەیی و سیاسی و یەکێک بووە لە دامەزرێنەرانی(جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد)[٥] کە بە یەکەم ڕێکخراوی سیاسی کوردی لەسەر ئاستی کوردستان بە گشتی لە قەڵەم دەدرێت، لە بواری ڕۆژنامەگەریش لە ڕۆژنامەکانی (اقدام ، تان، سەربستی، فەرهەنگ و شفق سرخ) نوسیوویەتی و ئیمتیازی گۆڤارەکانی (رسملی کتاب، کرد تعاون و ترقی غزتەسی و مصور محیط)ی هەبووە(سجادی، ١٩٥٢، ١٢؛ مالمسانژ، ٢٠٠٧، ١٢١-١٢٦). لە بواری کارگێریشدا دوای تەواوکردنی کۆلێژی ماف لە ساڵی ١٩٠٩وە تاوەکو گەڕانەوەی بۆ سلێمانی چەندان پۆستی کارگێری بەرزی لە دەوڵەتی عوسمانی پێدراوە، وەک: قایمقامیەتی (جۆلەمێرگ، قەرە مورسل، بالاوا، بیت شباب، گموش کۆی، ئەتەپازاری و ئاماسیە) (ژیان، ٢٠٠٢، ٣١).

هەرچۆنێک بێت ویستگەی ئەستانبۆڵ لە ژیانی پیرەمێرد ئەزموونێکی دەوڵەمەندی مەعریفی و ڕۆشنبیریی پێبەخشی و بوو بە ژێرخانێکی فیکری گرنگیش لە سەر کەسایەتی و چالاکییەکانی لە ڕۆژانی دواتر، بە تایبەتی دوای ئەوەی لە ٣٠ی کانونی دووەمی ١٩٢٥ دەگەڕێتەوە کوردستان(ژیانەوە، ١٩٢٥، ٤)و بۆماوەی (٢٥) ساڵ خەریکی کارکردن دەبێت لە پرۆسەی بنیادنانی ناسیۆنالیزمی کوردی.

- دووەم: ناسیۆنالیزمی کوردی و ڕۆڵی پیرەمێرد لە بنیادنانیدا.

ناسیۆنالیزمی کوردی هاوشێوەی ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە ئەنجامی گۆڕانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتی و

ئـابوری و کولتـورییە ناوخۆییەکـانی کۆمەڵگاکـان نەهـاتۆتە بـوون، بەڵکـو لە ڕێگـای گواسـتنەوەی ئەو دیـاردەیە لە وڵاتـانی دەرەوە بـۆ نـاو سـنوری دەوڵەتـانی نـاوچەکە ڕوویـداوە، هاوکـات ناسـیۆنالیزمی کـوردی بەراورد بە نەتەوەکانی دیکەی ڕۆژهەڵات درەنگتر دەگات و تاوەکو سـەردەمی جەنگی یەکەمـی جیهـانی سـەرهەڵنادات ، کە ئەمەش خـاڵێکی گرنگـی ئەم بـابەتەیە و شـایانی هەڵوەسـتە لەسـەرکردنە، ئەوەی کـورد لەم پرسـە لە نەتەوەکـانی دیکەی نـاوچەکە جیادەکـاتەوە لە قۆنـاغی پەرەسـەندنی بیـری نەتەوەیـی لە نـاوچەکە کـورد خـاوەن دەوڵەت نەبـووە، بـۆیە سـەرهەڵدان و گەشەسـەندنی ناسیۆنالیزمی کوردی وەک نەتەوەکانی دیکە لە ژێر سایە و لە چوارچێوەی دەوڵەتـــدا نەبـــووە، بەڵکـــو لە بـــری ئەوەی دەوڵەت شوناســـی سیاســـی و نەتەوەییـــان پێدەبەخشـــێت و زینـــدووکردنەوەی کولتـــور ڕۆڵ و کـــاریگەری دەبێت لە بنیادنانی ناسیۆنالیزم، بە مانایەکی تر لەبەرئەوەی کورد دەوڵەتی نەبووە بۆ پاراستنی شوناسی نەتەوەیی، کوردبوون لە ناو دامودەزگاکانی دەوڵەت دروست نابێت، تاکە ڕێگایەک بۆ بەرهەمهێنان و پاراستنی ناسنامەی نەتەوەیی کارکردن بووە لە سەر کولتور(قانیع، ٢٠٠٥، ٩٧) .

وەک دەردەکەوێت هەنگاوەکانی (پیرەمێرد) بۆ بنیادنانی بیری نەتەوەیی لەم چوارچێـــوەیەدا خـــۆی بینیـــوەتەوە کە ئامـــاژەی بـــۆ کـــرا، هەر لەم گۆشەنیگایەوە کاری لە سەر ڕۆژنامە و زمان و بەشێکی زۆری ئەو ڕەگەزە کەلتورییانە کردووە کە ڕۆڵی گەورەیان لە دروستکردنی نەتەوە و پاراستنی شوناسەکەی هەیە، سەرەتای هەنگاوەکانی دوای گەڕانەوەی کارکردن بووە لە ســـەر یەکێـــک لە گرنگتـــرین کۆڵەکەکـــانی دروســـتبوونی بیرکـــردنەوەی نەتەوەیی، ئەویش دەرکردنی ڕۆژنامە و ئەنجامدانی کاری ڕۆژنامەگەرییە، لە ڕاستیدا کارکردن و پەیوەست بوونی پیرەمێرد بە ڕۆژنـامە و ڕۆژنامەگەریی وەک دوو ڕووی دراو وابـووە و لێـک جیـانەکراونەتەوە، نـاوبراو سـەرباری کـارە ڕۆژنامەگەرییەکـانی لە دەوڵەتـی عوسـمانی، لە کـاتی گەڕانەوەی بـۆ باشوری کوردستان هەر لەڕێگا پێش گەیشتنەوەی بڕیاری خۆتەرخانکردنی بـۆ کـاری ڕۆژنـامەگەریی داوە، چـونکە بە گەورەتـرین خزمەتـی نەتەوەیـی

زانیوە(پیرەمێرد، ١٩٩٦، ١٧) .

لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت گرنگیدانی (پیرەمێرد) بۆ کاری ڕۆژنامەگەریی و دەرکردنی ڕۆژنامە لە دەرەوەی بیری نەتەوەییەوە نەبووە، بەڵکو لەم باوەڕەوە سەرچاوەی گرتووە، باشترین بەڵگەش بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو بۆچوونە دێڕێک لە بیرەوەرییەکانی خۆیەتی: " لە پێش عمومی ئەو تەبەقەی ئێستای کوردەواریدا ماخولانی کوردایەتی و قەومیەت و وەتەنیەتم کەوتە کەللەوە لە ئەستەمبول نەعرەی وەتەنیم کێشا" (ژین، ژ٩٥٣، ١٩٤٩)، لە یادداشتەکانیشیدا بەمشێوەیە ئاماژەی بۆ ئەم بابەتە کردووە: "من ڕۆژنامەم بۆ پارە و مەنفەعەت دەرنەهێناوە" (پیرەمێرد، ١٩٩٦، ١٧) .

هەرچۆنێک بێت سەرەتای پەیوەندی (پیرەمێرد) بە کاری ڕۆژنامەگەری دوای گەڕانەوەی بۆ شاری سلێمانی لە ئەیلولی ١٩٢٨ دەستپێکردووە، کاتێک وەک بەڕێوەبەری کارگێری چاپخانەی ڕۆژنامەی (ژیان) دەستنیشان کراوە و نزیکەی سێ ساڵ و نیو لەم کارەی بەردەوام دەبێت(کەریم، ٢٠١٥، ١٦٤)، دواتر و پاش ئەوەی (حوسێن نازم)[٦]ی بەڕێوەبەری ڕۆژنامەکە لە سەرەتای مانگی مایسی ١٩٣٢ کۆچی دوایی دەکات، (پیرەمێرد) لە ٩-٥-١٩٣٢ دەبێتە بەڕێوەبەری چاپخانەکە و لێپرسراوی ڕۆژنامەی (ژیان) واتە لە ژمارە(٣٢١)ەوە ئەو ئەرکەی پێدەسپێردرێت(گەلاوێژ، ژ٨، ١٩٣٤، ١٢) .

سەرباری ئامانجە نەتەوەییەکانی، کارزانیی(پیرەمێرد) لە کاری ڕۆژنامەوانی بنەمایەکی گرنگ بوو تاوەکو زیاتر بخزێتە ناو بوارەکە و بە تێپەڕبوونی کات ئەرکی سەرشانی قورستر بێت، لەم چوارچێوەیەشدا و بۆ ئەوەی سەربەخۆییەکی تەواوی لە دەرکردنی ڕۆژنامەکە هەبێت و ئامانجە گەورەکە بپێکێت کە بریتی بوو لە بڵاوکردنەوەی بیری نەتەوەیی لە ناوەڕاستی مانگی ئابی ١٩٣٤ چاپخانەکەی لە شارەوانی بە کرێ گرت و جیاوکی ڕۆژنامەکەشی بە ناوی خۆیەوە کرد، واتە لە ژمارە(٤٠٧)ەوە بوو بە خاوەنی ئیمتیازی ڕۆژنامەکە(امین، ٢٠٠٤، ٩-٢٣ ؛ کەریم، ٢٠١٥، ٤٢-٤٣). بەمشێوەیە لەم (ڕێککەوت)ە بە دواوە ئەگەر بە وردی سەیری ژمارەکانی

(ژیان) بکەین دەردەکەوێت بابەتەکانی ناو ڕۆژنامەکە مۆرکێکی فراوانتری نەتەوەیی و زیندوکردنەوەی مێژوو و زمان و کەلتوری کوردی بە خۆوە گرتووە.

لەڕاستیدا هەوڵەکانی (پیرەمێرد) بۆ بەردەوام بوونی ڕۆژنامەگەری کوردی کەم وێنەیە، ئەوەتا لە٣٠ی ئابی ١٩٣٧ دوای بڵاوکردنەوەی ژمارە(٥٣٨)، ڕۆژنامەی(ژیان) لە دەرچوون ڕادەگیرێت، ئەمەش دوای ئەوەی مۆڵەتی چاپخانەکە تەواو دەبێت و بۆی نوێ ناکەنەوە، لە بەرامبەر ئەو هەڵوێستەی کاربەدەستانی عێراق لە شاری سلێمانی کە هۆکارەکەی ڕوون و ئاشکرا بوو، (پیرەمێرد) بێئومێد نەبووە و ڕووی لە بەغداد کردووە و چاپخانەیەکی کۆنی کڕیوە بۆ ئەمەش خانوەکەی خستۆتە (ڕەهن)ەوە و هێناویەتیەوە بۆ سلێمانی و لە ٢٠ی ئەیلولی ١٩٣٧ ژمارە(٥٣٩)ی ڕۆژنامەی(ژیان)ی پێ دەرکردووە(أمین، ٢٠٠٤، ٩-٢٣).

ڕژدبوونی (پیرەمێرد) لە سەر درێژەدان بە چالاکییە نەتەوەییەکانی، بەتایبەتی لە بواری ڕۆژنامەگەرییدا، کاربەدەستانی عێراقی لە شاری سلێمانی تەواو نیگەران کردووە، بۆیە هەر جارەی بیانوویەکیان دروستکردووە بۆ وەستاندنی ناوبراو لە کار و چالاکییەکانی، لەم چوارچێوەیەشدا (مەجید یەعقوبی)[٧] موتەسەریفی سلێمانی (١٩٣٧-١٩٣٩) کە دژی بوونی ڕۆژنامەی کوردی بووە لە شاری سلێمانی، سکاڵای لە سەر (پیرەمێرد) تۆمارکرد و تاوانباری کردووە بەوەی ڕۆژنامەی (ژیان) دژایەتی حکومەتی عێراقی دەکات و بیروباوەڕی دژ بە بەرژەوەندییەکانی عێراق بڵاودەکاتەوە، هەروەها دانپێدانانێکی گرنگیشی خستۆتەڕوو کاتێک ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە : ئەو هۆنراوانەی لە ڕۆژنامەکە بڵاودەکرێتەوە نەتەوەیین و گیانی جیاوازخوازیی دەوروژێنێت (کەریم، ٢٠١٥، ٤-٤٩) ، لەم ڕوانگەیەوە لە ١٠ی ئازاری ١٩٣٨ دوای دەرچوونی ژمارە (٥٥٣) جیاوکی ڕۆژنامەی(ژیان) لە (پیرەمێرد) وەردەگرێتەوە و ڕۆژنامەکەش دادەخرێت (أمین، ٢٠٠٤، ٣٠-٤٢؛ ئەبوبەکر، ٢٠٠٧، ٢٣٣)، بەڵام ناوبراو ئەمجارەش سوردەبێت لە سەر کاری ڕۆژنامەگەریی و بۆ ئەمەش چووە بۆ شاری بەغداد و لە ڕێگای چەند

هاوڕێیەکی توانیویەتی جیاوکی ڕۆژنامەیەکی دیکە بە ناوی (ژین) وەربگرێت، شایانی باسە ژمارەی نوێ بۆ ڕۆژنامەی(ژین) دانەناوە، بەڵکو هەر لە سەر زنجیرەی ژمارەکانی ڕۆژنامەی(ژیان) بەردەوام بووە و لە ١٦ی کانونی دووەمی ١٩٣٩ یەکەم ژمارەی (ژین) بە ژمارە (٥٥٤) دەرچووە(کەریم، ٢٠١٥، ٤٨-٤٩) . بەمشێوەیە (پیرەمێرد) بۆ ماوەی (١١) ساڵیش لە دەرکردنی ڕۆژنامەی (ژین) بەردەوام بووە، تاوەکو دوا ژمارەی ڕۆژنامەکە (ژ- ١٠١٥) لە ١٥ی حوزەیرانی ١٩٥٠ – چوار ڕۆژ پێش مردنی - بڵاودەکاتەوە(ژیان، ٢٠٠٢، ٣١) .

دواجار جێگای خۆیەتی ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت (پیرەمێرد) لە ڕێگای کار و چالاکییەکانی لە بواری ڕۆژنامە و ڕۆژنامەگەریی بە تایبەتی لە ئەستۆگرتن و بەڕێوەبردنی هەردوو ڕۆژنامەی (ژیان و ژین)، کە تێدا چەندان بابەت و باسی گرنگی لە سەر بوارەکانی (مێژوو، ئەدەب، کۆمەڵایەتی، فەلسەفە و زانست) بڵاوکردۆتەوە (ئاشنا،٢٠٠١، ٦٧-٦٩)، کاتێک بە وردی بابەتەکان دەخوێنیەوە تێدەگەیت ناوبراو چەند بە بەرنامە کاری لە سەر بنیادنانی ناسیۆنالیزمی کوردی کردووە، هەر لەم ڕێگایەوەش سەرکەوتوو بووە لە دروستکردنی بیرکردنەوەیەک گەورەتر لە بیرکردنەوەی خێڵ و عەشیرەت، بەمەش توانیویەتی بەشێک لە تاکەکانی کۆمەڵگا چوارچێوەی ئەو فەنتازیایە کۆبکاتەوە.

لەڕاستیدا هەوڵەکانی(پیرەمێرد) بۆ هێنانەدی ئامانجە نەتەوەییەکان لە ڕێگای ڕۆژنامە و ڕۆژنامەگەری بەجۆرێک بووە، وەرگرتنی هەر پلە و پۆستێکی بیر بردۆتەوە، ئەم هەڵوێستەش ئەگەر بیروباوەڕێکی پتەوی لە دواوە نەبوو بێت هیچ شتێکی دیکە ناتوانێت بەردەوامی پێبدات، هەر خۆشی لە یادداشتەکانیدا ئاماژەیەکی لەم شێوەی بەم بابەتە داوە:"مەوقیعی حکومەتی عوسمانیم لەوانە بەرزتر بوو کە بوونە وەزیر، هیچ نەبێ من متصرفێک بووم کە بانگ کراینەوە عێراق، من لە متصرفییەوە بە ڕاکردن هاتمەوە، ئەو سایە لە کوردایەتیدا سەری گوێ ی خۆم ئەنگاوت لە ئەستەمبۆلدا غەزەتەی (کورد)م دەرهێنا... کە گەیشتمەوە کوردستان لە ڕێوە

خزمەتی خوێندەواری و ڕۆژنامەگەریم لە هەموو خزمەتێ بە پێشتر زانی، لە هەموو خولیایەک وازمهێنا، بیست و پێنج ساڵە غەزەتەی میللەتێک دەردێنم، گوناهە بڵێن (ژیان و ژین) گەنجینەی گەوهەری کوردی نین"(پیرەمێرد، ١٩٩٦، ١٦-١٧ ؛ هۆشیار، ٢٠٠٠، ٤٢).

یەکێکی دیکە لە ڕەگەزە گرنگ و کاریگەرەکانی بنیادنانی ناسیۆنالیزم و دروستکردنی نەتەوە هەر وەک لە تەوەرەی پێشوتر ئاماژەی پێدرا و (پیرەمێرد) کاری لەسەر کردووە (زمان)ە، سەرەتای هەنگاوەکانیشی لەم بوارەدا هەوڵدانیەتی دروستکردنی زمانێکی یەکگرتووە بۆ کورد، ئەمەش لەم گۆشەنیگایەی زمان بنچینەیەکی گرنگی کۆکردنەوەی ئەندامانی نەتەوەیە و لە ڕێگای زمانەوە تاک هەست بەبوون و کەسایەتی خۆی دەکات، ئەم هەوڵەی (پیرەمێرد) لە پێشنیارێک خۆی دەبینێتەوە لە سەردەمێکدا کردوویەتی کەم کەس لە گرنگی و بایەخی زمان تێگەیشتوونە، لە یادداشەکانیدا بەمشێوەیە باسی لەپێشنیارەکەی کردووە :((ساڵی ١٩١٣ لە ئەستەمبوڵ غەزەتەی کوردی دەرئەچوو من لە (جۆڵەمێرگ)ەوە، مەقالەیەکم بۆ نارد بوون و تەکلیفم لە جەمعیەتی کورد کرد بوو کە لە هەر دیارێکی کوردستانەوە زبانزانێک بانگ بکەنە پایتەخت و زبانێک بۆ عمومی کورد هەڵبژێرین بە فەرهەنگ و دەستوور هەتا مەسروفاتی لە چاپدانیشم گرتبووە ئەستۆی خۆم، کەس گوێ ی نەدایە! ئێستا هەر کەسە بە هەوەسی خۆی شێوەیەک دێنێتە کارەوە، وایان شێواندووە بەم بەستەزبانی و بێ ژیانییەوە وچەلاڤێک لێبدەین؟ بۆ چ کوردستان تەنها ئەم هۆمەرە کوێرەیە؟! بۆ چ کوردستانی گەورە لە زبانمان نەگا؟!)) (پیرەمێرد، ١٩٩٦، ١٨؛ ژین، ژ٦٧٩، ١٩٤٢) .

وەک دەردەکەوێت هەوڵەکانی(پیرەمێرد) لە بایەخدان بە زمانی کوردی تەنیا بنیادنانی زمانێکی یەکگرتووی نەگرتۆتەوە، بەڵکو لە زۆر بواری دیکەدا هەنگاوی کرداری ناوە، ئەوەتا لە سەردەمێکدا کە نووسینی کوردی پڕ بووە لە وشەی عەرەبی و فارسی، ناوبراو بە دوای وشەی کوردی بەکارنەهاتوو گەڕاوە و خستۆتیە بەرچاو، بۆ ئەمەش لە گوند و دێهاتەکانی کوردستان گەڕاوە و لە زاری کەسانی بە تەمەن وشەی کوردی ڕەسەنی وەرگرتووە، بە

تایبەتی ئەو وشە و زاراوانەی مۆرکی کوردەواری خۆیان پاراستبوو(کەریم، ٢٠١٥، ٩٥). بە بۆچوونی ئێمە سەرچاوەی ئەم هەوڵ و هەنگاوانەی پیرەمێرد بە مەبەستی دەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی و پاککردنەوەی لە وشەی بێگانە بێجگە لە گیانی نەتەوەیی شتێکی دیکە نییە.

هەر لەم چوارچێوەیەدا و بە هەمان ئامانج هەوڵێکی زۆری داوە زاراوە و وشەی تازە بهێنێتە ناو فەرهەنگ و زمانی کوردی، لەم بوارەشدا چەندان وشە و زاراوەی نویێ داهێناوە، وەک: ئافراندن، بوارپێدان، بەشدار، پەخشان، پەروەردە، پیاسە، پیت، تراژیدی، تەندروستی، جوانکاری، زانین، سروشت، سەرستوون، سەرەتا، کارخانە، کرێکار، کەمتەرخەمی، لق، منداڵخانە، وەرگێران، سوتەمەنی، نوسیار و چەندانی تر(ئەبوبەکر، ٢٠٠٩، ٢٢٢-٢٢٣).

سەرباری هەموو ئەوانە (پیرەمێرد) تەنیا لە ڕۆژنامەکانی ژیان و ژین (٣٨) بابەتی لە سەر زمان و زمانی کوردی نووسیوە(ژیان، ٢٠٠٢، ٩)، هەموو ئەو کار و چالاکییانەی لەو گۆشەنیگایەوە سەرچاوەی گرتبوو کە پێشخستنی زمان و خزمەتکردنی فاکتەرێکی یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی بۆچوونی هاوبەش لە ناو تاکەکانی کۆمەڵگادا، دواتر و بە تێپەڕبوونی کات ئەم پرۆسەیە هۆشیاری نەتەوەیی بەرهەم دێنێت، کە ئەمەش ئامانجی گەورەی (پیرەمێرد) بوو.

کەلتور یەکێکی دیکەیە لەو ڕەگەزانەی ڕۆڵی کاریگەری لە بەرەو پێشبردنی بیری نەتەوەیی هەیە، ئەمەش وەک پێشووتر ئاماژەی پێکرا، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کارکردن لە سەر زیندووکردنەوەی کەلتور لە دوو لایەنەوە پرسی نەتەوەیی بەرەو پێش دەبات، لە یەکەمیاندا جیاوازییەکانی نەتەوە بەرامبەر نەتەوەکانی دیکە دەردەخات، لە دووەمیشیاندا هەڵگری پاراستنی یەکێتی و یەکگرتوویی نەتەوەیە لە ناوخۆیدا. وەک دەردەکەوێت (پیرەمێرد) ئاگاداری ئەوە بووە دروستکردنی بیری نەتەوەیی تەنیا لە ڕێگای ڕۆژنامەگەرییەوە کارێکی قورسە و ئامانجەکە بە تەواوی ناپێکێت بەتایبەتی لە ناو کۆمەڵگایەک کە ڕێژەی نەخوێندەواری تێدا بەرز بێت، بۆیە هاوشانی ڕۆژنامەگەری کاری لە سەر زیندووکردنەوەی کۆمەڵێک سیمبوڵ و کەش و

ئەفسانەی نەتەوەیی کردووە کە دەچنە چوارچێوەی کولتورەوە، بۆ بەدیهێنانی ئەو ئامانجە و یەکێک لەو بابەتانەی ناوبراو کاری لە سەر کرد زیندووکردنەوەی مێژووی نەتەوە بوو بەتایبەتی(نەورۆز) کە کردی بە سەرچاوەیەکی گرنگی ئەم کارکردنە، بۆ ئەمەش زۆر بە وردی هەوڵیداوە (نەورۆز) وەک کەشێکی کۆمەڵایەتی و ئاگرەکەی وەک سیمبولێکی ئایینی بارگاویکراو بە مۆرکی نەتەوەیی بخاتەڕوو، چیرۆکی (کاوەی ئاسنگەر)یش وەک چیرۆکی سەرکەوتنی خەباتی چەوساوە دژ بە چەوسێنەر بەرهەم بهێنێتەوە(قانیع، ٢٠٠٥، ٧٠) .

هەر چۆنێک بێت (پیرەمێرد) دوای گەڕانەوەی لە تورکیا، هەوڵیدا ئەو جەژنە نەتەوەییە ببوژێنێتەوە و بەشێکی زۆری تاکەکانی کۆمەڵگا لە چواردەوری ئاگرەکەی کۆبکاتەوە، بۆ ئەمەش هەر ساڵە و بە جۆرێک ئاهەنگی(نەورۆز)ی لە گردی مامەیارە یاخود کارێزی وەستا شەریف گێڕاوە، بۆ نمونە چەند ڕۆژێک پێش (نەورۆز)ی ساڵی ١٩٣٥ بەمشێوەیە یادکردنەوەی بۆنەکەی ڕاگەیاندووە:" خوا یار بێت شەوی هەینی ٢١ی ئادار لەسەر گردی(یارە) ئاگری نەورۆز دەکەینەوە" (ژیان، ژ٤٣٣، ١٩٣٥، ٤) .

لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ئەوە بکرێت ڕۆڵی (پیرەمێرد) بە ئاڕاستەی بنیادنانی ناسیۆنالیزم بەبێ کێشە تێنەپەڕیوە، بەڵکو لە چەند لایەنێکی جیاوازەوە دژایەتی کراوە و هەوڵی بێهیواکردن و ڕاگرتنی لەم هەنگاوانەی دراوە، یەکێک لەو لایەنانەی دژایەتیان کردووە کاربەدەستانی حکومەتی عێراقی بوونە لە شاری سلێمانی بە تایبەتی موتەسەریفەکان، ئەمانە بە کردار ڕێگریان لێکردووە و کۆسپی گەورەیان خستۆتە بەردەم چالاکییەکانی، بۆ نمونە (مەجید یەعقوبی) کە موتەسەریفی سلێمانی بووە و تورکمانێکی نەتەوەپەرست بووە دژایەتیەکی زۆری کار و چالاکیەکانی (پیرەمێرد)ی کردووە، بۆ ئەمەش بە چەند جموجۆڵێک تاوانباری کردووە، وەک: کردنەوەی ئاگری نەورۆز مەبەستی سیاسی لە پشتەوەیە، هەروەها هاندانی لاوان بۆ یاخیبوون و بڵاوکردنەوەی بیری نەتەوەیی، دواجار لە ساڵی ١٩٣٨بە بیانووی ئەو تاوانانە یادکردنەوەی نەورۆز و کردنەوەی ئاگری قەدەغە کرد،

بە هەمان شێوە (حاجی ڕەمەزان) کە لە نێوان ساڵانی ١٩٤٠ - ١٩٤١ بوو بە موتەسەریفی سلێمانی شوێنپێی (مەجید یەعقوبی) گرت و ڕێگای نەدا ساڵی ١٩٤٠ ئاگری نەورۆز بکرێتەوە(کەریم، ٢٠١٥، ١٨٧- ١٩٠) .

شایانی ئاماژە بۆ کردنە هاوکات لەگەڵ ڕێگرییەکانی کاربەدەستانی حکومەتی عێراق، بەشێک لە خەڵکی شاری سلێمانیش دژی هەوڵەکانی (پیرەمێرد) وەستانەوە، هەندێک لەوان پڕوپاگەندەیان بڵاودەکردەوە گوایە ناوبراو بە پارەی ئینگلیز ئەو بۆنە و ئاگری نەورۆز دەکاتەوە، وەک دەردەکەوێت ئەم پڕوپاگەندانە بۆ (پیرەمێرد) زۆر بە ئازارتر بووە لە ڕێگرییەکانی حکومەتی عێراقی، بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەم زانیاریەش نوسینێکی خۆی وەک بەڵگەیەک دەخەینەڕوو کە بەمشێوەیە ئاماژەی بۆ کردووە:" ئەمە لە کفری ئاتەشپەرستی کفرترە، ئینگلیز چ دەخلێکی بە نەورۆزەوە هەیە، یاخود من کەی لە خوانی ئینگلیز نیعمەت خۆر بووم؟ هەموو ساڵێک هەر چیم دەست دەکەوت ئەمکردە سەیرانی نەورۆز کە تا ئێستا کەس ئەوەی نەکردووە، ئەمە ناو و شورەتێکی کوردەواری بوو بە هیچ وازم نەهێنا، تاوەکو پار هەندێ بێناموس و زۆڵ وتیان (حاجی تۆفیق) نەورۆز بۆ ئینگلیز دەکات، ئێمە نایەڵین ئەو بیکاتەوە خۆمان دەیکەین، پارەیەکی زۆریان کۆکردەوە، نیوەیان خوارد و پەکی سەیرانەکەی منیشیان خست" (پیرەمێرد، ١٩٩٦، ٢٨) .

بەشێکی دیکە لەوانەی دژایەتیان دەکرد پیاوانی ئایینی شارەکە بوون، ئەمانە بەوە تاوانباریان کردووە، گوایە ئەم ئاگرکردنەوەیە بە مانای ئاگرپەرستی دێت، بۆ ڕەتکردنەوەی ئەم تاوانەش بە نووسینێک وەڵامی داونەتەوە کە تێدا هاتووە:" ئاگرێک من خۆم بیکەمەوە و بیکوژێنمەوە، بمسوتێنێت و زەرەرم لێبدات چۆن دەیپەرستم، بەڵکو ئەو ئاگرە مانای ئەوەیە ئەم ساڵە بە شوعلە و نورێکی ئیلاهی ڕێگامان ڕوونبکاتەوە" (ژین، ژ٥٦٠، ١٩٣٩، ١) .

لە ڕاستیدا هەموو ئەم کۆسپ و کێشانە نەیانتوانیوە ویستی(پیرەمێرد) لە بەرەو پێشبردنی ئەو ئاڕاستە نەتەوەییە تێک بشکێنن، ئەوەتا لە ساڵانی دواتر

بەردەوام بووە لە سەر دروستکردنی ئەو کەشە نەتەوەییە، هەر ئەم ویستە گەورەیە وایکردووە لە ساڵی ١٩٤٨ دیارترین هۆنراوە بە ناوی(نەورۆز) بۆ ئەم یادە بنووسێت، کە تاوەکو ئەمڕۆش هیچ هۆنراوەیەک نەیتوانیوە شوێنی بگرێتەوە.

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشی و بە هاتەوە(کەریم، ٢٠١٥، ١٩٢-١٩٩).

ئەمە لەلایەک، لەلایەکی دیکە بۆ تێگەیشتن لەوەی ئامانجی سەرەکی (پیرەمێرد) لە دروستکردنی ئەو کەشە کۆمەڵایەتی و جەماوەرییە لە یادکردنەوەی نەورۆزدا بنیادنانی بیری نەتەوەیی بووە و هەوڵیداوە ببێتە نەریتێکی کۆمەڵایەتی و ئەو هەستە لە ناخی هەموو تاکێکی کورد جێگیر بێت، دەگەڕێینەوە بۆ نەورۆزی ساڵی ١٩٤٦ کاتێک بۆنەکە لە ئامادەیی کوڕان لەلایەن قوتابیان و خوێندکاران و مامۆستایان بەڕێوەدەچێت، (پیرەمێرد) ئامادە دەبێت و زۆر خۆشحاڵیش دەبێت، ئەمەش بە هاتنەدی بەشێک لە خەون و ئامانجەکانی لە قەڵەم دەدات(ژین، ژ٨٢٠، ١٩٤٧).

بەم شێوەیە ڕابردوو لای (پیرەمێرد)بووە بە سەرچاوەی بەخشینی وزە بە نەوەی تازە، چونکە بە تێڕوانینی ناسیۆنالیزمانە ڕابردوو بریتیە لە مێژوویەکی ئازایانە، بۆ ئەمەش ناوبراو مانا قووڵەکانی ئەم تێڕوانینەی لە چیرۆکەکانی (دوازدە سوارەی مەریوان) و (کاوەی ئاسنگەر) خستۆتەڕوو.

لە ڕاستیدا ڕۆڵ و کاریگەری (پیرەمێرد) لە مێژووی پەرەسەندنی بیری نەتەوەیی کوردیدا لەوەدایە کە نەتەوەبوونی لە نووسینەوە وەرگێڕاوەتە سەر کۆمەڵێک بۆنە و سیمبوڵ و کەشی تایبەتی، بەر لە (پیرەمێرد) نەتەوە لە ژیانی کۆمەڵگای کوردیدا لە چوارچێوەی بیرۆکە و نوسین تێپەڕنەببوو، بەڵام ناوبراو دەیهێنێتە ناو واقیع و دەیکات بە ژمارەیەک بۆنە و یادکردنەوە(قانیع، ٢٠٠٥، ٧٠) .

یەکێکی دیکە لەم هەنگاوانەی (پیرەمێرد) لە پرۆسەی دروستکردنی نەتەوە ئەنجامیداوە، بە نەتەوەییکردنی بەشێک لە چەمکە مێژووییەکانە، ناوبراو یەکەم کەسە لە ناو کورد چەمکی (شەهید) تەنیا بۆ قوربانیدان لە

پێناو خودا و ئایینەوە بە کارناهێنێت بەڵکو بەو قوربانیانەشی دەبەخشێت کە لە پێناو نەتەوە و نیشتمان گیانیان دەبەخشن، ئەمەش بە ڕوونی لە نوسین و تەنانەت هۆنراوەکانیدا ڕەنگیداوەتەوە، جێگای سەرنجە لە قۆناغەکانی پێشوتر بە تایبەتی سەدەی نۆزدەم هەموو ئەو کوردانەی لە کاتی بەرگریکردن بەرامبەر هێرشەکانی بێگانە بۆ سەر کوردستان کوژراون لە ئەدەبیاتی کوردیدا بە (شەهید) لە قەڵەم نەدراون(قانیع، ٢٠٠٥، ٦٥) .

هەوڵێکی دیکەی (پیرەمێرد) لەم پێناوەدا گرنگدانە بە پرسی خوێندەواری، لەبەرئەوەی ئەم پرسە ڕۆڵی کاریگەری لەسەر هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگا هەیە، ناوبراویش ئەو تێگەیشتنەی هەبووە بۆیە لە ساڵی ١٩٢٦ قوتابخانەی زانستی لە شاری سلێمانی دەکاتەوە کە یەکەم هەنگاوە لە سەر ئاستی باشووری کوردستان بۆ نەهێشتنی نەخوێندەواری، ئامانجی سەرەکی کردنەوەی ئەو قوتابخانەیە لەلایەن (پیرەمێرد)ەوە هۆشیارکردنەوەی تاکی کورد بووە بە تایبەتی لە ڕووی نەتەوەییەوە، هەر ئەو هۆکارەش بوو کاربەدەستانی حکومەتی عێراقی لە شاری سلێمانی نیگەران کرد و دواجار لە ساڵی ١٩٣٨ بڕیاری داخستنی دەدەن (کەریم، ٢٠١٥، ٤٤-٤٨) .

ئەنجام

١- بنیادنانی ناسیۆنالیزم لە بنچینەدا پرۆژەیەکی گەورەیە و بە دیهێنانی پێویستی بە ڕۆڵی دامودەزگا و کاری بە کۆمەڵە، بەڵام (تاک)یش دەتوانێت ڕۆڵ ببینێت و کاریگەری هەبێت لە پێشخستنی پرۆسەکە.

٢- پرۆسەی دروستبوونی نەتەوە پەیوەستە بە کارکردن لە سەر هەموو ئەو بنەمایانەی ڕۆح بە بەر نەتەوە دەکەنەوە، وەک: پەرەسەندنە کۆمەڵایەتی و ئابورییەکان، گرنگیدان بە کولتور، زمان و ڕاگەیاندن(ڕۆژنامە) .

٣- کورد بە هۆکاری ئەوەی خاوەنی دەوڵەت نەبووە و دامودەزگاکانی دەوڵەت ڕۆڵیان لە دروستکردنی نەتەوەدا نەبووە، کولتور بووە بە باشترین جێگرەوە ئەم ئەرکە لە خۆبگرێت.

٤- هەوڵەکانی (پیرەمێرد) بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری نەتەوەیی و جێگیرکردنی بنەماکانی ناسیۆنالیزم لە ناو کۆمەڵگای کوردی تا ڕادەیەک کاریگەری هەبوو، بەڵام لە ئاستی چاوەڕوانییەکانی (پیرەمێرد) نەبوو.

٥- ڕێژەی بەرزی نەخوێندەواری و ئاستی ناهۆشیاری و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردی کە لە چوارچێوەی سیستەمی خێڵەکی – ناوچەییدا بوو، کۆسپی گەورە بوون لە بەردەم گەشەسەندنی بیری نەتەوەیی، بە تایبەتی لەبەردەم هەوڵەکانی پیرەمێرددا.

٦- کار و چالاکییەکانی پیرەمێرد لە بایەخدان بە بنەماکانی دروستبوونی نەتەوە ڕەنگدانەوە بە سەر کۆمەڵگای کوردی هەبووە، بەڵام پرۆسەیەکی لە سەرخۆ بووە و قۆناغ بە قۆناغ کاریگەرییەکانی دەرکەوتووە.

پەراوێزەکان:

١- ئەرنست گێلنەر فەیلەسوفێکی بەریتانی- چیکیە، ساڵی ١٩٢٥ لە شاری پاریس لە فەرەنسا لە دایک بووە، لە ساڵی ١٩٩٥ لە شاری براغ کۆچی دوایی کردووە، چەندین بابەتی لە سەر پرسی ناسیۆنالیزم و نەتەوە نوسیوە. Wiki. Httpps://ar.wikipedia.org أرنست جلنر.

٢- بینیدیکت ریتشارد ئەندرسون لە ساڵی ١٩٣٦ لە شاری (کونمینگ)ی چینی لە باوکێکی ئینگلیز و دایکێکی ئیرلەندی لە دایک بووە، مێژوونوس و مامۆستای زانستە سیاسیەکان بووە، ساڵی ١٩٨٣ ناوبانگی دەرکرد دوای ئەوەی کتێبێکی بە ناوی (الجماعات المتخیلة—Imagined Communities) نوسی کە تێدا باس لە ڕەگ و ڕیشەی نەتەوە دەکات، ساڵی ٢٠١٥ کۆچی دوایی کردووە.. Wiki. Httpps://ar.wikipedia.org بندیکت أندرسون.

٣- شێخ سەعید کوڕی شێخ محەمەدە بچکۆلەی کوڕی کاکەئەحمەدی شێخە و باوکی شێخ مەحمودە، پەیوەندییەکی زۆر باشی لەگەڵ سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم هەبووە، هەر لە سەر بانگێشتی ئەو لە ساڵی ١٨٩٨ چووە بۆ ئەستانبول، ساڵی ١٩٠٩ لە شاری موسڵ لە ڕووداوێکدا کوژراوە کە گومان لە ئیتحادیەکان دەکرێت ئەم کارەیان ئەنجامدا بێت(حەفید، ٢٠٠٦، ٢١-٢٦) .

٤- بەشێک لە سەرچاوەکان ماوەی مانەوەی (پیرەمێرد)یان لە دەوڵەتی عوسمانی و تورکیا بە هەڵە لێکداوەتەوە، بۆ نمونە ڕۆژنامەی(ژیانەوە) لە ژ(١٤)ی شوباتی ١٩٢٥ ماوەکەی بە (٢٣) ساڵ لە قەڵەم داوە، (مەریوان وریا قانیع)یش لە کتێبی (ناسیۆنالیزم و سەفەر) لە لاپەڕە (٧٠) ماوەکەی بە (٢٥) ساڵ داناوە. لە ڕاستیدا ماوەی مانەوەی (پیرەمێرد) لە دەوڵەتی عوسمانی و تورکیا (٢٧) ساڵ بووە، بەو پێیەی لە ساڵی ١٨٩٨ ڕۆیشتوە و لە ساڵی ١٩٢٥ گەڕاوەتەوە (ژیانەوە، ١٩٢٥، ٤ ؛ قانیع،٢٠٠٥، ٧١).

٥- کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کورد بە یەکەم ڕێکخراوی سیاسی ئاشکرای کورد لە قەڵەم دەدرێت، لە دوای کودەتای ئیتحادییەکان لە ١٩ی ئەیلولی ١٩٠٨ لە ئەستانبول دامەزراوە، دەستەی دامەزرێنەرانی بریتی بوونە لە ئەمین عالی بەدرخان، شەریف پاشا، شێخ عەبدولقادری شەمزینی، خەلیل خەیاڵی و شوکری محەمەد سەگبان، لە تەموزی ١٩٠٩ لەلایەن دەسەڵاتی ئیتحادییەکانەوە بڕیاری داخستنی کۆمەڵە و لقەکانی دراوە(مالمیسانژ ،٢٠٠٧، ٦٢ -٨١) .

٦- حوسێن نازم کوڕی عەبدولفەتاحی خەیاتباشی کوڕی ئەحمەدە، ساڵی ١٨٧٢ لە گەڕەکی گوێژە لە شاری سلێمانی لە دایک بووە، قوتابخانەی ڕوشدییەی سەرەتای لە سلێمانی تەواو کردووە، لە سەردەمی حوکمڕانی دەوڵەتی عوسمانی چەند پۆستێکی بینیوە، وەک: کاتبی دادگا، باجگر، بەڕێوەبەری شارەدێ و قائمقام، بەرپرسی (سێ) ژمارەی ڕۆژنامەی(امید استقلال) بووە، ساڵی ١٩٢٤ چۆتەوە تورکیا و تاوەکو ساڵی ١٩٣٠ ماوەتەوە، لە تشرینی یەکەمی ١٩٣٠ بووە بە سەرنووسەر و بەرپرسی چاپخانەی ڕۆژنامەی(ژیان)، شەوی ٥-٦ی مایسی ١٩٣٢ کۆچی دوایی کردووە(نەمر، ٢٠٠١، ٤٢) .

٧- عەبولمەجید کوڕی عومەر کوڕی ئەحمەد یەعقوبیە، بە ڕەچەڵەک سەر بە بنەماڵەیەکی تورکمانی کەرکوکە، لە ساڵی ١٨٨٢ هەر لەو شارە لە دایک بووە، ساڵی ١٩١٨ کراوە بە سەرۆکی شارەوانی لە کەرکوک، لە ساڵی ١٩٢٤ بووە بە موتەسەریفی کەرکوک، لە ساڵی ١٩٢٧یش کراوە بە موتەسەریفی هەولێر، لە ساڵانی نێوان ١٩٣٧ – ١٩٣٩ موتەسەریفی سلێمانی بووە(بانوراما، ٢٠٠٨) .

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: کتێب.

أ- کوردییەکان:

- ئاشنا، ئومێد (٢٠٠١)، پیرەمێرد و پێداچوونەوەیەکی نوێ بە ژیان و بەرهەمەکانیدا، دەزگای ئاراس، هەولێر.
- امین، نوشیروان مصطفی(٢٠٠٤) ، چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی ڕۆژنامەوانی کوردی(١٩٣٨- ١٩٥٨)، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، سلێمانی.
- پیرەمێرد، یادداشتەکانی(١٩٩٦) ، ئامادەکردنی: ئومێد ئاشنا، سلێمانی.
- حەفید، یادنامەی شێخ مەحموود(٢٠٠٦)، بنکەی ژین، سلێمانی.
- حسەین، هەڤاڵ ئەبوبەکر(٢٠٠٧)، چەشنە ئەدەب و ڕۆژنامەنوسیەکان و ڕەنگدانەوەیان لە ژیان و ژیندا ١٩٣٢- ١٩٥٩، چاپخانەی شیڤان، سلێمانی.
- سجادی، عەلادین(١٩٥٢)، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپخانەی معارف، بغداد.
- شەریف، هیوا حەمید(٢٠٢٠)، کوردە عەلەوییەکانی باکوری کوردستان ١٩٠٨- ١٩٣٨، ناوەندی ڕۆشنبیری ئاوێر، هەولێر.
- عەلی، جەعفەر(٢٠٠٤)، ناسیونالیزم و ناسیونالیزمی کوردی، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.
- قانیع، مەریوان وریا(٢٠٠٥)، ناسیۆنالیزم و سەفەر: کورد لە دیاسپۆرا، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.
- کەریم، مستەفا ساڵح(٢٠١٥)، باخێک لە وشە: گەشتێک بە ژیاننامەی پڕ شکۆی پیرەمێرد، چاپی دووەم، تاران.
- مالمیسانژ(٢٠٠٧)، جەمعیەنی تەعاون و تەرەقی کورد و ڕۆژنامەکەی، و: زریان ڕۆژهەلاتی، دەزگای چاپ و بلاوکراوەی کوردی، سلێمانی.
- هۆشیار، فایق و ئەوانی دیکە(٢٠٠٠)، دیوانی پیرەمێرد، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی خاک، سلێمانی.
- نەمر، سێ ڕۆژنامەی ڕۆژگاری شێخی(١٩٢٣- ١٩٢٤)(٢٠٠١)، ئامادەکردنی: ڕەفیق ساڵح، سلێمانی.

ب : عەرببیەکان.

- أحمد، عبدالكريم(١٩٧٠)، القومية و المذاهب السياسية، المطبعة الثقافية، القاهرة.
- أندرسن، بندكت(٢٠٠٩)، الجماعات المتخيلة: تأملات فی أصل القومية و انتشارها،

ت: ثائر ديب، المركز العربي للابحاث و دراسة، بيروت.
- شيفر، بويد(١٩٩٦)، القومية(عرض و تحليل)، ت: جعفر خصباك و عدنان الحميري، دار المكتبة الحياة، بغداد – نيويورك.
- طرابيشي، جورج(١٩٨٢)، الدولة القطرية و النظرية القومية،ط١،دار الطليعة، بيروت.
- ظاهر، د.أحمد جمال(١٩٨٨)، دراسات في الفلسفة السياسية،ط١، دار و المكتبة الكندي، أربد.
- هوبسباوم، أريك(١٩٩٩)، الامم و النزعة القومية منذ عام ١٨٧٠، ت: عدنان حسن،ط١، دار المدى، دمشق.

دووەم: ڕۆژنامەکان:

- ڕۆژنامەی(ژیانەوە)(١٩٢٥)، ژ(١٤)، سلێمانی.
- ڕۆژنامەی(ژیان)(١٩٣٥)، ژ(٤٣٣)، سلێمانی.
- ڕۆژنامەی(ژین)(١٩٣٩)، ژ(٥٦٠)، سلێمانی.
- ڕۆژنامەی(ژین)(١٩٤٢)، ژ(٦٧٩)، سلێمانی.
- ڕۆژنامەی(ژین)(١٩٤٣)، ژ(٧٢٣)، سلێمانی)
- ڕۆژنامەی(ژین)(١٩٤٩)، ژ(٩٥٣)، سلێمانی.
- ڕۆژنامەی(گەلاوێژ)(١٩٤٣)، ژ(٨)، بەغداد.
- ڕۆژنامەی ژیان(٢٠٠٢)،ژ(١ – ٨١)، یەکەم بەرگ، ئامادەکردنی: ڕەفیق ساڵح، دەزگای پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- سێ ڕۆژنامەی ڕۆژگاری شێخی نەمر ١٩٢٣- ١٩٢٤ (٢٠٠١)، ئامادەکردنی: ڕەفیق ساڵح، سلێمانی.

سێیەم: ئەنتەرنێت.

– . Wiki. Httpps://ar.wikipedia.org أرنست جلنر.
– Wiki. Httpps://ar.wikipedia.org بنديكت أندرسون.

خلاصة

القومية من أبرز الاتجاهات السياسية في التاريخ التي كان لها تأثير كبير في تقرير مصير الأمم، خاصة فى التاريخ الحديث و المعاصر. هذه الحركة، بالرغم ان وسيلة للحفاظ على هوية و وجود الأمم، كان عاملا مهما في إنشاء بعض الدول الحديثة أيضا. وبسبب حرمانهم من كيان سياسي، فلا يوجد أية أمة بقدر الكرد حاجة لبناء القومية، و ذلک من أجل ان يتعامل مع قضاياها السياسية تعاملا قوميا، لهذا السبب كان العمل على مبادئ القومية هو الاتجاه الصحيح لتحقيق هذا الهدف.

(پیرەمێرد) هو أحد أبرز الشخصيات الكردية التي بذلت جهودا كبيرة في النصف الأول من القرن العشرين لتحقيق هذه المبادئ، يعتبر هذا البحث محاولة لعرض دوره و أنشطته في هذا المجال و التعرف على خطواته والتحديات التي واجهها في هذا السياق، يعتمد البحث على أسلوب جمع المعلومات من المصادر و عرضها، ثم حاول من خلال المقارنة مستوى تأثير جهود و خطوات (پیرەمێرد) على أفراد المجتمع و التغيرات في طريقة تفكيرهم.

تتكون البحث من مقدمة و مبحثين و استنتاج، المبحث الأول بعنوان : مبادئ بناء القومية، مخصصة لمناقشة المبادئ التي تلعب دورا رئيسيا في هذه العملية. أما المبحث الثاني بعنوان: دور (پیرەمێرد) في بناء القومية الكردية، فقد خصصت لعرض كافة الأعمال و الأنشطة التي قام بها في مجالات الصحافة و إحياء الثقافة و توحيد اللغة الكردية.

الكلمات الدالة: القومية، الصحافة، اللغة، الثقافة، الامة

Abstract

Nationalism is one of the most prominent politicaltrends in history that had a great influence in determining the fate of nations, especially in modern and contemporary history,This movement although a means of preserving the identity and existence of nations, was also an important factor in the establishment of some new states Because they do not have a political entity,no nation as much as the Kurds needed to build nationalism in order to deal with its political issues in a national manner. For this reason, working on the principles of nationalism was the right direction to achievethis goal.(Permerd) is one of the most prominent Kurdish personalities who made great efforts in the first half of the twentieth century to achieve these principles, This research is an attempt to present his role and activities in this field and to identify his steps and the challenges he faced in this context,The research depends on the method of collecting information from the sources and presenting it, and then tries, through the use of comparative methods, to present the level of influence of the efforts of (Peramerd) on the members of society and the changes in their way of thinking.The research consists of an introduction, two topics and a conclusion. The first topic is entitled: Principles of Building Nationalism, dedicated to discussing the principles that play a major role in this process. As for the second topic, entitled: The role of (Permerd) in building Kurdish nationalism, it was devoted to presenting all the works and activities that he carried out in the fields of journalism, reviving culture, and unifying the Kurdish language.

Keyword; Nationalism, Journalism, Language, Culture, Nation

ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکاندا "بێژەری وەک نموونە"

توێژینەوەیەکی ڕووپێوییە بۆ ڕادیۆییەکانی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆی زاگرۆس)

د. شیلان یاسین خدر
مامۆستا لە بەشی ڕاگەیاندن/ کۆلێژی ئاداب/ زانکۆی سەلاحەددین
shelan.khidhir@su.edu.krd

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە هەوڵدانێکە بۆ دەستنیشانکردنی ڕۆڵ و کاریگەری و پێگەی ژنی کورد لە بواری ڕاگەیاندن دا، بە تایبەت لە ڕادیۆ کوردییەکاندا و پیشەی بێژەری بە نموونە وەرگیراوە. جا بۆیە، ئامانج و ئەوەی زیاتر هاندەر بووە بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە، بریتییە لە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە: ئایا ژنانی کورد لە دەزگا ڕادیۆییەکانی کوردستان ڕۆڵیان لە چ ئاستیکدایە؟ توێژینەوەکە لە دوو بەشی تیۆری و یەک بەشی پراکتیکی و لە کۆتاییشدا ئەنجام و پێشنیاز و ڕاسپاردە و سەرچاوەکان پێکهاتوون. لە ڕووی میتۆدەوە، ئەم توێژینەوەیە، توێژینەوەیەکی وەسفییە، جۆری ڕێبازی ڕووپێوییە، کۆمەڵگای ئەم توێژینەوەیەش پێکدێت لە (دەنگی کوردستان و ڕادیۆ زاگرۆس). **لە ئەنجامی ئەم توێژینەوەیە و گەڕانەوەی فۆڕمەکانی ڕاپرسی و وەڵامەکانیان گەیشتینە چەند ئەنجامێک، لەوانەش:**

١- بێژەرانی ژن، ڕەگەزێکی سەرەکی ڕادیۆن و بە نەبوونی ژنانی بێژەر ڕادیۆ وەکوو شەکەت و جەستەیەکی بێ ڕۆح وایە.

٢- بێژەرانی ژن لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن زۆرینەیان گەنجن و بە ئارەزووی خۆیان هاتوونەتە ئەم بوارە.

وشە سەرەکییەکان: ژن، ڕادیۆ کوردییەکان، بێژەری ڕادیۆیی.

پێشەکی:

دوای خەبات و تێکۆشانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد، ڕاپەرینی بەهاری ١٩٩١ بووە هەوێنی دەسکەوتی مەزن، کورد لە ماوەیەکی کەمدا بووە خاوەنی زۆرترین دەزگای ڕاگەیاندنی (بینراو، بیستراو، خوێنراو) بەڵام ڕادیۆ، هەمیشە بە پێویستییەکی سەرەکی بواری ڕاگەیاندن ئەژمار کراوە و تاکوو ئێستاش لە سەردەمی زیرەکی دەستکرد، ڕادیۆ گرنگی تایبەتی خۆی لە دەست نەداوە و هەر ماوە. جا دەزگای میدیایی بیستراو مەبەست (ڕادیۆ)یە بۆ بەردەوامی و کار کردنی ڕۆژانەی پێویستی بە ڕەگەزی ژن هەبووە، هەر ئەمەش وای کرد ژنگەلیک ڕووبکەنە ئەو بوارە و کاری تێدا بکەن. بەڵام نابێت لە بیرمان بچێت، کۆمەڵێک کۆسپ و تەگەرە لەسەر ڕێگای ژن هەبووە بۆ بەشداریکردن و کارکردن لەو دەزگایە، لەوانەش: لە هەموو کۆمەڵگە باوک سالارەکاندا جۆرێک لە تێڕوانین زاڵە بەسەر تاکەکانیدا، بە تایبەتیش بۆچوونی هەندێک لە پیاوان سەبارەت بە ژن، کە پێیان وایە ژن ناتوانێت ڕۆڵێکی سەرەکی و کاریگەر بگێڕێت، یان پێیان وایە ژن بوونەوەرێکی لاوازە. هەر بۆیەش دەبینین بێژەری بووەتە سەرەکیترین کاری ژنەکان. بەڵام ئەوەی توێژەر دەیەوێت لەم توێژینەوەیەدا بیخاتە ڕوو ئەوەیە: ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکان زەق بکاتەوە و بزانی تا چەند وەکو پێویست بایەخ بە بێژەری دراوە. ئامانج لەو توێژینەوەیەش کردنەوەی دەرگایەکی دیکەیە لە ڕاگەیاندنی کوردی و ئەوەندەی توانا هەبووە بەکار هێنراوە بۆ دەرخستنی ڕاستییەکان و هەڵدانەوەی پەردە شاراوەکان. پێکهاتەی ئەم توێژینەوەیە، لە سێ بەشی سەرەکی پێک هاتووە. بەشی یەکەم: چوارچێوەی توێژینەوە دەگرێتەخۆ، بەشی دووەم: لایەنی تیۆرییە و باسکردنی بوونی ژن لە ڕاگەیاندن و هۆکارەکانی بەشداریکردنی ژن لە بواری ڕاگەیاندن، کارکردنی لە ڕادیۆ کوردییەکان، دواتریش بێژەر، پێناسەی، تایبەتمەندی، مەرجەکانی سەرکەوتنی باس کراوە. بەشی سێیەمی توێژینەوەکە: لایەنی پراکتیکی دەگرێتەوەو ڕاپرسی کراوە لەسەر ژنانی بێژەر لە ڕادیۆکانی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆ زاگرۆس) و پاشان خستنەڕوو

و شیکردنەوەی زانیارییە تایبەتییەکانی نموونەی لێکۆڵینەوە و ئەنجامی ڕاپرسی و خشتە و هێڵکاری خراوەتە ڕوو.

بەشی یەکەم: چوارچێوەی توێژینەوە

١-١ کێشەی توێژینەوە: کێشەی توێژینەوەکە بریتییە لە وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە: ئایا ژنانی کورد لە دەزگا ڕادیۆییەکانی کوردستان ڕۆڵیان لە چ ئاستیکدایە؟ توێژەر لە ڕێگەی ئەنجامدانی توێژینەوەیەکی ئەکادیمی هەوڵی داوە ئەم بابەتە بخاتە ڕوو، بۆ ئەوەی بتوانرێت بە شێوەیەکی ئەکادیمیانە کێشەکە چارەسەر بکرێت.

١-٢ ئامانجی توێژینەوە: توێژەر لەم توێژینەوەیەی چەند ئامانجێکی هەیە لەوانەش:

١- ئاشکراکردنی ڕۆڵی ژنانی بێژەر لە ڕادیۆ کوردییەکان.

٢- نیشاندانی ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکان و خستنەڕووی چەند خاڵیکی گرنگ، بۆ زیادبوونی ژن لەو بوارە و پتر بایەخدان و بەهەند وەرگرتنی کارەکانیان.

١-٣ بایەخی توێژینەوە: ئەنجامدانی توێژینەوە لەسەر ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکان بۆ ئەو قۆناغەی ئێستای ڕاگەیاندنی کوردی زۆر گرنگە. ئەو توێژینەوەیە بایەخەکەی لەوە دایە، کە هەردوو شێوازی تیۆری و پراکتیکی گیراوەتە بەر، بۆ تیشک خستنە سەر توێژینەوەکە، گرنگییەکی دیکەی توێژینەوەکە لەوەدایە، کە دوو ڕادیۆی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆ زاگرۆس) کراوەتە بەشێک لە نموونەی توێژینەوەکە. بۆ خزمەتی ژن لەلایەک و لەلایەکی دیکەشەوە، خزمەتکردنی زانست و کۆمەڵگا و پێشخستنی ڕاگەیاندنی کوردی. لێرەدا پێویستە توێژینەوەی زیاتر بکرێت بۆ زیاتر دەرخستنی بوونی ژن لە بواری ڕاگەیاندن.

باسی دووەم: توێژینەوەکانی پێشوو: هەر توێژینەوەیەکی ڕاگەیاندنی پێشوو دەتوانرێت سوودی لێ وەربگرین، جێگای بایەخپێدانە، هەر توێژەرێک بگەڕێتەوە سەر نامەکانی ڕاگەیاندنی بێگانە و هەرێمایەتی و ناوخۆیی لەگەڵ

دیارکردنی بابەتەکانی دەتوانێت سوودی لێ وەربگرێت، بە مەرجێک بگونجێت لەگەڵ توێژینەوەکەی، دەست نیشانکردنی گرنگی بابەتەکە و کاریگەری لەسەر ئامانجەکانی توێژینەوەکەی و بەدیهێنانی.

٢-١ توێژینەوەی یەکەم: توێژینەوەی، (هەرمن شێرکۆ نصرالله)، (٢٠١٥)، (فشارە پیشەییەکانی سەر ڕاگەیاندنکاری ئافرەت لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان. توێژینەوەیەکی ڕووپێوییە، پەیوەست بە ڕاگەیاندنکاری ئافرەت لە کەناڵە ئاسمانییەکان)، ئامانجی توێژینەوەکە بریتییە لە دۆزینەوەی فشارە پیشەییەکانی بەردەم ڕاگەیاندنکاری ئافرەت لە کەناڵەکان، ئەو بەربەستانەی ڕووبەڕووی دەبێتەوە بە هۆی ئافرەتبوونیەوە. توێژەر (١٢) کەناڵی ئاسمانی، (١٤٦) ڕاگەیاندنکاری ئافرەتی وەرگرتووە. بە چەند ئەنجامێکی گرنگ گەیشتووە، لەوانەش: فشارە پیشەییەکان گۆڕانکارییان بەسەردا دێت، بەگوێرەی ئاستی ڕۆشنبیری و داهات و تەمەن و باری کۆمەڵایەتی، سیاسەتی ئەو دەزگایەی کاری لێ دەکات.

٢-٢ توێژینەوەی دووەم: توێژینەوەی، (چیمەن محمد ڕەشید شەریف)، (٢٠٠٩)، (گرفتە پیشەییەکانی ژنانی ڕۆژنامەوان لە هەرێمی کوردستان)، لەم توێژینەوەیەدا توێژەر دەستنیشانی ئەو گرفت و ڕێگرییە خێزانی و کۆمەڵایەتییانەی کردووە، کە کاریگەرییان لەسەر کاری ڕۆژنامەوانی ژنان هەیە. توێژەر میتۆدی وەسفی بەکار هێناوە بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکەی، هەروەها فۆڕمی ڕاپرسی و چاوپێکەوتنی بەکارهێناوە، کۆمەڵگای ئەم توێژینەوەیە: بریتییە لە هەموو ئەو ڕۆژنامەوانانەی، کە ڕەگەزیان مێینەیە و دانیشتووی هەرێمی کوردستانن، لە هەر سێ پارێزگاکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆک نیشتەجێن، لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن کار دەکەن، هەروەها نموونەی توێژینەوەکە بریتییە لە (٣٩٠) ژنە ڕۆژنامەوان لە سەرجەم پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان و شارۆچکەکانی دەوروبەریان بە ڕێگای هەڕەمەکی سادە. لە گرنگترین ئەو ئەنجامانەی، کە توێژەر پێیان گەیشتووە بریتین لە: ژنانی ڕاگەیاندنکار پێیانوایە کولتووری کۆمەڵگا کاریگەری هەیە،

دابونەریتیش ڕێگرە و هۆکارێکە بۆ ئەوەی کەسوکار و بنەماڵە ڕێگری بکەن بە هۆی ئەو دابونەریتەی، کە کۆمەڵگا پەیرەوی دەکات.

٢-٣ تـوێژینەوەی سـێیەم: تـوێژینەوەی، (بەنـاز حەمەرەشـید، تەلار ئەحمەد مستەفا)، (٢٠١٦)، (پێگەی ژن لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکاندا)، ئەم تـوێژینەوەیە لەسـەر گرنگـی پرسـی جێنـدەر لە بەرنـامە گفتوگـۆ ئامێزەکـانی ئاسـتی سـێ کەنـاڵی ئاسـمانی کـوردی ئەنجامـدراوە، (ڕووداو، سـپێدە، کوردسات نیوز). توێژەران بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکە، میتۆدی ڕووپێوییان بەکار هێناوە لە ڕێگای لێکۆڵینەوە لە بارودۆخی کەناڵ بە جۆرێک سـەرەتا ڕووپێـوی چەنـدێتییان لە ڕووی ڕێـژەییەوە کـردووە، دواتـر لێکۆڵینەوەیـان لەسەر دۆخـی کەناڵە تەلەفزیۆنییەکانی هەرێمـی کوردسـتان لە ڕووی ئاسـتی بەڕێـوەبردنی ژنـانی ڕاگەیانـدنکار کـردووە. تـوێژینەوەکە تـوێژینەوەیەکی وەسفییە، هەوڵی داوە وەسفی ئاستەکان و ئاستەنگەکانی پێگەی بەڕێوەبردنی ژنـانی ڕاگەیانـدنکار بکـات لە دەسـتەی کەناڵەکـانی ڕاگەیانـدن. تـوێژەران لە کۆتاییـدا گەیشـتوونەتە ئەو ئەنجامـانە: کەمـی بەشـداری ڕەگەزی مێیـنە لە هەرسێ بەرنامەکانی (دەسـەڵاتی چـوارەم، لەگەڵ ڕەنج، مژار) بە بەراورد بە بەشـداریی ڕەگەزی نێـر و بانگهێشـتکردنیان وەک بەرپرسـی بەش و لێپرسـراوێتی دامودەزگاکـان بە تـایبەت لە بەرنـامەی دەسـەڵاتی چـوارەم، کە هەلێکی زۆر کەم دراوە بە ژنان.

باسی سێیەم: چـەمک و مەبەسـتی تـوێژەر لـەو چەمکانـەی کـە لـەم توێژینەوەیە بەکاری هێناوە:

لـەم باسـەدا تـوێژەر هـەوڵی دا بـەپێی ناونیشـان و ئامانجـەکانی توێژینەوەکە، چەنـد چـەمکێکی زانسـتی و زاراوەی تیـۆری و کـارڕایی بخاتـە ڕوو بـۆ پێناسـەکردنی چەمکـەکان بـەپێی پێویسـتییەکانی توێژینەوەکـە و پێویستی مەنهەجی لەوانەش: (ژن، ڕادیۆ کوردییەکان، بیژەری ڕادیۆیی).

٣-١ چەمکـی ژن: بەکارهێنـانی زاراوەی ژن لە جیـاتی هەردوو زاراوەی (ئـافرەت یـان مـێ) لەوەوە هـاتووە، کە (زاراوەی (ژن) گشـتگیرە و لە وشـەی ژیـنەوە هـاتووە و هەڵقـوڵاوی زمـانی کـوردییە، بەڵام زاراوەی ئـافرەت

دەگەڕێتەوە بۆ زمانە بیانییەکان و هەندێک پێیان وایە لە وشەی (عەورەت)ی عەرەبییەوە هاتووە، هەندێکی دیکە دەیبەنەوە سەر وشەی (ئەفرۆدێت)ی یۆنانی). (عەبدول،٢٠٠٧، ١١) زاراوەی مێ زیاتر بۆ جیاکردنەوەی ڕەگەزی (جێندەری) بەکار دەهێنرێت و جیاوازییە ڕەگەزییەکان زەق دەکاتەوە. بۆیە هەوڵمان داوە توێژینەوەکەمان لەو ئاستە بە دوور بگرین.

٣-٢ ڕادیۆ کوردییەکان: مەبەست لە ڕادیۆ کوردییەکان ئەو ڕادیۆیانە دەگرێتەوە، کە لە کوردستان و بە زمانی کوردی پەخشی بەرنامەکانیان دەکەن، توێژەر مەبەستی ئەو ڕادیۆیانەیە، کە لە ناوخۆی کوردستان پەخش و بڵاو دەبنەوە. لەم توێژینەوەیە (دەنگی کوردستان، ڕادیۆ زاگرۆس) بە نموونە وەرگیراوە.

٣-٣ بێژەری ڕادیۆیی: ئەو کەسەیە، کە هەواڵ لە ڕادیۆ دەخوێنێتەوە و پێشکەش دەکات. هەر کەسێک، کە ئەو کارە ئەنجام بدات دەتوانیین پێی بڵێین بێژەر، بەڵام ئەو دەستەواژەیە زیاتر ئەو کەسانە دەگرێتەوە، کە هەواڵ پێشکەش دەکەن. چونکە ئەوەی بەرنامە پێشکەش دەکات پێی دەگوترێت پێشکەشکاری بەرنامە.

پێناسەی ڕێکاری بێژەری ژن: مەبەست ئەو ژنانەیە، کە لە ڕادیۆکانی (دەنگی کوردستان و ڕادیۆ زاگرۆس) کاری بێژەری دەکەن.

پێناسەی ڕێکاری دەنگی کوردستان: لە (٢٨-ئەیلولی ١٩٦٣) لە کاتی شۆڕشی ئەیلوول دامەزراوە. وەکوو دەنگی شۆرش لە شاخ پەخشی خۆی کردووە.

پێناسەی ریکاری ڕادیۆ زاگرۆس: ئەو ڕادیۆیە لە (٢١ی ئادار هاوکات لەگەڵ جەژنی نەورۆزی کوردان لەساڵی ٢٠٠٦)، دەستی بە پەخشی ئاسایی خۆی کردووە، سەر بە دەزگای ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی (پ.د.ک.).

بەشی دووەم: لایەنی تیۆریی توێژینەوە:

باسی یەکەم: ژن و کارکردن لە ڕاگەیاندن:

٢-١ -١ گرنگی ژن لە ڕاگەیاندنی کوردیدا: ئەمڕۆ ئامرازەکانی ڕاگەیاندن باڵا دەستییەکی تەواویان بەسەر هۆشیاری کۆمەڵایەتی و جۆری

بیرکردنەوە و دابونەریتی کۆمەڵگا جۆراوجۆرەکان هەیە، ئەو هۆیانە ڕۆژانە گەشەسەندنی پیشەیی و تەکنیکی، بە خۆیانەوە دەبینن و کاریگەرییان زیاتر دەبێت بۆ نزیک خستنەوەی کولتووری گەلان و هێنانەکایەی کولتوورێکی گشتی و سەرانسەری، کە ئەوەش خۆی لە خۆیدا کاریگەرییەکی گەورەی دەبێت لەسەر ڕەوشی ژن و بارودۆخی لەنێو کۆمەڵگەدا. ڕای گشتی خەڵک بە شێوەی زەق لەژێر کاریگەریی ئامرازەکانی ڕاگەیاندندایە، بۆیە ڕاگەیاندن لەم پرسەدا بەرپرسیارێتییەکی گەورەی دەکەوێتە ئەستۆ، ئامرازەکانی ڕاگەیاندن بڕیار لەسەر وێنای ژن دەدات. چونکە ئامرازەکانی ڕاگەیاندن توانای زۆریان بە دەستەوەیە، کە دەتوانن لەسایەی ئەو توانایانەوە ئەگەر بە چاکترین شێوە بەکاری بێنن، بارودۆخی ژن بگۆڕن. هەروەک دەزانرێت، (ڕاگەیاندن ڕۆڵی هەیە لەگەڵ ئەوەشدا بەرپرسیارێتیشی هەیە، ڕاگەیاندن ڕۆڵی هەیە، لە گۆڕینی بارودۆخی ژن، یان مەودای نێوان ئەوەی چاومان دەیبینێت و ئەوەی هەستی پێ دەکەین، کە هێشتان مەودایەکی زۆرە).(رمزی،٢٠٠١، ١٦٧). لەهەمان کاتدا ئامرازەکانی ڕاگەیاندن باوەڕیان وایە، کە ئەوان هۆکاری سەرەکی نیین لە پرسی ئەو پاشکۆیەتییەی، کە ژن گیرۆدەی بووە، (ڕاگەیاندنیش بە تەنها ناتوانێت بارودۆخی ژن لەو بوارەدا ڕاست بکاتەوە، چونکە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵێک گرفت، کە لە بونیاتی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری کۆمەڵگەدا ڕیشەیان داکوتاوە. بارودۆخەکان لەو هەڵوێستانەوە سەریان هەڵداوە، کە فاکتەری شارستانی (العوامل الحضارية) دیارییان کردووە، کەواتە هیچ چارەسەرێک بۆ ئەو بارودۆخانە لە ئارادا نییە، ئەگەر گۆڕانکاریی ڕیشەیی ئەنجام نەدرێت) (خلود، ٢٠١٢).

٢-١-٢ هۆکارەکانی بەشداریکردنی ژن لە بواری ڕاگەیاندندا: لە دوای ڕاپەڕین چەند هۆکارێک هاندەربوون بۆ بەشداریکردنی ژن لە بواری ڕاگەیاندندا، لەوانەش:

١) بەر لە ڕاپەڕین هۆکاری سیاسی ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو، لە بەشدارینەکردنی ژن لە ڕاگەیاندندا، بە تایبەتی ئەو ژنانەی، کە توانایان

هەبوو لەنێو دەزگاکانی ڕاگەیاندندا کاریان نەدەکرد، چونکە لە لایەن ڕژێمی دەسەڵاتدارەوە، سانسۆرێکی زۆریان دەخرایە سەر. جا بۆیە بەر لە ڕاپەرین ئەستەم بوو ژن بێتە ناو بواری ڕاگەیاندنەوە، چونکە کۆسپ و تەگەرەی زۆری دەهاتە بەردەم.

٢) زۆریی کەناڵ و ئامرازەکانی ڕاگەیاندن. لەبەر ئەوەی بەر لە ڕاپەرین ژمارەی کەناڵ و ئامرازەکانی ڕاگەیاندن کەم بوو، دوای ڕاپەڕینیش ژمارەیان پەرەی سەند. هەریەک لەو کەناڵ و دەزگایانەش پێویستیان بە کارمەندی ژن هەبوو, بۆیە دەرفەتی کارکردن بۆ ژنان لە کەناڵ و ئامرازەکانی ڕاگەیاندن ڕەخسا.

٣) زۆربوونی ڕێژەی خوێندەواری لە هەرێمی کوردستان لەدوای ڕاپەرین هۆیەکی دیکەیە بۆ هاندانی ژن بۆ کارکردن لە بواری ڕاگەیاندن و کردنەوەی بەش لە پەیمانگا و زانکۆکان لە شارەکانی هەرێمی کوردستان، دەرگایەکی دیکەی بۆ ژنان کردەوە، کە ڕوو بکەنە ئەو بوارە، سەرەڕای هەموو ئەوانەش بارودۆخی کۆمەڵایەتیی ئەمڕۆ زۆر لەبارە و پتر بوار بۆ ژن ڕەخساوە، کە بێنە ناو بواری ڕاگەیاندنەوە.

٢-١-٣ ژن لە ڕادیۆ کوردییەکاندا: ئەگەر بەراورد لە نێوان ڕادیۆ و بواری ڕۆژنامەوانیدا بکەین، ئەوا دەبینین ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ، هەر لە سەرەتاوە ڕۆڵێکی دیار بووە، (بە تایبەتی لە بواری هونەری گۆرانی و مۆسیقادا، دەتوانیین ئاماژە بە دەنگە ناسراوەکانی وەکو ئایشەشان و نەسرین شێروان و مریەم خان...هتد بکەین) (کاکەسوور، ٢٠٠٤، ٨٧)، ئەوە وێڕای پەیدابوونی ژنی کورد لە بوارەکانی بێژەری و پێشکەشکردنی بەرنامەدا. لە ڕاستیدا گیروگرفتێکی گەورەی سەر ڕێگەی ژنی کورد لە کارکردنی بواری ڕادیۆییدا دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی دەرفەت، بۆ نموونە ڕادیۆی دەنگی کوردستانی عیراق ڕادیۆی شۆرش بوو، لەناو چیا و ئەشکەوت بووە، کە ئەوەش دەرفەتی نەگونجاندووە بۆ ژنی کورد. وێڕای کەمی کاتی بەرنامەکانی. جگە لەوەی ئەو ڕادیۆیە بۆ هاندانی خەڵک و ڕووبەڕووبوونەوەی ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق پێویستی

بەدەنگی گڕی پیاوان هەبوو. (دوای ڕاپەڕین دەکرێ بڵێین هیچ دەزگایەکی ڕاگەیاندن نەماوە ژن کاری تێدا نەکات. ئەگەرچی زۆربەی ئەو کەسانەی کە لەو دەزگا ڕاگەیاندنانە کار دەکەن کەسانی پسپۆر نین هەروەک چۆن ئەو کێشەیە سەبارەت بە کارمەندە پیاوەکانیش هەمان شتە. لەوەش زیاتر دەتوانیین بڵێین بەشێک لەو ژنانە پەیوەندییان بە بەرهەمهێنانی فیکرییەوە نییە). (ڕواندزی، ٢٠٠٨، ١٢٦). بەگوێرەی ئەنجامی ڕاپرسییەکان دەردەکەوێت، کە ئەوانە زیاتر هەلومەرجێک بۆ ئەو شوێنانەی بردوون، کە کەمتر پەیوەندی بە کارامەیی و لێهاتوویی ژنان لە ڕاگەیاندنەوە هەیە. بگرە هەلومەرجی ئابووری ڕۆلی سەرەکی لەو هەڵبژاردنەدا هەیە. بەشێکی کەمیان نەبێت، کە سەرەڕای هەموو ئەو سانسۆرو پاڵەپەستۆ کۆمەڵایەتیانەش توانیویانە سنووری هەندێک لە قەدەغەکان ببڕن و لە گۆشەیەکی بچوکەوە، ئەگەر تاڕادەیەکی کەمیش بێ لە کۆڕ و کۆمەڵە ڕۆشنبیرییەکاندا توانای خۆیان بە ڕەگەزی نێر و تەواوی کۆمەڵگە بناسێنن. بە گشتی ئەو ژنانەی کە لەو بوارەدا کار دەکەن، کەمیان هەیە باوەری بە داهاتووی کارەکانیان هەبێت. دەکرێ بڵێین ئەو ژنانەی کە لە ڕاگەیاندندا کار دەکەن چەند جۆرێکن. هەندێکییان پیشەی ڕاگەیاندنیان کردۆتە هۆیەک بۆ جێبەجێکردنی پێویستییەکانی ژیان و گوزەران. (ئەمە لە پیاوانیش بەدی دەکرێت)، کە دەگەن بە هەندێک پلەوپایە واز لە کاری ڕاگەیاندن دەهێنن. بەڵام هەندێک لەو ژنانە بواری ڕاگەیاندنیان کردووەتە ئامرازێک بۆ هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگە و بەرگریکردن لە خواست و مافەکانی خۆیان. ئەوەش هیوایەکی گرنگ بووە بۆیان و هاندەریان بووە تا خۆیان بخزێننە ناو ئەو بوارەوە.

باسی دووەم: ژن و بێژەری

٢-٢-١ پێناسەکانی بێژەر: ("بێژەر" ئەو کەسەیە، کە ئەرکی پێشکەشکردنی هەواڵ دەگرێتە ئەستۆی خۆی، بێژەر" زیاتر لە ڕۆڵێک دەبینێت و پێی دەگوترێت قسەکەری ئەو شوێنەی، کە کاری تێدا دەکات). (الفهمي،٢٠٠٢، ١١٨-١١٩). بێژەر زیاتر بۆ مەبەستێکی دیارکراو بەکاردێت، ئەویش پێشکەشکاری هەواڵەکانە، لەگەڵ ئەو کەسە یەک دەگرێتەوە، کە

هەواڵ پێشکەش دەکات، لەبەر ئەوەی ئەرکی ئەو بێژەرە تەنها خوێندنەوەی هەواڵەکانە.

٢-٢-٢ بوونی ژن لە ڕادیۆ وەکو بێژەر: ژن کاتێک لە بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکاندا لە حاڵێکی باش و لە بواری سیاسیدا شوێن پلە و بەشدارییەکی ئەوتۆیان نەبێت، وەکوو بەشداریی پیاوان بێگومان لە بواری ڕاگەیاندن و بێژەرییش ناتوانن بەشدارییەکی کارا لە بوارەکەدا بکەن، ئەوەش هەم سەبارەت بە کۆمەڵگای کوردی و هەم کۆمەڵگاکانی دیکەش هەر ڕاستە. ئەگەر سەیری ڕادیۆ کوردییەکان بکەین و ئاوڕێک لە بێژەرانی ڕادیۆ کوردییەکان بدەینەوە. (یەکەمین ڕادیۆی کوردی لە (١٩ -١١-١٩٣٩) دەستی بە پەخشی خۆی کردووە). (سەپان و میخایلۆڤ، ٢٠٢٠ ، ٣٧)، ئەوەش بە چەندان ساڵ دوای ئەوە دێت، کە (یەکەمین ڕادیۆی عەرەبی لە شاری قاهیرەی میسر دامەزرا و لە عیراقیش یەکەمین پەخشی ڕادیۆیی بە زمانی عەرەبی لە (١- ٧- ١٩٣٦) بڵاوبۆتەوە، پەخشەکەی لە چەند شارێکدا سنوردار بووە و تەنها سێ کەس کاری تێدا کردووە، کاتێک دامەزراوە تەنها پێنج هەزار ئامێری ڕادیۆ لە هەموو عیراق هەبووە). (الدليمي،٢٠٠٠، ١٢). (لە ڕادیۆی کوردیی بەغدا لە ساڵانی (١٩٣٩- ١٩٧٠)، تەنها ناوی یەک کارمەندی ئافرەت بە ناوی (نیهایەت جەمال) دەبینرێت لەو ساڵەشەوە تاکوو ساڵی (١٩٧٦) لە نێوان کارمەندی ڕەسمی و گرێبەستدا حەوت ئافرەت هەبوون لە ساڵانی (١٩٧٦- ١٩٨٥) لە نێوان کارمەندانی ڕادیۆکەدا ناوی پێنج ژن دەبینرێت). (ردێنی، ٢٠٠٥، ١٣-١٦). (بەشی کوردی ڕادیۆی یەریڤانییش لە ئەرمەنستان، کە ساڵی (١٩٥٥) کراوەتەوە، لە نێوان کارمەندانیاندا لە نێوان ساڵانی (١٩٥٥- ١٩٩١) ناوی تەنها چوار ژنی کورد دەبینرێت. بەشی کوردی ڕادیۆی قاهیرەش، کە ساڵی (١٩٥٧) دامەزراوە و دوای یازدە ساڵ لە کارکردن وەستاوە ناوی هیچ ژنێک بە دی ناکرێت، هەروەها لە ڕادیۆی کوردی تاران، کە لە ساڵی (١٩٥٨) دامەزراوە ساڵانی (١٩٦٢- ١٩٧٩) وەستاوە، پاشان دەستی بە پەخش کردووەتەوە تا ساڵی (١٩٨٠) تەنها ناوی یەک کارمەندی ژن لە نێو کارمەندەکان دەبینرێت، هەموو ئەو ژنانەش وەکوو

بێژەر کاریان کردووە بە دەگمەن یەک ژن دەبینرێت بەرپرسیارێتییەکی بچووکی پێ درابێت). (ردێنی، ٢٠٠٥، ١٣-١٦). لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە تاوەکوو ئێستاش بەشداری ژن زۆر کەمە لە بواری ڕاگەیاندن و بێژەری ژن بەراورد بە ڕەگەزی بەرامبەر ڕێژە و ژمارەیان کەمترە و دەکرێت زیاتر ژن هانبدرێت بۆ بەشداریکردنی لە بواری ڕاگەیاندن و بەتایبەت بێژەر کە دەنگ و سەدای ئەو ڕادیۆیەیە کە کاری تێدا دەکات.

٢- ٢-٣ تایبەتمەندییەکانی بێژەر: لەبەر ئەوەی هەر کەسێک تایبەتمەندێتیی تایبەتی دەنگی خۆی هەیە، بۆیە ئەوانەی لە ڕووی دەنگەوە لە یەکتری دەچن زۆر کەمن. کاتێک بێژەرێکی ڕادیۆیی بابەتێک دەخوێنێتەوە هەر کە دەنگی دەبیستین، ئەوا دەزانین ئەو دەنگە موڵکی کام بێژەر و لە کام ڕادیۆیە. ئەو ناسینەوەیەش لە ڕووی ئەندامەکانی دەنگی کە پێک هاتووە لە: (ناسکی، نەرمی دەنگەکە، دەنگی گڕ، دەنگی ئاست مامناوەند). هەندێ جار لە کاتی قسەکردنی مرۆڤ هەندێک وشەی زیادە لە قورگەوە دێتە دەرەوە، بەتایبەت لەو کاتەی، کە مێشک بە دوای دۆزینەوەی ووشە یان دێڕێکی گونجاو دادەگەڕێت، بۆیە دەبێت بێژەرەکان هەمیشە لە هەوڵی ئەوە دابن، کە خۆیان بە دوور بگرن لەو دەستەواژانە و بێ (منگەمنگ) بێنە ئاخاوتن. (هەر بێژەرێک دەبێت بتوانێت تۆنی دەنگی خۆی پەروەردە بکات، لەبەر ئەوە پەروەردەی دەنگی بە ئەرکێکی هەرە سەرەکی بێژەری هەواڵ دادەنرێت. دەنگەکان هاوبەشن لە نێوان کەسەکان بەگوێرەی پەیژەکانی مۆسیقا و ڕۆڵی گرنگ دەبینن بۆ دەستنیشانکردنی جۆری بێژەرەکە و جۆری بەرنامەکە). (شەیدا، ٢٠٠٢، ٢٧). دەربارەی بێژەری کچ دوو جۆرە دەنگ هەیە، دەنگی ئاڵتۆ (ALTO) و دەنگی سۆپرانۆ (SOPRONO)، (مەنسور، ٢٠١٠، ٥٨)، ئەوانیش پابەندن بە تۆنەکانی ئەو کەسەی کە دەریدەکات، دەنگی (سۆپرانۆ) زۆر جار باشترە لەوەی، کە دەنگی ئاڵتۆ بەکار بێنی بۆ بێژەرە کچەکان، کە هەر ئەوەشیان بە باشتر دەزانێت بۆ خوێندنەوەی هەواڵ. لەبەر ئەوەی جۆرە ناسکییەک بە ژنەکە دەدات. هەمیشە دەبێت ئاگاداری ئەوەبن، کە ناکرێت دوو دەنگی جیاواز لە دوو تۆنی جیاوازدا پێکەوەیان دابنێین. لەبەر ئەوەی

جیاوازیی زۆر لە دەنگەکان دەبێ ئەو کاتەش تەبەقەکان دەگۆڕێن. بێژەر دەبێت ئەوەندە شارەزاییەی هەبێت، کە کۆنترۆڵی تێکستەکەی بکات و بزانێت لە کوێ چۆن و کەی تۆنی دەنگی دەگۆڕێت. پرۆڤەکردن یەکێکە لە بنەما گرنگەکانی چالاکیی بێژەرێکی چاک و سەرکەوتوو. جا بێژەر بە شێوەیەکی گشتی و بێژەری هەواڵ بەتایبەت دەبێت لە تەندروستیی ئەندامە دەنگییەکانی خۆی دڵنیابێت، کە بریتیین لە (سی، گەروو، قورگ، لووت، زمان، چەناگە، ددانەکان، پووک، لێوەکان) لێیان دڵنیابن (شوکری،٢٠١٠). ئەوەش لە ڕێگای پرۆڤەکردن و تۆمارکردنی دەنگی خۆی دەتوانێت دڵنیا بێت لێیان هەر بۆیەش لە کاتی وەرگرتنی بێژەر بەر لە هەموو شتێک تاقیکردنەوەی دەنگی پێدەکرێت، چونکە ڕەنگە لە کاتی قسەکردن ئەو کەموکووڕییانە بە دەرنەکەوێت، بەڵام ئەم کەموکوورییە دەنگییانە لە کاتی هەواڵ خوێندنەوە بە دیار دەکەون. جگە لەوەی، کە بێژەر دەبێت کۆنترۆڵی دەربڕین بکات، لە هەمان کاتیشدا دەتوانێت لە کاتی خوێندنەوە کۆنترۆڵی دەمی خۆی بکات و زاڵ بێت. خوێندنەوەی پێشتر و بە دەنگی بەرز خوێندنەوە و شارەزابوون باشترین ڕێگایە بۆ ئەو مەبەستە.

٢-٢-٤ کێشەکانی بێژەر: بەپێی ئەو گۆڕانکارییانەی، کە ئەمڕۆ میدیای جیهانی بەخۆیەوە بینیوە وای کردووە جەماوەریش هەست بەو گۆڕانکارییانە بکات و یەکێک لە کێشەکانی بێژەر بە تایبەتی لە وڵاتانی تازە پێگەیشتوو، (وڵاتانی جیهانی سێیەم) ئەوەی کە زۆربەی بێژەرەکان دەرچووی هیچ بەش و زانکۆیەک یان پەیمانگایەک نیین، لە بواری ڕاگەیاندن زۆربەشیان تەنانەت خولێکی فێربوونیشیان لە بواری ڕاگەیاندن و بێژەری نەبینیوە. (بۆ چارەسەر کردنی ئەو کێشەیەش پرۆڤەکردن چاکترین ڕێگەیە). (سالح و تەناهی، ٢٠٠٥، ٥٥). (یەکێکی دیکە لە کێشەکانی بێژەر ئەوەیە، کە تووشی دڵەخورپێ و زۆر جاریش تووشی حاڵەتێکی دەروونی دێت، کە دەبێتە ڕێگر لە بەردەم جێبەجێکردنی ئیشوکارەکانی، ڕەنگە نەتوانێت درێژە بە کارەکەی بدات). (عبدالکریم، ٢٠٠٧، ١٠٢). ئەوەش زیاتر لەلای ئەو بێژەرانە هەیە، کە تازە بوونەتە بێژەر، یاخود تازە هاتوونەتە ناو بواری ڕاگەیاندن.

٢-٢-٥ مەرجەکــــانی بێــــژەری ســــەرکەوتوو: پێویســــتە بێــــژەری سەرکەوتوو چەند مەرج و تایبەتمەندییەکی تێدا بێت، دەتوانین ئەوە بڵێین، کە هەر بێژەرێک توانا و ئەزموونێکی تایبەتی خۆی هەیە. کە ڕەنگە زیرەکایەتیی هەر بێژەرێک بەپێی ئاستی خۆی دیاری بکرێت، مەرجەکانیش هەر یەکە لە (جەبــاری و ســارمەمی) لە دوو ســەرچاوەی جیــا ئاماژەیــان بەم خــاڵانە کردووە، کە بریتین لەمانەی خوارەوە. (جەباری، ٢٠٠٩، سارمەمی، ٢٠٠٤).

١- بـڕوای بە خـۆی هەبێـت و خـاوەنی بەهـرە و توانـا و لێهـاتوویی سروشتی بێت.

٢- زمانێکی ڕەوان و پاراوی هەبێت و مـافی تەواو بە دەربڕینی وشـە و دەستەواژەکان بدات.

٣- کەسێکی ڕۆشەنبیر و خوێنەرێکی بەردەوام بێت.

٤- لە ڕووی دەروونییەوە هەست بە حەز و ئارەزووەکانی بیسەر بکات.

٥- دەنگێکی خۆش و بەهێز و هەناسەییێکی درێژی هەبێت.

٦- هەمـوو بەرنـامە و بابەتێک وەرنەگرێت تەنهـا ئەوە نەبێت، کە لەگەڵ ریتم و تۆنی دەنگ و خواست و تواناکانی دەگونجێت.

٧- بە مەشـق و ڕاهێنـانی بەردەوام گەشـە بە ریـتم و تۆنەکـانی دەنـگ بدات.

٨- پەلە نەکــات لە خوێنــدنەوەی هەواڵ و بابەتەکــان و دان بە بــڕگە و وشەکان دابنێ.

٩- بێـژەر نـابێ تەنیـا خـوێنەر بـێ، بەڵـکوو دەبێـت لە ئامـادە کـردن و دارشتنی بابەتەکان بەشداری بکات.

١٠- کەسایەتییەکی بەهێزی هەبێت چ لە ڕادیۆ و چ لە شوێنە گشتییەکان.

بەشی سێیەم: لایەنی پراکتیکی توێژینەوە

باسی یەکەم: میتۆدنامەی توێژینەوە

یەکەم: جـۆر و ڕێبــازی تـوێژینەوە: تـوێژینەوەیەکی وەسـفییە، جۆری

ڕێبازی ڕووپێوییە، بۆ دیارکردنی ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکان و بێژەری وەک نموونە لە ڕادیۆکانی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆی زاگرۆس). چونکە یەکێکە لە باوترین ڕێگەکانی ئەنجامدانی توێژینەوە، کە ئەویش بەشێکە لە توێژینەوەی وەسفی و ئامانجی وێناکردن و شیکارکردن و هەڵسەنگاندنی تایبەتمەندی کۆمەڵێکی دیارکراوە، یان هەڵوێستێکی دیاریکراوە لە ڕێگەی فۆرمی ڕاپرسی و کۆکردنەوەی داتا و زانیاری.

دووەم: کۆمەڵگای توێژینەوە: لە هەر توێژینەوەیەک توێژەر دەبێت دەستنیشانی کۆمەڵگای توێژینەوەکەی بکات، تاکوو چوارچێوەی کاری توێژینەوەکەی دیار بێت، کۆمەڵگای ئەم توێژینەوەیەش پێک دێت لە (دەنگی کوردستان و ڕادیۆ زاگرۆس).

سێیەم: سامپڵی توێژینەوە: ئامانجی هەموو توێژەرێک گەیشتنە بە ڕاستییەکان لەو کۆمەڵگایەی، کە توێژینەوەی لەسەر دەکات، ئەمەش لە ڕێگەی دەستنیشانکردنی گروپێک، کە نوێنەرایەتیی ئەو ڕاستییانەی کۆمەڵگاکە بکات، ئەمە ناو دەبرێت بە (سامپڵی) نموونەی توێژینەوە. لەو لێکۆڵینەوەیەدا پێک دێت لە ژنانی بێژەر، کە ژمارەیان (٢٠) ژنە لە هەردوو ڕادیۆکانی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆ زاگرۆس)، کە (٩) ژن لە ڕادیۆی دەنگی کوردستان کار دەکەن و (١١) ژنیش لە ڕادیۆی زاگرۆس کار دەکەن، فۆرمی ڕاپرسییان پێشکەش کراوە و ئەوانیش وەڵامی برگە و بەشەکانیان داوەتەوە. سەبارەت بە ئەرکیان و گرنگییان لەنێو دەزگاکاندا و ئەو گیروگرفتانەی دێنە پێشیان و تێڕوانینیان بۆ کارەکە، کە بێژەرایەتییە.

چوارەم: بوارەکانی توێژینەوە: بۆ هەر توێژینەوەیەکی زانستی، بوارەکانی توێژینەوە لەمانەدا کورت دەبێتەوە، کە پێویستییەکی گرنگی لێکۆڵینەوەیە، ئەوانیش:

أ – بواری شوێن: شاری هەولێرە.

ب – بواری مرۆیی: (بێژەرە ژنەکانی دەنگی کوردستان" ڕادیۆ زاگرۆس)ە.

ج - بواری کات: کاتی ئەنجامدانی توێژینەوەکەیە لە (١-٣-٢٠٢٣ تاکوو ١-٦-٢٠٢٣).

پێنجەم: ئامرازەکانی توێژینەوە: ئەم توێژینەوەیە چەند ئامرازێکی بەکارهێناوە، بۆ ئەنجامدانی بوارە زانستییەکەی لەوانە:

- سەرچاوەی کتێب:

- فۆڕمی ڕاپرسی: لەم توێژینەوەیەدا فۆڕمی ڕاپرسی بەکار هاتووە، بۆ کۆکردنەوەی داتاکان و بریتییە لەو پرسیارانەی، کە پەیوەستن بە بابەتی توێژینەوەکە و ئاراستەی بێژەرانی ژن کراوە.

- سیستەمی کۆمپیوتەری: سیستەمی کۆمپیوتەر بەرەوپێشچوونێکی خێرا و گرنگی لەخۆ گرتووە، لە چوارچێوەی ئەو پێشکەوتنە، زانستە کۆمەڵایەتییەکانیش سوودیان لێ وەرگرتووە بۆ کۆکردنەوەی زانیاری و گۆڕینیان بۆ شێوەی داتا. لەگەڵ بەکارهێنانی خشتەی نیشاندراو بۆ بەرچاوڕوونی خوێنەران.

شەشەم: گۆڕاوەکانی توێژینەوە: ئەم توێژینەوە چەند گۆڕاوێکی گرنگ لەخۆ دەگرێت، کە بریتیین لە: گۆڕاوی سەربەخۆ: لەم توێژینەوەیەدا بریتییە لە (ڕۆڵی ژن).

گۆڕاوی جێکەوتە: بریتییە لە (بێژەری وەک نموونە).

حەوتەم: ڕێکارەکانی ڕواڵەتی ڕاستی و جێگیری:

-ڕواڵەتی ڕاستی Face Validity: لە گرنگترین ئەو کارانەیە، کە توێژەر لە کاتی هەڵبژاردنی ئامرازی توێژینەوەکەی بایەخی پێ دەدات، (عوض، ٢٠٠٨، ٢٤٩). چونکە مەبەستی توێژەر ئەوەیە، کە زانیاری و داتای گونجاو بەدەستبهێنێت، کە یارمەتی توێژینەوە بدات، ئەمەش نایەتە دی تا ئامرازی توێژینەوەی ڕاست بەکار نەهێنێت.

- ڕواڵەتی ڕاستی بۆ هەڵسەنگاندنی ڕاستی فۆڕمی ڕاپرسی بەکار هاتووە بۆ بێژەرە ژنەکانی ڕادیۆکانی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆی زاگرۆس). بەر لەوەی ئەو فۆڕمە بکرێتە بنەمای کارکردن دوای ئامادەکردنی پێوەرەکە، کە لە (١٨) پرسیار پێک هاتبوو، بەم شێوەیەی کە لە پاشکۆی (١)دا خراوەتە

ڕوو بۆ زیاتر دەوڵەمەندکردن و ڕێکخستن و شەنوکەوکردنی بڕگەکان، فۆرمەکە ئاڕاستەی ژمارەیەک لە پسپۆران و شارەزایانی بوارەکانی ڕاگەیاندن کرا، ئەو پسپۆڕ و شارەزایانەی فۆرمەکەیان بینیوە چەند تێبینییەکیان بۆ فۆرمەکە زیاد کردووە، کە تێکڕای ڕەزامەندی پسپۆڕان لەسەر پرسیار و بڕگەکانی نێو پرسیارنامەکە گەیشتە (٩١٪) کە ڕێژەیەکی گونجاوە.

– جێگیری: بە مەبەستی دەرهێنانی جێگیری ئامرازی توێژینەوە شێوازی دووبارە تاقیکردنەوە (Test Retest Reliability) بەکار هێنراوە بە مەبەستی دەستنیشانکردنی پەیوەندیی وەڵامەکان لە نێوان دابەشکردنی یەکەم تاقیکردنەوەی پێوەرەکە، کە بەسەر (٩) یەکە لە نمونەی توێژینەوەکە دابەش کرابوو، لەگەڵ دووەم تاقیکردنەوەی پێوەرەکە، کە دوای (٢٠) ڕۆژ بەسەر (٦) یەکە دابەش کرابۆوە، بە بەکارهێنانی هاوکێشەی پەیوەستی (پێرسۆن)، دەرکەوت، کە جێگیری لە وەڵامەکانی تاکەکاندا بە ئاستی (٠.٩٢)یە، کە ئەمە نیشاندەری بوونی پەیوەستێکی باشە لە نێوان وەڵامەکانی تاقیکردنەوەی یەکەم و دووەمی پێوەرەکەدا.

باسی دووەم: خستنەڕووی لایەنی پراکتیکی توێژینەوە: ڕاپرسی دەربارەی (ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکاندا" بێژەری وەک نموونە).
توێژینەوەیەکی ڕووپێوییە بۆ ڕادیۆکانی (دەنگی کوردستان، ڕادیۆی زاگرۆس).

خشتەی ژمارە (١) تەمەنی دەستنیشانکراوان نیشان دەدات

تەمەن	دووبارە بوونەوە	ڕێژە
١٨ تا ٢٠	٦	٣٠٪
٢١ تا ٣٠	١١	٥٥٪
٣١ تا ٤٠	٢	١٠٪
٤١ تا ٥٠	١	٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

تەمەن:

لەبەر ئەوەی تەمەنی بەشداربووانی ڕاپرسی لە ٣٠٪ بێژەرەکان تەمەنیان لە نێوان ١٨-٢٠ ساڵیدایە و لە ٥٥٪ تەمەنیان لە نێوان ٢١-٣٠ ساڵیدایە و لە ١٠٪ تەمەنیان لە نێوان ٣١-٤٠ ساڵیدایە و ٥٪ تەمەنیان لە نێوان ٤١-٥٠ ساڵیدایە، کەواتە زۆربەیان گەنجن، کە لە بواری بێژەری کار دەکەن.

خشتەی ژمارە (٢) ئاستی خوێندەواری دەستنیشانکراوان دیار دەکات

دەرچوو	دووبارە بوونەوە	ڕێژە
ناوەندی بۆ خوارەوە	٥	٢٥٪
ئامادەیی	٦	٣٠٪
پەیمانگا	٤	٢٠٪
کۆلێژ و بەسەرەوە	٥	٢٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

ئاستی خوێندەواری:

لە بارەی پلەی خوێندەوارییان بێژەرەکان ٢٥٪ تا ناوەندی و بە خوارەوەیان خوێندووە. لە ٣٠٪ دەرچووی ئامادەیین، لە ٢٠٪ دەرچووی پەیمانگان و لە ٢٥٪ کۆلێژ و بەسەرەوەن. کەواتە دەتوانیین بڵێین تارادەیەک ئاستی خوێندەوارییان باشە، سێ بەشیان لە کۆلێژ و پەیمانگا و ئامادەییان خوێندووە.

خشتەی ژمارە (٣) ماوەی کارکردنی دەستنیشانکراوان نیشان دەدات

ماوەی کارکردن	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
کەمتر لە پێنج ساڵ	٨	٤٠٪
٦ تا ١٠	٦	٣٠٪
١١ تا ١٥	٢	١٠٪
١٦ تا ٢٠	٤	٢٠٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

ماوەی کارکردن:

ماوەی کارکردنیان بێژەرەکان لە ٤٠٪ کەمتر لە پێنج ساڵە کار دەکەن و لە ٣٠٪ شەش تا دە ساڵە کار دەکەن و١٠٪ یانزە تا پانزە ساڵە کار دەکەن و ٢٠٪ شانزە تا بیست ساڵە لەم بوارەدا کار دەکەن.

خشتەی ژمارە (٤)

هۆکارەکانی هاتنە ناو ڕاگەیاندن و کارکردن لەو بوارە لە لایەن بەشداربووانەوە نیشان دەدات:

هۆکارەکان	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
ئارەزوو	١١	٥٥٪
ڕێککەوت	١	٥٪
هاندانی خێزان	٣	١٥٪
دەرچووی ئەو بوارە	١	٥٪
خراپیی باری ئابووری	٣	١٥٪
هۆکاری دیکە	١	٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

هۆکارەکانی هاتنە ناو ڕاگەیاندن و کارکردن لەو بوارەدا:

بەپێی ئەو خشتەیە ٥٥٪ بە ئارەزووی خۆیان هاتوونەتە ناو بوارەکە و لە ٥٪ بە ڕێککەوت هاتووە و ١٥٪ هاندانی خێزان بووە، ٥٪ دەرچووی ئەو بوارەیە و ١٥٪ بەهۆی خراپی باری ئابووری هاتوون و ٥٪ لەبەر هۆی دیکە هاتوون. کەواتە دەتوانین بڵێین ئەوەش زۆر باشە ڕێژەیەکی زۆریان نیوە زیاتری بە ئارەزووی خۆیان هاتوون بۆ ئەو بوارە.

خشتەی ژمارە (٥)

هۆکاری هەڵبژاردنی بێژەری لە لایەن بەشداربووانەوە نیشان دەدات

هۆکارەکانی هەڵبژاردنی بێژەری	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
ڕێککەوت	٢	١٠٪
حەزی خۆم	١٢	٦٠٪
حەزیماڵەوە و برادەران	١	٥٪
کارگێریی ڕادیۆ ئەو بوارەی پێ دام	٣	١٥٪
توانای خۆم و شارەزاییم	١	٥٪
هۆکاری دیکە	١	٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

هۆکاری هەڵبژاردنی بێژەری لە لایەن بەشداربووانەوە:

سەبارەت بە هەڵبژاردنی بێژەری بەگوێرەی ئەو خشتەیە ١٠٪ بە ڕێککەوت هاتوون، لە ٦٠٪ بە حەزی خۆیان هاتوون، ٥٪ بە هۆی هاندانی ماڵەوە و هاوڕێیانی هاتوون و ١٥٪ کارگێریی ڕادیۆ ئەو بوارەی پێ داوە، ٥٪ بەهۆی شارەزایی و توانای خۆیان هاتوون، ٥٪ بە هەر هۆیەکی دیکەوە هاتوون. ئەوەش دەتوانیین بڵێین ڕێژەیەکی باشە، چونکە نیوە زیاتریان لە ٦٠٪ بە حەزی خۆیان هاتوون و ڕاگەیاندنیش حەزە بەر لەوەی زانست بێت.

خشتەی ژمارە (٦)

هەوڵدانی تواناکانی بێژەر نیشان دەدات لە ڕێگەی بەشداریکردن لە خول

بەشداریکردن لە خولی بێژەری	دووبارە بوونەوە	ڕێژە
بەڵێ	٧	٣٥٪
نەخێر	١٣	٦٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

هەوڵدانی تواناکانی بێژەر لە ڕێگەی بەشداریکردن لە خول:

سەبارەت بە وەڵامدانەوەی پرسیاری بەشداریت کردووە لە خولی بێژەری، بۆ بەشداریکردنیان لە خولی بەهێزکردنی بێژەری لە ٣٥٪ دەڵێن بەڵێ و لە ٦٥٪ دەڵێن نەخێر بەشداریی خولمان نەکردووە، کە ئەوەیان دەتوانم بڵێم باش نییە و دەبێت هەڵوەستەی لەسەر بکرێت، چونکە ڕێژەیەکی زۆریان خولیان نەبینیوە.

خشتەی ژمارە (٧)

جۆری ئەو خولانەی کە بەشداربووان بینیویانە نیشان دەدات

جۆری خول	دووبارە بوونەوە	ڕێژە
تایبەت بە دەنگ	٠	٠٪
شێوازی خوێندنەوە	١	١٤،٢٪
ئەدا	٠	٠٪
بەرزی و نزمیی فۆنەتیک	٠	٠٪
خوێندنەوەی هەواڵ	٠	٠٪
چۆنیەتیی پێشکەشکردنی بەرنامە	١	١٤،٢٪
بواری ڕۆشنبیری	٥	٧١،٤٪
کۆی گشتی	٧	٩٩،٨٪

جۆری خول: بۆ بەشداریکردن لە جۆری خول ٧١،٤٪ بەشداری خولی ڕۆشنبیری کردووە و لە ١٤،٢٪ بەشداری لە خوولی شێوازی خوێندنەوە و لە ١٤،٢٪ بەشداری لە خوولی پێشکەشکردنی بەرنامە کردووە، ئەوەش ڕێژەیەکی نزمە و زۆر خراپە، ناکرێت گەشبین بین.

خشتەی ژمارە (٨)

هۆکارەکانی بەشدارینەکردنی خول لە لایەن بەشداربووانەوە نیشان دەدات

هۆکارەکانی بەشدارینەکردن لە خول	دووبارە بوونەوە	ڕێژە
نەبوونی خول لەو بوارە	٥	٪٣٨،٤
نەبوونی کات	٤	٪٣٠،٧
ڕێگەنەدانی بەرپرسانی دەزگا	٢	٪١٥،٣
کەمتەرخەمی خۆم	٠	٪٠
نا پسپۆری بەڕێوەبەرانی خول	١	٪٧،٦
لاوازی خولەکان و بەرنامەیان	١	٪٧،٦
کۆی گشتی	١٣	٪٩٩،٦

هۆکاری بەشدارینەکردن لە خول:

سەبارەت بە وەڵامدانەوەی پرسیاری هۆکارەکانی بەشدارینەکردن لە خول، ٪٣٨،٤ پێی وایە نەبوونی خول لەو بوارە هۆکارە و ٪٣٠،٧ دەڵێت کات نییەو ٪١٥،٣ دەڵێت بە هۆی ڕێگەنەدانی بەرپرسانی دەزگا، ٪٧،٦ هۆکاری بەشدارینەکردنیان بۆ ناپسپۆری بەڕێوەبەرانی خول و ٪٧،٦ بۆ لاوازی خولەکان و بەرنامەیان دەگێڕنەوە.

خشتەی ژمارە (٩)

شوێنی خولی بەشداربووان نیشان دەدات

شوێنی بەشداریکردنی خول	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
ناوخۆی هەرێم	٧	٪١٠٠
دەرەوەی هەرێم	٠	٪٠
کۆی گشتی	٧	٪١٠٠

شوێنی خول:

خۆی لە ٪١٠٠ ئەو بێژەرانەی بەشداری خولیان کردووە، لە ناوخۆی هەرێم خولەکەیان بینیوە و خولی لەم شێوەیان لە دەرەوەی هەرێم نەبینیوە.

خشتەی ژمارە (١٠)

ئاستەنگەکانی پێشکەوتنی ژن لە ڕاگەیاندن نیشان دەدات

ئاستەنگەکان	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
حیزب	٢	٪١٠
دەسەڵات	١	٪٥
پیاوان	٣	٪١٥
ژنانی هاوکار	٣	٪١٥
کۆمەڵگە	٧	٪٣٥
خێزان	٢	٪١٠
کەمتەرخەمی خۆم	٠	٪٠
هۆکاری دیکە	٢	٪١٠
کۆی گشتی	٢٠	٪١٠٠

ئاستەنگەکانی پێشکەوتنی ژن لە ڕاگەیاندن:

حیزب لە ١٠٪ بۆتە ئاستەنگ و دەسەڵاتیش ٥٪، پیاوان ١٥٪، ژنانی هاوکار ١٥٪، کۆمەڵگا ٣٥٪ و خێزان ١٠٪، هۆی دیکەش ١٠٪ ئەوەش مانای وایە کۆمەڵگا و پیاوان و تەنانەت ژنانی هاوکاریش بوونەتە ڕێگر.

خشتەی ژمارە (١١)

گرنگیی ژن لە لایەن بەشداربووانەوە لەو ڕادیۆیەی کە کاری تێدا دەکەن نیشان دەدات

گرنگی ژن لە ڕاگەیاندن	دووبارە بوونەوە	ڕێژە
بەڵێ	١٤	٪٧٠
نەخێر	٦	٪٣٠
کۆی گشتی	٢٠	٪١٠٠

گرنگی ژن لە ڕادیۆ:

لێرەدا لە ٧٠٪ دەڵێن بەڵێ ئەو ڕادیۆیەی کە کاری تێدا دەکەم ژن تێیدا گرنگی هەیە و لە ٣٠٪ دەڵێت نەخێر ژن تێیدا بایەخی نییە. ئەوانەی کە

گوتویانە ژن تێیدا بایەخی هەیە دەڵێن، چونکە کارەکان بە باشی بەڕێوە دەچن، ڕێگریمان نییە، پیاو و ژن تەواو کاری یەکترن لە جێبەجێکردنی کارەکان و بوونی ژن بە گرنگ دەزانن. بایەخمان پێ دەدەن.

هۆکاری نەبوونی گرنگیی ژن:

لە ٣٠٪ بێژەرەکان دەڵێن ژن لەو ڕادیۆیەی کە کاری تێدا دەکەین گرنگی نییە، چونکە نەگەیشتووەتە هیچ پلەیەک و هەر تەنها بێژەرە و بەس، لە ژێرەوەی هەرەمەکەدایە و هیچ پلەیەکی بەرزی نییە.

خشتەی ژمارە (١٢)

پێشنیاز بۆ پێشخستنی بواری بێژەری لە لایەن بەشداربووانەوە نیشان دەدات

پێشنیاز	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
کردنەوەی خول	٧	٣٥٪
کردنەوەی بەشی تایبەت بە بواری بێژەری	٨	٤٠٪
سەنتەری تایبەت	٤	٢٠٪
پێشنیازی دیکە	١	٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

پێشنیاز بۆ پێشخستنی بواری بێژەری:

لە ٣٥٪ پێیان وایە خول بکرێتەوە، ٤٠٪ دەڵێت بەشی تایبەت بە بێژەری بکرێتەوە، ٢٠٪ داوای کردنەوەی سەنتەری تایبەت بەم بوارە دەکەن، ٥٪ پێشنیازی دیکە دەکات.

خشتەی ژمارە (١٣)

بەرەوپێشچوونی ژن لە بواری بێژەری لە لایەن بەشداربووانەوە نیشان دەدات

بەرەوپێشچوون لە بواری بێژەری	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
بەڵێ	١٨	٪٩٠
نەخێر	٢	٪١٠
کۆی گشتی	٢٠	٪١٠٠

بەرەوپێشچوونت لە بواری بێژەری:

بۆ وەڵامی ئەوەی کە لەو کاتەوەی دەستت بە بێژەری کردووە، تاکوو ئێستا هەست بەوە دەکەی، کە بەرەوپێشچوویت. ٪٩٠ دەڵێت بەڵێ هەست بە پێشکەوتن دەکەم و لە ٪١٠ دەڵێن نەخێر هەست بە بەرەوپێشچوون ناکەین. کە ئەوەش مایەی خۆشحاڵییە ڕێژەیەکی زۆریان پێشکەوتنیان بە خۆیانەوە بینیوە.

خشتەی ژمارە (١٤)

هۆکارەکانی بەرەوپێشچوونی بەشداربووان لەو بوارە نیشان دەدات

هۆکارەکانی بەرەوپێشچوون	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
ڕاهێنان بە تێپەربوونی کات	٨	٪٤٤،٤
بەشداریکردن لە خول	٧	٪٣٨،٨
گوێگرتن لە هاوکارەکانی دیکە و شکاندنی ترس و شەرم	١	٪٥،٥
هۆکاری دیکە	٢	٪١١،١١
کۆی گشتی	١٨	٪٩٩،٨١

هۆکارەکانی بەرەوپێشچوون لەم بوارە:

ڕاهێنان بە تێپەربوونی کات ٪٤٤،٤، بەشداریکردن لە خول ٪٣٨،٨ و گوێگرتن لە هاوکارەکانی دیکە و شکاندنی ترس و شەرم ٪٥،٥ و هۆکاری دیکە ٪١١،١١.

خشتەی ژمارە (١٥)

هۆکارەکانی بەرەوپێشنەچوونی بەشداربووان لەو بوارە نیشان دەدات

هۆکارەکانی بەرەوپێشنەچوون	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
نەبوونی خول	١	٥٠٪
کەمتەرخەمیی بێژەر	٠	٠٪
نەشارەزایی و نەبوونی پسپۆڕی لەو بوارە	١	٥٠٪
ململانێی هاوکاران	٠	٠٪
ڕێگەگرتن	٠	٠٪
هۆکاری دیکە	٠	٠٪
کۆی گشتی	٢	١٠٠٪

هۆکارەکانی بەرەوپێشنەچوون :

سەبارەت بەوەی کە هۆکارەکانی بەرەوپێشنەچوون بۆچی دەگەڕێتەوە ئەوە ٥٠٪ بۆنەبوونی خول و نەشارەزایی و ٥٠٪ بۆ نەشارەزایی نەبوونی پسپۆڕی لەم بوارە دەیگەڕێننەوە.

خشتەی ژمارە (١٦)

ڕەچاوکردنی پسپۆڕیی لە بواری بێژەری لە لایەن بەشداربووانەوە نیشان دەدات

ڕەچاوکردنی پسپۆڕی لە بواری بێژەری	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
زۆر گرنگە	١٠	٥٠٪
کەم گرنگە	٣	١٥٪
تا ڕاددەیەک گرنگە	٦	٣٠٪
پێویست نییە	١	٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

ڕەچاوکردنی پسپۆڕی لە بواری بێژەری:

٥٠٪ دەڵێت زۆر گرنگە، ١٥٪ پێی وایە کەم گرنگە و ٣٠٪ دەڵێن تاڕاددەیەک گرنگە، ٥٪ دەڵێ پێویست نییە. بۆ ئەو بڕگەیەش دەتوانم بڵێم

باشە نیوەی بڕوای بەوە هەیە، کە زۆر گرنگە.

خشتەی ژمارە (١٧)

جیاوازیی نێوان بێژەری کوڕ و کچ لە لایەن بەشدار بووانەوە نیشان دەدات

جیاوازیی نێوان بێژەری کور و کچ	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
بەڵێ	٩	٤٥٪
نەخێر	١١	٥٥٪
کۆی گشتی	٢٠	١٠٠٪

جیاوازیی نێوان بێژەری کوڕ و کچ:

سەبارەت بە بوونی جیاوازی لە نێوان بێژەری کوڕ و کچ ٤٥٪ دەڵێن بەڵی جیاوازی دەکرێت و ٥٥٪ دەڵێت نەخێر جیاوازی ناکرێت ئەوەش مایەی هەڵوەستەلەسەرکردنە، چونکە نزیکەی نیوەیان دەڵێن جیاوازی دەکرێت ئەو ڕێژەیەش زۆرە و کەم نییە دەبێت بزانرێت هۆکاری جیاوازییەکە چییە و بەدواداچوونی بۆ بکرێت.

خشتەی ژمارە (١٨)

جۆری جیاوازییکردنەکە لە ناو دەزگاکان نیشان دەدات

جۆری جیاوازی کردنەکە	دووبارەبوونەوە	ڕێژە
مووچە	٢	٢٢،٢٪
کاتی دەوام	٠	٠٪
پلەی وەزیفی	٢	٢٢،٢٪
جیاوازی بە هۆی ڕەگەزەوە	٢	٢٢،٢٪
پیاو چالاکترە لە ژن	١	١١،١٪
بە هۆی جوانی ڕوخساری ژن	٠	٠٪
هۆکاری دیکە	٢	٢٢،٢٪
کۆی گشتی	٩	٩٩،٩٩٪

جیاوازیکردنەکە لە چ ڕوویێکەوەیە:

زۆربەیان بۆ مووچە و پلەی وەزیفی و ڕەگەز و هۆکاری دیکەی دەگەڕێننەوە، ١١،١٪ دەڵێت پیاو چالاکترە لە ژن.

لە کۆتاییدا: پێویستە بێژەران زیاتر هان بدرێن، تەنانەت خودی بێژەرەکانیش خۆیان لە هەوڵدان دابن، پێشڤەچوون لەو بوارە بکەن، چونکە بیسەر پشت بە بێژەرەکان دەبەستن لە وەرگرتنی هەواڵ و زانیاری ڕادیۆیی، وەک سەرچاوەیەکی گرنگ. هەموو کەسێکیش ناتوانێت ببێت بە بێژەر و بێژەریش کارێکی ئاسان نییە. بۆیە پێویستە ڕۆڵی بێژەر بەتایبەت(بێژەرە ژنەکان) لە دەزگاکانی ڕادیۆیی بە بایەخەوە سەیر بکرێت و بەهەند وەربگیرێت.

ئەنجامی توێژینەوە: لە ئەنجامی ئەو توێژینەوەیە و گەڕانەوەی فۆڕمەکانی ڕاپرسی و وەڵامەکانیان گەیشتینە چەند ئەنجامێک، کە دەتوانیین بە هۆیەوە وەڵامی کێشە و پرسیارەکانی ئەو توێژینەوەیە بدەینەوە.

١-بێژەرانی ژن، ڕەگەزێکی سەرەکی ڕادیۆن و بە نەبوونی ژنانی بێژەر ڕادیۆ وەکوو شەکەت و جەستەیەکی بێ ڕۆح وایە.

٢-بێژەرانی ژن لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن ئاستی خوێندەوارییان باشە، زۆرینەیان دەرچووی پەیمانگا و کۆلێژن.

٣-بێژەرانی ژن لە دەزگاکانی ڕاگەیاندن زۆرینەیان گەنجن و بە ئارەزووی خۆیان هاتونەتە ئەو بوارە.

٤-ڕەچاوکردنی پسپۆڕی لە بواری بێژەری زۆر گرنگە و لەنێو دەزگاکان بایەخی پێ دراوە.

٥- تاکوو ئێستا لەناو دەزگا ڕادیۆییەکان ژن نەگەیشتووەتە لوتکەی بڕیاردان و بەرپرسیارێتی وەرنەگرتووە.

٦-بە گشتی بێژەری ڕادیۆ کوردییەکان وەکوو پێویست، بەشداری خولیان نەکردووە، بۆ پەرەپێدانی بواری بێژەری و ئەدای دەربڕینی وشە و تەکنیکی کارکردن لەو بوارەدا.

ڕاسپاردە:

هونەری بێژەری بە بەراورد بە هونەرەکانی دیکەی بواری ڕاگەیاندن و ژانرەکانی ڕاگەیاندن بایەخی زۆر زیاترە و دەبێت بە زانستی بکرێت و لە زانکۆ و پەیمانگاکان وانەی پراکتیکی تایبەت بەو هونەرە هەبێت.

ڕەخساندنی دەرفەت و بایەخدان بە بێژەرانی ژن لە دەزگا ڕاگەیاندنەکان.

٣- ڕێزگرتن لەو پیشەیە لە لایەن خودی بێژەر و کارمەندان و هاوکاران و کۆمەڵگاوە، چونکە کارێکە و بە نەبوونی ڕادیۆ پەکی دەکەوێت.

٤- بێژەرەکان بڕوایان بەمانەوە و بەردەوامی داهاتووی خۆیان هەبێت و دەستبەرداری کارەکە نەبن.

پێشنیاز:

١-جیاوازی نەکرێت لەسەر بنەمای ڕەگەزی لە نێوان بێژەری ژن و بێژەری کوڕ.

٢-بەڕێوەبەرایەتیی ڕادیۆ بایەخی تەواو بە کارمەندەکانی بدات بە تایبەت بێژەر، دەبێت ماوەماوە خولی پەرەپێدانی تواناکانیان بۆ بکرێتەوە و گەشە بەو کارە بدرێت.

سەرچاوەکان:

کتێبە کوردییەکان:

- ڕدێنی، وەسفی حەسەن (٢٠٠٥)، ئێزگە و تەلەفزیۆنێت کوردی، (١٩٣٢-٢٠٠٢)، هەولێر، چاپخانەی ڕۆشنبیری.
- حەسەنی شەیدا (٢٠٠٢)، هونەری بێژەری لە ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن، وەرگێڕانی باسیت حەمە کەریم، سلێمانی،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.
- سالح و پەناهی، بەدرەدین – فاتیمە (٢٠٠٧)، شێوازەکانی هەڤپەیڤینی ڕۆژنامەوانی، هەولێر، چاپخانەی پەروەردە،
- عەبدول، نوخشە (٢٠٠٧)، ڕۆڵی ژن لە ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی باشووری کوردستان، سلێمانی، چاپخانەی ڕوون
- عەبدولکەریم، حەسەن (٢٠٠٧)، ڕابەری ڕۆژنامەنووس لە جیهانی سێیەمدا، هەولێر،

چاپخانەی دەزگای ئاراس.
- میخایلۆڤ، د. سێرگێی، سەپان، د. مەغدید (٢٠٢٠)، پەخشی ڕادیۆی کوردی. هەولێر، خانەی موکریان.

کتێبە عەرەبییەکان:

- عبدالقادر دليمی، (بدون سنة نشر)، الاذاعة بين الحرفية والاتصال، بغداد، دار الشؤون الثقافية العامة.
- محمود الفهمي (٢٠٠٢)، كتاب الفن الاذاعي، القاهرة، مكتبة الانجلو المصرية،
- ناهد رمزی (٢٠٠١)، المرأة والاعلام فی عالم متغير، القاهرة، الدار المصرية اللبنانية،

گۆڤارەکان:

- حەمەرەشید و مستەفا، بەناز، تەلار ئەحمەد (٢٠١٦)، پێگەی ژن لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکاندا، گۆڤاری ڕاپەرین،
- جەباری، ئەسعەد (٢٠٠٩)، کوا بێژەری سەرکەوتوو؟ گۆڤاری هەفتەنامە، سلێمانی، ژمارە ٦٧ .
- سارمەمی، تاریق جەوهەر(٢٠٠٤)، بێژەری کورد لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆنەکاندا، گۆڤاری ڕایەن، سلێمانی.
- شوکری، فەهمی (٢٠١٠)، هونەرێ گۆتنێ ل جەم بێژەرو هونەرمەندان، ڕۆژنامەی هەولێر، بەشی هونەری، ژمارە ٢٢، هەولێر.
- مەنسور، برزۆ ئیسماعیل (٢٠١٠)، بێژەری تەلەفزیۆنی کێیە؟ گۆڤاری ڕۆژنامەوان.

نامەی ماستەر:

- ڕەشید، چیمەن محمد (٢٠٠٩)، گرفتە پیشەییەکانی ژنانی ڕۆژنامەوان لە هەرێمی کوردستان، (ماستەرنامە)، زانکۆی سلێمانی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکان، بەشی ڕاگەیاندن.
- کاکەسوور، نادیە عومەر (٢٠٠٤)، ڕۆڵی ئافرەتی کورد لە ڕاگەیاندنی کوردیدا، (ماستەرنامە)، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی ئاداب، بەشی کۆمەڵناسی.
- نصرالدين، هەرمن شێرکۆ (٢٠١٥)، فشارە پیشەییەکانی سەر ڕاگەیاندنکاری ئافرەت لە کەناڵە ئاسمانییە کوردییەکان، (ماستەرنامە)، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی ئاداب. بە شی ڕاگەیاندن،
- خلود ماهر محمود (٢٠١٢)، "الصور الإعلامية للرجل والمرأة في الصحافة العربية المتخصصة وعلاقتها بالأدوار المجتمعية لكل منهما: دراسة تحليلية ميدانية"، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة القاهرة، كلية الإعلام، قسم الصحافة.

پاشکۆی ژمارە (١)

فۆڕمی ڕاپرسی

ڕاگەیاندکاری بەڕێز، ئەو ڕاپرسییەی کەوا لەبەردەستتدایە، لە بواری ڕاگەیاندن لە ژێر ناونیشانی (ڕۆڵی ژن لە ڕادیۆ کوردییەکاندا، بێژەری وەک نموونە)" وەڵامدانەوەی بە گوێرەی پێویست و بە شێوەیەکی ڕاستگۆیی دەبێتە هۆیەک بۆ دەرئەنجامێکی باش و گەیشتن بە نیشاندانی خاڵە لاوازەکان و زەقکردنەوەیان. لە توێژینەوەیەکی زانستی ئەکادیمیدا، بە هیوای دروست وەڵامدانەوەی پرسیارەکان.

تێبینی: نیشانەی ڕاست لەبەردەم ئەو هەڵبژاردەیە دابنێ، کە تۆ تێیدایت. دەتوانییت لە هەڵبژاردەیەک زیاتر پڕ بکەیتەوە:

١- تەمەن: ١٨- ٢٠ ☐ ٢١ - ٣٠ ☐ ٣١ - ٤٠ ☐ ٤١ تا ٥٠ ساڵ ☐

٢-دەرچوو: ناوەندی و بە خوارەوە ☐ ئامادەیی ☐ پەیمانگا ☐ کۆلێژ و بەسەرەوە ☐

٣-ماوەی کارکردن: کەمتر لە پێنج ساڵ ☐ ٦ تا دە ساڵ ☐ ١١تا ١٥ ساڵ ☐ ١٦ تا ٢٠ ساڵ ☐

٤- هۆکارەکانی هاتنە ناو بواری ڕاگەیاندن و کارکردن لەو بوارە:

ئارەزوو ☐ ڕێککەوت ☐ هاندانی خێزان ☐ دەرچووی ئەم بوارەم ☐

خراپی باری ئابووری ☐ هۆکاری دیکە ☐

٥- بۆچی بێژەرییت هەڵبژارد:

ڕێککەوت ☐ حەزی خۆم ☐ حەزی ماڵەوەوبرادەران ☐ کارگێریی ڕادیۆ ئەو بوارەی پێدام ☐ توانای خۆم و شارەزاییم ☐ هۆکاری دیکە ☐

٦- ئایا هەوڵت داوە تواناکانت لەو بوارە بەگەر بخەی، بەشداری خولی تایبەت بە بێژەریت کردووە، بەڵێ: ☐ نەخێر ☐

٧- ئەگەر بەشداری خولت کردووە چ جۆرە خولێک؟
تایبەت بە دەنگ ☐ شێوازی خوێندنەوە ☐ ئەدا ☐ بەرزی و نزمـــی و فۆنەتیـــک ☐ خوێنـــدنەوەی هەواڵ ☐ چـــۆنیەتیی پێشکەشکردنی بەرنامە ☐ بواری ڕۆشنبیری ☐

٨- ئەگەر بەشداری خولت نەکردووە هۆکاری چی بووە؟
نەبـوونی خـولی لەو شـێوەیە ☐ نەبـوونی کـات ☐ ڕێگەنەدانـی بەرپرسانی دەزگا ☐ تەرخەمی خۆم ☐ ناپسپۆری بەڕێوەبەرانی خولەکە ☐ لاوازیی خولەکان و بەرنامەیان ☐

٩- ئەگەر بەشداری خوولت کردووە خولەکە لەکوێ بووە؟
ناوخۆی هەرێم ☐ دەرەوەی هەرێم ☐

١٠- بە ڕای تـــۆ ئاســـتەنگەکانی بەردەم پێشـــکەوتنی ژن لە بـــواری ڕاگەیاندن چین؟
حیــزب ☐ دەســەڵات ☐ پیــاوان ☐ ژنــانی هاوکــار ☐ کۆمەڵگا ☐ خێزان ☐ کەمتەرخەمی خۆت ☐ هۆکاری دیکە ☐

١١- بەڕای تـۆ ئەو ڕادیـۆیەی کە کـاری تێدا دەکەیـت ژن تێیـدا ڕۆڵـی هەیە؟
بەڵێ ☐ نەخێر ☐

١٢- پێشنیازی چی دەکەی بۆ پێشخستنی بواری بێژەری؟
کردنەوەی خـول ☐ کـردنەوەی بەشـی تـایبەت بە بـواری بێژەری ☐
سەنتەری تایبەت بەم بوارە ☐ پێشنیازی دیکە

١٣- ئەو کاتەی کە دەستت بە کار کرد لە بواری بێژەری تاکوو ئێستا، هەست بە خۆت دەکەیت کە بەرەو پێش چوویت؟

بەڵێ ☐ نەخێر ☐

١٤- ئەگەر بەرەوپێشچوونت هەبووە بە هۆی چییەوە بووە؟

ڕاهێنانی خۆت و بە تێپەربوونی کات ☐ بەشداریکردنت لە خول ☐ گوێگرتن لە هاوکارەکانی دیکە و شکاندنی ترس و شەرم ☐ هۆکاری دیکە ☐

١٥- ئەگەریش هەست دەکەی بەرەوپێشچوونت نەبووە بە هۆی چییەوە بووە؟ نەبوونی خول کەمتەرخەمیی خۆت ☐ نەشارەزایی و نەبوونی پسپۆریت لە بواری بێژەری ململانێی هاوکارانت ☐ ڕێگە گرتن ☐ هۆکاری دیکە ☐

١٦- ڕەچاوکردنی پسپۆری لە بواری بێژەری تا چەند گرنگە؟

زۆر گرنگە ☐ کەم گرنگە ☐ تا ڕاددەیەک گرنگە ☐ پێویست نییە ☐

١٧- لەو دەزگایەی کە کاری تێدا دەکەی جیاوازی دەکرێت لە نێوان بێژەری کور و کچ؟

بەڵێ ☐ نەخێر ☐

١٨- ئەگەر جیاوازی هەیە لە چ ڕوویێکەوە:

مووچە ☐ کاتی دەوام ☐ پلەی وەزیفی ☐ جیاوازی بە هۆی ڕەگەزەوە ☐ پیاو چالاکترە لە ژن ☐ لەبەر جوانیی ڕوخساری ژن ☐ هۆکاری دیکە ☐

ملخص:

دور المرأة في الاذاعات الكوردية (المذيعة كنموذج)

(دراسة مسحية في الاذاعات، صوت كوردستان واذاعة زاكروس)

لان هذا البحث هو محاولة للتعرف على دور وتأثير ومكانة المرأة في الإعلام، فقد جرت محاولات لعرض تأثير دور المرأة ومكانتها وحياتها في ضوء الوضع الاجتماعي والسياسي في الإعلام. هذا وعلى الرغم من وجود اختلافات بين الرجل والمرأة حسب الطبيعة والمعايير الاجتماعية والقدرات الإنسانية، إلا أن المرأة كجنس بشري عبر المراحل التاريخية كانت لها الدور الفاعل وشاركت في تكوين الحضارة الإنسانية، وخصائص حياة المرأة هي التي تحدد ذلك المستوى. ولذلك فإن ما حفز البحث في هذه القضية هو حالة عدم اظهار المكانة والدور الخفيين للمرأة في وسائل الإعلام بشكل عام والإعلام المسموع (الراديو) على وجه الخصوص.

كلمات الدالة: المرأة ، الاذاعات الكوردية ، المذيعة الاذاعية .

Abstract:

The role of women in Kurdish Radios, announcers as an example, A survey research for radio stations (Voice of Kurdistan, Radio Zagros)

The research illustrates and identifies, the role, influence and position of women in the field of media . Therefore, in this research attempted to present the impact of women , their position and their life ،and because of the social and political situations that women have in the media. However, there are differences between men and women according to nature, social standards and human abilities,but women as a human race throughout the historical stages have had a role and participated in the formation of human civilization, that characteristics of women will determine that level of their influence in the history of humanity. To sum up , the motivations of the research are the secret and hidden of women’s position and their role in the media in general and the audio media in particular.

Keywords: Women, Kurdish Radios, Radio Announcer.

سیاسەتی ڕاگواستن و کۆچپێکردنی زۆرەملێی حکومەتی عێراقی بەرانبەر بە بارزانییەکان (١٩٧٥-١٩٨١)

جەنگاوەر مستەفا هەمزە پ.ی.د. دڵشاد مەحموود عەبدولڕەحمان
بەشی مێژوو/کۆلێژی ئاداب/زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر
dilshad.m.a@su.edu.krd jangawar.hamza @su.edu.krd

پوختە:

لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول لە (١٩٧٥)، حکومەتی بەعس بە شێوازێکی نەخشە بۆ کێشراو، کەوتە جێبەجێکردنی سیاسەت، نەخشە و پیلانەکانی لە کوردستانی عێراق، هەر لەو چوارچێوەیەدا حکومەتی بەعس، پرۆسەکانی ڕاگواستنی دانیشتوان و وێرانکردنی گوندەکانی ناوچە سنوورییەکان خستە بواری جێبەجێکردنەوە، بەم هۆکارەوە بەشێکی زۆر لە دانیشتوان و گوندەکانی ناوچەی بارزان، ڕووبەڕووی سیاسەتی ڕاگواستن و وێرانکردن بوونەتەوە، بەپێی زانیارییەکانی نێو بەڵگەنامە فەرمییەکان، پاڵپشت بەو زانیارییانەی لە میانەی سازدانی دیدار لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە بە دەست هاتوون و هەروەها وتەکانی نێو سکاڵای گەواهیدەرەکان لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، سیاسەتی حکومەتی بەعس لەو بارەیەوە پشت ڕاست دەکەنەوە، لە (١٩٧٥)ەوە بەدواوە شاڵاوەکانی ڕاگواستن لە لایەن حکومەتی عێراق لە دژی بارزانییەکان بە چەند پرۆسەیەکی جیاواز جێبەجێکراون، پرۆسەی یەکەم لە (١٩٧٥- ١٩٧٨)، پرۆسەی دووەم لە (١٩٧٨- ١٩٨٠)، پرۆسەی سێیەم لە (١٩٨٠- ١٩٨١)، سەرەڕای ئەمانە لە ئەنجامی کاریگەری سیاسەتەکانی حکومەتی بەعس، چەندان لێکەوتە و شوێنەواری نەرێنی سیاسی، ئابووریی، کۆمەڵایەتی و...هتد، لە دژی ناوچەکە

و دانیشتووانەکەی لێکەوتەوە، تەنانەت بە تەواوی هەوڵی سڕینەوەی ناوچەکە دراوە، هەریەکە لە بەڕێوەبەرایەتی ناحییەکانی بارزان لە ساڵی (١٩٧٧)دا، شێروان مەزن لە ساڵی (١٩٨٢)دا لە لایەن حکومەتی بەعس بە یەکجاری هەڵوەشێندرانەوە. توێژینەوە لەبارەی سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر بە ڕاگواستن و کۆچپێکردنی زۆرەملێی دانیشتووانی بارزان، تێکدان و وێرانکردنی گوندەکانی ناوچەکە گرنگی زۆری هەیە، ئەمەش وێڕای ڕۆڵی مێژووی ناوچەکە و دانیشتووانەکەی لە قۆناغە جیاوازەکانی مێژووی سیاسی کوردستانی عێراق، بەشێوەیەکی ئەکادیمی لای لێ نەکراوەتەوە و گرنگییەکی ئەوتۆی پێنەدراوە، بۆیە دەکرێت لە توێژینەوەیەکی لەم شێوەیەدا تاڕادەیەک تیشک بخرێتە سەر سیاسەتی حکومەتی بەعس، لە بەرامبەر ناوچەکە و دانیشتووانەکەی لە ساڵانی (١٩٧٥- ١٩٨١).

وشەی سەرەکییەکان: بارزانییەکان، ڕاگواستن، کۆچپێکردنی زۆرەملێ، حکومەتی عێراقی.

پێشەکی:

ناوچەی بارزان بە هۆی هەڵکەوتە جوگرافییەکەی کە دەکەوێتە ئەوپەڕی باکووری عێراق لە پارێزگای هەولێر، ناوچەیەکی شاخاوی سەختە، بایەخ و پێگەی ناوچەکە و دانیشتووانەکەی لە چەند لایەنێکەوە دەردەکەوێت، لە قۆناغەکانی ڕابردوودا پەناگەیەکی قایم و سەختی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد بووە، هەروەها دانیشتووانەکەی پێگەیەکی گرنگیان، لە مێژووی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد لە کوردستانی عێراقدا هەبووە. لە پاڵ پێگە ئایینییەکەی، ڕۆڵێکی سیاسیی دیاری لە مێژووی کورددا هەبووە، لە هەندێک قۆناغدا، سەرکردایەتیی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کوردیان لەم بەشەی کوردستاندا کردووە.

لە قۆناغەکانی خەباتی چەکداریی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد، ئەگەری سەرکەوتنی لە دژی حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی

عێـــراق و حکـــومەتی بەعـــس زۆربەی جـــار بە گونـــدەکانی کوردســـــتان بەسترابوویەوە، چونکە سەرچاوەی دابینکردنی پێداویستی ماددی و مرۆیی بزووتنەوەکە بوون، بۆیە بەبێ پشتیوانی دانیشتووانی گوندەکان، هێزەکانی پێشمەرگە بە سوود وەرگرتن لە پێگە و هەڵکەوتەی جوگرافی گوندەکانی ناوچە شاخاوییەکان، لە نێویشیاندا گوندەکانی ناوچەی بارزان، نەدەتوانرا خەباتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد بەردەوام بێت، بەڵام ئەمە لە لایەکـــی دیـــکەوە پاســـاو و بیـــانوییەکی گەورەی بەدەســـــتی حکومەتی بەعســـەوەدا، تـاکو لەو دەرچەیەوە نەخشـــە و پیلانەکـانی، وەکـو: سیاسەتی ڕاگواستن دژ بە دانیشتووان و وێرانکردنی ناوچەکانی کوردستان، لە نێویاندا دژی ناوچەی بارزان و دانیشتووانەکەی پیادە بکات.

تـوێژینەوە لە بـارەی ڕاگواسـتنی دانیشـتووان و وێرانکردنـی نـاوچەی بارزان، لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول گرنگی خۆی هەیە، لە لایەک ڕۆڵی مێژوویی و سیاسـی و...هتد دانیشـتووانی نـاوچەکە لە مێـژووی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد، لە لایەکی دیکە ئەم بابەتە بە تایبەتی لە سەردەمی فەرمانڕەوایی بەعس بە شێوەیەکی ئەکادیمی لای لێ نەکراوەتەوە، نەتوانراوە ئامارێکی ورد و دروست لە بارەی ژمارەی ڕاگوێزراوان، ڕێکەوت و بەروارەکانی پرۆسەکانی ڕاگواستنی دانیشتووانی ناوچەکە، زیانە گیانی و ماددییەکانیـــان بە وردی و دروســـتی بە دەســـت بهێنرێـــت، چـــونکە ئەوەی بەدەســـتهاتووە یـــان لە نێـــو ســـەرچاوەکاندا بەردەســـتن، زیـــاتر بە هـــۆی ئەنجامدانی دیدار و چاوپێکەوتن لەگەڵ گەواهیدەری نێو ڕووداوەکان تۆمار کـراون، لەو بـارەدا نـاتوانرێ بە شـێوەیەکی ئەکـادیمی پشـت بە هەنـدێک لە گێڕانەوەکان ببەسترێت، چونکە زانیارییەکان چۆن یەک نین، لە هەمـان کاتدا بەڵگەنامە فەرمییەکانی حکومەتی بەعس لەو بارەیەوە بە تەواوی بەردەست نەبوون، کە زۆر لایەنی شاراوە و نادیارمان بە شێوەیەکی زانستی بۆ ڕۆشن و پشـــت ڕاســـت بکـاتەوە، ئەمەش یەکـێکە لەو گرفتـانەی کە تـوێژینەوەکە ڕووبەرووی بۆتەوە.

توێژینەوەکە لەم پێشەکییە، دەروازەیەک، چوار باسی سەرەکی و ئەنجام

پێکهاتووە، لە دەروازەدا بە شێوەیەکی پوخت پاشخانێکی مێژوویی وەک زەمینەی خستنەڕووی بابەتەکە باسکراوە. لە باسی یەکەمدا تیشک خراوەتە سەر هۆکارەکان و ئامانجەکانی ڕاگواستنی دانیشتووانی ناوچەی بارزان. باسی دووەم تایبەتە بە ڕاگواستنی دانیشتووان و وێرانکردنی بەشێک لە گوندەکانی دەڤەری بارزان لە ساڵی (١٩٧٥)دا و بارودۆخی بارزانییە ڕاگوێزراوەکان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا. باسی سێیەم تایبەت کراوە بۆ باسی ڕاگواستنی بەشێک لە دانیشتووانی ناوچەی بارزان لە ساڵی (١٩٧٨)دا و وێرانکردنی بەشێک لە گوندەکانی ناوچەکە. باسی چوارەم تەرخان کراوە بۆ باسی گەڕاندنەوەی بارزانییەکانی باشووری عێراق لە ساڵی (١٩٨٠)دا بۆ کوردستان، بەردەوامی سیاسەتی ڕاگواستنی دانیشتووانی ناوچەکانی بارزان لە ساڵی (١٩٨١)دا لە لایەن حکومەتی عێراق، بە شێوەیەکی گشتی لە سەرجەم باسەکاندا ئاماژە بە بارودۆخی بارزانییەکان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکان دراوە، لە گێڕانەوەی مێژووی بە پشت بەستن بە سەرچاوەی مێژووی ڕەسەن بەڵگەنامەی فەرمی لە هەر شوێنێک پێویستی بە هەڵوەستە و ڕاڤەکردنێک بووبێت، ڕێبازی لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی مێژوویمان بەکارهێناوە، لە ئەنجامیشدا پوختەی ئەنجامگیرییەکانی توێژینەوەکە خراوەتەڕوو.

دەروازە: پاشخانی مێژوویی:

بارزانییەکان لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول لە ساڵی (١٩٧٥)دا، بەشێک لە بارزانییەکان ئاوارەی وڵاتی ئێران بوون، دواتر لە ئێراندا پەرتەوازەکران، بەشێکی تریان ڕوویان لە وڵاتی تورکیا کرد، پاشان بە قاچاغ لە چەند گوندێک لە گوندەکانی سەر سنوور جێگیر بوون، لەگەڵ سەرهەڵدانەوەی شۆڕش ناوچەیەکی ئازادیان بۆ فەراهەم بوو (مزویری أ، ٢٠١٠، ٢٥؛ چالی و زێتی و بلەی، ٢٠٠٩، ٢٣)، ئەوەی جێگای سەرنجە لە ناوەڕۆکی نامەکەی سەددام حوسێن (١٩٣٧-٢٠٠٦) جێگری سەرۆک کۆماری پێشووی عێراق، تایبەت بە لێبوردنی گشتی بۆ گەڕانەوەی پەنابەرانی کورد

لە ئێران، لە بڕگەی سێیەم تەنها ئاماژە بە ناوی چوار کەسایەتی بارزانی کراوە، بە هەڵاوێردن لێبووردنی گشتی نایانگرێتەوە، ئەوانیش: (مستەفا بارزانی (١٩٠٣- ١٩٧٩)، ئیدریس بارزانی (١٩٤٤- ١٩٨٧)، مەسعود بارزانی، شێخ محەمەد خالید) (بابان زادە، ٢٠١٣، ١٩٨).

لە قۆناغی دوای هەرەسهێنانی شۆڕشی ئەیلولیش بارزانییەکان، جێگای بایەخ و مەترسی حکومەتی عێراقی بوون، بۆیە بەردەوام لە لایەن دام و دەزگا هەواڵگری و سەربازییەکانی حکومەتی عێراق چاودێری جموجۆڵەکانیان دەکرا، ئەمەش وەکو هەنگاوێک بۆ ڕێگری لە هەڵگیرسانەوەی شۆڕش، لەو بارەیەوە ئاماژە بە نووسراوی سەرۆکایەتی لێژنەی هەماهەنگیی پارێزگای مووسڵ لە (٢٦ی تەمووزی ١٩٧٥)، بۆ لێژنەی باڵای کاروباری باکوور، ناوەڕۆکی نووسراوەکە ئاماژە بە ناوی (٦٢) کەسی بارزانی دەکات، کە لە گوندەکانی دەوروبەری ناحیەی نەهلە- ئاکرێ نیشتەجێ بوون، بەڵام لە دوای هەرەسهێنانی شۆڕشی ئەیلول، لەسەر داواکاری ئیدریس بارزانی (١٩٤٤- ١٩٨٧)، بۆ وڵاتی ئێران ڕۆیشتوون و پەیوەندییان بە ناوبراو کردووە، ئەمەش لە لایەن حکومەتی بەعس بە جووڵەیەکی مەترسیدار و پێچەوانەی بارودۆخی ئەوسا لە قەڵەم دراوە، چونکە ڕۆیشتنی ئەم کەسانە لەسەر داواکاری ئیدریس بارزانی بۆ ئێران مەترسی و ئەگەری خۆڕێکخستنەوەیانی لە لای حکومەتی عێراق دروستکردووە، لە لایەکی دیکە ئەوەی مەترسیی حکومەتی بەعس زیاتر کردووە، لەو سەروبەندەدا بە پێچەوانەوەی ئەم دەستە و کۆمەڵەیە لە بارزانییەکان بەشێکی زۆر لەو کەسانەی لە نێو ڕیزەکانی شۆڕشدا بوون، لە ئێرانەوە بۆ عێراق دەگەڕانەوە خۆیان ڕادەستی حکومەتی عێراق دەکردەوە (محافظة نینوى- لجنة التنسيق، ١٩٧٥/٧/٢٦).

شایانی باسە حکومەتی عێراق و سەرۆکەکەی بە پێچەوانەی بەڵێنەکانیان، لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول بە هەزاران گوندنشینانی ناوچەی بارزانیان، بە بیانووی دروستکردنی پشتێنەی ئەمنی، بە زۆرەملێ بۆ ناوچەکانی باشووری عێراق ڕاگواست (محەمەد، ٢٠١٥، ٣٦). تەنانەت ئەو

بارزانییانەی لە ئێران دەگەڕانەوە، بە زۆر بۆ ناوچەکانی باشوور دوور دەخرانەوە و پاشان دەخرانە ژێر چاودێری دەزگا ئەمنییەکانەوە، لەو بارەیەوە ئاماژە بە ناوەڕۆکی نووسراوەکانی بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی پارێزگای قادسیە لە کۆتای ساڵی (١٩٧٦)دا، بە وردی بە دواداچوون بۆ دۆسیەی بارزانییەکان کراوە و ڕوون کراوەتەوە کە لە دوای گەڕانەوەیان لە وڵاتی ئێران بۆ ناوچەکانی باشووری عێراق بۆ پارێزگای قادسیە- قەزای عەفەگ دوورخراونەتەوە و نیشتەجێکراون، ئەگەرچی ئەم نووسراوانەی ئاماژەیان پێکراوە، بە ڕووکەش ئاماژەن بە لیستی ناوی ئەو بارزانییانەی لە ئێران گەڕاونەتەوە و لە پارێزگای قادسیە نیشتەجێکراون، بەڵام مەبەستی سەرەکی لە پشت ناردنی ئەم زانیارییانە، تەکنیک و شێوازێکی تایبەتی دەزگا ئەمنییەکانە بۆ ئاگادارکردنەوەی سەرووی خۆیان، بە مەبەستی چاودێریکردن و کۆکردنەوەی زانیاریی زیاتر لە بارەیانەوە لە قۆناغەکانی داهاتوودا (مديرية امن محافظة القادسية، ١٩٧٦/١٠/٦؛ مديرية الامن العامة، ١٩٧٦/١١/١١).

باسی یەکەم:

گرنگترین هۆکار و ئامانجەکانی ڕاگواستنی زۆرەملێی بارزانییەکان:

یەکەم: گرنگترین هۆکارەکانی ڕاگواستنی زۆرەملێی بارزانییەکان:

١- هۆکاری سیاسی و سەربازی: ناوچەی بارزان هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، ناوەندێکی گرنگی تێکۆشانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد بووە، هەروەها لە پاش هەرەسی شۆڕشی ئەیلول لەگەڵ دووبارە سەرهەڵدانەوەی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد، ناوچەکە مۆڵگە و پەناگەی هێزی پێشمەرگە بووە، لەبەر ئەوە لە دیدی حکومەتی عێراقی جێگای سەرنج و بایەخ بووە (القيادة المؤقتة، د. س، ٣٢ و ٦٣؛ مزویری-ب، ٢٠١٣، ٢٤)، هەرچەندە لە ناوچەی بارزان هێزی سوپای عێراق لە شکەوتوان و شێروان مەزن، گەرووی گوێژێ جێگیر کرا بوو (بارزانی، ٢٠٢١، ١١)، بەڵام لە هەمان کاتدا ناوچەکە مەڵبەندی حەوانەوە و پشتیوانی هێزەکانی پێشمەرگە، هەروەها ناوەندێکی چالاکیە پارتیزانییەکانی

هێــزی پێشــمەرگە بــوو، بەو هــۆیەوە ســوپای عیراقــی زۆرجــار زیــانی بەردەکەوت (القيادة المؤقتة، د. س، ٣٢ و ٦٣؛ مزويری أ، ٢٠١٠، ٢٤).

٢- هۆکـاری ئایـدۆلۆژیای بەعـس: ڕاگواسـتن لە دیـدی حیزبـی بەعـس وەکو پـارتێکی ناسیۆنالیسـتی توونـدڕەو ڕەهەنـدیکی نەتەوەیی هەبوو و لەو هاوکێشەیە بەدەر نەبوو، بەردەوام پرسی کوردی وەک بـابەتێکی مەترسـیدار بـۆ سـەر ئاسایشـی سـتراتیجیی بەعـس و عێـراق هێمـا کـردووە (عبـدالرحمن، ٢٠٠٦، ٤٢)، چـونکە حیزبـی بەعـس لە یەکەمـین کـۆنگرەی دامەزراندنیـدا لە مـاددەی حەوتەمـی، کوردسـتانی بە بەشـێک لە نیشـتیمانی عەرەب دانـاوە (عبدالرحمن، ٢٠٠٦، ٩٣- ٩٤).

٣- هۆکـاری نەتەوەیـی: دابڕینـی نـاوچەی بـارزان لە پارچەکـانی تـری کوردســـتان، چـــونکە نـــاوچەکە لە ڕووی نەتەوەیـــی و جـــوگرافییەوە، درێژبوونەوەی بۆ پارچەکانی دیکەی کوردستان هەیە، لەو چوارچێوەیەدا لە کۆی (٥١) گونـدی هـۆزی گەردی تەنهـا (٣) گونـدیان لە نـاوچەی بـارزانە، لە کـۆی (٢٩) گونـدی هـۆزی هەرکـی بنەجـێ تەنهـا (٩) گونـدیان لە نـاوچەی بـارزانە، کە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە پەیوەنـدی توونـد و تـۆڵی خزمـایەتی بە یەکیانەوە دەبەستێتەوە (ئەبوبکر،٢٠٠١، ٢٦- ٣١).

دووەم: ئامانجەکانی ڕاگواستنی زۆرەملێی بارزانییەکان:

١- ئامانجی سیاسی- سـەربازی: حکومەتی بەعس، بە ئامـانجی ڕێگـری کردن لە سەرهەڵدانەوەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی نەتەوەیی گەلی کورد، هەروەهـــا دابڕینـــی هێـــزی پێشـــمەرگە لە بـــنکەی فراوانـــی جەمـــاوەر و لادێنشینەکان (تالب، ١٩٩٩، ١٠١؛ تەیب، ٢٠١٢، ١٥٤- ١٥٥)، مەترسـی پرسـی کورد لەسـەر دواڕۆژی عێراق نەهێڵێت، زەمینەی سـەربەخۆیی و جیابونەوە بۆ کورد نەیەتەدی، دەستی کردووە بە ڕاگواستنی زۆرەملێی کورد (مستەفا، ٢٠٠٧، ١١٥).

٢- ئامانجی نەتەوەیی: بە ئامانجی سڕینەوەی نەتەوەی کورد لە عێراق،

لە قاڵبدانی ئەو جیاوازییە ئیتنۆگرافی، جوگرافی و ئەنترۆپۆلۆژیانەی تایبەتمەندی و جیاوازیان بە کوردستان بەخشیوە، کە لە ناوچەکانی دیکەی عێراق جیایدەکاتەوە (عبدالرحمن، ٢٠٠٦، ٤٨).

٣- ئامانجی جوگرافی- ئابووری: ناوچەی بارزان لە ناوچەکانی باکووری کوردستان دابڕێت، لە سۆنگەی ئەوەی پردی بەیەکەوە بەستنی باشووری کوردستان بە ناوچەکانی گەڤەر، هەکاری و شەمزینان لە باکووری کوردستان (چالی و زێتی و بلەی، ٢٠٠٩، ١٢)، لە ڕووی ئابوورییەوە دانیشتووانی ناوچەکانی کوردستان، بە ناچاری پشت بە ناوچەکانی تری عێراق و حکومەتی ناوەندی ببەستن (مەزهەر، ٢٠٠٩، ٥٧٥- ٥٧٥؛ تالب، ١٩٩٩، ٢٠٠).

٤- ئامانجی کۆمەڵایەتی: لەناوبردن و نەهێشتنی کلتور، داب و نەریت، بەها بەرزەکان، تێکدان و هەڵتەکاندنی شیرازەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردی (مزویری أ، ٢٠١٠، ٢٤؛ جەلال، ٢٠١١، ١٥٥).

یەکێک لە پایە سەرەکییەکانی سیاسەتی ستراتیژیی بەعس لە کوردستان، لە دوای نسکۆی شۆڕشی ئەیلول لە ساڵی (١٩٧٥)دا، ڕاگواستنی زۆرەملێ دانیشتووان و تێکدانی گوندەکانیان بوو، هەرچەندە پرۆسەکانی ڕاگواستن لە کوردستانی عێراق پێشینەیەکی مێژوویی کۆنتری هەیە، ڕاگواستن لەو قۆناغەدا بەو شێوازە بەرنامە بۆ داڕێژراوە، وەکو ئەنجامێکی پەیوەست بە ناوەرۆکی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ساڵی (١٩٧٥)دا دەستپێکردووە، بە ترسناکترین قۆناغ لە کوردستانی عێراق دادەنرێت، چونکە زۆرترین خاکی ناوچەکانی کوردستان لە میانەی پرۆسەکانی ڕاگواستن لە دانیشتووانەکانی چۆڵکران، بە ناوچەی قەدەغەکراو هەژمار کران، ئەگەر ڕاپەڕینی ساڵی (١٩٩١)ی گەلی کورد لە کورستانی عێراق نەبوایە، ئەوا ناوچە قەدەغە کراوەکان زۆرترین پانتایی لە خاکی کوردستانی عێراق دەگرتەوە (محەمەد، ٢٠٠٤، ١٢٤)، چەمکی ڕاگواستن بە واتای گواستنەوەی شوێنی جوگرافی یان شوێنگۆڕینی بەزۆر دەگەیەنێ، لە ڕێی بەکارهێنانی تۆقاندن، پاڵەپەستۆ

خستنەسەر و هێز بەکارهێنانەوە، کە گۆڕینێکی هەمیشەیی لە جێی نیشتەجێبوون و ماڵی ئاسایی لە یەکەیەکی جوگرافی بۆ یەکەیەکی جوگرافی تر لەخۆ بگرێت. بەڵام ئەوەی مەترسییەکی بێ هاوتای خستبووە سەر گەلی کورد، بریتی بوو لە جۆری ڕاگواستنی بە زۆرەملێ، ئەم جۆرە ڕاگواستنە لەو دەوڵەتانەدا ڕوودەدات، کە شێوازی حوکمڕانییەکانیان سیستەمێکی دیکتاتۆرییە و زیاتر لە نەتەوەیەک یا مەزهەبێک تێدا دەژین، زۆربەی جار لەم جۆرە دەوڵەتانەدا دەستە و کۆمەڵە حوکمڕانەکان سەر بە کۆمەڵەیەکی دیارکراون لە دژی کۆمەڵەیەکی دیکەدا کاردەکەن، لە گرنگترین ئامانجەکانی ئەم جۆرە ڕاگواستنە: جیاکردنەوە و دابڕینی بزووتنەوە، هێزە شۆڕشگێڕییە چەکدارییەکانە لە بنکەی فروانی خەڵک و جەماوەر، لە لایەکی دیکە دانیشتووانی ڕاگوێزراو لە کەسانی بەرهەمهێنەر ببن بە کەسانی بەکاربەر، هەروەها دووبارە دابەشکردنەوەی دانیشتووانی دەوڵەت بە پێی هەندێک پێوەر و بەرژەوەندییەکان تایبەتییەکانی خۆیان (عەبدوڵڵا، ١٩٩٩، ٤- ٥)، سەددام حوسێن لە ساڵی (١٩٧٥)دا ڕایگەیاند بوو: " نیازی وایە دانیشتووانی کورد لە ناوچە سنوورییەکانی ئێران و تورکیا ڕاگوێزێت" (ئەسەسەرد، ٢٠٠٠، ١١٠).

ئەوەی لێرەدا جێگەی ئاماژەیە دواتر ئەم بابەتە لەو چوارچێوەیە تێدەپەڕێت، کە بە تەنها پەیوەست بێت بە لەناوبردنی شۆڕشی کورد، بەڵکو ئامانج لێی چۆڵکردنی ناوچەیەکی فراوان لە دانیشتووانی کورد و دروستکردنی ناوچەیەکی قەدەغەکراو، کە هەرچی تیایدا دەستگیربکرێت لە ناوببردرێت، بەردەوامی ئەم سیاسەتەی حکومەتی بەعس لە کوردستاندا، ئەنجام لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا سەر دەکێشێت بۆ پرۆسەکانی کۆمەڵکوژی گەلی کورد (ئەسەسەرد، ٢٠٠٠، ١١٠)، حکومەتی عێراق بە پاساوی لەناوبردن و بنبڕکردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد، هەڵسا بە جێبەجێکردنی نەخشەیەکی ترسناک بە قوڵایی (٣٠- ٤٠) کلیۆمەتر، دانیشتووانی ناوچە سنوورییەکانی لەگەڵ ئێران، تورکیا، سوریا بە زۆر ڕاگواست، لە ئەنجامی سیاسەتی سوتماککردنی خاکی کوردستان بە

هەزاران گوند و کێڵگەی کشتوکاڵی وێرانکران و لە ناوبران (الطالباني، ١٩٨٨، ١٩- ٢١). شایانی باسە دانیشتووانی ناوچە ڕاگوێزراوەکان دوای ڕاگواستنیان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا کۆدەکرانەوە و نیشتەجێ دەکران، ئەم کۆمەڵگایانە لە نزیک شارە گەورەکان یان ڕێگاوبانە سەرەکییەکان بنیاد دەنران، بە سەربازگە گەمارۆ درا بوون، بۆ ئەوەی حکومەتی بەعس بە ئاسانی و زیاتر بەسەریاندا زاڵ بێت، تاکو لە ژێر کاریگەری و هەژموونی پێشمەرگە بە دووربن نەتواندرێ ڕێکخستن و چالاکیان تێدا ئەنجام بدرێت (مینە، ٢٠١٢، ١٨٦).

باسی دووەم:

ڕاگواستنی زۆرەملێ و تێکدانی گوندەکانی بارزان (١٩٧٥– ١٩٧٨):

حکومەتی عێراقی لە هەمان ساڵی نسکۆی شۆڕشدا، لە ڕووی کردارییەوە هەنگاوی پێویستی بۆ جێبەجێکردنی نەخشە و پلانەکانی لەبارەی ڕاگواستنی زۆرەملێ و تێکدانی گوندەکان هەڵنا، بە بڕیاری ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش، ژمارە (١١٦٠) لە (١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥)دا دەسەڵاتی بەسەرجەم یەکە کارگێڕییەکان بەخشی، بۆ نیشتەجێکردنەوەی دانیشتووانی ناوچە سنوورییەکان بەبێ بەرانبەر و هیچ جێگرەوەیەک (جمباز، ٢٠٠٤، ٥٣). سەبارەت بە ناوچەی بارزان لە چوارچێوەی پلانێکی پێشوەختە ئامادەسازی بۆ ڕاگواستنی بارزانییەکان و تێکدانی گوندەکانی ناوچەکە کردووە، (عەلی سام ئەیوب) خەڵکی گوندی (شیفکێ) کە گەواهیدەری ڕووداوەکانە لەو بارەیەوە دەڵێت: "لە کۆتایی ساڵی (١٩٧٥)دا حکومەتی عێراق بە پاڵپشتی هێزێکی زۆری سەربازی، کە لە لیوای یەکی زرێپۆش، لیوای دووی تانک و دەیان هەلیکۆپتەر پێکهاتبوو، تەواوی ناوچەی بارزانیان بە هەموو چیا و ڕێگاوبانەکانی دەڤەرەکە گەمارۆدا، بەرپرسی هێزە سەربازییەکە بە ناوی (مقدم سامی) خەڵکی سامەڕا بوو، لەو سەردەمەدا فەرمانگەی کشتوکاڵی لە گوندی بازێ بوو، لە (١٦ی ئەیلولی ١٩٧٥)دا ئاگاداری موختاری سەرجەم گوندەکان کرایەوە، لە فەرمانگەی کشتوکاڵی گوندی بازێ ئامادەبن، گوایە سەرژمێری زەوی و زار، مەڕومالات، ڕەز و

باغەکـانی نـاوچەکە دەکرێـت، بەڕێـوەبەری کشـتوکاڵی (دیـوانیە) بە نـاوی (بەزونە) بـۆ هەمـان مەبەسـت ئامـادە بـوو، ئێمە پێمـان وابـوو شـتێکی تـر لە ئارادایە و هەستمان بە ترسێکی زۆرتر دەکرد، هیچ کەسێک نەیدەتوانی خۆی دەرباز بکات لەو کاتەدا بارودۆخەکە لەبار نەبوو، چونکە ناوچەکە بە هێزی سەربازی گەمارۆ درابوو، لە هەمان کاتدا شۆڕش و بزووتنەوەیەکی کوردی لە ئـارادا نەبـوو..، لەدوای ناونووسـینی دانیشـتووان، لە (٢٣- ٢٤ی ئەیلـولی ١٩٧٥)دا لە لایەن حکومەت ئاگادارکراینەوە بۆ نـاو شـارەکان دەگوازرێینەوە، بە بیانوی ئەوەی ئاو و کارەباتان نییە و لە شـارەکان دوورن، لە ڕاگواسـتندا سەرەتا ژنان و منداڵانی هەندێک لە گوندەکان بە هەلیکۆپتەر بۆ گوندی بـازێ گوازرانەوە، ڕۆژی دواتر هەر (١٠) کەس لە پیاوەکان لەگەڵ (١٥) سـەرباز بە پیادە ڕەوانەی گوندی بازێ کراین، دوای شـەش کـاتژمێر بە پێ ڕۆیشـتن بە ڕێگـاوە بـووین گەیشـتینە گونـدی بـازێ..، کـاتێ گەیشـتینە گونـدەکە دیتمـان خەڵکەکەی ڕاگوێزرا بـوو و خانووەکانیشـی بەسـەر یەکدا ڕوخێنرا بـوون....، پاشــان بە ئۆتۆمــۆبێلی ســەربازی ئێمەیــان بــۆ پارێزگــای دیــوانییە- قەزای عەفەگ ڕاگواست..." (عەبدە، ٢٠١١، ١٦٤- ١٦٥). (١١- ١٨ی تشـرینی دووەمـی ١٩٧٥) بە قۆنـاغ و پرۆسـەی یەکەمـی ڕاگواسـتنی زۆرەملێـی دانیشـتووانی ناوچەکـــانی بـــارزان لە لایەن حکـــومەتی عێـــراق دادەنرێـــت، ســـەرجەم دانیشـتووانی گونـدەکانی هۆزەکـانی (بەرۆژی، مـزووری ژێـری-خـواروو، نزاری، هەرکی بنەجێ و بەشێک لە شێروانییەکان)، بۆ باشووری عێراق بە زۆرەملێ ڕاگوێزران، بەم شێوەی خوارەوە:

أ- لە (١١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥)دا بارزانییەکانی عەشیرەتی بەرۆژی لە گونـدەکانی (بـارزان، بلـێ، بـازێ، هۆسـتان، هەڤـدکا و...هتـد)، ئۆتۆمـۆبێلی سـەربازی لە جـۆری ئیڤـا بـۆ ئۆردوگـا زۆرەملێیەکـانی باشـووری عێـراق ڕاگوێزران.

ب- لە (١٤ی تشـرینی دووەمـی ١٩٧٥)دا گونـدەکانی (شـانەدەر و سـەکۆ و...هتد) بۆ باشـووری عێراق ڕاگوێزراون، پاڵپشـت بەو یادداشـتەی (سـلێمان شـێخۆ سلێمان) لە سـاڵی (١٩٧٥)دا تۆمـاری کـردوون و لە دوای خـۆی جێی

هێشتووە، کە ناوبراو لە ساڵی (١٩٨٣)دا لە لایەن حکومەتی بەعس لەگەڵ سەرجەم پیاوانی بارزانییەکان لە ئۆردوگا زۆرەملێیەکاندا دەستگیرکراوە و شوێنبزرکراوە، بە پێی یادداشتەکەی ناوبراو سەرەتا لە (١١ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥)دا لە لایەن حکومەتی عێراقی مەبەستی ڕاگواستنیان ناونووس کراون، پاشان لە (١٤ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥)دا، بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازی بۆ باشووری عێراق ڕاگوێزراون.

ج- لە (١٧ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥)دا بارزانییەکانی لە هۆزی مزوری وڵاتی ژێری گوندەکانی (شنگیل، هیزان، بابسێفا، ئاڤەدور...هتد)، سەرەتا بە هەلیکۆپتەری سەربازی بۆ گوندی بازێ، پاشان بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازی لە جۆری زیل بۆ باشووری عێراق ڕاگوێزران، لە هەمان ڕۆژدا بارزانییەکانی عەشیرەتی نزاری گوندەکانی (زۆرەگڤان، ئیروان، سەفتی، کولەکا و...هتد) بە ئۆتۆمۆبێلی بارهەڵگری سەربازی بۆ مووسڵ، پاشان بە شەمەندەفەر بۆ باشووری عێراق ڕاگوێزران (بارزانی، ٢٠٠٩، ٥٩ و ٦٧؛ ملاسوار و بلەی، ٢٠٢٠، ٤١- ٤٢)، لەو قۆناغەدا دانیشتووانی (٧٦) گوندی ناوچەی بارزان ڕاگوێزران، خانووەکانیان بە ماددەی (t. n. t) تەقێندرانەوە، کێڵگەو ڕەز و باخەکانیان سوتێندران و ناوچەکە بە تەواوی خاپوور کرا، پرۆسەی ڕاگواستنی دانیشتووانی ناوچەکە لە ژێر فەرمان و ڕێوشوێنی توندی سەربازیدا ئەنجام درا، بەبێ لەبەرچاوگرتنی بەها و یاساکانی تایبەت بە مافی مرۆڤ، ڕاگوێزراوان لە پارێزگای دیوانیە- قەزای عەفەگ لە ناحیەکانی: (شافعیە، ئەلبدێر، فەوارە- نەفەر) لە گوندەکانی (جحێش، خەیریە، مەرزیجە) و کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی (١، ٢، ٣، ٤) تاکو (١٩٨٠) بە زۆر نیشتەجێکران (محەمەد، ٢٠٠٤، ١٢٦؛ بارزانی، ٢٠٠٩، ٥٦؛ چالی و زێتی و بلەی، ٢٠٠٩، ٢١؛ مزویری ب، ٢٠١٣، ٤٠- ٤١).

بارزانییەکان لە دوای ڕاگواستن و نیشتەجێکردنیان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی باشووری عێراق، بە تەواوی جموجۆڵەکانیان خرایە ژێر چاودێری دەزگا ئەمنییەکان، لەو سۆنگەیەوە ئاماژە بە ناوەڕۆکی نووسراوی بەڕیوەبەرایەتی ئاسایشی پارێزگای قادسیە لە سەرەتای ساڵی (١٩٧٦)دا،

هەروەها نووسراوی بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی گشتی لە ناوەڕاستی ساڵی (١٩٧٦)دا، ئەم نووسراوانەی سەرەوە بەڵگەیەکی ڕوونن لەسەر سیاسەتی حکومەتی عێراق بۆ ڕاگواستنی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق، هەروەها جەخت لەسەر ناردنی کۆمەڵێک زانیاری دەکەنەوە، وەکو ناردنی لیستی بەرپرسی خانەوادە بارزانییەکان بۆ سەرووی خۆیان، لە بارەی گەیشتنیان بۆ ناوچەکەیان، پاشان نیشتەجێکردنیان لە قەزای عەفەگ لە گوندەکانی (جحێش، نەفەر یەک و دوو) ئەگەر زیاتر لێیان وردبینەوە مەبەستەکانی ناردنی ئەم زانیارییانە و ئاگادار کردنەوەی سەرووی خۆیان بووە، لە کۆکردنەوەی ئامار و داتای دروست لە بارەی خانەوادە بارزانییەکان، کە لە سنووری چالاکی بەڕێوەبەرایەتییەکەیان نیشتەجێکراون، وەکو بنەمایەک بە مەبەستی کۆکردنەوەی زانیاریی هەمەلایەنە و پێویست لە قۆناغەکانی داهاتوودا (مديرية امن محافظة القادسية، ١٩٧٦/٣/٢٩؛ مديرية الامن العامة، ١٩٧٦/٥/١٦).

سەبارەت بە بوونی خزمەتگوزارییەکان لە کۆمەڵگاکاندا ئەوا لە ئاستێکی زۆر خراپدا بووە. (ساڵح عەبدوڵڵا باپیر) خەڵکی گوندی بازێ دەڵێت: " خانووەکانمان بە شێوەیەکی زۆر بچووک لە قوڕ دروستکرابوون، سەری بە حەسیر و دار داپۆشرابوو، بۆ نیشتەجێبوون نەدەشیان، ناوچەکە ئاووهەوایەکی بیابانی وشک، گەرمی و تۆزاوی هەبوو، جگە لە نەبوونی خزمەتگوزارییەکانی وەکو ئاوی خواردنەوەی پاک، ئەوەی هەبوو بە کەڵکی خواردنەوە نەدەهات، چونکە پاشەڕۆی پیس و لاشەی ئاژەڵی تۆپیوی پێدا دەهات، بەو هۆیانەوە جۆرەها نەخۆشی لە نێو دانیشتووانی ئۆردوگاکان بڵاوبویەوە، لە ئەنجامدا چەندان کەس گیانیان لە دەستدا، لە لایەکی تر حکومەت بە مەبەستی تواندنەوەی بارزانییەکان لە بۆتەی عەرەبدا بڕیاریاندا، هەر کەسێک ناسنامەی خۆی لە کورد بۆ عەرەب بگۆڕێت چەندان چیاووگی وەکو: خانوو، زەوی، موچە...هتد پێدەدرێت" (بارزانی، ٢٠٠٩، ٦٢- ٦٣).

ئاماژە بە گوفتاری سکاڵای گەواهیدەر (فاتیمە سلێمان عەبدوڵڵا) لە (دادگای باڵای تاوانەکان- دۆسیەی توێژینەوەکان) لە (٢٠٠٨/٦/٢٥)، لە

ناوەرۆکی سکاڵای ناوبراودا هاتووە: لە ساڵی (١٩٧٥)دا لەگەڵ ماڵباتەکەیان دانیشتووی ناحیەی بارزان- گوندی دەرەبۆتک بوون، هەر لەو ساڵەدا لە لایەن هێزێکی سەربازیی حکومەتی عێراقی گوندەکان گەمارۆ دراوە، بە شێوازی زۆرەملێ سەرەتا لە گوندەکەیان بۆ (بلێ) گوازراونەتەوە پاشان بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازی بۆ دیوانیە- ئۆردوگای مەرزیجە گوازراونەتەوە، دوای چەند مانگێک لە ئاکامی کەمی خۆراک و خراپی گوزەران و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی، منداڵێکی بە ناوی (سەمیرە یاسین مستەفا) و چەند کەسێک لە خزمەکانیان گیانیان لە دەستداوە و لە بیابانی ناوچەکە بە خاک سپێردراون، بۆ ماوەی چەند ساڵێک لە پارێزگای (قادسیە- دیوانیە) بە زۆر نیشتەجێکران، پاشان لە ساڵی (١٩٨٠)دا بۆ کوردستان- پارێزگای هەولێر گەڕێندرانەوە، هەروەها لە ساڵی (١٩٨٣)دا هاوسەرەکەشی بە ناوی (یاسین مستەفا ساڵح) لەگەڵ زۆرێک لە پیاوانی بارزانی لە لایەن حکومەتەوە دەستگیردەکرێت و شوێنبزرکراوە (عبدالله، المحكمة الجنائية العراقية العليا- قضاة التحقيق، رقم القضية (٣٥٤٤)، ٢٠٠٨/٦/٢٥)، هەر لەو بارەیەوە گەواهیدەر (سەلیم عەزیز عوسمان) لە (دادگای باڵای تاوانەکان- دۆسیەی توێژینەوەکان) لە (٢٠٠٨/٥/٢٥) سکاڵای یاسایی تۆمار کردووە، ئاماژەی بەوە کردووە، ناوبراو لە ساڵی (١٩٧٥)دا لە ناحیەی بارزان- گوندی تێل نیشتەجێبوون، لە مانگی (تشرینی دووەمی ١٩٧٥)دا ئەوان و دانیشتووانی گوندەکەیان بە زۆرەملێ لە لایەن هێزێکی سەربازیی حکومەتی عێراقی سەرەتا بە فڕۆکەی جۆری هەلیکۆپتەر بۆ ناحیەی بارزان- گوندی بازێ گوازراونەتەوە، پاشان بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازی بۆ باشووری عێراق بۆ پارێزگای (قادسیە- دیوانیە) قەزای عەفەگ- گوندی جحێش گوازراونەتەوە، بۆ ماوەی چەند ساڵێک لەو ناوچەیە بە زۆر نیشتەجێ کراون، لە ساڵی (١٩٨٠)دا بۆ کودستان گەڕێندراونەتەوە لە پارێزگای هەولێر- قوشتەپە دووبارە بە زۆر نیشتەجێکراون، لە ساڵی (١٩٨٣)دا دوو لە براکانی بە ناوەکانی (حاجی عەلی، عوسمان) لەگەڵ پیاوانی بارزانی لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی قوشتەپە لە پرۆسەیەکی ئەمنی و سەربازیدا دەستگیرکراون و شوێنبزرکراون (عثمان،

المحكمة الجنائية العراقية العليا- قضاة التحقيق، رقم القضية (٣٥٣٥)، ٢٠٠٨/٦/٢٥). هەر لەو چوارچێوەیەدا ئاماژە بە گوفتاری گەواهیدەر (حوسێن حەمەدئەمین فەقێ) خەڵکی (گۆڕەتوو- شیڤەدزێ) لە (دادگای باڵای تاوانەکان لە عێراق- دادوەرانی توێژینەوە)، لە (٢٠٠٨/٥/٢٥)، لە ناوەرۆکی سکاڵاکە ئاماژەی بە ڕاگواستنیان لە ساڵی (١٩٧٥)دا دەکات، بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازی لە ناوچەی بارزان بۆ پارێزگای دیوانیە- قەزای عەفەگ- گوندی جحێش ئۆردوگای ژمارە (٣) ڕاگویزراون، لە ڕەوشێکی سەختی گوزەراندا بوون، سەرەڕای بڵاوبوونەوەی چەندان نەخۆشیی جۆراوجۆر، کە هۆکاری گیان لە دەستدانی چەند کەس بوو، بۆ ماوەی دووساڵ ڕێوشوێنی توونددیان لە بەرانبەردا گیراوەتەبەر وەکو قەدەغەی چوونەدەرەوە، نەبوونی ئاو و کارەبا (فقي، المحكمة الجنائية العراقية العليا- قضاة التحقيق، رقم القضية (٣٥٨١)، ٢٠٠٨/٥/٢٥).

سەرەڕای هەموو ئەمانە، ڕێوشوێنە توونده سەربازییەکان، چاودێری ئەمنی و زەوتکردنی ئازادییەکان، کاریگەری دەروونی قوڵ و خراپی لەسەر بارزانییەکان دروستکردبوو، لەو بارەیەوە (شێخ سەباح سلێمان عەبدولسەلام بارزانی) دەڵێت: " لە لایەن حکومەت ئاگادار کراینەوە نابێ بەبێ پرس لە ماڵ بڕۆنە دەرەوە، سەردانی ماڵە کوردەکان بکەن و هیچ کەسێک سەردانتان بکات بە پێچەوانەوە بەرپرسیار دەبن، کاتێک لە ساڵی (١٩٧٩)دا مستەفا بارزانی کۆچی دوایی کرد، باوکم ئاگادارکرایەوە نابێ پرسەی بۆ دابنێن و خەڵک سەردانتان بکات چاودێریتان دەکەین، دوای ماوەیەک باوکم کۆچی دوایی کرد هەوڵماندا تەرمەکەی لە بارزان بە خاک بسپێرین، حکومەت ڕەزامەندی دا لە هەر شوێنێکی سنووری قەزای مێرگەسور بنێژرێت، جگە لە گوندی بارزان، بۆیە لە گوندی (دۆرێ) ناشتمان، لە هەمان کاتدا هەریەکە لە (شێخ عوسمان شێخ ئەحمەد بارزانی، عوبیدوڵڵا مستەفا بارزانی)یان وەکو بارمتە لە هەولێر گلدایەوە، تاکو بەشداربووانی بە خاکسپاردنی شێخ سلێمان گەڕانەوە" (ساڵح، ٢٠١٧، ٧١- ٧٣). لە دواتردا سیاسەتی حکومەت هەندێک گۆڕانکاری بەسەردا هات لەوانە: بڕە خۆراکی مانگانە بۆ هەر خانەوادەیەک

دابینکرا، ڕۆژانە (٤- ٥) کەس مۆڵەتی چوونە دەرەوەی بۆ عەفەگ و دیوانیە پێدەدرا، دەبوایە لە مۆڵەتەکانیان هۆکاری چوونە دەرەوەیان بنووسن، لە هەمان ڕۆژ پابەندی گەڕانەوەبن (ساڵح، ٢٠١٧، ٨٠- ٨١)، کەسانی بە ساڵاچوو بڕی (٣٠) دیناریان وەکو مووچەی خانەنشینی بۆ دابینکرا، بارزانییەکان لە ئەنجامی ئەو دۆخەی تێی کەوتبوون، ناچاری دۆزینەوەی کارێک بوون، بە تایبەتی لە فەرمانگە حکومییەکان دوای چاوەڕوانییەکی زۆر ڕێگەی کارکردن و دامەزراندنیان لە فەرمانگە حکومیەکان پێدرا (عەبدە، ٢٠١١، ١٧٠). لەو بارودۆخەدا ئەمە کارێکی هێندە ئاسان نەبوو، بەڵکو پێویستی بە ڕەزامەندی و چاودێری بەڕێوەبەرایەتیی ئاسایشی ناوچەکە هەبوو، بۆیە هەندێک گۆڕانکاری لە مامەڵەی حکومەت بەرانبەر بارزانییەکان، مانای ئەوە نەبوو وەکو کەسانی ئاسای سەیر بکرێن، بە پێچەوانەوە زیاتر لە ژێر چاودێری دام و دەزگا ئەمنییەکاندا بوون، لە بەڵگەنامەکان بە ڕوونی ئەمە دەردەکەوێت، لەوانە: ئاماژە بە چەند نووسراوێکی بەڕێوەبەرایەتییەکانی ئاسایشی قادسیە و ئاسایشی گشتی لە نێوان ساڵانی (١٩٧٦- ١٩٧٨)، ناوەڕۆکی سەرجەم ئەم نووسراوانە زانیارییە، دەربارەی دامەزراندنی بەشێک لەو بارزانییانەی نیشتەجێی کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی باشووری عێراق بوون، لە فەرمانگە حکومیەکانی باشووری عێراق و دیارکردنی ناونیشانی وەزیفیان (مديرية امن محافظة القادسية، ١٩٧٦/٤/١٠؛ مديرية الامن العامة، ١٩٧٦/٤/١٧؛ مديرية امن محافظة القادسية، ١٩٧٧/٨/٢٩؛ مديرية امن محافظة القادسية، ١٩٧٧/٨/٣٠؛ مديرية امن محافظة القادسية، ٢٣/ ١٠/ ١٩٧٧).

ناوەڕۆکی ڕاپۆرتەکان پەردە لەسەر ئەوە هەڵدەماڵن، لە ستراتیج و دیدی ئەم دەزگایانەوە بارزانییەکان بۆ سەر ئاسایشی دەوڵەت، دامەزراوەکانی و...هتد، جێگای تێبینی و مەترسیبوون، لە لایەکی تر دەکرێت بگوترێت مەبەستێکی دیکەی حکومەت لە دامەزراندنی هەندێک لە بارزانییەکان لەو فەرمانگە حکومییانە، بە ئەگەری ڕاکێشانی هەست و سۆزیان و پەیڕەکردنی سیاسەتی پەرتکە و زاڵبە و دوورخستنەوەیان لە لایەنگری بۆ شۆڕش و کاڵکردنەوەی مەسەلە نەتەوایەتییەکان لە لایان،

هەروەها بۆ ئەوەی بارزانییەکان بە هۆی ئەم دەستکەوتەوە لە ناوچەکانی باشوور بە یەکجاری نیشتەجێبن و بیر لە گەڕانەوە بۆ ناوچەکانی کوردستان نەکەنەوە، دواجا ئاویتەی کلتور و دابونەریتی عەرەبی بن (مدیریة امن محافظة القادسیة، ١٩٧٧/١٠/٢٣)، لە پاڵ ئەم باروودۆخە سەختەدا سەددام حوسێن لە بۆنە جیاوازەکاندا بە ڕووکەش ئاماژەی بە سیاسەتی لێبوردەیی و بەخشندەیی حکومەت بەرانبەر بە کورد دەکرد، لە (٧ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٥)دا لە وتارێکیدا بۆ کادیرە پێشکەتووەکانی حیزبی بەعس لە (ناوچەی باکوور) وێنەیەکی جیاوازمان دەداتێ گوتویەتی: " بارزانییەکان ڕاگوێزران و لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی دەرکران"(نێروەیی، ٢٠٢٢، ٧٩)، هەروەها لە لایەکی دیکە لە ساڵی(١٩٧٦)دا سەبارەت بە کێشەی ڕاگواستنی دانیشتووانی کورد پەنابەرانی کوردی گەڕاوە لە ئێران، لە چاوپێکەوتنێکی دیکەدا دەڵێت: " هەندێک کاری ئیداری لە لایەن دەسەڵاتداران کراوە، پەیوەندیان هەیە بە جێگا گۆڕینی ژیانی هەندێک لە هاوڵاتیان کە لە هەندێک ناوچەی سنووریدا دەژیان، ئەم ناوچانە شوێنی گرنگ و ستراتیژین لە عێراق، هەروەها ئەو کاروانە پەنابەرانەیی لە ئێران گەڕانەوە، لە ناوچەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق نیشتەجێکران" (نێروەیی، ٢٠٢٢، ٧٩- ٨٠؛ عەلی، ٢٠٢١، ١٨٨- ١٨٩)، ئەمەش وێنەیەکی تەواو پێچەوانەی بانگەشەکانی بوو، لە ڕوانگەی ئەوان بارزانییەکان لە کوردستان بارگرانیی و کۆسپێکی گەورە بوون، هەروەها بە پێی ئەزموونی ڕابردووی سەددام حوسێن بارزانییەکان جارێکی دیکە دەبوون بە هەوێنی شۆڕش، بۆیە لە ناوچەکانیان دوورخرانەوە (نێروەیی، ٢٠٢٢، ٧٩).

لە لایەکی دیکە سیاسەتی حکومەتی بەعس لە باری کارگێڕییەوە سەبارەت بە ناوچەکە، لە دوای گرتنەبەری سیاسەتی بە زۆر ڕاگواستنی دانیشتووان و چۆڵکردنی ناوچەکە، وێرانکرنی ناحیەی بارزان و بەشێک لە گوندەکانی دەوروبەری، بە پێی بڕیاری ژمارە (٦٤٨)ی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش لە (١ی حوزەیرانی ١٩٧٧)، بە یەکجاری پلەی کارگێڕی لە ناحیەی بارزان سەندرایەوە (غفور، ٢٠٢٠، ١٩٧).

باسی سێیەم:

ڕاگواستنی زۆرەملێ و تێکدانی گوندەکانی بارزان (١٩٧٨–١٩٨٠):

ئامــاژە بە بروســکەی نهێنــی و بە پەلەی (لێــژنەی بــاڵای کاروبــاری باکوور)(١)، لە (١٢ی کانوونی دووەمی ١٩٧٨)دا، بۆ وەزارەتەکانی (بەرگری، ناوخۆ) زانیاری بۆ سـەرجەم دام و دەزگاکانی تایبەتمەند، وەکو: (وەزارەتی پیشەسـازی و کانزاکـان، کشـتوکاڵ و ئـاودێری، نیشـتەجێکردن، تەندروسـتی، گواستنەوە و گەیاندن و...هتد)، بە گوێرەی ناوەڕۆکی بروسکەی ئاماژەپێکراو نەخشـەی حکومەتی عێراقی بۆ ڕاگواسـتنی نـاوچە سـنوورییەکان، تـاکو (١ی حــوزەیرانی ١٩٧٨) لە مــاوەی کەمتــر لە شــەش مانــگ چەنــدان یەکەی نیشتەجێبون لە پارێزگاکانی (هەولێر، دهۆک و سلێمانی) دروست بکرێت، بۆ ئەو خێزانـانەی بڕیـارە لە نـاوچە سـنوورییەکان بە قـووڵایی (١٠- ٢٠) کـم ڕاگــوازرێن، لەو چوارچێــوەیەدا بڕیــاری دروســتکردنی (٢٥٢٩) یەکەی نیشــتەجێبون لە پارێزگــای هەولێــر دراوە (الجنــة العليــا لشــؤون الشــمال، ١٩٧٨/١/١٢).

ســەبارەت بە ئامادەکارییەکــانی حکــومەتی بەعــس لەو قۆنــاغەدا بــۆ ڕاگواســتنی بەشــێک لە دانیشــتووانی نــاوچەی بــارزان شـایەدحاڵ (ئیـدریس سەلیم حوسێن موراد)، دەڵێت: " ناوبراو کە خەڵکی گوندی جویزێ- شێروان مەزنە، لە (نیسـانی ١٩٧٨)دا بەر لەوەی ڕابگـوازرێین زانیـاری سـەرەتاییمان هەبـوو، لە هەولێـر- بەحـرکە خـانوو بـۆ ڕاگواسـتنی گوندنشـینانی نـاوچەی بــارزان دروســت دەکرێــت، لە ســەرەتای (تەممــوزی ١٩٧٨)دا لێژنەیەکــی حکومەت بەمەبەسـتی سـەرژمێری مەڕومـاڵات، زەوی و بـاخ و...هتـد، هـاتە گوندەکەمان و لە بەشێکی زۆر لە گوندەکانی ناوچەکە سـەرژمێری ئەنجامـدا، دوای چەنــد ڕۆژێــک بە ئۆتۆمــۆبێلی ســەربازی بــۆ هەولێــر- بەحــرکە ڕاگوێزراین، گوندنشـینان لە هەڵبژاردنی ئەو کۆمەڵگایەی بۆی ڕادەگوێزران سەربەسـت نەبوون"(مــوراد، دیــدار هەولێــر- بەحــرکە، ٢٩ی تەمــووزی ٢٠٢٢)(٢).

لە چوارچێــوەی ئەو ئامادەکارییــانەی حکــومەتی بەعــس لە (٢٥ی

حوزەیرانی ١٩٧٨) تاکو (٧ی تەمووزی ١٩٧٨)، قۆناغی دووەمی ڕاگواستنی بارزانییەکان دەستپێکرد، لەم قۆناغەدا عەشیرەتەکانی (شێروانی، مزوری باڵا- سەروو، بەشێک لە هەرکی بنەجێ و گەردی) بۆ ئۆردوگا زۆرەملێیەکانی سنووری پارێزگای هەولێر ڕاگوێزران (ساڵح،٢٠١٧، ٩٣)، لە (٧ی تەمووزی ١٩٧٨)دا بە دیارکراوی بەشێک لە عەشیرەتی شێروان و مزوری ڕاگوێزران، لەو پرۆسەیەدا بەگشتی دانیشتووانی (٧٧) گوندی دەڤەرەکە بەر شالاوی ڕاگواستنی زۆرەملێ کەوتن، لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی پارێزگای هەولێر: (دیانا- قەزای سدیق، هەریر- قەزای شەقڵاوە، بەحرکە- قەزای ناوەندی پارێزگای هەولێر، گۆڕەتوو- قەزای مێرگەسور) نیشتەجێکران، دووری نێوان ئەو کۆمەڵگایانە لە یەکترەوە بە دەیان کلیۆمەتر بوو (مزویری ب، ٢٠١٣، ٥٢؛ جگەر سۆز، ٢٠٢٠، ل٢٣٨).

شایەدحاڵ (شەهاب جەمیل سەلیم فەرزی) دەڵێت: "بەر لە دەستپێکردنی سیاسەتی ڕاگواستنی دانیشتووانی ناوچەی بارزان، ئێمە دانیشتووی ناحیەی شێروان مەزن- گوندی کانی بۆت بووین، لە ساڵی (١٩٧٨)دا بە چەند ڕۆژێک بەر لە ڕاگواستنمان لە لایەن حکومەت ئاگادار کراینەوە سەبارەت بە نیازی حکومەت بۆ ڕاگواستنمان، پاشان هێزێکی سەربازی گەمارۆی گوندەکەمانیدا، ئێمە و سەرجەم دانیشتووانی گوندەکەمانیان بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازیی بۆ کۆمەڵگای زۆرەملێی دیانا ڕاگواستین، دواتر خانوەکانی ئێمەیان بە ماددەی (t. n. t) تەقاندەوە و گوندەکانیان بە تەواوی لێ وێران کردین، بە زۆرەملێ لە ناوچە ڕەسەنەکانی خۆمان ڕاگوێزراین، کە بە خواست و ویستی خۆمان نەبوو، هەروەها خزمەتگوزارییەکان لە ئۆردوگای دیانا وەکو پێویست نەبوو، زۆرینەی خەڵکی لە پێشتر لە گوندەکانی ناوچەکەمان بە پیشەی جووتیاری و ئاژەڵدارییەوە خەریکبوون، بەڵام لە سەرەتادا لە کۆمەڵگای زۆرەملێی دیانا بۆ ماوەیەکی زۆر بێکار مانەوە، هەرچەندە گوندنشینان لە بەرانبەر ڕاگواستنیان هەندێک قەرەبوویان وەرگرت، دوای زیاتر لە ساڵێک نیشتەجێبونمان لە ئۆردوگای زۆرەملێی دیانا بارودۆخمان تا ئەندازیەک بەرەو باشتر ڕۆیشت، بەساڵاچووان مووچەی خانەنشینیان پێدەدرا، بەشێکی دیکە لە دانیشتووانی

ئوردوگاکە لە فەرمانگە حکومییەکانی وەکو: کشتوکاڵ و شارەوانی وەکو فەرمانبەر و کارگوزار...هتد دامەزرێندران، بەڵام هەموو ئەمانە نەیانتوانی ئاسودەیی و ئوقرە لە دەروونی ئێمە و سەرجەم بارزانییە بە زۆر ڕاگوێزاوەکان بهێنێتە دی" (فەرزی، دیدار هەولێر- سۆران، ١٣ی ئەیلولی ٢٠٢٢)(٣)، لە ئەنجامدا دانیشتووانی ناوچەکە لە چوارچێوەی ڕێوشوێنی توندی سەربازی ڕاگوێزران، کێڵگە کشتوکاڵییەکان سوتێندران و لەناوبران، کانیاوەکان وشککرد، گوندەکان بە تەواوی وێرانکران (عومەر، ٢٠٢١، ٤٢؛ ملاسوار و بلەی، ٢٠٢٠، ٤٢).

سەبارەت بە پەیڕەوانی ئایینی مەسیحی لە ناوچەی بارزان، ژمارەیەک لە مەسیحییەکان خاوەن مێژوویەکی دێرینن لە ناوچەی بارزان لە گوندی بێدیال نیشتەجێبوونە، بەڵام حکومەتی عێراق لە درێژەی سیاسەتی ڕاگواستنی دانیشتووانی ناوچەکانی بارزان، دەستی لە ڕاگواستنی دانیشتووان و تێکدانی گوندە مەسیحینشینەکانیش نەپاراست، لەو بارەیەوە شایەدحاڵ (گورگیس یوحەننا عەودیش یوحەننا) دەڵێت: "ئێمە لە کۆنەوە لە ناوچەکە لە گوندی بێدیال نیشتەجێین، بەدرێژایی مێژوو لە سایەی پێکەوە ژیانی ئاشتییانە، ڕێزگرتن لە ئایین و بەهاکانی یەکتر لەگەڵ بارزانییە موسڵمانەکانی ناوچەکە پێکەوە لە ناوچەکەدا نیشتەجێ بووین و دەژین، لە ساڵی (١٩٧٨)دا گوندەکەمان نزیکەی (٥٠) ماڵ دەبوو، کاتێک حکومەتی بەعس لەو ساڵەدا دەستی بە ڕاگواستنی بەشێک لە دانیشتووانی ناوچەکە کرد، دەستی لە مەسیحییەکانیش نەپاراست، سەرەتا بە زۆرەملێی گوندەکەمان جێهێشت و بە پیادەڕۆی بۆ گوندی (چامە) دواتر بۆ ناحیەی شێروان مەزن ڕۆیشتین، پاشان بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازیی لەگەڵ بارزانییەکان بۆ کۆمەڵگای زۆرەملێی دیانا ڕاگوازراین، ئەوی زیاتر جێگەی پەرۆشی و دڵتەنگی ئێمە بوو، گوندەکەمان وێران کرا و تەنانەت کەنیسەکەمان کە مێژوویەکی زۆر دێرینی بەر لە هاتنی ئایینی ئیسلامی هەیە، لە کاتی بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لە ناوچەکە تێک نەدرا و پارێزراو بوو، بەڵام کاتێک حکومەتی بەعس دەستی بە جێبەجێکردنی

سیاســەتی ڕاگواســتن لە نــاوچەی بــارزان کــرد، کەنیســەی گونــدەکەمانی تەقانــدەوە و وێرانــی کــرد" (یوحەننــا، دیــدار شــێروان مەزن- بێــدیال، ١١ی ئەیلولی ٢٠٢٢)(٤).

ئۆردوگــا زۆرەملێیەکــانی پارێزگــای هەولێــر بە بەراورد بە کۆمەڵگــا زۆرەملێیەکانی باشووری عێراق تاڕادەیەک جیاوازتر بوو، جگە لەوەی لە ســنووری کوردســتان دروســتکرا بــوون، لەگەڵ دابینکردنــی هەنــدێک خزمەتگوزاری سەرەتایی وەکو قوتابخانە و نەخۆشخانە، هەروەها جیاوازی شێوەی خانووەکان و ڕووبەریان (بارزانی- ڕێبوار، ٢٠٠٩، ٤٥ و ٦٩)، لە درێــژەی قســەکانیدا (ئیــدریس ســەلیم حوســێن مــوراد)، ســەبارەت بە قەرەبــووکردنەوەی دانیشــتووانی نــاوچەکە دەڵێــت: " دانیشــتووانی نــاوچەکە لەلایەن حکــومەت بە برێــک پــارە قەرەبــووکرانەوە، بەڵام لە پرۆســەی قەرەبــووکردنەوەکە گەنــدەڵی تێــدا کــرا، چــونکە فەرمــانبەرانی میــری بەپێــی حەزی خۆیان بۆ زۆر کەس قەرەبوویەکی زۆریان دەنووسی، بەڵام دواجار گوندنشــینان زەرەرمەنــد بــوون، چــونکە زۆربەیــان بێکــار مــانەوە و دوای مــاوەیەک پارەکانیــان خەرجکرد" (مــوراد، هەولێر- بەحرکە، ٢٩ی تەمــووزی ٢٠٢٢).

باسی چوارەم:

گەڕانەوەی بارزانییەکانی باشووری عێراق و بەردەوامیی سیاسەتی ڕاگواستن (١٩٨٠–١٩٨١):

لە (١٧ی تەمــووزی ١٩٧٩)دا ســەددام حوســێن بە فەرمــی لە جــێگەی ئەحمەد حەسەن بەکر (١٩١٤- ١٩٨٢) دەسەڵاتی گرتە دەست، بە ئامانجی بەدەســتهێنانی ســۆزی گەلــی کــورد، تــاڕادەیەک گۆڕانکــاری لە سیاســەتی حکومەتی عێراق بەرانبەر بە گەلی کورد بەدی دەکرا، لەو چوارچێوەیەدا ڕەزامەنــدی بە گەڕانــدنەوەی کــوردانی ڕاگــوێزراو لە باشــووری عێــراق بــۆ کوردستان دەربڕی، دیارە ئەم گۆڕانکارییانە لە سیاسەتی بەعس بەرانبەر بە گەلی کورد، بە مەبەستی خۆئامادەکردن بۆ هەڵوەشاندنەوەی ڕێککەوتننامەی جەزائیر و ڕاگەیاندنی شەڕ لە دژی ئێران بوو (حەمەدئەمین، ٢٠١٦، ٢١)،

ئەگەرچی سەرجەم ئەو کوردانەی بۆ باشووری عێراق ڕاگوێزرا بوون یان دوورخرابوونەوە، دواتر ڕێگایان پێدرا بۆ کوردستان بگەڕێنەوە، بە پێچەوانەوە، تەنها ڕێگا بە گەڕانەوەی بارزانییەکان نەدرا (عومەر، ٢٠٢١، ١٢٩؛ محەمەد، ٢٠٠٤، ١٢٩).

جێگەی باسە وەکو ئامادەکارییەکی پێشوەختە بۆ گەڕاندنەوەی ڕاگوێزراوە کوردەکان لە ناوچەکانی باشووری عێراق بۆ کوردستان، بە بڕیاری ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش ژمارە (١٣٤) لە (٢١ی کانوونی دووەمی ١٩٧٨)، ئاماژە بە بروسکەی وەزارەتی ناوخۆ ژمارە (١٦٣) لە (١١ی نیسانی ١٩٧٧)، بڕیاری دروستکردنی (١١٠٠٠) هەزار یەکەی نیشتەجێبون درا، لە (٢٩) کۆمەڵگای زۆرەملێی لە پارێزگاکانی (هەولێر، سلێمانی و دهۆک)، بە گوێرەی ناوەرۆکی ئەم بڕیارە ئەو کوردانەی ڕاگوێزراون بۆ ناوچەکانی باشوور و ناوەڕاستی عێراق، سەرپشککراون لەو ناوچانە بمێننەوە یاخود بۆ کوردستان بگەڕێنەوە، بەڵام هەریەکە لە پارێزگاکانی (کەرکووک، دیالە و مووسڵ) لێی ڕێزپەڕ کراون و ناتوانن بۆی بگەڕێنەوە (محمد و اخرون، ٢٠٠٤، ١٩- ٢٠). پاشان لە ساڵی (٢٤ی ئەیلولی ١٩٧٩)دا لە ڕۆژنامەی هاوکاری بڕیاری سەددام حوسێنی، سەبارەت مافی گەڕاندنەوەی بارزانییەکان لە ناوچەکانی ناوەڕاست و باشووری عێراق بۆ کوردستان بڵاو کرایەوە (هاوکاری، ژ: ٤٩٣، ٢٤ی ئەیلولی ١٩٧٩، ١)، جێگای ئاماژە پێدانە لە پاڵ ئەم بڕیارە حیزبی بەعس سیاسەتێکی دووفاقی لە بەرانبەر بارزانییەکان پەیڕەو دەکرد، ئەویش لە ڕێگای پێشکەشکردنی چەندان جیاووگ و دەستکەوتی وەکو: پێدانی خانوویەک لە پارێزگای دیوانیە، پاداشتی (٣٠٠٠) هەزار دینار، دامەزراندنیان لە کەرتی حکومی، بە مەرجێک بۆ کوردستان نەگەڕێنەوە، بەڵام سەرجەم بارزانییەکان دەستکەوت و چیاووگەکانیان ڕەتکردەوە بڕیاری گەڕانەوەیان بۆ کوردستاندا (ساڵح، ٢٠١٧، ١١٩)، لە ساڵی (١٩٨٠)دا لە (٣٠ی کانوونی دووەمی ١٩٨٠) و (٢٣- ٢٨ی نیسانی ١٩٨٠)دا(٥)، بە دوو قۆناغ حکومەتی عێراق بە ئۆتۆمۆبێلی سەربازیی بارزانییەکانی بۆ کوردستان گواستەوە، لە سنووری پارێزگای هەولێر-

قوشـــتەپە لە کۆمەڵگـــا زۆرەملێیەکـــانی قـــودس و قادســـیە دووبـــارە نیشـتەجێکرانەوە، بەڵام لە گەڕانەوەیـان بـۆ زێـدی ڕەسـەنی خۆیـان ڕێگریـان لێکرا (وۆچ، ٢٠١٣، ٩٦؛ بارزانی، ٢٠٠٩، ٦٦).

ئاماژە بە نووسراوی بەڕێوەبەرایەتیی ئاسایشی گشتی لە (١٤ی شوباتی ١٩٨٠)، کە تـایبەتە بە نـاردنی لیسـتێکی هـاوپێچ لە نـاوی سـەرۆکی خـانەوادە بارزانییەکـان کە لە پارێزگـای قادسـیە بـۆ پارێزگـای هەولێـر گـوازراونەتەوە، ناوەڕۆکی بەڵگەنامەکە ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە، بارزانییەکان بۆ ناوچەکانی خۆیان نەگەڕێنداونەتەوە، لە لایەکی دیکە ئاڵوگۆڕی زانیـارییە لە نێوان دەزگا ئەمنییەکـان سـەبارەت بە جێگـۆرکێ پێکردنیـان و دواتـر ئاگـادار بـوون بـۆ چاودێری کردنیان لە بارەی گەڕاندنەوەی بارزانییەکان لە باشـووری عێراق بـۆ کوردســتان (مدیریــة الامــن العامــة، ١٤/٢/١٩٨٠). شـایەد حـاڵ (وەردە ئیبـراهیم شـینۆ) دەڵێـت: "دوای ئەوەی لە سـاڵی (١٩٧٥)دا حکـومەتی بەعـس ئـێمەی لە شـێروان مەزن- گونـدی شـانەدەر بـۆ باشـووری عێـراق دیـوانیە ڕاگواسـت، خـانەوادەی ئـێمە و بەشـێکی زۆر خـزم وخەڵکی ناوچەکەمـان، بۆ ماوەی چەند ساڵێک لە قەزای عەفەگ- ئۆردوگـای جحێش نیشـتەجێکراین، لە سـاڵی (١٩٨٠)دا جارێکی دیکە لە پرۆسـەیەکی پێچەوانەدا، حکـومەتی بەعـس ئـێمە و سـەرجەم ئەو بارزانییـانەی لە باشـوور نیشـتەجێ کرابـووین بـۆ کوردســتان گەڕانــدەوە، بەڵام بــۆ ناوچەکــانی خۆمــان نەگەڕێنــدراینەوە، لە پارێزگـای هەولێـر- قوشـتەپە لە ئۆردوگـا زۆرەملێیەکـانی (قـودس، قادسـیە) نیشتەجێکراین، ئەگەرچی تا ئەندازەیەک بـارودۆخی ژیانمـان لەو ئۆردوگایـانە بە بەراورد بە ئۆردوگاکانی باشـووری عێـراق باشـتر بـوو، بەڵام ئەمە مانـای ئەوە نەبـوو لە بـارودۆخێکی زۆر باشـدا بـین، بە تـایبەتی لە سـەرەتادا بـۆ مـــاوەی ســـاڵێک لە ژێـــر خێوەتـــدا نیشـــتەجێ کـــراین، هـــیچ یەکێـــک لە خزمەتگوزارییەکـــانی کارەبـــا، ئـــاو، تەندروســـتی...هتد بـــۆ دانیشـــتووانی ئۆردوگاکـــان دابـــین نەکرابـــوو، ئەمە ســـەرەڕای ئەو کارەســـات و ڕووداوە چاوەڕوان نەکراوەکانی وەکو: ڕەشبگیری پیاوانی بارزانی، مامەڵە و ڕەفتاری توونـدوتیژی بەعـس لەگەڵ بارزانییەکـان لەو کۆمەڵگایـانەدا (شـینۆ، دیـدار

شێروان مەزن- شانەدەر، ١١ی ئەیلولی ٢٠٢٢)(٦). هەر چەندە بارزانییەکان بە گەڕانەوەیان بۆ کوردستان دڵخۆش بوون، بەڵام ئەمە نەبوو بە هۆی پشوویەکی یەکجاری و درێژخایەن بۆیان، بەڵکو هێشتا لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا گوزەرانیان لە بارودۆخێکی ناخۆشدا بوو، بەڵام ئەمجارە هێندەی نەبرد دوا بە دوای ئەم قۆناغە دووچاری بارودۆخێکی مەترسیدار و تراژیدی بوونەوە، لە بەردەم شاڵاوەکانی گرتن و بێسەر و شوێنکردنی بە کۆمەڵ نەیانتوانی خۆیان دەرباز بکەن (محەمەد، ٢٠١٥، ٣٩).

ئەوەی جێگەی ئاماژەیە حکومەتی بەعس بە پێی هەل و مەرجی سیاسی و پیلانەکانی، لە سیاسەتی ڕاگواستنی دانیشتووان لە سەرانسەری کوردستان بەردەوام بوو، هەر بۆیە دانیشتووانی ناوچەکانی بارزان بە شێوەیەکی بەردەوام و پچڕ پچڕ بە پێی چەند قۆناغێک بەر شاڵاوەکانی ڕاگواستن کەوتوون، لە سەرەتای ساڵی (١٩٨١)دا دانیشتووانی ناوەندی ناحیەی شێروان مەزن- مزوری باڵا بە فەرمی لە لایەن حکومەتی بەعس ڕادەگوێزرێن، لەو بارەیەوە شایەدحاڵ (فازل ڕەشید سلێمان تەمەربەگ میران)

کە لە ساڵی (١٩٨٠- ١٩٨١)دا، بەڕێوەبەری بنکەی پۆلیس و بریکاری بەڕێوەبەری ناحیەی شێروان مەزن بووە، دەڵێت: "لە (ئەیلولی ١٩٨٠)دا لە بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی هەولێر بۆ ناحیەی شێروان مەزن گوازرامەوە، سەرەتا وەکو بەرپرسی بنکەی پۆلیس و دواتر وەکو بریکاری بەڕێوەبەری ناحیەکە دەست بەکار بووم، لەو کاتەدا دانیشووانی ناوەندی ناحیەکە نزیکەی (١٠- ١٢) ماڵ دەبوو، لەوانە: ماڵی هەریەکە لە ڕەشید ئاغا و سوار ئاغا لە ناوەندی ناحیەکە نیشتەجێ بوون، ئەوانیش خۆیان بۆ ڕاگواستن ئامادە کردبوو، چونکە پێشتر لە لایەن حکومەتەوە قەرەبوویان پێدرا بوو، سەبارەت بە هێزی ئەمنی و سەربازی لە ناحیەکەدا جگە لە بنکەی پۆلیس کە ژمارەمان (٢٠) پۆلیس بوو، زۆربەیان بە ڕەگەز عەرەب بوون زیاتر بە سزای سەربازی بۆ ناحیەیەکە گوێزرابوونەوە، بنکەی ئەمن لە ئەفسەرێک و (٤) کارمەندی ئەمنی بەڕەگەز عەرەب پێکدەهات، لەگەڵ فەوجێکی سەربازی لە

ناحیەکەدا، هەروەها ڕێگای سەرەکی سارداو مێرگەسور بۆ شێروان مەزن، چەندان ڕەبییەی سەربازیی لێ دروستکرا بوو، ئێمە لە سەرەتای ساڵی (١٩٨١)دا بە بروسکەیەکی فەرمی لە لایەن بەڕێوەبەرایەتی پۆلیسی پارێزگای هەولێر، دانیشتووانی ناحیەکەش لە لایەن لێژنەیەکی پارێزگای هەولێر ئاگادار کراینەوە، تاکو خۆمان ئامادە بکەین کە لە چەند ڕۆژێکی داهاتوودا بڕیاری ڕاگواستنی دانیشتووانی ناحیەکە جێبەجێ دەکرێت، پاشان حکومەت ژمارەیەک پاس و ئۆتۆمۆبێلی بارهەڵگری سەربازی بۆ ڕاگواستنی دانیشتووانی ناحیەکە، بنکەکانی پۆلیس، قوتابخانە و تەندروستی ڕەوانەی شێروان مەزن کرد، لەو کاتەدا خەڵکی ناحیەکە زۆر دڵتەنگ بوون و دەستیان کرد بە گریان، بەڵام هیچ دەسەڵاتێکیان نەبوو، بۆیە بە ناچاری پابەندی بڕیاری حکومەت بوون، لە مانگی (شوباتی ١٩٨١) بڕیارەکە جێ بەجێکرا و ناحیەکە بە تەواوی چۆڵکرا، من بە ئۆتۆمۆبێلی بنکەی پۆلیس بە یاوەری لێژنەی پارێزگای هەولێر و پۆلیسی هاتوچۆ لەپێش کاروانی ئۆتۆمۆبێلەکانەوە دەڕۆیشتم، کاتێک ئەوانمان گەیاندە هەولێر دەیانویست هەموویان بەیەکەوە لە ئۆردوگای پیرزین نیشتەجێ بکرێن، بەڵام لە لایەن لێژنەی پارێزگا بە بیانووی نەبوونی خانووی پێویست، هەندێکیان لە ئۆردوگای پیرزین، ئەوانی دیکەیان لە کانی قرژاڵە نیشتەجێکردن (میران، دیدار هەولێر، ١٢ی کانوونی یەکەمی ٢٠٢٢)(٧). لە کۆتاییدا سەرجەم ئەو ناوچانەی دانیشتووانەکانیان ڕاگوێزرابوون بە ناوچەی قەدەغەکراو دیار کران، دەستگیرکردنی کەسانی خوێندەوار لەم ناوچانەدا بە لە سێدارەدان و نەخوێندەواریش بە بەندکردنی هەتاهەتایی سزا دەدران (نێروەیی، ٢٠٢٢، ٧٧).

لە درێژەی سیاسەتەکانی حکومەتی بەعس لە دژی ناوچەکە لە لایەنی کارگێرییەوە بە بڕیاری ژمارە (٢٦٧) لە (٧ی حوزەیرانی ١٩٨٢)دا ناحیەی مزوری باڵا پلەی کارگێری لێسەندرایەوە، سەرجەم زەوی و کەرتەکانی خرانە سەر مێرگەسور (الوقائع العراقية، ع: ٢٨٨٧، ٧ حوزيران ١٩٨٢، ٤١٥). بە شێوەیەکی گشتی هیچ ئامارێکی دروست، لەبارەی ئەو خێزانە

بارزانییانەی لە ناوەڕاستی حەفتاکان یان دواتر دووچاری ڕاگواستنی بە زۆرەملێ بوون بەردەست نیە، ئەگەرچی لەم دواییانە هەندێک ئاماری نافەرمی کە لەلایەن ڕێکخراوەکانی مەدەنی و چالاکوانە بارزانییەکان ئەنجامدراون و بەردەستن، ئەوان بەگشتی باس لە ڕاگواستنی (٢٠٠٠٠٠-٣٠٠٠٠٠) هەزار کەس دەکەن (عومەر، ٢٠١٥، ٣٧)، لە لایەکی تر لە ساڵی (١٩٧٨)دا ڕۆژنامەی (الثورة) زمانحاڵی حیزبی بەعس ئاشکرای کردووە، تەنها لە ماوەی دوو مانگی ساڵی (١٩٧٨)دا ژمارەی ڕاگوێزراوان (١٥٠) هەزار کەس بووە (سورمێ، ٢٠٠٦، ٨٩)، لە کۆتاییدا کارێکی ئەستەمە لە بارەی ژمارەی ڕاگوێزاوان و زیانەکانی ڕاگواستن زانیاری دروست بەدەست بێت، ئەو توێژینەوانەی ئەنجامدراون ژمارەی گوندەکانیان زیاتر خستووەتەڕوو نەک ژمارەی دانیشتووانی ڕاگوێزراو، هەرچی لەبارەی دانیشتووانە ئەوا زیاتر لەسەر بنەمای خەمڵاندن قەبارەی زیانەکانیان خراونەتەڕوو (بابان زادە، ٢٠١٣، ٢٥٦- ٢٥٧).

ئەنجام

١-نـاوچەی بـارزان بە درێژایـی سـەدەی بیسـتەم مەڵبەنـدێکی گرنگـی بـزووتنەوەی ڕزگـاریخوازی نەتەوەیـی گەلـی کـورد بـووە، جـگە لەوەی بارزانییەکان ڕۆڵێکی دیاریان لە بزووتنەوە، ڕاپەڕین و شۆڕشەکاندا هەبووە، تەنـانەت لە هەنـدێک قۆناغـدا، بە تـایبەتی لە سـەردەمی شۆڕشـی ئەیلـول، سـەرکردایەتیی شۆڕشـەکەیان کـردووە، هەروەهـا بە هـۆی هەڵـکەوتەی جـوگرافی و سروشـتی سـەختی نـاوچەکە، گونـدەکانی دەڤەرەکە ناوەنـدیکی گرنگـی حەوانەوە، مـۆڵگە و پەنـاگەی قـایمی هێزەکـانی پێشـمەرگە بـووە، حکومەتی عێراق وەکو تۆڵەسەندنەوەیەک سیاسەتی ڕاگواستنی دانیشتووان و خـاپوورکردنی گونـدەکانی نـاوچەکەی گرتبـووەبەر، بەمەش هێـزی پێشمەرگەی بە تەواوی لە بنکەی فراوانی جەماوەر و هێزی گەورەی مرۆیی بەشێک لە دانیشتووانی گوندەکان دابڕی.

٢- پرۆسەکانی ڕاگواستنی بارزانییەکان و تێکدانی گوندەکانیان، لە لایەن حکومەتی عێراق بەپێی پیلانێکی نەخشە بۆ کێشراوی پێش وەختە، بە پێی خشـتە و قۆنـاغ بەنـدی، بەبـێ لەبەر چـاوگرتنی خواسـت و ئـارەزووی دانیشتووانی ناوچەکە و مافەکانی مرۆڤ، بەشێوەیەکی زۆرەملێ و بە زەبری هێـز ئەنجـام دراوە، جێبەجێکردنـی ئەم ئەرکەش بە هێـزە سـەربازییەکانی حکومەتی عێراقی سپێردراوە.

٤- دابڕینـی نـاوچەی بـارزان و بارزانییەکـان لە پارچەکـانی دیـکەی کوردستان، بەتایبەتی لە هۆزەکانی گەردی و هەرکی کە درێژبونەوەیان بۆ نێو قـولایی خـاکی کوردسـتانی تورکیا هەیە، کە پەیوەنـدییەکی توونـدوتۆڵی کـۆمەڵایەتی بە یەکیـانەوە دەبەسـتێتەوە، بەو هـۆیەوە بە تەواوی لە بـایەخی نەتەوەیی، جیۆپۆڵەتیکی و ستراتجی ئەو پارچەیەی کوردستان دابڕێندرا.

٥- دانیشتووانی ڕاگوێزراوی ناوچەی بارزان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی باشـووری عێـراق، هەروەهـا لە کوردسـتاندا لە کۆمەڵگـا زۆرەملێیەکـانی پارێزگای هەولێر وەکو: (قوشتەپە، بەحرکە، هەریر، دیانا و سێبیران ...هتد) بە زۆر کۆکرانەوە و نیشتەجێکرابوون، ڕاگوێزراوان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا،

بەردەوام لە ژێر گوشارە جیاوازەکانی حکومەتی بەعسدا بوون، توانا و ئازادی گەڕانەوە و هاتوچۆیان بۆ ناوچەکانی خۆیان نەبوو، بە تەواوی لە ژێر چاودێری و ڕکێفی دام و دەزگا ئەمنی و سەربازییە داپڵۆسێنەرەکانی حکومەتی بەعسدا بوون، بە تایبەتی لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکانی باشووری عێراق دووچاری ڕەوشێکی ناهەموار بوونەوە، بەم هۆیەوە چەندەها کەس لە منداڵان و بە ساڵاچوان بە هۆی خراپی ئاووهەوا و بڵاوبونەوەی نەخۆشی، گیانیان لە دەستدا، لە بیابانەکانی باشووری عێراق بە خاک سپێردران، بەشێوەیەکی گشتی سەرجەم کۆمەڵگا زۆرەملێیەکان، خزمەتگوزارییە پێویستییەکانیان تێدا دابین نەکرابوو.

٦- حکومەتی عێراق بەتێکدانی بەشێکی زۆر لە گوندەکان و ڕاگواستنی بارزانییەکان، ژێرخانی ئابووری ناوچەکەی هەڵتەکاند، ڕووبەرێکی گەورە لە زەوییەکانی ناوچەکە بەبێ دەستی کار و بەرهەمهێنان مانەوە، هەرچەندە شێوازی بەرهەمهێنان لە کەرتەکانی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری لە ناوچەی بارزان بە شێوەیەکی خۆبژێوی بووە، هەروەها کۆکردنەوەی ڕاگوێزراوە بارزانییەکان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا، لە تاکی بەرهەمهێنەوە بوون بە کەسانی بەکاربەر و بێ بەرهەم، هەروەها لە پاڵ ئەمانەدا بڵاوبونەوەی دیاردەی بێکاری سەرتاسەری لە نێو دانیشتووانی کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا ڕۆژ بە ڕۆژ زۆرتر دەبوو، لە لایەکی دیکە زیانێکی زۆر بە ژێرخانی ئابووری کوردستان گەیاند، چونکە ناوچە ڕاگوێزراوەکان کرابوونە ناوچەی قەدەغەکراو، چەندان کۆمەڵگای زۆرەملێی لەسەر ڕووبەری گەورەی زەوی کشتوکاڵی دروستکرابوون، ئەمەش کاریگەری لەسەر کەمبوونەوەی چالاکی ئابووری لە کوردستاندا هەبوو.

٧- سیاسەتی ڕاگواستنی دانیشتووانی بارزان و کۆکردنەوەیان لە کۆمەڵگا زۆرەملێیەکاندا، کاریگەری لەسەر گۆڕانکاری کارگێری و دابەشبوونی دانیشتووان لەسەر ئاستی پارێزگای هەولێر هەبوو، لە باری کارگێرییەوە هەر یەکە لە ناحیەکانی بارزان و شێروان مەزن، تاکو کۆتایی ماوەی فەرمانڕەوایەتی حیزبی بەعس لە کوردستان، بە یەکجاری پلەی

کارگێڕیــان لێســەندرایەوە و هەڵوەشــێندرانەوە، لە لایەکــی دیــکە چــڕی و دابەشــبوونی دانیشــتووان گۆڕانکــاری بە خــۆیەوە بینــی، لە هاوکێشــەیەکی پــێچەوانەدا ڕێــژەی نیشــتەجێبوون لە شــارەکان و کۆمەڵگــا زۆرەملێیەکــانی دەورووبەری شـــارەکان، ڕوو لە هەڵکشـــان و بە پـــێچەوانەوە ڕێـــژەی گوندنشینان ڕوو لە داکشان بوو.

پەراوێزەکان:

(١) لیژنەی بـاڵای کاروبـاری بـاکور: لە (٢ی شـوباتی ١٩٧٩) بە بڕیـاری ژ (٩٩٧)ی ئەنجــومەنی ســەرکردایەتی شــۆڕش دامەزرا، لە ئەنــدام و نــوێنەرانی دام و دەزگاکانی: (حیزبی بەعس، بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی گشتی- ئەمن، دەزگای هەواڵگـری سـەربازیی- اسـتخبارات العسـكرية، دەزگـای هەواڵگریـی دەرەوە- مخابرات) پێکهاتبوو، لە (٢٣ی نیسانی ~~١٩٨٩)~~، ئەرکی ئەم لیژنەیە لە کوردستان جێبەجێکردنی سیاسەتەکانی بەعەرەبکردن، ڕاگواستن و..هتد حکومەتی بەعس بـوو، دوای ئەوەی بە بڕیـاری ژ (٢٧١)ی ئەنجـومەنی سـەرکردایەتی شـۆڕش، بارودۆخی نائاسـایی لە کوردسـتان کۆتـای پێهێنرا، هەروەهـا بە پێی یاداشـتێکی بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی هەولێر، کە ئاراستەی دەزگا ئەمنییەکانی دیکە کراوە، لە (٣ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٩) بە بڕیای ژ (٧٧١)ی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شــۆڕش، بڕیــاری هەڵوەشــاندنەوەی دراوە، کە بــۆ مــاوەی (١٠) ســاڵ لە کاروچالاکیدا بوو، بەڵام جارێکی دیکە لە (١٩٩٣) لە ژێر ناوی (لێژنەی باکوور) دامەزرایەوە، لە لایەن (تەهــا یاســین ڕەمەزان)ی جێگــری ســەرۆک کۆمــار سەرپەرشتی دەرکرا و ڕاستەوخۆ بە سـەرۆکایەتی کۆمـارەوە بەستراوبۆیەوە، تــاکو ڕووخــانی حکــومەتی بەعــس لە (٢٠٠٣) لە کارەکــانی بەردەوام بــوو، (دیبەگەی، ٢٠١١، ١٣٩- ١٤٠)؛ (وۆچ، ٢٠١٣، ٩٤ و ٤٣٣).

(٢) ئیـدریس سـەلیم حوسـێن مـوراد: لە دایکبـوی (١٩٥٠) مـزوری بـاڵا- گونـدی گـویزێ، پیشــەی کاسـبە، خوێنـدەوارە، لە (١٩٧٨) لەگەڵ ماڵبـاتەکەی و خەڵکـی ناوچەکەیان بۆ کۆمەڵگای زۆرەملێی بەحرکە ڕاگوێزراوە، یەکێکە لە ڕزگاربوانی پرۆســەی دووەمــی دەســتگیرکردنی بارزانییەکــان لە (١٠ی ئــابی ١٩٨٣) لە کۆمەڵگای زۆرەملێی بەحرکە، دانیشتووی ئێستا هەولێر- بەحرکەیە.

(٣) شــەهاب جەمیـل ســەلیم فەرزی: لە دایکبـوی (١٩٦٦) نـاحیەی شـێروان مەزن- گوندی کانی بۆت، پیشـەی پێشمەرگە، دەرچووی سـەرەتای، لە (١٩٧٨) خۆی و خـــانەوادەی لەگەڵ دانیشـــتوانی ناوچەکەیـــان لە لایەن حکــومەتی بەعــس بــۆ کۆمەڵگای زۆرەملێی دیانا ڕاگوێزراون، یەکێکە لە ڕزگاربوانی پرۆسەی دووەمی دەستگیرکردنی بارزانییەکان لە (١٠ی ئابی ١٩٨٣) لە کۆمەڵگای زۆرەملێی دیانا، هەروەهـــا (٢) لە براکـــانی بە ناوەکـــانی (ســـەلیم، وەیســـی) لەو پرۆســـەیەدا دەستگیرکراون و شوێنبزرکراون، ئێستا دانیشتووی هەولێر- قەزای سۆرانە.

(٤) گورگیس یوحەننا عەودیش یوحەننا: لە دایکبوی (١٩٤٥)، پیشەی خانەنشین، لە (١٩٧٨) لە ئەنجـامی سیاسـەتی ڕاگواسـتنی حکـومەتی بەعـس بـۆ ڕاگواسـتنی بەشـێک لە دانیشـتووانی ناوچەکـانی بـارزان، لەگەڵ دانیشـتوانی مەسیحینشـینی گوندی بێدیال بۆ کۆمەڵگای زۆرەملێی دیانا ڕاگوازراوە، یەکێکە لە ڕزگاربوانی پرۆســەی دەســتگیرکردنی بارزانییەکـان لە (١٩٨٣) لە کۆمەڵگـای دیانـا، لە (٢ی ئەیلـولی ٢٠٠٩)، وەکـو گەواهیـدەر لە دادگـای بـاڵای تاوانەکـانی عێـراق لە دژی تۆمەتبارانی دۆسیەی بارزانییەکان بەشداری کردووە، ئێستا دانیشتووی ناحیەی شێروان مەزن- گوندی بێدیالە.

(٥) ســـەبارەت بە ڕێکەوتـــی ڕۆژەکـــان لە ســـاڵانی (١٩٧٥- ١٩٨١)ی تـــایبەت بە پرۆســەکانی ڕاگواسـتنی دانیشـتوانی ناوچەکـانی بـارزان، لە نێـوان زۆرێـک لە سەرچاوەکان جیاوازیەکی کەم بەدی دەکرێت، ناسەقامگیری بارودۆخی سیاسـی وایکردووە، کە بەشێوەیەکی دروست ڕێکەوتی ڕاگواستنی گوندەکان وەکو خۆی تۆمـار نەکرابێـت، هەروەهـا هـیچ ناوەنـدێکی ئەکـادیمی لەو کـاتەدا ئەو ئەرکەی نەخسـتۆتە نێـو خشـتەی کارەکـانی، تەنـانەت هەنـدێک لە ڕاگەیانـدنەکانی حیـزبە سیاســیەکانی کوردســـتان لەو ســـەروبەندەدا لەو بـــارەیەوە بە هەڵە زانیاریـــان دەربـارەی ڕێکەوتـی هەنـدێک لەو ڕووداوانە تۆمـار کـردووە، ئەوەشـی لە نێـو ســـەرچاوەکاندا بەردەســـتە لە ئەنجـامی هەوڵەکـانی تـوێژەران و چـاوپێکەوتنە مەیـــدانییەکانیان لە زاری گەواهیـــدەرەکانەوە تۆمـــارکراوە، بـــۆیە لەو لایەنەوە نەتوانراوە ڕێکەوت و بەروارەکان بە دروسـتی بە پێی ڕۆژەکـان دیـاری بکرێن، بۆیە هێشتا ئەم لایەنە بەتەنها پێویستی بە توێژینەوەیەکی زانستیانە هەیە.

(٦) وەردە ئیبراهیم شینۆ: لە دایکبوی (١٩٥٥)، پیشـەی ژنـی مـاڵ، نەخوێنـدەوار، لە (١٩٧٥) لە لایەن حکومەتی بەعس لەگەڵ خانەوادەکەی و خەڵکی ناوچەکەیان بۆ

باشووری عێراق دیوانیه- قەزای عەفەگ- ئۆردوگای جحێش ڕاگوێزراوە، لە (۱۹۸۰) لە لایەن حکومەتی بەعس لەگەڵ سەرجەم بارزانییەکان لە باشووری عێراق، بۆ کوردستان گەڕێندرانەتەوە، لە هەولێر- قوشتەپە- ئۆردوگای زۆرەملێیی قودس نیشتەجێکراون، لە (۳۱ی تەمموزی ۱۹۸۰) لە پرۆسەی دەستگیرکردنی بارزانییەکان هاوسەری و (۲) لە برای لەلایەن حکومەتی بەعس دەستگیرکراون و شوێنبزرکراون، ئێستا دانیشتووی ناحیەی شێروان مەزن- گوندی شانەدەر.

(۷) فازڵ ڕەشید سلێمان تەمەربەگ میران: لە دایکبوی (۱۹٤۸) دەرچووی ئامادەییە، لە (۱۹۷۷) دەچێتە ڕیزەکانی پۆلیس وەکو ڕێپێدراوی پۆلیس دادەمەزرێت، لەماوەی کارکردنیدا بۆ ماوەی ساڵانێکی زۆر وەکو ڕێپێداروی لێکۆڵەر- مفوض التحقیق لە بنکەکانی پۆلیس لە هەولێر و دەورووبەری ئەرکی دیتووە، لە کۆتایی (۱۹۸۰- ۱۹۸۱) وەکو بەرپرسی بنکەی پۆلیس و بریکاری بەڕێوەبەری ناحیەی شێروان مەزن دەست بەکار بووە، لە دوای ڕاپەڕینی ساڵی (۱۹۹۱) و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان دەکرێتە ئەفسەر، لە قۆناغی کۆتای ڕاژەکەیدا بە پلەی مقدم لە پایەی بەڕێوەبەری فەرمانگەی یاسایی لە بەڕێوەبەرایەتی گومرگی هەولێر لە ڕاژە و ئەرکدا بووە، لە ساڵی (۲-۱۲) خانەنشین بووە، ئێستا دانیشتووی شاری هەولێرە.

لیستی سەرچاوەکان:

یەکەم: بەڵگەنامە:

- اللجنة العليا لشؤون الشمال (١٩٧٨/١/١٢)، م: المعلومات، العدد (١٩/١).
- فقي، حسين حمدأمين (٢٥/ ٥/ ٢٠٠)، المحكمة الجنائية العراقية العليا- قضاة التحقيق، رقم القضية (٣٥٨١).
- عبدالله، فاطمة سليمان (٢٠٠٨/٦/٢٥)، المحكمة الجنائية العراقية العليا- قضاة التحقيق، رقم القضية (٣٥٤٤).
- عثمان، سليم عزيز (٢٠٠٨/٦/٢٥)، المحكمة الجنائية العراقية العليا- قضاة التحقيق، رقم القضية (٣٥٣٥).
-محافظة نينوى- لجنة التنسيق، (١٩٧٥/٧/٢٦)، م: معلومات، العدد (س١/٤٦٣٠).
- مديرية امن محافظة القادسية، (١٩٧٦/٣/٢٩)، م: قوائم، العدد (٩٧٩).
- مديرية الامن العامة/الشؤون السياسية، (١٩٧٦/٤/١٧)، م: تعيين، العدد (ش٣/١١٧٨٣).
- مديرية الامن العامة/الشؤون السياسية، (١٩٧٦/٥/١٦)، م: قوائم، العدد (ش٣/١٥٠٨١).
- مديرية امن محافظة القادسية، (١٩٧٦/١٠/٦)، م: وصول اكراد عائدين، العدد (٤٣٩٧).
- مديرية امن محافظة القادسية، (١٩٧٦/٤/١٠)، م: تعيين اكراد، العدد (١١٣٧).
- مديرية امن محافظة القادسية، (١٩٧٦/١١/١١)، م: قوائم، العدد (و٢/٥٥٦٣٥).
- مديرية امن محافظة القدسية، (١٩٧٧/٨/٢٩)، م: تعيين اكراد، العدد (٥٧٩٤).
- مديرية امن محافظة القدسية، (١٩٧٧/٨/٣٠)، م: تعيين اكراد، العدد (٥٨٣٧).
- مديرية امن محافظة القادسية، (١٩٧٧/١٠/٢٣)، م: نقل اكراد، العدد (٧٥٠٨).
- مديرية الامن العامة، (١٩٨٠/٢/١٤)، م: معلومات، العدد (٤٠٦ق٣/٧٢٦٠).

دووەم: بڵاوکراوەی حکومی و حیزبی:

- الوقائع العراقية: العدد (٢٨٨٧)، في (٧ حوزيران ١٩٨٢).
- الحزب الديمقراطي الكردستاني القيادة المؤقتة، الذكرى الاولى لثورة آيار المجيدة، اوسط تموز ١٩٧٦- ٢٤ ايار ١٩٧٧.

سێیەم: نامەی زانکۆیی:

-حەمەدئەمین، ئارام ئەبوبکر (٢٠١٦)، بارودۆخی سیاسی پارێزگای هەولێر (١٩٧٩-١٩٩١)، نامەی ماستەر بڵاو نەکراوە، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

چوارەم: کتێب:

أ- بە زمانی کوردی:

- ئەسەسەرد، فەرید (٢٠٠٠)، کوردستان و مەسەلەکانی ئەمنی قەومی، چ٢، بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- بابان زادە، کامەران (٢٠١٣)، ڕێککەوتننامەی جەزائیر و ڕەهەندەکانی لە کێشەی کورد لە کوردستانی باشوور، چ١، چاپخانەی کەمال، سلیمانی.
- بارزانی، ڕێبوار ڕەمەزان (٢٠٠٩)، ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق لە سەردەمی بەعسدا، چاپخانەی منارە، هەولێر.
- بارزانی، مەسعود (٢٠٢١)، بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد١٩٧٥-١٩٩٠، بەرگ٤، ب٢، چ١، چاپخانەی ڕۆکسانا، ب. ش.
- تالب، جەزا تۆفیق (٢٠١٢)، بایەخی جیۆپۆلەتیکیی دانیشتووانی هەرێمی کوردستانی، چ١، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی کوردستان، سلێمانی، ١٩٩٩.
- تەیب، جەمال فەتحوڵلا (٢٠١٢)، بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لە باشووری کوردستان (١٩٧٥/٣/٢١- ١٩٨٠/١١/٢٨)، چ١، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.
- جگەر سۆز، محەمەد ساڵح پێندرۆیی (٢٠٢٠): ژیانی کەلتوری و کۆمەڵایەتیی دەڤەری مزووری باڵا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
- جەلال، برایم (٢٠١١)، چەپکێک لە مێژووی کۆمەڵە، چ٣، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.
- چالی و زێتی و بلەی، کرمانج و رازی عادل و حازم سافیا (٢٠٠٩)، دەرگەهەک بۆ ناساندنا جینۆسایدا بارزانیان د ناڤبەرا سالێت ١٩٧٥- ١٩٩١، چ١، چاپخانەی منارە، هەولێر.

- دیـبەگەی، دەرسـیم (٢٠١١)، ئینسـکلۆپیدیای تۆمەتبـارانی شـاڵاوی ئەنفـال لە باشووری کوردستان، چاپخانەی ئازادی، هەولێر.
- سـاڵح ، عـومەر هەمـزە (٢٠١٧)، جینۆسـاید و تاوانەکـانی ڕژێمـی بەعـس دژی بارزانییەکـان لە (١٩٧٥- ١٩٩١) لە زمـانی شـایەتحاڵ و بەڵگەنامەکـانەوە، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
- سـورمێ، هەژار عەزیـز (٢٠٠٦)، کـورد و جینۆسـاید و ئیبـادەکردن هەڵوێسـتی یاسای نێودەوڵەتی، چ٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
- عبدالرحمن، فرمان (٢٠٠٦)، پاکتاوی ڕەگەزی کورد لە کوردستانی عیراقدا، چ١، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهوشیاری (ی. ن، ک)، سلێمانی.
- عەبدە، زەمان (٢٠١١)، مەرگەساتی ئەنفال، بەرگ١، چ٢، چاپخانەی منارە، هەولێر.
- عەلـی، شـەریف (٢٠٢١)، جـوڵانەوەی نەتەوەیـی باشـووری کوردسـتان (١٩٦١-١٩٨٢) لە بەڵگەنـامە نهێنییەکـانی وەزارەتـی دەرەوەی بەریتانیـا، و: پاسـار شـێرکۆ، چ٢، زنجیـرە پەرتـوکێن (٦٠) سـالیا شۆرەشـا ئەیلـولێ (١٩٦١- ١٩٧٥)، دهۆک.
- مـحەمەد، عـومەر (٢٠١٥)، کۆمەڵکوژی بارزانییەکان قۆناغێک بەر لە ئەنفال، چ١، چاپخانەی پیرەمێرد، سلێمانی.
- مـحەمەد، مـراد حەکیم (٢٠٠٤)، ئاکـامە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسـەتی ڕاگواسـتن لە عێـراق لە سـەردەمی بەعـس دا، چ١، لە بڵاوکراوەکـانی سـەنتەری تـوێژینەوەی ستراتیجیی سلێمانی.
- مزویری أ، ڕێکارێ (٢٠١٠)، جینۆسـایدکردنی بارزانیەکان، چ١، چاپخـانەی حـاجی هاشم، هەولێر.
- مزویـری ب، ڕێکـارێ (٢٠١٣)، سـەربۆرا تراژیـدیایێن بارزانییـان، چ١، چاپخـانەی حاجی هاشم، هەولێر.
- مسـتەفا، سـوزان کەریـم (٢٠٠٧)، بەعسـیزم و کـورد ١٩٤٧- ١٩٧٥، چ١، دەزگـای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
- ملاسوار و بلەی، غفور احمد و حازم محمد (٢٠٢٠)، مێژوویـا کارگێری ل دەڤەرا بارزان (قەزا مێرگەسۆر)، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
- مەزهەر، کەمـال (٢٠٠٩)، کـورد و کوردسـتان لە بەڵگەنـامە نهێنییەکانی حـوکمەتی

بەریتانیادا، چ٢، چاپخانەی گرین گلۆری، لوبنان.
- مینە، ئەمین قادر (٢٠١٣)، ئەمنی ستراتیجیی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان، چاپخانەی حەمدی، چ٣، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هۆشیاری و پێگەیاندنی کادیرانی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، سلێمانی.
- نێروەیی، عەلی تەتەر (٢٠٢٢)، سیاسەتی حکومەتی عێراقی لە کوردستان لە سایەی بەڵگەنامە فەرمییەکاندا (١٩٧٥-١٩٩١)، بەرگ٢، چ٢، چاپخانەی ئێران، دهۆک.
- وۆچ، هیومان رایتس/میدل ئیست (٢٠١٣): جینۆساید لە عێراقدا پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد، و: محەمەد حەمەساڵح تۆفیق، چ٣، چاپخانەی کەمال، ب. ش، ٢٠١٣.
- ئەبوبکر، عەبدولڕەحمان مەلا حەبیب (٢٠٠١)، عەشیرەتی بارزان لە نێوان ساڵانی (١٩٣١- ١٩٩١)، چ١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر.
- عومەر، عەدالەت (٢٠١٢)، لە ڕاگواستنەوە تاکو جینۆساید بە پێی بەڵگەنامە فەرمی و مێژووییەکان، جینۆساید لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە-توێژینەوە، کۆنفرانسی ڕێکخراوی دۆز (چەمچەماڵ) پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان، چ١، ب.ش.

ب- بە زمانی عەرەبی:

- الطالباني، جلال (١٩٨٨)، حول القضية الكردية فى العراق، د. م.
- جمباز، طارق (٢٠٠٤)، قرارات و مراسيم مجلس قيادة الثورة الملتعقة بكوردستان (١٩٦٨- ٢٠٠٣)، ط٢، مطبعة شهاب للكومبيوتر و الطباعة، أربيل.
- غفور، عبدالله (٢٠٢٠)، التشكيلات الادارية في جنوب كردستان، ط٤، د. م.
- محمد و اخرون، خليل اسماعيل (٢٠٠٤): سياسة التعريب في اقليم كردستان العراق، دار ئاراس للطباعة و النشر، اربيل.

پێنجەم: دیدارەکان:

- شینۆ، وەردە ئیبراهیم، دیدار ناحیەی شێراوان مەزن- شانەدرە، ١١ی ئەیلولی ٢٠٢٢.
- فەرزی، شەهاب جەمیل سەلیم، دیدار هەولێر- قەزای سۆران، ١٣ی ئەیلولی

٢٠٢٢.
- موراد، ئیدریس سەلیم حوسێن، دیدار هەولێر- بەحرکە، ٢٩ی ئەیلولی ٢٠٢٢.
- یوحەننا، گورگیس یوحەننا عەودیش، دیدار شێروان مەزن- بێدیال، ١١ی ئەیلولی ٢٠٢٢.
- میران، فازڵ ڕەشید سلێمان تەمەربەگ، دیدار هەولێر، ٢١ی کانوونی یەکەمی ٢٠٢٢.

شەشەم: گۆڤار و ڕۆژنامە:

- سەرۆکی فەرماندە فەرمان دەدا کوردە بەرزانییەکان لە خوارو و ناوەڕاستی عیراق بگەڕێنەوە ناوچەی ئۆتۆنۆمی، ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە (٤٩٣)، (٢٤ی ئەیلولی ١٩٧٩).
- عەبدوڵڵا، سلێمان (١٩٩٩)، ڕاگواستنی گوندنشینەکان لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٢)، هەولێر.

ملخص

سياسة الترحيل والتهجير القسري من قبل الحكومة العراقية تجاة البرزانيين (١٩٧٥-١٩٨١)

بعد نكسة ثورة أيلول (١٩٧٥)، قامت حكومة البعث بتنفيذ سياسة الترحيل والتهجير القسري، وذلك ضمن مخطط الترحيل السكان وتدمير القرى الحدودية، لذلك تم حسب المخطط بترحيل و تدمير العدد من القرى منطقة بارزان، بناء على المعلومات الواردة في الوثائق الرسمية، وتلك التى تم الحصول عليها عن طريق المقابلات الشخصية مع اهالي المنطقة وأقوال الشهود في شكوى المحكمة الجنائية العراقية العليا أكدت تلك السياسة، بعد عام (١٩٧٥) تم تنفيذ سياسة الترحيل بعدة مراحل، المرحلة الاولى بداءت في عام (١٩٧٥)، المرحلة الثانية في عام (١٩٧٨) والمرحلة الثالثة في عام (١٩٨٠-١٩٨١)، وفي الوقت نفسه قامت الحكومة العراقية بالغاء الوضع الاداري لناحية بارزان في (١٩٧٧) و ناحية سيروان مازن في سنة (١٩٨٢). وقد تركت هذه السياسات الحكومية أثار سلبية على أوضاع منطقة بارزان و سكانها من جميع النواحي.

الكلمات الدالة: البارزانيون، الترحيل، التهجير القسري، الحكومة العراقية.

Abstract

The Iraqi Government Policy of Deportation Forced Displacement Towards the Barzanis 1975- 1981.

After the collapse of the September revolution in 1975. Bath's government implemented its policy in a planned manner. In this context baath government started a deporation processes for citizens of Barzan district and destruction of their villages. A detailed information concerning this subject was obtained from official documents and personal interviews conducted by the researcher with eyewitnesses. The above mentioned policy of Iraqi policy carried out in three stages, the first one in 1975, the second in 1978 and the third during the years 1980- 1981. This policy resulted in bad economic and social effects in Barzan region and its inhabitamts, the Iraqi also appolished the administrative status of Barzan (nahiya) in 1977 and that of Sherwan Mazn in 1982.

Keyword: Barzani People, Deportation, forced Displacement, Iraqi Government.

شیعریەتی پارادۆکس
بە نموونە لە شیعرەکانی
(شێرکۆ بێکەس و لەتیف هەڵمەتدا)

د. پەروین عەبدوڵا خدر
بەشی زمانی کوردی/ کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی/ زانکۆی سەلاحەددین/هەولێر
Barween.khudhur@su.edu.krd

پوخته

ئەم توێژینەوەیە لەژێر ناونیشانی (شیعریەتی پارادۆکس : لە نموونە شیعرەکانی شیعری شێرکۆ بێکەس و لەتیف هەڵمەتدا) دایە. هەوڵ دەدەین شیعریەتی پارادۆکس لای هەردوو شاعیر بخەینەڕوو .

چەمکی شیعرییەت و پارادۆکس لە ناو گوتاری ڕەخنەی نوێی ئەدەبی هاوچەرخدا شوێنی گرنگی و تێڕامانە، بەپێی بیروڕاکانی هەندێ لە ڕەخنەگران و شارەزایان لە بواری ڕەخنەی ئەدەبییدا شیعرییەت زیاتر پەیوەندی بە شارەزایی بە کارهێنانی زمانە لای شاعیر، زمانی شیعری یەکێکە لەو چەمکانەی، کە پەیوەستە بە هێمای نامۆناوێز لە دەقی شیعریدا، شاعیر زمانی سادە بەلاوە دەنێت زمانێک تایبەت بەخودی خۆی بنیاد دەنێت تایبەتمەندی خودی شاعیر و شێوازی نووسینی شاعیر بە دەقەکانیانەوە دیار دەبێت. لێرەدا گرنگی دەق لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، شاعیر تا چەند توانای هزر و دەسەڵاتی خۆی نیشانی خوێنەری دەدات، تاچەند دەتوانێت لەڕێگای دەقەکانییەوە خوێنەر بەدوایی واتایی دەق کێش بکات بەدوای پارادۆکس و دژەواتاکان بگەڕێت و کۆدەکان بشکێنێن وپەی بە نەهێنەکانی شاعیر ببەن . ڕۆڵی خوێنەر لە ڕۆڵی شاعیر کەمتر نییە لە بنیاتنانی دەقی شیعریدا، خوێنەری بە توانا و خاوەن پاشخانی ئەدەبی ڕۆڵی لە بنیاتنانی دەقی زیندوودا هەیە . لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدەدەین شیعرییەتی پارادۆکس لەلای هەردوو شاعیری ناوبراو بخەینەڕوو .

لەم توێژینەوەیەدا ڕێبازی (شیکاری – وەسفی) مان بەجێگەیاندووە، لەگەڵ ئەمەشدا تاڕادەیێک ڕیبازی شیکارییەکی پێوەریمان پەیڕەو کردووە، تا چ ڕادەیەک هەردوو شاعیر پارادۆکسی لە بەرهەمەکانییاندا ڕەنگیداوەتەوە، بەتێروانینی دەقەکانی هەر دوو شاعیر، کە لەیەک سەردەم ژیاون، یەک نەتەوەیی، کلتوری، ئایین و زمانیان هەیە . شیعرییەتی پارادۆکس لەدەقەکانیان دەخەینەڕوو.

وشە سەرەکییەکان : شیعرییەت، پارادۆکس، شێرکۆ بێکەس، لەتیف هەڵمەت، دژەواتا.

پێشەکی :

هەر گۆڕانکارییەک لە بواری سیاسی و کۆمەلایەتی و بوارەکانی دی ژیان ڕوودات، کاریگەری لەسەر ئەدەب دروست دەکات، ئەم گۆڕانکارییە زیاتر و زووتر شیعر دەگرێتەوە . گۆڕانکارییەکان بە گشتی ناوەڕۆک و فۆرم دەگرێتەوە، لە نێو ئەم دوو شاعیرەدا گۆڕانکارییەکان تەکنیکی دەقەکانیانی گرتۆتەوە . تیمەی ئەم دەقانە بەستنەوەی وێنەی شیعرییە، ئایا پارادۆکس لەناو دەقی ئەدەبییدا بە سانایی درکی پێدەکرێت؟ ئایا ئەو پەیوەندییەی لەنێوان شاعیر و زماندایە، بۆ چ دۆخێک دەگەڕێتەوە؟ ئایا شیعرییەت تاچ ڕادەیەک چێژ وجوانی بەدەق دەبەخشێت؟ لەم لێکۆلینەوەدا وەلامی ئەو پرسیارانە دەدەینەوە و دەگەینە چەندان ئەنجام .

– گرفتی توێژینەوەکە :

شیعرچۆن و چەند هاوشانی گۆڕانکارییەکان بووە و تا چ ڕادەیەک توانیوێتی ڕێچکەی خۆی بگۆڕێت کە لەئاستی قۆناغی خۆیدا بێت؟ هەر شیعرییەتی پارادۆکس خۆی خزاندە نێو ڕەخنەو گوتاری ئەدەبی کێشەیەکیش دەهێنێتە نێو ڕەخنەیەوە،ئەویش بابەتی دیاریکردنی شیعرییەتی پارادۆکسە. ئایا ئەم لەناو دەقی ئەدەبی کوردیدا شوێنی بوویتەوە ؟. گرفتی ئەم توێژینەوەیە خۆی لەوەلامدانەوەی ئەم پرسیارانەوە دەبینێتەوە.

- سنووری و کەرەستەی توێژینەوەکە :

سنووری ئەم توێژینەوە لەڕووی بابەت و مێژووەوە، کار لەسەر بەرهەمی دوو شاعیر دەکات. ئەویش لەتیف هەڵمەت و شێرکۆ بێکەسە.

- بایەخی توێژینەوەکە :

ئەوەی زیاتر بایەخی ئەم توێژینەوەیە دەردەخات، ئەوەیە کەوا ئەم توێژینەوەیە لەڕوانینێکی زانستییانەوە شیعرییەتی پارادۆکس دەخاتە ڕوو .

- هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتە :

- لەبابەتی شیعرییەت لێکۆڵینەوە ئەنجامدراوە، هەروەها بابەتی پارادۆکسیش بەهەمان شێوە، بەڵام لێکۆڵینەوە لەبارەی شیعریەتی پارادۆکس ئەنجام نەدراوە .

بایەخێکی تری ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە هەوڵیداوە ئەم بابەتە لای دوو شاعیری هەمان سەردەم بخاتەڕوو .

- ئامانجی توێژینەوەکە :

ئامانجی توێژینەوەکە خۆی لەچەند خاڵێکدا کۆدەکرێتەوە .

١- خستنەڕووی شیعرییەتی پارادۆکس لەناو دەقی شیعرییدا .

٢- دەستنیشانکردنی لایەنی لێکچواندنی یان جیاوازی لای ئەم دوو شاعیرەی کە ناومان هێناون .

- ڕێبازی توێژینەوەکە :

لەم توێژینەوەیەدا توێژەر پشتی بەڕێبازی (مێژوویی و شیکاری) بەستووە، لەهەندێ شوێندا پەنامان بۆ ڕێبازی شیکاری پێوەری بردووە .

(١-١) چەمکی شیعرییەت :

زاراوەی شـــیعرییەت یەکـــێکە لەو زاراوانەی لە گوتـــاری ڕەخـــنەی هاوچەرخدا بەرچاو دەکەوێت. بۆ دۆزینەوەی شیعرییەتی دەقی شیعری زیـاتر جەخـت لەسـەر زمـان دەکـرێتەوە، کە وەک بنەمـایەکی سـەرەکی شیعرییەت سەیر دەکرێت ((شیعرییەت بە دەوری ئەرکدا چەق دەبەستێت یان ئەو ئەدایە کە وا لە کـارێکی زمـان دەکـات ببێـتە شـیعریان پەخشـان)) (ئیدریس،٢٠١٣، ٢٠) . جان کۆهین شیعرییەتی چڕ کردووەتەوە لە شیعردا و دەڵێـت ((شـعرییەت زانسـتێکە بە ژانـری شـیعرەوە پەیوەسـتە)) (کـۆهین، ٩،١٩٨٦) . بەم پێیە شـیعر و زمـان پەیوەنـدییەکی پتەویـان بەیەکەوە هەیە . زمان هۆکاری گەیاندنە، ئەوەی مرۆڤ و گیانەوەر لە یەکتری جیا دەکاتەوە زمانە لە هەمانکاتدا زمان پەیوەندییە کۆمەڵاتییەکان بەهێز دەکات، بە ڕێگای ئەم پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە شاعیر ئەوەی مەبەستیەتی بۆ خوێنەر دەیپێکێت . زمانی شیعری ئەو زمانەیە لە زمانی ئاسایی ڕۆژانە بە دوور بێت ((زمـان ڕێگـایەکە ئەوە بە مـرۆڤ دەدات، کە لە واقیـع ڕابکـات هەسـت و ئـارەزووی خۆی لە قاڵبێکدا دابڕێژێت و زمانێکی تایبەت بە خۆی دروست بکات لە یاسـا و دەستووری زمان لابدات)) (دزەیی، ٢٠٠٩، ١٣٦). زمـانی نووسـینی شـاعیر شێوازی نووسین وتایبەتمەندی شاعیر دیار دەکات، لە شـاعیری تر جیای دەکاتەوە .

زمـانی شیعری زمـانێکی دروست کراوە بکەری شیعری بنیـادی دەنێت ((زمانی ئاسایی ناتوانێت هەموو جۆرە دەربڕینێکی دەربخات، بەم پێیە زمـان لە ژانـری شـیعردا زمـانێکی دروسـت کـراوە)) (عیـاد، ١٩٨٨، ٧٢) . زمـان بەتایبەتی لەدەقی شیعرییدا ((زمانیش تـایبەتییە و لە ئەنجامی بەکارهێنـانێکی تایبەتی زمانەوە لە لایەن شاعیرەوە دروست دەبێت بۆ گەیاندنی واتـاییەکی نـوێ جیـا لە واتـا ئاسـایی بڵاوکـراوەی نـاو خەڵـک)) (سـابیر، ٢٠٠٦، ٢٨٣) .یەکێک لە تایبەتمەنـدی زمـان لە شـیعردا بە کارهێنـانی زمـانێکی تـایبەتە بە خودی شاعیرەوەیە .

پەیی بردن بە نهێنییەکانی واتـایی شیعریی یەکێکە لە تایبەتمەندیەکانی

زمانی شیعری شاعیر، شاعیر ئەو توانایەی کە هەیتی لە خستنەڕووی جیهانی شیعری خۆی دەخاتە ڕوو . شیعرییەت جوانی بە دەقی ئەدەبی دەبەخشێت ((وەکو دەمارێک بە نێوانیاندا تێدەپەڕێت و دەق لە جوانیکی سروشتی و ئاسایی خۆیەوە بۆ دەقێکی داهێنراوی دەستی نووسەر دەچێت))(خۆشناو،٢٠١٠، ٢٨) . دەقی داهێنراو، توانایی هزری و جیهان بینینی نووسەر و دەسەڵاتی نووسەر دیاری دەکات .

(١-٢) چەمک و زاراوەی پارادۆکس :

چەمکی پارادۆکس لە ناو ڕەخنەی ئەدەبیدا، وەکو هونەرێکی سەربەخۆ باسی لێوە نەکراوە، بەڵکو لەپاڵ هونەری ڕەوانبێژی بە تایبەتی لە هونەری جوانکاری واتاییی باسکراوە و بەکارهێنراوە، کە تێدا باس لە دژواتاییی دەکرێت . لە ڕوانگەی زاراوەیەوە لە ئەدەبی کوردیدا زیاتر بە هونەری دژەیەک ناسراوە، بەڵام ناتوانین پارادۆکس لەبری هونەری دژەیەک بەکاریبهێنین .

زاراوەی پارادۆکس لەدوو وشەی سەرەکی (dox= para = against opinion) , vasiliu ,1994, 8)پێکهاتووە . لە سەرەتادا لای گریکەکان سەرهەڵداوە.

زاراوەی (((eironia شی بۆ بەکاردێت . لەزمانی یۆنانی وەرگیراوە، کە کارەکتەرێکی بەزمەساتی کۆنی یۆنانییەکان بووە ناسراوە بە (eiron)، کەساییەتێکی بێ هێزو لاواز هەبوو ئەم زاراوەیەش لە ناوی ئەم کارەکتەرە هاتووە)) (وهبە، مهندس،١٩٨٤، ١٩٨)، پاشان ئەم زاراوەیە بۆ وڵاتانی تر پەڕیتەوە .

زاراوەی پارادۆکس (Irony) ((یاریکردنە بە زمان لەنێو دوو بیرۆکە یان دوو لایەنی جیاوازدا، کە خوێنەر دەستێکی باڵای هەیە لە دۆزینەوە و بنیادی پارادۆکسەکە،بە نەرێ کردنی واتا ڕووکەشە، کە بۆ ئەوەی بە واتا شاراوەکە بگات)) (سعدیە، ٢٠٠٩، ٥٦) .

لە فەرهەنگی لارۆسدا پارادۆکس ((بۆ بۆچوونی بیر و باوەڕی پێچەوانە بەکارهێنراوە. زۆر جار بۆ واتاییی گاڵتەجاریش بە کارهاتووە، یان وەک

پـــێچەوانە (Opposition)، دۆخـــی کۆمیـــدی (Funysitustion)، رووداو (accident)، جیـــاوازی (difference)، بـــاوەڕ پێنەکـــراو(Incredible) بەکارهێنراوە)) (vasiliu ,1994, 8) .

لە قورئانی پیرۆزیشدا ((قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا)) (سورة الكهف، ٧٨) لە زمانی عەرەبیدا ((زاراوەی المفارقة بە کار هاتووە کە (فارق) ڕەگی (فرق) لە چاوگی (فرق) واتا جیاوازی و جیاکاری لە نێوان دوو شتدا. لە فەرهەنگی معجم الوسیط دا (فرق)لە نێوان دوو شتدا یەکێک لەوەی تردا جیایی دەکاتەوە، یان (فرق) لە نێوان چەند کەسانێک دەدۆزیتەوە)) (الفراهیدی، ٢٠٠٣، ٣١٧) .

لە ئەدەبی عەرەبیدا ((زاراوەی المفارقة، السخرية یان التهكم بە کار دێت)) (البعلیبک، ١٩٩٩، ٢١٤). دەتوانین بڵێین هەموو ئایرۆنێک پارادۆکسی تێدایە. ئەمەش بەخاڵێکی جیاکەرەوە لەنێوان ئایرۆنی و پارادۆکس دابنێین، بەڵام ناتوانین لە پارادۆکس ئایرۆنی بدۆزینەوە،هەروەها بۆ (sarcasm) هەمان شتە .

لە ڕەخنەی ئەدەبی عەرەبی کۆندا بۆ((زاراوەی المفارقه زاراوەی التهکم، التوريـــة، الطبـــاق ... بە کارهـــاتووە، بەڵام زاراوەی المفـــارقه بـــابەتێکی سەردەمیانەیە لە سەدەی هەژدەهەمدا لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەدەبی نوێدا ئەم زاراوە هـــاتە ئـــاراوە، لە هەنـــدێ لە ســـەرچاوە عەرەبییەکانـــدا بـــۆ زاراوەی المفارقه ئایرۆنییان بە کارهێناوە، بۆ (التناقض الظاهری)ش بە کار هێنراوە)) (قاسم، ١٩٨٤، ١٤٤).

لە ئەدەبی ڕۆژئاوادا پارادۆکس بە کار هاتووە و زاراوەکانی ئایرۆنی پارادۆکس لە یەکتری جیا کرانەتەوە لە شوێنی خۆیان بەکارهێنراون. لە ئەدەبی عەرەبیشدا لەبەر ئەوە ئەم زاراوەیە وەرگێردراوە بۆ سەر زمانی دووەم هەر ڕەخنەگرێک زاراوەیەکی بۆ بە کارهێناوە. لە ئەدەبی کوردیشدا چەندان زاراوەی بۆ بە کارهێنراوە، لە ئەدەبی کۆندا زاراوەی دژەکیان بۆ بەرچاو دەکەوێت، پارادۆکس دژیەک نییە، بەڵام ڕێگا خۆشکەرێکە بۆ ئەوەی هونەری پارادۆکس دروست ببێت .

دکتۆر ئیدریس عەبدوڵا لە پێناسەی دژەکدا دەڵێت ((دژیەک لە عەرەبیدا الطباق پێ دەڵێن بریتییە لە بوونی دوو وشەی واتا دژ و پێچەوانەی یەک بە وێنەی تاڵ و شیرین))(عەبدوڵلا، ٢٠٠٣، ٧٩). دکتۆر ئیدریس بە دوور و درێژی باسی دژەکی کردووە جۆرەکانی دیار کردووە لە شیعر و پەخشاندا، بەڵام ناوی پارادۆکسی نەهێناوە. پارادۆکس ((دژیەک یان ناتەبایی لە نێوان رووکەش و راستی دەکات، بەڵام دەق کاریگەرتر دەبێ کاتێک دژیەک بەهێزدەبێت)) (غنیم، ١٩٩٨، ٢٨٣). شاخەوان فەرهاد لەجۆرەکانی لادانی واتاییدا باس لەپارادۆکس دەکات لادانی واتایی دابەش دەکات بۆ دووبەش:

١- هەڵئاوسانی واتایی، زیادە گوتن .

٢- پارادۆکس، دژ واتایی (محەمەد، ٢٠٢٣، ٧٠-٧١) .

پارادۆکس بەشێکە لە دژیەکی واتایی هەروەک لەم پێناسەدا هاتووە ((دژیەک دوو واژەی دژ بە یەک لە واتادا کۆدەکاتەوە)) (سلوم، ٢٠٠٤، ٢٣٥). لەم توێژینەوەیەدا ئێمەش زاراوەی پارادۆکس بەکار دەهێنیت.

بۆ ناساندنی چەمکی پارادۆکس لەرەخنەی گوتاری ئەدەبییدا چەندان پێناسەی جیا جیای لەلایەن رەخنەگرانەوە بۆ کراوە. لە روانگەی فەلسەفیدا ((وشەیەکە پێچەوانەی بیروبۆ چوونی باوە، بابەتێکە لەسەر بنەمای رەچاوکردنی بۆچوونی شاراوەدا بنیات دەنرێت)) (وهبە، ١٩٧٤، ٣٧٦) . بنەمای بنیادنانی پارادۆکس هەبوونی دوو بۆچوونە ئەم بۆچوونەش مەرجدارکراوە بە هەبوونی بۆچوونی پێچەوانە، بۆچۆنی دووەم بۆ چوونی یەکەم رەت دەکاتەوە .

دی سی میوک دەڵێت : ((پارادۆکس هونەری وتنە بەبێ ئەوەی راستییەکەی بڵێیت)) (میوک، ١٩٩٣، ٥٢) . راستی نەوتن هونەرێکە لە هونەرەکانی هێما و تەم و مژیدا بۆ ئەوەی شاعیر راستەوخۆ واتایی دەقەکە بە دەستەوە نەدات پەنا بۆ هونەری ناراستەوخۆ دەبات .

ئالان روویی دەڵێت: ((پارادۆکس گومان بۆ دڵەراوکێ دەگۆرێت، ئەم دڵەراوکێیە پێویستییەکی نووسینە بۆ ئەوەی پەنا بۆ هێما ببرێت)) (سلیمان،

١٩٩٩، ١٧) . شـــلیگیڵ دەڵێـــت : ((پـــارادۆکس شـــێوەیەکە لە شـــێوەکانی دژواتـــاییی)) (س پ). مەرجـــی بـــوونی واتـــاییی دژ لە پارادۆکســـدا ئەوەیە پـــارادۆکس لە هونەرەکـــانی تـــردا جیـــا بکـــرێتەوە. ((پـــارادۆکس شـــێوازی دژواتاییییە بۆ دەربڕینی ئاڵۆزی ژیان بە کار دەهێنرێت)) (گرین : دیگران، ١٨٣٨، ٣١٤) . پارادۆکس ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لە بنیادنانی شیعردا ئەمەش بە جیهان بینی شاعیرەوە پەیوەستدارە .

شاعیر کاتێک نائومێد دەبێت بەرامبەر بەو دۆخەی کە تێدا گوزەردەکات، ڕەشبینی و نائومێدی لە بەرهەمەکان ڕەنگدەداتەوە. بۆ گەیشتن بەواتاکان، خوێنەر واتاکان دادەتاشێت لە چەندان واتایی جیاواز دا ((ئەم گوزارشتە لە ڕوخساردا جیاوازە، بەڵام پاش تێڕامان دەر دەکەوێت کە لە ڕاستیدا نائومێد بـووە)) (الرواشـدە، ١٩٩٩، ١٣) . نائومێـدی و ئازارەکـانی ژیـان کـاریگەری لەسەر بۆچوونی نووسەر بەرامبەر ژیان زیاد دەکات، کردەوەکانی دەگۆڕێت ئەو کاتە دەکەوێتە ململانێیەک تاکو بتوانێت ئەوەی لە ناخییتی بە شێوازێکی لابەلاو شـاراوە بخـاتە ڕوو((کاتێـک ئازارەکـان لە هەڵکشـاندا بێـت ئەو کـاتە شاعیر پەنا بۆ هـونەری پارادۆکس دەبات واتە ململانێ دوو فاقی لە نێوان ڕووداوەکان ڕوو دەدات)) (جاب الله،د.س، ٣) .

میـوک ئامـاژە بە ڕۆڵـی خـوێنەر دەکـات بـۆ بنیاتنـانی پـارادۆکس ((پـارادۆکس کـاریگەری لە سـەر خـوێنەر دروسـت دەکـات، بە تـایبەتی ئەگەر ڕەگەزی کۆمێدی یان ڕەگەزی ئازاربەخشی تێدا کۆ ببێتەوە)) (میوک، ١٩٩٣، ٥٢) . لە دەقـی پارادۆکسـیدا خـوێنەر هێـزی سـێیەمە ئاشـکراکردنی واتـاییی دەق لە ئەستۆی دەبێت . ((لەو ڕادەی بینین کو خاندڤان ل دەسـتپێکی توشـی جـۆرە بەرز بوونەکـا واتـاییی دبیـت، ب ڤەکرنـا ڕێگـا سـەرەکییا وێ کـوژی لێکـدانەڤە یـا هەردوو جەمســەرێک دژ ئـێکە، ب پێشـگەرمی خـۆە دەگەهێـنە واتاییا سەرەکییا دەقی، لەوڕا دێ شین بێژین کو د (پارادۆکس) ێدا هـیچ جۆرە سنورەک بو ڕسـتا پارادۆکسـی نـاهێنە دانان، چـونکی واتـا ژ چەمکی ڕوخســـاری بەرەڤ چەمکـی نـاڤەکی دەچێـت و ل دویفـی لێـک دانەڤەیە خاندەڤانێ هزرا سـەرەکی ئاشکرا دەبێت))(ئەبدورەحمان، ٢٠٠٨،٢٠) .

هۆکار و پاڵنەرە دەرەکییەکان کاریگەریان بە سەر شاعیرەوە هەیە. لە زۆربەی کاتدا شاعیر پشت بەو پاڵنەرانە دەبەستێت. پارا دۆکس ((هونەرێکی چێژ بەخشە نەهێنی چێژ بەخشیەکەی لەگەڵ لۆژیک و دابوو نەریت پێچەوانەن ئەمەش بەو واتاییە دێت،کە دوو چەمکی دژ بەیەکن لە یەک بابەت کۆدەکرێنەوە)) (دیانتی، ۲،۱۳۸۱) . چەمکە دژ بەیەکەکان دژواتایی لابەلا نین، بەڵکو هاوئاهەنگی لە نێوانیاندا هەیە . وشیاری شاعیر ڕۆڵی هەیە لە بنیادنانی پارادۆکس کە بە سانایی خۆی نەدات بە دەستەوە لە هەمانکاتدا پێویستیمان بە ڕۆڵی خوێنەرش هەیە، کە ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە دۆزینەوەی واتاکان کەشاعیر پەنهانی کردووە .

پارادۆکس جوانی بەدەق دەبەخشێت ((هەروەسا ژ هەژیە بێژین، کو(پارادۆکس) جورە جوانییەکێ ددەتە دەقێن هۆزان و پەخشانان، بەلی یا ژ هەمیان گرنگتر ئەو کاریگەرییە ئەوا کو دکەڤتە سەرخاندەڤانی، چونکی بهایێ وان دەقان د واتاو کاریگەریاوان دا کوم دبیێتەڤە)) (ئەبدورەحمان، ۲۰۰۸، ۱۹) .

خوێنەر لە کاتی خوێندنەوەی دەقە بە ناخی واتایی دەقەکە ڕوو دەچێت تاکو واتایی سەرەکی و تیمەی سەرەکی دەقەکە پەی پێ ببات، ڕەنگە پەی بە نهێنییەکانی دەق نەبات، لەوانە تەنیا نزیک بێتەوە لە واتایی دەقەکە،چونکە خوێنەری جیاوازمان هەیە کەواتە لێکدانەوەی جیاوازیشمان دەبێت . ئەوەی گرنگە ئاستی هزر و بیری خوێنەر، کە چۆن لە واتایی دەق نزیک دەبێتەوە . ((بوونی دوو ئاستی جیاواز لە یەک دەربڕیندا ئاستی ڕووکەش و ئاستی شاراوە خوێنەر جەخت لەسە دۆزینەوەی واتاکان دەکات)) (ابراهیم، ۱۹۸۷، ۱۳۳) . ناتوانین درک بە پارادۆکس نەکەین هەتا درک بە دژایەتی نێوان دوو بیرۆکە نەکەین کە پێچەوانەی یەکتر نەبن، ڕەنگە ئەم دژو پێچەوانەیە لە دوو ئاستی جیاوازدا واتایی خۆی بە دەستەوە بدات . پارادۆکس ((وێنەیەکە لە دوو ڕووی ڕۆنانێکە لە ڕووی چەمکەوە یەکتر ڕەت دەکەنەوە بەم شێوەیە لە شیعردا دوو دەستەواژە یاخود دوو دەربڕین دەهێندرێت کە هەر یەک کێکیان ئەوی تر ڕەت دەکاتەوە)) (عەبدوڵلا، ۲۰۰۷، ۱۲۱) .

(١- ٣) تایبەتمەندیەکانی پارادۆکس :

هەر هونەرەی کۆمەڵی تایبەتمەندی و ڕەگەزی تایبەت بەخودی خۆی هەیە، لەم لێکوڵینەوەیەدا ئەنجامی خستنەڕووی چەندان بیروڕا توانیمان هەندێ لەتایبەتمەندییەکانی پارادۆکس دیار بکەین .

یەکەم: پارادۆکس لە یەک دەربڕیندا دوو ئاستی مانایی هەیە ئاستی ڕووکەشی ئاخاوتن، ئاستی شاراوە وەک ئەوەی کە نەدرکاوە خوێنەر بە دوای واتاکەیدا دەگەڕێت.

دووەم: خوێنەر لە ڕێگای دژایەتی نەبێت ناتوانێت بە واتایی شاراوەی پارادۆکسەکە بگات.

سێیەم: پارادۆکس هەندێ جار پەیوەست دەبێت بە بێ تاوانی یاخود نمایشکردن، لەوکاتەدا ڕەنگە بگاتە ئاستی ساویلکەیی و سادەیی.

چوارەم : لەپارادۆکسدا زۆرجار قوربانیدان هەیە. لەوانەیە نووسەر یان خوێنەر ببێتە قوربانی لەو کاتەی خۆێنەر ناتوانێ کۆدەکان بشکێنێت و پەی بەنهێنییەکانی نووسەر ببات. ئەوا خوێنەر هیچی بەئەنجام نەگەیاند، کاتێک نووسەر خۆی پارادۆکسەکەی ئاشکرا کرد، شاعیر دەبێتە قوربانی خوێنەر.

بەکارهێنانی هەر هونەرێک لای شاعیر مەبەستی خۆی هەیە. بەم ڕێگایە دەتوانی مەبەستەکانی پارادۆکس دیار بکەین هەموویان لە ناو چوار مەبەست کۆیان بکەینەوە :

یەکەم: لەناو دەقی ئەدەبیدا سەرنجی خوێنەر بورژێنیت بۆ ناودەقەکەی ڕابکێشێت، کە ئەمە مەرجی سەرەکییە بۆ ئەوەی خوێنەر لە واتایی ڕووکەشەوە بۆ واتایی قووڵ و شاراوە ڕووبچێت، لێرەدا خوێنەر بە هەبوونی پەیوەندی و دۆزینەوەی پەیوەندییەکان واتاکان دەدۆزێتەوە.

دووەم : پاڵنەر بۆ گەڕان بەدوای دۆزینەوەی واتاکان یەکێکە لە مەرجە سەرەکییەکان بۆ ئەوەی خوێنەر بەو پاشخانە ئەدەبییەی کە هەیەتی بە دوای واتاکاندا دەگەڕێت زۆرجار خوێنەر زیاتر لە جارێک دەقەکە دەخوێنێتەوە.

سێیەم :گەڕان بە دوای دۆزینەوەی واتاکان چێژ بەخشە.

چوارەم : خوێنەر کاتێک هاوسەنگییەک لە نێوان دژەکان دەدۆزێتەوە سنووری واتا دژەکان لە یەکتری نزیک دەکاتەوە بەمەش خوێنەر بە پارادۆکسەکە دەگات. (البخار:الفاعوری،٢٠٠٧، ١٥٨).

(١-٥) توخمەکانی پارادۆکس :

پارادۆکس بە چەند توخمێکەوە پەیوەستە، هەر یەک لەو توخمانە لە ڕووی فۆرم و جۆرەوە جیاوازن هەر توخمێک گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، کە لە توخمەکانی تر جیای دەکاتەوە، بۆیە پارادۆکس ئاراستەییە، چونکە ئەوەی شاعیر دەنووسێت ئاراستەی خوێنەر دەکرێت شاعیر هونەرێک بە کار دێنێت کە سەرنجی خوێنەر بۆ خۆی کێش بکات تاکو خوێنەر بە دوای واتا پەنهاکان بگەڕێت.

شاعیر ((پارادۆکسەکە بە سەر خوێنەر دەسەپێندرێت و خوێنەر پەیوەندی بە پەیامی شاعیر دەکات، کە بە ڕەمزو هێما خراونەتە بەر دەستی خوێنەر،ڕەمز و هێماکان، یاخود کۆدەکان سروشتی پارادۆکسەکە لە خۆ دەگرن، چونکە شیکردنەوە پێویستی بە کارامەیی تایبەت هەیە بۆ شکاندنی کۆدەکان شیکردنەوەی دروستی دەوێت، ئەم کارامەییەش بەکلتوور و ئایدولۆژیای شاعیر و خوێنەر پەیوەستە)) (قاسم،١٩٨٢،١٤٤).

- دژواتایی (ازدواج المعنی) زۆربەی لێکۆڵەر و ڕەخنەگرەکان کۆکن لەسەر ئەوەی کە دژواتا بنەمای هەرە دیاری پارادۆکسە، هەر چەندە لە ناونانی ئەم هونەرە توێژەرێک لەگەڵ توێژەرێکی تر جیاوازە، بەڵام ناوەرۆکەکەی هەمان ناوەڕۆکە ((لە یەک دەربڕیندا دوو ئەزموونی هەیە ئاستی یەکەم ڕواڵەتە ئاستی دووەم ئاستی قووڵییە)) (ابراهیم، د.س، ٢٠١). ئەمەش ئەو واتاییە دەگەیێنێت ((ئاستی یەکەم، ئاستی ڕووکەش و ڕواڵەتی قسەکردن و دەربڕینە، ئاستی دووەمی شاراوەیە کە دەر نەبڕاوە خوێنەر دوای هەستکردن بە ناتەبایی پێداگری دەکات و دەیدۆزێتەوە)) (س.پ). دەق تایبەتمەندی خۆی هەیە بۆ ئەوەی بگات بە واتایی شاراوەکان کۆدەکان دەشکێنێت. سیزار قاسم بە ناوی (ثنایة الدلالة) ناوی دەبات. بە هەمان شێوە

باس لە واتایی ڕووکەش و ڕواڵەت و مانای شاراوە دەکات.

- دژەیەک (التناقض) یان دژایەتی نێوان دوو ئاستە بە واتایی ئاستی ڕووکەش و ئاستی قووڵ دێت. ئەم دوو ئاستە لە چەقێکدا سەقامگیرییەک تێدا بەدیدەکرێت کە ئاماژەیە بۆ ڕێککەوتن. لێرەدا بۆمان دەر دەکەوێت، کە پەیوەندی نێوان مانای یەکەم ڕواڵەت و مانای دووەمی شاراوەدا دژواتابوونی هەیە. واتایی ڕاگەیاندنی شتێک کە مەبەستیەتی پێچەوانەکەی بێت دەتوانین بڵێین ((ئاشکراکردنی ئەو مانایە ڕاستەقینەیە کە نووسەر بەرهەم دەهێنێت هەڵوەشاندنەوەی واتە ڕووکەشەکە نییە، بەڵکو پارادۆکس لە توخم وشە ناکۆکەکاندا دروست دەبێت)) (قاسم، ١٩٨٢، ١٤٤).

- **سەرکەوتنی پارادۆکس لەسەر چەند بنەمایەک دەوەستێت :**

یەکەمیان: پێچ وپەنا یان پێچ وپەخش (مراوغە) :

لێرەدا شاعیر پشت بە زمان دەبەستێت و لێهاتویی شاعیر خۆی دەنوێنێت تا چەند دەتوانێت گەمەی زمانی بە کار بهێنێت. پارادۆکس دوو فاقییە بۆ ئەوەیە تاکو واتایی ڕاستەقینە بە ئاسانی خۆی بە دەستەوە نەدا ((تایبەتترین تایبەتمەندی ئەوەیە کە گەمەی زمانی پەیڕەو بکات کاتێک شتێک دەڵێت لە ڕاستیدا ئامانجی شتێکی ترە)) (ابراهیم، ١٩٨٧، ٢١٤).

دووەم : بێ ئاگایی (المغافلة) :

بێ ئاگایی یەکێکە لەخەسڵەتەکانی پارادۆکس و پەیوەستە بە پارادۆکسی هەڵوێستی دەق لە بارێکی بێ ئاگاییدا لە دایک دەبێت ((هەندێ جار پارادۆکس دەگاتە ئاستی ساویلکەیی یان بێ ئاگایی)) (شبانە، ٢٠٠٢،٥٣).

سێیەم : کلیلی کردنەوە یا کۆت شکاندن

کلیلی کردنەوەی ئەو کۆدانەی،کە نووسەر بە کاری دەهێنێت بۆ ئەوەی چارەسەری ئەم دوو فاقییە بکات. خوێنەر هەردەم بۆ کردنەوەی کلیلی دەقەکە بە دوای نزیکییەک دەگەڕێت بۆ ئەوەی ئەم دوو فاقییە لەیەکتر نزیک بکاتەوە.

چوارەم : فرەیی یان نەبوونی کۆدەنگی یان ڕێک نەکەوتن (التعدد و عدم الاجماع)

ئەم توخمە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات،کە چەندان واتایی جیا جیا هەیە کە ڕاستەوخۆ بیروبۆچوونی خوێنەر بۆ کردنەوەی کۆدەکان نابات، بەڵکو چەندین فرەواتاییی بە وشەکان دەبەخشێت. پارادۆکس ((دید و بۆچوونێکی پانۆڕامایییە، هەر یەک لە فۆرمەکانی بابەتگەراییە، بەڵام بە نیشاندانی چەندان ڕێگە بۆ نزیکبوونەوە لە کۆدەکان نزیکمان دەکاتەوە)) (حمادە،٢٠٠٥، ٧١).

پێنجەم : قوربانیدان (الضحیة)

خوێنەری نوخبە هەیە بە ئاگادارییەوە توانای شکاندنی کۆدەکانی هەیە، لە هەمان کاتدا خوێنەری واشمان هەیە کە توانای ئەوەی نییە کلیلی کۆدەکان بدۆزێتەوە کۆدەکان بشکێنێت لێرەدا خوێنەر دەخاتە دۆخی قوربانیدا ئەوەی ڕۆڵی هەیە لە بنیادنانی پارادۆکسەکە هەر ئەویش شاعیرخۆیەتی کۆدەکان ئاشکرا دەکات)) (شبانة،٢٠٠٢، ٥٤).

(٢-١) ڕەنگدانەوەی شیعریەتی پارادۆکس لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەس و لەتیف هەڵمەتدا

١- ڕەنگدانەوەی شیعرییەتی پارادۆکس لەشیعرەکانی شێرکۆ بێکەسدا :

ڕەنگدانەوەی پارادۆکس لای شاعیران لە نەبوونەوە نەهاتۆتە ئاراوە، بەڵکو تایبەتمەندی خۆی هەیە. پارادۆکس بۆ ئەوەی بنیات بنرێت بە چەند توخمێکەوە پەیوەست دەبێت، هەر یەک لەو توخمانە لە ڕووی فۆڕم و جۆرەوە جیاوازن هەر توخمێک گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، کە لە توخمەکانی تر جیای دەکاتەوە، بۆیە پارادۆکس ئاراستەییە، چونکە ئەوەی شاعیر دەنووسێت ئاراستەی خوینەر دەکرێت شاعیر هونەرێک بە کار دێنێت کە سەرنجی خوێنەر بۆ خۆی کێش بکات تاکو خوێنەر بە دوای واتا پەنهاکاندا بگەڕێت.

توخمە گشتییەکانی پارادۆکس ئەمانەی خوارەوەن:

نێرەر (المرسل) ⟵ دروستکەری پارادۆکس.

داهاتوو ⟵ وەرگرێکی یاخود خوێنەرێکی لێهاتوو بەتوانا لە پەیامەکەی بەرهەم دەهێنێت

نامەکە ⟵ پێکهاتەی پارادۆکسەکە دووبارە ڕاڤە دەکرێتەوە.

(شبانە،٢٠٠٢، ٥٢).

دروستکەری پارادۆکسەکە یان نێرەرەکە کە پارادۆکسە بنیات دەنێت، پارادۆکسەکە دەخاتە هزری خوێنەرەوە،خوێنەریش دەقەکە هەڵدەوەشێنێتەوە تاکو بە واتا شاراوەکە بگات، بۆ دۆزینەوەی واتا شاراوەکان پێویستە خوێنەر کۆدەکان بشکێنێت. دۆزینەوەی کۆدەکانیش یاخود شکاندنی کۆدەکان پەیوەستە بە پاشخانی ئەدەبی خوێنەر و ڕادەی وشیاری خوێنەر، بۆ ئەوەی کلیلی کردنەوەی دەقەکە یاخود بڵێن پارادۆکسەکە بکاتەوەو میتا پەیوەندی دەق دیاری بکات و پەی بە نهێنییەکانی پارادۆکسەکە ببات.

شێرکۆ بێکەس دەڵێت :

ئێستا لەناو((سەرچنار))ی ئەم دڵەدا
زەماوەندی شەهید گەرمە
ڕەشبەڵەکە،سێ پێییە شێخانییە
ئەم ئاهەنگە نە حەوت شەوە نە حەوت ڕۆژە
تا ماینی ئازادی بووک نەگاتە جێ
مانگ بۆ زاوام دانابەزێ
ئەم شاییە دوایی نییە (بێکەس، ٢٠٠٦،ب١، ٤١٦)

لەم کۆپلەیەدا دژ واتاییەک لەنێوان وشەی (زەماوەند،شایی، ڕەشبەلک، سێپێیی، بووک و زاوا و شەهید)دا هەیە، بە نیشاندانی کلیلی کردنەوەی واتایی دەقەکە ئەویش وشەی شەهید و نیشتمانە، خوێنەری نوخبە پەیی بە واتا شاراوەکان دەبات.

شاعیر لە شیعری شۆڕشدا دەڵێت :

شاخ وتی شۆڕش ڕووبارە
جارێکی تیژو جارێ خاو
هەندێ جارش بێ بوارە
ڕووبار وتی شۆڕش شاخە
جارێ لووتکە و جارێ گەورە و
هەندێ جاریش بن بنارە (بێکەس،٢٠٠٦،ب٢،٥٩٣)

شاعیر بادانەوەیەکی بەرێگای دیالۆکێکی لەنێوان شاخ و ڕووبار خولقاندووە، ئەوەی ئێمە مەبەستمانە دژواتاییەکان بدۆزینەوە یان بڵێین پارادۆکسێکە دیار بکەین. شاخ وتی شۆرش ڕووبارە، پاشان ڕووبار دەڵێت شۆرش شاخە لەنێوان دیالۆگەکەدا پارادۆکس بوونە هەیە. شۆرش نە شاخە و نە ڕووبارە، بەڵام شاعیر پێمان دەڵێت شۆرش وەکو شاخ پتەوە سەربەرزو خوراگرە، وەکو ڕووبار تیژەڕۆ و پاک و بێگەردە شاعیر نایەوێت کلیلی کۆدەکان بخاتە بەردەستی خوێنەر، لێرەدا بە شێوەی گومانـاوی دەمێنێتەوە خوێنەر بە دوا ڕزگاری بوون لەو گومانە دەگەڕێت بۆ ئەوەی سەرە داوێک بدۆزێتەوە تاکو کۆدەکان بشکێنێت لە مەبەستی شاعیر نزیک بێتەوە. ((نووسەر کلیلی کۆدەکان بۆ خوێنەر دەهێڵتەوە تاکو لە گومان ڕزگاری بێت و بەرەو دۆزینەوەی واتاکە بچێت))(شابە،٢٠٠٢، ٢٣). شاعیر بۆ ئەوەی شیعرییەت بەدەقەکە ببەخشێت وشەی (جاریَ، وتی،هەندیَ) دووبارەیکردۆتەوە، وشەی(تیژو، خاو) هاوەڵناون لەسیَ دەنک پێکهاتوون هەردوو وشە کۆتاییان بەدەنگی (و) هاتووە.

شەنگە بێری، کار مامزی بەژن عەرعەری
لە دوورەوەڕا، لە سەحرای غەریبییەوە ڕا
هاتبوونە ماریَ ! (بێکەس، ٢٠٠٤، ١١٧)

پارادۆکسێک لەنێوان وشەی (کارمامز، سەحرا) دا بوونی هەیە. کلیلی کردنەوەی واتایی دەق لە وشەی (بەژن عەرعەرییە و سەحرای غەریبی)دایە، ئاماژە بە کچانی کوێستان دەکات کە لە بیابانی نوگرە سەلمانن ژیان دەکەن.

وا هات عاشقان وا خۆی هات
بە پۆشاکی گەڵاڕێزانەوە وا هات
بە نۆزدە ساڵی زەردەوە
بە نۆزدە چرای تاریکی و
بە نۆزدە زامی سەوزەوە (بێکەس، ٢٠١١، ٥)

دژ واتاییییەک لەنێوان نۆزدە ساڵی زەرد و نۆزدە زامی سەوزدا هەیە. بەکارهێنانی وشەی زەرد و گەڵاریزان و چرای تاریکی) لەدەقێکدا کۆکراوەتەوە، لە پاشان نۆزدە زامی سەوزی بەکارهێناوەی. خوێنەری توشی سەرسوورمان دەکات. ساڵی زەردو، زام و سەوز پەیوەندیان بەیەکەوە چییە؟ لە ڕووی شیعرییەتەو دووبارە بوونەوەی ژمارەی نۆزدە و کاری هات و سەوزو زەرد دژیەکن وڕەگەزدۆزی ناتەواون.

ئەو گوڵەی دابووت لە قژت
نیگامی کرد بە پەپوولە و
بۆ ئاسمانی ((هۆڵ)) دا فڕی
هەتا لەسەری نیشتەوە. (دیوانی شێرکۆ بێکەس،٢٠٢١، ١٦٤)

لەپارادۆکسدا پتر شاعیر پشت بە پێشبڕکێ ژیری دەبەستێت، ئەوەی شاعیر دەڵێت لە واقیعدا جێبەجێ ناکرێت. شاعیر دەڵیت نیگامی کرد بە پەپوولە، (فڕی، نیشتەوە) دژیەکن. دژیەک یەکێکە لەو هونەرانەی کە شیعرییەت بەدەق دەبەخشێت. لەکۆتا کوپلەدا شاعیر دەقەکە ئاوەژوو دەکاتەوە دەڵێت ئەم زوڵمە لەناو شوشەبەندی شیعرا دائەنێم بۆی، شووشە ناسکە و شیعریش لە ناخێکی ناسک هەڵدەقولێت، زوڵمیش هێزو دەسەڵاتە دوو شتی پێچەوانەی یەکترین.

شاعیر دەڵێت:
دیاری ئەمجارە
کام شت نرخی زۆر گرانە
بۆ خۆشەویستیم هەرزانە
لەسەر ڕێگەی گەڕانەوەم
جەنتای ئامادەی سەفەرم (بێکەس، ٢٠٠٦، ب١، ١٩٦)

لەم دەقەدا خوێنەر درک بە دژ واتاییەک دەکات. جەنتای سەفەر پێش چوونە سەفەر ئامادە دەکرێت، هەست دەکرێت بیرۆکەکە پێش و پاش کراوە، ئەمەش یەکێکە لەبنەماکانی پارادۆکس. لەڕووی ئاوازەوە کار لە سەر ئاوازەی دەرەوە کراوە. هەروەک (گرانە، هەرزانە، گەڕانەوەم، سەفەرم).

لە شیعری کەژاوەی گریاندا
پیرە مێردێ، بە بازوو لاو
بەرەو ((کاوەتنگ))
گۆڕی خێرایی دا بەهەنگاو (بێکەس، ٢٠٠٦، ب١، ١٥٦)

شاعیر یەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکانی پارادۆکس دەیەوێت پێمان نیشان بدات، کە لە بنەمادا پێچەوانەی ڕاستییە (پیرەمێرد) دەست و بازووی هەرگیز وەکو لاوێک نابێت. دژیەکێکی لەنێوان پیرو لاو دا دروستکردووە. بیرۆکەکەی پێچەوانەی واقیعەکەیە کاوتنک ناوی نەخۆشخانەیەکە لە ئەلمانیا هەروەها لەشاری میونیخ ناوی گۆرستانێکە. ئەمانە ئاماژەن بۆ لەرزۆکی دەستی پیرەمێرد.هەنگاو خێراییش لەگەڵ بوونی پیرەمێردا پارادۆکسە.

ڕۆژێ لەناو شەوا هەڵکرد!
سەری بۆ زۆردار شۆرنەکرد
لەکرێوەدا.... نێرگزیان
چاوی نەورۆز..هەڵئەهێنی !
لە مردنا...ژین ئەبێنێ (بێکەس، ٢٠٢١،٥٠)

لەڕووی مەنتقەوە نە ڕۆژ لەشەوا هەڵدەکرێت، نەمردنیش لە ژین دەبینرێت،بەڵام شاعیر پارادۆکسێکی لە هونەری دژیەک بنیات ناوە. کاری لە هونەری ڕیتمی دەرەوە کردووە وەک (هەڵکرد، شۆرنەکرد، هەڵئەهێنی و ئەبینێ) بەکارهێناوە، ئەم هونەرانە کار لەسەر شیعرییەتی دەق دەکات.

لە ئاگری بۆردوومانا...
لە سووتانا...
لە کاتی دروێنەی لەشی
شەهیدانا
گەڵای پایزمان سەوزبوون
کانی وشکمان ژیانەوە (بێکەس، ٢٠٠٦، ب١، ١٦٣)

لەم کۆپلەیەدا شاعیر دوو بیرۆکەی پێچەوانەی یەک دەخاتە ڕوو، کۆپلەی یەکەم پێچەوانەی کۆپلەی دووەمە. شاعیر

لەدەقەکەیدا بیرۆکەیەک دەخاتە ڕوو پێچەوانەی واقیعە لە پایزدا گەڵا زەرد دەبێت نەک سەوز. شاعیر قەناعەتمان پێ دەهێنێت ئەو بیرۆکەیەی ئەو باس دەکات ڕاستە. بەخوێنی شەهیدان وڵاتمان ئاودراوە هیواو ئاواتی میللەت بەخوێنی شەهیدان دێتە بەرهەم. هەروەها هونەری دژیەکیشی لەوشەی (وشک بوون و ژیانەوە) بنیادناوە .

زیندووی، مردوو !
دوو هەزار و پێنج سەد ساڵە
مێژوو ئەڵێ لە دایک بووین !
دوو هەزار وپێنج سەد ساڵە
زرپ و زیندووین !
بەڵام هێشتا، باویشک ئەدەین (بێکەس، ٢٠٠٦، ب١، ١٦٣)

زیندووی، مردوو ! ناونیشانی دەقێکی شێرکۆ بێکەسە هەر لە ناونیشانی دەقەکەدا هونەری پارادۆکس بەرجەستە دەبێت. ئەم دەقە هەر لە سەرەتا تا کۆتایی دەقە پڕە لە هونەری پارادۆکس لە درێژەی دەقەکەدا شاعیر چەندان وشەی پارادۆکسی بەکارهێناوە وەکو (بووردووین، نەبووردین، سەرکەوتووین، سەرنەکەوتووین.....).

٢- ڕەنگدانەوەی شیعرییەتی پارادۆکس لە شیعرەکانی لەتیف هەڵمەتدا :

لەتیف هەڵمەت وەکو شاعیرێکی نوێخواز لە دەقەکانیدا هونەری پارادۆکسی بەکارهێناوە. هەروەک شاعیر دەڵێت :

دوو تابلۆی ناڕیالیزمی
کچێک لە لای چەپی شەقامێک
لە دەمی کەوتە خوارەوە
خەندەیەک
لە لای چەپی شەقامەکە بوو
بە
باخچەیەک

منیش لەسەر لای ڕاستی
شەقامەکەدا
لە نوکی قەڵەمەکەم
کەوتە خوارەوە
پەیڤێک
لای ڕاستی شەقامەکە
بوو بەدیوانە
شیعرێک. (دیوانی لەتیف هەڵمەت، ٢٠٢٢، ٥٨)

لەم دەقەدا شاعیر لە ناونیشانی شیعرەکەی زۆر بە ڕوونی پارادۆکسەکەی خستۆتە ڕوو، دوو تابلۆی نارپیالیزمی واتا دوو تابلۆی ناواقیعی لەواقیعدا ئەم وێنەیە بوونی نیيە. لەم دەقەدا شاعیر لە نۆرمی ئاسایی لایداوە. لەواقیعدا خەندە لەسەر لێوانە ناکەوێتەوە خوارەوە نابێتە باخ، پەیڤێکیش ناکەوێتە خوارەوە نابێتە شیعر، ئەم بیرۆکەیە تەنیا لەدەقی ئەدەبیدا بەرجەستە دەبێت. لە وشەی (شەقامێک، خەندەیەک، باخچەیەک، پەیڤێک، شیعرێک) یەک ئاوازیان هەیە.

شاعیر لە شیعری ڕەنگی باراندا دەڵێت :
ئەم وت سەهۆڵی ڕێگەی سەرەو ژێرە
ئەرِەوێتەوە بەبەستەی ساوا
نەمزانی دەستی سێبەرێکی دوور
هەڵئەگژێتە تاڤگەی هەتاوا
ئەموت تاریکی ئەو شەو ڕووناکە (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٩)

لەم دەقەدا شاعیر پارادۆکسێکی بنیادناوە دەڵێت ئەموت تاریکی ئەوشەو ڕووناکە بیرۆکەکەی ئاوەژوو کردۆتەوە، دوو بیرۆکەی دژ بەیەک، لە یەکەم بیرۆکەی خاوەن ئومێدە، لەپاشاندا ئومێدی نامینێت شەوە ڕۆناکەکەی لێ تاریک دەکرێت. تیمەی دەقەکە خۆی لە دۆخێکی سیاسی دەدات، بۆیە شاعیر پەنا بۆ هێما بردووە لە ڕووی شیعرییەتەوە (ساوا و هەتاوا) لەسەر یەک سەروان. وشەی (سەرە و ژێرە) هاوسەرواو هاودژی یەکترین.

شاعیر دەڵێت :

ئەشێلم دڕکی هەزاران ئازار
چزوی بزماری هەزاران دیوار
ئەنوسم لەسەر ئاسمانی دێ وشار
لە سەردەواری دڕاوی هەژاران
لە سەر چەپۆکی ناقۆلایی زۆردار
پەیمانم داوە (هەڵمەت، ٢٠١٤، ١١)

لەم کۆپلەیەدا وێنەی یەکەم پێچەوانەی وێنەی دووەمە. وێنەی یەکەم پارادۆکسێکی هزری سیاسییە دوو چین بوونی هەیە، چینی زۆردار و چینی هەژار. لەوێنەی یەکەم بەگڕ و تینەوە ڕووبەرووی دەسەڵات و ئازار و ناخۆشیەکان دەبێتەوە، لەپاشان شاعیر نەرمی و هێمنی دەنوێنێت. وێنەکان لەواقیعدا دوورە، بەڵام لەدەقی شیعردا هەموو وێنەکان جێگایان بویتەوە، شاعیر پێمان دەڵیت پەیمانم داوە خەبات بکەم و نەوەستم. دیسانەوە شاعیر وشەی هەزارانی دووبارەکردۆتەوە، دەنگی (ز -ر) دووبارەکردۆتەوە، لەڕووی ڕیتمی دەرەوەدا وشەی (ئازار، دیوار، وشیار، زۆردار)ی بەکارهێناوە.

نەمن مردووم
نەکوردستان گۆڕستانە
من هەر زیندووم
تاسەر زیندووم (هەڵمەت، ٢٠١٤، ١٧)

(تاسەر زیندووم) پارادۆکسێکە هیچ مرۆڤێک تاسەر بەزیندوویی نامنێتەوە. مردن و زیندوو دژواتاییی یەکترین. ئامانجی شاعیر ئەوەیە کورد زیندووە بەرگری لە کوردستان دەکات تا لەژیان مابێت. لەژیاندا مرۆڤ جارێک دەمرێت، زۆر کات لە ژیاندا وەکو مردوو وایە، لێرەدا شاعیر نەری ئەو ژیانە دەکاتەوە کە داگیرکەر کوردستانییان بکاتە گۆرستان. کوردستان شوێنی ژیانە، گۆرستانیش شوێنی مردووانە. تەمومژیەکی لەدەقەی بنیاتناوە لەنێوان وشەی (مردووم، زیندووم). کاتێک شاعیردەڵێت :

هاوار ئەکەم نە من مردووم
نە کوردستان گۆڕستانە
من هەر زیندووم
وەکو ژیان
ناونیشانم کوردستانە
کوردستانە کوردستان. (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٢٠)

شاعیر بە بەکارهێنانی ئامرازی نەری (نە) لێلییەکی بنیاتناوە لە نێوان نە من مردووم، من هەر زیندووم. نەمری بۆ مرۆڤ نەهاتووە ئەوەی لەدایک ببێت دەمرێت ئەمە واقیعی ژیانە، بەڵام لەم دەقەدا شاعیر دەیەوێت وێنەیەکی ئاڵوزی خۆشەویستی نیشتمانمان نیشان بدات. بە دووبارە کردنەوەی دەنگی (س) و (ن) مۆسیقای شیعری بنیاتناوە. درێژ دادڕی لە دەقە دەبینرێت هاوەر دەکەم من نەمردووم نەکوردستان گۆڕستانە. تیمەی سەرەکی دەقەکە ئەوەیە بڵێت ناونیشانم کوردستانە.

لە شیعری لەباولێکی ون بوودا شاعیر دەڵێت :

ئاخۆ کەی کلیلی دەرگاکەم بەدی ئەکەم
تاکو ئەو چرایە بدۆزمەوە
کە هەزاران ساڵ پێش ژیانی خۆم
لە ناو تەنووری گێژلۆکەی
تاریکایی قوڵاییە سواوەکان ونم کرد
وەک تارمایی لەرەی پیتێک
نە ئادەم ونی کرد
هەردووکمان ونمان کرد
ئەوانە ونیان کرد کە هێشتا شەپۆلیان نییە...! (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٢٢)

لەم کۆپلەیەدا شاعیر وێنەیەکی پارادۆکسی بنیات ناوە کە دەڵێت بدۆزمەوە کە هەزاران ساڵ پێش ژیانی خۆم........ تاریکایی قوڵاییە سواوەکانم ون کرد. یەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکانی پارادۆکس کە لەمەو پێش ئاماژەمان پێکرد، ئەوەیە هەوڵدەدات بۆچونێک بسەلمێنێت. شاعیر کاتێک

دەڵێت هەزاران ساڵ پێش ژیانی خۆم ونم کرد، ئەگەر لەڕووی لوژێکەوە دروست بێت، بەلام لە واقیعدا هەزاران ساڵ پێش ژیانی خۆی چۆن ونی کردووە. لێرەدا ڕۆڵی خوێنەر لەشیکردنەوەی دەقەکە ڕۆڵ دەبینێت کە مەبەستی شاعیر چییە ؟ ئەو نەهێنیەی لە ناخێتی چۆن کەشف بکات.(چرا، تاریکی، دۆزینەوە و ونکردن) ئەمانە هەمووی دالێکە پێویستە خوێنەر مەدلولەکانی بدۆزێتەوە.

شاعیر دەڵێت :

بۆ تەنینی ڕێگای مناڵە وێڵەکانی بیابانە قولایی بێ کۆتاییەکان
کە ئەگرین وپیئەکەنن
بەلام بێ دەم کردنەوە دێن و دەڕۆن
بەلام بێ هەنگاونان
کۆشی چنگیان پڕە لەزێڕێکی سەوز (هەڵمەت، ٢٠١٤، ٢٥)

شاعیر پارادۆکسی بنیاد ناوە هەردووکیان لەیەک سەرچاوەی وەرگرتووە وەک گریان و پێکەنین هەردووکیان یەک سەرچاوەن بۆ هەڵچوونی دەروونی بەکاردێن، ئینجا هەڵچوونەکە خۆشی یان ناخۆشی بێت،پاشان شاعیر دەڵێت بێ دەمکردنەوە دێن ودەڕۆن بەهەمان شێوە یەک سەرچاوەن،بەلام هات وچوون پێویستی بەدەمکردنەوە نییە، ئەوەی دەمی بۆ دەکرێتەوە ڕەنگە پێکەنین وگریانەکە بێت. کۆشی چنگیان پڕە لە زێڕێکی سەوز. لەواقیعدا زێر زەردە نەک سەوز. شاعیر دەقەکەی لەڕیتمی ناوەوە بێبەش نەکردوە لەبەکارهێنانی دەنگی (ێ) لە وشەی تەنێ، بێ دەمکردنەوە، بێ هەنگاونان).

ئەنجام :

لە كۆتایی باسەكەدا گەیشتینە ئەو ئەنجامانەی خوارەوە :

١- هونەری پارادۆكس لە هونەری (دژیەک، پێچەوانە و ئایرۆنی) جیاوازە، بەڵام زۆرجار ئەم هونەرانە دەبێتە ڕێگا خۆشكەرێک بۆئەوەی پارادۆكس دروست ببێت.

٢- لەپارادۆكسدا دوو ئاست هەیە، ئاستی ڕووكەشی و ئاستی شاراوە. ئاستی شاراوە پەیوەستە بەخوێنەر، لەبەرئەوەی هاودژەكان لەكاتی دەربڕیندا دەردەكەون، خوێنەری وشیار هاوئاهەنگی لەنێوان دژەكان دەدۆزێتەوە، لەڕێگای شكاندی كۆدەكان پەی بەنهێنییەكانی شاعیر دەبات

٣- بەپێ ئەو نموونە شیعریانەیی كە لەم لێكۆڵینەوەیەدا خستیتمانە ڕوو هەر دوو شاعیر لە دەقە پارادۆكسەكانی هەموو چاڵە ڕێزمانییەكانییان وەک (هاوەڵناو، چاوگ، ناو،كار، هاوەڵكار...) بەكارهێناوە.

٤- لە هونەری پارادۆكسدا شاعیر دەیەوێت شتێک پێچەوانەیی هزری كۆمەڵگا جەختی لەسەربكاتەوە، چونكە پارادۆكس لەئاستی لوژیک دروستە، بەڵام لە ژیانی واقیعی ئەستەمە پەیڕەو بكرێت.

٥- هونەری پارادۆكس، پێویستی بەخوێنەری بە بڕشتە، ڕۆڵی خوێنەر لە بنیاتنانی پارادۆكس و بنیادی واتای دەق هیچی لە ڕۆڵی شاعیر كەمتر نییە.

٦- هەردوو شاعیر بە ئاشكرا مەبەستە شیعرییەكانییان ناخەنە ڕوو، پەنایان بۆ هێماو تەمومژی بردووە لە دەقەكانییاندا پەیڕەویان كردووە.

سەرچاوەکان :

قورئانی پیرۆز

سەرچاوە کوردییەکان :

- ئەبدورەحمان، حسێن ئوسمان (٢٠٠٨). رۆڵی (پارادۆکس)ێ دپێکهاتا وێنێ هۆزانێدا (کرمانجیا سەری)، دهۆک.
- بێکەس، شێرکۆ (٢٠٠٦). دیوانی شێرکۆ بێکەس، بەرگی یەکەم (١٩٦٨ –١٩٨٠)، کوردستان.
- بێکەس، شێرکۆ (٢٠١١). ئێستا کچێک نیشتمانمە، چاپی یەکەم، ناوەندی غەزەلنووس بۆچاپ وبڵاوکردنەوە، سلێمانی – بێکەس، شێرکۆ (٢٠٢١).شیعری هاوچەرخی کوردی، وەشانخانەی مادیار، سنە.
- خۆشناو، هێمن عومەر (٢٠١٠). شیعرییەتی دەقی چیرۆکی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.
- دزەیی،عەبدوالواحید مشیر (٢٠٠٩). واتاسازی (چەند لێکۆڵینەوەیەکی سیماتیکی وپراگماتکییە) چاپی یەکەم، هەولێر
- سابیر، پەرێز (٢٠٠٦). رەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، چاپی یەکەم، هەولێر.
- عەبدوڵڵا، ئیدریس (٢٠٠٣). جوانکاری لە ئەدەبی کوردیدا، دەزگای چاپ بەخشی سەردەم، سلێمانی.
- عەبدوڵڵا، عبد السلام (٢٠٠٧). شیکردنەوەی دەقی شیعری لەرووی زمانەوانییەوە، نامەی ماستەر، زانکوی سەلاحەددین، کولێژی زمان، هەولێر.
- قەرەنی، ئەحمەد (٢٠١٢). رەخنەی ئایرۆنی لەشیعری نوێی کوردیدا ١٩٢٥-١٩٧٠، لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.
- هەڵمەت،لەتیف (٢٠١٤). دیوان سەرجەم شیعرەکانی، چاپخانەی تاران.
- هەڵمەت،لەتیف (٢٠٢٢).یەک خودا و هەزار ویەک رێگا بۆ بەر دەرگایماڵی یار، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.

سەرچاوە عەرەبییەکان :

- ابراهیم، نبیلە (١٩٨٧). المفارقة ، مجلة فصول :ع (٣-٤) ، الهیئة المصریة لکتاب ، مصر.
- ابراهیم، نبیلە (د.س). فن القصص فی النظریة والتطبیق ، مکتبة غریب.

- جاب اللة، اسامة عبدالعزيز (٢٠٠٨). جماليات المفارقة النصية قراءة بدائية فى ديوان مجروح قوى لمحمد صبحى،.د.م
- حمادة،حسن (٢٠٠٥). المفارقة فى النص الروائى، مصر.
- الرواشدة، سامح (١٩٩٩). فضاءات الشعرية، المركز القومى، الاردن.
- سلمان، خالد (١٩٩٩). المفارقة الادبية، دار الشروق للنشر التوزيع، الاردن.
- سلوم، على (٢٠٠٤). بلاغة للعرب، دار المواسوم، بيروت، ط (٢).
- سعدية، نعيمة (٢٠٠٩).الاسلوبية والنص الشعرى، المرجعت الفكرية والاليات الاجرائية ، دار الكليمة للنشر والتوزيع، الجزائير، ط (١).
- شبانة، ناصر (٢٠٠٢). المفارقة فى الشعر العربى الحديث، امل دنقل، سعدى يوسف، محمود درويش نموذجا، بيروت
- شوقى، سعيد (٢٠٠١).بناء مفارقةفى الدراما الشعرية، ط (١)، مصر.
- عنيم، كمال احمد (١٩٩٨). عناصر الابدان الفنى فى الشعر احمد المطر، مكتبة مدبولى، قاهرة.
-عياد، شكرى (١٩٨٨). اللغة الابداع، مبادى علم الاسلوب العربي، (د. م)
-كۆهين، جان (١٩٨٦). بنية اللغة الشعرية، ت.محمد الوالى العمرى،ط (١)، دار البيضاء، المغرب.

سەرچاوەی فارسی :

- ديانتى، محمد (١٣٨١). يک تپش درنگ صور خيال و تعابير متناقض " نما چ (١)" تهران.
- ويلفرد گرين :ديگران (١٣٨٣). مبادى نقد ادبى، ترجمه. فرزانه طاهرى،چاپ سوم، انتشارات نيلوفر،تهران.

گۆڤارەکان :

- محەمەد، شاخەوان فەرهاد: شوان،ئیبراهیم ئەحمەد (٢٠٢٣). ئیستاتیکای لادانی واتاییی لە شیعرەکانی نەوزاد ڕەفعەتدا، (گ)ئەکادیمیای کوردی، ژ.(٥٤)، هەولێر.

دوريات :

- ابراهيم، نبيله (١٩٨٧). المفارقة، مجلة فصول :ع (٣-٤) ، الهيئة المصرية لكتاب ، مصر.

- قاسم، سيزا (١٩٨٤). المفارقة فی القصص العربی المعاصر، مجلة فصول، مج (٢)، عدد(٢)، الهئية المصرية العامة للكتاب، مصر.
- ميول، دی سی (١٩٩٣). موسوعة المصطلح النقدی، ترجمة عبدالواحد لؤلؤة، مجلد (٤)، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، لبنان.
- النجار، مصلح عبدالفتاح : الفاعوری، عونی صبحی (٢٠٠٧). المفارقة فی شعر عراز، دراسات العلوم الانسانيية والاجتماعية،مج (٣٤)، عدد(١)، جامعة الاردنية

قاموس و معجمات :

- البعلبيک، منير(١٩٩٩). المورد القريب، قاموس جيب، دار العلم للملايين.
- الفراهيدی، الخليل بن احمد (٢٠٠٣). كتاب العين، تحقيق :عبد الحميد هنداوی، دارالكتب العلمية، لبنان.
- المعجم الوسيط، المكتبة الاسلامية (تركيا)،ج (١)، مادة الفرق.
- وهبه، مجدی (١٩٧٤)، معجم مصطلحات الادب، مكتبة لبنان.
- وهبة،مجدی : المهندس كامل (١٩٨٤). معجم المصطلحات فی اللغة والادب، دار الكتب العلمية، بيروت.

الملخص

هذة الدراسة تحت عنوان (الشعرية البارادوكسة في اشعار شيركو بيكس ولطيف هلمت) نموذجا، حاولنا ان نظهر الشعرية الباروكسية عندهما.

ان مفهوم الشعرية و الباردوكسية فى الخطاب النقدى فى الادب المعاصر لهما مكانة خاصة.وبحسب راي بعض النقادين والعارفين بانقد الادبى ان الشعرية لها علامة بمدى مهارة استعمال اللغة فى الشعر، ان اللغة الشعرية هى احدى المفاهيم التى تتعلق بالرموز و الاشارات الخفية فى النص الشعري. احيانا قد يترك الشاعر اللغة العامية و يختار انفسة لغة و سليقةخاصة لا يفهما العامة.

ان خصوصية الذاتية للشاعر و اسلوبة تظهران فى نصوص اشعارة. اذا تظهر اهمية النص الشعرى عندما يستطيع الشاعر ان يظهر فكرة وقوتة البلاغية فى اشعارة والى اى حد يجلب القارى وراء اشعارة ولا يحضى ان دورالقاريئ لاتقل اهمية عن دور الشاعير فالقارئ الذكى لة دورة فى بنيان النص الادبى الحسي.

حاولت فى هذة الدراسة ان نظهر البارادوكسية والشعرية عند الشاعرين فاخترت فى هذة الدراسة المنهج التحليلى والتاريخى وخاصة اعتمدت على المنهج التحليلى لابين مدى استعمال الشاعرين الباردوكسية فى اشعارهما، بحيث ان هذة الشاعرين عاشا فى زمن واحد وثقافة واحدة و دين واحد و لغة واحدة.

الكلمات الدالة: الشعرية، البارادوكس، شيركو بيكس، لطيف هلمت، التناقض.

Abstract

The current study entitled (Paradox poetry of Sherko Bekas poetries and Latif Halmat as a model), it presents paradox poetics in their poetries. The concept of poetics and paradoxes has a special place in critical discourse of modern literature. According to some critic’s opinion and those who are familiar with literary criticism, poetics is related to the skilful use of language in poetry. Poetic language is one of the concepts related to symbols and hidden references in the poetic text. Sometimes the poet may leave the colloquial language. However, he chooses for himself a special language and manner that the common people do not understand. The poet's personal identity and style appear in the texts of his poems. The importance of the poetic text appears when the poet is able to indicate his thought and rhetorical power in poetry and to what extent he brings the reader behind poetry. The role of the reader is not less important than the role of the poet, as the intelligence of the reader has his role in constructing the sensual literary text.

In this study, the current researcher tried to demonstrate the poetics of two poets, so she chose the analytical and historical approach in the study. Particularly, the present researcher relied on the analytical approach to indicate the extent to which of the two poets used paradoxes in their poetry, as two poets lived in one time, culture, religion, and language.

Key words: poetic, paradox, Sherko Bekas, Latif Halmat, contradiction